

ივ. ჯავახიშვილი.

ისტორიის
მიზანი, წყაროები და მეთოდები
წინათ და ეხლა.

წიგნი I

ძველი ქართული
საისტორიო მწერლობა

(V – XVIII ს.ს.)

„დიდ არს ძალი სიყვარულისად რომელი მორჩილ
ჰყოფს გონებასა შეკადრებად შეუკადრებელთაცა“.
(არსენი ამარტოლი ქვნი II 109).

ტფილისი. ელექტრონით მბეჭდავი ქართ. ამხ-ისა. 1918 წ.

ძველი ქართული
საისტორიო მწერლობა

(V – XVIII ს.ს.)

„ყოველი წერილი ძველი არს მეტყუელი, გამომაჩინებელი
აღმწერელისად საუკუნოდ, რომელისამე საქებელ ყოფად,
ხოლო სხვსა განქიქებად“.
(არსენი ამარტოლი ქვნი II, 109).

ჩემს ძვირფასს მასწავლებელს

პროფესორს აკადემიკოსს ნიკო მარრს

ვუძღვნი ამ წიგნს.

წინასიტყვაობა.

წინამდებარე თხზულება „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა“, რომლის პირველი წიგნი ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის მიმოხილვას შეეხება, სამ წიგნად არის განზრახული და საისტორიო მეცნიერების შესავალადაა განკუთვნილი. ეს პირველი წიგნი მის ავტორს ამასთანავე „ქართველ ერის ისტორიის“ შესავალადაც მიაჩნია.

მეორე წიგნი ორ ნაწილედ იქმნება. პირველს ნაწილში საქართველოს და ქართველთა ისტორიის დანარჩენი წყაროები იქმნება განხილული, ხოლო მეორე ნაწილში-კი უცხოეთის საისტორიო მწერლობის განვითარების მიმოხილვა მოთავსდება. ამ მიმოხილვაში ჩვენი მეზობლების ბერძენ-ბიზანტიელთა, სომეხთა და სპარსთა საისტორიო მწერლობის განხილვას განსაკუთრებული ადგილი ექმნება დათმობილი.

მესამე წიგნში გამორკვეული იქმნება „ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები“ თანამედროვე მეცნიერებისდა მიხედვით.

პირველი წიგნი, ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის მიმოხილვის შემცველი, იწერებოდა თანდათანობით და „ჟამითი-ჟამად“. ჯერ ცალცალკე მონოგრაფიული გამოკვლევები მქონდა დაწერილი ამა-თუ იმ ქართულ საისტორიო წყაროების შესახებ, მერე როდესაც „ქართველ ერის ისტორიის“ დაწერა განვიზრახე, მაშინვე შევუდეგი მთელ ქართულ საისტორიო მწერლობის დალაგებულ შესწავლას მიზანისა, წყაროებისა და მეთოდების მხრივ. მაგრამ მას შემდეგაც, როდესაც წინამდებარე გამოკვლევის დედააზრი და თვით გეგმაც სრულებით ნათლად წარმომიდგა, მისი განხორციელება რასაკვირველია ერთბაშად არ შეიძლებოდა და არამცირედი ხანი და ჟამი იყო საჭირო, სანამ ეს დიდი განზრახული გამოკვლევა დამთავრებული იქმნებოდა.

პირველი გამოკვლევა, რომელიც ამ წიგნში ნაწილედადაა მოთავსებული, დაწერილია ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს 1898 წ. ქ. კონიგსბერგში და ეხება წა ნინოს შატბერდისეულს ცა-ს. 1901 წ. ბერლინშია დაწერილი გამოკვლევა ევსტათი მცხეთელისა და აბო ტფილელის მარტკლობათა შესახებ. 1902 – 1903 წ. პეტერბურგში შევუდეგი გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონის და არსენი კათოლიკოზის საისტორიო თხზულებათა შესწავლას. სტუდენტობის დროსვე დაწყებული კვლევა დავით აღმაშენ-

– VIII –

ბელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებათა შესასწავლელად კვლავ გაგრძელებულიყო 1904 წ., როდესაც საქართველოს მეფის უფლების გამორკვევას შევუდეგი.

როდესაც ამ თხზულების პირველ ნაწილის უმთავრესი უკვე დამთავრებული მქონდა, პეტერბურგის საარქეოლოგიო საზოგადოებაში ქართველ XI – XII სს. ისტორიკოსების შესახებ მოხსენება წავიკითხე. შემდეგ, 1908 წელს 14 ივნისს ქართულ საისტორიო საზოგადოებაში წაკითხულს მოხსენებაში („ქართველ ისტორიკოსთა ფილოსოფიურ და მეთოდოლოგიურ შეხედულობის გან-

ვითარება მე-VIII – XII-ე საუკუნეთა განმავლობაში“) ეს საგანი უფრო ვრცლად იყო განხილული.

დასასრულ 1910 წელს იანვარში ტფილისში სამს საჯარო ლექციაში უკვე მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა იყო განხილული უძველეს დრო-ითგან მოყოლებული მე-VIII-ე საუკ.-ის დასასრულამდე. ამ დროისათვის ეს გამოკვლევა თითქმის მთლად დამთავრებული იყო და შემდეგში თუმცა ბევრი აღარაფერი შეჰმატებია, მაგრამ 1915 წლამდე წინამდებარე თხზულება მაინც იზრდებოდა და ღრმავდებოდა.

ყველა ამ ცნობებით მკითხველი იმიტომ შევაწუხე რომ ეს გარემოება გათვალისწინებული ჰქონდეს და მაშინ თითონაც მიუხვდება ერთ იმ მიზეზთა-განს, რომლის გამოც ამ წიგნში ყველა ისტორიკოსების თხზულებები ერთგვა-რის სივრცით და ზედმიწევნით არ არის განხილული. რაკი ამ წიგნის შემადგენელი ნაწილები 1898 წლითგან მოყოლებული 1915 წლამდე სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა გარემოებაში იწერებოდა, თვით განზრახულ საქმის მი-ზანიც დროთა განმავლობაში თანდათან უფრო და უფრო ღრმავდებოდა და მისი საზღვრებიც ფართოვდებოდა, შეუძლებელია ეს მთელს გამოკვლევას არ დას-ტყობოდა. თუმცა სადაც-კი აუცილებლად საჭირო იყო წინათ დაწერილი მონოგრაფიები შევავსე და ვეცადე ახლად აღძრული საკითხების შესწავლით გამეღრმავებინა.

ეს წიგნი სახელმძღვანელოს მსგავსად არის დაწერილი იმ პირთათვის, რომელთაც ჰსურთ ქართული ისტორია საფუძვლიანად შეითვისონ და თვით წყაროების შესწავლას დაეწაფონ, ან რომელთაც სწადიანთ საისტორიო მეც-ნიერებას ემსახურონ და ქართველ ერის მრავალსაუკუნოვან ისტორიის კვლევა-ძიებისათვის მოემზადნენ.

სასიამოვნო მოვალეობადა ვთვლი ჩემი გულითადი მადლობა ვუძღვნა ბ. ა. გ. ჯაბადარს, რომელიც ამ დიდ გაჭირვებისა და უქალღობის დროს, როცა სხვებმა, მათ შორის ქ. შ. წ. კ. გამავრცელებელ საზოგადოების გამგეობამაც, ამ წიგნის გამოცემა ვერ იკისრეს, საქმის სიძნელეს არ შეუშინდა და მისი გა-მოცემა თავს იდვა.

წიგნი 1915 წ. დამლევს უნდა გამოსულიყო, მაგრამ მოულოდნელმა დაბრ-კოლებამ მისი გამოცემა ერთი თვით დააგვიანა.

ივ. ჯავახიშვილი

10 იანვარს 1916 წ.

ქარაგმინ და შემოკლებულ სიტყვების განმარტება.

ათონის კრებული = ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელთნაწერი
აღაპებით. საიუბილეო (sic) გამოცემა საეკლესიო მუზეუმი-
სა 1901 წ.

ანა დ~ფლი ქ~ცა = ანა დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება.

Арх. Экскурсии = Археологическія экскурсии.

ახალი ვარიანტი = ე. თაყაიშვილი. ახალი ვარიანტი წმინდა ნინოს ცხოვრები-
სა. 1891ც წ.

ბაქ. = დ. ბაქრამის გამოცემა.

ბროს. = მ. ბროსსეს გამოცემა.

გგრ~ფა = გეოგრაფია.

დამატ. = ქართლის ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი დამატება II. გამ.

ე. თაყაიშვილისა.

ეგრ. = ეგრემ მცირე

ეგრ. ქსიფ. = ეგრემ მცირე, იხ. კ. კეკელიძეს გამოკვლევა Иоаннь Кси-
филинъ, продолжатель Симеона Метафраста. Христианскій
Востокъ II.

ეგრ. ფს. = ეგრემ მცირე. თარგმანებად ფსალმუნთად, დაბეჭდილია ე. თაყაი-
შვილის „არხეოლოგიურ მოგზაურობანი“-ს II წიგნში, გვ.
242 – 269.

ЗВОАО = Записки Восточнаго отдѣленія Императорскаго Русскаго Ар-
Хеологическаго Общества.

Изв. = Известія.

ისტნი და აზმნი = ისტორიანი და აზმანი, თამარ მეფის ისტორიკოსის
თხზულება.

ლატიშევ = В. Латышевъ Свѣдѣнія греческихъ и римскихъ писателей о
Кавказѣ.

მტნე ქდ = მატიანე ქართლისად.

მმდ ფლსი ქცა = მარიამ დედოფლისეული ქართლის ცხოვრება იხ. ქართლის
ცხოვრება. მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამ. ე. თაყაიშვი-
ლის მიერ.

მოქცევაჲ ქდ

= მოქცევაჲ ქართლისად.

მქცჲ ქდ

Описание = Е. Такаишвили. Описание рукописей Общ. распр. грам.

Опис.

= среди груз. населенія.

პარიზ. ქრ. = პარიზის ქრონიკა.

– X –

სამი ისტ. ხრ.

სამი ხრ.

3 ქნკა, ან ქკა

საქ. სამოთხე

ე. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა.

მ. საბინინი. საქართველოს სამოთხე.

სქს სამოთხე

СМОМПК = Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кав-
каза.

ТР = Текты и разысканія по армяно-грузинской филологіи.

ქცა = ქართლის ცხოვრება, ქართლის ცხოვრება.

ქზი, ქკვი. = თ. ჟორდანიას. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტო-
რიისა და მწერლობისა. წიგნი I და II.

ქკსა = ქრონიკონსა.

ქლ ერის ისტორია = ივ. ჯავახიშვილი. ქართველ ერის ისტორია.

ჩუბ., ან ჩუბ. გამ. = დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა.

ცა, ცაჲ = ცხოვრება, ცხოვრება.

ცაჲ გაჲ მთაწმდეღლსა = ცხოვრება და მოქალაქობაჲ წმიდისა და ნეტარისა მა-
მისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა. იხ. ათონის ივერიის
მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი. საეკ. მუზეუმის გამოცემა,
დამატება.

ცაჲ გაღლ ხნმთლსა = შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ ღირსად ცხოვრებისაჲ წმიდი-
სა და ნეტარისა მამისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისა
ხანძთისა... და სხვა. მარრის გამოცემა ТР. წიგნი VII.

ცაჲ ეჲ და ეფთჳმესი = ცხოვრებაჲ ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი და ეფთჳ-
მესი... და სხვა. იხ. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ.

ხელთნაწერი, საეკლ. მუზეუმის გამოცემა.

ცა მგ~სა დ~სი

{ = ცხორება მეფეთ მეფისა დავითისი.

ცა მ~თ მგ~სა დ~თსი

ცა მ~ფთა = ლეონტი მროველი. ცხორება მეფეთა.

ცა სრ~პნ ზა~რზმსა = ცხორება და მოქალაქობა დმერთშემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისა სერაპიონისი, მ. ჯანაშვილის გამოცემა.
იხ. მისი ქართული მწერლობა.

წა = წმიდა.

ჭიჭ., ან ჭიჭ. გამ. = ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა.

XV. = Христианскій Востокъ.

ჯან = მ. ჯანაშვილის გამოცემა.

* რიცხვის ნიშნის წინ ხელთნაწერის გვერდსა ნიშნავს, ხოლო შემდეგ მიმდევნო „გვ.“ = მ~მ დ~ფლს ქ~ცის ე. თაყაიშვილის გამოცემას. როდესაც რიცხვის დიდს ნიშანს გვერდით პატარა ტანის რიცხვის ნიშნები უზის, მაშინ დიდი ნიშნები ამა თუ იმ თხზულების გვერდს ჰნიშნავს, ხოლო პატარა ტანისა სტრიქონს.

შესავალი.

„აღვციწერია... რად იგი ვისწავეთ... თვთ მებრ მათ საქმეთაგან რომელნი იგი დუმილით წამებენ და ჳმამალად ქადაგებენ ღვაწლთა და შრომათა მათთა“.

(გიორგი მთაწმიდელი).

ამ წიგნის მკითხველს უნდა ახსოვდეს, რომ ჩემი წადილი იყო, შეძლებოდა გვარად გამოიმერკვია, როგორც თვითოეულ მემატანისა და ისტორიკოსის პიროვნება, – თუ რა წრესა და მიმართულებას ეკუთვნოდა სახელდობრ იგი, რა მსოფლმხედველობისა და თვალსაზრისის კაცი იყო, – ისე აგრეთვე შეძლებოდა, რა მიზანი ჰქონდა და რა სწადდა მას, როდესაც თავის თხზულების წერას შეუდგა. ამასთანავე ყოველთვის ვცდილობდი, გამეგო რადარა და რამდენად სანდო წყაროები ჰქონდა თვითოეულს მათგანს და რა გზით და რა საშუალებით სურდათ და შესძლეს თავიანთ მიზნის განხორციელება?

ჩვენს ასალს საისტორიო მწერლობაში ქართულ საისტორიო წყაროების კრიტიკულს შესწავლას ჯეროვანს ყურადღებას არ აქცევენ. ერთად-ერთი საკითხი, რომელიც საჭირობოტოდ ითვლებოდა, ქ~ცის საკითხია და აქაც ამ კრებულის შესწავლას უცხოელ მკვლევართა უსაფუძვლო კრიტიკა შეუწყობდა ხოლმე ხელს და ქართველ ისტორიკოსთა მიძინებულს აზრს ალვიძებდა. მაგრამ ამ საკითხის კვლევაკ კარგა ხანია უკვე მიყუჩდა. ალბად ან საგანი საკმაოდ გამორკვეულად მიაჩნიათ, ან მოშურნეობა ამ საკითხისადმიც განელდა და მკვლევართა ცოდნისმოყვარეობას აღარ იზიდავს. ქვემოთ მკითხველი თვით დარწმუნდება, რამდენი რამ იყო გამოსარკვევი და ჯერაც გამოსარკვევია ქ~ცის საკითხში.

ამასგარდა ქ~ცის განხილვის დროსაც უფრო გარეგანი კრიტიკა იყო გამეფებული, ვიდრე წყაროების არსებითი და ყოველმხრივი შესწავლა. მკვლევართ განსაკუთრებით ის აწუხებდათ, თუ ვინ და როდის შეადგინა თვით კრებული და უცხოელ კრიტიკოსთა აზრისდა საწინაღმდეგოდ უნდოდათ დაემტკი-

ცებიანთ, რომ ქცის თვითოეული ნაწილი თანამედროვეს მიერ არის დაწერილი.

– XII –

სამწუხაროა რომ ჩვენში სრულებით შეგნებული არა აქვთ და არცა ჰქონდათ, რომ თვითოეულ ძველ საისტორიო თხზულების განხილვის დროს მკვლევარს მარტო ავტორის თანამედროვეობა-კი არ უნდა ჰქონდეს გათვალისწინებული, არამედ მისი პიროვნებაც, განათლება, აზროვნობა და მედასეობა, მის წყაროების თვისება, ჟამთააღმწერელის წერის წესი და მეთოდები, საისტორიო ნაწარმოების ქრონოლოგიური განხილვა, მხოლოდ თანამედროვეობის მხრივ მეტად მარტივი საშუალებაა იმიტომ, რომ მემატთანე და ჟამთააღმწერელი შეიძლება თანამედროვეც იყოს, მაგრამ თუ ამასთანავე მოთხრობილის თანადადამხუდარი არ არის, ან თუ მისი მოამბე სარწმუნო თანადადამხუდარი და თვითმხილველი არ იყო, მის მოთხრობას დიდი ფასი და მნიშვნელობა არა აქვს.

თანამედროვე მკვლევარმა ისიც უნდა იცოდეს, რომ აღმწერელის თვალთასაზრისი წოდება და მედასეობა საისტორიო მოთხრობაზე თავისი ძლიერს დაღს ასვამს ხოლმე და ნება-უნებლიედ მიუდგომელობაზე მოქმედობს, რომ „მაცდურ სოფელს“ მოძულე ბერი-მემატანე თავისუფალ აზროვნობის და ყოფა-ცხოვრების მიმდევარ საზოგადოებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა დახასიათების დროს პირუთვნელობას ვერ გამოიჩინდა, მეფეთა პოლიტიკის მომხრე და კარის მემატანეც მეფეთა სამრახისს საქციელს, ან სათაკილო ამბების აღწერილობას თავის ნაწარმოებში არ შეიტანდა, ხოლო მეფეთა მოწინააღმდეგე აზნაურთადმი სიძულვილსა ვერ შეიკავებდა და სხვა.

დამახასიათებელია, რომ ჩვენს მწერლობაში ეხლაც წყაროების დასახელების დროს წინანდებურად მარტივად „ქართლის ცხოვრება“-ს იხსენიებენ. ეს მავნე და შეუწყნარებელი ჩვეულება უნდა მოისპოს: ქცა სხვადასხვა დროისა და ღირსებისა, სხვადასხვა ავტორის საისტორიო თხზულებათა კრებულია და მკითხველმაც უნდა იცოდეს, რომელს მემატანეს აქვს სახელდობრ ესა-თუ-ის ცნობა მოყვანილი, რომ ამისდა მიხედვით გაითვალისწინოს თანამედროვეს ეკუთვნის ის ცნობა თუ არა, მემატანეა მისი ავტორი, ისტორიკოსი, თუ უბრალო კომპილატორი? ამიერითგან მაინც ყოველ ამონაწერისა, ან მოყვანილი ცნობის შესახებ უნდა აღნიშნული იყოს, რომელ ქართველს ისტორიკოსს თუ ჟამთააღმწერელს ეკუთვნის სახელდობრ იგი და რომელ თხზულებითგან არის ამოღებული. მარტივად ქცის დასახელება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ რომ ესა-თუ-ის ცნობა მარტო შევსებულ-გადაკეთებულს ქცა-ში მოიპოვება, ან ქცის გაგრძელებაში, ან კიდევ ქცის გადაკეთებულ-შევსებულს გაგრძელებაში, მაგრამ ამისთანა შემთხვევაშიაც წინანდებურად ქცა-კი არ უნდა იყოს მარტივად მოხსენებული, არამედ ნიშანდობლივ აღნიშნული უნდა იყოს, სახელდობრ რომლითგან არის ცნოგა ამოღებული.

თანამედროვე ქართულ საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთ ნაკლად ის გარემოებაც უნდა ჩაითვალოს, რომ ქცისა და სიგელ-გუჯრებით იყო და არის

– XIII –

განსაკუთრებით გატაცებული და ქართულ საისტორიო წყაროების სხვა დარგებს ნაკლებ ყურადღებას აქცევს ამის გამოა რომ აქამდის თითქმის სრულებით ხელუხლებელი დევს მაინცდამაინც სრულიდ შეუსწავლელი იყო ისეთი

საყურადღებო, შინაარსიანი და დიდმნიშვნელოვანი დარგი, როგორც არის ქართველ მერტულთა და წმიდათა ცხორებანი. ამის გამოვე სრულებით უყურადღებოდ იყო მიტოვებული ქართული საეკლესიო ისტორია და საქართველოს სამოქალაქო ისტორიისათვის და ქართულ საზოგადოებრივ აზრის განვითარების შესასწავლადაც გამოსადეგი მრავალი ძვირფასი და საგულისხმიერო ცნობები.

ჯერ ერთი რომ ამგვარი ცალმხრივობა ქართულ საისტორიო მეცნიერებისათვის მავნებელია, ქართულ საისტორიო მწერლობის მთელი განვითარებაც ხომ არავითარ უფლებას არ გვაძლევს, მარტულობანი და წმიდათა ცხორებანი ქართულ საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლისა და განხილვის დროს სრულებით უგულებელ ვყოთ და მარტო სამოქალაქო საისტორიო დარგის კვლევა-ძიებას შევადიოთ ჩვენი მთელი დრო და ძალა. წინამდებარე წიგნში საკმაო მაგალითებია, რომელნიც ცხადჰყოფენ, რომ ქართული სამოქალაქო საისტორიო დარგი ქართულ საეკლესიო მწერლობისაგან განვითარდა და წარმოიშვა. ამას სხვათა შორის ის გარემოებაც ხმამაღლა ჰლაღადებს, რომ ძველ ქართულ მწერლობაში სამოქალაქო საისტორიო დარგის თხზულებების აღმნიშვნელ სახელად და ტერმინად საეკლესიო საისტორიო დარგსავით იგივე „ცხორება“ იხმარებოდა.

ამის გამო, ვისაც ქართული საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლა ჰსურს, არც შეუძლიან და არც უფლება აქვს ქართულ საეკლესიო საისტორიო ძეგლებს, ქართველ მარტულთა და წმიდათა ცხორებებს გვერდი აუხვიოს და განუხილველი დასტოვოს.

სწორედ ამიტომ არის, რომ ამ წიგნში ქართულ საისტორიო მწერლობის შესწავლა მარტულობათა და წმიდათა ცხორებათა განხილვით იწყობა და თვითოეული წამება, ან ცხორება იმგვარისავე გულმოდგინეობით და ზედმიწევნით არის გამოკვლეული, როგორც სამოქალაქო ისტორიის დარგის რომელიმე ნაწარმოები. მკითხველი თვით დაინახავს, თუ ქართულ საისტორიო მწერლობის რაოდენი ძვირფასი მარგალიტი და შვენება აქამდის შეუძინეველი რჩებოდა და თვით დარწმუნდება, რომ ქართულ სამოქალაქო ისტორიის ასეთ ძეგლების როგორც დავით აღმაშენებელის და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებია ნამდვილ ღირსება-მნიშვნელობის გათვალისწინება შეუძლებელია, თუ-კი თავდაპირველად ბასილ ზარზმელის, მეტადრე-კი გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონისა და ეფრემ მცირეს საეკლესიო საისტორიო თხზულებები გულდასმით შესწავლილი არ გვექმნება.

– XIV –

ამას გარდა ასეთ საყურადღებო და საგულისხმიერო საკითხების შესახებ, როგორც არის ქართულ საისტორიო თხრობის წესი, მეთოდები და ტერმინები თითქმის არა გვეცოდინებოდა რა, ქართულ საეკლესიო საისტორიო მწერლობისათვის რომ ზურგი შეგვექცია და მხოლოდ სამოქალაქო მატიანეები და საისტორიო თხზულებები შეგვესწავლა. სასურველია, რომ ამიერითგან მაინც ჩვენმა თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებამ ეს ნაკლიც თავითგან აიცილოს და მარტულთა და წმიდათა ცხორებებს შესაფერისი ყურადღება მი-აქციოს.

ამ წიგნში გახილულია მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა უძველეს დროითგან, მე-V-ე საუკუნე-თგან მოყოლებული, მე-XVIII-ე საუკუნის დასასრულამდე. უძველესი თხზულება წაა შუშანიკის მარტულობაა, ხოლო უკანასკნელი ომან მდივანბეგ ხერხეულიძის ნაწარმოებია. თეიმურაზ ბატონიშვილის,

ნიკოლოზ დადიანის და სხვათა ნაშრომების განხილვა ამ წიგნში იმიტომ არ არის მეტანილი, რომ ისინი მე-XIX-ე საუკუნეს ეკუთვნიან და უკვე რუსული გავლენა ემჩნევათ. ამის გამო უკეთესი იყო მათი განხილვა იქ შემეტანა, სადაც თანამედროვე ქართულ საისტორიო მწერლობაზე იქმნება საუბარი.

ქართულ მრავალსაუკუნოვან საისტორიო მწერლობას მოეპოვება საისტორიო მწერლობის ყოველი დარგის ნაწარმოები უმარტივეს, ლიტონად აღწერილ თხზულებათაგან მოყოლებული, რომლებშიაც მხოლოდ ამბავია მოთხრობილი, ისეთ ურთულეს და უწარჩუნებულეს საისტორიო ნაწარმოებთამდე როგორც არის გიორგი მერჩულის, ბასილ ზარზმელის, გიორგი მთაწმიდელის, გიორგი ხუცეს-მონაზონის, ეფრემ მცირეს, დავით აღმაშენებელის და თამარ მეფის ისტორიკოსებისა და ვახუშტი ბატონიშვილის ქმნილებანი.*)

ქართულ საისტორიო მწერლობაში სსვადასხვა სახის საისტორიო თხზულებები მოიპოვებოდა და თვითოეულისათვის შესაფერისი სახელი არსებობდა. უძველეს სახედ იყო „მარტვლობა“ (იოანე საბანისძე 39, 12¹³), რომელიც ბერძნულ სიტყვითგან (მარტვროს) არის ნაწარმოები. მისი ქართული შესაბამისი სახელია „წამება“ (ც. ი. კობტ.-კახაძის, აქვე 19²³, 20³⁹, სტ. მტბევალი 43²⁷, ეფრემ მცირე 105²).

თითქმის იმავე დროითგან მოყოლებული, როდესაც შემოვიდა წამება-მარტვლობა, იხმარება ტერმინი „ცხორება“ (კოსტ.-კახაძის, აქვე 20³⁶, 38, ბ. ზარზმელი 61¹⁰, გ. მთაწმიდელი 73⁵, გ. ხუცეს-მონაზონი 84²⁰, ეფრემ მცირე 105). შემდეგ ცხორება (ცხორება და ცხოვრება) ძველ ქართულ მწერლობაში საისტორიო თხზულებათა საზოგადო სახელად იქცა და სა-

---

*) სადაც ამ შესავალში საგანგებოდ აღნიშნული არ არის, რომ ამათუიმ გამოცემის გვერდია დასახელებული, და ავტორების სახელები და რიცხვი ამოყვანილი ან მხოლოდ რიცხვია, ამისთანა შემთხვევებში დიდი ტანის რიცხვი ამ წიგნის გვერდებს აღნიშნავს, ხოლო პატარა ტანისა სტრიქონს.

მოქალაქო ისტორიის ძეგლების აღსანიშნავადაც იხმარებოდა, როგორც მაგ. ლეონტი მროველის ნაწარმოებს ჰქვია „ცხორება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანა მამათა და ნათესავთა“ (112²² – 23). სუმბატმა თავის ნაწარმოებს დაარქვა „ცხორება... ბაგრატონიანთა“ (134²⁸). დავით აღმაშენებელის ისტორიას სათაურად აქვს „ცხორება მეფეთ მეფისა დავითისი“ (152¹⁰). ცნობილს ქართულ საისტორიო კრებულს ჯერ „ქართველთა ცხორება“ ეწოდებოდა, მერე „ცხორება ქართლისა“ (263²⁰ – 21, 36), შემდეგ „ქართლის ცხოვრება“. ს. ჩხეიძემაც თავის ნაშრომს უწოდა „ცხოვრება მეფეთა“ (323^{13,20}). სიტყვა „ცხორება“ ანუ „ცხოვრება“ რომ ქართულში ერთ დროს საისტორიო თხზულებათა საზოგადო სახელი იყო და ისტორიასა ჰნიშნავდა იქითგანაცა სჩანს, რომ ბერძნული საისტორიო წყარო ჩვეულებრივ მარტივად იწოდებოდა „ცხორება ბერძენთა“ (ლ. მროველი 125³⁷, სწავლულნი კაცნი 278³⁵), სომხური საისტორიო წყარო – „ცხორება სომხითისა“-ად (ლ. მროველი 125³³, 275³³, 278⁵, ქ. ცის გადაკეთებული გაგძრელება, აქვე 312⁷), ხოლო სპარსულ საისტორიო წყაროებს ეძახდენ „ცხორება სპარსთა“-ს (ლ. მროველი 126¹⁻², ჯუანშერი 131¹² – 22, სწავლულნი კაცნი 275³³, 276³, 278^{14, 22} – 23).

საისტორიო ნაწარმოებების ერთ-ერთ სახელად იხმარებოდა აგრეთვე ტერმინი „მატიანე“. დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსს მაგ. თავისს თხზულებაში მოხსენებული აქვს „ძველი მატიანე ქართლისა“ (140²). ეფრემ

მცირე იხსენიებს ამ ტერმინს „მატიანე“, „წმიდათა მატიაანეები“ (105₃–5). სწორედ ეფრემის სიტყვებითგან სჩანს, რომ ძველად ამ სახელით დაბალ-ხარისხოვანი, მხოლოდ მოვლენათა მარტივად აღმწერად საისტორიო თხზულებები იწოდებოდა. ხოლო ასეთი სახელები, როგორც „მატიანე მოსაქსენებელი სულთა“, „მატიანენი სააღაპონი“ გვაფიქრებინებენ, რომ „მატიანე“-ს ნუსხის მსგავსად შედგენილს, საისტორიო ცნობების მარტივად აღწერს ნაწარმოებს ეძახდენ.

მარტო ბატონიშვილს ვახუშტს აქვს მატიაანე საზოგადო შემკრებელობითი მნიშვნელობით ნახმარი ისტორიისა და ჟამთააღმწერელობის მაგიერ. მეცნიერი ბატონიშვილი მაგ. ამბობს: „მატიანე“ ერთის მხრით „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ“-ო (284₁₅–16), მეორეს მხრით „მატიანე განიყოფების... ადგილის აღწერად, ნათესავთა მეტყველებად, წლის მრიცხველობად და მოქმედების აღწერად“-ო (284₁₉–21): „ჩვენ ქართველთა მატიაანე შეიპყრობს სამსა ამას ნაწილსა მატიაანისასა“, ხოლო „ეკლესიის მატიაანეს შეამოკლებს“-ო (285₁–2,3). ამ შემთხვევებში მატიაანეს საზოგადო მნიშვნელობა აქვს და ტერმინ „ისტორია“-ს მაგიერ არის ნახმარი.

ეფრემ მცირეს დასახელებული აქვს „ხრონოღრაფი“-ც, მაგრამ მას სახელდობრ ბერძნული, ანტიოქიას აღწერილი ხრონოღრაფი აქვს მოხსენებული

– XVI –

და სხვაგან ეს სიტყვა არსადა გვხვდება, ამის გამო არა სჩანს მიღებული იყო ეს ტერმინი ქართულს მწერლობაში, თუ მარტო შესაფერის ბერძნულ თხზულებათა აღსანიშნავად იხმარებოდა.

აგებულობისდა მიხედვით ბერძნულს ხრონოღრაფიას უნდა უდრიდეს ქართული „ჟამთააღმწერელობა“, რომელიც მე-XIV-ე საუკ. ერთ ქართველ ისტორიკოსის თხზულებაში იხსენიება (1977). თითქოს ხრონოღრაფის შემდგენელს უნდა ნიშნავდეს ტერმინი „ჟამთააღმწერელი“-ც (197₈, 207₆), მაგრამ ამ ორსვე ტერმინს, წარსულში, როგორც ეტყობა, უფრო ფართო მნიშვნელობაც ჰქონია და ჟამთააღმწერელობა ისტორიკოსობას ჰნიშნავდა, ჟამთააღმწერელი-კი ისტორიკოსსაც: იოსებოს ფლავიოსი ქართულს მწერლობაში მაგ. ჟამთააღმწერელად იწოდება (207₆).

ზევით აღნიშნული იყო, რომ ნამდვილ საისტორიო თხზულების სახელად „ცხოვრება“ იხმარებოდა. თამარ მეფის ისტორიკოსმა ქართულ მწერლობაში ამის მაგიერ ტერმინი „ისტორია“ შემოიღო (166₆, 13). მას ამას გარდა „ისტორიათა-აღმწერელობა“-ც ნახმარი (185₂₈–29), რაც მნიშვნელობით ისტორიოგრაფიას უნდა უდრიდეს. ახლად შემოდებული ტერმინი ძველს ქართულს მწერლობაში, როგორც სჩანს, ვერ შეუთვისებიათ და შემდეგ აღარსად გვხვდება.

ზემომოყვანილს ტერმინებს გარდა მიღებული იყო აგრეთვე სიტყვა „ჰამბავი“, რომელიც სხვათა შორის სეფრემ მცირეს აქვს საისტორიო თხზულებათა სახელების ნუსხაში შეტანილი (105₂, 22). არსენი კათოლიკოზიც ლეონტი მროველის თხზულებას უწოდებს „ჰამბავი მეფეთა“-ს (117₂). თვით ლეონტი მროველს თავის შრომის მხოლოდ ერთი თავისათვის დაურქმევია სახელად „ამბავი ქართლისა“ (112₂₈). ეს ტერმინიც შედარებით იშვიათად გვხვდება და მხოლოდ ქართულ საისტორიო მწერლობის განახლების და აღორძინების ხანაში მოიპოვება კიდევ, სახელდობრ პაპუნა ორბელიანმა თავის საისტორიო თხზულებას სათაურად გაუკეთა „ამბავნი ქართლისანი“ (328_{3,6}–7).

საისტორიო თხზულებათა ნუსხაში ეფრემ მცირეს დასასრულ მოხსენე-

ბული აქვს „მოთხრობა“-ც (105₂ – 3). იმავე ქრთველს მეცნიერს შენახული აქვს სახელი „საეკლესიო მოთხრობა“ (105₉, 109_{18-19, 20}). ხოლო თამარ მეფის ისტორიკოსს დიმიტრი I მეფობისათვის წყაროდ ჰქონია „იოანე ფილოსოფოსისა ჭიმჭიმელისა“ ერთი ნაწარმოები, რომელსაც თურმე „შესხმა-მოთხრობა“. (181₁₁). არსებობდა ამას გარდა ტერმინი „თხრობა“ (105₁₂). უკანასკნელი სახელი ეწოდება ამა თუ იმ ამბავის მარტივს მოკლე აღწერილობას, ხოლო პირველი-კი უფრო რთულისა და გრძელ აღწერილობის ტერმინად იხმარებოდა. მაგალითად მარტულთა და წმიდათა უძველესი, მარტივად შედგენილი ცხორებანი „თხრობის სახედ ოდენ აღიწერნეს“-ო, ამბობს ეფრემი (105₁₂), ბატონიშვილს ვახუშტს აღნიშნული აქვს, რომ სა-

– XVII –

ქრთველოს ისტორიის შესასწავლეადა და გამოსარკვევად საისტორიო წყაროდ სხვათა შორის „ხსოვნა-მოთხრობანი“-ც გამოდგება (292₁₆).

მაგრამ უფრო ხშირად „თხრობა“ და „მოთხრობა“ ქართულ საისტორიო მწერლობაში თვით აღწერას, ამბავის გარდმოცემას ეძახდნენ და ამის „თხობანი“ და „მოთხობანი“ ყოველ საისტორიო თხზულების შინაგანს შემადგენელობას ეკუთვნოდნენ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მაგ. ამბობს: „ამად რა თხრობად მოვიწიე“ თვით ელლინთა გამოჩენილი მწერლები ვაების ღირსად ჩავთვალეო (159₅₋₆), ან კიდევ: უმბროსმა „ტროადელთა და აქილეველთანი შეამკვნა თხრობანი, თუ ვითარ აღამემნონ და პრიამოს, ანუ აქილევი და ეკტორ, მერმეცა ოდისეოს და ორესტი ეკუთნეს“-ო'. (159₉₋₁₀). იმავე ისტორიკოსს თავის თხზულების პირველისა და უდიდეს ნაწილის ბოლოში დაძენილი აქვს: აი ამგვარია მეფე დავითის „მომოსვლათა... და ღვაწლთა და ძლევათა... პყრობათა და ახუმათა... მრავალთა სამეფოთა და სამთავროთა მოთხრობანი“-ო (160₁₅₋₁₇).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ერთგან ამტკიცებს, საისტორიო ამბავის მოთხრობის რიტორული ხელოვნებით შემკობა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ ისტორიკოსს „ნივთნი საქმეთანი“ აქვს „ვმად მისათხრობლად“-ო (159₁₃₋₁₄). თამარ მეფის ისტორიკოსიც ამბობს, თუ ადამიანის ენამ თამარის მეფობისა „თვითეულისა ჳელყოს მოთხრობად“-ო, თხზულება ფრიადი სიგრძისა გამო მოსაწყენი იქმნებაო (188₄).

ბატონიშვილს ვახუშტს თავის ისტორიის წყაროებს შორის მოხსენებული აქვს „ქორონიკონები... პოვნილნი წიგნებთა შინა“ (308₉₋₁₀), „საეკლესიოებთა (sic) წიგნთა შინა ქორონიკონები“ რომ არის შენახულიო (292₁₄₋₁₅). აქ ცხადია ეგრეთწოდებული მატრიანები, კვკლოსები და ქრონოლოგიური მინაწერებია ნაგულისხმევი.

საფიქრებელია, რომ მთელ საისტორიო მწერლობის ორ მთავარ დარგად დაყოფვა საქრთველოში უკვე ძველს დროს, მაინცდამაინც გიორგი მთაწმიდელსა და ეფრემ მცირეს უნდა სცოდნოდათ, მაგრამ ამის შესახებ ჯერ ცნობები აღმოჩენილი არ არის. მხოლოდ ვახუშტს მოეპოვება გარკვეული აზრი საისტორიო მწერლობის მთავარ დარგების შესახებ, რომ საისტორიო მწერლობა ჯერ ეს ერთი „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ“, ხოლო ამასთანავე „განიყოფების ოთხ ნაწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავთა მეტყველებად, წლის მრიცხველებად და მოქმედების აღწერად“ (284_{14-16, 19-21}).

ქართული საისტორიო მწერლობის მონოგრაფიულმა შესწავლებამ ბევრი საყურადღებო და საგულისხმიერო საკითხი აღგვიძრა და წამოგვიყენა, მაგრამ

ამ წიგნის ისედაც მოჭარბებული სისქე ნებას არ გვაძლევს ყველა სათითაოდ

– XVIII –

განვიხილოთ. უნებლიედ უნდა შესავალი შევამოკლოთ და მარტო უმთავრეს საკითხებს შევეხოთ, იმათაც მხოლოდ საზოგადოდ და სულ მოკლედ.

მონოგრაფიულმა შესავლამ დაგვარწმუნა, რომ ქართველი ისტორიკები საისტორიო მწერლობას მოწიწებით და თავიანთ მოვალეობას პასუხისმგებლობის სრულის შეგნებით ეპყრობოდნენ. ისინი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ საისტორიო თხზულებაში ყველაფრის და ყოველგვარ ცნობების შეტანა-კი არ შეიძლებოდა, ყველაფერი არ იყო „ღირს ვსენებისა“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 874), არამედ მხოლოდ ისეთ ამბების აღწერა მიაჩნდათ სასურველად, რომელნიც მემატინეს „მოსავსენებლად არა უჯერო“-დ ეჩვენებოდა (გიორგი ხუცესმონ. 871²) თანაც იყო „ღირს ვსენებისა და შუენიერებაჲ აღწერისა“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 874).

სხვათა შორის დამახასიათებელია, რომ ხალხური საგვარეულო თქულებებიც ძველ ისტორიკოსთა შეხედულებით საისტორიო მწერლობის ღირსად არ ითვლებოდენ: „არიან ზღაპარ და ცუდ, ამისთვს უჯერო არს“ მათ ცნობებით სარგებლობაო (ქამთააღმწერელი 209²⁰⁻²¹). თვით განათლებული დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც-კი აღტაცებული იყო, რომ დიდებულმა მეფემ „საეშმაკონი (თუ სააშიკონი?) სიმღერანი და სახიობანი და განცხრომანი... მოსპობილყო ლაშქართა შინა მისთა“ (ც~ა მ~ფსა დ~ფთსი *553, გვ. 321).

ქართველ ისტორიკოსებს ჰქონიათ, რომ საისტორიო ნაწარმოებში „არა საკადრებელ არს თხრობა... უშვერისა რასმე“ (ქამთააღმწერელი 1984).

მაგრამ ამგვარი მოკრძალებობის და მორიდებისდა მიუხედავად ქართველ ისტორიკოსებს საისტორიო თხზულების უმთავრესი დანიშნულება არ დაჰვიწყებიათ და ნათლად შეგნებული ჰქონდათ, რომ „ქამთააღმწერელობა ჭემმარიტების მეტყუელება არს, არა თვალახმა ვისიმე“ (ქამთააღმწერელი 1988-9) და მოთხრობილის სრული სიმართლე და მიუდგომელობა ისტორიის უუკეთილშობილესი და ძვირფასი თვისება არის. ამიტომ მათ ახსოვდათ, რომ ყოველი საისტორიო „წიგნი... შუამდებარე არს კეთილის მოქმედთა და ბოროტის მოქმედთა“ (იქვე 1986-7) და თვითოეულ მოღვაწეს პირუთვნელი სურათი უნდა ყოფილიყო დახატული.

ძველ ქართულ საისტორიო თხზულებების კერძობითმა, დაწვრილებითმა შესწავლამ და განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ როგორც პოეზიაში საგანგებო დარგი არსებობდა და არსებობს, რომელშიაც პოეტურ შემოქმედების შინაგანი და გარეგანი მხარე და კანონები, პოეტური ხატოვანებათა, მიმსგავსება-შედარებათა, ლექსთწყობისა და რიტმ-რიტმის წესებია გამორკვეული, რომელთაც მისდევენ და ხელმძღვანელობდენ, ისე ქართულ საისტორიო მწერლობაშიც ისტორიკოსს ყველაფრის მოთხრობა-კი არ შეეძლო, რაც იცოდა და ენაზე მოა-

– XIX –

დგებოდა, არც თუ ისე თვითოეულს მათგანს აღწერა ისტორიული თხზულება, ვის როგორც მოუხდებოდა, არამედ ქართულ საისტორიო მწერლობაშიც გარკვეული, მტკიცე თეორიული მოძღვრება ყოფილა, თუ როგორ და რა გზით უნდა დაწერილიყო კარგი და სამაგალითო საის-

ტორიო თხზულება.

ყოველი განათლებული ისტორიკოსი მოვალე იყო, რომ მოთხრობის უეჭველობაზე ეზრუნა და სანდო წყაროებით ესარგებლა, შესაფერისადაც ჰქონოდა დასაბუთებული. ამ ჩვენ აზრის სიმართლე იმედია ცხადი იქმნება ყველასათვის, ვინც ამ წიგნში ბასილ ზარზმელისა, განსაკუთრებით-კი გიორგი მთაწმიდელისა, ეფრემ მცირეს და სხვათა შესახებ მონოგრაფიულს გამოკვლევას გადიკითხავს (მეტადრე გვ. 64 – 67, 76 – 79: 108 – 110 და სხვას).

ამ მხრივ საყურადღებოა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული ყურადღება იყო მიქცეული და ნათლად ჰქონდათ გათვალისწინებული, თუ რა მნიშვნელობა აქვს საისტორიო მოთხრობის უეჭველობისათვის, როდესაც მოთხრობილი თვით აღმწერელის „თუალთა-ახილული“ (ცა კახაძისი, იქვე 20²⁹), ან „თვალთხილული“ (ს. ჩხეიძე 323¹⁵, 324¹⁸), „ხილული“ (ბ. ზარზმელი 66³²) იყო, როცა ისტორიკოსი ან მისი მოამბე ნაამბობის „თვალთ მხილველი“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 87³⁶⁻³⁷), „თვალთა მხილველნი“ (სწავლულნი კაცნი 276⁶, 277⁴⁻⁵), „თვთ-მხილველი“ იყო (ბასილი ზარზმელი 67², გიორგი მთაწმ. 76³⁴, შეად. დავით აღმ. ისტორ. 153²¹⁻²³, თამარ მეფის ისტ. 179²⁶⁻³³), ქცის გაგრძელება აქვე 280³⁴⁻³⁵, პ. ორბელიანი 329¹³) ანუ „მნახავი“ (ს. ჩხეიძე 323¹⁵, 324²⁵) და სწორედ იმ აღწერილ შემთხვევის „თანადახუთომილი“, „თანადახდომილი“ (ეფრემ მცირე 105^{24, 28}) ანუ „თანადამხუდარი“ (ქამთააღმწერელი 205¹⁴ და ქცის გაგრძელება აქვე 276⁶⁻⁷, 277⁵, 280³⁵⁻²⁸¹) გამოდგებოდა.

ამას გარდა ქართულმა საისტორიო მწერლობამ თვითმხილველ და თანადამხუდარ მოამბეების პირადს თვისებებსაც ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია და ისე იყო მიღებული, რომ თვითოეული ამ მომთხრობელაგანი უეჭველად „პირი უტყუელი“ (ბ. ზარზმელი 67⁵) და ყველანი „სარწმუნონი კაცნი“ (იქვე 67⁵, გიორგი მერჩული 53²⁹, 56⁵, ბას. ზარზმელი 66²⁸, 67⁶, 10, გიორგი მთაწმ. 76³³⁻³⁴, გიორგი ხუცესმონ. 87²⁰, პ. ორბელიანი 330³¹⁻³², 331⁹, ომან ხერხეულიძე 336³⁹) ყოფილიყვნენ, რომელნიც „უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუვილისაგან“ (გიორგი მთაწმ. 76³⁵, 77¹⁷⁻¹⁸), თანაც „ბრძენთა და გონიერთა კაცნთა“ სახელი სამართლიანად მოხვეჭილი ჰქონდათ (თამარ მეფის ისტორიკოსი 180¹⁵⁻¹⁶) და თავიანთ ნაამბობის სიმართლეს ისტორიკოსს ფიცით დაარწმუნებდენ (ბარ. ზარზმელი 67¹¹⁻¹⁵, გ. მთაწმ. 77³¹⁻³⁴).

– XX –

ქართულ მწერლობის დაწვრილებთმა შესწავლამ დაგვანახვა, რომ ჩვენ სისტორიო მწერლობას უკვე მე-VIII-ე ს. დიდი წარმატება ეტყობა, ხოლო მე-X – XII-ე ს.ს.-ში უკვე მაღალხარისხოვან განვითარებამდე მიაღწია... ამ აზრის სიმართლეს ის გარემოებაც ნათელ ჰყოფს, რომ ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში, როგორც მონოგრაფიულ შესწავლითა მტკიცდება, სამწერლობო ტეხნიკა დიდად განვითარებული ყოფილა და უეჭველია ამისთვისაც შესაფერისი თეორიული მოძღვრება უნდა ყოფილიყო შემუშავებული.

საქართველოში რომ სისტორიო სამწერლობო ტეხნიკის შესახებაც თეორიული მოძღვრება უნდა ყოფილიყო, ამას ქართული კარგად შემუშავებული საისტორიო-სამწერლობო ტერმინოლოგია ამტკიცებს. ზევით უკვე აღნიშნული იყო, რომ საისტორიო ნაწარმოების თვითოეული სახისათვის თავისი სახელი არსებობდა. ეს მაინცდამაინც არც გასაკვირველია. უფრო საყურადღებოა, რომ საისტორიო ნაწარმოების სხეულის თვითოეული ნაწი-

ლისათვისა და საისტორიო-სამწერლობო შემოქმედების თითქმის თვითო-ეულ საფეხურისათვის განსაკუთრებული ტერმინები მოიპოვებოდა. საისტორიო ძეგლების მონოგრაფიულმა შესწავლამ სხვათა შორის ის სიკეთეც გვიყო, რომ ქართული საისტორიო ტერმინოლოგია შეგვძინა.

საგულისხმეოა, რომ ქართული ცოტად-თუ-ბევრად თვალსაჩინო საისტორიო თხზულებები წინდაწინვე შემუშავებულ გეგმისდა მიხედ-ვით ყოფილა დაწერილი. უკვე იოანე საბანის ძის შრომა აბო ტფილელის მატკლობა ამგვარად არის შედგენილი და თვით ავტორს თავის თხზულები-სათვის, როგორც ეხლაც სასკოლო თხზულებებშიაც მიღებულია, ჯერ გეგმა წარუძღვანებია, ხოლო შემდეგ თვით ნაწარმოები მისდევს. თავისი ნაშრომი ავტორს თავებადაც-კი დაუყვია და თვითოეულ თავს ამ გეგმაშიაც საკუთარი სათაური აქვს გაკეთებული. მთელი შარტკლობა ოთხ „თავად“ ანუ „საკითხა-ვად“ აქვს გაყოფილი. ჯერ სწერია: „საკითხავნი წმიდისა ჰაბომსნი თავნი ოთხნი (დ)“ და ამგვარად აღნიშნულია, რომ მთელი თხზულება ოთხ ნაწილი-საგან შესდგება. მერე ზის „ა (პირველი) თავი“ და ამ თავის სათაურია მო-ყვანილი, შემდეგ ამნაირადვე დანარჩენი თავებია აღნუსხული (12⁹ - 14).

იოანე საბანის ძის თხზულების პირველი თავი შესავალია, უკანასკნელი დასკვნაა, მეორე და მესამე თავები თვით ამბავისა და მარტკლობის აღწერი-ლობას შეიცავს. ამ გვარად აქაც ავტორის წინასწარი გეგმა მოსჩანს. იოანე საბანის ძის სამაგალითო ნაწარმოები ამტკიცებს, რომ ქართულ საისტო-რიო მწერლობას უკვე მე-VIII-ე საუკუნეში ტეხნიკის მხრივ თვალსა-ჩინო წარმატება ეტყობა და მარტივ, აღწერილობითი კილოთი მოთხრო-ბილ ნაწარმოებებს გარდა წინასწარ და გეგმაზე აგებული და შეთხზული შრომებიც მოიპოვებოდა.

– XXI –

იოანე საბანის ძის შესანიშნავს თხზულებაში უკვე ემჩნევა იმის ჩანასა-ხი, რასაც შემდეგში ეწოდებოდა „წესი თხრობისა“ (ბ. ზარზმელი 68³⁻⁴, 70⁵), ის სამწერლობო გეგმა და თხრობის წესრიგი, რომელიც მერე, IX – XIV სს. დაწინაურებულს საისტორიო ნაწარმოებებს, თუმც იოანე საბანის ძის თხზუ-ლებასავით გულუბრყვილოდ გეგმას წინ აღარ უძლოდა, მაგრამ რომლის არსე-ბობა ყველს თხზულებაში საგრძნობი და სახილავი იყო და ამის წყალო-ბით თვითოეულს თვალსაჩინო ისტორიულს ამბავს წინდაწინვე თავისი ადგი-ლი და „რიგი“ ჰქონდა განკუთვნილი ისე, რომ ავტორს შეეძლო ეთქვა ესა და ეს ცნობა „ზემორ“, ან „ქვემორე რიგსა მისსა ზედა დაგვიწერია“-ო (სწავ. კაცნი 275³⁷).

გეგმით, თხრობის წეს-რიგით იღებოდა ის „საზღვარი სიტყუსაჲ“ (ბ. ზარზმელი 68³⁵) და „სიტყუათა სარბიელი“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 86^{7,29}, 89¹³), რომელიც საისტორიო ნაშრომს გარკვეულს შინაარს აძლევდა და მო-თხრობადის ასპარეზს შემოუფარგლავდა ხოლმე. თხრობის წესი ამასთანავე საისტორიო თხზულების შინაარსის თვით მიმდინარეობასაც არკვევდა. ამ წესით იყო განსაზღვრული „გზა სიტყუისა“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 89^{5,9}), რომლი-საგან გადახვევა, „წიაღსღვაჲ“ (ბ. ზარზმელი 69⁵) და „მცირედ გარდა-ბიჯება“-ც-კი (ჟამთააღმწერელი 211^{30-31, 33-34}) მხოლოდ განსაკუთ-რებულ, საპატიო მიზეზის გამო შეიძლებოდა. კარგსა და დახელოვნებულს ისტორიკოსს განზრახულ გეგმისაებრ განეხორციელებინა დაწყობილი სა-ქმე, უნდა ყოფილიყო „უმარჯულო და უმარცხულო მავალი გზებისა“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 187²⁹⁻³⁰) იმიტომ, რომ ხშირი და უმიზეზო

„გზისა გარდაქცეულობა“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 187³⁰) ისტორიკოსი-სათვის სააუგოდ ითვლებოდა (187³⁰): მას მტკიცედ უნდა „ეპყრა წესი თხრობისა“, მაინცდამაინც ბასილ ზარზმელის სიტყვები „ძალისაებრ ვიპყრათ წესი თხრობისა“-ო (70⁵) მუდამ უნდა ხსომებოდა.

ხოლო თუ რომელისამე აზრის ცხოველმყოფელბისათვის, რომ რომელიმე აზრი ან გარემოება „უმეტეს გამოცხადდეს“ (ბ. ზარზმელი 69²⁷⁻²⁹), საისტორიო მოთხრობის პირდაპირ მიმდინარეობის ცოტაოდენად შეცვლა, „გზისა მცირედ გარდაბიჯება“ და „წიადსლვა“ აუცილებლად საჭირო იყო ხოლმე, მაშინ ისტორიკოსი მოვალე იყო ეს გარემოება შემდეგში არც თითონ დავიწყებოდა და შესაფერ ადგილას მკითხველისათვისაც გაეხსენებინა. ამიტომაც არის, რომ ბ. ზარზმელი ამგვარს შემთხვევებში ამბობდა ხოლმე, „ხოლო აწ კულად აღვედინ სიტყუაჲ ჩუენი პირველდაწყებულთა სიტყუათა“, ან არა და „ეგულვების... კულად ქცევად საზღვართავე თვსთა სიტყუასა“-ო (69³⁶⁻³⁸). ბ. ხუცეს-მონაზონიც ყოველთვის უმატებდა ხოლმე, ეხლა-კი „მე სარბიელს სიტყუათა ჩემთასა ვიდოდი“-ო (86²⁷⁻²¹). რაკი შეწყვეტილს მოთხრობას „ზემოდატევებული ამბავი“ ეწოდებოდა, ხო-

- XXII -

ლო ის, რაც ისტორიკოსს კიდევ მოსათხრობად დარჩა, იყო „ნეშტი თხრობისა“, ამიტომ როდესაც შეწყვეტილს მოთხრობას განაახლებდნენ ხოლმე, ასე ამბობდნენ: ეხლა-კი „ზემოდატევებული ამბავი აღმართმაბიჯებელთა კვლად ვიწყოთ“-ო (ჟამთააღმწერელი 211²⁵⁻²⁶), „ამიერ კულად ვიპყრათ ნეშტი იგი თხრობისა და პირველსავე სიტყუასა აღვიდეთ“-ო (ბ. ზარზმელი 69³⁵⁻³⁶, 69³²).

მე-XIV-ე საუკუნის ქართველს ჟამთააღმწერელსაც-კი ეს სამეთოდოლოგიო მოთხოვნილება მტკიცედ აქვს დაცული და შესატყვისს შემთხვევებში ამბობდა ხოლმე: „ხოლო ჩუენ, გზისა მცირედ გარდამაბიჯებელნი, კვლად მოგზაურ ვიქმენით“, „ხოლო ჩუენ პირველი გზა აღვლოთ მცირედ კერძო გადამაბიჯებელთა“-ო (211³⁰⁻³¹, 33-34 აგრეთვე 25-30).

ზემომოყვანილ მაგალითებისა და ტერმინების შინაარსი და მნიშვნელობა რომ სრულის სისწორით შვიგნოთ, უნდა ვიცოდეთ, თუ რა მნიშვნელობით იხმარებოდა ძველად ტერმინი „სიტყუა“. ძველ ქართულში მას უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა, ვიდრე მას შემდეგ, დროთა განმავლობაში მიენიჭა. „სიტყუა“ ეწოდებოდა ლაპარაკს, თხრობას, გამოთქმულს აზრს, საუბარს. ხოლო იმას, რასაც ჩვენ ეხლა სიტყვას ვუწოდებთ, მაშინ „ლექსი“ ეწოდებოდა, „ლექსი სიტყვსა“ (ბ. ზარზმელი 69⁵). წა ნინოზე შატბერდი-სეულს ცხორებაში მაგ. ნათქვამია, „იწყო სიტყუად (ე. ი. ლაპარაკი) წმიდამან ნინო და იგინი წერდეს“-ო (33²¹). ბ. ზარზმელი თავის თხზულებაში ამბობს: „იწყებს სიტყუად (ე. ი. მოთხრობა) დასაბამსა ცხორებისა“ სერაპკონისასაო (67³⁷). იოანე საბანის ძეც აბო ტფილელის დღესასწაულზე ეკლესიაში მყოფ მლოცველებს ასე სთხოვდა, გულდასმით მოისმინეთ ჩემი ნალაპარაკევი, „რათა არა ცუდად დავშურეთ – მე სიტყვთა (ე. ი. ლაპარაკით), ხოლო თქვენ სმენითა“-ო (31⁶⁻¹⁷).

ამისდა გვარად „საზღვარი სიტყვსა“ – მოთხრობის საზღვარს, „სიტყუათა სარბიელი“ – მოთხრობის ასპარეზს, „გზა სიტყუისა“ მოთხრობის გზას, ან მიმართულებასა ნიშნავდა. როდესაც ბ. ზარზმელი ამბობს: „სხუად იცვალეების ლექსი სიტყვსა“ (69²⁹)/ ამით მას უნდოდა ეთქვა, რომ ჩემ მოთხრობის სიტყვა ეხლა შეიცვლება და სხვა საგანს შეეხებაო. აგრეთვე როდესაც

თამარ მეფის ისტორიკოსი აცხადებს, რა წამს თამარის დიდებულ საქმეთა აღწერამდე მოვიწიე, მაშინვე „უკმოსა და უგონებოსა მსგავსი ვიპოე უმეცრებითა ლექსთა მეტყუელებად“-ო (185). ეს იმასა ნიშნავს, რომ ჩემს თავს ისე ვგრძნობ, თითქოს უმეცრებით მხოლოდ სიტყვებს ვამბობდეო.

მაგრამ ეფრემ მცირეს თხზულებებითგანა სჩანს, რომ ამ ტერმინს „სიტყუა“ XI ს. უკვე ის მნიშვნელობაც მინიჭებული ჰქონია, როგორადაც იგი თანამედროვე საუბარსა და მწერლობაში ჩვეულებრივ იხმარება. როდესაც მაგ. ეფრემ მცირე საწინასწარმეტყველო წიგნთა თარგმანს იწონებს და აქებს, იქ

– XXIII –

„სიტყუა სიტყვსა ნაცვალ შედარებულთა ბერძნულთა“-ი (944), ამ შემთხვევაში „სიტყუა“ იმნაირადვე უნდა გავიგოთ, როგორც ეხლა გვესმის: იმდენად ზედმიწევნით არის ნათარგმნი რომ დედნის თვითოეული ბერძნული სიტყვა არის ქართულად გარდმოცემულიო.

კარგად არის შენახული აგრედვე საისტორიო თხზულებათა ნაწილების აღმნიშვნელი ტერმინებიც ყოველს საისტორიო ნაწარმოებს აქვს სათაური „ზედწარწერილი“ (ეფრემ მცირე 93²²), „შესავალი თხრობისა“ (არსენი კათოლიკოზი 108¹⁴), რომელიც ლათინურს „exordium“-ს უდრის, „დასაბამი“, „დასაბამი თხრობისა“ (ბ. ზარზმელი 68³¹) ან ცხორებისა, „თხრობა“ (= narratio) და „დასასრული“, „დასასრული თხრობისა“ (ბ. ზარზმელი 68³⁶, 69²⁰).

საისტორიო თხზულების შინაარსი შესდგებოდა ან თხრობათა, ან მოთხრობისა, ან სიტყუათაგან ან სხვადასხვა „ამბავი“-საგან (ჟამთააღმწერელი 211²⁵⁻²⁶). გიორგი ხუცეს-მონაზონი ამბობს: „სანატრელ იყო უკეთუმცა ამას პირსა ზედა დასრულდებოდა მოთხრობად ჩემი“-ო (89¹⁰⁻¹¹).

თვით შინაარსისა და მოთხრობის აღწერილს ნაწილს ეწოდებოდა „პირველდაწყებული სიტყუა“ (ბ. ზარზმელი 69^{32-33, 36}), ან მარტივად „პირველი სიტყუა“ (გ. მერჩული 58², გ. ხუცეს-მონაზონი 86²⁸), ხოლო მოსათხრობს ნაწილს „წინამდებარე სიტყუა“ (მ¹ ტნე ქ¹ 144¹³, დავით აღმ. ისტორიკოსი 156¹³, თამარ ისტორიკოსი 168^{9,12}), ან კიდევ „ქვემორე სიტყუა“ (ჟამთააღმწერელი 194^{9, 19-20, 26-27}, 195²³⁻²⁴) ერქვა. „ქვემორე სიტყუა“-ს გარდა რასაკვირველია არსებობდა ტერმინი „ზემორე სიტყვაც“ და „ზემოკსენებული“-ც (ჟამთააღმწერელი 211³²).

რაკი ისტორიკოსებს თავიანთ თხზულების გეგმა წინდაწინვე შედგენილი და გათვალისწინებული ჰქონდათ, ამიტომ სათანადო ადგილას მათ შეეძლოთ ეთქვათ: ესადაეს გარემოება, ესადაეს ამბები თავის დროს წინამდებარემან სიტყუამან ცხად-ყოს“-ო (დავით აღმ. ისტორიკოსი 156¹³), „ქვემორე სიტყვამან ცხადყოს“-ო (ჟამთააღმწერელი 194^{19-20, 26-27, 195¹⁹}), „ქვემორე სიტყვამან საცნაურ ყოს“-ო (იგივე 194⁹), „ზემორ (უსადაეს) აღვწერია და შემდგომად (ესადაეს) ვაჰსენოთ“-ო (იგივე 211²⁰).

ბევრი სხვადასხვა სიტყვა იხმარებოდა ძველ ქართულ მწერლობაში საისტორიო თხზულების შემოქმედების გამოსახატავად და აღსანიშნავად. ჩვეულებრივ და სხვებზე უფრო ხშირად მიღებული იყო ტერმინი „აღწერა“, „აღწერა“. მაგ კონსტანტინე-კახაძს მარტვლობის ავტორი თავის თავზე ამბობს „აღვსწერე ცხორება და წამება წმიდისა და ნეტარისა მოწამისა კონსტანტინე[ა]სი“-ო (20³⁹⁻⁴⁰). არსენი კათოლიკოზიც აცხადებს, რომ „განყოფად სომეხთა ქართლისაგან... აღვწერე წიგნსა ამას შინა“-ო (26¹⁹).

არსებობდა „წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ გრიგოლ დიაკონის მიერ აღწერილი“ (397). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების ატორი გიორგი მერჩული იყო „აღმწერელი“ (483) , „წიგნისა. გიორგი მთაწმიდელიც თავის თავზე ამბობს: „აღგვწერია რად იგი ვისწავეთ კაცთა სარწმუნოთაგან“-ო (76³³⁻³⁴). იოანე და ეფთვიმეს „ცხოვრებაჲ“ იყო „აღწერილი გიორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა“ (73⁵⁻⁷). ზოგჯერ „აღწერა-ს მაგიერ ამბობდნენ: „მისცა აღწერასა“-ო (დავით აღმ. ისტორიკოსი 159¹³).

ამისდა გვარად არის წარმომდგარი ტერმინი „აღმწერელი ჰამბავისა“ (ეფრემ მცირე 105²²) და თვით საისტორიო მწერლობის მოღვაწეობის აღმნიშვნელი „ისტორიათა აღმწერელობა“ (თამარ მეფ. ისტორიკოსი 185²⁸⁻²⁹). ტერმინი „აღწერა“ ჩვეულებრივია საისტორიო-სამწერლობო შემოქმედების აღსანიშნავად და ყველა ისტორიკოსები ხმარობდნენ (იხ. კიდეც გ. ხუცეს-მონაზონი 86¹, დავით აღმ. ისტორიკოსი 159², ჟამთააღმწერელი 211²⁰, სწავლულნი კაცნი 75³³, 280³⁵)

ამავე მნიშვნელობით იხმარებოდა სიტყვა „მოთხრობა“-ც. თამარ მეფის ისტორიკოსი მაგ. თავის თავზე ამბობს: დიდებულ მეფის „უდიდესთა საქმეთა... მომთხრობელად მოწეწული“ (170²⁷⁻²⁸) ჩემს თავს უძღურად ვგრძნობო. იგივე ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ გიორგი III-ის მეფობის ყველა ამბები რომ ისტორიკოსმა დაწვრილებით „ჯელყოს მოთხრობად, საწყინომცა იქმნას აღწერილი (მისი) განგრძობითა“-ო (1884⁴⁻⁵). საგულისხმიეროა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი „დავიწყით მოთხრობაო“-ს მაგიერ ამბობს „მივსცეთ თხრობასა“-ო (161²⁷).

მოთხრობის გარდა „მოთხრობა“-საც ხმარობდნენ ხოლმე, მაგ. გ. ხუცეს-მონაზონი ამბობს, გიორგი მთაწმიდელის ხახულში მოსვლისა, სწავლისა და განათლების შესახებ „სულ მცირედ და მოკლედ მიგითხრა“-ო (86¹¹⁻¹²).

მაგრამ უფრო ხშირად ტერმინს „მოთხრობა“-ს მაშინ ხმარობდნენ ხოლმე, როდესაც ამა-თუ-იმ საისტორიო ნაწარმოების შესახებ სხვები მსჯელობდნენ ხოლმე. არსენ კათოლიკოსს შატბერდისეულ წაწინოს ცხოვრებისა და ლ. მროველის თხზულების დაფასების დროს აღნიშნული აქვს, რომ ამ ორ შრომაში ქართლის მოქცევისა და წაწინოს თავგადასავალის ამბები „რომელნი-მე თვთ მის წმიდისაგან (ე. ი. წინოსგან) მოთხრობილად, სხუად იაკობ მღვდლისაგან, სხუად. აბიათარისაგან, სხუა კუალად სიდონიადისაგან“ არის გამოყვანილიო (37¹⁵⁻¹⁶). ვახტანგ მეფის „სწავლულნი კაცნი“ ამბობენ: კონსტანტინე მეფე ბაგრატის ძე იყო და კეთილად იმეფა, „ვითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“-ო (279⁶⁻⁷).

აღწერისა და მოთხრობის გარდა საისტორიო-სამწერლობო მოქმედების აღსანიშნავად ხმარობდნენ ხოლმე აგრეთვე ტერმინების „წარმოთქმა“, „წარმოჩენა“, „უწყება“ და „სენება“. თვითოეულს მათგანს საზოგადო საე-

რთო მნიშვნელოვანებას გარდა თავის კერძო და განსაკუთრებული ელფერიც აქვს და განსაკუთრებულ აზრის გამომხატველიცაა.

„წარმოთქმა“-ს ამბავის გარდმოცემის მნიშვნელობა აქვს. მაგ. გ. ხუცეს-მონაზონს იქ, სადაც თავდება გიორგი მთაწმიდელის პაექრობის ამბავი ანტიოქიის სამღვდლოებასთან, ნათქვამი აქვს: „აქამომდე არს პატრიარქსა

მიმართ სიტყვებისა და სიყვარულისა მისისა მიმართ წარმოთქმა“-ო (86¹⁴⁻¹⁶). სხვაგანაც იმავე ავტორს არა ერთხელ აღნიშნული მოსათხორო-ბი ამბავი „წარმოვთქუ ფრიად მოკლედ და სულ მცირედ“-ო (87¹⁰⁻¹¹). დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსიც ამტკიცებს, არისტოტელმა „ალექსანდრუსნი (მაკედონელისა) წარმოთქუნა მწნეკაცებანი და ძლევანი“ (159¹⁰⁻¹¹). თუ მკითხველი დავით აღმაშენებელის „საღმრთოთა და სულიერთა სათნოებათა“ სიდიადეს გაითვალისწინებს, მან იქმნებ დიდებულ მეფის „ჯორციელნი საქმენი წარმოთქმულნი... არარად პოვნეს“-ო, ამბობს მისივე ისტორიკოსი (161¹⁴⁻¹⁵).

„წარმოჩენა“ ისტორიულ ამბავის შეძლებისაებრ მკაფიოდ გარდმოცემას უნდა ნიშნავდეს. დავით აღმაშენებელის ცხოვრების აღმწერს ერთგან ნათქვამი აქვს: ზემოთქმული „მცირედიითა... სიტყვთა წარმოგვიჩენია დიდთა და მოსათხორობად შეუძლებელთა საქმეთაგან“-ო (161²³⁻²⁵). ნიკოლოზ კათოლიკოსი ამბობს „თვთეულადცა უკვე წარმოვაჩინე შემსგავსებულებად ნათესავ-ტომობისა თვთოეულისა“-ო (158²⁴⁻²⁵).

ეს სიტყვა ბატონიშვილს აქვს ნახმარი, მაგრამ განსაკუთრებულ ტერმინად. ის სახელდობრ თარიღების „წარმოჩენა“-ზე (287²⁵, 288²) გამორკვევაზე ლაპარაკობს.

„უწყებად“ შედარებით იშვიათად იხმარება. გიორგი მთაწმიდელს თავის თხზულების სათაურში აღნიშნული აქვს, რომ მის საისტორიო შრომაში აღწერილია იოანე და ეფთჳმეს ცხოვრება და ამასთანავე მოიპოვება „უწყებად ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისაჲ (736). ჩვეულებრივ ამ ტერმინს თვით ისტორიკოსები ხმარობდნენ, როდესაც ისინი მკითხველს მიჰმართავდნენ ხოლმე. გიორგი ხუცეს-მონაზონი მაგ. ამბობს: გიორგი მთაწმიდელი ეროვნებით ქართველი იყო, მამით მესხი, ხოლო „თვთ აღმოცენდა იგი ქუეყანასა თრიალეთისასა, ვითარცა პირმან საქმისამან გაუწყოს“-ო (86²⁰⁻²¹). საზოგადოდ გიორგი ხუცეს-მონაზონი ცდილობდა დაეწერა თავის ნაწარმოები და ამიტომ ხშირად ამბების მხოლოდ „მცირედი უწყებად“ მოჰყავდა (87¹³). თამარ მეფის ისტორიკოსიც აცხადებს, თამარის „მკვრცხლ-მოქმედებანი“ და სამკვდრო გამჭრიახოზა „წინამდებარისაგან ეუწყნნ მსმენელთა“-ო (168⁹).

ტერმინს „კსენება“-ს უწყებასავით უფრო თვით ისტორიკოსები ხმარობდნენ და ამა თუ იმ საისტორიო ცნობის აღნიშვნას, აღნუსხვას ეწოდებოდა. გ.

– XXVI –

ხუცეს-მონაზონი მაგ. ამბობს „ესე ამისთჳს ვაკსენეთ რათა სცნათ“ შემდეგი გარემოებაო“ (86²⁶). თამარ მეფის მაღალ ზნეობისა და სათნოების დასამტკიცებლად „ერთი ოდენ (მაგალითი) ვაკსენოთ“-ო, ამბობს მისი ისტორიკოსი (189¹²). ჟამთააღმწერელსაც ერთგან ნათქვამი აქვს: „ზემორ“ სარგისის მოღვაწეობა გვქონდა აღწერილი, ხოლო „შემდგომად ვაკსენოთ“ მისი შვილი ბექაო (211²⁰).

დასასრულ უნდა აღვნიშნოთ, რომ მხოლოდ თამარ მეფეს ისტორიკოსს, ისიც ერთხელ, ნახმარი აქვს საისტორიო მოთხორობის აღწერის აღსანიშნავად „გარდავსცე ისტორიასა“-ო (179²⁹). თავის თავზე მას ნათქვამი აქვს: „აწ მე, რომელი გინა თე მიხილავს, გინა თუ... მასმიან, გარდავსცე ისტორიას“-ო.

იმ საზოგადოდ მიღებულსა და ჩვეულებრივს ტერმინს („აღმწერელი“) გარდა, რომელიც ძველად ისტორიკოსისა და მემატაიანეს სახელად იხმარებოდა, კიდევ შემდეგი ტერმინები გვხვდება:

იოანე საბანის ძეს ნახმარი აქვს „გამომთქმელი“ (12₁).

თამარ მეფის ისტორიკოსის სიტყვით ტერმინი „მომთხრობელი“-ც (170₂₈) ისტორიკოსს უნდა ნიშნავდეს და ამას ერთი ქვემომოყვანილი ორნაწილედ იტყვიან რთული ტერმინიც ცხად-ჰყოფს.

მე-XIV-ე საუკ. ისტორიკოსს ისტორიკოსის აღსანიშნავად „ჟამთააღმწერელი“ (197₈) აქვს მოხსენებული.

იმავე ავტორს კიდევ ორი ტერმინები მოეპოვება: ერთია „მრავალ მომთხრობელი“ (197₃₀), რომელიც ბერძნულს პოლვისტორს უდრის. მამასადამე აქაც, ამ ორნაწილედს სიტყვაშიც, „მომთხრობელი“ ბერძნულს ჰქვია „ს-ს ეთანასწორება. მეორეა „ყოველთააღმწერელი“ (197₃₀₋₃₁), რომელიც იქმნებ ბერძნულს „პოლვგრაფოს“-ს უდრიდეს.

თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებაში მოხსენებულია ტერმინი „სიტყვს-მოქმედი“ (170₃₂, - 1711, 182₃₂ - 183₁₄). ეს სიტყვა ბერძნულ „ლოგოპოდოს“-ის თარგმანი და შესატყვისობა უნდა იყოს, რაც ისტორიკოსს ნიშნავდა.

დასასრულ ბატონიშვილ ვახუშტის თხზულება ამტკიცებს, რომ მის დროს იხმარებოდა აგრეთვე ტერმინი „მემატიანი“ (289₂₆), როგორც საზოგადო სახელი ისტორიკოსებისა და ჟამთააღმწერელთა აღსანიშნავად.

რაკი ყოველი საისტორიო ნაწარმოები იყო „სიტყვს-მიერი გამოხატვა ვა ვრცელისა... ცხორებისა“ (ბ. ზარზმელი 67₂₃₋₂₄) ერთ რომელი-სამე მოღვაწისა, ან „მოქალაქეთა“ ერთ რომელისამე ჯგუფისა, ან და მთელ ქვეყნისა და სამეფოსი, ამიტომ ისტორიის დაწერა სხვადასხვა გვარად შეიძლებოდა: ვრცლადაც ისე, რომ საისტორიო თხზულებაში „ყოველივე სახე ცხორებისა“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 85₂₉₋₃₀) სრულად აღწერილი ყოფილიყო, ან მოკლედ ისე, რომ მხოლოდ ცხოვრების უმთავრესი მოვლენა ყოფი-

- XXVII -

ლიყო წარმოჩენილი. ამისდა მიხედვით საისტორიო და სხვა ძეგლები სხვადასხვა თვისებისა და ზომისა იყვნენ. თეორიულად ეს საკითხი გამოჩენილს ქართველს მეცნიერს ეფრემ მცირესა აქვს გასაოცარის ზედმიწევნითა და სამაგალითო „გამოწულილვით“ განხილული და თვითოეული მოვლენისათვისაც შესატყვისი ტერმინი აქვს მოყვანილი. ეფრემ მცირეს შესახებ ქვემომოყვანილს მონოგრაფიულს გამოკვლევაში მისი დიადი ღვაწლი ამ მხრივ და ყველა მისი ტერმინებიც შეძლებისაებრ ვრცლად არის განხილული და ამიტომ აქ ამაზე მეტს აღარას ვიტყვი. უკეთესია თვით მკითხველმა გულდასმით გადიკითხოს შესატყვისი ფუძრლები და ეფრემ მცირეს დიდ სამეცნიერო ნიჭით დასტუბეს (იხ. 97₁₀₋₂₃, 103₂₃₋₁₀₄, 104₃₆₋₁₀₈₁₉).

ყოველი საისტორიო ნაწარმოების უმთავრესი მიზანი ის იყო, რომ „ცხორების“ ამბავი და მოღვაწის „საქმენი“ სინამდვილით აღწერილი ყოფილიყო. ამიტომ თვითოეული ისტორიკოსის თავიდათავი საზრუნავი „საქმენი“ იყო. მას „ნივთნი საქმეთანი“ უნდა ჰქონოდა (დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი 159₁₃) ანუ, უფრო უკეთ რომ ვსთქვათ, მას „ნივთად თხრობათა საქმენი“ (იგივე 159₂₀) უნდა ჰქონოდა „კმად მოსათხრობლად (იგივე 159₁₄).

როდესაც ისტორიის აღმწერელს სანდო და საკმარისი მასალა და „ნივთი თხრობათა“ შეგროვილი ჰქონდა იმ გზით და მეთოდებით, რომლის შესახებაც ზევით იყო უკვე საუბარი, მას შეეძლო თვისი მოთხრობის აღწერა დაეწყო: ყოველი ცნობა რომელიც მას მოეპოვებოდა და „უწყებული“ (გ. ხუცეს-მონაზონი 87₂₀₋₂₁) გაეთვალისწინებინა, ყველა ცნობები და მასალები

„ვითარცა ჯაჭვ ოქროსა ერთობით შეთხზული“ (იგივე 87²²) ერთი ერთ-მანერთზე (გადაება და ასე „ერთობით“ შეერთებინა „თხრობა“ (იგივე 87²¹).

საისტორიო თხზულების მოთხრობა უნდა რასაკვირველია „შემდგომითი შემდგომად“ (ც~ კოსტანტინე კახისი, აქვე 20³⁰, ბ. ზარზმელი 68^{27-28, 38}), დალაგებით ყოფილიყო აღწერილი, რომ ავტორს „მრავალკეცი თანააღრე-ულობა ჰამბავსა“ (არსენი კათოლიკოზი 107³⁸⁻¹⁰⁸₁) არ შეჰპაროდა და „იგივე-და-ერთი პირი“ ერთი და იგივე ამბავი ან ცნობა სხვადასხვა ადგილას „შეუწყობლად და განზნეულად“ (იგივე 107²²) გამეორებული არ ყოფილიყო.

საგულისხმეოა რომ ქართველი ისტორიკოსები საისტორიო ნაწარმოე-ბის გარეგან მხარესაც ჯეროვანს ყურადღებას აქცევდნენ.

ეფრემ მცირეს და დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებათა განხილვამ დაგვარწმუნა სახელდობრ, რომ ქართულ საისტორიო მწერლო-ბის მოძღვრებისდა თანახმად ნამდვილ ღირსეულ ისტორიკოსისათვის სააუგო იყო, თუ რომ მისი თხზულება „სოფლურითა“ და „ლიტონი თა სიტყვთა აღწერილი“ იქმნებოდა. მას არ შეეძლო თავის ნაწარმოების გარეგან მხარესთვის არავითარი ყურადღება არ მიექცია, „სიტყუათათვს არა-მოლუაწე-ქმნილი“ ყოფილიყო, ამბავი „სიმარტივისა შინა“ აეწერა. არა,

– XXVIII –

ყოველს ისტორიკოსს შესაფერისი ხელოვნება უნდა გამოეჩინა (ეფრემ მცირე 105 – 106). როგორც საისტორიო თხზულებაში „უშვერისა რასმე“ მო-თხრობა „არა საკადრებელ იყო (ჟამთააღმწერელი 198⁴), ისევე განათლე-ბულმა ქართველმა ისტორიკოსმა კარგად იცოდა, რომ სამაგალითო საისტო-რიო ნაწარმოების „სოფლურითა და უშუერითა სიტყვთა“ (ეფრემ მცირე 105¹⁵) აღწერა არ შეიძლებოდა.

სამაგალითოდ მიჩნეული ყოფილა, თუ ისტორიკოსი თავის თხზულებას დასწერდა „კელოვნებითა რიტორობისათა“ და „ჯეროვანად რიტორო-ბისა“. მაგრამ მოთხრობის ამგვარი შეფერადება სათანადოდ მხოლოდ მაშინ ითვლებოდა, როდესაც ისტორიკოსს „ნივთნი საქმეთანი“ ჰქონდა „კმად მი-სათხრობელად“ (დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსი 159 – 160 და ეფრემ მცირე, 105 – 107, არსენი კათოლიკოზი 107 – 108) და მხოლოდ „საქმისა შესატყვისსა აღმულობას“ (თამარ მეფის ისტორიკოსი 179²⁷⁻²⁸) კადრუ-ლობდა. ტყუილ-უბრალოდ სიტყვების რახა-რუხი და გაზვიადებული, ტლანქი მოქარგულობა ქართულ მწერლობაში დაგმობილი ყოფილა და არცა გვხვდება.

გარკვეული შეხედულება გაბატონებული ყოფილა თურმე ქართულ მწერ-ლობაში აგრედვე სამაგალითო საისტორიო თხზულების სიგრძე-რაოდენობის შესახებ. უკვე კონსტინე-კახისი ც~ისა და წამების აღმწერელის სიტყვებით-განა სჩანს, რამდენად ამ მხრივ ძნელი და რთული მოთხოვნილება ყოფილა წამო-ყენებული. ყოველი კარგი საისტორიო ნაწარმოები ავტორს ისე უნდა დაეწერა, რომ საისტორიო მოთხრობა „არა იყოს შემაწუხებელ ნაკლუ-ლევანებითა, არცა ნამეტნავ განგრძობითა“ (21⁵⁻⁶). რათგან ქართველ ისტორიკოსებს მუდამ ხსომეზიათ, რომ თუ ისტორიკოსმა „თვითოეულისა კელყო მოთხრობად, საწყინომცა იქმნას აღწერილი განგრძობითა“ (თა-მარ მეფ. ისტ. 188⁴⁻⁵), ამიტომ ქართველ ისტორიკოსებს თავიანთ თხზუ-ლების „წიგნისა განგრძობისა“ განსაკუთრებით „ფრიადი განგრძობისა“ ჰშინებიათ (გიორგი მერჩული 54²⁶⁻⁵⁵₁₁) და ცდილობდნენ, რომ მათი ნაშრო-მი ადვილი წასაკითხავი ყოფილიყო და „ნამეტნავ სასმენელსა მსმენელთასა“ არ გამხდარიყო (გიორგი მერჩ. 55¹⁶). წერის დროს იმაზეც ფიქრობდნენ

„რათა არა ფრიადი სიმრავლე წერილისად იქმნას და საწყინო ვიქმნეთ მკითხველთა და მსმენელთა“-ო (გ. მთაწმიდელი 80¹⁹⁻²⁰).

ამის გამოა, რომ ქართველს მემატიაწიანებს და ისტორიკოსებს მუდამ აღნიშნული აქვთ თხზულებაში ყველაფერი-კი არ არის დაწვრილებით აღწერული, არამედ „მრავლისაგან მცირედი აღიწერა“-ო (ც^ჲ კონსტ.-კახაძის 215). მატიაწიანე ქართლისაჲს შემდგენელი აცხადებს, რომ თვითოეულად, აღწერის მაგიერ „მცირედ წარმოვთქვ“-ო (148²⁷), ხოლო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ამბობს: „მცირედი მრავლისაგან... მივსცეთ თხრობასა“-ო, „მცირედი მრავლისაგან გვითქუამს“-ო (დავით აღმ. ისტ. 161²⁶⁻²⁷, 162¹⁶),

– XXIX –

„მცირედითა, ყოვლად კნინითა სიტყვთა წარმოგვიჩენია“ ჩვენი აზრით (იქვე 161²³⁻²⁴). ისეთი ისტორიკოსებიც-კი, რომელთაც საკმაოდ მოზრდილი თხზულება აქვთ დაწერილი, იმათაც ნათქვამი აქვთ, რომ „შეუძლებელ არს მოთხრობად თვითულისა“ (ქამთააღმწერელი 213⁶) იმიტომ, რომ „თვითუ-ლად წარმოთქმა გრძელ არს“, საამისოდ-კი „არა არს ჟამი მოთხრობად“ (იგი-ვე 212^{35, 37}).

თუმცა ყველა ქართველი ისტორიკოსები, მათ შორის ქ^ჲცის კრებულში შეტანილნიც, როგორც ნათლად დავრწმუნდით, ცდილან, რომ ნათი თხზულება მეტად გრძელი და მოსაწყენი არ გამოსულიყო, მაგრამ ბატონიშვილმა ვახუშტ-მა ზოგი მათგანი მაინც დაიწუნა: მოქმედების აღწერილობა „გავრცელებულ“-ა და მოთხრობა შევამოკლე, რომ ისტორია „მკითხველთა არა საწყინოდ და ადრე საცნობელად იყოს“-ო (287¹⁴⁻¹⁵).

ცოტაოდენი ცნობები თხზულებათა წერის გარეგან ტექნიკის შესახებაც მოიპოვება. გარეგნულად ყოველი საისტორიო თხზულებაც უპირველესად „წი-გნი“ იყო. მაგ. მატიაწიანე „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ შატბერდისეულს ხელთ-ნაწერში წიგნად იწოდება, ანდერძში სახელდობრ სწერი: „წიგნი ქართლისა მოქცევისა ესე“-ო (34¹⁶⁻¹⁷). იაკობ დიაკონის მიერ შედგენილ თხზულების შესახებ ნათქვამია: მცირე, მოკლედ აღწერილი წიგნი ქართლისა მოქცე-ვისა“-ო (39¹⁷⁻¹⁸). გიორგი შერჩულის ნაწარმოებიც „წიგნად“ იწოდება (48⁴) და თვით ავტორიც ერთგან ამბობს გრიგოლის იერუსალიმელ მოწა-ფეების ეპისტოლე „მთავწერე წიგნსა ამას შინა... შეუცვალებელად“-ო (54⁴⁻⁵), ხოლო მეორეგან გვამცნებს, რომ დიდ იაკობ მიჯნაძორიელის შესახებ ჩემს თხზულებაში ცნობები იმიტომ ვერ შევიტანე, რაკი, „წიგნისა ამის განგრძო-ბისა“ მემინოდაო (55⁴⁻⁵), ქ^ჲცაში შეტანილ ქართულ საისტორიო თხზუ-ლებათა შესახებაც ანა დ^ჲფლს ხელთნაწერშიაცა და მ^ჲმ დ^ჲფლს ხელთნაწერ-შიაც ნათქვამია: „გუებრძანა... ამათ წიგნთა აღწერა“-ო (266³⁰), „იწერებინან... ესე წიგნნი“-ო¹) (266³²).

თვითუღს „წიგნს“ ჩვეულებრივ თავისი „ანდერძი“ უნდა ჰქონოდა ხოლმე, რომელშიაც იყო მოთავსებული თხზულებისა და ავტორის შესახებ. გიორგი მთაწმიდელის სიტყვებითგან მაგ. მტკიცდება, რომ ვისაც სჭირდებოდა ცნობები იოანე მთაწმიდელის განსაკუთრებული ღვაწლის შესა-ხებ შვილის წინაშე, მას უნდა გადაეკითხა თვით ეფთჳმეს „მიერ თარგმნილთა წიგნთა შინა აღწერილნი ანდერძნი“ (81¹¹⁻¹²). გიორგი ხუცესმონაზო-ნის თხზულებითგანაც სჩანს, რომ გიორგი მთაწმიდელის ყოველს შრომას თავისი „ანდერძი“ ჰქონია (ც^ჲ გ^ჲ ი მთწ^ჲმდლის 311).

დასასრულ საგულისხმიეროა, რომ ზოგს სამაგალითოდ დაწერილს ქარ-თულს წიგნებში უკვე მე-XI-ე საუკ-ში „წიგნის ბოლოსა“ დართული ყო-

¹⁾ „წიგნი“ ბევრ სხვა მნიშვნელობითაც იხმარებოდა, მაგრამ ამის შესახებ ამ თხზულების მეორე წიგნში იქმნება ლაპარაკი.

– XXX –

ფილა „თითოეულისა წიგნისა ზანდუკი“. ვინც-კი მოინდომებდა, რომ წინასწარ გაეგო „ძალი თითოეულისა წიგნისაჲ, თუ რაჲ სწერია“ მასში, აიღებდა გადიკითხავდა „ზანდუკს“ და იქ „პოოს აღრიცხულად და განმარტებულად“ თვითოეული თხზულების შინაარსიო (იქვე). მაშასადამე სიტყვა „ზანდუკი“ ეხლანდელს სარჩევს უდრის.

რაკი იმ საკითხების გამორკვევას მოვრჩით, რომელნიც ძველ ქართულ ისტორიათაღმწერელობის მეთოდოლოგიურს, ტერმინოლოგიურსა და ტექნიკურს დარგებს ეხება, ეხლა მოკლე საზოგადო მიმოხილვავა დაგვრჩა ქართულ საისტორიო მწერლობის დასახასიათებლად.

როგორც საეკლესიო საისტორიო დარგიტგან, ისე სამოქალაქოტგან ჩვენამდის რასაკვირველია მხოლოდ მცირედმა ნაწილმა მოაღწია. უეჭველია მომავალში, როდესაც კერძო პირთა ხელში მყოფი ხელთნაწერები ქართულ მუზეუმებსა და წიგნსაცავებში იქმნება შეგროვებული და ყველა ხელთნაწერები დაწვრილებით შესწავლილი და აღწერილი იქმნება, არა ერთი დგ ორი ახალი ძეგლი აღმოჩდება, მაგრამ მომეტებული მათგანი დროთა განმავლობაში მაინც სამუდამოდ დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს.

სამწუხაროა, რომ იმატგანაც რაც შეგვრჩა და მუზეუმებში ინახება, ჯერ კიდევ ცოტა არის გამოცემული. პრ. ნ. მარრის სამაგალითოდ გამოცემულ გრიგოლ ხანძთელის ცხორებას გარდა სხვა არც ერთ მარტჯლობისა და ცხორების ღირსეული სამეცნიერო გამოცემა ჯერ არ მოგვეპოვება. სირცხვილი ქართულ თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებას რომ მ. საბინინის უვარგის გამოცემისა („საქარ. სამოთხე“) და ორიოდ სხვა მდარე ღირსების გამოცემის გარდა ქართველ მარტჯლთა და მწიდათა ცხორებათა ერთი ხეირიანი მეცნიერული გამოცემა არ მოგვეპოვება.

სამოქალაქო საისტორიო ძეგლების გამოცემა შედარებით უკეთესს მდგომარეობაშია წინათ მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის და ეხლგ ე. თაყაიშვილის გამოცემათა წყალობით. განსაკუთრებით მ~მ დ~ფლ ქ~ცისა, შატბერდისეულ და ჭელიშისეულ წ~ა ნინოს ცხორებათა, სუმბატის თხზულებისა, მესხურ დავითნის მატიანისა და ქ~ცის გადაკეთებულ გაგრძელების ტექსტების გამოცემით ე. თაყაიშვილმა თანამედროვე ქართულ საისტორიო მეცნიერებას დიდი სამსახური გაუწია და ყოველს მკითხველს და მკვლევარს საშუალება მისცა ქართულ საისტორიო წყაროების შესწავლას შესდგომოდა.

მაგრამ ყველა ეს გამოცემებიც შეიძლება მხოლოდ წინასწარ გამოცემად ჩაითვალოს და აუცილებლად საჭიროა ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებების მეცნიერულად აღდგენილი ტექსტები გამოიცეს.

როდესაც მკითხველი ისტორიკოსთა თხზულებების ქვემომოყვანილს განხილვას ჩაუკვირდება, შეამჩნევს, რომ ყველა ისტორიკოსები, რომელთა ნაშრომებიც-კი ქ~ცის კრებულშია შეტანილი, მეფეთა პოლიტიკის მომხრენი და დიდე-

– XXXI –

ბულ აზნაურთა მოძულენი იყვნენ. ძნელი დასაჯერებელია, რამ მეფეთა მოწინააღმდეგე ჯგუფში ერთი-ორი ისტორიკოსი მაინც არა ყოფილიყო, ძნელი დასაჯე-

რებელია, რომ ძლიერს ერისთავთ-ერისთავს ლიპარიტს, მეფე ბაგრატის მძლავრ ყმასა და მეტოქეს (იხ. ქ.ლ ერის ისტორია II, 436 – 446) თავისი მემკვიდრე არა ჰყოლოდა. საფიქრებელია მხოლოდ, რომ ამგვარი საისტორიო თხზულებები ქ.ციის კრებულში იმიტომ არ იყო შეტანილი, რაკი მიმართულება და შინაარსი ქ.ციის საერთო მიმართულებას არ უდგებოდა. ამგვარად ვგონებ დიდი შეცდომა არ მოგვივა თუ ვიფიქრეთ, რომ ქ.ციის წყალობით ქართულ საისტორიო წყაროები ცოტა არ იყოს ცალმხრივად არის შერჩეული და შენახული. ამისგამო ჩვენ მართლ მეფეთა პოლიტიკის მომხრე ისტორიკოსების ცნობები გვაქვს, მათ მოწინააღმდეგეთა მოთხოვნა და საბუთიანობა-კი შენახული არ არის. სრულ საისტორიო ჭეშმარიტების გამოსარკვევად კი რასაკვირველია ემგობინებოდა, რომ ორთავე მხარეს მოთხოვნა, მსჯელობა და საბუთიანობა გვცოდნოდა. ძველ ხანასთვის მე-IX – XI-ე სს. – სათვის ა. დანაკლისს ცოტად თუ ბევრად წაათა ცხორებანი ავსებენ.

მონოგრაფიულ განხილვითგანა სჩანს აგრედვე, რომ ქართული საისტორიო მწერლობა მას შემდგომ, რაც მე-VIII-ე ისე საუკუნეში წარმატება დაეტყო, აღარ შეჩერებულა და იოანე საბანის ძისგან მოყოლებული თანდათან შეუფერხებლივ წინაურდებოდა. უკვე მე-X-ე საუკუნეში ქართულად საუცხოვოდ დაწერილი საეკლესიო-საისტორიო თხზულებები მოიპოვებოდა, ხოლო მე-XI – XII-ე ს. ასეთი სამაგალითო ძეგლები იყო შექმნილი, როგორცაა მაგ. გიორგი მთაწმიდელის, ეფრემ მცირეს, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების შრომანი. მე-XIII-ე საუკუნის ძეგლები ცოტაა შენახული, მაგრამ რამაც ჩვენამდის მოაღწია ქართულ საისტორიო მწერლობის უკვე ჩამოქვეითების მომასწავებელია. მაინც მე-XIV-ე საუკ.-ში ქართული ჟამთააღმწერელობა ჯერ კიდევ საკმაო ძალა შესწევდა რომ წინაპრების ტრადიციისათვის არ ეღალატნა და ქართულ საისტორიო მწერლობის ძველი წესი და მეთოდები პირნათლად დაეცვა.

მე-XV – XVI-ე საუკუნოების მწერლობა-კი საქართველოს დაქვეითების უტყუარი სურათია: დახელოვნებულ საისტორიო თხზულებების მაგიერ ყოვლად უმწეო მატიაწეები იყო, რომლის მსგავსი ძველად სრულებით არ მოიპოვება. იქმნებ ამგვარი მატიაწეები ძველადაც ყოფილიყო, მაგრამ რაკი მაშინ ამასთანავე სხვაც, საუცხოვოდ აღწერილი საისტორიო ნაწარმოებნიც საკმაოდ მოიძებნებოდა, ამიტომ მატიაწეებს ყურადღებას არ აქცევდენ და არც შენახულა. მე-XV – XVI-ე ს. ს.-ში-კი, როგორც სჩანს, გულუბრყვილო მატიაწეები ერთად-ერთი ძეგლი-და იყო. ქართულ საისტორიო მწერლობის ამაზე საშინელი დაცემა და ჩამოქვეითება წარმოუდგენელია.

მე-XVII-ე საუკუნის მეორე ნახევრითგან ქართულ ისტორიააღმწერელობა კვლავ გამოცოცხლდა და თანდათან ისე აღორძინდა, რომ მე-XVIII-ე საუკუ-

– XXXII –

ნეში მან თუმცა იმ უაღრეს განვითარებას ვეღარ მიაღწია, როგორც მე-XI –XII-ე ს.ს.-ის ქართველი გამოჩენილ მეცნიერი ისტორიკოსები ბრწყინავდენ, მაგრამ მაინც ისეთი დიადი საქმის განხორციელება შესძლო, როგორც ქ.ციის შეგროვება და გადაკეთებულ გაგრძელების შედგენაა, ისეთი შინაარსიანი ძეგლიც დაგვიტოვა, როგორცაა მაგ. პ. ორბელიანის „ამბავნი ქართლისანი“ და ეგოდენ დიდებული მეცნიერი ისტორიკოსი, ბატონიშვილი ვახუშტი წარმოიშვა, რომელსაც ძველს დროს მხოლოდ ეფრემ მცირე თუ შეედრება.

მკითხველი, რომელიც ქვემოთმოყვანილს მონოგრაფიულს გამოკვლევებს გულდასმით გადიკითხავს, შეამჩნევს, რომ პირველ ხანაში მე-XIV-ე საუკ.-მდე ქართულ საისტორიო მწერლობაში სამაგალითოდ ძველი ბერძნული და ელლი-

ნური საისტორიო მწერლობა ყოფილა მიჩნეული და ელლინურ მწერლობის ცოდნა ქართველ ისტორიკოსებს ცხადად ეტყობათ. ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებებში ელლინური მწერლობითგან მოყვანილი ცნობები უფრო მეტია, ამასთანავე უფრო ზედმიწევნითა და უფრო დაწვრილებითაც არის გადმოცემული, ვიდრე მოსალოდნელი იყო, და ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ელლინური მწერლობის ცოდნა საქართველოში საზოგადოდ საკმაოდ საფუძვლიანი უნდა ყოფილიყო. მაინცდამაინც საგულისხმიერო და მეტად დამახასიათებელია, რომ ელლინურ საისტორიო მწერლობის ცოდნა ქართველებს გარდა ძველს მახლობელ აღმოსავლეთში თითქმის არავის ემჩნევა და არც არაბულმა, არც სპარსულმა, არც სომხურმა ძველმა საისტორიო მწერლობამ თითქმის არაფერი იცოდა ელლინურ ისტორიათააღმწერელობისა. უეჭველია ქართულ საისტორიო მწერლობისა და ბერძნულ-ელლინურ მწერლობის მჭიდრო კავშირი აქაც იმ ცხოველ-ყოფელ ელლინურობის ანუ ელლინიზმის შედეგი უნდა იყოს, რომლის შესახებაც „ქართველ ერის ისტორია“-ში გვქონდა ლაპარაკი (II, 647 – 648). რაკი ქართულად ბერძნულითგან ნათარგმნი საისტორიო თხზულებებიც აღმოჩნდა, ამიტომ ეს საკითხი უფრო ვრცლად ამ შრომის მე-II-ე წიგნში იქნება განხილული.

მე-XVII – XVIII-ე საუკ.-ის ქართულ საისტორიო მწერლობაში სპარსულ საისტორიო წყაროებითაც სარგებლობდნენ, მაგრამ მხოლოდ საქართველოს შესახებ ცნობების ამოსაკრებად. სპარსულ ჟამთააღმწერელობის გავლენა ქართულს თითქმის სრულიად არა ატყვია.

საგულისხმიეროა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობის განახლებასა და აღორძინებას წინამორბედსავით ქართული ისტორიული პოემები უძლოდნენ წინ და საქართველოში ისტორიული ცნობისმოყვარეობის გამოღვიძებას მოასწავებდნენ.

ვინც გ. მერჩულის, ბ. ზარზმელის, გ. მთაწმიდელის, გ. ხუცეს-მოსაზონის, ევრემ მცირეს, დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებს კარგად ჩაუკვირდება, იმისთვის ქართულ საისტორიო მწერლობის მაღალხარისხოვანი განვითარება და ღირსებანი ცხადი

– XXXIII –

იქმნება. ზევით ცხოველ-ყოფელ ელლინურობის (ანუ ელლინიზმის) არსებობის შესახებ გვქონდა საუბარი და უეჭველია მასაც ქართულ საისტორიო მწერლობის წარმატებისა და დაწინაურებისათვის უნდა შეეწყო ხელი. მაგრამ ელლინურობა საქართველოში მე-XII-ე საუკ.-ში გაძლიერდა, როდესაც ქართულ მწერლობამ განვითარების უკვე მაღალ საფეხურამდე მიაღწია და მისი გავლენაც მარტო დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსებს და ჟამთააღმწერელს ეტყობა.

საისტორიო მწერლობის მაღალხარისხოვანს განვითარებას საქართველოში ფილოლოგიურმა სკოლამ და გაწვრთნამ შეუწყო ხელი, რომელიც მთარგმნელობითმა, შემსწორებლობითმა და მთარგმანებლობითმა მოღვაწეობამ შეჰქმნა, როდესაც ბერძნებთან ცულობისა და ბრძოლის ხანაში ქართველმა მეცნიერმა ბერებმა თავიანთი დიადი შრომის განახორციელება შესძლეს.

აქ, ამ მუშაობაში, საღმრთო წერილის ქართულ თარგმანების ბერძნულ დედნებთან შედარებისა და შეცდომების შესწორების დროს, აქ, ქართულ საეკლესიო დღესასწაულებისა და ჩვეულებათა სხვაობის მიზეზების გამორკვევის დროს და იმ ხანაში, როდესაც ქართველ მეცნიერ-ისტორიკოსებს სამშობლოს ეკლესიის დამოუკიდებლობისა და ყოველგვარ უფლებათა კანონიერ საბუთებისა და საფუძველის კვლევა-ძიება მოუხდათ, სწორედ ამ ფილოლოგიურ-

საისტორიო მუშაობაში და ამ ხანაში მიეჩვივნენ ქართველი მეცნიერნი იმ მეთოდოლოგიურ სიფაქიზესა და სიმკაცრეს, რომელიც ასე განმაცვიფრებელია ქართულ X – XII ს.ს.-ის საისტორიო მწერლობისათვის.

შემთხვევითი მოვლენა-კი არ არის, რომ ორივე საუკეთესო ქართველი მთარგმნელი-ფილოლოგოსები იმავე დროს საუკეთესო ქართველი მეცნიერი ისტორიკოსები და მეთოდოლოგიურ საკითხების უებრო მკვლევარნი იყვნენ! არა, ქართული საისტორიო მწერლობის გასაოცარი განვითარება იმ საუცხოვო ფილოლოგიურ სკოლისა და გაწვრთნის შედეგი იყო, რომელიც მის ქურუმებს წინასწარ შესწავლილი და შეთვისებული ჰქონდათ. ეფრემ მცირეს შესახებ ქვე-მომოყვანილსგამოკვლევაში (92³⁰ – 108¹⁹) მკითხველი საკმაო ცნობებს იპო-ვის, რომელნიც ეფრემ მცირეს გასაოცარს მეცნიერულ-ფილოლოგიურს ნიჭსა და დაკვირვებას ცხად-ჰყოფენ. მისი მსჯელობა დედნებისა, ხელთნაწერებისა და გადამწერთა შესახებ, სალიტერატურო და საისტორიო ნაწარმოებების სხვა-დასხვა დარგებზე, მთარგმნელობითი, შემსწორებლობითი და მთარგმანებლო-ბითი მუშაობისა და მოღვაწეობის მეთოდების შესახებ, დასასრულ მისი ნი-შანდობლივი, ნამდვილ მეცნიერული ტერმინოლოგია სწორედ რომ განმაცვი-ფრებელია. შეუძლებელია თანამედროვე მეცნიერმაც-კი გულის სასიამოვნო ძგერით არ გადაიკითხოს ეფრემ მცირეს ღრმააზროვანი მსჯელობა ზემოჩამო-თვლილ საკითხების შესახებ, რომლის თვითოეულს წინადადებაში სწორუპოვარი მეცნიერი მოსჩანს.

ქართულ საისტორიო მწერლობისა და აზრის განვითარებაში განსაკუთ-რებული ღვაწლი მიუძღვით: იოანე საბანის ძეს, რომელმაც თავისი შრომა გა-

– XXXIV –

რკვეულ გეგმაზე ააგო და ცხოვრების კერძო მოვლენაში საზოგადო მნიშვნე-ლოვანი გარემოება შენიშნა და თავის თანამედროვეებსაც დანახვა (13 – 19), ბასილ ზარზმელს, რომელსაც თხრობის წესისა და მეთოდების შესახებ საყუ-რადღებო ცნობები მოეპოვება (67 – 70), განსაკუთრებით-კი გიორგი მთაწმი-დელს რომელმაც საისტორიო მწერლობის მეთოდები ჩვენში უაღრესად განავი-თარა და მისაბაძავი მაგალითი შეჰქმნა (76 – 80), გიორგი ხუცეს-მონაზონს, რომელმაც ღვაწლის შედარებითი დაფასება პირველად შემოიღო ქართული მწერ-ლობა (88) და რასაკვირველია ეფრემ მცირეს ვითარცა საისტორიო მწერლობის მეთოდებისა და ტეხნიკის საუკეთესო თეორეტიკოსსა (104 – 111) და ჩვენში ანა-ლოგიის მეთოდის შემომღებს (111³ – 32), აგრეთვე დავით აღმაშენებლის შესანიშნავს ისტორიკოსსაც, რომელმაც ისტორიული შედარება სამოთხრობო მეთოდად აქცია (163 – 164²⁵) და ნათლად შეიგნო, რომ საკელმწიფო მო-ღვაწის მოქმედების ნაყოფიერება მარტო მის პირადს ნიჭსა და მჯნეობაზე-კი არ იყო დამოკიდებული, არამედ მის ქვეყნისა და ერის კულტურულ მდგომარეობასა და პირობებზე (164²⁷ – 165¹⁰), დასასრულ ქართველს დიდებულს მეცნიერს ისტორიკოსს ბატონიშვილს ვახუშტს, რომლის კრიტიკული და ისტორიული მეთოდები და თეორიული მსჯელობა საქართველოს საკელმწიფო და სოციალურ ცხოვრების უმთავრეს ხანებისა და დამახასიათებელ თვისებების შესახებ სწორედ რომ განმაცვიფრებელია.

ვერავითარი მოკლე მიმოხილვა ვერ აგრძნობინებს ადამიანს ვახუშტის დიადს ღვაწლს ქართულ ისტორიათა აღმწერელობისა და საისტორიო მეცნიე-რების წინაშე: მკითხველი თვით უნდა ჩაუკვირდეს მის ღრმააზროვანს მსჯე-ლობას, გულდასმით გადაიკითხოს ქვემომოყვანილი მონოგრაფიული გამოკვლე-ვა ბატონიშვილ ვახუშტის შესახებ და მის გასაოცარ, ნამდვილ მეცნიერულ

აზროვნობით დასტკბეს. ქართულ მწერლობას საკმაოდ ჰყავს ღვთიური ნიჭით აღბეჭდილნი ისტორიკოსები, მაგრამ მათ შორის შეუდარებელი ბრწყინვალეობით მოსილია გიორგი მთაწმიდელის, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსისა და განსაკუთრებით ეფრემ მცირეს და ბატონიშვილ ვახუშტის სახელები.

ვისაც ჰსურს ქართულ საისტორიო მწერლობის მაღალხარისხოვანი განვითარება ნათლად წარმოიდგინოს, ის უნდა დააკვირდეს ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულობას ადამიანისა და კაცთა ნათესავის სულიერ-გონებრივ ბუნებისა და თვისებებზე. შეხედულება ყოველთვის ერთგვარი არ ყოფილა, არამედ დროთა განმავლობაში განვითარებულა და გარღმავებულა კიდევ.

საგულისხმეოა, რომ გიორგი ხუცეს-მონაზონი საშუალო საუკუნოებში კარგად ცნობილს აზრს იმეორებდა და ფიქრობდა, რომ ადამიანის „ბუნება იგი ღბილი და ჩჩვლი... ვითარცა ცვლი საბეჭდავსა ეგრეთ მიიღებს სწავლულებასა“ (ც~ე გ~ი მთწმდ~ლსა 327) და ამის წყალობით აღმზრდელსა და მასწავლებელს შეემლო ყმაწვილი ვითარცა „ორღანოდ შემწყნა-

– XXXV –

რებულად სწავლათა თვსთა მოეპოვა“ და სურვილისაებრ საითკენაც უნდოდა იქით მიემართა მისი გონება-მისწრაფება (იქვე 328).

თუ გიორგი ხუცეს-მონაზონს როგორც ეტყობა აღზრდის ყოვლად-შემძლებლობა სწამდა და დარწმუნებული იყო, რომ აღმზრდელი ადამიანის გონებას ნებისაებრ ადვილად მოჰქმნიდა და სურვილისაებრ მოარჯულებდა, დავით აღმაშენებლისა და მეტადრე თამარ მეფის ისტორიკოსებმა უკვე იცოდნენ, რომ ადამიანს თან სდევს მემკვიდრეობით თანდაყოლილი თვისებები, რომელიც მას „გუარისაგან მოაქუნდა გონებითა: (ქ~ლ ერის ისტორია II, 508¹¹⁻¹²), „გვარისაგან მოაქვნდა“ (აქვე 174^{10, 20-21}).

ეს თანდაყოლილი საგვარეულო მიდრეკილება და თვისებანი, რომელსაც თამარ მეფის ისტორიკოსი „თანაშთამომავლობა“-ს ეძახის (174^{9-10, 15-16}), კეთილ) ან ბოროტ ზნის სახით ადამიანის ბუნებას გაეკვეულს მიმართულებას აძლევდა და აიძულებდა „მამულპაპურ კუალთა სლვა“-დ (დავით აღმაშ. ისტორიკოსი, ქ~ლ ერის ისტორია II, 508⁹)

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსმაც და თამარ მეფისმაც კარგად იცოდნენ რომ „თანაშთამომავლობას“ და თანდაყოლილ მიდრეკილების შეცვლა და გასწორება ხშირად ვერას გზით ვერა ხერხდებოდა იმიტომ, რომ ზოგჯერ თანაშთამომავლობა არავითარ საშუალებას არ ემორჩილებოდა და ყოველგვარ საწინააღმდეგო აღმზრდელობითსა და გამასწორებელს ღონისძიებაზე უძლიერესი იყო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ თუმცა დიდებულმა მეფემ სცადა ლიპარიტ ამირა მოერჯულებინა და საწინააღმდეგო მოქმედება მოეშლიეინებინა, ამისათვის „ინება გაწურთა მისი“, თანაც შეძლებისაებრ განურისხველობით ცდილობდა მის ფიცხელ გულის მოხიბლვას, მაგრამ ყველაფერი, ყოველგვარი ცდა ამაო იყო და ფუჭად ჩაურაო. მას „ორგულობა და სიძულილი პატრონთა გუარისაგან მოაქუნდა გონებითა“ და ამიტომ, როგორც „კუდი ძაღლისა არა განემართების“ და „არცა კირჩხიბი (კიბო) მართლად ვალს“ ისე ლიპარიტიც ვერ გასწორდებოდაო (ქ~ლ ერის ისტორია II, 508). თამარ მეფის ისტორიკოსიც დემნას განდგომილებას თანაშთამომავლობის შედეგად სთვლიდა (174¹⁴⁻¹⁹), ხოლო ამირსპასალარ ზაქარია მჯარგრძელის განთქმული გულადობა და სამკედრო სიქველე „გუარისაგანცა მოაქვნდა, რამეთუ იყო ნათესავი არტაქსერქსი მჯარგრძელი-სა“-ო (174¹⁹⁻²¹).

ზემოაღნიშნულ ორ ქართველ ისტორიკოსის აზრი თანაშთამომავლობის შესახებ იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ ცოტა არ იყოს ეწინააღმდეგება საეკლესიო-სარწმუნოებრივს შეხედულებას ადამიანის ნების სრულს თავისუფლებაზე. ქრისტიანთა ეკლესია იოანე ოქროპირის პირით უარზყოფდა „წინადა-განჩინებულება“-სა და ამტკიცებდა, რომ „მრავალნი კაცთაგანნი იტყვნ ვითარმედ არს კაცსა ზედა წინათვე განჩინებული ღმრთისაგან კეთილი და ბოროტი და თვთ ვერას შემძლებელ არს საქმედ თვნიერ რომელი ღმერთ-

– XXXVI –

მან უბრძანოსო პირველითგანვე და განაჩინოს“-ო, მაგრამ ეს აზრი სრულებით შემცდარია და თანაც ღვთის უგუნურს გამოხას შეიცავსო (იხ. თქუმული იოანე ოქროპირისაჲ X. B. წ. II, ნაწ. III, 276). ყოველი ადამიანის ნება სრულებით თავისუფალია და თავისუფლადვე ირჩევს იგი კეთილს და ბოროტს გზასაო (იქვე გვ. 276 – 277).

„თანაშთამომავლობა“ ადამიანის ნების სრულს თავისუფლებას საგრძნობელად ზღუდავდა და „წინათგანჩინებულები“-საკენ ჰხრიდა საზოგადოებრივს აზრს.

ადამიანისა ნების და მოქმედების თავისუფლების გარდა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის მსჯელობა მეორე დიდმნიშვნელოვან საკითხს, საჯელმწიფო მოღვაწის ძლიერებისა და ნაყოფიერების აზრს დასტრიალებდა, როდესაც ისტორიკოსი ამტკიცებდა, რომ თვითოეული საჯელმწიფო მოღვაწე, თვით უუძლიერესი გვირგვინოსანიც-კი, ყოვლად შემძლებელი არ არის და მისი მოქმედების ნაყოფიერება ქვეყნისა და ხალხის თანამედროვე მდგომარეობითა და საზოგადოებრივ პირობებით არის შეზღუდული (164³⁰ – 165¹⁰).

თუ დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსები თვითოულ ადამიანის თანდაყოლილს თვისებებს და „თანაშთამომავლობას“ ეხებოდნენ, ნიკოლოზ კათოლიკოზი უფრო შორს მიდიოდა და უფრო რთული საკითხის გამორკვევას ცდილობდა: მას უნდოდა ცხად-ეყო „საზღუარი ტომობისა“ (158²³) და „შემსგავსებულებად ნათესავ-ტომობისა“ (158²⁴⁻²⁵), ეროვნებათა თანდაყოლილი თვისებები და „ბუნება“, ნიკოლოზ კათოლიკოზი ამტკიცებდა, რომ როგორც კაცთა შორის თვითოეულს დაბადებითგანვე რომელიმე განსაკუთრებული ნიჭი და „კელოვნებანი“ აქვს თანდაყოლილი, „ესრესახედვე უკვე იხილვების ნათესავთაცა (ე. ი. ეროვნებათა) შორის“ და „რომელიმე ნათესავნი ესევეთარნი არიან ბუნებით, ხოლო რომელნიმე ეგე-ვითარნი“-ო (158⁹⁻¹¹), თვითოეულს ეროვნებას „ბუნებით“ თანდაყოლილი აქვს „ესევეთარი“, ან „ეგევეთარი“ მიდრეკილება და ნიჭიო და ამ ბუნებით შემოფარგლულია „საზღვარი ტომობისა“ და მისი სამოქმედო ასპარეზიო. საგულისხმიეროა, რომ ეს ფრიად საყურადღებო საკითხი თანამედროვე მეცნიერებაშიც საბოლოოვოდ გადაწყვეტილი არ არის და მისი უარისმყოფელნიც მოიპოვებიან, მაგრამ მომხრენიც ჯერ არ გამოლეულან.

ბევრი დიდმნიშვნელოვანი და საგულისხმიერო საკითხი იბადება კიდევ ქართულ საისტორიო მწერლობის მონოგრაფიულ განხილვის შემდგომ, მაგრამ გიორგი ხუცეს-მონაზონისავით მეც „ნავთსადგურსა დუმილისასა მეგულების შესლვა“: ვგონებ დროცკია ქართველ ისტორიკოსთა საუცხოვო გამაფრთხილებელი მცნება გავიხსენოთ, რომ თუკი ისტორიკოსმა „თვითოეულისა კელყოს მოთხრობად, საწყინომცა იქმნას აღწერილი განგრძობითა“.

მარტვლობანი და წმიდათა ცხორებანი.

მთელი ქართული საისტორიო მწერლობა, რომელმაც-კი ჩვენამდის მოაღწია, წარმოიშობა მარტვლობათა და წმიდათა ცხორებათაგან; არც კვინკლოსებს, არც მატიანეებს ამ მხრივ მნიშვნელობა არა ჰქონიათ. სამოქალაქო და სამხედრო ისტორიაც რომ საქართველოში ზემოაღნიშნულ მწერლობის ნიადაგზე აღმოცენდა, ამას ქვემოდ დავინახავთ. ხოლო ამის დამამტკიცებელ უცხადეს საბუთად თვით ის სიტყვა „ცხორება“, „ცხორება“ არის, რომელიც ძველ ქართულ მწერლობაში ჩვეულებრივ იხმარებოდა ხოლმე სამოქალაქო საისტორიო ნაწარმოებების საზოგადო სახელად.

ყველგან საქრისტიანო ქვეყნებში საეკლესიო საისტორიო მწერლობის უუძველეს დარგად მარტვლობა შეიქმნა, ხოლო შემდეგ წმიდათა ცხორებათა წერასაც ხელი. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ ქრისტიანობა თავდაპირველად აკრძალულ და დევნულ სარწმუნოებად ითვლებოდა და ამ ხანაში ქრისტიანეთა განსაკუთრებულ ყურადღებასა და პატივისცემას ის თავგანწირული პირები იპყრობდნენ, რომელთაც თავის რწმენის სიმტკიცე სისხლის დანთხევითა და სიკვდილით აღბეჭდეს. იმთავითვე თვითოეული ეკლესია სცდილობდა დანარჩენ ეკლესიების მრევლისათვის შეეტყობინებინა, თუ რამ საყურადღებო მარტვლობა მოხდებოდა მის სამრევლოში; ეს ცხადადა სჩანს პოლიკარპეს († 155 წ.) და ლიონელ აღმსარებელთა მარტვლობათაგან († 177): ერთიცა და მეორე თხზულებაც ეპისტოლეს სახით არის ნაწერი, პირველი სმირნის ეკლესიის მიერ ფილომელიის სამწყოს მიმართ, სოლო უკანასკნელი – გალიითგან ქ. ვიენით და ლუგდენით (ლიონია) გაგზავნილია ასიისა და ფრიგიის ქრისტიანეთა მიმართ, და ამ ორსავე წერილში მოთხრობილია მარტვლობის ამბავი (იხ. R. Knopf-ის გამოცემა *Ausgewählte Märtyreracten*, 1901 წ., გვ. 1 და 20).

წა პოლიკარპეს მარტვლობითგან და ეპისკოპოს კვპრიანეს მე-XII ეპისტოლითგან სჩანს, რომ ქრისტიანთა ეკლესიაში წესად ყოფილა მიღებული და ხსოვნა მარტვლთა მათ აღსასრულის დღეს დიდებით უდღესასწაულნიათ (*S. Thasci Caecili Cypriani opera, Epistulae, Vindobonae*, გვ. 503). იმ დღეს ეკლესია-

– 2 –

ში კითხულობდნენ ხოლმე მარტვლის თავგადასავალს. ამით აიხსნება, რომ ბევრი მარტვლობა ქადაგების სასით არის დაწერილი და ეკლესიაში მდგომ მსმენელთადმი არის მიმართული.

როდესაც ქრისტიანობის დევნა მოისპო და ეს აღსარება ჯერ ნებადართულ, ხოლო შემდეგ სახელმწიფო სარწმუნოებადაც-კი გამოცხადებულ იქმნა, მარტვლობაც მოისპო და იშვიათ შემთხვევად გარდაიქცა. სამაგიეროდ მე-V-ე საუკუნითგან მოყოლებული წმიდათა თავყვანისცემა იკიდებს თანდათან ფეხსა და ამისდა მიხედვით მარტვლობის მაგიერ წაათა ცხორებათა ამღწერელობა აღორძინდა.

შემდეგ, როცა საქრისტიანო მოძღვრების დოგმატიკა დასრულდა და ერთი, გარკვეული, ყველასათვის სავალდებულო აღსარება შემუშავებულ იქმნა, რომელიც მართოდენ მართმადიდებელ აღსარებად იყო მიჩნეული, მაშინ ყველა ძველი, წინადროინდელი საეკლესიო ყოფა-ცხოვრების გამომსახველი საბუთები უნდა გადაეკეთებინათ, რომ იქითგან ისეთი ადგილები, რომელნიც გარკვეული „მართლმადიდებლობის“ მოძღვრებას, ან შემდეგ დროს დამყარებულ საეკლესიო იერარქიულ წესწყობილებას არ ეთანხმებოდა, ან ზოგჯერ ეწინა-

აღმდეგებოდა კიდევ, ამოეშალათ. ძველდროინდელი თხზულებები მერმინ-დელ საეკლესიო მოღვაწეებს ქრისტიანობის უტყუარ ისტორიის უცოდინარობის გამო ან მწვალებელთა მიერ დამახინჯებულად, ან არა უვიცად დაწერილად მიაჩნდათ. ამის გამო შემდეგდროინდელმა მწერლებმა უძველეს თხზულებების „ღვარძლისაგან“ განწმენდასა და თვით ნაწარმოების გადაკეთებასაც მიჰყვეს ხელი. ასე გაჩნდა ხელმეორედ დაწერილი და გადასწორებული მარტულთა და წმიდათა ცხოვრებანი. გადაკეთების დროს ავტორები თანამედროვე საეკლესიო მოთხოვნილებებისდა მიხედვით ყურადღებას ისტორიულს ამზავს კი არ აქცევდნენ, არამედ სასწაულთმოქმედების მოთხრობას. ამგვარ ცნობებით ავსებდნენ ახლად „შესწორებულს“ თხზულებებს. ბიზანტიაში ამნაირ გადამკეთებლობის მოღვაწეობით განთქმული იყო ვინმე სვმეონი, მეტაფრასტად სახელდებული და იოანე ქსიფილინოსი, რომელნიც ცხოვრობდნენ მე-XI-ე საუკ. (ამის შესახებ უფრო ვრცლად იხ. ქვევით „ეფრემ მცირე“).

წა შუშანიკის მარტვლობითგანა სჩანს, რომ ქართულ ეკლესიასაც ჩვეულებად აჰქონია და ამა-თუ-იმ საყურადღებო მარტვლობის შესახებ თავის სამწყსოსა და მეზობლებისათვის ცნობები უგზავნია. შუშანიკის მარტვლობას წერილის სახე აქვს და ამგვარად იწყობა: „მერვესა წელსა ურმიზდ*) მეფისასა (III, პეროზად წოდებული, მამასადამე 464-5 წ. კარად სამეფოდ წარემარ-

---

*) იმ ხელთნაწერში, რომლითაც მ. საბინის ეს მარტვლობა გამოუცია, ეს ადგილი დამახინჯებული ყოფილა და ამ სახელის მაგიერ „საქართველოს სამოთხე“-ში დაბეჭდილი აქვს „მიერ“. ასეა ჩვეულებრივ დამახინჯებული ეს სიტყვა სხვა ხელთნაწერებშიაც. მაგრამ აქ თავდაპირველს დედანში სპარსთა მეფის „ურმიზდ“-ის სახელი წერებულა. ამას ამტკიცებს ჯუანშერის თხზულება „ცა მეფისა ვახტანგ გურგასარისა“, სადაც ამ ადგილას „ურმიზდი“ არის აღნიშნული (*404 – 405, გვ. 188).

თა ვასქენ პიტიახში ძე არშუშასი: პირველ იგიცა ქრისტეანე იყო და ნაშობი მამისა და დედისა ქრისტეანეთა და ცოლად იყო ასული ვარდანისი სომეხთა სპასპეტისა, რომელისათვისცა ესე მივსწერ თქუნდა“ (საქარ. სამოთხე გვ. 182). შემდეგ მიმწერი თავის ვინაობას ამჟღავნებს და ამბობს „მე ხუცესი დედოფლისა“ ვარო (იქვე 183).

ხოლო სამუელ ქართლისა კათალიკოზის წერილითგანა სჩანს, რომ საქართველოს ეკლესიასაც წესადა აჰქონია მარტვლთა ღვაწლის აღწერილობის დადება და მოხსენება. თავის წერილში იგი სხვათა შორის ამბობს: „მნებავს, რათა დაიწეროს სანატრელისა ამისცა (აზო ტვილელის) მარტვლობად ვითარცა პირველთა მათ ქრისტეს მოწამეთად და დაიდვას იგიცა წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა შინამოსახსენებელად ყოველთა, ვინ იყვნენ შემდგომად ჩვენსა“ (აზოსა 4). დაწერილს მარტვლობას წლისთავის წირვაზე კითხულობდნენ ხოლმე. ამიტომ ბევრი ქართული მარტვლობა ქადაგების სახით არის დაწერილი და საყდარში მდგომ მლოცველთადმი არის მიმართული. მაგალითად აზო ტვილელის მარტვილობის ავტორი ამბობს: „საყუარელნო, ნუ გეწყინებინ სმენად სიტყუათა ამათ, რათა არა ცუდად დავშურეთ-შე სიტყ.ქთა და თქვენ სმენითა“ (იქვე, 7). „აწ მოვედით ქრისტეს მორწმუნენო და ვდღესასწაულობდეთ ვსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისასა“-ო (იქვე 35). არჩილის მარტვლობაც ეკლესიაში წასაკითხავად ყოფილა დაწერილი: „მოდით მორწმუნენო, ამბობს ავტორი, განვაწყოთ ხორო შემასხმელთა და მედღესასწაულეთა“ (საქართველოს სამოთხე 255), არჩილი „ჩუენთვს ჰყოფს მეოხებასა წინაშე მეუფისა, რომელნი ადვასრულებთ სურვილით

დღესასწაულსა ამას“ (იქვე 289). დავით და კონსტანტინეს მარტულობაც ეკლესიაში ყოფილა წაკითხული, რაც მტკიცდება ავტორის შემდეგ სიტყვებით: „თქუნ სამწყსონო ქრისტესნო და მოსურნენო აღსრულებად წმიდისა ამის დღესასწაულისა წმიდათა მოწამეთასა, წადიერად მოსრულნი გულს-მოდგინედ მიუპყრენით გონებანი და სასმენელნი თქუნნი, რათა არა ცალიერნი, არამედ სათნოებითა ტვირთულთა აღტვირთულნი წარხვიდეთ სახიდ თქუნდა“ (იქვე 324). ამგვარივე ხასიათისაა დასასრულ რაჟდენის მარტულობაც: „იხილეთ რასა ვიტყვი, მორწმუნენო, ანუ რა არს დღეს მიზეზი სიტყვსა ჩემისა და თქუნისა აქა შემოკრებისა, არამედ საჩინო იგი მნათობი, თუალი და დასაბამი მოწამეთა, წმიდა იგი სამგზის სანატრელი მოწამე რაჟდენ“ (იქვე 170).

ქართულ მარტვილობის უძველეს ძეგლად, ჯერ-ჯერობით მაინც, უნდა შუშანიკისა და ევსტათე მცხეთელის მატულობა ჩაითვალოს: შუშანიკის მარტულობა

---

*) რაჟდენის სხვა მარტულობა ერთ მე-XVIII-ე საუკ. სჯნაქსარისდა მიხედვით (საეკლ. მუს. № 903) შემოკლებით დაბეჭდილია მ. ჯანაშვილის მიერ (Опис. рукоп. церковн. Музея, III წ. გვ. 152 – 156).

– 4 –

მე-V-ე საუკ. მეორე ნახევარშია დაწერილი, ევსტათე მცხეთელისა-კი მე-VI-ე საუკ. მეორე ნახევარში, – მამასადაძე იმ დროის თხზულებები, როცა ქრისტიანობა საქართველოში უკვე სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო აღიარებული და მართოდენ მაზდეიანობითა და სპარსთა მძლავრობით იჯაზნებოდა. სდევიდნენ თუ არა საქართველოშიც ქრისტიანებს მაშინ, როცა ეს აღსარება ჯერ ნებადართული არ იყო, ამის შესახებ პირდაპირი ცნობები არ მოგვეპოვება. მხოლოდ სინას მთის ხელნაწერში № 4 წმიდა-ნინოს შემოკლებულ ცხორებაში შემდეგი ფრიად საყურადღებო წინადადება შემხვდა: (გვ. 98,ს) თუესა იანვარსა*) იდ (14)... (გვ. 99,ა) „ამასვე დღესა მიცვალებად წმიდისა ნინო მოციქულისა და ქართველთა განმანათლებელისა: რომელმან ფრიადნი მოღვაწებანი და ურიცხუნნი სასწაულნი აღასრულნა და მრავალგზის წამებანი მირიან უღმრთოძსა ჯელმწიფისაგან“... ამ ცნობით ისე გამოდის, ვითომც მირიანს ვიდრე გაქრისტიანდებოდა წა ნინო დიდხანს ეწამებინოს; მაგრამ რაკი უძველესს, შატბერდისეულ წა ნინოს ცხორებაში და რუფინუსსაც ამის შესახებ არავითარი ცნობები არ მოეპოვება, ხოლო იმ შემოკლებულ ცხორებას, რომლითგანაც ზემომოყვანილი ნაწყვეტია ამოღებული, სხვაფრივ ძველი სახე არა აქვს, არამედ მერმინდელ გადაკეთების კვალი ატყვია, ამიტომ საკითხი საეჭვოდა ხდება. შეიძლება ამ ხანის ძეგლად მიგვეჩნია აგრეთვე „წამებად ცხრათა ყრმათა კოლაელთა“ (TP. წ. V) თხზულებაში რომ რაიმე, მცირეოდენი მაინც, ქრონოლოგიური ცნობა მოიპოვებოდეს, მაგრამ სამწუხაროდ იგი ყოველგვარ ქრონოლოგიურ ცნობას მოკლებულია. ამ მხრივ უფრო მდიდარია შუშანიკისა და ევსტათე მცხეთელის მარტულობანი, რომელთა დროს შესახებ თვით თხზულებაში გარკვეული ცნობები მოიპოვება. სამწუხაროდ ეს ორი ნაწარმოები არც ერთს ძველს ხელთნაწერში შენახული არ არის, განსაკუთრებით ევსტათე მცხეთელის მარტულობა, რომლის უძველესი პირი მოიპოვება მხოლოდ მე-XVIII-ე საუკ. ხელთნაწერში და საკუთარი სახელები ისეა დამახინჯებული, რომ მათი აღდგენა ძლივს-ძლიობით შეიძლება. „წამება წა შუშანიკისი“ შენახულია უფრო ძველს ხელთნაწერში, რომელიც XIII ს. ეკუთვნის (საეკ. მუს. ხელთნ. № 94 გვ. 735 – 748, იხ. თ. ჟორდანიას Опис. рукоп. Церк. Музея, I, 107), მაგრამ საუბედუროდ სწო-

რედ ამ თხზულებას ამ ხელთნაწერში მეორე ნახევარი აკლია. ამიტომ რაკი წაშუშანიკისა და ევსტათე მცხეთელის მარტულოებას ისტორიისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს, ხოლო საბინინის გამოცემა შეცდომებით არის სავსე, ეს ორი თხზულება უეჭველად ხელმეორედ უნდა გამოიცეს, მაგრამ ისე, რომ დამახინჯებულ დედანი მეცნიერულად აღდგენილი იყოს**).

*) ქარაგმებსა ვხსნი.

***) ევსტათი მცხეთელის მარტულობა ამგვარად აღდგენილი გამოსაცემად დამზადებული მაქვს.

– 5 –

უძველეს-დროინდელ მარტულობათა და წათა ცხოვრებათა უმეტეს ნაწილს საქართველოშია იგივე ხვედრი არგუნა ბედმა, რა ბედიც ეწია მათ ბიზანტიამი და დანარჩენ საქრისტიანო ქვეყნებში: მერმინდელ განათლებულ საეკლესიო მწერლების მოთხოვნილებასა და გემოვნებას ვერ აკმაყოფილებდენ და ამის გამო შესაფერისად გადაკეთებულ და შესწორებულ იქმნენ, ზოგიერთი ნაწარმოები არა ერთხელ, არამედ მრავალგზის. ესეც-კია რომ ზოგიერთ მარტულსა და წმინდანის „ცხორების“ ხელმეორედ დაწერა იმიტომ იყო საჭირო, რომ ძველი უკვე დაკარგულად ითვლებოდა; მაგ. არჩილ მეფის მარტულობის უცნობი ავტორი აცხადებს: არჩილის „ღირსებისთა ქებათა ვერვინ მკადრე ქმნილ არს, თვნიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოზისა ლეონტი მროვლისა, რომელსაცა მისი სანატრელი ცხორება და ღუაწლი ვრცლად აღუწერია, ვითარცა მოგვითხრობს მატთანე ქართველთა ცხოვრებისა, არამედ იგი ჟამთა მომყოვრებითა ვიდრე ჩუენამდე არა მოწევნულა, არცა გზხილავს“-ო. (მ. ჯანაშვილის ქართული მწერლობის გვ. 258). იოსებ ამბა ალავერდელის ცხორების ხელმეორედ დამწერიც აცხადებს, საქართველოს მრავალჯერ აოხრების დროს „მიფარულ იქმნა ცხორებაცა ამის ნეტარისა და არღარა სადა იპოვა ჟამთა ჩუენთა“ და იმიტომ მივყავ ხელი წერასაო (საქ. სამოთხე 218).

უმეტეს შემთხვევაში მაინც „ცხორება“, ან მარტულობა საქართველოში ხელმეორედ დაწერილია ჯერ კიდევ იმ დროს, როცა პირველი, უძველესი დედანი არსებობდა, როგორც მაგალითად ათსამმეტ ასურელ მამათა ცხორებანი. ამ თხზულებათა ავტორებს როგორც სჩანს ძველი ცხორება, ან მარტულობა აღარ აკმაყოფილებდა. ასეთს ხელმეორედ დაწირლსა და გადაკეთებულ ცხორებათა ჯგუფს ქართულს მწერლობაში ეკუთვნიან ათსამმეტ ასურელა მამათა თითქმის ყველა ცხორებანი. თვით ავტორები არა მალავენ, რომ როცა ისინი თავ-თავიანთ თხზულებას სწერდნენ მათ ხელთა ჰქონდათ ძველად დაწერილი ცხორებანი, მაგ. მიო მღვიმელის ცხორების ხელმეორედ აღწერის დროს (იხ. საქარ. სამოთხე, 227), აგრედვე ამბა ალავერდელის (იხ. იქვე 216), დავით გარესჯელის (იქვე 266) და სხვათა მცხორებათა და მარტულობათა გადაკეთების დროს.

რა მიზეზი უნდა ყოფილიყო, რამ აიძულა საეკლესიო მწერლები ზემოაღნიშნულ მამათა ცხორებანი ხელმეორედ დაეწერათ? ამის შესახებ თუმცა თვით თხზულებებში პირდაპირ არაფერია ნათქვამი, მაგრამ ზოგიერთ ცნობებისდა მიხედვით ამ საკითხის დაახლოვებით გადაწყვეტა მაინც შეიძლება. უმთავრეს მიზეზად ის უნდა ჩაითვალოს, რომ თავდაპირველი და ძველი მარტულობანი და ცხორებანი თავის მარტივისა და ბუნებრივ ენითა და გულუბრყვილო მოთხრობის კილოთი რიტორულ მჭევრმეტყველებასა და ფილოსოფიურ

ზნელის არსენი კათალიკოზის მიერ გადაკეთებული ცხორებითგანა სჩანს, ამ დროს საღვთისმეტყველო ფილოსოფიით ყოფილან გატაცებულნი და ზოგჯერ თვით მონასტრის წინამძღვარნი ცდილობდნენ, რომ მათი მონასტრის დამაარსებელთა ცხორება ხელახლად და ხელოვნებით რომელისამე იმდროინდელი გამოჩენილი საეკლესიო ისტორიკოსის მიერ ყოფილიყო აღწერილი. სწორედ ამგვარად და ამ მიზეზის გამო „განახლა“) და განავრცო წმიდამან [მამამან] ჩუენმან ქრისტეს მიერ არსენი კათალიკოზმან“ (იხ. ანა დაფ~ის ქ~ცის ხელთნაწერის დამატება, რვეული „ლა“ (31), გვ. 3). თვით „ც~ა“-ს წინუძღვის შესავალი, რომელშიაც ავტორს თავისი შემდეგი საპასუხო წერილი ჩაურთავს: „წიგნი**) ვედრებისა შენისა აღმოვიკითხე ძმაო მიქაელ და თხოვისა შენისა წადიერება გულისჯმა [ვ]ყავ და ფრიად მთნდა სწავლის-მოყუარება შენი რამეთუ გენება რათამცა დიდისა იოვანე ზედაძნელისა (sic) ცხორება აღვწერე და მიუძღუანე თქუნესა მას უდაბნოსა. პირველად რათა არა სიდრმესა შინა დაფარული სათნოებანი და [ღვაწლნი] წმიდისა მის მამისა და მოძღურისანი და მერმე მათ გამო რათა სარგებელი ვპოოთ: და ქარტთა იგი წულილი რომელ წარმოგედღუანა ჩუენდა [წარვიკითხეთ] რომელთაგანი საქმეთა მამისა ჩუენისა ზედაძნელისანი და ზოგრამე (sic) გამოვიკითხეთ მისთვის და მისთა მათ მოწაფეთა მათთა (sic) მათ შინა ადგილთა თუის[თა?]. ვითარცა ვინ მარცულელნი ოქრო წარსცის ვინმე ჰელოვანთა რათა შექმნენ იგინი ჭურჭლად შუენიერად ერთად შეკრებილთა... ხოლო მე ვითარ გიხილე კეთილი იგი სტუმარი, რომელი მოვიდა ჩემდა, მივრბიოდე (sic) და აღმიყვანე იგი ქორსა ჩემსა და მინდა განძღემად შიშშილი მისი რომელსა ეძიებდ: და ვითარ აღვიხილე საუნჯე ჩემი, ვპოვე იგი ნაკლულევანად. მცირედ მეცნიერებისა ჩემისაგან და რამეთუ ენა ბრკუნვალ (sic) ვარ და ვერ-მეტყუელ ვინათ ვიწყე წმიდისა მისთვის თხრობად სათნოებათა მისთა: არამედ განვიზრახე რათა ვემსგავსო ფუტკარსა შრომის მოყუარესა და სამოთხეთა მშვენიერთა. წიგნთა მიერ მოვიწილნე ყუავილნი რათა განუმზადო ჭამადი ტკბილი წადიერთაო“ (იქვე, 31 რვეულის გვერდი 4 – 5). არსენი კათალიკოზის ამ საპასუხო წერილითგან სჩანს, რომ იოანე ზედაზნელის „უდაბნოს“ წინამძღვარს მიქაელს არენისათვის უთხოვნია მათი მონასტრის დამაარსებელის იოანე ზედაზნელის ახალი „ც~ა“ დაეწერა, თანაც მიქაელს „ქარტა წულილიც“, რომელშიაც აღწერილი ყოფილა „საქმენი მამისა ჩუენისა ზედაძნელისანი“,

*) ხელთნაწერში შეცდომით სწერია „განახლდა“.

**) ყოველ სიტყვის შემდგომ ხელთნაწერში: ზის, მაგრამ ჩვენ არ ვიცავთ. თ.

ჟორდანის სიტყვით არსენი კათალიკოზის მიერ დაწერილი ი~ე ზედაზნელის ც~ა საეკლესიო მუზეუმის № 160 ხელთნაწერშია შენახული (ქ-ბი I, 79 შენ. 159), მაგრამ არ ვიცი, ამ ანა და~ფს ხელთნაწერისას უდგება თუ არა.

მიუერთმევია, რომ იმ მასალით ესარგებლა. როგორც თვით ც~ის სათაურიც ამტკიცებს არსენი კათალიკოზის თხზულება პირველი ც~ის „განახლება“ და „განავრცელება“ უნდა ყოფილიყო, მაშასადამე იმ დროს ი~ე ზედაზნელის ძველად დაწერილი ც~ა ჯერ კიდევ არსებობდა. ყურადღების ღირსია, რომ არსენი კათალიკოზის ნაწარმოებს წინუძღვის შემდეგი საგულისხმიერო ცნობა:

„შემდგომად ოთხას ოცის წლისა გამოიკითხა და გამოიძია წმიდამან მამამან ჩუენმან არსენი ქართლისა კათალიკოზმან. რომელიმე წიგნთაგან აღმოვიკითხეთ და რომელიმე მათგან იყო საქმეთაგან მათთა: და აღწერეთ ცხორება და მოქალაქობა წმიდათა მათ მამათა საცნობელად ჩვენ მორწმუნეთა“-ო (იქვე, 31 რვეულის 2 გვ.) სამწუხაროდ იოანე ზედაზნელის ცვას ამ ხელთანაწერში ბოლო აკლია და არ ვიცით, თუ რა წელს არის იგი დაწერილი, რომ ამგვარად ათსამმეტ ასურელ მამათა მოღვაწეობის თარიღი გამოგვერკვია. ამის გამო უკეთესი იქნებოდა იოანე ზედაზნელის საქართველოში მოსვლის თარიღზე დაგვემყარებინა გამოანგარიშება, მაგრამ აქაც ერთი დიდი დაბრკოლება არსებობს. შატბერდისეულსა და ჭელიძისეულს „მქცდ 15“-ში იოანე ზედაზნელის მოსვლა მოხსენებულია ფარსმან მეფის დროს, ხოლო ჭელიძისეული ამასთანავე უმატებს: „ქართლისა მოქცევითგან მეორასესა წელსა“-ო (ე. თაყაიშვილის Описание II, вып. II, 4, გვ 723), ესე იგი მე-VI-ე საუკ. პირველ ნახევარში. მაგრამ რამდენად შეიძლება ამ შემთხვევაში მკვლევარი ენდოს მატთანეს? „მქცდ 15“-ში ბევრი ქრონოლოგიური შეცდომა მოიპოვება და აქაც სხვა-და-სხვა ეჭვი იზადება: 1) თუ იოანე ზედაზნელი მართლაც მე-VI-ე ნახევარში მოვიდა საქართველოში, მაშინ ქართლის მეფედ, თუ ეს პირველს მეოთხედში მოხდა, გურგენი იყო და არა ფარსმანი (ისილე ქლ ერის ისტორია I, 194), ხოლო თუ მეორე მეოთხედში, იმ დროს მეფობა უკვე მოსპობილი იყო (იქვე 196). 2) იგივე „მქცდ 15“ ვარსკენ პიტიახშს და შუმანიკს ბაკურ მეფის დროს ასახელებს (Описание II, вып. 4, გვ. 723), რომელიც ამ მატთანეს ცნობისდა მიხედვით მეოთხე მეფე იყო ვახტანგ გორგასარის შემდგომ; ხოლო შუმანიკსა და ვარსკენს იოანე ზედაზნელის საქართველოში მოსვლის შემდგომაც-კი იხსენიებს, ესე იგი მე-VI-ე საუკ. მეორე ნახევარში. მაგრამ შუმანიკის მარტვლობითგანაც და სხვა წყაროებითგანაც დანამდვილებით ვიცით, რომ ვარსკენი და შუმანიკი ვახტანგ გორგასარის დროს ცხოვრობდნენ და ვარსკენი სპარსთა მეფესთან 464 – 5 წელს წავიდა (იხილე აქვე გვ. 2 და ქლ ერის ისტორია I, 188)! ამ შემთხვევაში მაშასადამე „მქცდ 15“ ერთი საუკუნით სცდება. შესაძლებელია რასაკვირველია იოანე ზედაზნელის მოღვაწეობის ხანას განსაზღვრის დროსაც შეცდომა მოსვლოდეს. ყურადღების ღირსია, რომ ჯუანშერიც ამ შემთხვევაში „მქცდ 15“-ს მისდევს და იოანე ზედაზნელის მოღვაწეობას ფარსმან მეორის მეფობას უკავშირებს, რომლის შესახებ.

– 8 –

ჯუანშერსაც ნათქვამი აქვს: „მეფობითგან მირიან მეფისა ვიდრე მეფობადმდე მეორისა ფარსმანისა გარდაჯდის წელ[ნ]ი“ ორას[ნ]ი*)“-ო (ანა დფსი ქცა, 19 (ოთ) რვეულის 2 გვ).

ზემოაღნიშნულ ყველა მოსაზრებათა გამო ცხადია, რომ არც „მქცდ 15“-ს, არც ჯუანშერს უკვე დანამდვილებით აღარა სცოდნიათ იოანე ზედაზნელისა და შუმანიკის მოღვაწეობის დრო. თუ რომ იოანე ზედაზნელის ქართლად მოსვლის თარიღი თვით „ცხორებაში“ არ იყო აღნიშნული, შესაძლებელია თვით არსენი კათალიკოზსაც, რომელიც თურმე იოანე ზედაზნელის 420 წლის შემდგომ შესდგომია თავის თხოუშულების წერას, დანამდვილებით არა სცოდნოდა, არამედ მასაც იმგვარივე ცნობა ჰქონდა ამის შესახებ, რანაირიც „მქცდ 15“-ში არის. მაინცა-და-მაინც ცხადია, რომ არსენი კათალიკოზს ან მე-IX-ე საუკ. მეორე ნახევარში, ან მე-X-ე პირველს ნახევარში ეცხოვრა. ხოლო თუ შიო მღვიმელის „განახლებული“ ცვას ცნობა,

რომ იოანე ზედაზნელი სკემონ მესვეტის მოწაფე იყო და არსენი კათალიკოსს იოანე ზედაზნელის ც~ა 420 წ. შემდგომ „განუახლებია“, მართალი გამოდგა, მაშინ უეჭველია არსენს მე-X-ე საუკ. შუა რიცხვებში უხდა დაეწერა თავისი თხზულება.

ამის გამო იმ ზეპირ ცნობებს, რომელიც 420 წ. შემდგომ ავტორს „სმენილი“ ჰქონია ათსამმეტ ასურელ მამათა შესახებ, რასაკვირველია ისტორიისათვის თითქმის არავითარი ფასი არა აქვს.

ძველ ც~ათა და მარტულობათა გადამკეთებელნი, „გამაახლებელნი“ და „გამავრცელებელნი“ უმეტეს შემთხვევაში იმდენად ისტორიულს ამბებს არ აქცევდნენ ყურადღებას, რამდენადაც ფილოსოფიურსა და საღვთისმეტყველო აზრებსა და მჭევრმეტყველებას. აი მაგ. როგორ იწყობს თავის თხზულებას არსენი კათალიკოზი: „მიზეზნი არიან აღმძვრელი**“) სიტყვსა და სიტყუა არს მიმთხრობელ მიზეზთა. რომლისათვის პირველ მოვლენან საგრძნობელთა და მიართონ მიმღებელსა და მიმღებელმან მისცის განმკითხველსა და განმკითხველმან დამმარხველსა და ესრეთ გამოსახული მოიქცის და დაებუროს***) (?დაებურის?) ნესტუსა ენისა თვისისა და განგებულ ოხრინ. რათა კუალად სასმენელთა სხუთა მისცემდეს თვთ თანაზიარებითა სმენისათა“ და სხვა (ანა დ~ფლ ქ~ცის დამატება, 31 რვეულის 3 გვ.). რაკი ამგვარს „განახლებულს“ თხზულებებში ფილოსოფიური და საღვთისმეტყველო მჭერმეტყველება ხშირად მოჭარბებული არის სოლმე, ამიტომ ძველს ისტორიულს ცნობებს მცირედი ადგილი-ლა

*) მ~მ დ~ფს ქ~ცა-შია „წელნი: – ს~ნ: –“ (*463, გვ. 188), თავდაპირველად უეჭველია დედანში ასე იქმნებოდა: „ს~ნი“ ესე იგი „წელნი ორასნი“.

**) ხელთნაწერში – აღმრეველი სწერია.

***) ხელთნაწერში.

უკავია. ამასთანავე ყოველ ამნაირი „განვრცელებულ“ ნაწარმოების კუთვნილებასა და აუცილებელ სამკაულს სასწაულთ-მოქმედებაც შეადგენს.

მაგრამ მარტო მჭერმეტყველების გულისათვის არ შეუდგებოდნენ ხოლმე ძველ ც~ისა და მარტულობის „განახლებასა“ და „გადაკაზმას“. ხშირად ძველი თხზულების დედანი შეიცავდა ისეთს უტყუარს ცნობებს იმდროინდელ საეკლესიო და დოგმატიურ საკითხების შესახებ, რომელნიც შემდეგდროინდელ მკაცრ მართლმადიდებლობას ეწინააღმდეგებოდა და ამის გამო არ მოსწონდათ. ამგვარს შემთხვევაში ყოველთვის „მწვალებლობის ღვარძლი“ ელანდებოდათ ხოლმე და ამ „ღვარძლის“ მოსასპობად საჭიროდ მიაჩნდათ ძველი თხზულების „განახლება“, რომ „განახლებულს“ წინანდელი ნაწარმოები მოესპო. უეჭველია ათსამმეტ ასურელ მამათა თავდაპირველს „ცხორება“-შიც ისეთი რაღაც უნდა ყოფილიყო, რის კვალის წარხოცა შემდეგში აუცილებელ საჭიროებად იყო ცნობილი. ათსამმეტ ასურელ მამათა „განახლებულ“ ცხორებებშიც-კი ნათლად არის აღნიშნული ის მიზანი, რომლის განსახორციელებლადაც ისინი საქართველოში მოსულან. მაგალითად აი რას ეუბნება იოანე ზედაზნელი თავის მოწაფეებს: ახალ-ნერგ არს ქუეყანა ესე (საქართველო) და მოქენე არს მორწყუასა სწავლათა მიერ და გაპოხებასა სარწმუნოებისა ძირთასა ქადაგების მიერ და მოძღურებისა... ამისთვისცა ჯერ არს რათა წარვიდეს თვთოეული თქუენ[გან]ი და განამტკიცნეს სარწმუნოებითა მართლითა რომელთა მიუღებებს ნათლისაღება, ხოლო რომელნი მერმეცა უმეცრებასა და ურწმუნოებასა შინა არიან“-ო (საქართ. სამოთხე 199). მაშასადამე ათსამმეტ ასურელ მამების სამოქმედო მიზანი ქართველთა შორის სარწმუნოების

განმტკიცება იყო და წარმართ ქართველთა შორის ქრისტიანობის ქადაგება და გავრცელება. იგივე აზრი გამეორებულია შიო მღვიმელის ც~აშიც (იქვე 223). ამ ცხად და გარკვეულ მიზნისა და მიუხედავად გასაოცარია, რომ „განახლებულ“ ცხოვრებათა მიხედვით ათსამეტი ასურელი მამები ქადაგებისა და მოციქულე-ბრივ მოღვაწეობის მაგიერ უდაბნოებს აარსებენ და იქ მარტომყოფელობას მისდევენ. მათ ქადაგებრივ და განმამტკიცებელ მოღვაწეობის შესახებ ან სრულეებით არაფერია ნათქვამი ან ძალიან ცოტა რამ. ამის გამო საფიქრებელია რომ „განმახლებელთ“ ამ შემთხვევაში ძველ ცხოვრებათაგან ასეთი ცნობები გამოუტოვებიათ იმიტომ, რომ ალბად იქ მკაცრ მართლმადიდებლობის დამცველ მერმინდელ ქართველ საეკლესიო წრეებისათვის სასიამოვნო არა იყო რა. ამ მხრივ ერთი საგულისხმიერო ცნობა მოიპოვება აბმა ალავერდელის მერმინდელს მოკლე ცხოვრებაშია-კი. იქ ნათქვამია: როდესაც ასურელი მამები მოვიდნენ აღმოსავლეთ საქართველოში, ჯერეთ ურწმუნოებად არასადა დაცხრომილ იყო, არამედ კნინდა და სძლევდაცა“ (საქართ. სამოთხე 217) და სწორედ იმიტომაც მოვიდნენ ისინი, რომ „ესმოდათ სიკნინე სარწმუნოებისა ჩუენისა და სრულიადი მიდრეკილება“-ო (იქვე). ამგვარი ცნობები

- 10 -

ალბად სათაკილოდ მიაჩნდათ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეებს და „განახლებულ“ ცხოვრებებში იქნებ იმიტომ იყოს ასურელ მამათა მოციქულეებრივი და განმამტკიცებლობითი მოღვაწეობა დაჩრდილული. ამის გამო იმედია რომ ასურელ მამათა ძველს ცხოვრებებში, თუ ოდესმე აღმოჩნდა კიდევ, ქართული საეკლესიო ისტორიისათვის საყურადღებო ცნობებს ვიპოვით.

რასაკვირველია ხელმეორედ დაწერილი, „განახლებული“ და „განვრცელებული“ მარტვლობანი და ცხოვრებანიც ისტორიკოსისათვის ძვირფასი წყაროა ქართული საზოგადოებრივ აზრისა და სალიტერატურო გემოვნების ისტორიის შესასწავლელად. მოვიყვან ამ აზრის დამამტკიცებელს ერთს საგულისხმიერო მაგალითს. თავდაპირველად ბერ-მონაზონნი საეკლესიო-სამონასტრო ცხოვრებაში დემოკრატიულ აზრების მიმდევარნი და განმახორციელებელნი იყვნენ: ჩამომავლობასა და წოდებრივობას უარჰყოფდნენ. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ დავით გარესჯელის ხელმეორედ დაწერილს ც~აშია-კი ავტორი ამტკიცებს, ვითომც ძველ ც~ის აღმწერელს იმიტომ არ მოეხსენებინოს დავით გარესჯელის მშობელთა ვინაობა, „რამეთუ პირველნი იგი მოღუაწენი, უცხოობათა აღმარჩეველნი უფროს ყოვლისა პატივისა, განაშორებდიან თავთა თვსთა ყოველთავე მსოფლიოთა დიდებათაგან“. ხოლო რათგან „საეჭუელ არს ღმერთ-შემოსილიცა ამის მამაკაცისა თვს საჩინოთა და პატიოსანთა მშობელთაგან ყოფად და ამის ძლით სადამე ვითარ ჰგავს არა ვნება ცხად ქმნა მშობელთა თვსთა სიმდიდრისა თვს გარდამატებულისა, არამედ უფროსდა ჯერ. იჩინა ყოვლითურთ დაფარვა საჩინოებისა მათისა და არა გამოცხადება“-ო (საქართ. სამოთხე 267). მაშასადამე ავტორის სამართლიანის აზრით *) თავდაპირველად მონაზონები არამცთუ თავიანთ გვარიშვილობითა და წოდებრივობით არ ამყობდნენ, არამედ პირიქით თავიანთ ჩამომავლობასა და წოდებრივობას მალავდნენ იმიტომ, რომ ეს გარემოება არავითარ ღირსებად არ მიაჩნდათ. თანდათან წოდებრივმა და საპატრონუმო აზროვნებამ მონასტრებშია-კი გზა გაიკვლია და ეკლესიაშიც გაბატონდა. ამის საუცხოვო დამამტკიცებელია ის არჩილ მეფის ხელმეორედ დაწერილი „ც~ა“, რომელიც გამოსცა ბ. მ. ჯანაშვილმა (იხ. ქართული მწერლობა, ტფილისი 1900 წ., გვ. 253 – 292). ამ ც~ის დამწერი სხვათა შორის ამბობს:.. „გასმიესთ ყოველსა ქუეყანასა შინა

დიდნი იგი წმიდანი. მოწამეთა საჩინონი ბრწყინვალეზანი. ვითარ იგი დიდებულ არიან და ქებულ ანგელოზთა და კაცთა მიერ, არამედ მე ესრეთ ვჰგონებ ვითარმედ ესე (არჩილი) მათ ყოველთა შორის უმეტესითა საჩინობითა ბრწყინავს: რამეთუ არა სადა სმენილ არს თვითმპყრობელთა მე-

---

*) რასაკვირველია მე იმის თქმა-კი არა მსურს, რომ კერძოდ ამ შემთხვევაში, დავით გარესჯელის მშობელთა მოუხსენებლობის მიზეზის განმარტების დროს, ავტორი მართალი იყოს, არამედ მის საზოგადო აზრის შესახებ ვამბობ.

ფეთა მოწამეობად ვითარ ჩუენი ესე მოწამე სამგზის-სანატრელი არჩილი: დაღაცათუ დიდნი არიან და საჩინონი სხუანი მოწამენი სასწაულთა და საკვრველებათა მიერ... არამედ სხუად არს სისხლი მეფისა და სხუად მკედრისა, სხუად მთავრისა და სხუად მონისა: არამედ რომელი იგი არს აღმწონელი და ყოვლისა გამოძეძიებელი თუალ-უხუვიტა მით განკითხვათა მსჯავრითა. მან უწყის ესე ყოველი“-ო! (გვ. 260 – 261).

ამგვარი მასალები ქართული საზოგადოებრივ და საეკლესიო აზრების ისტორიის შესასწავლელად „განახლებულ“ ცხორებებში საკმაოდ მოიპოვება და მათი ჯეროვანი გამოცემა და შესწავლა აუცილებლად საჭიროა. მაგრამ მაინც სრულებით ცხადია, რომ ისინი ვერას დროს თავდაპირველი დედნების მაგიერებას ვერ გაგვიწევენ, ვერც იმ დანაკლისს აგვინაზღაურებენ, რომელიც საისტორიო მეცნიერებას ძველ მარტულობათა და ცხორებათა დაკარგვით მოუვიდა, იმიტომ რომ უძველეს ხანის ისტორიის აღსადგენად ჩვენთვის სწორედ თავდაპირველს საისტორიო ცნობებსა და მოთხრობას, იმდროინდელს რწმენასა და აზროვნობასა აქვს მნიშვნელობა. თავდაპირველ, თანამედროვეთა მიერ დაწერილ ცხორება-მარტულობათა და გადაკეთებულ, „გარდაკაზმულ“ ცხორება-მარტულობათა ერთიერთმანერთთან შედარება ნათლად ამტკიცებს, რომ თანამედროვენი ჩვეულებრივ სასწაულთ მოქმედების მოთხრობასაც ისე არ ეტანებიან, როგორც მერმინდელი გადამკეთებელი „გარდამკაზმელნი“. სამწუხაროდ ქართველ წმიდათა და მარტულა ცხორებანი არც თავდაპირველი, არც გადაკეთებული ჯერ არც ხელნაწერებშია შესწავლილი, არც თავგამოცემულია ხეირიანად, რომ მათი ჯეროვანი სამეცნიერო კვლევა შესაძლებელი იყოს. ეხლაც წინანდებურად ძველ ცხორება-მარტულობათა ერთადერთ გამოცემად საბინინის „საქართველოს სამოთხე“ არის.

იოანე ძე საბანისი.

ქართულ საეკლესიო-საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული და თვალსაჩინო ადგილი იოანე საბანის ძეს უკავია. მან გარკვეული მიმართულება შეჰქმნა მწერლობასა და ცსოვრებაში და თვით თხზულებაც ჩვეულებრივი მოთხრობის სახით-კი არა აქვს დაწერილი, არამედ გარკვეულს, წინდაწინვე აღნიშნულს გეგმაზე არის აგებული. მარტო ეს გარემოებაც-კი, სხვა რომ არა იყოს რა, გვიჩვენებს, რომ იოანე ძე საბანისა ჩვეულებრივი მწერალი არ ყოფილა და თავის დროს მისაბაძავ, სამაგალითო ისტორიკოსად უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევ.

მართლაც აბო ტფილელის მარტვლობის „გამომთქმელი“ იოანე ძე საბამისი მე-VIII-ე საუკ. ცნობილი მწერალი ყოფილა: მისი „ღმრთივ-მიმად-ლებული მეცნიერება საღმრთოთა წიგნთაა“*) და „წადიერება ღმრთის მსახურებისათჳს“ კარგად სცოდნია თვით სამოელ ქართლისა კათალიკოსსაც. მისი თხზულებაც საკმაოდ ამტკიცებს, რამდენად ნიჭიერი და საეკლესიო მწერლობაში დახელოვნებული ისტორიკოსი ყოფილა იგი. იოანე საბანის ძეს „მარტვლობა“ გარკვეულს გეგმაზე აქვს აგებული, თავებად დაუყვია და თვითოეულს თავში განსაღვრული დედააზრი გამოუთქვამს.

„საკითხავნი წმიდისა ჰაბომსნი თავნი დ (4).

ა (1) თავი. ღმრთის მსახურთა და მარტვლთ-მოყუარეთა კრებულისათჳს თხრობად და მოძღურებად და ახლისა ამის მოწამისა ვსენებად.

ბ (2) თავი. ქართლად შემოსლვად და ნათლის ღებად ნეტარისა ჰაბომსი.

გ (3) თავი. მარტვლობად წმიდისა ჰაბომსი.

დ (4) თავი. ქებად სანატრელისა წმიდისა ჰაბომსი“ („წმიდა მოწამე აბო ტფილელი“, საეკლ. მუზ. გამოცემა № 3, გვ. 6).

პირველი თავი შესავალია, რომელშიაც მიმართვას მკითხველისა და მსმენელისადმი, განსაკუთრებით-კი ავტორის საზოგადო მოსაზრება და გულისნადებისა მოთავსებული. მეორე და მესამე თავში აბო ტფილელის თავგადასავალია მოთხრობილი. მეოთხე აბოს ქებას შეიცავს. ეტყობა, ვიდრე თხზულების წერას შეუდგებოდა ავტორს ყველაფერი წინდაწინვე მოუფიქრნია და გამოურკვევია. ამიტომაც არის რომ იოანე საბანის ძის აზრთა მიმდინარეობა და მოთხრობა დალაგებული და მკაფიოა.

თავის აზრის ცხოველმყოფელობისათვის იგი აქა-იქ პოეტურ შედარებასა და სურათს მიჰმართავს ხოლმე, მაგრამ, როგორც განსაკუთრებულ უნართა და გემოვნებით აღჭურვილს მწერალს შეჰშენის, იგი თავის შედარებას არ აზვიადებს, არამედ მარტივად და გულწრფელად აფერადებს ხოლმე თავის მოთხრობას. ამგვარი თვისება საეკლესიო მწერლებს მაინცა-და-მაინც-ხშირად არ მომპოვებოდათ ხოლმე: საღმრთო წერილის მონური თავყვანისცემა და მიმბამკელობა, ყოველგვარ პოეტურ სილამაზის უარყოფა და საეკლესიო მწერლობის ზეპირად ცოდნის გამოჩენის სურვილი საეკლესიო მწერალს ხშირად პირად ნიჭს უხშავდა, მის შემოქმედებას ჰბორკავდა და მის ნაწარმოებს უფერულობისა და უპირადობის ელფერს სდებდა ხოლმე. მხოლოდ განსაკუთრებულ ღვთაებრივ ნიჭით დაჯილდოვებული მწერალი თუ შესძლებდა ამგვარ შემზღვეველ პირობათა ძლევას და თავის ადამიანურ გრძნობა-აზროვნობის გამომჟღავ-

*) უეჭველია იოანე საბანის ძეს აბო ტფილელის მარტვლობას გარდა სხვა თხზულებებიც ექმნებოდა. როდესაც ქართული ხელთნაწერები საფუძვლიანად იქმნება შესწავლილი, მაშინ იმედია ეს საკითხიც ცოტადაც მაინც გამოირკვევა.

ნებას. ამ იშვიათ პიროვნებათა გუნდს ეკუთვნოდა სწორედ აბო ტფილელის მარტვლობის გამომთქმელიც იოანე ძე საბანისი.

მაგრამ მას ერთი სხვა თვისებაც ამშვენებს, რომელიც მის ცხოველს, პოეტურს სურათებს მომხიბლავ ძალას ანიჭებს და აღრმავებს: ავტორი ჭკვით უხვად დაჯილდოვებული მწერალია. ცხოვრებაში ღრმად ჩახედული აკვირდება იგი და ითვალისწინებს იმდროინდელ საზოგადოებრივ ცხოვრების თვითოეულს მოვლენას. მას მშვენივრად ესმის ამ მოვლენათა აზრი და მნიშვნელობა და კარგადაც უხსნის და უთვალისწინებს თანამომძეთ თავის ღრმა დაკვირვებასა და აზრს.

იოანე საბანის ძეს განყენებულ მსჯელობის უნარიც შესწევს და ცდილობს თანაც თავისი მსმენელი და მკითხველიც გაიტაცოს, დააფიქროს და თვითშემეცნებისა და დაკვირვების სურვილი აღუძრას: „აწ... მომიპყრმნით, ამბობს ავტორი, საჩინონი ეგე სასმენელნი თქუენნი და უფროდსა საცნობელნი ეგე ყურნი გულისა თქუენისანი და გონებათა თქუენთანი განჰმარტენით სმენად და მასჰინძელ ექმენით სიტყუათა ამათ ჩემთა“ (იქვე 6). ამგვარი გულდასმითი ყურადღება იმიტომ არის საჭირო, რომ „არა თუ ხოლო ჩემდა მარტოდსა საძიებელი არს სმენად საწადელი ესე მარტვლობად წმიდისა ამის მოწამისაჲ, არამედ ყოველთაჲ ჯერ არს თქუენდა დაკვრებად ჩემთანა“ (იქვე 7)!

რა მოხდა მერე ისეთი განსაკუთრებული, რომ იოანე ძე საბანისი ასე გულმოდგინედ არწმუნებს ყველას, თქვენ მოვალენი ხართ ჩემთან ერთად აბო ტფილელის მარტვლობას ჩაუკვირდეთო? იმდროინდელ საქართველოში მარტვლობა იშვიათი შემთხვევა არ იყო. თვით ავტორიც ამბობს, რომ აბოს უწინარესაც ეკლესია, რომელიც „წოდებულ არს დედად წმიდათა“, არა ერთხელ მოსწრებია ადგილობრივ მკვდრთა და უცხოელთა მარტვლობას (იქვე 14). ამისდა მიუხედავად ავტორი მაინც ამტკიცებს, რომ ამ აბოს მარტვლობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა და აზრი აქვს. სწორედ აქა სჩანს იოანე საბანის ძის ნიჭი და ჭკუა, რომ მან შესძლო ის, რაც ვერ შესძლეს ევსტათე მცხეთელის, რაჟდენისა და სხვათა მარტვლობათა გამომთქმელმა: ცხოვრების კერძო მოვლენაში მან საზოგადო მნიშვნელოვანი გარემოება შენიშნა და დაინახა. მან შეიძლო ამის შეგნება პირადად და თანაც სხვებსაც დაანახვა და შეაგნებინა!..

აბო ტფილელი ჩვენი ავტორის გულითადი მეგობარი ყოფილა. ეს ცხადადა სჩანს „ქების“ იმ ადგილითგან, სადაც იოანე საბანის ძე ამბობს „მნებავს ქებად შენდა ყოვლად-ქებულო ქრისტეს მორწმუნეო... რამეთუ სანატრელითა მით ქრისტეს-მიერთთა სიყვარულითა შემიყუარე მე ვიდრე იყავ-ლა სოფელსა ამას ჩვენსა“-ო (იქვე 36). იმიტომ მოსალოდნელი იყო, რომ ავტორი, ვითარცა მარტვლის დაახლოვებული პირი და მეგობარი, აბოს წარსულ ცხოვრებას და მოწამის პირადს თვისებებს და სათნოებას დაგვისურათებდა, აბო ტფილელის პირადს თვისებებს განსაკუთრებულს ყურადღებას მიაქცევდა. მაგ-

- 14 -

რამ ნამდვილად-კი იოანე საბანის ძე აბოს ცხოვრებაზე ძალიან ცოტას დაჰარაკობს: იქაც-კი, სადაც აბოს „ქართლად შემოსვლა“ აღწერილი, ავტორს განსაკუთრებით ქართლის მაშინდელ პოლიტიკურ მდგომარეობაზე აქვს საუბარი.

მოსალოდნელი იყო, რომ იოანე საბანის ძე სხვებსავით აბოს აღმსარებლობითი მოღვაწეობით იქმნებოდა გატაცებული. ევსტათე მცხეთელის მარტვლობის გამომთქმელს ევსტათეს აღმსარებლობითი სიტყვისათვის თავის თხზულების ორი მესამედი დაუთმია, თუმცა ეს სიტყვა შინაარსის მხრივ არაფერს განსაკუთრებულს და ახალს არ შეიცავს*): იგი იმასვე იმეორებს, რასაც საზოგადოდ ყველა მარტვლნი ამბობდნენ ხოლმე ამისთანა შემთხვევებში. აბოს მარტვლობის გამომთქმელს-კი მოწამის მხოლოდ ორიოდ წინადადება მოჰყავს იმიტომ, რომ მისთვის აბოს სიტყვა არც საჭირო იყო.

იოანე საბანის ძე სულ სხვა აზრითა და წადილით იყო გატაცებული; მთელს თავის ყურადღებას იგი იმ გარემოებას აქცევდა, რომ მე-VIII-ე საუკუნეში, სარკინოზთა და მათ სარწმუნოების, მაჰმადიანობის, ბატონობისა და ქართველ ქრისტიანეთა მონობისა და უძლურების დროს, ტომით სარკინოზმავე აბომ თავისი სარწმუნოება უარჰყო და ქრისტიანო-

ბას თავი შესწირა. იოანე საბანის ძე სწორედ ამ შემთხვევასა და გარემოებას აკვირდებოდა და მხოლოდ იმას არკვევდა, თუ რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ამ გარემოებას ქართული ეკლესიისა და ერისათვის.

არაბთა ბატონობა მძიმე ტვირთი იყო საქართველოს მკვიდრთათვის საზოგადოდ და განსაკუთრებით-კი ეკლესიისათვის. იოანე საბანის ძეს საუცხოვოდ აქვს დასურათებული ჩვენ წინაპართა მაშინდელი გაჭირვებული მდგომარეობა: „რომელ ესე ვართ ყურესა ამას ქვეყანისასა, სასტიკებისაგან და სივერაგისა მანქანებითა მით საცთურისადათა ზედამდგომელთა მათ ჩუენთა, მფლობელთა (ე. ი. არაბთა) ამის ჟამისათა, ზაკულებითა მოძღურებისა თვთ თავით თვსით შჯულისდებისადათა განდგომილთა ქრისტესგან, მრავალნი შეაცთუნნეს და გადადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა და ჭემმარიტებასა ქრისტეს სახარებისასა შეეცოდნეს: რომელნი ხუთას წლისა ჟამთა და უწინარესდა შჯულ-ყოფილ წმიდითა მადლითა ნათლისდებისადათა, მიერთგან და ვიდრე აქამომდე ნაშობნი ქრისტეანეთანი, გარდაგულარძნეს – რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუვილით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკუარებით: და სხუანი, რომელ ესე ვართ მორწმუნენი, მძლავრებასა ქუეშე დამონებულნი და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქუეშე მათსა გუემულნი და ქენჯილნი, ძვრ-ძვრად ზღვეულნი, შიშითა განილევინ და ირყევინ ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“-ო (იქვე 7 – 8).

*) ევსტათე მცხეთელის მარტვლობაში მეტად საყურადღებო ცნობებია სახარებითგან და ძველ აღთქმითგან, მაგრამ რასაკვირველია ეს ევსტათეს ღვაწლად ვერ ჩაეთვლება.

– 15 –

მაშასადამე ბრძოლა ქართველთა წინააღმდეგ არაბებს ერთსა-და-იმავე დროს სხვა-და-სხვა მხრით დაუწყვიათ: ეკონომიურად ქართველნი მათ მძიმე ხარკის დადებით დაუშდღურებიან, ხოლო საჩუქრებითა და მოტყუებით მათ ქართულ ეკლესიის მრევლი გადუბირებიან და მაჰმადიანობა გაუვრცელებიან. სადაც ეს ხერხი არ გაუდიოდათ, იქ ტანჯვა და საპყრობილე მოქმედობდა (იქვე 29, 37). მორწმუნენიც-კი ჩვენი ავტორის მოსწრებული და პოეტური სიტყვით ირყეოდნენ „ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“. ქართული ეკლესია და ჩვენი ეროვნული თვითშემეცნება დიდს განსაცდელში ჩავარდა. მაჰმადიანთა ზნე-ჩვეულება თანდათან იკიდებდა და ვრცელდებოდა ჩვენს საზოგადოებაში: „აღვერიენით“-ო, ამბობს აღმფოთებით იოანე საბანის ძე, ერსა უცხოსა, შჯულითა განდგომილსა ქრისტესგან, ნათესავსა საწუთრომსა ამის მოყვარესა, თესლსა ურწმუნოსა ძისა ღმრთისასა, სარწმუნოებისა ჩუენისა მაგინებელთა რომელთაგან ვისწავენით საქმენი მათნი და ვმონებდით გულის თქუმასა გულთა ჩუენთასა მიბამებითა მათითა“-ო (იქვე 38).

ასეთს დროს და გარემოებაში მიიღო ქრისტიანობა აბო ტფილელმა, ასეთს დროს, „ესე ვითარსა ჟამსა“ (იქვე 8) მან შუბლი მარტვლობის გვირგვინით დაიმშვენა! ყოველგან ქართლში ყოყმანი და რყევა იყო და აბოს ხომ, ვითარცა მებატონე ხალხის შვილს, უფრო მეტი საფუძველიცა და ზნეობრივი უფლებაც ჰქონდა ქრისტიანობისათვის თავი დაენებებინა. უეჭველია მას, მამეული სჯულის წიაღში რომ დაბრუნებულიყო, მოძმენი დიდ სასყიდლითა და წყალობით დააჯილდოვებდნენ. მაგრამ აბო ტფილელმა ყველაფერი უარჰყო და თავის ახალ რწმენის სიმტკიცე საკუთარ სისხლით აღბეჭდა. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ გულწრფელად განცვიფრებულნი იოანე საბანის ძე

მოწამეს ეუბნება: „შენ-თვს ფრიად დამიკვრდების ჩუენ წმიდაო მოწამეო, რამეთუ ჟამსა ამას ოდენ მეფობისა ისმაიტელთა დიდებ[ის]ასა შენ ნეფსით სიამდღჳ ქრისტჳს თვს აღირჩიე და მახვლითა პყრობილი იგი შჯული განაგდე და ჭეშმარიტი იგი აღიარე“-ო (იქვე 37).

აბოს მატკლობის გამომთქმელს აღნიშნული აქვს, რომ ტფილელ მოწამესთან ერთად ქრისტიანობისათვის შეპყრობილი იყო ერთი კაციც, რომელმაც, – თუმცა მას შმობლებიც ქრისტიანენი ჰყავდნენ, – მაინც ვერ გაუმლო ტანჯვას და „დაეცა, რამეთუ შიშისაგან სიკუდილისა საწუთროდ ესე შეიყუარა და საუკუნოდ იგი წარწყმიდა“! (იქვე 37). ამ შემთხვევის გახსენებაზე იოანე საბანის ძე კითხულობს: „ვინაჲ, ანუ ვისგან ისწავე ქრისტჳს თვს ესე-ოდენი ცნობა? რომელმან საკვრველებამან აღგიყვანა შენ დიდებასა სასუფევლისასა?.. გაქვდეს შენცა ერთი თანაპყრობილთაგანი, ნაშობი ქრისტეანეთად, რომელი განდრეკილ იყო ქრისტჳსგან და მიდევნებულ შჯულსა უცხოსა“! (იქვე 37). აი ამ გზით აბო ტფილელის მარტკლობა, რომელიც ერთის შეხედვით ადამიანს თითქოს ჩვეულებრივ შემთხვევად ეჩვენებოდა, იოანე საბანის

– 16 –

ძემ თავის ცხოველი ნიჭისა და ღრმა ჭკუის წყალობით იმდროინდელს ქართველს საზოგადოებას ცოცხლად დაუსურათა და არაჩვეულებრივ, განსაკუთრებულ მოვლენად წარმოუდგინა.

მაგრამ ჩვენმა ძწერალმა ეს არ იკმარა. მან თავის თანამომძეებს დაანახვა, რა მნიშვნელობა და აზრი ჰქონდა ქართულ ეკლესიისა და საზოგადოებისათვის აბოს მარტკლობას. მან, როგორც ნათქვამი იყო, ცხოვრების ყოველდღიურს, კერძო მოვლენაში საზოგადო მნიშვნელოვანებით აღსავსე თვისება და გარემოება შეჰნიშნა. თავის „ქება“-ში იოანე საბანის ძე აბოს ეუბნება: შენ „მახვლითა პყრობილი შჯული განაგდე და ჭეშმარიტი იგი აღიარე“-ო (იქვე 37). მერე განა ეს გარემოება სარკინოზთა „მახვლით პყრობილ შჯულის“ საუცხოვო დამარღვეველი საბუთი არ იყო? თვით სარკინოზმავე აბომ სარკინოზთა სარწმუნოების ბატონობის დროს თავის მამეულის „მახვლით პყრობილს ჯულს“ უარჰყოფდა და განა ამას მაინც ქართველ ქრისტიანეთათვის, რომელთა წინაპარნი „ხუთას წლის ჟამთა და უწინარესცა წმიდითა მადლითა ნათლვის ღებისადთა“ აღბეჰდილ იყვნენ და ამისდა მიუხედავად მაინც „მახვლითა პყრობილის შჯულს“ ემხრობოდნენ, თვალეზი არ აესილა? განა ამას მაინც არ უნდა დაენახვებინა ქრისტიანობის უარისმყოფელთათვის მათი შეცდომა, ხოლო არაბთა შიშით თავზარდაცემულნი გაემხნეებინა? თვით სარკინოზივე, „უმეცარი სარწმუნოებისა ჩუენისა, უცხოდ უცხოდთა შჯულითა მოსული“ ქრისტიან ქართველებს ამის მაგალითს აძლევდა! ასე ფიქრობდა იოანე ძე საბანისი.

ჩვენი ავტორი ამბობს: „შენ (აბო) აღმსარებელთა მათ თანა განეწესე“-ო (იქვე 37). იოანე საბანის ძის აზრით აბო ტფილელს ქართულ ეკლესიისაგან აღმსარებელის სახელი ეკუთვნის იმიტომ, რომ მისმა მარტკლობამ ქართველი ქრისტიანები გამოაფხიზლა, ანუ როგორც ავტორი ამბობს, ამის გამო „სიყუარული იგი ქრისტჳსი ჩუენდამო და სარწმუნოებაჲ ჩუენი მისა მიმართ კულად განახლდა“-ო (იქვე 38). თავის „ქება“-ში ჩვენს ავტორს ამგვარი მიმართვა აქვს აბოსადმი: „შენ, ახალი იგი ქრისტჳს მორწმუნჳ, მოძღუარ ჩუენდა იქმენ: სწავლულნი უფროდს გულისხმიერ ჰყვენ, შერყეულნი უფროდს განამტკიცენ, განმტკიცებულნი განამხიარულენ“-ო! (იქვე 40). მამასადაძე აბო ტფილელის მარტკლობა,

რომელიც იოანე საბანის ძის მადლიანმა კალამმა ქართველ საზოგადოებას განსაკუთრებულ, საგულისხმიერო შემთხვევად წარმოუდგინა, ამასთანავე ისტორიულ და სამარადისო-მნიშვნელოვან მოვლენად უნდა ქცეულიყო: ეს მოვლენა ქართველთა მიძინებულ სარწმუნოებრივ გრძნობის გამოფხიზლებისა და გაცხოველების მიზეზად უნდა გამხდარიყო.

მაგრამ ამ განახლებულ გრძნობას მარტო სარწმუნოებრივი ხასიათი არ უნდა ჰქონოდა: მას ეროვნული თვითშემეცნებაც უნდა თანდაჰყოლოდა!

– 17 –

აი რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა იოანე საბანის ძის აზრით მაშინდელ საზოგადოებისათვის აბო ტფილელის მარტვლობას. მართალია, „აჰა ესე რა ქართლისაცა მკვდრთა აქუს სარწმუნოებად და წოდებულ არს დედად წმიდათა რომელთამე თვთ აქა მკვდრთა და რომელთამე უცხოთა, სსვთ მოსრულთა, ჩუენ შორის ჟამად-ჟამად მოწამედ გამოჩინებულთა“ (იქვე 14) და თვით ქრისტიანობასაც საქართველოში უკვე ხანგრძლივი წარსული და ხუთასი წლის ისტორია ჰქონდა, მაგრამ ქართული ეკლესიის მოწამეებსა და მარტვლთ სამშობლოში მაშინ თურმე ძალიან მცირედი მნიშვნელობა და პატივისცემა ჰქონიათ, თანამომემ მოწამე ჯერ კიდევ მოკლებული ყოფილა ისეთს ღირსებასა და პატივს, როგორც კარგა ხანია მსოფლიო ეკლესიის მარტვლებსა და წმინდანებს ქართველთა შორის მოხვეჭილი ჰქონდათ. ერთი სიტყვით მაშინ საქართველოში ეროვნულს გრძნობას სარწმუნოებაში ჯერ კიდევ ფეხი მტკიცედ მოკიდებული არა ჰქონდა. წინად მიძინებულმა და მიბნედილმა ეროვნულმა მიმართულებამ ის-ის იყო კვლავ გამოცოცხლება დაიწყო. ვგონებ სულ ერთი საუკუნის ამბავი იყო ეს. ვითარცა ნორჩ მცენარესათვის ამ მიმართულების გამაგრებისა და გაფუჩქვისათვის ჯერ კიდევ კარგი ხელისშეწყობა იყო საჭირო. იოანე საბანის ძემ სწორედ ამას მიაქცია ყურადღება და ეცადა აბო ტფილელის მარტვლობით ესარგებლნა, რომ საქართველოში საეკლესიო-ეროვნული გრძნობა და მიმართულება გაეძლიერებინა. „აწ საყუარელნო, ემუდარებოდა და აგონებდა იოანე საბანის ძე თავის თანამომემებს, „ჯერ არს ჩუენდაცა ამიერთგან უმეტესადღა შეწყნარებად პირველთა მათ სანატრელთა მოწამეთა, რათა ხილულისა ამისგან ახლისა მოწამისა პირველთადაცა მათი გურწმენს“ო (იქვე 35). ჩვენს ავტორს აღნიშნული აქვს ის სასწაულები, რომელნიც აბოს მოწამებრივ სიკვდილის დროს მოხდა და ცდილობს დაარწმუნოს ყველანი, რომ აბო ნამდვილი, მსოფლიო ეკლესიის სხვა მარტვლების თანასწორი მოწამეა. უფალმა აბოს სიკვდილის შემდგომ იმიტომ „აჩუენა სასწაული საკვრველი, რათა უწყოდინ ყოველთა, რამეთუ ჭეშმარიტად ქრისტეს მოწამე არს“ო (იქვე 33) და „რათა ყოველთა ჰრწმენეს, რამეთუ (აბო) ჭეშმარიტად იესუ ქრისტეს ძისა ღმრთისა მარტვლი არს“ო (იქვე 34).

ეხლა „სარწმუნოებითა შეთხზული იგი გვრგვნი მარტვლთა თვსთა დაადგა თავსა ზედა ეკლესიისასა“ (იქვე 8). ქართული ეკლესია ჩვენი ავტორის აზრით მარტო აღარ იყო: სხვა ერებსავით მასაც ჰყვანდნენ ძლიერი მფარველნი, რომელნიც ზეციერ მამის თავის მშობელ ეკლესიისათვის მარად მეოხ და მვედრებელ იყვნენ. თვით ქართველთა ეკლესიას კიდევ ერთი ამგვარი მფარველი მიაჩნია: „აწ მოვედით მორწმურენო, ამბობს იოანე საბანის ძე, და ვდღესასწაულობდეთ ვსენებასა ახლისა ამის წმიდისა მოწამისა, რომელი ყოველსა ამას სოფელსა ჩუენსა ქართლისასა მეოხ ჩუენდა ქრისტემან მოგუანიჭა“ო (იქვე 35).

ქართველებს ეხლა მაინც უნდა შეეგნოთ, რომ „ჯერ არ.... ამიერი-
გან უმეტესადაა შეწყნარებად პირველთა მათ სანატრელთა მოწამეთა“,
თანამომძე მარტვლებისათვის შესაფერისი პატივი ეცათ. ეხლა მაინც უნდა
გამსჭვალულიყვნენ იმ აზრით, რომ „არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუ-
ნობაჲ“ ესე ღრმთისა მიერ მოიპოვეს, არამედ ჩუენცა შორიელთა ამათ
მკვდრთა, ვითარცა წამებს უფალი და იტყვს: «მოვიდოდიან აღმოსავალით
და დასავალით და ინაჯიდ წიაღთა აბრაჰამისათა, ისაკისათა და იაკო-
ბისათა» (იქვე 14). ჩვენს ავტორს შეეძლო ლუკა მახარებლითგანაც მოეყვანა
იგივე სიტყვები და აზრი ბოლომდის განეგრძო, სადაც ნათქვამია: „აჰა ესე
რა არიან უკანასკნელნი რომელნი იყუნეს პირველ და არიან პირველნი რო-
მელნი უკანასკნელ“ (ლუკა XIII, 30). მაგრამ იოანე საბანის ძემ ისიც
იკმარა, რომ ქართულ ეკლესიას თვით ქართველთა თვალში ბერძენთა ეკლე-
სიის თანასწორი მნიშვნელობა და პატივი ჰქონოდა. მეტის თქმა და ნატვრა
მას აზრდაც არ მოსვლია იმიტომ, რომ მეტისათვის ამაზე უკეთესი საბუ-
თები და კულტურულ-სახელმწიფოებრივი მდგომარეობა იყო საჭირო. ის, რის
თქმაც ფიქრად არ მოსვლია ჩვენს ავტორს, ორი საუკუნის შემდგომ სახელო-
ვანმა გიორგი მთაწმინდელმა საქვეყნოდ გამოაცხადა და დროის შესაფერისად
დაასაბუთა კიდევ.

როგორც ვხედავთ იოანე საბანის ძე ჩვენ იმდროინდელ საზოგადოე-
ბაში ნორჩ ეროვნულ-საეკლესიო მიმართულებების პირველი ნიჭით აღ-
სავსე მოციქული და მქადაგებელი იყო.

ყურადღების ღირსია, რომ რაჟდენისა და ევსტათე მცხეთელის თვით
მოწამებრივი ღვაწლი აბოს ამგვარისავე ღვაწლისაგან არაფრით განსხვავდება:
აბოსავით რამდენიცა და ევსტათეც უცხოელები იყვნენ და ქართლში გაბატო-
ნებულ ეროვნებას ეკუთვნოდენ. ამასთანავე ისინიც თავდაპირველად უცხო რჯუ-
ლის აღმსარებელნი იყვნენ და ქართულ ეკლესიის წევრებად ისეთს დროს
იქცნენ, როდესაც მათი გაბატონებულნი თანამომძენი საქართველოში ქრისტიან-
ობას სდევნიდენ. დასასრულ, აბოსავით იმათაც რწმენის სიმტკიცე გამოიჩი-
ნეს და მარტვლობის გვირგვინი ისეთს დროს დაიდგეს, როდესაც თვით ქარ-
თველ ქრისტიანეთა შორისაც-კი რყევა იყო. მაგრამ ვერც რაჟდენის მარტვ-
ლობის ავტორმა, ვერც ევსტათე მცხეთელის ც~ის აღმწერმა ვერ შენიშნეს ის
გარემოება, რაც იოანე საბანის ძემ შენიშნა. მათ თავიანთ თხზულებაში აღწე-
რილი აქვთ მხოლოდ თვით შემთხვევა ისე, როგორც იგი მოხდა. არც საქარ-
თველოს იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობა, არც საზოგადოებრივი
ვითარება მათ არ აუწერიათ. მათი ნაწარმოები მხოლოდ თვით ამბავის მარ-
ტივი მოთხრობაა. იოანე საბანის ძის თხზულება-კი საისტორიო ნაწარ-
მოებია. მისი გამომთქმელი“ ავტორი რთულ საისტორიო მეთოდით სარ-
გებლობს: მას იმდროინდელი პოლიტიკური, საზოგადოებრივ-ეკონომიური

და სარწმუნოებრივი მდგომარეობა აქვს აღწერილი, შემდეგ თვით ამბავია
მოთხრობილი და ამ მოვლენის მნიშვნელობა არის გამორკვეული მაშინდელ
პირობებისა და მიხედვით. ხოლო ამგვარი საისტორიო თხრობის წესი ქართული
მაშინდელი საისტორიო მწერლობის დიდ მეთოდოლოგიურ წარმატებად უნდა
ჩაითვალოს.

თავისდა თავად ცხადია, რომ ის გარემოება, რაკი რაჟდენისა და ევსტა-

თე მცხეთელის მარტულობათა ავტორებმა თავიანთ თხზულების დაწერა იოანე საბანისძისათვის ვერ შეძლეს, მათ ნაკლად ვერ ჩაეთვლება. ჩვენ იმისიც მადლიერნი უნდა ვიყვნეთ, რომ მათ თვით ისტორიული შემთხვევა კარგად და უტყუარად აქვთ აღწერილი. ხოლო ყოველდღიურ ცხოვრებაში საზოგადო-მნიშვნელოვან გარემოების შემჩნევა ადვილი არ არის: ეხლაც-კი უმეტესობას ამისი ძალა და უნარი არ შესწევს, მით უმეტეს ეს თვისება VI – VII ს. მწერლებს ვერ მოეთხოვებათ. მაგრამ სამაგიეროდ ამით უფრო ნათლად სჩანს, რამდენად ნიჭიერი ყოფილა თვით იოანე საბანის ძე, ან რა ღვაწლი მიუძღვის მას ქართულ თვითშემეცნებისა და საისტორიო მწერლობის წინაშე.

პირველად აბო ტფილელის მარტულობა მ. საბინინმა დაბეჭდა „საქართ. სამოთხე“-ში, მეორედ კ. კარბელაშვილმა „წმიდა მოწამე აბო ტფილელი“ 1899 წ. (საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა № 3). გერმანული თარგმანი ეკუთვნის K. Schultze-ს Fas Martyrium des heiligen Abo von Tiflis (Texte und Untersuchungen, N. Folge XIII, 4).

ცხოვრება და წამება კონსტანტინე-კახაძისი.

„ცხოვრება[ა] და წამება[ა] წმიდისა მოწამისა კონსტანტინე ქართულისა[ა] რომელი იწამა ბაბილოვნელთა მეფისა ჯაფარის მიერ“, – ამგვარ სათაურით არის ცნობილი ერთი თხზულება, რომლის დამწერის ვინაობის შესახებ არაფერი მოიპოვება. თვით ავტორის სიტყვებითგან სჩანს მხოლოდ, რომ იგი კონსტანტინეს თანამედროვე ყოფილა. აი რას ამბობს იგი სახელდობრ: კონსტანტინე იყო დღეთა ჩუენთა მეფობასა ღმრთის-მსახურისა თეოდორა დედოფლისა რომელი იგი მეფობდა სამეფოსა ბერძენთასა, ვიდრე იგი ყრმა-ლა იყო მისი მიხაილ“ (ს~ქს სამოთხე 364). თეოდორა დედოფალი მართლაც 842 წ. შემდგომ თავის მცირეწლოვან შვილის მიხაელის თანამედროვე და მზრუნველი იყო (იხ. A. A. Васильевъ. Византия и Арабы, Политическая отношенія... за время Аморийской династїи, С.П.Б. გვ. 153). ავტორს ამასთანავე აღნიშნული აქვს

– 20 –

რომ თეოდორამ „განწმიდა საბერძნეთი ყოველი საცთურისა მისგან, რომელი იყო დღეთა ქმრისა მისისათა ხატის ურწმუნოებისა და განამტკიცა ღუაწლი ბერძენთა და მრავალი ჭალაკნი აღაშენნა რომელნი მოხობრებულ იყუნეს აგარიანთა მიერ“ (საქ. სამოთხე 364). ხატების თაყვანისცემა 843 წ. საეკლესიო კრებამ აღადგინა. ხოლო რაკი „ცხოვრებისა და წამების“ დამწერს აღნიშნული აქვს, რომ მის მიერ მოთხრობილი ამბები მიხეილ კეისარის მცირეწლოვანობის დროს მოხდა, ამიტომ ცხადია, რომ მას, ამ ამბების თანამედროვეს, თავისი თხზულება დაახლოვებით 853 – 856 წ.-ში (H. Gelzer. Abris der Byzantinischen Kaisergeschichte, კ. კრუნბახერის Geschichte d. Byzant. Litteratur, 2 გამოცემა, გვ. 971) უნდა დაეწერა.

საყურადღებოა, რომ ავტორს თავისი დრო ქართველ მთავართა მეფობისდა მიხედვით კი არა აქვს განსაზღვრული როგორც მოსალოდნელი იყო, არამედ ბიზანტიის დედოფლის მეფობისდა გვარად. თუმცა ესეც-კია, რომ კონსტანტინეს მოწამებრივ სიკვდილის თარიღად ცნობაც აქვს: ეს მოხდა „პარას-კევსა ი (10) ნოემბერსა მეფობასა ბაგრატ კურაპალატის[ს]აო“ (ს~ქს სა-

მოთხე 368). რაკი ავტორს მაინცა-და-მაინც ისედაც არ ეტყობა რომ კონსტანტინე ქართველის შეპყრობისა და წამების გარემოება ზედმიწევნით სცოდნოდეს და მის მოთხრობის ენას იმ გვარად ცხოველი კილო არ ატყვია, როგორც საქმის მცოდნე თანამედროვეს შეეფერება, ამიტომ უნებლიედ ეჭვი გვებადება, ამ თხზულებების დამწერი საბერძნეთში მყოფი რომელიმე ბერი ხომ არ იყო? მაგრამ ამ საკითხის გამოსარკვევად ჯერჯერობით საჭირო ცნობები არ მოგვეპოვება.

„ც~ის“ ავტორს თავის ნაწარმოების შესავალში აღნიშნული აქვს, როგორ გაჩნდა სასულიერო საისტორიო მწერლობა და როგორ შეიცვალა სახე. ყველამ იცისო, ამბობს იგი, „განცხადებულ არს ყოველთათვის ვითარმედ არავინ ჰყო აღწერა იგი წიგნთა, გარნა მადლითა სულისა წმიდისათა; რამეთუ დიდმან მან მოსე პირუელად იწყო აღწერად შესაქმისა ცისა და ქუეყანისა რომელ არა სადა ეხილა, არამედ უწყებითა სულისა წმიდისათა აღწერა იგი ვითარცა თუალთა-ხილული და ამისა შემდგომად აღწერნა სხუანიცა წიგნნი... შემდგომითი შემდგომად ვიდრე აღსრულებადმდე მისისად“ (იქვე 363). მოსეს შემდგომ „აღიწერნეს თქ[უ]მულნი იგი წინა[დ]სწარმეტყუელთანი“, მერე „აღწერნეს ოთხნი ევანგელნი.. და ამისა შემდგომად საქმენი მოციქულთანი“-ო (იქვე). რაკი ქრისტიანობის პირველ ქადაგების დროს „მეფენი მის ჟამისანი“ (იქვე 364) წინაღმდეგობას უწევდნენ, სდევნიდნენ და აწამებდნენ, „მაშინ აღ-ვინმე-დგეს კაცნი მორწმუნეთაგანნი, იწყეს აღწერად ცხორებად წმიდათა მოწამეთა“ (იქვე 364). ჩვენი ავტორიც ამ უკანასკნელთა მსგავსად იქცევა და „ამისვე მიზეზისათვის მეცა არა-ღირსმან ვინებე მიბაძუებად (sic) პირუელთა მათ და აღვსწერე ცხორებად და წამებად წმიდისა და ნეტარისა მოწამისა კონსტანტინესი“-ო (იქვე).

თვით თხზულება „ც~ა და წამებად“ პატარა ნაწარმოებია და არც ცნობებით არის მდიდარი. ამას თითქოს თვით ავტორიც გრძნობდა და მკითხველს ამცნებს, რომ მან თავისი თხზულება განზრახ დასწერა ასე მოკლედ: „ესე მრავლისაგან მცირედ[ი] აღიწერა სიმხნეთაგან წმიდისა კონსტანტინესი რათა იყოს თქ[უ]მული ესე შემოკლებულ და სრულ, რათა არა იყოს შემაწუხებელ ნაკლულევანებათა, არცა ნამეტნავ განგრძობითა“-ო (იქვე 368). მაშასადამე მას სდომნია რომ მისი ნაწარმოები ადვილი და სასიამოვნო საკითხავი ყოფილიყო და ამისდა გვარად თვით თხზულების რაოდენობაც განსაზღვრა. მაგრამ ამით ავტორმა მართო ერთს თავის წადილს მიაღწია და მისი ნაწარმოები მართლაც რომ „შემოკლებული“ გამოვიდა და არამცთუ იგი არ არის „ნამეტნავი განგრძობითა“, არამედ სწორედ რომ „ნაკლულევანებითა“ მკლევარისათვის „შემაწუხებელია“, მაინც-და-მაინც „სრულ“-ად იგი რასაკვირველია ვერ ჩაითვლება.

„ც~ა“ და უწყების მთავარი მოქმედი პირი კონსტანტინე ქართველია: იგი იყო „ქუეყანასა ქართლისასა, სანახებსა ზენა-სოფლისასა“, მას „ეწოდა კახად*“ მამ[ე]ულსა მის[ს]ა ქუეყანასა“ (იქვე 364). მართლაც მიქაელ მოდრეკილის განთქმულს საგალობელთა კრებულშიაც „კონსტანტი“ (შემოკლებული სახელია) „კახად“ იწოდება (პ. ინგოროყვა. ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წ. I, გვ. რპთ). მაშასადამე მას ნათლობის სახელად საქრისტიანო კონსტანტინე რქმევია, ხოლო შინაურობაში და ჩვეულებრივ მას ალბად ძველს ქართულს, წარმართულს სახელს კახას ეძახდნენ.

კახად თურმე „იყო წარჩინებული ფრიად დიდად ყოველსა ქუეყანასა ქართ-

ლისასა, ფრიადი სიმდიდრე აქუნდა და მრავალი საშუებელი ამის სოფლისა,

*) მ. საბინინის გამოცემაში (იქნებ თვით ხელთნაწერებშიაც) დედანი დამახინჯებულია და დაბეჭდილია: „ეწოდა კაცი მამულისა მის ქუეყანისო“, მაგრამ ხუცურად დაწერილს დედანში თავდაპირველად იქნებოდა – „*кццц*“. რაკი ხუცურში „ც“ და „ხ“ (ქ, უ ერთიერთმანერთს მიაგვანან, ამის გამო შეცდომა წარმოსდგა და „კახა“ „კაცა“-დ იქცა. ვსარგებლობ შემთხვევით რომ შევასწორო ჩემი შეცდომა, რომელიც უნებლიედ ჩავიდინე ჩემს წერილში „*Къ вопросу о времени построения груз. храма въ Атени*“ და სხვა (Христ. Востокъ Т. I, В, III, გვ. 283 შენ 1.), სადაც მე უარყვავი გერმანელ მეცნიერის მარკვარტის მიერ გაკვრით ნათქვამი, დაუსაბუთებელი სიტყვა, რომ წა კონსტანტინე და კახა ერთიდაიგივე პირი არის. რაკი საბინინის გამოცემაში კონსტანტინეს ცა-ში ამგვარი ცნობა არ მოიპოვებოდა, ამიტომ მარკვარტის აზრი უარყვავი, მაგრამ ერთი წლის შემდგომ გამოსულმა ბ. პ. ინგოროყვას შრომამ „ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია“ (წ. I, გვ. რპთ), სადაც ერთი საგალობელია მოთავსებული „**კონსტანტი კახასა**“ ქართველისა მოწამისა“, დამარწმუნა, რომ საბინინის „სქს სამოთხე“-ში დედანი გარყვნილია და იქაც „კაცის“ მაგიერ „კახა“ უნდა იყოს დაბეჭდილი. ამგვარად **ირკვევა, რომ კონსტანტინე იგივე „კახა“ არის.**

– 22 –

და განთქმული იყო სახელი მისი ქუეყანათა შორეულთა ვიდრემდის მეფეცა (ე. ი. ბიზანტიისა) მსმენელ იყო მისთვს“ო (იქვე 364). ამასთანავე კახა თავის კეთილმორწმუნოებით, მონაზონთა და ეკლესიის მოწესეთადმი სიყვარულით და სტუმართ-მოყვარეობით ყოფილა ცნობილი. დიდძალს ქონებასა და შეძლებას მისი კეთილი გული არ გაუცივებია და გაჭირვებულთა და ტვირთმძიმეთა დახმარება სასიამოვნო მოვალეობად ჰქონდა მიჩნეული. ამიტომაც იყო რომ „მრავალნი მოივლტოდეს მისა შორით ქუეყანით ლტოლვილნი თანამდებთა თვსთაგან, ხოლო ნეტარებითა დიდითა გარდახადის თანანადები იგი მათი“ო, ამბობს მისი ცის აღმწერი (იქვე 364:). კახა იერუსალიმსა და პალესტინის სხვა ადგილებშიაც გამგზავრებულა წა ადგილთა მოლოცვისათვის (იქვე 365). იქ მან „საფასე დიდძალი მისცა ეკლესიათა, გლახაკთა და მკვდრთა იერუსალიმისათა და მერმე გამოვიდა იერუსალიმით და მოვლნა ყოველნი მონასტერნი უდაბნოსანი და მკვდრნი იორდანისანი და მრავალი განსუენება და ნუგეშინისცემად მიმადლა მათ“ (იქვე). საქართველოში დაბრუნების შემდგომაც მას იმ ადგილებისათვის შესაწევარი არ მოუსპია და „წარსცის ერთსა მსახურსა მისთაგანსა სამი ბევრი (=30000) ვეცხლი, რომელიმე მისგანი წმიდათა ადგილთათვის და რომელიმე უდაბნოთათვს და რომელიმე გლახაკთათვს რომელიმე მკვდრ იყუნეს იერუსალიმს“ (იქვე 365). ამის მეტი ჩვენმა ავტორმა არა იცის-რა კახას შესახებ; ან იქნებ იცოდა, მაგრამ მოთხრობა საჭიროდ არ მიაჩნდა. ამის გამო კახას დახასიათება მეტად მკრთალი და სუსტია. კახას ხანგრძლივს, 85 წლის სიცოცხლეში მცოდნე პირს და დახელოვნებულს ისტორიკოსს ბევრი რამ საგულისხმიერო შეეძლო და ეამბნა შთამომავლობისათვის.

როდესაც კახა უკვე მოხუცებული იყო და „იქმნა ნეტარი იგი ოთხმეოცდახუთისა წლისა... აღდგა დევნულება დიდი ქრისტიანეთა ზედა ყოველსა ქუეყანასა ქართლისასა და იყუნეს წყობანი დიდნი და მრავალნი ქრისტიანეთაგანი... ილუწიდეს სჯულისათვს ქრისტესისა“ (იქვე 365). ეს ის დრო იყო, როდესაც ბუდა თურქი არაბთა ძლიერ ლაშქრითურთ ურჩ ტფილისის ამირას დასამორჩილებლად და დასასჯელად წამოვიდა და სომხეთი და ქართლი ააოხრა (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 374 – 377).

სხვათა შორის მაშინ კახაც „შეიპყრეს ჳელად ვითარცა წინამძღვარი და წარჩინებული ყოვლისა ქუეყანისა ქართლისაჲ და პირ[ველ]ი ნათესავთა მისთა და შებორკილს იგი და ეგრეთ წარიყუანეს ქალაქად ტფილისად და შეაყენეს იგი საპყრობილესა“ (ს~ქს სამოთხე 365). დატყვევებული კახაჲ ტფილისში წარადგინეს „წინაშე მძლავრისა მის, რომელსა სახელი ერქუა ბუ-ღა. აყუედრებდა იგი მას და ეტყოდა: „ანუ არა უწყოდი შენ, რამეთუ [ვერ] განრინებად იყავ სივლტოლითა შენითა ჳელთაგან ჩემთა, რამეთუ არავინ არს განდგომილთაგანი, რომელსაცა არა ვსძლევ, და არცა რომელი განემზადების

– 23 –

წყობად ჩემდა და არა ვერეოდით. რამეთუ აჰა ესე რა მოგუენა თქუენ ღმერ-თმან დღესა ამას მოსასრველად ჳელთა ჩუენთა“ო (იქვე 366).

მოხუცებული კახაჲ ტფილისში დიდხანს არ გაუჩერებიათ, არამედ „შემ-დგომად მცირედთა დღეთა შეკრეს იგი ფიცხელითა საკრველითა რკინისათა და წარსცეს იგი ქუეყანად ბაბილოვნისა ქალაქსა რომელსა ჰრქჳან სამარიაჲ. მიჰგუარეს იგი მეფესა მას ისმაიტელთასა რომელსა სახელი ერქუა ჯაფარ ძე აბრაჰამისი“ (იქვე 366). ეს ჯაფარ ხალიფა ტახტზე ასვლისათანავე მუტევაკ-კილად იწოდებოდა და ხალიფობდა 847 – 861 წ. (A. Müller Der Islam im Morgen = und Abeudland, 1885, წ. I, გვ. 523). სამარიაში არაბთა მთა-ვარი კახას გამაჰმადიანებას ცდილობდა და ეუბნებოდა: „უარ ჰყავ ცთომი იგი შენი ქრისტეს ღმრთისათჳს. რამეთუ გონიერად გხედავ შენ [და] ვითარ იგი აწ ლიტონსა კაცსა, დედაკაცისაგან შობილსა, ღმერთად აღიარებ? დასცხერ ამიერითგან, რამეთუ ვერ შემძლებელ არს სიტყუად ვითარმცა ძე ესუა ღმერთსა“–ო (იქვე).

როდესაც ამგვარმა საბუთებმაც კახაჲს მტკიცე რწმენა ვერ შეარყია, ხალიფამ იგი საპყრობილეში დააბრუნა და იქ მიუგზავნა „ორნი იგი ერის-თავნი, რომელნი ტყუეობითვე მიეყუანნეს სომხითით და უარისყოფითა ქრის-ტესითა პატივცემულ იყუნეს“ არაბთა მთავრის მიერ. ეს ორი მიგზავნილი გამაჰმადიანებული ქრისტიანე ცდილობდნენ მოხუცი კახაჲ თავიანთ ბატონის სურვილზე დაეყოლიებინათ: „ჩუენცა ქრისტეანენი ვიყუენით“ო, ამბობდნენ იგინი, „არამედ ვერ შეუძლიეთ წინაღთმდგომად ბრძანებასა მეფისასა, ამისთჳსაც მოვიგეთ პატივი. ხოლო საუკუნესა მას ცხორებისაჲ ვინ უწყის რაჲ უმჯო-ბეს არს“ო! (367). რაკი ყოველგვარმა ცდამ ამაოდ ჩაიარა და კახაჲ ქრისტიანობაზე უარის თქმას არ აპირებდა, ამიტომ არაბთა მეფის ბრძანები-საებრ მას თავი მოჰკვეთეს. ეს მომხდარა „თთუესა ნოემბერსა ათსა... დღე იყო პარასკევი, დასაბამითგანნი წელიწადნი იყუნეს ექუს ათას ოთხას ორ-მეოცდა ათშუდმეტნი“*), ხოლო ზედაწერილსა ისმაიტელთასა ორას ოცდა-თორმეტსა“ (იქვე 363, შეად. დ. ბაქრაძის ისტორია. 218).

6457 დასაბამითგანნი წელნი ქართულ წელთაღრიცხვით 853 წ. ქ. შ. (6457 – 5604) უდრის. კახაჲს შეპყრობის შესახებ ცნობებიც მოიპო-ვება, ქართულიცა და სომხურიც (იხ. ქ~ლ ერის ისტორია II, 376). ატენის სიონის კედლის წარწერაში აღნიშნულია, რომ კახაჲ და ძმ მისი თარჯუ-ჯი დაიჭირა ბუღა თურქის ჳელქვეითმა სარდალმა 853 წელს 26 აგ-ვისტოს (იქვე). ეხლა კახაჲს ც~ისა და წამების აღმწერი გვამცნებს, რომ

*) ასე აქვს შიომღვიმის მონასტრის ხელთნაწერისდა მიხედვით დაბეჭდილი დ. ბაქრაძეს (საქ. ისტორია 218). საბინის აქ ან დაბეჭდვის დროს შეცდომა უნდა მოს-ვლოდეს, ან მის ხელთნაწერში ყოფილა შეცდომა. მას დაბეჭდილი აქვს: 6357 და-საბამითგანი და 227 მაჰმადიანთა წელთაღრიცხვით (ს~ქს სამოთხე 368).

კახა მოუკლავთ 10 ნოემბერს 853 წელს. ეს ორი თარიღი საუცხოვოდ უდგება ერთიერთმანერთს: 26 აგვისტოთგან 10 ნოემბრამდის სწორედ ის დრო არის, რაც მოუხდებოდა ჯერ შეპყრობილ კახაას ქართლითგან ტფილისში მიყვანას, შემდეგ სამარიაშვიდ მგზავრობას და იქ მის საქმის გამოძიებასა და გარჩევას. მაჰმადიანთა წელთაღრიცხვით ზემოყვანილი თარიღში-კი ცხადი შეცდომაა იმიტომ, რომ არც 232 და არც 227 წ. ჰიჯრ. 853 წ. ქ. შ. არ უდრის და უეჭველია თავდაპირველს დედანში ამ ადგილას 239 წ. ეწერებოდა იმგვარადვე, როგორც ატენის სიონის წარწერაშია, (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 376).

„ცის“ ქრონოლოგიურმა და კრიტიკულმა განხილვამ მაშასადამე დაგვარწმუნა, რომ ეს თხზულება უტყუარს ცნობებს შეიცავს და ნდობის ღირსია. მაგრამ მის დამწერს თავისი სამოქმედო ასპარეზი მეტად ვიწროდ შემოუფარგლავს: არც კახაას ხანგრძლივი ცხოვრება და მოღვაწეობა, არც არაბთა ამირას ბულა თურქის საშინელი შემოსევა, არც ის ბრძოლა, რომელიც მოხდა არაბებსა და ქართველებს შორის, დასასრულ არც ის გარემოება, რომელმაც კახაკი არაბებს ხელში ჩაუგდო და ის ბრალი, რომელსაც არაბები მას სდებდნენ, – მას ოდნავაც აღწერილი არა აქვს. ვითარცა თანამედროვეს მას ბევრი რამ საგულისხმიერო უნდა სცოდნოდა და სწორედ სამწუხაროა, რომ ავტორი ეგოდენ სიტყვაძვირი გამოდგა. ამისდა მიუხედავად მისი ნაწარმოები ჩვენთვის უმნიშვნელო არ არის და იმიტომ სასურველია რომ იგი ხელმეორედ ჯეროვანად გამოიცეს.

ქართულ საეკლესიო ისტორიის ორი მთავარი საკითხი.

მას შემდგომ რაც ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის უსიამოვნობა ჩამოვარდა და განხეთქილება მოხდა, იმთავითგანვე მოყოლებული მე-XIII-ე საუკ. დამდეგამდე სომხებსა და ქართველებს შორის პაექრობა არ შეწყვეტილა. ორივე მოპირდაპირენი ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ, რომ ისინი და მათი თანამოაზრენი მართალნი არიან, ჭეშმარიტი მართლმადიდებელნი და ძველ მოძღვრების უცვლელად შემნახველნი. ხშირად მომხდარა კიდეც, რომ მეფეებს ქართველ-სომეხთა სამღვდელოებისა და სჯულის-მეცნიერთა კრებები მოუწვევიათ საკამათო საგანზე მოსალაპარაკებლად, იქნებ ღმერთმა ქმნას და შეთანხმება მოხერხდესო. მაგრამ თვითოეული მხარე თავისას გაიძახოდა, თავისას აქებდა და ადიდებდა, ხოლო ყოველ ღონესა ხმარობდა, რომ მოწინააღმ-

დეგე გაემტყუნებინა და საჯაროდ შეერცხვინა. ბრძოლა მეტად გამწვავებული იყო და ორივე მხარე ჯეროვანად უნდა ყოფილიყო საჭირო ცნობებით აღჭურვილი, რომ თავის თავისთვისა და მშობელ ეკლესიისათვის სირცხვილი არ ექმინა. პაექრობამ ორი უმთავრესი საკითხი წამოაყენა: ერთი იყო ქართულ-სომხურ ეკლესიების განხეთქილების შესახებ, თუ როგორ მოხდა ეს ამბავი და ვინ იყო დამნაშავე და მტყუანი; მეორე საკითხი საქარ-

თველოში ქრისტიანობის პირველს ქადაგებასა და გავრცელებას შეეხებოდა, თუ პირველად ვინ იქადაგა სახარება საქართველოში, საითგან იყო ის მქადაგებელი, მაშასადამე რა მიმართულების აღსარება უნდა ყოფილიყო იმ თავითვე დამკვიდრებული? ეს ისეთი საკითხებია, რომლის ცოდნა ერთნაირად ესაჭიროებოდა სამღვდელეობასაცა და ხალხსაც, იმიტომ რომ ეს საკითხები საკამათოდ იქცა თვით სომხურ-ქართულ საზოგადოებაშიაც. რაკი ამ ორსავე ამბის შემდგომ დიდი ხანი იყო გასული, ამიტომ თუ ადამიანი განსაკუთრებით არ შეისწავლიდა ქრისტიანობის გავრცელებისა და ეკლესიათა განხეთქილების შესახებ ცნობებს, სხვაფრივ შეუძლებელი იყო ვისმე დანამდვილებით რაიმე სცოდნოდა. სწორედ ამ მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად იყო დაწერილი არსენი კათალიკოზის თხზულება „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“ და წაწინოს ცხორება.

არსენი კათალიკოზი.

მას შემდგომ რაც ქართველთა და სომეხთა ეკლესიებს შორის მტრობა ჩამოვარდა და განხეთქილება მოხდა, მოპირდაპირე სამღვდელოებისათვის განსაკუთრებით საჭირო იყო სცოდნოდა, როგორ გაიყვნენ ეკლესიები, რომელს მხარეს ედვა დანაშაულობა და ვინ იყო მართალი და ვინ არის ჭეშმარიტ მართლმადიდებლობის შეუბღალველად შემნახავი? თუმცა თვით განხეთქილება ორისავე ერის ეკლესიის მიერ უკვე მეშვიდე საუკუნის დამდეგითგან მოყოლებული იყო დაკანონებული, მაგრამ მაინც თამარ მეფის უკანასკნელ წლებამდის, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, კამათი და პაექრობა ქართველ-სომეხ სამღვდელოებას შორის არ შეწყვეტილა, ამ ეკლესიათა შეთანხმების მსურველნი არ გამოლეულან და მათი თაოსნობით დრო-გამოშვებით ღვთისმეტყველებისა და საეკლესიო ისტორიის მეცნიერი პირები იკრიბებოდნენ, რომ მოპირდაპირე მხარესათვის თავისი სიმართლე დაემტკიცებინათ და შეთანხმებაზე დაეყოლიებინათ. ხოლო ამ გვარ პაექრობისათვის ორისავე ერის წარმომადგენელი ღირსეულად უნდა ყოფილიყვნენ მომზადებულნი.

– 26 –

რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა, მით უფრო ძნელი უნდა ყოფილიყო სამღვდელოებისათვის ზეპირად ზედმიწევნით სცოდნოდა ყველაფერი, რაც კი წინ უძლოდა ეკლესიათა განხეთქილებას, დაეხსომებინა, თუ როგორ და რა მიზეზით ჩამოვარდა ქართველ-სომეხთა შორის სარწმუნოებრივი შეთანხმება, რომელიც სრულის დაშორებით და განცალკევებით დაბოლოვდა? ორივე მოპირდაპირე მხარე რომ შესაფერისად მომზადებული მისულიყო საპაექროდ, ამისთვის უნდა ყოფილიყო დაწერილი ერთი თხზულება მაინც, სადაც კამათისათვის საჭირო და გამოსადეგი ყველა ცნობები იქნებოდა შეკრებილი, რომ მსურველს წაეკითხა და დამსწავლა. სწორედ ასეთს მოთხოვნისათვის უნდა გამოეწვია სომხურს მწერლობაში უბტანესის ისტორია «*ქართული* ხო-
ქანისანი *ქრესტე* *ჴაიიყ*“, ხოლო ქართულს მწერლობაში არსენი კათალიკოზის „განყოფისათვის ქართლისა და სომხითისა“ (ქვ.ბი I, დამატება I.) რომელი არსენი კათალიკოზია ამ თხზულების დამწერი პირველი, მეორე, თუ მესამე, ამის შესახებ თვით თხზულებაში პირდაპირი ცნობა არ მოიპოვება, მაგრამ ვგონებ რომ უფრო პირველი უნდა იყოს.

თავის თხოვლებას არსენი კათალიკოზი „მრწამს“-ით იწყობს და ეს დასაწყისი საუცხოვოდ ახასიათებს მის მკაცრს მართლმადიდებლობითს, ქალკიდონისებურს მიმართულებას. მრწამსს ზედ მისდევს შემდეგი საგულისხმიერო წინადადება: „გულისკმა ყავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უეჭველად აღწერე წიგნსა ამას შინა“ო (ქკ~ბი I, 314). ავტორი მამასადამე ამცნებს თავის მკითხველებს, რომ მისი ნაწარმოები ჭეშმარიტ ცნობებზეა დამყარებული, „უეჭველად“ არის აღწერილი. სამწუხაროდ ავტორი არ ასახელებს თავის წყაროებს, რომ გაგვეგო, მართლაც ასეთის ნდობის ღირსი იყო თუ არა?

ზემომოყვანილი წინადადება სხვაფრივაც ყურადღების ღირსია: ავტორი აცხადებს, რომ მას თავის წიგნში აუწერია „განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან“. მამასადამე ავტორს იმთავითვე გადაწყვეტილი აქვს, თუ ვინ გადუხვია გზას: სომეხები განშორდნენ, ჩამოეცალნენ ქართველებს*). ყურადღების ღირსია, რომ მე-VI-ე საუკ. დასასრულს და მე-VIII-ე საუკ. დამდეგს, როცა კირიონ ქართლისა კათალიკოზსა და აბრაამ სომხეთის კათალიკოზს შორის გამწვავებული კამათი იყო სარწმუნოებაზე, აბრაამი რიხით ამტკიცებდა, ქართველებმა უღალატეს ჭეშმარიტს სარწმუნოებას, ქართველები განშორდნენ სომეხებსა და მართლმადიდებლობასაო. ერთი სიტყვით სომეხთა მღვდელმთავარს იერიში მოჰქონდა. ქართლის კათალიკოზი მხოლოდ თავს იცავდა, ბრალს უარჰყოფდა. არსენი კათალიკოზის დროს-კი,

---

*) დამახასიათებელია, რომ თავის მხრივ უხტანესმაც თავის თხოვლებას უწოდა სახელად „ისტორია განყოფისა ქართველთა სომეხთაგან“.

როგორც სჩანს, ქართველთა ეკლესიას მიმართულება შეუცვლია: ქართველები-კი არ განშორდნენ სომეხებს, პირიქით მაშინ მოხდა „განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან“, სწორედ სომეხებმა უღალატეს მართლმადიდებლობასო. არსენს ეს მტკიცება იმიტომ, რომ მეოთხე საუკუნითგან მოყოლებული „იყვნენ სომეხნი ნაწილად ბერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ წმიდამან გრიგოლი პართელმან“ (ქკ~ბი I, 314).

გრიგოლ პართელმა სომხეთში ქრისტიანობა კესარიითგან შემოიტანა და მან თავის სამწყსოს უანდერძა, კესარიასთან კავშირი არას დროს არ შესწყვიტოთო (იქვე 319). არსენი კათალიკოზის სიტყვით გრიგოლმა „ბერძული“ სჯული იქადაგა სომხეთში, ის ჭეშმარიტი სჯული, რომელიც „ვითარცა ერთითა პირითა“ ექვსისავე მსოფლიო საეკლესიო კრების მიერ იყო აღიარებული (იქვე 313). საბერძნეთი ისევ იმავე „რჯულზე“ სდგას; ამავე რჯულს განყოფამდის სომეხებიც იცავდნენო; მაგრამ სპარსეთის მეფეებმა გადასწყვიტეს სომეხები და ბერძნები ერთიერთმანერთს დაემორებინათ, რომ პოლიტიკურად სომეხებს საბერძნეთისადმი მიდრეკილება არა ჰქონოდათ. თავის წადილის განსახორციელებლად პეროზმა (458 – 484) არსენი კათალიკოზს სიტყვით სომეხებს შეუთვალა „ანუ გამოირჩიეთ ყოველთა ასურთაგან სჯული, თჳნიერ მეღქთაჲსა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქუეყანაჲ“-ო (იქვე 315). მამასადამე სომეხებს შეეძლოთ თვითოეული აღსარება მიეღოთ იმ აღსარებას გარდა, რომელსაც ბერძნები მისდევდნენ, რომ ამგვარად სომეხებსა და ბიზანტიელებს შორის სულიერი და სარწმუნოებრივი ერთობა და კავშირი შეწყვეტილიყო და ამრიგად სომხეთი პოლიტიკურადაც ბიზანტიის მომხრე და შემაყურებელი არა ყოფილიყო.

ხანგრძლივ თათბირს შემდგომ სომეხთა სამღვდელოებამ „ითხოვეს სჯული იაკობთა... და მათ გარყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი მრავლითა ღვაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწყული“ო (იქვე 316). ხოლო რაკი სომხებმა მიიღეს „ასურთა სჯული“, „სჯული იაკობთა“, ამით მათ რასაკვირველია თითონვე „განდგეს მართლისა და ჭეშმარიტისა სარწმუნოებისა“, „განეშორეს სჯულითა ბერძენთა და იერუსალემსა“ (იქვე 317), რათგან გრიგოლ განმანათლებელმა სომეხებს ბერძენთა სჯული“ უქადაგა და არა „ასურთაო.“ რომ სწორ გზას ქართველებმა-კი არა, არამედ სომხებმა გადუხვიეს, ეს იმითაც მტკიცდებაო, რომ მარტო ქართველები კი არა, „ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენნეს ჯელთდასხმასა მღვდლობისასა სომეხთაგან; არამედ ჰერნი და სივნიელნი ჟამ ერთ განეყენნეს და კუალად შეერინნეს“ო (იქვე 323). საქმე იმდენად გამწვავდა, რომ შიგ სომხეთის ეკლესიაშიც-კი განხეთქილება მოხდა და თვითო-ეული ნაწილი თავისთვის ცალკე კათალიკოზს ირჩევდაო (იქვე 328).

– 28 –

ან კი რა გასაკვირველია? რომ სომეხები მართლმადიდებლობას უღალატებდნენ, ეს წინდაწინვე უკვე გრიგოლ განმანათლებელმა იწინასწარმეტყველა და „აქა უკუღ ადესრულა ჩუენება იგი წმიდისა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვართაგანნი იკუნთქეს და მგელ იქმნეს და ზედამოეტევენეს ცხოვართა, და ბძარნეს უწყალოდ. ეგრეთვე ადესრულა ჩუენება წმიდისა საჰაკისი... რამეთუ აკოცასა თანა მეფობისა არშაკთასა აილოს მღვდელობადცა წმინდისა გრიგოლის ნათესავისა“ო (იქვე 322). ამგვარად ჩვენი ისტორიკოსი სომეხ-ქართველთა განხეთქილების მიზეზად სპარსეთის მეფეების პოლიტიკასა სთვლის. ამ მხრივ მისი შეხედულება ყურადღების ღირსია. საგულისხმიეროა, რომ სომეხ ისტორიკოსის ლაზარე ფარჰელის სიტყვითაც სპარსეთის მეფეები წინადაც თურმე პოლიტიკურ მოსაზრებით ალბანელებს, სომეხებს და ქართველებს ძალას ატანდენ ბერძნულ ქრისტიანობისათვის ეღალატნათ (ვენეტიკის 1891 წ. გამ., გვ. 149 – 158).

არსენი კათალიკოზის სიტყვით სომეხებს მარტო სარწმუნოების მოძღვრების შებღალვა-კი არა ედვად ცოდვად, არამედ მათ ვითომც ეკლესიის დამოუკიდებლობა, ავტოკეფალიაც უკანონოდა ჰქონდათ მითვისებული და ამით გრიგოლ განმანათლებელის ანდერძი დაარღვიესო: „გარდააქციეს აღთუქმად იგი რომელი დაუდვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უკუნი-სადმდე არა განშორებად მისგან ჯელდასხმად ებისკოპოზისა სომხითისა და რამეთუ სომხითმან ბრძანება მოილო სპარსთა მეფისაგან ჯელდასხმად ებისკოპოზებისა თავით თვსით“ო (ქვ~ბი I, 319 შეად. გვ. 324). მაშასადამე სომეხთა ეკლესიის დამოუკიდებლობა, ვითარცა სომხეთის განმანათლებელის ანდერძის წინააღმდეგი, უკანონო იყო.

უფრო მძიმე და მიუტევებელ ცოდვად არსენი კათალიკოზი მანაზკერტის სომეხთა საეკლესიო კრების დადგენილებასა სთვლიდა, რომელმაც ზიარებაში წყალნარევ ღვინის ხმარება დააკანონა (იქვე 323).

საზოგადოდ არსენი კათალიკოზი დარწმუნებულია, რომ სწორედ სომეხებმა უღალატეს „ბერძენთა სჯულს“, მართლმადიდებლობას, რომელიც „ასწავლა მათ წმიდამან გრიგოლ პართელმან“ და მწვალებლობას, „ასურთა სჯულს“ მიემხრნენ. ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვები იმდროინდელ სარწმუნოებრივ-ეროვნულ მიმართულებას საუცხოვოდ ახასიათებენ: მართლმადიდებლობას იგი „ბერძენთა“ სჯულს ეძახის, მწვალებლობა „ასურთა“ სჯულ-

ლად მიაჩნია; მაშასადამე სარწმუნოების დოგმატიურ განსხვავებას უკვე ეროვნება სდებდა ელფერსა და სახელს; ეროვნულ გრძნობას ქრისტიანობაშიც თავი წამოყოფილი ჰქონდა.

ამას გარდა შესანიშნავი ისიც არის, რომ არსენი კათალიკოზი თავის თხზულებაში საქართველოს განმანათლებელს წა ნინოს არსად იხსენიებს, სდუმს იგი აგრეთვე გრიგოლ პართელის საქართველოში

– 29 –

ქადაგების შესახებ, რაც მე-VII-ე საუკ. დამდეგს აბრამ სომეხთა კათალიკოზს და კირიონს ქართლისა კათალიკოზს უტყუარ ამბად მიაჩნდათ. გრიგოლ პართელი მხოლოდ ერთგან არის გაკვრით მოხსენებული და ეს ადგილიც ქართველების იმდროინდელ სომხებისადმი საპასუხო წერილითგან არის ამოღებული (ქუბი I, 319); სხვაგან არსენი კათალიკოზი გრიგოლ პართელს მხოლოდ სომხეთის განმანათლებლად სთვლის (იქვე, I, 314, 316, 319 და სხვაგან). ყურადღების ღირსია, რომ თავის დროზე კირიონ კათალიკოზიც დარწმუნებული ყოფილა, ვითომც გრიგოლი საქართველოს განმანათლებელიც ყოფილიყოს და ამ ცნობით ცდილობდა სომეხთა სამღვდელოების იერიში უკუეგდო (იხ. ჩემი „История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII-в. Изв. Акад. Наукъ 1908 წ., გვ. 520 – 521).

არსენი კათალიკოზის დროს უკვე ეს ცნობა უარყოფილი ყოფილა და საქართველოს საკუთარი განმანათლებელი გამოსჩენია.

არსენი კათალიკოზის თხზულება მას შემდგომ, რაც „განყოფის“-დროინდელი მიწერ-მოწერა აღმოჩნდა, განყოფის ისტორიის შესასწავლად მცირედი მნიშვნელობა-ლა აქვს. მხოლოდ განყოფის შემდეგ-დროინდელ ხანის შესახებ ბევრი ცნობები მოიპოვება არსენის ნაწარმოებში. მაგრამ ამ ნაწილის ღირსების გამოსარკვევად განსაკუთრებული შესწავლაა საჭირო. ხოლო ამ თხზულებას ჩვენთვის ეხლაც დიდი მნიშვნელობა აქვს, როგორც ქართველთა თვალთსაზრისის გამომხატველს ნაწარმოებს. არსენი კათალიკოზის ამ თხზულების ქართული ტექსტი გამოსცა თ. ჟორდანიამ (ქუბი I, დამატება I).

წა ნინოს ცხორება.

წა ნინოს უძველესი ცხორება, რომელზედაც ეხლა მსჯელობა გვექმნება, შატბერდისეულს კრებულშია შენახული. ხოლო რაკი ამ თხზულების აღმწერი თვით ხელთნაწერში მოხსენებული არ არის, ამიტომ მას შატბერდისეულს წა ნინოს ცხორებას ვეძახი. რასაკვირველია საქართველოს განმანათლებლის ცხორება იმ დროს (X-ს) არ არის დაწერილი, როდესაც შატბერდისეული კრებული შეუდგენიათ: ამ დროს იგი მხოლოდ გადაკეთებული უნდა იყოს.

რომ ცნობები წა ნინოს შესახებ საქართველოში (ბიზანტიაში უკვე თანამედროვე ისტორიკოსს რუფინუსსა აქვს აღწერილი) წინადაც ჰქონიათ, ამას სინას მთის მონასტრის ორს სჯნაქსარში შენახული წა ნინოს ცხორება ამ-

– 30 –

ტკიცებს: ერთში საქართველო ბართლომე მოციქულის წილხდომილად ითვლე-

ბა, – მაშასადამე ასურულ-სომხურ საეკლესიო გარდმოცემას ემხრობოდა, – ხოლო მეორეში გრიგოლ განმანათლებელის სამოციქულო ასპარეზად არის აღიარებული, – მაშასადამე ბერძნულ-სომხურ საეკლესიო გარდმოცემას მისდევს. ამას გარდა, რომ შატბერდისეულ წა ნინოს ცხორებაზე უწინარეს ქართველთა განმანათლებელის უფრო ძველი ცხორება არსებობდა, ამას „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მათიანეც ამტკიცებს: იქ შეტანილი ცნობები წა ნინოს შატბერდისეულ ციწაგან განსხვავდება და უფრო პირვანდელი ხასიათიც აქვს.

ქართველ-სომეხთა მერმინდელ გაცხარებულ საეკლესიო პაექრობისა და მტრობის დროს არც ერთი (ბართლომეს წილხდომილობის შესახებ) გარდმოცემა და არც მეორე (გრიგოლ განმანათლებელზე) აღარ გამოდგებოდა, პირიქით მავნებელი და საშიშარიც იყო, იმიტომ რომ სომეხთა სამღვდელოებას ეს ცნობები ქართველ სამღვდელოებისა და ეკლესიის საწინააღმდეგოდ შეეძლო გამოეყენებინა. სხვაფრივაც ქართული საეკლესიო წრეებისათვის მაინც-და-მაინც სასურველი არ უნდა ყოფილიყო, რომ საქართველოს მოქცევის ისტორიაში ზემოდასახელებულ გარდმოცემათა კვალი შერჩენილიყო: ასურელებიცა და სომეხებიც უკვე მწვალებლებად ითვლებოდნენ და რაც უნდა იყოს ქართველ სამღვდელოებისათვის სასიამოვნო არ იყო, საისტორიო თხზულებებში ცნობები შენახული ყოფილიყო, რომ მწვალებელ სომეხებს და ქართველებს ერთისა და იმავე მქადაგებლის მოძღვრება მოუსმენიათ, ერთისა-და-იმავე მქადაგებლის მიერ არის ამ ორისავე ეკლესიის საფუძველი დადებული.

შატბერდისეული წა ნინოს ცა ალბად სწორედ ამ ნაკლს ასწორებდა და ავსებდა, სწორედ ამ მიზნით იყო დაწერილი. იქაც დაწვრილებით არის მოთხრობილი საქართველოს გაქრისტიანების ამბავი, მაგრამ მთავარ მოქმედ მოღვაწედ ბართლომე მოციქული-კი არ არის, არც გრიგოლ განმანათლებელია მოხსენებული, – თითქოს ავტორმა ამ ორის შესახებ არც-კი იცოდეს რამე, – არამედ მართოდენ წა ნინო. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს მათიანეს პირიქით ერთი ისეთი ცნობა მოჰყავს, რომლითაც იგი ქართულ ეკლესიის სამოციქულო წილხდომილობას პირდაპირ უარჰყოფს. ახლად გაქრისტიანებულს სამწყსოს იგი ნინოსთან ამგვარად ალაპარაკებს „გვისწავიეს შენ მიერ ვითარმედ ყოფილ არიან წინასწარმეტყუელნი პირველ მოსლვადმდე მისა ღმრთისა ქუეყანად და მერმე მოციქულნი ათორმეტნი და კუალად სამეოცდაათორმეტნი. და ჩუენდა არავინ მოავლინა ღმერმან გარნა შენ“ (ე. თაყაიშვილის გამოც. „წა ნინოს ახალი ვარიანტი, გვ. 2; Опис. II, გვ. 734 შატბერდისეული და ჭელიძისეული ხელთნ.). ცხადია, რომ ამ სტრიქონების დამწერს ან ბართლომე და ანდრია მოციქულის შესახებ არაფერი უნდა სცოდნოდა, ან არა და ცნობა ყალბად მიაჩნდა და უარჰყოფდა. ერთი სიტყვით

ქართული ეკლესიის დამფუძნებელად ავტორს მოციქული-კი არა, არამედ მოციქულთა სწორი მიაჩნია.

საყურადღებოა, რომ მე-VII-ე საუკუნის დამდეგს ქართულ ეკლესიის დარაჯსაც კირიონ კათოლიკოზსაც რუფინუსის მოთხრობა იბერიის გაქრისტიანების შესახებ არა სცოდნია და ამის გამო ისიც სამშობლო ქვეყნისა და ეკლესიის განმანათლებლად მოციქულს-კი არა სთვლიდა, არც წა ნინოს, არამედ მარტო წა გრიგოლს იხსენიებდა. საგულისხმიეროა, რომ თავის მხრივ იოანე საბანის ძე ამტკიცებს, 500 წელიწადზე მეტი ხანიცაა რაც ქართველთა შორის ქრისტიანობა გავრცელდაო. მაშასა-

დამე მისი აზრით საქართველო მეორე საუკუნეში გაქრისტიანებულა.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და შატბერდისეულ-ჭელიშისეული წა ნინოს ცანი-კი გრიგოლ განმანათლებელზე არას ამბობენ, ალბად მათი ავტორები გრიგოლს მხოლოდ სომხეთის მოციქულად სთვლიდნენ და მის ღვაწლს ქართულ ეკლესიის წინაშე უარჰყოფდნენ. შატბერდისეული წა ნინოს ცის აზრით საქართველოს თავისი საკუთარი მოციქული ჰყავდა, რომელსაც გრიგოლ განმანათლებელთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდა. წა ნინო თუ სომხეთში იყო, ისიც მხოლოდ შემთხვევით, იმიტომ რომ თავის ამხანაგებითურთ რომის მთავრობის დევნულებას გამოექცა და საქართველოსაკენ გზაც ხომ სომხეთზე მიდიოდა! ღმერთს გარდა წა ნინო არვისგან ყოფილა დამოკიდებული და თვით საქართველოშიაც იგი „მოავლინა ღმერთმან“ო (იქვე 2 და Опис. II, 734).

ჩამომავლობით ქართველთა განმანათლებელი კაპადუკიელია, მისი მშობლები ალბად ბერძნებად არიან ნაგულისხმევენი: მამა ვითომც სახელოვანი ჰრომაელი სარდალი იყო, დედა – იერუსალემის პატრიარქის და ბრძანდებოდა. განათლება ნინომ იერუსალიმშივე მიიღო და შემდეგ ქრისტიანობა ელენე დედოფალსაც უქადაგა. ერთი სიტყვით წა ნინო განთქმული და დიდებული ადამიანია, თვით კონსტანტინე კეისარი და მისი დედა მოლოცვის წერილებსაც-კი უგზავნიან. რაკი იგი იერუსალემში აღიზარდა და იქვე განისწავლა და გაიწრვთნა, მაშასადამე მას სახარების მოძღვრება საქართველოში იერუსალემით მოუტანია. ხოლო სამღვდელოება, რომელსაც უნდა ხალხი მოენათლა, კონსტანტინეპოლით მოიწვია. ასე აქვს მოთხრობილი და ამგვარად გვიამბობს შატბერდისეულ-ჭელიშისეული წა ნინოს ცა. მაშასადამე გრიგოლ განმანათლებელს და სომხეთს საქართველოს გაქრისტიანებაში წილი არ უდევს, ისევ იერუსალემსა და კონსტანტინეპოლს თუ, თორემ სხვაფრივ ღვთისა და წა ნინოს გარდა ამ მოქცევაში და საქმეში სხვას არავის მიუძღვის რაიმე ღვაწლი. ეს დედა აზრი აქვს მთელს ნაწარმოებს.

მაგრამ მემატიანე მაინც იმდენად დახელოვნებული არა ყოფილა, რომ ზოგიერთი ისეთი ცნობები, რომელიც წინანდელს წა ნინოს ცა-ში ყოფი-

ლა და მის ახალ აზრებს ცოტა არ იყოს ეწინააღმდეგებოდა, შეუმჩნეველი არ გამოჰპარვოდა და ამოუშლელი არ დარჩენოდა. წა ნინოს ცის განწმენდა სავსებით და ხეირიანად ვერ მოუხერხებია. მაგ. თუმცა შატბერდისეულსა და ჭელიშისეულს ცა-ში ნათქვამია, რომ მოციქულთა-სწორი ქალწული კაპადუკიელი იყო, მაგრამ ცხორებაში იგი ყოველთვის უცხო ენას ლაპარაკობს. შემდეგ ცაში შერჩენილია ცნობა, რომ ნინოს დედა-კი არა ზრდიდა, არამედ ვიღაც დვინელი სომეხი დედაკაცი, თუმცა ნინოს დედა იმავე ქალაქში ცხოვრობდა. სწორედ ამ დვინელმა სომეხმა უამბო ახალგაზრდა ნინოს, ვითომც იესოს კვართი ჩრდილოეთ ქვეყანაშია შენახული. იმისგანვე შეისწავლა ნინომ სომხური ენა. საკვირველი ის არის, რომ არამც თუ თითონ ქალწული, მცხეთელი და სხვა ქართველი მეცხვარეებიც-კი ერთმანეთს ვითომც სომხურად ელაპარაკებოდნენ: „მწყემსნიცა იყვნეს ადგილსა მასვე და ჳმილავდეს რაჲ საჳმილავსა ღამისასა სამწყსოსა ზედა მათსა და ხადოდოდეს იგინი შემწედ და მფარველად თჳსად ღთთა მათთა... და აღუთქმიდეს მათ შესაწირავთა... და ამას იტყოდეს იგინი ენითა სომხურითა... ვკითხე ერთსა მწყემსთა მათთაგანს, ამბობს ნინო, და ვთქუ ენითა სომხურითა ვითარმედ «რომლისა სოფლისანი ხართ»? ხოლო მან მომიგო და მრქუა

მე ვითარმედ «ვართ ჩუენ დაბით ელარბინით და საფურცლით და ქინძარელნი, რაბატელნი და დიდისა ქალაქისა მცხეთისანი“ო (ახალი ვარიანტი 15 – 16; შეად. ლეონტი მროველი, ცა მწფთა *211 – 212, გვ 67).

ამას გარდა თუმცა შატბერდისეულს წა ნინოს ცა-ში გრიგოლ განმანათლებელზე ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი, მაგრამ იქ მაინც ისეთი ცნობებია შერჩენილი, რომელიც გვაფიქრებინებს, რომ წა ნინოს წინანდელს ცაში იმაზეც უნდა ყოფილიყო საუბარი. შატბერდისეულს ცაში მაგ. საქართველოს განმანათლებელი რიფსიმესა და გაიანეს მეგობრად ითვლება, მათთან ერთად იგიც სომხეთში მიილტვის და სომეხთა მეფის თრდატის ზვარში იმალება, სადაც რიფსიმე და გაიანე დაიჭირეს, ნინო-კი მტარვალებს ხელითგან გაუსხლტათ და საქართველოში გაიქცა. ერთი სიტყვით აქ ისეთი ცნობებია, რომელიც გრიგოლ განმანათლებელის ცხორებაშია შენასული. მამასადამე შატბერდისეულ წა ნინოს ცა-ში შემთხვევით შენახულია ისეთი ცნობები, რომელიც ნინოს იმდროინდელს ცა-ში იყო, როდესაც ქართულ-სომხურ ეკლესიათა შორის ერთობა და სიყვარული სუფევდა. მემატინე ეტყობა იმდენად დახელოვნებული ვერა ყოფილა, რომ ნინოს ცა თავითგან ბოლომდის გაეწმინდა ყველა ამგვარ ცნობებითგან.

როდესაც შატბერდისეულ წა ნინოს ცის შემთხვევით თავის მუშაობას შეუდგა და ნინო საქართველოს ერთად-ერთ მოციქულად და ქრისტიანობის მქადაგებელად გამოიყვანა, გრიგოლ განმანათლებელზე-კი ცალი სიტყვაც-კი არ წამოსცდენია, მას თავის მოქმედებისა და სიტყვების სიმართლისა და ჭეშ-

– 33 –

მარიტების დასამტკიცებლად ჰრომაელი ისტორიკოსის რუფინუსის (ან მის ბერძენ მთარგმნელ ისტორიკოსის) აღწერილობა შეემლო მოეყვანა: იგი ქართლის მოქცევის თანამედროვე იყო, მთელი ეს ამბავი თვით იმდროინდელ მეფისაგან ჰქონდა გაგონილი და რუფინუსის მოთხრობაში არც გრიგოლ განმანათლებელზე, არც რიფსიმე-გაიანეზე, არც საზოგადოდ სომხეთზეა რაიმე ნათქვამი. ცხადია მამასადამე, რომ წა ნინო საქართველოს პირველი, მართოდენ ღვთის განგებით მოვლენილი მოციქულთა-სწორი მქადაგებელი ყოფილა. ამის გამო ყველა ცნობები, რომელიც-კი წა ნინოს წინანდელ ცაში მოიპოვებოდა გრიგოლ განმანათლებლისა და რიფსიმე-გაიანეს შესახებ, ყალბი და შეთხზულიაო, ასე შეემლო და უნდა ეფიქრა ჩვენს მემატინეს.

მაგრამ ქართველი იმდროინდელი საზოგადოება, რომელსაც თავის სამშობლოს გაქრისტიანების შესახებ წინანდელი ცნობები ჰქონდა შეთვისებული, ახალს ცნობებს ნინოს მოღვაწეობის შესახებ ისე ადვილად ვერ დაიჯერებდა, ამისთვის საჭირო იყო შეურყეველი საბუთები. სწორედ ამგვარი დაურღვეველი საბუთები მოჰყავს მემატინეს თავის თხზულების ექვ-მიუტანელობისა და ჭეშმარიტების დასამტკიცებლად. წა ნინოს ცა უსახელო ნაწარმოებია: შემთხვევლის სახელი აღნიშნული არ არის. შეუძლებელიც იყო რომ ავტორი დასახელებული ყოფილიყო, რათგან თვით თხზულება წა ნინოს ანდერძია, მისივე ნაამბობი სიტყვა-სიტყვით ჩაწერილია: მაშინ „მოიხუნეს საწერელნი სალომე უჟარმელმან და სივნიელმან პეროჟავრი და იწყო სიტყუად წმიდამან ნინო და იგინი წერდეს“ო (ახალი ვარიანტი 3 და Опис. II, 735). მართლაც წა ნინოს ცა ისეა დაწერილი, რომ მოსაუბრედ და მოამბედ თვითვე ნინოა გამოყვანილი (იქვე 4 – 28 და Опис. II, 735 – 759). დანარჩენი ცნობებიც ქართველთა გაქრისტიანების შესახებ თანამედროვეთა და ნინოს თანამშრომელთა

აღწერილად არის გამოყვანილი. ერთი სიტყვით ამ თხზულების შემდგენელის წადილია მკითხველი დაარწმუნოს, რომ ქართლის მოქცევის ამბავი და წაწინოს ცაქემარიტ და შეურყეველ ცნობებს შეიცავს და თვით მონაწილეთა მიერ აღწერილ თხზულებათა კრებულია მხოლოდ. ასეთ წყაროებისა და ცნობებისათვის-კი შეუძლებელია ქართველ იმდროინდელს საზოგადოებას არ დაეჯერებინა, ან უყურადღებოდ დაეტოვებინა.

1898 წელს ჩემს პირველს სამეცნიერო შრომაში დაწვრილებითი კრიტიკული განხილვის შემდგომ დავრწმუნდი, რომ ყველა ეს ვითომცდა თვით წინოს და მის თანამშრომლების მიერ ნაამბობი და ჩაწერილი მოთხრობები მარტო ყალბ-სათაურიან ანუ ფსევდოეპიგრაფიულ თხზულებებად-კი არ უნდა ჩაითვალოს, არამედ თვით შინაარსიც, რამდენადაც იქ ახალი ცნობები მოპოვება წინოს დედამისა, მის აღზრდისა და უმეტეს ნაწილად მოღვაწეობის შესახებ, ნდობის ღირსი არ არის, რათგან ყველა ეს ცნო-

- 34 -

ბები მერეა შეთხზული და ყალბია. (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქულისა და წაწინოს მოღვაწეობა საქართველოში“, მოამბე 1900 წ. № V და VI). ყურადღების ღირსია, რომ ახალ აზრების გასავრცელებლად ასეთს ხერხს ხშირად ხმარობდნენ ხოლმე: ვიცით მაგ. რომ მართლმადიდებელნი და მწვალებელნი განსაკუთრებით სხვა-და-სხვა მოციქულების „მიმოსვლისა და ქადაგების წიგნებს“ ადგენდნენ, თავიანთ სახელს შემდგენელნი განზარახ მალავდნენ და ამ თხზულებების აღმწერელად მოციქულთა მოწაფეებს ასახელებდნენ. ვიცით აგრედვე, რომ გრიგოლ სომეხთა განმანათლებელის ცხოვრების შემდგენელიც ამავე მიზნით განზარახ აცხადებს, ვითომც მას გრიგოლი თავის თვალთ ენახოს და თავის ყურით მოესმინოს მისი ქადაგება, ვითომც იგი თრდატ მეფის მდივანი ყოფილიყოს და ყველაფერი დაწვრილებით აღწეროს.

ეჭვიან და ურწმუნო მკითხველს შეეძლო უნებლიედ ეკითხნა, თუ ეს ყველაფერი მართალია და ჭეშმარიტი, მამ აქამდისინ სად-ღა იყო ასეთი ძვირფასი განძი, რატომ აქამდისინ არა ვიცოდით რა ამის მსგავსი წაწინოს და ქართლის მოქცევის შესახებო. მაგრამ ასეთ კითხვისათვისაც პასუხი მზად იყო, ძეგლის ბოლოს ხელთნაწერში შემდეგი ცნობა მოიპოვებთ „წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ ესე რომლითა ღმერთმან ნათელი გამოაბრწყინვა დასაბამი წმიდათა ეკლესიათა გამობრწყინებისაჲ... ვითარცა ტალანტი წინამძღუართაგან დაფარული შემდგომად მრავალთა ჟამთა და წელთა ვპოვეთ“-ო (ახალი ვარიანტი 74 და Опис. II, 805).

ეს წინადადება ცოტა არ იყოს ბუნდოვანია, ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ მკვლევართა შორის მის შინაარსის თანხმობა არ სუფევს. ე. თაყაიშვილს ისე ესმის, „რომ ის სხვა-და-სხვა თქმულებანი თანამედროვე პირთა, რომელთაგანაც შესდგებოდა ქართლის მოქცევა... უცნობი და გაპნეული ყოფიდა აქა-იქ და კარგი ხნის შემდეგ ერთად შეუკრებიან და ის სახე მიუციათ, რომელიც ეხლა ქართლის მოქცევასა აქვს“-ო (სამი ისტ. ხრონიკა, გვ. XCIII). თ. ჟორდანიას ამ აზრს უარზყოფს და ამტკიცებს: |ყოვლად უსაბუთო იქმნება ვიფიქროთ, ვითომ „ქართლის მოქცევა“, ანუ წაწინოს ცხოვრება ქართველებს დაჰკარგოდათ და მხოლოდ მეათე საუკუნეში ეპოვნათ; ქართველნი დიდად აფასებდნენ ქართველთ წმიდათა ცხოვრებას და წაწინოს ცხოვრებას ხომ უმეტეს. ამისთანა სასიქადულო სხვა რაღა მოეპოვებოდათ, რომ ეს დაეკარგათ?.. წაწინოს ცხვრება, შატბერდის კრებულში დაცული, საკითხავი არ არის, არამედ თვით მატიაწეა, რომელშიაც აღწერილია მოკლე საქართველოს

ისტორია... თვით წა ნინოს ცხოვრება აღწერილია პირველის პირით. რასაკვირველია ამგვარად დაწერილს წიგნს საეკლესიო ამბიონიდან ხალხს ვერ წაუკითხავდნენ და ამის გამო მისი ცალები ბევრი არ იქმნებოდა; იმავე მიზეზით მისივე სრულიად დაკარგვაც შესაძლებელი იქმნებოდა და მართლაც შატბერდის კრებული ზემო აღნიშნულ წარწერაში მოგვითხრობს, რომ მატიაწე,

– 35 –

„წიგნი ქართლის მოქცევისა... ვპოვეთ“ (ქკბი I, 117 – 118). მაშასადამე მაინც-და-მაინც ისევ ის გამოვიდა, რასაც ბ. ჟორდანიას ასეთის გულის წყრომით უარჰყოფდა: „მოქცევა ქართლისა დაკარგული ყოფილა და „ამისთანა სასიქადულო“ თხზულებების დაკარგვაც საქართველოში თურმე შესაძლებელი ყოფილა.

როგორც ზემოდ იყო მოყვანილი, ბ. თაყაიშვილს ისე ესმის, ვითომც ავტორს უნდოდა ეთქვა, ცალკ-ცალკე ნაწერები ვიპოვნე და ერთად შევავროვეო. იქნებ სწორედ ასეც მოხდა, მაგრამ ზემომოყვანილ წინადადებაში ასეთი არაფერია ნათქვამი. იქ ნათლად არის აღნიშნული მთელი თხზულება და არა მისი რომელიმე ნაწილი: „წიგნი ქართლისა მოქცევისა და ესე... ვპოვეთ“, სწორედ წიგნიო. ცხადია, თუ რა მიზნით არის ეს ზღაპარი შეთხზული, ან რა ფასი აქვს ასეთს განცხადებას: დაიჯერეთ, ყველაფერი თვით წა ნინოს ნაამბობია, ჩვენ ხელიც არ გვიხლია, მთელი თხზულება სწორედ ასე ვიპოვეო. ეს ყოველა ყალბ-მქნელის ჩვეულებრივი ხერხია ხოლმე. ხოლო რომ ცა ნინოს შატბერდისეული ცა უწინარეს „მრავალთა ჟამთა“, ე. ი. საუკუნეთა შედგენილი არ არის, არამედ მე IX-ე საუკ.-ზე არა-უადრეს, ეს დიდი ხანია უკვე გამორკვეულია (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრეა მოციქ. და წა ნინოს მოღვაწეობა, მოამბე 1900 წ. № V გვ. 69). ამიტომ ამ ნაწარმოების პოვნა არც საჭირო იქმნებოდა, იგი თანამედროვე თხზულება იყო.

მაგრამ ეს წინადადება შეიძლება იგავითაც აიხსნას და იქნებ იგავით გამოთქმული ამბავი ცოტად მაინც ზნეობრივად ავტორს ნებას აძლევდა ეთქვა „ვპოვეთ“. თუ თვით წა ნინოს ცხოვრება, მისი ღვაწლი ისე ვიგულისხმეთ როგორც ამ თხზულებაშია დასურათებული, ვითარცა საქართველოს ერთად-ერთი ნებითა ღვთისათა მოვლენილის მოციქულისა, მაშინ ამ ბუნდოვან წინადადებაში შეიძლება გადაკვრით გამოთქმული იყოს წა ნინოს მოღვაწეობის ხსოვნისა და თაყვანისცემის ნამდვილი ბედ-იღბალი. იგი იყო „ვითარცა ტალანტი წინამძღვართაგან დაფარული“. აქ იგივე შედარებაა მოყვანილი, რომელიც სახარებაშია ნახმარი მონებისა და ტალანტის შესახებ (მათე XXV, 14 – 29).

როგორც იქ ერთმა მონამ დაჰფარა, „დაფლა ქუეყანასა ვეცხლი იგი უფლისა“ (§ 18) და არ გამოიყენა, ისე ქართველთა წინანდელმა „წინამძღვრებმა“ ვერ გამოიყენეს ცნობები წა ნინოს შესახებ, რომ იგი საქართველოს ერთად-ერთი მოციქული, სომხეთის განმანათლებელისაგან სრულებით დამოუკიდებელი ქრისტიანობის მქადაგებელი იყო. ამიტომაც წა ნინოს ცა იყო ვითარცა ტალანტი დაფარული. როდესაც ქართულ და სომხურ ეკლესიებს შორის ერთობა და სიყვარული სუფევდა, როდესაც ამ ორ ეკლესიაში ეროვნული მიმართულება ჯერ გაბატონებული არ იყო, წა ნინოს აღბად ქართველ სხვა წმინდანებსავე, როგორც იოანე საბანის ძისაგან ვიცით, ჯეროვან ყურადღებას არ აქცევდნენ და შესაფერისად თაყვანს არ სცემ-

– 36 –

დნენ. წა ნინოს შატბერდისეულს ცასაც ეტყობა, რომ ქართველთა განმანათლებელის წა ნინოს განსაკუთრებული პატივი და თაყვანისცემა მაშინაც-კი ჯერ კიდევ მტკიცედ გაბატონებული არა ყოფილა და ამ ცხორების ავტორი მირიან მეფის ყალბს ანდერძში მეფეს შემდეგს აღთქმას ადებინებს: „მიიღე“-ო, ანდერძად უტოვებს მირიანი თავის თანამეცხედრეს, სამარხვოსა წისა ნინოდსა ჟამთა შეცვალეებისათვის, რადთა არა შეირყიოს უკუნისადმდე ადგილი იგი, რამეთუ არა მეფეთა-საჯდომი არს, მწირ არს ადგილი იგი. ეგრევე ვკვედრებ მთავარებისკოპოსსა, რადთა დადვას დიდებად მის ადგილისად, რამეთუ ღირს არს პატივისცემისად“-ო (ახალი ვარიანტი 73 და Опис. II, 804).

რომ ცნობები წა ნინოს მოღვაწეობის შესახებ ქართველ ძველ წინამძღვართათვის მართლაც „ვითარცა ტალანტი დაფარული“ იყო თუნდაც იქითგანა სჩანს, რომ კირიონ კათოლიკოზსაც-კი სომეხთა კათალიკოზთან გაცხარებულ პაექრობის დროს წა ნინო ერთხელაც არ მოჰგონებია და თავის მოწინააღმდეგესათვის არ უთქვამს: ჩვენ საკუთარი განმანათლებელი გვყავდა, რომელმაც ნებითა ღვთისათა სახარების ქადაგება იერუსალემით და საბერძნეთითგან მოგვიტანაო. პირიქით კირიონი აბრაამ კათალიკოზს თითონ უკრავს კვერს და ადასტურებს: მართალია ჩვენ, ქართველებსა და სომეხებს, ერთი განმანათლებელი, გრიგოლ პართელი, გვყავდა, მაგრამ მის მოძღვრების ნამდვილი დამცველნი თქვენ-კი არა, ჩვენა ვართო. ამ გაცხარებულ მიწერ-მოწერის დროს ერთხელაც-კი წა ნინოს მოციქულებრივი მოღვაწეობა საქართველოში არ გახსენებია!.. ვითომც კირიონმა წა ნინოს შესახებ არა იცოდა რა? არა მგონია. საფიქრებელია უფრო იმიტომ, რომ წა ნინო მაშინდელს გადაკეთებულ ცაში, როგორც ეტყობა, მხოლოდ რიფსიმე და გაიანეს ამხანაგად ყოფილა გამოყვანილი, მისი დამოუკიდებელი მოღვაწეობა-კი სრულებით დაჩრდილული ყოფილა. ამასთანავე იმიტომ, რომ მაშინ კირიონს ფიქრადაც არ მოუვიდოდა მშობელ ეკლესიისათვის საკუთარი, დამოუკიდებელი მოციქული მოეძებნა: გრიგოლ განმანათლებელის საწინააღმდეგოც არაფერი ჰქონდა, გრიგოლი მაშინდელ შეხედულობისდა მიხედვით კირიონს სომხეთის წმინდანად-კი არ მიაჩნდა, არამედ მხოლოდ მსოფლიო, განსაკუთრებით კესარიის წმინდანად და მქადაგებლად სთვლიდა.

ხოლო სამუდამო განხეთქილების შემდგომ, როდესაც ქართულმა და სომხურმა ეკლესიებმა ეროვნული მიმართულება შეისისხლხორცეს და მეტოქეობა უფრო-და-უფრო გამწვავდა, მაშინ ქართველმა სამღვდელოებამ და მეცნიერებმა თავის ეკლესიის დაარსებისა და ქართველთა მოქცევის ისტორიის გამოძიება და შესწავლა დაიწყეს. სწორედ ასეთს დროს მიაქციეს მათ წა ნინოს მოციქულებრივ მოღვაწეობას და მაშინ დარწმუნდნენ, რომ ქართულ ეკლესიას თავისი საკუთარი მოციქული ჰყავდა. ეს იყო

„ვითარცა ტალანტი წინამძღვართაგან დაფარული“ შემდგომად მრავალთა „ჟამთა და წელთა“ ნაპოვნია.

აი რა მიზანი ჰქონდა, როგორ და რა მეთოდებით არის დაწერილი წა ნინოს შატბერდისეული ცა. რასაკვირველია მცირეოდენ ცნობებს გარდა (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქულისა და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში), ამ ნაწარმოებს საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების ისტორიის გამორკვევისათვის თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. იგი მხოლოდ იმ ხანას აზროვნობისა და სულიერ მისწრაფე-

ბათა მიმართულებას გვისურათებს, როდესაც იგი იყო შეთხზული.

ხელოვნების მხრივაც იგი მდარე ღირსების ნაწარმოებია. უკვე არსენ კათალიკოზმა (XII ს.) შენიშნა, რომ წა ნინოს შატბერდისეული ცაში მრავალმეტყველებაა მოჭარბებული, ანუ როგორც იგი სამართლიანად ამბობს, იქ მკითხველი ჰხვდება „მრავალკეცსა და მასვე თანააღრეულობასა ჰამ-ბაჯსასა“, მოთხრობა არეულია და ერთი-და-იგივე შემთხვევა გამოყვანილია „რომელნიმე თვთ მის წმიდისაგან (ნინოს) მოთხრობილად სხუდ იაკობ-მდღლისაგან, სხუად აზიათარისაგან, სხუად კვალად სიღონიადსაგან, გარნა წინა უკანა და უკანა წინ იგივე და ერთპირი“-ო (ცა წა ნინოსი არსენი კათალიკოზისა, საეკლ. მუხეუმის გამ. № 10, გვ. 51 – 52). ერთი სიტყვით არსენი კათალიკოზის აზრით წა ნინოს შატბერდისეული ცა ისე უშნოდ და უხეიროდ არის დაწერილი, რომ „მკითხველთათჳს ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათჳს უკარ. ამის პირისათჳს დაფარულად მდებარე იყო“-ო (იქვე). მკაცრი, მაგრამ სრულებით სამართლიანი მსჯელობაა და სავსებით მისაღებია ეხლაც, ვითარცა ამ თხზულების საისტორიო და სამწერლობო თვისებათა დამახასიათებელი.

რასაკვირველია წა ნინოს შატბერდისეულს ცის შემდგენელს სხვა-და-სხვა წერილობითი წყაროები უნდა ჰქონოდა, ეს თვით ცა-შიც არის აღნიშნული. უმთავრესი წყაროები სამწუხაროდ ჯერაც ცნობილი არ არის. ერთ-ერთ წვრილ წყაროებად, როგორც სამართლიანად აღნიშნა დეკ. კ. კეკელიძემ, უნდა ყოფილიყო: 1) თხრობა აღმართვისათვის პატიოსნისა ჯვარისა კოსტანტინე კეისრის დროს და 2) კვრილე ალექსანდრიელის ეპისტოლე კონსტაცი კეისრის მიმართ გამოცხადებისათვის პატიოსნისა ჯვარისა იერუსალიმს (იხ. Иерусалимскій Канонарь VII в. ტფილისი 1912, გვ. 239 – 245).

წა ნინოს შატბერდისეული ცა ამ X ს. ხელთნაწერის მიხედვით პირველად ე. თაყაიშვილმა გამოსცა (წა ნინოს ახალი ვარიანტი, ტფილისი). არქ. ამბროსი ხელადამ აღმოაჩინა ამავე თხზულების მეორე XVII ს. ხელთნაწერი ჭელიშის მონასტერში (იხ. ძველი საქართველო, ტ. 1, ტფილისი 1909 წ.) ე. თაყაიშვილმა ორივე ტექსტი (შატბ. ხელმეორედ, შელიშ. პირველად) ერთად გამოსცა თავის Описаніе-ს II ტ. (გვ. 727 – 813). ამ თხზულების რუსული

თარგმანი ეკუთვნის ე. თაყაიშვილს (СМОНПК, Опис. XVIII, გვ. 1 – 116), ინგლისური ვორდროჰს.

შატბ-ჭელიშისეული ხელთნაწერების ცის ტექსტები ბევრგან თვალსაჩინოდ განსხვავდება ერთი მეორისაგან და მათი შედარებითი შესწავლა და თავდაპირველ დედნის მეცნიერულად აღდგენა მეტად საყურადღებოა და ამის შესახებ ლაპარაკი იქმნება „ისტორიის მიზანისა და მეთოდების“ იმ წიგნში, რომელიც თანამედროვე საისტორიო სამეცნიერო მეთოდოლოგიას შეეხება.

მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიაწე.

უძველეს სამოქალაქო საისტორიო ნაწარმოად ჯერ-ჯერობით ის მატიაწე უნდა ჩაითვალოს, რომელიც შატბერდისეულს ხელთნაწერში წა ნინოს ცას წინუძღვის და სათაურად აქვს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“. ამის გამო მას ჩვენ მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატიაწეს ვუწოდებთ. რასაკვირველია ეს თხზულება პირველი ქართული მატიაწე არ უნდა ყოფილიყო და უძველესად

იგი მხოლოდ იმიტომ ითვლება, რომ ამაზე უწინარესი ამგვარი თხზულებები ჯერ აღმოჩენილი არ არის, ან იქნებ ჩვენამდის არ მოუღწევია.

არც დრო, როდესაც უნდა შედგენილი იყოს იგი, არც შემდგენელის სახელი თვით თხზულებაში აღნიშნული არ არის და არც სხვა რომელსამე თხზულებაში მოიპოვება ამის შესახებ ცნობები. ვიცით მხოლოდ რომ იგი შეტანილია მე-X-ე საუკ. განთქმულს შატბერდისეულს კრებულში და ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ თვით მატიაზე მეათე საუკუნეზე ცოტა ადრე მაინც უნდა ყოფილიყო შედგენილი. ამ დასკვნას ის გარემოება უფრო ადასტურებს, რომ მე-X-ე საუკ. შატბერდისეულ კრებულის მწერლებსაც ამ მატიაზე შემდგენელის სახელი აღარა სცოდნიათ... ამასთანავე ამ აზრის სიმართლეს ისიც ამტკიცებს, რომ ჩვენს უცნობს მემატიაზე ჯერ კიდევ წინა ნინოს ძველ ცხორებით უსარგებლია და შატბერდისეული ცნობა არც ერთი ცნობა არა აქვს ამოღებული (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქულისა და წინა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში, მოამბე, 1900 წ. № V, გვ. 19 და 21).

არქ. ამბროსი ხელადას მიერ აღმოჩენილი ჭელიშისეული ხელთნაწერი, რომელშიაც ეს მატიაზე აღმოჩნდა, საშუალებას გვაძლევს ამ ნაწარმოების განხილვა უფრო მკვიდრს ნიადაგზე დავამყაროთ. წინად ჭელიშისეული ხელთნაწერის შესახებ მხოლოდ არქ. ა. ხელადას მოკლე მოხსენება მოიპოვებოდა, რომელიც „ძველ საქართველო“-ში (I ტ. 1909 წ.) არის დაბეჭდილი. ეხლა

– 39 –

ბ. ე. თაყაიშვილის მიერ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ს შატბერდისეულიცა და ჭელიშისეული ტექსტიც ერთად არის გამოცემული (Опис. II, 708 – 727). შატბერდისეულთან შედარებით ჭელიშისეული დედანი უფრო სრულია და ძვირფას ცნობებსაც შეიცავს ჩვენ მატიაზის წყაროების შესახებ, რაც შატბერდისეულს ხელთნაწერში სრულებით გამოტოვებულია.

ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა შემდეგი ცნობა: მცხეთის სამი ჯვარის შესახებ ასე „სწერია მცირესა მას მოკლედ აღწერილსა მას წიგნსა ქართლისა მოქცევისასა გრიგოლ დიაკონისა მიერ აღწერილსა“-ო (ძველი საქართველო I, გვ. 7 და Опис. II, 714). მაშასადამე ყოფილა „მცირე, მოკლედ აღწერილი წიგნი ქართლისა მოქცევისაჲ“, რამლის ავტორადაც თურმე ვიღაც გრიგოლ დიაკონი ითვლებოდა. ეხლა არც ამგვარი თხზულება, არც ამგვარი მემატიაზე ცნობილნი არ არიან. წინა ნინოს შატბერდისეულსა და ჭელიშისეულს ცნობაში თხრობა მცხეთის პატიოსნისა და ცხოველმყოფელის ჯვარის შესახებ თუმცა მოიპოვება, მაგრამ იგი სულ სხვაა, ამასთანავე იგი არის „აღწერილი იაკობ მღვდლისა და იოანე მთავარ-ეპისკოპოსის“ მიერ (Опис. II, 787) და არა გრიგოლ დიაკონის მიერ. როგორც ეტყობა გრიგოლ დიაკონის შედგენილი „მცირე, მოკლედ აღწერილი წიგნი ქართლისა მოქცევისა“-ჲ შატბერდისეულ და ჭელიშისეულ ხელთნაწერებში შენახულ ვრცლად აღწერილ ქართლის მოქცევის წიგნის შემთხვეულს წყაროდ უნდა ჰქონოდა. იმიტომ გრიგოლ დიაკონის ნაწარმოები შატბერდისეული მატიაზე უძველესი ყოფილა.

საყურადღებოა აგრედვე ჭელიშისეულს ხელთნაწერში შენახული მეორე ცნობაც. იქ, სადაც მატიაზე მოთხრობა კავკასიაში სპარსთა გაბატონებისა და ქართლში მეფობის გაუქმების ამბებს შეიცავს, ჭელიშისეულს ხელთნაწერში უფრო მეტი ცნობები მოიპოვება და, როგორც აღნიშნულია, მემატიაზე ამისთვის შესაფერისი წყაროებიც ჰქონია, იქ სახელდობრ ა: „ესე აღწერილი

გამოკრებულად არს“-ო (ძველი საქართველო I, 12 და Опис. II, 724). მაშასადამე იმ წყაროებში, საითგანაც მემატთანეს თავისი ცნობები „გამოკრებულად“ ამოულია, უფრო მეტი და ვრცელი ცნობები ყოფილა, ამასთანავე საგულისხმიეროც. მაშასადამე ჩვენს მემატთანეს ისეთ მცირე და შემოკლებულ წყაროს გარდა, როგორც გრიგოლ დიაკონის ნაწარმოები ყოფილა, რომლის ცნობები მას უნდა შეევესო და გაევერცელებინა, ხელთა ჰქონია სხვა ვრცელი და შინაარსიანი წყაროებიც, რომელთაგან მას შემოკლებით ამოულია და ამოუკრეფია საჭირო მასალები. ეს ორივე გარემოება ამტკიცებს, რომ „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატთანე საქართველოის სამოქალაქო ისტორიის ერთადერთი და უუძველესი ძეგლი არ არის, და უფლებას გვაძლევს ვიმედოვნებდეთ, რომ ოდესმე ეს ძვირფასი და საგულისხმიერო წყაროებიც აღმოჩნდება და ჩვენ უფრო კარგსა და საყურადღებო ცნობებს შევიძენთ, ვიდრე ეხლა გვაქვს „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატთანეს წყალობით.

– 40 –

თუმცა მატთანეში აღნიშნული არა არის, მაგრამ ცხადია, რომ მემატთანეს ერთ-ერთ წყაროდ აღექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის აპოკრიფიული ისტორიაც უნდა ჰქონოდა. არა სჩანს მხოლოდ რა წყაროების მიხედვით აქვს მას შედგენილი ქართველ მეფეთა ნუსხა.

ჯერ კიდევ თვით ამ მატთანეს პირველმა გამომცემელმა ე. თაყაიშვილმა შენიშნა, „რომ ხრონიკის ხასიათი თავიდან ბოლომდის ერთგვარი არ არის;... ხრონიკა... აღნიშნავს რა რომელიმე პირის მეფობას თუ ერისობას ყოველთვის უჩვენებს ერთ ორ უმთავრესს ისტორიულ ფაქტს მის მეფობაში მომხდარს და იხსენიებს ვინ იყო მთავარ-ეპისკოპოსი ანუ კათალიკოსი; ეს სისტემა მტკიცედ არის გატარებული თავიდან დაწყებული სტეფანოს II დრომდის (639 – 663), ხოლო სტეფანოს II შემდეგ ეს წესი უცებ იცვლება და შემოკლებულ ცნობების მაგიერ ერისთავების შესახებ მხოლოდ სია არის მოყვანილი ცამეტთა დიდთა ერისთავთა; არც ერთი ღირსსახსოვარი ფაქტი მათი ერისთავობის დროისა აღნიშნული არ არის; არ არის აგრედვე ნაჩვენები, თუ რომელი კათალიკოსი რომელ ერისთავის დროს იყო, არამედ ერისთავების სიის შემდეგ სიითვე არის წარმოდგენილი 27 კათალიკოსი“ (ე. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა, გვ. XCIII-XCIV).

ამ დაკვირვებამ ე. თაყაიშვილი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, „რომ ეს სია მერმეა მიმატებული და წინეთ-კი ქართლის მოქცევის ხრონიკა სტეფანოს II დრომდის ყოფილა მოყვანილი“ (იქვე გვ. XCIV და XCV), ესე იგი მე-VII-ე საუკუნეში შედგენილად მიაჩნია.

რომ ეს მატთანე მე-X-ე საუკუნეზე უწინარეს უნდა იყოს შედგენილი ამაზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი, მაგრამ ე. თაყაიშვილი სცდება, როდესაც ამ მატთანის შეთხზვის თარიღად მე-VII-ე საუკუნეს აღიარებს, თუმცა-კი სრულებით ცხადია, რომ ერისთავებისა და კათალიკოზების სია ბოლოში შემდეგ უნდა იყოს მიმატებული.

ეს მატთანე შეუძლებელია მე-XI-ე საუკუნეზე უწინარეს იყოს შედგენილი იმიტომ, რომ, როგორც განსვენებულმა პროფ. ბოლოტოვმა სამართლიანად აღნიშნა, იქ ერთი მსხვილი ქრონოლოგიური შეცდომა მოიპოვება და სასანელთა მეფეების დედაქალაქად ბაღდადია დასახელებული (სამი ისტ. ხრ. გვ. 26 და Опис. II, 725), რომელიც იმ დროს ჯერ არ არსებობდა, რათგან მის აგებას მხოლოდ 762 წელს შეუდგენენ (იხ. Христианское Чтение, 1898 წ. № 4, გვ. 255). ეს გარემოება მემატთანეს აღარა სცოდნია, ხოლო

მას რომ მე-VIII-ე საუკუნეშიაც-კი ეცხოვრა, უნდა სცოდნოდა, როდის ააგეს ქ. ბაღდადი, როგორც ეს იცის მაგალითად იოანე საბანის ძემ (წმიდა მოწამე აბო ტფილელი, გვ. 15). ამის გამო ჭკუაზე უფრო ახლო იქმნება ვიფიქროთ რომ მოქცევა ქართლისაჲს მატთანე მე-IX-ე საუკუნეშია შედგენილი. ამ ჩვენს დასკვნას ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ მემატთანეს, როგორც

– 41 –

უკვე აღნიშნული იყო, შუშანიკისა და ვასქენისა (ვგონებ აგრედვე ათსამმეტ ასურელ მამათა, შესახებ მძიმე ქრონოლოგიური შეცდომა მოსვლია (იხ. აქვე გვ. 7). ასეთი შეცდომა მე-VII – მე-VIII საუკ. მწერალს არ მოუვიდოდა.

რა იმიზანი ჰქონდა მემატთანეს, როდესაც თავის თხზულებასა სწერდა თვით ნაწარმოებში არ არის აღნიშნული, მაგრამ როგორც ეტყობა მას განზრახვა ჰქონია საქართველოს სამეფოს საზოგადო მატთანე დაეწერა უძველეს დროითგან, წარმართობის ხანითგან, მოყოლებული. ამასთანავე მას ჰსურდა აეწერა „ქართლის მოქცევა“-ც, ქართველთა გაქრისტიანება და ქრისტიანობის ხანის უმთავრესი მოვლენანი აღენუსხა. მემატთანეს უმთავრესი ყურადღება უძველეს და ძველ ხანისათვის მიუქცევია. იქნებ ამ შემთხვევაში ჩვენს ავტორს თავოსნობა გამოუჩენია?

საყურადღებოა, რომ თავის თხზულებას მემატთანე ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევით იწყობს. ვითომც როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი კავკასიაში შემოსულა, ქართველებს იქ ჯერ კიდევ ბინადრობა არ ჰქონიათ. ძლევამოსილმა მაკედონელმა მეფემ „იკილნა ნათესავნი სასტიკნი ბუნთურქნი, მსხდომარენი მდინარესა ზედა მტკუარსა მიხუევით ოთხ ქალაქად და დაბნები მათი: სარკინე ქალაქი, კასპი, ურბნისი და ოძრაჯჳ და ციხენი მათნი ცოჯჳ დიდი სარკინისაჲ, უფლის ციხჳ, კასპისა, ურბნისისა და ოძრაჯისა[ჲ]“ (სამი ხრ. 1-2 და Опис. II, 708). მკვიდრ მოსახლე ბუნთურქებს მატთანეს სიტყვით კიდევ ერთი ტომი მიჰმატებია: „მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი ქალდეველთაგან გამოსხმულნი ჰონნი და ითხოვეს ბუნთურქთა უფლისაგან ქუეყანაჲ ხარკითა და დასხდეს იგინი ზანავს“-ო (იქვე 3 და Опис. II, 708).

სწორედ ეს ორი ერი, ბუნთურქნი და ჰონნი მოსახლეობდნენ მერმინდელ საქართველოს მიწა-წყალზე, როდესაც ალექსანდრე მაკედონელი ვითომც კავკასიაში შემოსულა და მტკვრის მიდამოები დაუმორჩილებია. მას თანჰყოლია „აზოდ ძჳ არან ქართლისა მეფისაჲ“ (იქვე 4 და Опис. II, 709) და როდესაც ალექსანდრემ წასვლა დააპირა, „მას მიუბოძა მცხეთად საჯდომად და სამზღვარი დაუდვა მას ჰერეთი და ეგრის წყალი და სომხითი და მთაჲ ცხოლისა“-ო (იქვე).

ერთი სიტყვით მემატთანეს აზრით ქართველები იმ დროს კავკასიაში ჯერ არა ყოფილან. ქართლის მეფის ძე აზოდ ვითომც ალექსანდრე მაკედონელს მოჰყვა. ალექსანდრემ მისცა აზოს დასამკვიდრებლად მცხეთა და მერმინდელ ქართლის მთელი მიწა-წყალი. ამის შემდეგ „ესე აზოდ წარვიდა არან ქართლად მამისა თვისისა და წარმოიყვანა რვაჲ სახლი და ათნი სახლნი მამამძუპეთანი და დაჯდა ძუელ მცხეთას... და ესე იყო პირველი მეფჳ მცხეთას შინა აზოდ ძჳ არან ქართველთა მეფისაჲ“-ო (იქვე 4 – 5, Опис. II, 709). ამ გვარად გაჩნდა კავკასიაში პირველად ქართველთა

– 42 –

მოსახლეობაო. მაშასადამე ჩვენს მემატთანეს თავდაპირველი ქართლი სად-
ღაც სამხრეთით ეგულება, იქა ყოფილა ქართველ ერის სამშობლო.
რაკი ჩვენი ავტორის სიტყვით აზოას ახალ სამფლობელოს სამხრეთით სომ-
ხითი ჰსაზღვრავდა, ქართველთა თავდაპირველი სამშობლო ქართლი სომ-
ხითზე უფრო სამხრეთით უნდა ყოფილიყო. ამნაირი წარმოდგენა ჰქონია
ჩვენს მემატთანეს ქართველთა ისტორიის შესახებ.

რაზე იყო ამგვარი შეხედულება და ეს ცნობები დამყარებული, მოქცევა
ქართლისაჲს მატთანითგან არა სჩანს. არც საზოგადოდ ქართველთა ჩამომავ-
ლობისა და უძველეს ისტორიის შესახებ, არც აზოას წინადროის ქართვე-
ლებზე, არც იმის შესახებ, თუ რა დაემართათ თავდაპირველ „ქართლში“
მცხოვრებ დანარჩენ ქართველებს, რომელნიც აზოას არ გამოჰყვნენ და მეფე
არანთან დარჩნენ, – ყველა ამანების შესახებ მატთანეში არაფერია ნათქვამი, ერთი
სიტყვაც-კი არ მოიპოვება. მაგრამ მეტად საგულისხმიერო და საყურადღებოა
ერთი გარემოება: მემატთანეს სცოდნია, რომ ეხლანდელი საქართველო და
ამიერ-კავკასია ჩვენი ერის თავდაპირველი სამშობლო არ არის, რომ
ქართველები წინად კავკასიის სამხრეთით მოსახლეობდნენ და მხოლოდ შემდეგ
წამოვიდნენ და დასახლდნენ ამიერ-კავკასიაში. თანამედროვე მეცნიერებაში
ეს აზრი განმტკიცებულია (იხ. ქლ ერის ისტორია I, 66 – 69) და თუ ეს
გარემოება ჩვენს ისტორიკოსს სცოდნია, უეჭველია მას რაღაც ძველი
საყურადღებო საისტორიო წყაროები უნდა ჰქონოდა, რომელშიაც ალბად
გაცილებით მეტი ცნობები იქნებოდა, ვიდრე მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატია-
ნეშია შენახული. ჩვენს მემატთანეს როგორც ეტყობა განზრახვა ჰქონია დაე-
წერა ქართველთა ისტორია მხოლოდ კავკასიაში დასახლების ხანითგან მოყო-
ლებული.

ყურადღების ღირსია აგრედვე, რომ ჩვენ ისტორიკოსის მატანე მე-
ტად ვიწროდ არის შემოფარგლული და მისი საისტორიო მოთხრობა
მხოლოდ ქართლს ეხება: არც მთელ დისავლეთ საქართველოს შე-
სახებ, არც კახეთის შესახებ იქ არა არის რა ნათქვამი.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატანე შინაარსის მხრივ მეტად ღარიბი
და ერთფეროვანი საისტორიო ნაწარმოებია: წარმართობის ხანისათვის
მემატთანეს მეფეთა და ღვთაებათა სახელების მეტი თითქმის არაფერი აქვს
მოყვანილი, ქრისტიანობის დროისათვის ისევ მეფეებისავე და კათოლიკოზე-
ბის სახელებია ჩამოთვლილი. იშვიათად თუ აქა-იქ რომელისამე ეკლესიის აგება
ან სხვა რაიმე შესანიშნავი ამბავია მოთხრობილი. თვით ცნობებშიაც მემა-
ტიანეს მსხვილი შეცდომები შეჰპარვია: ალექსანდრე მაკედონელის ლაშ-
ქრობა კავკასიაში მას უტყუარ ამბად მიაჩნია, ორმეფობა ბავშვურად აქვს
წარმოდგენილი (იხილე ქლ ერის ისტორიის I, 182 – 183); შუშანიკისა
და ვასქენ ქართლისა პიტიახშის დროის განსაზღვრაში ერთი საუკუნით

სცდება (იქვე I, 188 და ამავე წიგნში გვ. 6 – 7), ქართლში სპარსთა მიერ
მეფობის მოსპობის დროის შესახებ შეცდომა მოსვლია (იხ. ქლ ერის ის-
ტორია I, 196), ქ. ბაღდადიც შეცდომით ისეთ დროს აქვს მოხსენებული,
როდესაც იგი ჯერ არ არსებობდა, მეფეთა ნუსხაც, როგორც უცხოელ ის-
ტორიკოსთა ცნობებითგანა სჩანს, სრული და სწორე არ არის და სხვა. ამი-
ტომ მკვლევარი მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატანეს ცნობებს დიდის
სიფრთხილით უნდა მოეპყრას და მხოლოდ თვითოეულ ცნობის ღირსება-
ნაკლულევანებათა აწონ-დაწონის შემდგომ ისარგებლოს. ასეთ მკაცრ კრიტი-

კულ განხილვის შემდგომაც ამ მატრიანეში აღმოჩნდა და შემდეგშიც აღმოჩნდება ზოგიერთი ძვირფასი საისტორიო ცნობები, როგორც მაგ. ქართველთა სამხრეთით მოსვლა და გადმოსახლება ამიერკავკასიაში, ცნობები წა ნინოსა (ივ. ჯავახიშვილი. ანდრია მოციქულისა და წა ნინოს მოღვაწეობა საქართველოში, მოამბე 1900 წ. № V) და ქართველთა გაქრისტიანებაზე (ქლ ერის ისტორია I, 241), მეფობის მოსპობის შესახებ აღმოსავლეთს საქართველოში და სპარსთა ბატონობის დახასიათება (იქვე, I, 197), ჰერაკლე კეისარის და ჯიბლუ ხაკანის ლაშქრობის შესახებ კავკასიაში და ტფილისის აღება (იქვე I, 216 – 218) და სხვა. მოქცევაჲ ქართლისაჲს მატრიანე პირველად გამოსცა ე. თაყაიშვილმა 1890 წ. თავის წიგნში „სამი ისტორიული ხრონიკა (გვ. 1 – 39), რომელმაც ამ თხზულებას ვრცელი წინასიტყვაობა უძღვნა (გვ. I – CII). ნაწყვეტ-ნაწყვეტ შენიშვნებითურთ სხვა-და-სხვა ადგილას დაბეჭდილი აქვს თ. ჟორდანიასაც ქრონიკების I წ., იმავე ე. თაყაიშვილმა ეს მატრიანე ხელმეორედ გამოსცა, ორისავე ხელთნაწერის ტექსტები, შატბერდისეულისა და ჭელიშისეულისაც (Опис. II, 708 – 727). ამ მატრიანეს რუსული თარგმანი ეკუთვნის ე. თაყაიშვილსვე და დაბეჭდილია СМОНПК (Вып. XVIII).

სტეფანე მტბევარი ეპისკოპოზი.

სტეფანე მტბევარს ეკუთვნის ერთი თხზულება, რომელსაც ეწოდება „წამება წმიდისა მოწამისა გობრონისა, რომელი განიყუანეს ყუელის ციხით.“ თვით ავტორი აცხადებს: ეს ნაწარმოები „მე სტეფანე მტბევარ ეპისკოპოსმან დავსწერე ბრძანებითა აშოტ ერისთავთ-ერისთავისათა“-ო (საქ. სამოთხე 393). ეს „წამება“ მ. საბინინის მიერ არის გამოცემული, რომელმაც გობრონის მოწამებრივ სიკვდილის თარიღად 920 წ. დასდო (იქვე 400, შენ. 1). მაშასადამე ამის ახლო ხანებში უნდა ყოფილიყო ვითომც ეს თხზულება დაწერილი. მაგრამ აქ ბ. საბინინს ცხადი შეცდომა მოსვლია, იმიტომ

– 44 –

რომ გობრონი შეიპყრო და აწამა 914 წ. სომხეთში და საქართველოში მოსულმა არაბთა ამირამ აბულ კასიმმა იუსუფმა აბუსაჯის ძემ (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 384 – 385).

ხოლო რომ თვით თხზულებაც შეუძლებელია 920 წელსაც-კი ყოფილიყო შედგენილი იმიტაც მტკიცდება, რომ თვით ავტორი სტეფანე მტბევარი გვამცნებს, ეს წამება დავწერე „ბრძანებითა აშოტ ერისთავთ-ერისთავისათა“-ო (საქ. სამოთხე 393). ცნობილია, რომ აშოტ ერისთავთ-ერისთავი მეტისახელად კუხი, რომელმაც ტბეთის საეპისკოპოსო საყდარი დააარსა და პირველ ეპისკოპოსად სწორედ ეს სტეფანე დანიშნა, გარდაიცვალა 918 წელს (სუმბატ ცა და უწყება 61 და ქლ ერის ისტორია II, ბაგრატიონიანთა შთამომავლობითი შტო). ამგვარად სრულებით ცხადია, რომ სტეფანე მტბევარს თავისი თხზულება 914 – 918 წლებში უნდა დაეწერა. სტეფანე მტბევარს თავის თხზულებაში აღწერილი აქვს ამირა აბულკასიმის სომხეთში შემოსევა, სომხეთის აოხრება და აღმოსავლეთ საქართველოს დარბევა, რომლის დროსაც გობრონი შეპყრობილ იქმნა და აწამეს.

შესავალში ავტორი ამბობს, რომ „ჩუეულება აქვს განგებასა ღმრთისა[სა]... სწავლად დაბადებულთა მისთასა“-ო, როგორც მაგ. „იოსებ და ყოველნი მამათმთავარნი თვთეულად გამოიცადნეს“-ო (საქ. სამოთხე 393).

მაგრამ შემდეგ ღვთაებამ საწურთნელი და ჭკუის მასწავლებელი საშუალება შესცვალა და მას შემდგომ რაც „წყლით-რღუნა აღიბეჭდა და ცეცხლით-მოწუა ზეგარდამო დაეცა“, „მიერიოგან მახვლი განეწესა ღმრთისა მიერ შურის საგებელად უკეთურებათა კაცთასა, ვითარცა ისაია იტყვის „უკეთუ ისმინო ჩემიო, კეთილსა ქუეყანასა სჭამდეთ, ხოლო უკეთუ არა ისმინოთ, მახვლმან შეგჭამენ თქუნ“ო (იქვე 394). მაშასადამე უცხო და გარეშე მტრის შემოსევა, ომიანობა და ქვეყნის დაწიოკება სტეფანე მტბევარის (და სხვა საშუალო საუკუნოების საეკლესიო და საერო მემატია-ნეთა*) აზრით ღვთის რისხვა იყო ხოლმე და შურის გება კაცთა უკეთურების გამო.

ამგვარ შემთხვევათა მოთხრობა სტეფანეს საჭიროდ მიაჩნია, რომ ამ გზით „ორივე სახე კეთილისა და ბოროტისა ნათესავთა მომავალთა მიეთხრას“. რაკი წარსული ეცოდინებოდათ „მოხსენებითა პირველთა მათ საქმეთათა“, მაშინ „მოსრული და მომავალი სამართალი ღმრთისა მეცნიერთათჳს კრძალული“ იქმნებოდა და ამის წყალობით „სხუათა შემთხუევათა გამოცდილ იპოვნენ“-ო (იქვე 394). ამასთანავე როდესაც „ჭემმარიტნი თაყუანისმცემელნი“ დაინახავდნენ, თუ რა არის ღვთის რისხვა, „ნაყოფი

---

*) ამგვარივე აზრია გამოთქმული კონსტანტინე – კახაძის ც~ა-ში (საქ. სამოთხე 366).

იგი სიმართლისა“ მაშინ ისინი განსაცდელშიც მოთმინებით „წყალობისა ღმრთისა მოსავ“ იქმნებინანო. ხოლო „ოდეს ესმას ცრუთა სიმართლისა სასჯელი“, მათაც „შეეშინოს და დაუტეოს უკეთურებად და სინანულად მოისწრაფოს“-ო (იქვე 394). ამგვარს კეთილს ნაყოფს გამოიღებდა სტეფანეს აზრით „მოხსენება პირუელთა მათ საქმეთა“.

იმდროინდელი ისტორიული სურათი სტეფანე მტბევარს თუმცა მოკლედ, მაგრამ მაინც ცხოვლად და მკაფიოდ აქვს დახატული. სომხეთს და შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოსაც შემოესია „მეფე სარკინო-ზი სახელით აბულყასიმ ძმ აბუსაჭისი ამირისა და უფალი სპარსეთისა, რომელსა ჰმონებდა სამ[ე]ოცი ქალაქი დიდ-დიდი და შუდნი მეფენი მორჩილებდეს ძლიერნი“ (იქვე 395). მტრის შემოსდევა ყოველთვის საზარალოა, მაგრამ განრისხებულ არაბ ამირებისა ხომ ნამდვილი ღვთის რისხვა იყო იმიტომ, რომ როცა ისინი მოვიდოდნენ, „არს ჩუეულება მათი პირველად ხარკნი იგი თანანადებნი ძებნნეს, ძლუენი და ნიჭნი კაეტა*) მათთა თჳს, რამეთუ მოხარვე მისსა იყუნეს, მერე წინა-ჟამისა ბეგარანი სთხოვნეს... და ესრეთ მანქანებითა დააცალიერებენ საფასეთა მათთაგან, რათა ადვილად მძლე ექმნას“-ო (იქვე 395).

დიდ ლაშქრითურთ ამირა მიადგა ქ. დვნს „და ოხრა გულისწყრომისა მისისა მოასწავებდა ოხრებასა სომხითისასა“-ო (იქვე). სომეხთა მეფე სმბატი აფხაზეთის მთებში შეიხიზნა. არაბთა ლაშქარიც დაიდრა, ეხლა-კი საქართველოში გადმოვიდა და მიადგა „ციხესა მას ყუელისასა გურგენ ერისთავთა-ერისთჳსა“ (იქვე). მსწრაფლ ციხის გარემოდგმა დაიწყეს: „მოადგეს ციხესა მას ყუელისასა, გარეშე ადგეს კარვები იგი მათი ვითარცა თოვლი, რომელნი ხუთისა სოფლისა საზღუართა და ოდენ იწროებითა. და საბელი იგი კარვებისა მათისა განეთხზა ურთიერთას, რამეთუ ესე იყო ჩუეულება დადგრომისა მათისა“-ო (იქვე 396).

ყუელის ციხეში შეხიზნულები „იყუნეს აზნაურნი წარჩინებულნი“, რომელნიც მოდგმულს მტერს ებრძოდნენ. ხოლო დანარჩენი მცხოვრებნი ივლტოდნენ მტრისაგან და „ურიცხუნი იგი ერნი მართლმადიდებელთანი აჭარას და შავშეთს შეწყუდებულ იყუნეს, რომელნი ვითარცა მკალნი მოსჭამდეს ფურცელსა ხეთასა და მწუანილოვანსა ქუეყანისასა“ (იქვე), მხოლოდ არტაანის საზღვარზე „თივისა მკრებელნი და მსხუერტელნი ყანობირისა მათისანი... შიმშილისაგან შიშსა სიკუდილისასა შეურაცხჰყოფდეს“ და სამუშაოდ გადიოდნენ ხოლმე. მაგრამ არაბთა ლაშქარი, თუ მოახელთებდა მათ, იჭერდა და ჰხოცავდა (იქვე). სასტიკი და გამწვავებული ბრძოლა იყო ყუელის „ციხოვანთა“ და არაბთა გარემოდგმულ ლაშქარს შორის.

---

*) წინამძღოლთა.

– 46 –

არაბებს დიდძალი საომარი იარაღი და მასალა ჰქონდათ თანმოტანილი: „აქუნდა ასეული ტვრთი აქლემისა ისარი ოდენ და ეგრეთვე ჰოროლი“, ამასთანავე იბრძოდნენ აგრედვე „ფილეკავნებითა მრავლითა“ (იქვე).

ოცდა რვა დღეს გასტანა ყუელის ციხის გარემოცვამ, რომელიც ისე დამთავრდა, რომ გობრონი და 200-მდე მეციხოვნე კაცი შეიპყრეს არაბებმა (იქვე). ამირამ გობრონს გამაჰმადიანება ურჩია, რომ ამ გზით სიკვდილს გადარჩომოდა, მაგრამ სტეფანე მტბევარის სიტყვით გობრონს შემდეგი საგულისხმიერო პასუხი მიუცია: „გევედრები, ჰელმწიფეო, ნუ მაიძულებ დატევებად ქრისტიანობისა, რომლითა აღმზარდეს მე მშობელთა ჩემთა... მრავალ არიან შენ ქუეშე ქრისტიანენი და მეცა არა დავალიო მონებაჲ ჰელმწიფეებასა შენსა ყოვლითა სახითა რომლითა გენებოს შენ“-ო, იძულებით-კი, იცოდე, მე ქრისტიანობის დამტევებელი არა ვარო (იქვე 399). რაკი გობრონმა თავის სიტყვას არ უღალატა და ვერას გზით მას ქრისტიანობაზე უარი ვერ ათქმინეს, ამირას ბრძანებისაებრ გობრონს „წარკუე-თეს თავი მისი“ 914 წელს „თთუესა ნოემბერსა იზ (17) დღესა“ (იქვე 400).

აბულყასიმს ვერც სომეხთა მეფე სმბატი გადურჩა: როდესაც იგი „შემდგომად მარტვლობისა წმიდისა გობრონისა“ თავის სამეფოში დაბრუნდა და კაპოეტის ციხეში შეიხიზნა, ამირა იმ ციხეს მიადგა, აიღო და „მეფე იგი მრავლისა ტანჯვსა შემდგომად მოკლა და თავმოკუეთილი ჩამოჰკიდა ძელსა საშუალსა ქალაქსა დვნისასა“ (იქვე 397).

ჩვენ განგებ გადაუშალეთ მკითხველს იმდროინდელ პოლიტიკურ ვითარების საზარელი სურათი, რომელმაც იმსხვერპლა მრავალი სული ქართველი და სომეხი. მეტად დამახასიათებელია სტეფანე მტბევარის აზროვნობისათვის, რომ იგი სულ სხვა-და-სხვა გვარად მსჯელობს ამ ორ კაცის (გობრონისა და სმბათის) სიკვდილის შესახებ. თუ გობრონი მისთვის მოწამე და ქრისტეს სარწმუნოების მამაცი, თავგანწირული აღმსარებელია, სომეხთა მეფის სიკვდილი და სომეხთა ერის დაწიოკება და ხოცვა-ჟლეტა მისი სიტყვით მოხდა „მიშუებითა ღმრთისათა“ (იქვე 895) ვითარცა ღვთაების სამართლიანი შურისგება და მსჯავრი. ამგვარი ღვთის რისხვა სტეფანე მტბევარის აზრით სომეხებს იმიტომ დაატყდათ, რომ „მიწა იგი სომხითისა ამპარტავან და მკვდრნი მისნი ცუდად მზუაობრ, ანგაარ, ლალ და ცოდვის-მოყუარე, ამპარტავან უწყალო, უყუარულ და ყოვლითა უკეთურებითა სავსე, რომელსა მინა არა იპოვა თავისა მისადრეკელი ქრისტესი, რომელთათვის

ქრისტე ცუდად მოკუდა“ (იქვე 394). ამ სიძულვილითა და მრისხანებით აღსავსე სიტყვებს წინუძღვის და მისდევს ის დედააზრი, რომელიც სტეფანე მტბევარის მსჯელობასა და გრძნობას საფუძვლად უდევს. სომხეთს ასეთი საშინელი უბედურება იმიტომ დაატყდა თავს, რომ სომხებმა „მოციქულ-

– 47 –

თა მიერ ქადაგებული მართლმადიდებლობისა სარწმუნოებად წმიდისა კათოლიკე ეკლესიისა განაგდეს და მოძღუართა მიერ წმიდათა, კრებათა ღმრთივსულიერთა, განწესებული კანონი საეკლესიო შეურაცხჳყუეს“-ო (იქვე). თუ აბულყასიმის შემოსევის დროს სომხეთში „ოთხმეოცდაშვიდი ჳევი მოოხრდა პირისაგან უფლისა... ამისთვის, რამეთუ არა იპოვა ამათ (ე. ი სომეხთა) ხელთა შინა საყდარი მართლმადიდებელთა ეპისკოპოსთა, არცა მონასტერი მართლმადიდებელთა მორწმუნეთა მონაზონთა“-ო (იქვე 394 – 395). ამგვარად ცხადია, რომ სტეფანე მტბევარს სარწმუნოებრივი სიძულვილი ალაპარაკებდა ასე, თუმცა მარტო ამით არ უნდა იყოს მისი გრძნობა გამოწვეული.

სტეფანე მტბევარი გრძნობდა, რომ მის მსჯელობას, ვითომც არაბ-მაჰმადიანთა შემოსევა მოხდა „მიშუებითა ღმრთისათა“, შეიძლება ეჭვი დაეზადნა მათ შორის, „რომელთა არა იციან სწავლა წიგნისა, არცა ძალი ღმრთისა“, იმის შესახებ, „თუ ვითარ ამათ ნათესავთა უქრისტოთა (აჰმადიან არაბებს), უსჯულოთა ესეოდენი მძლავრობად მძლავრობისა და ფართობად შუებისა დაუპყრიეს“, ან როგორ მოხდა რომ არაბ-მაჰმადიანთა მძლეობა ქრისტეანებზე „სულგრძელებასა ღმრთისა[სა] თავს უდებიეს დათმენად“? (იქვე 297).

მაგრამ ამგვარ ეჭვს იგი თავის აზრით იმ მოსაზრებით აქარწყლებს, რომ სომხები მწვალებელნი იყვნენ (იქვე 397 – 398). მას ავიწყებოდა, რომ იმავე ამირას შემოსევისაგან მარტო სომხები-კი არ დაზარებულან, არამედ ქართველნიც, რომელნიც მართლმადიდებელნი იყვნენ.

სტეფანე მტბევარის თხზულება იმ სხნას ეხება, როდესაც საქართველოში დაუცხრომელი ბრძოლა იყო გაერთიანებისათვის. ამ დროს ქართველთა და სომეხთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც ჩამოვარდა (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 383 – 385). ამიტომაც არის, რომ სტეფანე მტბევარის ვნებათაღელვით აღსავსე გრძნობას სომეხებისადმი და სარწმუნოებრივს სიძულვილსაც ცოტა არ იყოს ეროვნულ-პოლიტიკური ელფერიც ადევს.

იმას გარდა რომ ჩვენს ისტორიკოსს საქართველოს და სომხეთის პოლიტიკურ ვითარებისა და აბულყასიმის შემოსევის ცხოველი და უტყუარი სურათი აქვს დახატული, მისი თხზულება საყურადღებოა აგრედვე ვითარცა ქართველ სამღვდელოებისა და მესხეთის მმართველი წრეების გრძნობების დამახასიათებელი ძეგლი. სტეფანე მტბევარის ნაწარმოები უხეიროდ დაბეჭდილია მხოლოდ ერთხელ მ. საბინინის „საქ. სამოთხე“-ში (გვ. 393 – 400).

– 48 –

გიორგი მერჩული.

გიორგი მერჩულის კალამს ეკუთვნის ერთი ფრიად საყურადღებო და

ძვირფასი საისტორიო თხზულება. იგი ყოფილა „აღმწერელი“ (ც ~ დ გ ~ გლ ხნ ~ ძსდ“ პ.) „წიგნისა“, რომელსაც სათაურად აქვს „შრომადა და მოღვაწეობა და ღირსად ცხოვრებისა და წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩვენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისა და ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებელისა და მისთანა მრავალთა მამათა ნეტართა“. თვით ავტორი გრიგოლ ხანძთელის თანამედროვე არ იყო და, როგორც მას თითონაც აღნიშნული აქვს, მას თავისი ნაწარმოები „ცხოვრება“ დაუწერია გრიგოლის „გარდაცვალებითგან“ „შემდგომად ოთხმოცდა ათისა წლისა“ (იქვე პ). ხოლო რაკი გიორგი მერჩულისავე ცნობით ხანძთელი მამა 861 წელს მომკვდარა „ქრონიკონსა ოთხმოცდა ერთსა“ (იქვე), ჩვენს ავტორს მაშასადამე თავისი შრომა უნდა დაემთავრებინა 951 წელს. მაშინ გრიგოლ ხანძთელის უმთავრესი თანამედროვენი და თანამოღვაწენი „დიდი სერაპიონი“, „შატბერდისა ეკლესიისა განახლებით აღმაშენებელი“ ილარიონ პარეხელი, გიორგი მაწყუერელი და სტეფანე მტბევალი და „სხუანი მსგავსი მათნი“. გარდაცვლილი იყვნენ, „მათ ნეტართა დაიბინეს“ (იქვე ნგ). მაგრამ ავტორი მოსწრებია მათ და მათი უმცროსი თანამედროვე ყოფილა. წინად იმედიც ჰქონია კიდევ, რომ გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებას“ ერთ-ერთი მათგანი მაინც დაუტოვებდა შთამომავლობას: „ვგონებდ ცხოვრებისა ამისა დაწყებად ბრძენთაგან და სრულთა მამათა, რომელნიცა იყვნეს ჟამთა ჩვენთა“-ო (იქვე). მხოლოდ როცა გიორგი მერჩული დარწმუნდა, რომ გრიგოლის უმახლობელესი თანამოღვაწენი ისე გადაიცვალნენ, რომ თავიანთ დიდებულ მოძღვრის თავგადასავალი და „მოქალაქობა“ არ აღწერეს, „მაშინდა“ გადაუწყვეტია „კელყოფად და აღწერად ცხოვრება და სასწაულნი“ (იქვე). გიორგი მერჩულს ეხმარებოდნენ ხანძთის იმდროინდელი წინამძღვარი და მისი ძმა იოვანე (იქვე პ). პირველი ალბად როგორც სულიერი მამა და გამამხნეველები, მეორე იქნებ ცნობების შეკრებითაც.

გიორგი მერჩულს მიზნად ჰქონდა აეწერა „შრომადა და მოღვაწეობადა“ მარტო გრიგოლ ხანძთელისა კი არა, არამედ „მისთანა მრავალთა მამათა ნეტართა“-ცა, რომელნიც იყვნენ „მოყუასანი და მოწაფენი მისნი (იქვე ბ), ამის გამო ამ თხზულებაში ჩვენ ხელთა გვაქვს კლარჯეთის თითქმის ყველა მონასტრების, დამფუძნებელთა და აღმაშენებელთა, წინამძღვართა და მოღვაწეთა თავგადასავალი და ცხოვრება. ხოლო რაკი სამონასტრო „მოქალაქობა“ ამ მხარეში პირველად გრიგოლმა დაამყარა და მონას-

ტერთა დაფუძნების კლარჯეთისა, შავშეთისა და ტოს დასახლება და აშენება მოჰყვა, ამიტომ გიორგი მერჩულის თხზულებაში ჩვენ შეგვიძლიან ამ სამონასტრო მოძრაობის ისტორია, თვისება და რაოდენობა, მისი ღირსება და შედეგი შევისწავლოთ დასაწყისითგან მოყოლებული.

ჩვენი ავტორი მეტად მარტივს დანიშნულებას აძლევს თავის თხზულებას და ალბად სხვა ამგვარ თხზულებებსაც „ცხოვრება“-ს დანიშნულება უნდა ყოფილიყო „ნათესავით ნათესავადმდღე უკუნისადმდე მითხრობად ყოველთა, რადთამცა ერი დაბედებადი აქებდა უფალსა წსენებისა მათისა დღესასწაულსა“ო (იქვე ბ). მაშასადამე „ცხოვრება“ დღესასწაულის დროს ეკლესიაში საკითხავ წიგნად ყოფილა განკუთვნილი, რომ ეკლესიაში მომავალ თაობას მოსმენის დროს ქება აღევლინა უფლისადმი.

მერჩულს თავის ნაწარმოებისათვის შესავალიც მეტად მოკლე და მარტივი უძღვნია, რომელშიაც ნათქვამია: „თუმცა ადამიანი მოწადინებული იყვეს, რომ „ბრძენთაგან სრულთა კრძალულებით სიბრძნისა-მეტყველება“ მოის-

მინოს, ხოლო „სულელთა“ მოეთხოვება „დუმლით ბრძენთა სმენა,“ მაგრამ ეხლა ისეთი დრო დაგვიდგა, რომ „აწ სულელნი სიბრძნის-მეტყველებენ“ო, ბრძენნი-კი სდუმანო (იქვე. ა). მეც „ვერ ძალმიც მოუკლებლად ლოცვაჲ და სულელთა ყოველთა უდარჯს ვარ“ო, ამბობს გიორგი მერჩული, „ნაკლულევა-ნებაჲ ჩემი არა მიფლობს დუმლიად“ (იქვე ა) და „უმჯობესად შემირაცხიეს, რადთა ვიტყოდი ღირსად ცხორებასა ღმერთშემოსილთა კაცთასა“-ო (იქვე ბ). ამგვარად აქვს დასაბუთებული თავისი შესავალი ჩვენს ავტორს, ასეთი მცირე-მნიშვნელოვან მოსაზრებით იცავს ცხორებათა წერის კანონიერებას. იგი სწუხს ამასთანავე, რომ მრავალ ქართველ მეუდაბნოეთა მოღვაწეობა „აღუწერილობით“ (იქვე, ბ 7) და სასწაულთ-მოქმედებანი მათი, „ჟამთა სიმრავლისაგან მიეცნეს სიღრმესა დავიწყებისასა“ (იქვე ბ 11 – 12).

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ მონაზონთა შორის ბევრნი იყვნენ ისეთნი, რომელთაც სამწერლობო მოღვაწეობა, განსაკუთრებით ღვთისმეტყველებასა და ასკეტიკას გარეშე, ბერ-მონაზონისათვის შეუფერებელ ხელობად მიაჩნდათ: ამისთანა მწერლებს დიდების-მოყვარეობა და სახელის მოხვეჭის სურვილი აქვთ აშლილიო. სხვათა შორის ამიტომაც არის, რომ ბერს თავისით, მოძღვრისა და მამასახლისის დაუკითხავად და ნება-დაურთველად, იშვიათად თუ რაიმე საეკლესიო-საისტორიო თხზულება დაეწეროს. მაგრამ გიორგი მერჩული მაინც მეტად სუსტ მოსაზრებით ამართლებს თავის „აღუწერილობითს“ მოღვაწეობას და ამ მხრივ მისი მოსაზრება და საბუთიანობა წინადროინდელ და შემდეგ-დროინდელ ქართველ ისტორიკოსთა შეხედულებისაგან (იხ. აქვე გვ. 20, 44 – 45, 63 – 64, და 75 – 76) არსებითად განსხვავდება და ძალიანაც ჩამოუვარდება.

გიორგი მერჩულის თხზულება თავითგან ბოლომდის მონაზონურის ცხოვრების აღტაცებითა და ამაყ გრძნობით არის გამსჭვალული.

– 50 –

ჩვენის ისტორიკოსისათვის, როგორც სხვა მის თანამედროვე საეკლესიო მწერალთათვის, ექვმიუტანელი ჭეშმარიტება იყო, რომ ქვეყანაზე მღვდელ-ლობა ყველაფერზე მაღლა სდგას, „ულფრომს არს ყოველთა დიდებათა სულიერთა და ჯორციელთა“ო (ც~დ გგ~ლ ხან~ძთსდ დ). მღვდელი შუამავალია ჩვეულებრივ მომაკვდავ ადამიანთა და ღვთაებას შორის, იმიტომ რომ მღვდელობა „ქრისტუს ნაცვლობაჲ არს“ (იქვე); მხოლოდ მის ხელმძღვანელობით შეუძლიანთ ადამიანებს ზეციერ მამის ჯილდო დაიმსახურონ, და სხვა-ფრივ „აწ არაჲ ვინაჲ არს კაცთა ცხორებაჲ თჳნიერ მღვდელობისა“ო (იქვე დ). ამას გარდა რაც უნდა „ახალი რადმე კეთილი წესი ერის-კაცმან“ მოიგონოს (იქვე, მწ), ან „იხილოს რად-მე კეთილი წესი“ იერუსალიმსა და სხვა წმიდა ადგილებში, ისეთი წესიც-კი „რომელ ქრისტიანობასა შუენოდის და ჩვენ შორის არა იყოს“ ან არა და „წიგნთაგან წმიდათა გულისხმა ყოს“ (იქვე), მაინც იგი „თავით თჳსით ერსა უსწავლელსა“ არ უნდა „აუწყებდეს“ (იქვე), არამედ უნდ გაჩუმებული ყოფილიყო, „უმჯობეს დუმლი არს“ო (იქვე). უკეთესი იყო რომ თავის ქერქში მჯდარიყო. მაგრამ თუ მაინც-და-მაინც არ დაიშლიდა და თავს ვერ შეიკავებდა, „დუმლი ვერ ძალ ედვას,“ მაშინ „აუწყოს თჳსსა ეპისკოპოსსა და თუ ჯერ იყოს, მან ასწაოს, თჳსით ქადაგებდეს“ო (იქვე). ხოლო ვინც თითონ, უეპისკოპოსოდ თანამომემთ აუწყებდა და შემოიღებდა ახალს რასმეს, თუნდაც კეთილს, იგი უფლის „წინააღმდგომთა თანა“ დაისაჯოსო (იქვე, მწ – მთ). ამგვარად პირადი ცხოველი გრძნობა და თაოსნობა მრევლს უნდა დახშული ჰქონოდა, იგი მარტო ეკლესიის მსახურთა ხელმძღვანელობის მიმდევარი, მათ ბრძანებათა მორჩილი აღმასრულებელი უნ-

და ყოფილიყო. ისინი იყვნენ „თავსმდებნი“ რომ „მჯული და წესი“, რომელიც მათის წინამძღვრობით „აწ ქუეყანასა ჩუენსა უპყრიეს, ფრიად კეთილ არს და ღმერთი დაჯერებულ არს“ (იქვე, მწ), რომ ამ გზით მორწმუნეს შეეძლო საუკუნო ცხოვრებამდის მიეღწია.

ამ გვარად გიორგი მერჩულის შეხედულობით კაცთა ცხოვრების საიდუმლოება ეკლესიას და მის მსახურთ ებარა. თვით ეკლესია, რომელიც თავდაპირველად ცხოველი იყო და მორწმუნეთა კრებულისაგან შესდგებოდა, გიორგი მერჩულისა და მის თანამედროვე თანამოაზრეთა შეხედულებით გაქვავდა და შენობად იქცა; ხოლო ის, რაც იესოს მიერ ეკლესია-კრებულის შესახებ იყო ნათქვამი, ეკლესიას-შენობას მიაკუთვნეს. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია და დამახასიათებელი ერთი ლოცვა, რომელიც ჩვენი ავტორის აზრით გრიგოლს ხანძთელს უნდა ეთქვა: „ქრისტე ღმერთო... შენ თვით... იმწინე თავისა თვისისა სახლი სიწმიდისაჲ შესავედრებელად ერთა მორწმუნეთა და რამეთუ წმიდასა ეკლესიასა სახელსდევე გუამად შენად და წმიდასა შენსა სახელსა ზედა და სახელსა წმიდათა შენთასა... აღაშწინენ და დაამტკიცენ წმიდანი ეკლესიანი. ამისთვის უწოდე ეკლესიად წმიდათა ყოველთა, რადთა

– 51 –

შემდგომად სიკუდილისა მათისა ნაცვლად მათა ეკლესიანი აქუნდენ სიმტკიცედ და სიქადულად შენთა სამწყსოთა“-ო (იქვე იე).

გიორგი მერჩულის თხზულებას ამასთანავე ნათლად ეტყობა, თუ როგორ მედიდურად უცქეროდა იგი „მსოფლიოთა“ ეკლესიის მსახურებს და მხოლოდ მონასტრებში მცხოვრები ბერები მიაჩნდა განსაკუთრებულ თავყვანის-ცემის ღირსად. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა, რომ ჩვენი ისტორიკოსი და მისი სიტყვით თვით გრიგოლ ხანძთელიც-მი ეპისკოპოსობას „ჯორციელ დიდებად“ სთვლიდენ (იქვე ე). ავტორი გვამცნებს, რომ გრიგოლს ორჯერ ეხვეწებოდნენ ეპისკოპოსად კურთხეულიყო, მაგრამ მან არც მოინდომა და თანაც განუმარტა ყველას, „ვითარმედ მსოფლიოთა მათ წმიდათა საყდართა არა უმრწემს არიან წმიდანი უდაბნოთა ეკლესიანი“-ო (იქვე მ), არამედ პირიქით მაღლის ძლიერებით მონასტრები პირველს აღემატებიანო.

გიორგი მერჩულსაც დიდის გულმოდგინეობითა და სიხარულით მოთხრობილი აქვს, თუ რამდენად გავლენიანი იყო ხანძთელი არქიმანდრიტი, თუ როგორ ემორჩილებოდნენ მას ყველანი, ეპისკოპოზებიცა და მთავრებიც-კი. მაგრამ მარტო გრიგოლი-კი არა, გიორგი მერჩული მოგვითხრობს განსაკუთრებულ აღტაცებით, რა თავისუფლად გრძნობდენ თავს და დამოუკიდებლად იქცეოდნენ სახელმწიფო მთავრობის წინაშე მაშინდელი ბერ-მონაზონები. „ქეშმარიტნი მონაზონნი ქუეყანასა ზედა არა ვისსა კელმწიფებასა ქუეშე არიან“-ო, ამბობდა გრიგოლი (იქვე კე). და საბან იმხნელიც ხომ ამ მცნებას მტკიცედ იცავდა, იმდენად მტკიცედ, რომ როცა კურაპალატმა იგი წერილით თავისთან მიიწვია, არც თითონ წავიდა, არც პასუხს აღირსა. გაგზავნილს შეეძლო კურაპალატისათვის მოეხსენებინა მხოლოდ: „არა ჰნებავს კაცსა მას... მოსლვაჲ აქა“-ო (იქვე კთ-ლ). ხოლო როდესაც გრიგოლის დახმარებით კურაპალატმა ურჩი ბერი თავის სურვილზე დაიყოლია და მოსულს საბანს უსაყვედურა: „ჯერ არს კელმწიფეთა მორჩილებაჲ“-ო, ბერმა პირში მიახალა: „დიდებულო მეფეო, შენ ქუეყანისა კელმწიფე ხარ, ხოლო ქრისტე ზეცისა და ქუეყანისა და ქუესკნელთაჲ. შენ ნათესავთა ამათ მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე ყოველთა დაბადებულთაჲ. შენ წარმავალთა ამათ ჟამთა მეფე ხარ, ხოლო ქრისტე საუკუნოდ მეუფე... უფროდს შენსა ჯერ არს სმენად სიტყუათა მის-

თად, რომელმანცა ბრძანა, ვითარმედ «ვერვის ჯელეწიფების მონებად ორთა უფალთაჲ“-ო (იქვე ლ). ამაზე შორს წასვლა შეუძლებელია. გიორგი მერჩული აღტაცებული შეჰხარის ამ სურათს, მას მოსწონს მონაზონის სრული თავისუფლება ბატონ-პატრონებისაგან, მისი მამაცი, დამოუკიდებელი და უმწიკვლო ქცევა, ძლიერი სიტყვა და გავლენა. ჩვენი ავტორი გვისურათებს სწორედ ამგვარ მონაზონთა ბატონობის ხანას საქართველოში.

ხანძთელ მამის სიკვდილის 90 წლის შემდგომ, თითქმის ორასის წლის წინად მომხდარ ამბების მომთხრობელს გიორგი მერჩულს, ამასთანავე ვითარ-

– 52 –

ცა მონაზონების ბატონობის აღფრთოვანებულს მოტრფიალეს, რასაკვირველია ადვილად შეეძლო გადაეჭარბებინა და გაეზვიადებინა, ხოლო მონაზონთა სურათისათვის იდეალური შუქი მიეფინა.

ყურადღების ღირსია, რომ გიორგი მერჩული, გრიგოლ ხანძთელი და მისი მოწაფეები სხვებსავით გონება-დახშულს, მხოლოდ წირვა-ლოცვით გართულსა და სხვა არაფრისათვის მზრუნველ მონაზონთა წრეს არ ეკუთნოდა. იგი სულ სხვა მიმართულების კაცი იყო: მას გულში უღვიოდა ბუნების მშვენიერების ტრფიალება, იგი აღტაცებით შეჰხაროდა ბუნების ლამაზს და მომხიბლავს სურათებს. ამ მხრივ გიორგი მერჩულს და ყველა გრიგოლ ხანძთელის მიმდევრებს საუცხოვოდ ახასიათებს ის ფსალმუნი, რომელიც ჩვენი ავტორის ცნობით კლარჯეთის განთქმულს არქიმანდრიტს ხანძთის ამენების დროს ლოცვის მაგიერ უნდა წარმოეთქვას: უფალო „ველნი შენნი აღივსნენ სიპოხითა, განჰპოხო შენ შუენიერებაჲ უდაბნოდსაჲ და სიხარული ბორცვთა შეიმოსონ და ღელეთა განამრავლონ იფქლი ღმრთის-მსახურებისაჲ, ღაღადებდენ და გალობდენ“-ო (იქვე ი).

საკმარისია ადამიანმა გადაიკითხოს ჩვენის ისტორიკოსის თხზულების ის ადგილები, სადაც მას შატბერდისა, ხანძთისა და დანარჩენ მონასტრების მიდამოები აქვს აღწერილი, რომ შეიტყოს, რამდენად ჰყვარებია მას ბუნება, რამდენად ფაქიზი და ნაზი ესტეტიურის გემოვნების პატრონი ყოფილა იგი. მისი აღწერა ბუნების „ქება“ და შესხმაჲ, აი მაგალითად თუნდ „ქებაჲ ხანძთისაჲ“ გრიგოლის მიერ წარმოთქმული ხანძთის აღწერა: „კეთილ არს უდაბნოდ იგი მზისა მცხინვარებითა და ჰაერის შეხავებითა ყოვლით კერძო და აქუს მას წყაროდ მდიდრად გამომდინარჲ, შუენირი, გრილი და ჰამოდ და მალნართა სიმრავლჲ ურიცხჲ“... (იქვე იზ). ან კიდევ კლარჯეთის უდაბნოთა აღწერა: „დაღაცათუ ფრიად განვამრავლო სიტყუად ვერვე მისწუთების გონებაჲ ჩემი ყოველსა უდაბნოთა სიკეთესა უწყებად შენდა“ო, ეუბნებოდა მერჩულის სიტყვით გრიგოლ ხანძთელი დემეტრე აფხაზთა მეფეს, „ბუნებით ერთგუამ არს ქუეყანაჲ უდაბნოთაჲ მათ და კეთილად შეხავებულ მზისგან და ჰაერისა, რამეთუ არცა ფრიადი სოცხჲ შესწუავს მათ და არც გარდარეული სიცივჲ შეაურვებს მყოფთა მისთა, არამედ განწესებით დგას თვისსა საზღვარსა უნოტიო, უხორშაკოჲ, უმიწოჲ, მზუარჲ, რამეთუ კაცთა ნახჲნი ფერჯთანნი არაოდეს თიჯიან ექმნებიან სლვასა მათსა. ხოლო წყალი კეთილი და შეშაჲ ნებისაებრ უნაკლულოდ აქუს აღმოცენებული ქუშათა მათ შინა, ურიცხჲ მალნარი და სიმრავლჲ წყალთა ჰამოთაჲ, ბუნების მხიარულებაჲ მიცემულ არს ღმრთისაგან“ო. (იქვე კდ).

თუ ბუნების სიმშვენიერის სიყვარული გიორგი მერჩულისათვის შეეძლო ჩაენერგა იმ მიმართულებას, რომელიც თვით გრიგოლ ხანძთელისაგან მომდი-

ნარეობდა, მაინც უეჭველია რომ ჩვენი ისტორიკოსი პირადადაც დიდ პოეტურ ნიჭით იყო დაჯილდოვებული, სხვებსავით მას მარტო საეკლესიო და სამონასტრო ცხოვრებით არა აქვს დახშული მხედველობა. რაც უნდა აგვიწეროს მან, ყველაფერი ხორცშესხმული გამოდის, სურათი ცხოველი და მრავალ-ფეროვანია, როგორც თვით ცხოვრება იყო. ამ მხრივ იგი ნამდვილი მხატვარია. მისი აღწერილობა თვალ-წარმტაც სიმკვირცხლით, მშვენიერის ხატოვანობითა და ფერადებით არის აღსავსე, მოთხრობა ბუნებრივად მიმდინარეობს და მკითხველის ყურადღებას შინაარსიანობით ჰხიბლავს. მარტივი მკაფიო და ცხოველის ენით დაწერილი, მშვენიერის, კეთილშობილურის კილოთი გამსჭვალული მთლად პოეტურ თხზულების შთაბეჭდილებას ახდენს.

სწორედ გასაოცარია რა გვარის ხელოვნებითა ჰყავს მას მრავალი იმდროინდელი საეკლესიო მოღვაწე დასურათებული, სხვა-და-სხვა თვისებისა და ხასიათის პატრონი თვითეულის შესახებ მას სიტყვა მეტად მოკლედ აქვს მოჭრილი და მათის მოღვაწეობის მხოლოდ არსებითი და დამახასიათებელი მხარე აქვს აღნიშნული. გიორგი მერჩული ამ მხრივ სწორედ რომ ხელოვანია და ვერც ერთი სხვა ქართველი ისტორიკოსი ვერ შეედრება.

რასაკვირველია გიორგი მერჩულს, რომელსაც მისივე სიტყვით „ცხოვრებად“ ხანძთელ მამის გარდაცვალების 90 წლის შემდგომ შეუდგენია, არ შეეძლო თავისი თხზულება დაეწერა ვითარცა თანამედროვესა და თვთმხილველს „თანადამხდრს“. იგი ამ გარემოებას არცა მალავს და თითონვე აღნიშნული აქვს, რომ მის ნაწარმოებში შეტანილია მხოლოდ „თხრობილი მოწაფეთაგან და მოწაფის მოწაფეთაგან“ გრიგოლ ხანძთელისა (იქვე ბ). მაგრამ ჩვენს ისტორიკოსს ალბად ესმოდა, რომ მოწაფეობა მარტო საკმარისი არ იყო, რომ ნაამბობი სწორე და უტყუარი ყოფილიყო, ამიტომ იგი განსაკუთრებით აცხადებს, რომ თავის ნაწარმოებში მას მოთავსებული აქვს ჭეშმარიტად თხრობილი“ (იქვე). ხოლო როცა მერჩული გრიგოლ ხანძთელის სასწაულთ მოქმედების აღწერას იწყობს, იგი იქვე დასძენს, ცნობები ამის შესახებ „ვისწავენ სარწმუნოთაგან კაცთა“-ო (იქვე ნგ).

ზეპირ და თანამედროვეთა ნაამბოს გარდა გიორგი მერჩულს უსსარგებლნია წერილობითი საბუთებითაც, მაგ. უეჭველია, რომ ხანძთელი მამის მიერ დადებულ საეკლესიო და სამონასტრო წესის შესახებ ცნობები მას ამოღებული აქვს გრიგოლის შედგენილ „განგებისაგან“, ტიბიკონითგან. ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ უადგილობის გამო „განგებად ყოველი ვერ დაიწერა წიგნსა ამას, არამედ თითო სიტყუად ყოვლისაგან“-ო (იქვე კ). ერთს ალაგას მერჩულს მოხსენებული აქვს, რომ „აწ არს ხანძთას ჳელითა მისითა დაწერილი სულისა მიერ წმიდისა საწელიწდოდ იადგარი“-ო (იქვე ლთ) მას მოყვანილი აქვს გრიგოლის იერუსალიმელ მოწაფეთა წერილიც, მოძღვრი-

სადმი გამოგზავნილი, თავით ბოლომდის დედნითგან სიტყვა-სიტყვით გადმოღებული: „იყვნეს ვინამე“-ო, ამბობს გიორგი მერჩული, „იერუსალჴმს მოწაფენი ნეტარისა გრიგოლისნი... რომელთაგან მოწერილი იყო ესჴ ეპისტოლჴ მამისა გრიგოლის წინაშე... ხოლო მე აწ შთავწერე წიგნსა ამას შინა მოწერილი ესჴ მათი შეუცვალებელად ყოველი ესრჴთ“-ო (იქვე ძგ).

გიორგი მერჩული უმთავრესად გრიგოლ ხანძთელზე მოგვითხრობს, ხოლო მის მოწაფეთა და თანამშრომელთა შესახებ ცნობებს რასაკვირველია უმფრო მცირედი ადგილი უკავია: საკუთრივ მოწაფეთა მოღვაწეობა აწერილია მხოლოდ 8 გვერდზე, მე (45) გვერდითგან მოყოლებული ნგ (53) მდე, მაგრამ ამაზე წინადაც ავტორს მრავალი ცნობები აქვს შექსოვილი თვით გრიგოლ ხანძთელის თავგადასავალისა და მოქალაქობის აღწერილობაში, დაახლოვებით კიდევ ცხრა გვერდზე (გვ. ივ, იზ, კბ, კე, ლე, მა-მდ). ამგვარად თვით ხანძთელ მამის მთელ ცხოვრებას უკავია 82 გვერდი, ხოლო აქეთგან მარტო 17 გვერდი ეხება მის მოწაფეებსა და თანამოღვაწეებს. ამისდა მიუხედავად ამ 17 გვერდზედ ავტორმა მოათავსა მრავალი ძვირფასი ცნობა იმდროინდელ შესანიშნავ ქართველ საეკლესიო მოღვაწეებსა და სასულიერო მწერლებზე. ჩვენის ავტორის დიდს და დაუფასებელ ღირსებას ის თვისება შეადგენს, რომ მრავალმეტყველებას ერიდება და თვითთული პიროვნების დამახასიათებელ თვისების დასახელება და მათი უფრო საყურადღებო და თვალსაჩინო ნამოქმედარის ნათლად და მკაფიოდ ჩამოთვლა შეუძლიან; მან სიტყვის თუმცა მოკლედ, მაგრამ ამასთანავე მეტად მკაფიოდ მოჭრა იცის. ამ მხრივ გიორგი მერჩული უებრო მწერალია.

რასაკვირველია ჩვენს „აღმწერელს“ გრიგოლ ხანძთელის მოწაფეთა შესახებ გაცილებით უფრო მეტის მოთხრობა შეეძლო, ვიდრე მას აქვს ნაამბი. რათგან უმეტესი ნაწილი მათგანი მისი თანამედროვენი იყვნენ, ბევრს იგი უეჭველია პირადადაც იცნობდა, მაგრამ იგი მათ შესახებ ცნობებს განზრახ ამოკლებდა, თხზულება ისედაც ვრცელი გამოუვიდა და შიშობდა მეტის მეტად არ გამოეძღვლესო. აი მაგ. რას ამბობს გიორგი მერჩული ერთგან: „ესე მცირედი ვაჟსენე სამთა მათ წმიდათა, თედორწისი და ქრისტეფორწისი და საბან იშხნელისა ცხორებაჲ. ამით რამეთუ ფრიად განგრძობაჲ იქნებოდა საქმეთა მათთა სრულიად აღწერთა ჭეშმარიტად“-ო (იქვე ლზ). ჩვენს ისტორიკოსს მოთხრობის გაჭიანურებისა ეშინოდა და როცაკი შეიძლებოდა ამბავს ამოკლებდა, „არამედ რაჲსაღა განვაგრძობ სიტყუათა“-ო (იქვე ლ), საქმე ასე გათავდაო. იმათ გარდა, რომელთა შესახებაც ჩვენს ისტორიკოსს თავის ნაწარმოებში მოკლე ცხორებანი აქვს შეტანილი, მას ბევრ სხვა მოღვაწეზე და განთქმულ კაცის შესახებ საგულისხმიერო რამე ეამბნა შთამომავლობისათვის, მაგრამ იმავე მიზეზით იძულებული ყოფილა თავის თხზულებისათვის უფრო ვიწრო ფარგალი შემოეკლო. ხანძთელ მამის ბიო-

გრაფი მოწმობს, რომ „მატბერდისა მამათა შორის ფრიად იყვნეს შემდგომითი შემდგომად მონაზონებისა სიმწნითა რჩეული და რომელიმე წინააღწარმეტყუელებისა მადლითა ბრწყინვალე... რომელთა შორის ჟამთა ჩუნთა ბრწყინვიდა ჰვესა მას მიძნადროფასასა დიდი იაკობ... არამედ წიგნისა ამის განგრძობისათჳს მათ ყოველთა თანაწარგვედ“-ო (იქვე ნგ, ამგვარივე ცნობა იხ. იქვე მდ, თავი მ). მაგრამ უყურადღების ღირსია, რომ გიორგი მერჩული მარტო მოწაფეთა ცხოვრების აღწერის დროსაც-კი არა, არამედ თვით გრიგოლის მოღვაწეობის დასურათების დროსაც სცდილობს რაც შეიძლება მოკლედ და სწეროს. ამგვარი სურვილი მას იმიტომ ჰქონდა, რომ მისი თხზულება ადვილი მოსასმენი ყოფილიყო; სწორედ ამიტომაც ეშინოდა მას „წიგნის განგრძობისა“, რომ მოთხრობა მეტის მეტად არ გაჭიანურებულიყო და ამისა გამო მოსაწყენი არ გამხდარიყო. ესტეტიურის მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა მაშასადამე ჩვენი ისტორიკოსი ამისთანა შემთვევებში. გრი-

გოლ ხანძთელის სამონასტრო ტიბიკონის შესახებ იგი მაგ. ამბობს, „არა არს აწ თითოეულად ყოვლისათჳს სიტყუად, რამეთუ შემოკლებულ არს ჟმი ესჳ და გონებად ისწრაფის რადთა არა იყოს ნამეტნავ სასმენელსა მსმე-ნელთასა“-ო (იქვე კ).

გიორგი მერჩულს გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში „სასწაულთა აღწე-რაც“ შეუტანია. იმ დროს სასწაულთმოქმედება წმიდანობის აუცილებელ და დამახასიათებელ თვისებად ითვლებოდა. ჩვენს ავტორსაც ეგონა, რომ „ქრის-ტემან შეამკვნა სასწაულითა... ვითარცა მამად გრიგოლ ეგრწთვე მოწაფე-ნი მისნი“ (იქვე ნბ). ამიტომაც არის, რომ მერჩული 53 (ნგ) გვერდითგან მოყოლებული 69 (დთ)-მდე 16 გვერდს მხოლოდ სასწაულთ-მოქმედებას ან-დომებს. მაგრამ, ჩვეულებრივ, გამოჩენილ მოღვაწის განათლებულ თანამედ-როვეთა ყურადღებას მისი ნაშრომისა და ნამოქმედარის სიდიადე იპყრობ-და ხოლმე და არა საწყალთმოქმედება. გრიგოლსაც იმდენად თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღოდა ქართველ ეკლესიის წინაშე საზოგადოდ და განსაკუთრე-ბით შავშეთ-კლარჯეთის ცხოვრებას მისმა დაუღალავმა შრომამ და მოქმედე-ბამ ისეთი ღრმა კვალი დააჩნია, რომ ამაზე მეტი რაღა იყო საჭირო, რომ განცვიფრებული თანამედროვენი თაყვანის მცემლებად ექცია. ხანძთელ მამის სულიერს სიდიადეს ძლიერი აღმაშენებლობითი და შემოქმედებითი ნი-ჭი შეადგენდა და არა სასწაულთმოქმედება. მხოლოდ შემდეგი თაობანი, რომელთაც არ შეეძლოთ გაეთვალისწინებიათ, თუ რადა ჰქონდა ამა თუ იმ მოღვაწის სახელს ეგოდენი პატივისცემა მოხვეჭილი, მეტ ყურადღებას უფრო სასწაულთმოქმედების ამბებს აქცევდენ. ამით აიხსნება, რომ თანამედ-როვეს და ნიჭიერ ქართველ ისტორიკოსის მიერ დაწერილს „ცხოვრებაში“ სასწაულთა შესახებ ცნობები ჩვეულებრივ ძალიან იშვიათად მოიპოვება ხოლმე და მხოლოდ შემდეგში მერმინდელი მწერლები ძველად აღწერილს ცხოვრების

– 56 –

სასწაულთმოქმედების შესახებ მოთხრობებს უმატებდნენ ხოლმე. როგორც ეტყობა თავის დროზე არც გიორგი მერჩულს მიუქცევია გრიგოლ ხანძთელის სასწაულთმოქმედებისათვის დიდი ყურადღება. იგი თითონ აცხადებს: „მი-ვედ სასწაულთა ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისთა, რომელნიცა ვისწავენ სარწმუნოთაგან კაცთა. ყოველი ვერ შეუძლე აღწერად უმეცრებისა გზი-თა“-ო (იქვე ნგ): ყველა სასწაულები ვერ ჩაურთე, იმიტომ რომ არ ვიცოდით. რომ სდომნოდა, სასწაულების შესახებ ცნობების შეკრება მისთვის უფრო ად-ვილი იქნებოდ, ვიდრე გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების შესახებ.

როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო 53-ე გვერდითგან 50 თავითგან მო-ყოლებული იწყობა სასწაულების აღწერა და 69 გვერდამდე განუწყვეტილვ მოთხრობა სულ ამ საგანს ეხება. მაგრამ ამ 16 გვერდზე მოთავსებულ სას-წაულთაგანის უმეტესი ნაწილი უეჭველია გიორგი მერჩულის აღწერილი არ უნდა იყოს, არამედ შემოუტანია გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრების“ შემავსე-ბელს ბაგრატ ერისთავთა ერისთავს, ადარნერსე კურაპალატის ძეს, „რომელმან ნეტარისა მამისა გრიგოლის ცხოვრებად ესჳ განაახლა სასწაულ-თა მათ გამოკუთვებულთა შერთვითა“-ო (იქვე დთ). სიტყვა „შერთვა“ ამტკიცებს, რომ „განმაახლებელს“ ცნობები გიორგი მერჩულის მიერ გამოტოვებულ სასწაულებზე ბოლოში-კი არ მიუკერებია, არამედ შეუ-ტანია შიგ იქ, სადაც თვით „ცხოვრების“ ავტორს სასწაულთა შესახებ ჰქონია ლაპარაკი. გიორგი მერჩულს სასწაულები ბოლოში არა ჰქონდა მო-ქცეული, სასწაულებზე ლაპარაკის შემდგომ მას 70 – 80 გვერდი ხანძთელ

მამის უკანასკნელი დღენი აქვს დაწვრილებით აწერილი.

თვით გიორგი მერჩულისაგან ვიცით, რომ მისი შრომა დამთავრებული იყო 951 წელს. როდის-ღა უნდა „განეახლებინა“ ეს ნაწარმოები ბაგრატ ერისთავთა ერისთავს, ნერსე კურაპალატის ძეს? ამის განსაზღვრაც შეიძლება, მხოლოდ დაახლოვებით. სუმბატის ისტორიითგან ვიცით, რომ ბაგრატ ერისთავთა ერისთავი გარდაიცვალა 966 წელს (3 ქრკა 63). მაშასადამე შეუძლებელია ეს „განახლება“ ამ წლის შემდგომ მომხდარიყო, ეს არის უკანასკნელი სამზღვარი *terminus post non* ხოლო რაკი ბაგრატის მამა ადარნერსე წოდებულია კურაპალატად, ამ ცნობის საშუალებით შეგვიძლიან პირველი სამზღვარის *terminus ante quem non* გამოვარკვით. ბაგრატონიანთა მემატიანეს სუმბატის თხზულებაში სახელდობრ ნათქვამია, რომ ადარნერსე მხოლოდ „შემდგომად მამისა ძმათა კურაპალატ იქმნა“-ო (ცა და უწყება 62). ხოლო იმავე ისტორიაში ადარნერსეს „მამის ძმის“ სუმბატ კურაპალატის სიკვდილი ნაჩვენებია 958 წელს (იქვე 63). მაშასადამე მხოლოდ 958 წლის შემდგომ შეეძლო ადარნერსეს კურაპალატობა მიეღო. ამ რიგად ადარნერსე კურაპალატის ძეს ბაგრატ კურაპალატს გიორგი მერჩულის თხზულება შეეძლო მხოლოდ 958 – 966 წლებში განეახლებია“. იქნებ ამ დროს ხანძთელ

– 57 –

მამის ცხორების „აღმწერი“ ჯერ ცოცხალი ყოფილიყო კიდევ. სიტყვა „განახლა“ მეტად დიდმნიშვნელოვანია და ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის მცირედს ნამოქმედარს სრულებით არ შეჰშვენის: მას მხოლოდ გამოტოვებულ სასწაულთა აღწერა „შეურთავს“. თვით ავტორი გიორგი მერჩული, თითონაც არ მალავდა, რომ მან ყველა სასწაულების აღწერა ვერ შეიტანა თავის თხზულებაში „უმეცრების გზითა“-ო. იქნება ეს წინადადება მას სწორედ მაშინ ჩაერთვას, როცა ბაგრატმა „გამოკლებულთა“ სასწაულთა ჩართვა განიზრახა და იქნებ თვით მერჩულისავე დახმარებით განახორციელა კიდევ. ყურადღების ღირსია, რომ გიორგი მერჩულს ცნობა თავის „აღმწერლობა“-ზე „ცხორების“ ბოლოში, 80 გვერდზე მოუქცევია (გვ. 3), ცნობა ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის „განახლების“ შესახებ-კი მესამე პირით ნაამბობია 69 (დთ) გვერდზე.

ერთი სიტყვით მოთხრობილ სასწაულთა შორის ერთი წილი ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავისა ყოფილა. მაგრამ მათი გამოყოფვა გიორგი მერჩულის შეგროვებულ სასწაულთაგან რასაკვირველია ძნელია, მეტადრე, თუ ზემოაღნიშნულმა „განმაახლებელმა“ თავისი წვლილი მართლაც ავტორისავე დახმარებით შეიტანა „ცხორება“-ში. მაინცა-ღა-მაინც ცხადია, რომ თვით გიორგი მერჩულის თხზულება თავდება 81 გვერდზე 84 თავით და თავი 85 და 86 მერმინდელ გადამწერთა დამატება უნდა იყოს.

ჩვენს ისტორიკოსს მიზნადა ჰქონდა აეწერა გრიგოლ ხანძთელისა და მის მოწაფეთა ცხორება და მოქალაქობა. რომ მოთხრობის მიმდინარეობა არ დარღვეულიყო, ერთად-ერთი საშუალება იყო ავტორს თვითოეულ მათგანის თავგადასავალი ცალკე-ცალკე ეამზნა. მაგრამ მაშინ „აღმწერელს“ ერთისა და იმავე შემთხვევის, ხოლო განსაკუთრებით გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობის აღწერა რამდენჯერმე მოუხდებოდა. ამას გარდა მაშინ თვით სამონასტრო ცხოვრების დაფუძნებისა და აღორძინების სურათი გაოხრებულ ტაო-კლარჯეთ-შავშეთში იმდენად ცხოველი და ფართო არ გამოვიდოდა, როგორც იყო ნამდვილად. ამ მხრივ გიორგი მერჩულის სურვილი, რომ ხანძთელ მამისა და მის აღზრდილთა ცხორება ერთად აეწერა, ბევრის მხრით არის საქებური.

თუმცა ესეც-კია, რომ ამ გვარ გეგმისა და უადგილობის გამო ჩვენი ისტორიკოსი იძულებული იყო გრიგოლ ხანძთელს გარდა სხვებზე მოკლედ მოეკრა სიტყვა, ან არა და სრულებითაც არა ეთქვა-რა.

რასაკვირველია რაკი ავტორს ჰსურდა თვითოეული მოწაფის ყველა საყურდღებო თვისება და ღვაწლი მოკლედ მაინც უეჭველად ერთგან აღენიშნა, იგი იძულებული უნდა ყოფილიყო მოთხრობის პირდაპირი მიმდინარეობა დრო-გამოშვებით შეეწყვიტა ხოლმე, სწორ გზისაგან გადაეხვია, რომ ამა-თუ-იმ გრიგოლის მოწაფის შესახებ ეამბნა და, როცა ამბავს დაამთავრებდა, ისევე შეჩერებულ მოთხრობას დაჰბრუნებოდა. ამისთანა შემთხვევაში როცა ჩვენი ის-

– 58 –

ტორიკოსს შეწყვეტილ თხზულების მთავარ საგანს უბრუნდება ხოლმე, იგი სწერს: „არამედ აწ კუალად პირველსავე სიტყუასა მივიდეთ“-ო (იქვე, ლა), ან არადა „არამედ აწ კუალად ნემტი იგი პირველი განვაახლოთ“-ო (იქვე, ლდ).

გიორგი მერჩულს თავის თხზულებაში თითქმის ორას, მაინც-და-მაინც ას ოთხმოცდა ათი წლის წინად მომხდარი ამბები აქვს მოთხრობილი და რასაკვირველია ამგვარს არათანამედროვესაგან დაწერილ საისტორიო წყაროს თვითოეული ცნობა მკლევარმა ყოველ მხრივ უნდა ასწონ-დასწონოს, რომ ამ რიგად მისი ეჭვმიუტანელობა და სიმართლე გამოარკვიოს. ასეთმა გულდასმითმა განხილვამ დამარწმუნა, რომ მერჩულის ნაწარმოები, რამდენადაც სხვა წყაროებითგან ცნობილს პირებსა და მოღვაწეებს შეეხება, საზოგადოდ სანდო თხზულებაა და ნამდვილს უტყუარს ცნობებს შეიცავს.

ჩვენს ისტორიკოსს მხოლოდ ერთს ალაგას, თხზულების დასასრულში აქვს მოყვანილი თარიღი, მაგრამ სამაგიეროდ იგი უმთავრესს ცნობას ეხება და ამასთანავე მრავალი თანამედროვე როგორც სახელმწიფო მთავრობის, ისე საეკლესიო გამგეობის მაღალნი პირნი არიან ჩამოთვლილნი. მართლაც ყველანი სწორედ იმ დროსა ცხოვრობდნენ და ამით მოყვანილს თარიღს შეურყეველი სიმტკიცე ენიჭება. ამ თარიღის საშუალებით შეიძლება დანარჩენ ზოგიერ ქრონოლოგიურ ცნობების გამორკვევაც.

ყველა მაგალითების მოყვანა, როდესაც გიორგი მერჩულის თხზულება ჭეშმარიტს ცნობებს გვაძლევს, რასაკვირველია, შორს წაგვიყვანდა და არც შეიძლება. დავასახელებ მხოლოდ ორიოდ ამგვარს შემთხვევას: ჩვენი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ გრიგოლი „სახლსა შინა სამეუფოსა დიდისა ნერსჳ ერისთვისა აღზრდილ იყო ჳელითა კეთილად-მსახურისა დედოფლისა ნერსჳს ცოლისადათა რომელსაცა ეშვილა, რამეთუ იყოცა ძმისწული მისი“-ო (იქვე, ბ). იოანე საბანის ძის თხზულებითგან ჩვენ ვიცით, რომ ქართლში მართლაც იყო ნერსე ერისთავი, რომელიც სჩანს 772 – 786 წლებში (ც~დ აბო ტფლ~სდ 15). ხოლო მერჩულს აღნიშნული აქვს, რომ 861 წელს, როდესაც ხანძთელი მამა გარდაიცვალა, იგი 101 წლისა ყოფილ, ა ას მეორეში მდგარა, მაშასადამე გრიგოლი 759 – 760 წ. დაბადებულა. ამგვარად გიორგი მერჩულის ცნობა ქრონოლოგიურად საუცხოვოდ უდგება იოანე საბანის ძის ცნობებს და ნერსე ერისთავს 772 – 786 წ. განმავლობაში შეეძლო აღეზარდა 759 – 760 წ. დაბადებული ცოლის ძმისწული.*)

გიორგი მერჩული ამტკიცებს აგრედვე, რომ როცა გრიგოლ ხანძთელი კლაჯეთში და ტაოში სამონასტრო აღმაშენებლობა დაიწყო, „არცა მსოფლიო-

*) გ~ი მერჩული სცდება მხოლოდ, როდესაც ამბობს ვითომც ნერსე უშვილო

ყოფილიყოს; მას, როგორც სჩანს აბო ტფილელის მარტვილობითგან, შვილები ჰყო-
ლია (გვ. 18).

– 59 –

ნი ერის-კაცნი ახლვიდეს ახლად შწნებისათჳს მათ ქუეყანათადასა, რამეთუ
კლარჯეთს და ტაოთა შინა და შავშეთს და ყოველთა მათ მახლობელთა
ქუეყანათა მცირედნი იპოვებოდეს დამწწნებულ ტყეთა შინა ადგილ-
ადგილ“ო (იქვე, ია). ეს ცნობა მტკიცდება მეორე ქართველ ისტორიკოსის
სუმბატ დავითის ძის მოწმობითაც, რომელსაც მოთხოვნილი აქვს, რომ აშოტ
კურაპალატის შავშეთ-კლარჯეთში დასახლებისას, დაახლოვებით იმავე დროს რო-
დესაც გრიგოლი თავის მოღვაწეობას შეუდგა, „ვევი შავშეთისა უშენებელ
იყო მაშინ გარეშე მცირედთა სოფელთასა, რამეთუ ჟამთა სპარსთა უფ-
ლებისასა აოჯრდა... და კულად შემდგომად მისსა სლვამან სატლობისამან
მოაოჯრა შავშეთი, კლარჯეთი და მცირედლა დაშთეს კაცნი ადგილ-
ადგილ“–ო (3 ქკა, 52).

შემდეგ „ცხორება“–ში ნათქვამია, რომ „ამოტ კურაპალატმან... აღაშწნა
ციხე არტანუჯისა (გვ. ნვ). სუმბატიც ადასტურებს ამ ცნობას, რომ აშოტმა
„პოვა კლარჯეთის ტყეთა შინა კლდე ერთი, რომელი პირველ გორგასარს ვახ-
ტანგს ციხედ აღემენა, სახელით არტანუჯი, და აოხრებულ იყო... იგი განა-
ახლა აშოტ და აღაშენა აგრეთვე ციხედ და წინა-კერძო მისსა ქუეშეთ აღაშენა
ქალაქი“–ო (3 ქრკა 53).

გიორგი მერჩულს 33 (ლგ) გვერდზე დასახელებული ჰყავს ბევრი იმ-
დროინდელი კლარჯეთისა და შავშეთის მონასტრების „მაშენებელი“ და მფა-
რველი. ყველა დასახელებული პირები როგორც ეს სჩანს სუმბატ დავითის
ძის თხზულებითგან მართლაც იმ ხანებში ცხოვრობდნენ (ცა და უწყება
56 – 60). ჩვენს ავტორს აგრედვე მრავალი საეკლესიო მოღვაწე ჰყავს მოხ-
სენებული, უმეტესი მათგანი აქამდისინ სხვა წყაროებითგან ცნობილი არ იყ-
ნენ; საყურადღებოა მხოლოდ, რომ გიორგი მერჩულს მოჰყავს იერუსალიმელ
ქართველ მონაზონთა ეპისტოლე გრიგოლისადმი, რომელშიაც მოხსენებულია
„მაკარი“ ბერი (ცა გვ. ძგ), რომელიც მართლაც მოღვაწეობდა იმ დროს
იერუსალიმში და მისი 864 წელს სინას მთის ქართველთა მონასტრისათვის
დაწერილი უშველებელი საუცხოვო და ჯერ-ჯერობით უძველესი თარიღიანი
ხელთნაწერი ეხლაც ინახება სინას მთის წა ეკატერინეს მონასტრის წიგნსა-
ცავში (იხ. ნ. მარრის Григорий Мерчуль გვ. XVIII. TP. წიგნი VII).

მკლევარი უფრო ფრთხილად უნდა მოეპყრას „სასწაულთა“ აღწე-
რილობას, რაკი იქ გულუბრყვილობა „შეთხუზულის“ აუცილებელი
შემადგენელი ნაწილი უნდა იყოს და ეჭვს იქ ადგილი არ ჰქონდა
ხოლმე. თუმცა თვით გიორგი მერჩული როგორც სჩანს ცდილა, რომ „სას-
წაულები“–ს შესახებ ცნობები ნდობის ღირს მომთხრობელთაგან „სარწმუნო-
თაგან კაცთა“ შეეკრიბა. ზოგი ერთი მათგანი მართლაც სრულებით უტყუა-
რი ამბავი უნდა იყოს და არაფერს სასწაულებრივს, კაცმა რომ სთქვას,
არ შეიცავს. ისეთია მაგ. მოთხრობა აშოტ კურაპალატის საყვარლის შესა-

– 60 –

ხებ (გვ. ნვ-ნწ, § ნე) და მცირედის გამონაკლისით და არსებითად აგრედვე
ამბავი ადარნერსეს აშოტის ძის საყვარლის შესახებ (იქვე ნწ-ძ § ნვ). მაგ-

რამ „განმაახლებელი“ ბაგრატ კურაპალატი ალბათ ასეთის სიფრთხილით არ ეკიდებოდა თავის მოვალეობას და ცდილა ბევრი „სასწაულები“ შეეტანა გიორგი მერეჩულის თხზულებაში. საბედნიეროდ სასწაულთა უმეტესი ნაწილი, რომელიც გადამეტებული ცრუმორწმუნოებით არის გამსჭვალული, მაინც-და მაინც ისტორიისათვის არაფერს საყურადღებოს არ წარმოდგენს, როგორც მაგალითად „მჯდომის“ შესახებ (იქვე ძვ, დედაკაცის შესახებ, „რომლის ჯელნი და ფერჯნი მტერისაგან მიხუმელ იყენეს“ (იქვე, ნდ § ნბ), „სისხლის დინებითა გუემული“ დედაკაცის შესახებ (იქვე ნდ – ნე, § ნგ), „საშინელ ვეშაპის“ შესახებ (იქვე ძე – ძვ § ძვ) და სხვები.

ყურადღების ღირსია მხოლოდ ცქირის თავზე გადამხდარი „სასწაული“ (იქვე ძვ – ძთ, § ძწ და ძთ), რომელიც არაფერს სასწაულებრივს არ შეიცავს და ისტორიისათვის საგულისხმიერო ცნობებით არის სავსე, მაგრამ მხოლოდ ერთი ქრონოლოგიური დაბრკოლება არსებობს. „ცხორება“-ში ნათქვამია, რომ ცქირი იყო „ტფილისს აღზრდილი საჰაკ ამირისა ისმაელის ძისაგან და მოციქულად მავალი აშოტ კურაპალატსა წინაშე“ (იქვე ძვ). რომელი აშოტი კურაპალატია აქ ნაგულისხმევი? რაკი ცქირი გრიგოლ ხანძთელის დროს ყოფილა, მაშასადამე მთელი ეს ამბავი შეიძლება მომხდარიყო 861 წლამდე, როდესაც კლარჯეთის განთქმული არქიმანდრიტი გარდაიცვალა. ხოლო ამ ხნის განმავლობაში ცხოვრობდა მხოლოდ ერთი აშოტ კურაპალატი დიდად სახელდებული. მაგრამ ის მოკლულ იქმნა 826 წელს. ამ გვარად ცქირის ამბავი შესაძლებელი იყო მომხდარიყო 826 წლამდე. სწორედ აქ იბადება დაბრკოლება: ტფილისის ამირას, რომელსაც ვიტომც უნდა აღეზარდა ცქირი, ერქვა საჰაკ ისმაილის ძე. იგი ცნობილია სხვა წყაროებითგანაც: „მატიანწ ქართლისად“-თგან, სადაც ნათქვამია, რომ იგი „დაჯდა ამირად ტფილისსა“ ხალილ იაზიდის ძის შემდგომ. ამ დროს კი აშოტ დიდი კურაპალატი უკვე დიდის ხნის მკვდარი იყო (*443, გვ. 220). არაბულ წყაროებშიც იგი, ისხაკ იბნ ისმაილად წოდებული, მოხსენებულია ხალიფა ვასიყის (842 – 47) დროს (Ghazarian. Armenien unter der arabischen Herrschaft 50). მხედართ-მთავარმა ბუღამ მოჰკლა იგი ხალიფას ურჩობისათვის 852 – 3 (ქლ ერის ისტორია II, 374 – 377). ისხაკ იბნ ისმაილის წინ ამირად ყოფილა ხალილ იაზიდის ძე, ხალილ იბნ იაზიდი (იქვე 372), რომელიც პირველად დაუნიშნავთ ხალიფა ალ-მამუნის (813 – 833 წ.), ხოლო მეორედ მუტასიმის (833 – 842 წ.) დროს (Ghazarian. op. c. 50 და იქვე 373). მაშასადამე შეუძლებელია, რომ ამირას საჰაკ ისმაელის ძეს აშოტ კურაპალატისათვის მოციქულები ეგზავნა. გვლ ხანძთელის ცხორებაში უეჭველია შეცდომა უნდა იყოს. ან ამირას სახელია არეულო, ან კურაპალატისა. თუ ამირას სახელი სწორედ

– 61 –

არის მოყვანილი, მაშინ კურაპალატად ბაგრატი იყო († 876) აშოტის ძე (ქლ ერის ისტორია II, 373). ხოლო თუ ცქირის ამბავი მართლა აშოტ კურაპალატის დროს მოხდა მაშინ ამირას სახელია არეული და საჰაკ ისმაელის ძის მაგიერ უნდა ყოფილიყო დასახელებული ან ალი შუაბის ძე (იქვე II, 369) ან ხალილ იაზიდის ძე (იქვე 373). სხვაფრივ მთელი მოთხრობა ცქირის შესახებ ნამდვილ უტყუარ ამბის შთაბეჭდილებას ახდენს.

გიორგი მერეჩულის თხზულება ხელმეორედ იპოვნა და დედანი პირველად და საუცხოვოდ გამოსცა ნ. მარტა (TP. წ. VII).

ბასილი ზარზმელი წინამძღვარი.

ბასილ ზარზმელს დაუწერია „ცხორება და მოქალაქობა ღმერთ-შემოსილისა ნეტარისა მამისა ჩუენისაჲ სერაპიონისი“ (ც~ფ გვ. 43). ავტორი ყოფილა „ძმისწული სერაპიონისი“ და ზარზმის მონასტერში მი-სულა „შედგომად ჟამთა მიცვალებისა“ ბიძისასა (იქვე). მაშინ უნახავს ბასილს სერაპიონ ზარზმელის „ყოველივე ნამუშავენი“, რომელიც „ყოვლად ბრწყინვალედ და კეთილად“ ყოფილა მოწყობილი (იქვე). ბასილი ზარზმაში დარჩენილა და „ბრძანებითა უფლისათა“ თავის ბიძის გვამი ძველ საფლავითგან ამოუღია, ახალ შემზადებულ ქვის ლარნაკში ჩაუსვენებია „საჩინოსა შტოსა ახლისა ეკლესიისასა“ და ზედ ჯუარი აუმართავს (იქვე 44). შემდეგ ბასილს მიუღია ზარზმის მონასტრის წინამძღვრობა (იქვე 44 – 45) და ალბად იგი არის მოხსენებული ზარზმის ეკლესიის ჩრდილოეთის კედლის წარწერაში (E. Такайшвили. Археологическія экскурсіи вып. I, 16 – 17).

ამგვარად ცხადია, რომ ბასილი სერაპიონის უმცროსი თანამედროვე ყოფილა. ჩვენ ავტორის თხზულებითგან არა სჩანს, რომ იგი სერაპიონის სიცოცხლის დროს ზარზმაში ყოფილიყოს და თავის ბიძის მოღვაწეობისა და მოქმედების თვითმხილველი ყოფილიყოს. ამიტომაც არის, რომ თვით ბასილის სიტყვით იგი მოგვითხრობს ამბებს „შეკრებულთა ცხორებისა მისისათა“ (იქვე 3). რამდენად ნაკლებად სცოდნია ბასილს თავის ბიძის სერაპიონის შთამომავლობა თუნდაც იმითა მტკიცდება, რომ მას სერაპიონის დედის, ხოლო თავის ბიძის ცოლის, სახელიც-კი დავიწყებული ჰქონია: „სასხელსა დედისა მისისასა უმეცარ ვართ... ჟამთა დაფარვისათჳს“-ო (იქვე 4). სერაპიონის მამა ადრე დაქვრივებულია, თითონაც მალე გარდაცვლილა და სერაპიონი და მისი ორი მცირეწლოვანი ძმა ობლად დარჩენილან. ალბად ამით თუ აიხსნება ამგვარი გულმავიწყობა.

– 62 –

ბასილი ზარზმელი არსად ამბობს თავის თხზულებაში, თუ როდის დასწერა მან სერაპიონის „ცხორება“. არსად არის აღნიშნული რაიმე თარიღიც. ამიტომ ამ საკითხის გამორკვევა მხოლოდ დაახლოვებით შეიძლება. ჩვენი ავტორი ასახელებს იმ პირს, რომელსაც მისთვის სერაპიონის სასწაულთმოქმედება აუწერია: „მოგუეთხრა ესე არა თუ უჩინოთა ვიეთმე მიერ კაცთა, არამედ ფრიადცა საჩინოთა და ბრწყინვალეთა, ვიტყვთ უკუჲ გიორგის ეპისკოპოსსა მაწყუერელსა, რომელი აღიზარდა... განთქმულსა მას უდაბნოსა ოპიზას“-ო (იქვე 27). „ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი პირველ ეპისკოპოსობისა და უკანასკნელ ეხილვნეს, მომითხრეს პირმან მან უტყუველმან, გიორგის ვიტყვ მაწყუერელსა“-ო, კვლავ ამბობს მეორეგან ჩვენი ავტორი (იქვე 41). ეს გიორგი მაწყუერელი ეპისკოპოსი მოხსენებული ჰყავს გიორგი მერჩულესაც: გრიგოლ ხანძთელის სხვა მახლობელ მოწაფეთა და მამათა შორის, რომელთაც შეეძლოთ ხანძთელი არქიმანდრიტის ცხოვრება ღირსეულად აღეწერათ, იგი გიორგი მაწყუერელსაც სთვლიდა (ც~ფ გ~გლ ხნძ~თსდ. ნგ). ხოლო როცა გიორგი მერცული თავისი თხზულების წერას შესდგომია, მაშინ გიორგი მაწყუერელი უკვგ მკვდარი ყოფილა.

ჩვენ ვიცით, როდის დაამთავრა გიორგი მერჩულმა თავისი თხზულება – 951 წელს. ხოლო როდის დაიწყო წერა, ეს გამოურკვეული არ არის. ცხადია, მხოლოდ რომ ამოდენა „ცხორების“ დაწერა ადვილი საქმე არ იყო და ერთბაშად არ შეიძლებოდა. მაინც-და-მაინც 951 წელს გიორგი მაწყუერელი ეპის-

კოპოსი უკვე მკვდარი ყოფილა. მაშასადამე ბასილ ზარზმელს ცნობები სერაპიონ ზარზმელის შესახებ 951 წ. კარგა ხნით ადრე უნდა ჰქონდეს შეკრებილი. ხოლო თვით „ცხორება“ მაშასადამე უნდა დაახლოვებით იმავე დროს ყოფილიყო დაწერილი, როდესაც გიორგი მერჩულს დაუმთავრებია თავისი შესანიშნავი ნაწარმოები, – მეათე საუკუნის პირველ ნახევრის დამლევს.

თუ ოდესმე აღმოჩნდა მიქელ პარეხელის „ცხორება და მოქალაქობა“, და სასწაულნი, რომელიც ბასილის სიტყვით „შემდგომად სიკვდილისა მისისა აღწერეს მოწაფეთა მისთა“ (ც~დ სრ~ჰსნი 6), მაშინ უფრო დაახლოვებით შეიძლება განისაზღვროს სერაპიონ ზარზმელის „ცხორების“ შედგენის თარიღი იმიტომ, რომ როცა ავტორი ამ „ცხორება“-სა სწერდა, მიქელ პარეხელის „ცხორება“ უკვე დაწერილი ყოფილა.

მაგრამ სერაპიონის „ცხორება“ ხელუხლებელიც იმ სახით არ არის შენახულული, როგორც იგი დაუწერია ავტორს. ამ თხზულების გამოქვეყნებულს ტექსტს ცხადად ეტყობა, რომ ვიღაც უცნობს ბასილის ნაწარმოებისათვის ხელი შეუხია. 43-ე (*275-ე) გვერდზე სახელდობრ ნათქვამია: „ესე მქამომდე იყავნ. ხოლო ჩუენ შემდგომად ამისა სხუადცა მოვიგსენოთ და ეგრეთ დავიბეჭდოთ სიტყუასა (sic), რამეთუ თვთ დასწერს ბა-

– 63 –

სილი, რომელმან ცხორებად ესე წმიდისა აღწერა, და იტყვს, ვითარმედ „მე ბასილი, ძმწული წმიდისა სერაპიონისი, უნარჩევსი ყოველთა მოწესეთა, შემდგომთა ჟამთა მიცვალებისა მისასათად მოვიწიე ზედა წმიდასა სამარხვოსა მისსა“-ო და სხვა (იქვე 43). სიტყვები „თვთ დასწერს ბასილი, რომელმან ცხორებად ესე წმიდისა აღწერა“ უეჭველია ეკუთვნის ვიღაც უცნობს, რომელიც შეიძლება უბრალო გადამწერიც იყოს, – და მაშინ იქნება ამ ადგილს გარდა ზარზმელ ისტორიკოსის თხზულებაში სხვაგან არსად იყოს შეტანილი ცვლილება, – ან არადა გადამკეთებელი ლაპარაკობდეს, რომელსაც შეიძლება ბასილის ნაწარმოები აქა-იქ შეემოკლებინოს. რაკი ეს უცნობი თავის ვინაობას არ ამჟღავნებს და „ცხორების“ აღმწერელად მარტო ბასილსა სთვლიდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ მას თხზულებისათვის მხოლოდ ოდნავ შეუხია ხელი. თუმცა ამ საყურადღებო და დიდ-მნიშვნელოვან საკითხის საბოლოოდ გამორკვევა მხოლოდ მაშინ შეიძლება, თუ რომ ბასილის თხზულების სრული დედანი აღმოჩნდა. რაკი საკითხი ჯერ-ჯერობით სათუოდ რჩება, ამიტომ ჩვენ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ზოგიერთი მოსაზრებათაგანი, რომელიც ქვემოდ ბასილის შესახებ, ვითარცა ისტორიკოსზე, არის გამოთქმული, შემდეგში, თუ რომ სერაპიონის „ცხორების“ თავდაპირველი დედანი აღმოჩნდა და ბასილის თხზულების გადაკეთებულობა დამტკიცდა, შეიძლება იმ უცნობს გადამკეთებელს ეხებოდეს.

ბასილ ზარზმელისათვის ცხადია, რომ გამოჩენილ საეკლესიო მოღვაწეთა ცხორების აღწერა სათანადო საქმეა: „ქებისა და ბრწყინვალე შესხმისა ღირს არიან მოყუარენი ღუთისანი და აღმასრულებელნი საღუთოთა მცნებათა მისთანი“-ო, ამბობს იგი (ც~დ 1); იმიტომ რომ თვით მეუფე ღმერთი „სასყიდლად შრომათა“ დაჰპირდა მათ, „სახელები თქუენი აღწერილ არს ცათა შინა“-ო (იქვე). მით უმეტეს, როგორც სჩანს, ჩვენს ავტორს საჭიროდ მიაჩნდა, რომ მათი სახელი და ცხორება აღწერილი ყოფილიყო „ქუეყანასა ზედა“. ბასილი ამასთანავე დარწმუნებულია, რომ თვითოეულს ხანას თავისი მოღვაწეები ჰყავდა: „პირველად“ იყვნენ „მოციქულნი“, შემდეგ

„მწყემსნი და მოძღვარნი და მამანი დაეწესნეს“ და „შემდგომითი შემდგომად“ მათ მსგავსთა, „აღმოშვა“-ს განგება ადამიანთა ნათესავს „არა დააკლებს“-ო (იქვე 2).

მაგრამ ამ შეხედულებას მაშინ თურმე ყველა არ ეთანხმებოდა. პირიქით ისეთებიც იყვნენ, რომელნიც პირდაპირ ამტკიცებდნენ: „ჟამთა ამათ ჩუენთა არღარა ვის ჳელეწიფების მსგავსებაჲ პირველთა მამათა, რამეთუ განგებითა რადთმე საღმრთოდთა მიფარულ არს“ (იქვე 3) პირვანდელი მადლიო. ბასილი ზარზმელს ამგვარი აზრი შემცდარად მიაჩნდა: არა, „ჟამთაცა ჩუენთა იხილვნეს ახალნი მნათობნი და მოძღვარნი და მასწავლებელნი, ვითარცა ძუელსა შინა ელია დხ იოანე და შემდგომად

- 64 -

პავლე თებელი და დიდი ანტონი, მაკარი, ეფთჳმი, საბა და გერასიმე და, რად გჳჳმს თჳთოეულად წარმოთქუმა, ყოველნი მსგავსნი და მობაძვენი მათნი, რომელთა ვლეს მოსწრაფებით იწროდ და საჭირველი გზად, მიმყვანებელი ზეცისა ქალაქად, რომლისა ხუროთ-მოძღვარ და შემოქმედ ღმერთი არს“-ო (იქვე 2-3).

სხვათა შორის პირველ წმიდა მამათა „ყოველითურთ მსგავს იქმნა ზეცისა ჩინებისა ღირსი ყოვლად-წმიდაჲ მამად და მოძღვარი ნეტარი სერაპიონ“-ო (იქვე 3). მსმენელო, „შენ ისმინე გულმოდგინედ“ და დარწმუნდები, რომ ჩემი აზრი სწორე არისო (იქვე). შემდეგში მართლაც ავტორი ცდილობს დაუმტკიცოს მსმენელს, რომ სერაპიონი წმინდანია, სასწაულებრივის მადლით დაჯილდოვებული. ამით აიხსნება იქნებ აგრედვე, რომ ბასილს ასეთის გულმოდგინებით მოთხრობილი აქვს თავის ბიძის სასწაულთ-მოქმედებაც.

ბასილი ზარზმელის აზრით სერაპიონის „ცხორებისა“ და მოქალაქობის, საქმეთა, შრომათა და სწავლათა აღწერილობის მოსმენას მიბაძვის სურვილი, „ძალისაებრი ბაძვა“ უნდა აღედრა (იქვე 3).

სერაპიონ ზარზმელის ცხორებაც ეკლესიაში წასაკითხავად ყოფილა დაწერილი. ავტორს თავის მოთხრობასა და „მოკსენება“-ში ჩაურთავს ამგვარი ეკლესიაში მდგომ მონაზონთადმი მიმართვა: „ჰ პატოსანო და სამღთო კრებულო.. მღდელნო და მამანო უდაბნო[ა]სა დიდისა ზარზმისანო... გუეს-მოდინ სწავლანი და საღუთონი საქმენი და შრომანი მისნი... აწ გულის მოდგინედ ვისმინოთ... გამოხატვაჲ.. ცხორებისა მისისა და აწინდელისა აქა შემოკრებისაჲ“-ო (იქვე 3 იხ. აგრედვე 33). ეს თხზულება მაშასადამე საყდარში წასაკითხავად არის დაწერილი სერაპიონის ხსენების დღეს 29 ოქტომბერს.

როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, ბასილი ზარზმაში სერაპიონის სიკვდილის შემდგომ მოსულა. მაშასადამე თავის ბიძის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას არ შესწრებია და მის თავგადასავალისა და მოქალაქობის აღსაწერად თავდაპირველად უეჭველია მასალები და ცნობები უნდა შეეკრიბა. თვით თხზულებითგანა სჩანს, რომ მის ავტორს მოთხრობელიც ჰყოლია და მასალაც ჰქონია ხელთა.

მართალია ისეთი ადგილებიც არის, სადაც ბასილი შეიძლება ნახულსა და გაგონილს თვით მოგვითხრობდეს. საკუთრივ ბასილს, ვითარცა ძმისწულს, შეიძლება ეკუთვნოდეს ცნობები სერაპიონის ჩამომავლობაზე, მის მშობლებსა, ძმებზე, მის პატარაობასა და ჭაბუკობაზე (ანუ 4-5 გვ.) ეს ამბები ჩვენს ავტორს იქნებ მამისაგან ჰქონდეს

გაგონილთ. მასვე შეეძლო აეწერა ყველაფერი, რაც სერაპიონის გარდაცვალების შემდგომ მოხდა ზარზმის მონასტერში, ის რაც 41 – 43

– 65 –

გვერდებზეა ნაამბობი. დასასრულ პირადად მას ეკუთვნის ცნობები სერაპიონის ნეშტის ახალ ეკლესიაში გადასვენების შესახებ (გვ. 43 – 44!). აქ ავტორი თავის თავს თითონ ასახელებს და მოსაუბრესავით ლაპარაკობს: „მე ბასილი, ძმისწული წმიდისა სერაპიონისი,... შემდგომად ჟამთა მიცვალებისა მისისათა მოვიწიე ზედა წმიდას სამარხვოსა მისსა და ვიხილე ყოვლად ბრწყინვალედ და კეთილად ყოველივე ნამუშავევი მათი და განვიშვ და განვიხარე... კელვყავ და შევჰმზადე ლარნაკი ქვისა და აღვადე საფლავსა მისსა... დავსხენით ლარნაკსა შინა ახალსა და აღვმართენით მას ზედა ჯუარი“-ო... (იქვე, 43 – 44).

ყურადღების ღირსია, რომ იქ სადაც ბასილს ახალ ეკლესიის აშენების ამბავი აქვს მოთხრობილი, მას თავის ცნობების დამამტკიცებელი წარწერა მოჰყავს და ქანდაკებასაც ასახელებს, რომელიც ეკლესიის კედელზე ყოფილა გამოყვანილი (იქვე 43).

ცნობები მიქელ პარეხელის შესახებ (გვ. 5 – 6) ბასილ ზარზმელს უეჭველია მიქელის ცხოვრებითგან ექნება ამოღებული, რომელიც უკვე დამთავრებული ყოფილა, როდესაც ჩვენი ავტორი თავის თხზულების წერას შესდგომია (იქვე 6). შესაძლებელია იქითგანვე იყოს ამოკრეფილი ზოგიერთი ცნობები მაინც სერაპიონის მ(1.წაფმობისა და მის პარმხიო, ზარზმად წარგზავნის ხანას შესახებ იტი 6-9).

ხოლო იმ ადგილითგან, სადაც სამონასტრო ადგილის ძებნაზეა ლაპარაკი, ბასილს, როგორც სჩანს, თვით მონაწილეს პირით აქვს ნაამბობი, სერაპიონის თანამხლებ ერთ-ერთ ძმათაგანის მოთხრობილია. ცხადად ეტყობა თვით მოთხრობასაც. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია, რომ სამონასტრო ადგილის ძებნის აღწერილობა ჯერ სასაუბრო კილოთი იწყობა, როგორც მაგ.: „აღდგა წმიდა იგი და ძმა მისი იოანე და ერთი ძმათა მათგანი, რომელთა რიცხვ ექუს იყო და წარემართნეს ჭაბუკსა მას თანა სამნი იგი და სამნი დაეტევნეს ადგილსა მას. ხოლო იწყეს სლვად.. და ვითარ ვლეს, მიიწინეს შესაკრებელსა ორთა მათ წყალთასა“. (იქვე 16). მხოლოდ იმ ადგილითგან მოყოლებული, სადაც ნათქვამია, თუ როგორ მოვიდნენ „სამძმოდე“, მოთხრობა უცებ პირველი პირით არის აღწერილი, – მაგალითად მოვიყვან ზოგიერთს ადგილებს: „ვითარცა მოვიწიენით“ ადგილსა მას (სამძმოს)... ჩუენ გუენება, რამეთუ გარეშემოწერით შემოვლოთ სიმგრულე მათ ადგილთა“-ო (იქვე 16)... „აღვჰყევით პირსა მის მდინარისასა და მოვიწიენით ჰევსა“ (იქვე)... „განსმენილიყო მოსულა ჩუენი... და გუკითხვიდა კაცი კაცი იგი“... (იქვე 17)... გვკვიდრა ჩუენ ფრიად და ვკითხეთ კაცსა მის.. ვითარცა შთავედით პირსა მას ტბისასა, ვჰკითხეთ კაცსა ჟამი დღისა, ხოლო მან მომიგო“-ო... (იქვე 18). ერთი სიტყვით აქ ბასილი ზარზმელი სერაპიონის ერთ-ერთ თანამგზავარ-ბერის ნაამბობს სწერს. როგორც სჩანს

– 66 –

იმ დროს იგი ჭაბუკი იქმნებოდა და ბასილის დროსაც ცოცხალი ყოფილა. ამგვარი ხასიათი აქვს მოთხრობის მე-16-ე გვერდითგან მოყოლებული მე-24-ე გვერდამდე, სადაც ბასილ ზარზმელს კვლავ მესაუბრე კილოთი აქვს

ყველაფერი აწერილი.

მე-24-ე გვერდზე იწყობა ზარზმის პირველ ეკლესიის აგების ამბავი და 27 გვერდამდე მხოლოდ ამ საგანზეა ლაპარაკი, ამასთანავე ისე დაწვრილებით და ზედმიწევნით არის ყველაფერი მოთხრობილი, რომ აქაც უეჭველია ბასილს დამსწრე და მონაწილე მამისაგან ექმნება გაგონილი, მაგრამ არა სჩანს ვისგან?

ცნობები გიორგი ჩარჩანელისა და მის დიად მოღვაწეობის შესახებ, რომელმაც ზარზმის მონასტრის აგებასა და აყვავებას ხელი შეუწყო, განსაკუთრებით-კი სერაპიონის სასწაულთმოქმედებაზე ბასილ ზარზმელისათვის მოუთხრია გიორგი ეპისკოპოსსა მაწყუერელსა (იქვე 27). აქ ზარზმელი ისტორიკოსი კვლავ თვით მომთხრობელს ალაპარაკებს და პირველის პირითა სწერს: „იტყოდა ღმერთ-შემოსილი იგი (გიორგი მაწყუერელი), ვითარმედ „ვიყავ რად უდაბნოსა ოპიზისასა... და მიერ აღვედ დიდისა მამისა მიქელისასა და ვიყავ რად წინაშე მისსა, მაშინ წარივლინა მიქელ ორნი მოწაფენი მისთაგანნი“-ო (იქვე 27 – 28). მე-27-ე გვერდითგან მოყოლებული 41 გვერდამდის გიორგი მაწყუერელის ნაამბობია და ბასილი ზარზმელსაც აქ თვითონ აღნიშნული აქვს: „ყოველნი ესე სასწაულნი და საქმენი, რომელნი იგი პირველ ეპისკოპოსობისა და უკანასკნელ ეხილვნეს, მომითხრნეს პირმან მან უტყუელმან, გიორგის მიტყვ მაწყუერელსა“-ო (იქვე 41).

გიორგი მაწყუერელს გარდა ბასილ ზარზმელისათვის ბევრს სხვებსაც უამბნიათ სერაპიონის სასწაულთ-მოქმედება, მაგრამ ავტორს ყველას ნათქვამი და გაგონილი არ შეუტანია თავის თხზულებაში იმიტომ, რომ „კაცობრივისა ენისა მიერ შეუძლებელ არს წარმოთქუმა და აღწერა ყოველთა მათ სასწაულთა, რომელნი იგი სარწმუნოთა კაცთა მიერ ფიცით მოგვეთხრნეს ჩუენ“-ო (იქვე 36).

დასასრულ სერაპიონის ზოგიერთს სასწაულ-მოქმედების აღწერა ისტორიკოსს შეეძლო ვითარცა თანამედროვესა და მხილველს: ეს იყო „ჩუენთა ამათ ჟამთა ხილული და სმენელი“-ო (იქვე), – ის, რაც ზარზმის დიდებულ აღმაშენებელის სიკვდილის შემდგომ, მის საფლავთან მომხდარა.

ბასილის თხზულების ზემომოყვანილ განხილვითგან მტკიცდება, რომ ავტორს უსარგებლნია 1) თანამედროვე წერილობითი ნაშთებით, 2) სერაპიონის თანამგზავრთა, თანამშრომელთა და მახლობელ პირთა გარდმოცემითა და ნაამბობით და 3) იმ ცნობებით, რომელიც ავტორმა ვითარცა თანამედროვემ იცოდა.

ყურადღების ღირსია, რომ მას აღნიშნული აქვს: ჩემი მომთხრობელი გიორგი მაწყუერელი „ყოველთავე თვთმხილველ ქმნილ იყო“-ო (იქვე 41). ალბად ბასილ ზარზმელს ესმოდა, რომ საისტორიო თხზულებისათვის „თვთმხილველი“ მოამბე იყო საჭირო. ამასთანავე ავტორი ამტკიცებს, რომ ეს „თვთმხილველი“ ყოფილა „პირი უტყუელი“ (იქვე 41) და დანარჩენი მომთხრობელთაც „სარწმუნოთა კაცნიცა“ სახელი ჰქონიათ დამსახურებულნი (იქვე 36). მაშასადამე ზარზმელს მემატთანეს სცოდნია, რომ მარტო „თვთმხილველობა“ საკმარისი არ იყო, რომ თვთმხილველსაც შეეძლო თავისი მსმენელი შეეცდინა, და ამის თავითგან ასაცილებლად საჭირო იყო მოამბე „უტყუელი“ და „სარწმუნო კაცი“ ყოფილიყო მაგრამ, როგორც სჩანს, ბასილ ზარზმელს ზოგჯერ არც ეს მიაჩნდა საკმარისად, მეტადრე

როცა მოთხრობა არა-ჩვეულებრივს რასმეს, სასწაულებრივს ამბავს, შეიცავდა, ამისთანა შემთხვევაში მას მომთხრობელთათვის უთხოვნია თავიანთი ნათქვამი ფიცით დაემტკიცებინათ და იმათაც ეს თხოვნა აუსრულლებიათ: „ფიცით მოგვეთხრნეს“-ო (იქვე 36).

ერთი სიტყვით, ბასილ ზარზმელს თავის თხზულებისათვის კარგი და სანდო წყაროები შეუკრებია და მეთოდების მხრივაც მას როგორც ისტორიკოსს თავისი მოვალეობა ჩინებულადა ჰქონია გათვალისწინებული.

ბასილ ზარზმელს გარკვეული თხრობის გეგმა ჰქონია. მას ამბავი ქრონოლოგიურად-კი არა აქვს დალაგებული, არამედ მხოლოდ შინაარსისდა მიხედვით. ავტორს მიზნად არ დაუსახნია სერაპიონის მთელი თავგადასავალი და მოღვაწეობა აღენუსხა. მას აზრადა ჰქონდა მხოლოდ „მცირე... სიტყვს-მიერი გამოხატვად ვრცელისა... ცხორებისა მისისა“ (იქვე 3). „ვიტყო-დით ზოგს რასმე შეკრებულთა ცხორებისა მისისათა“-ო (იქვე 3). მაშასადამე ბასილის შრომა შეიცავს მხოლოდ დიდ სურათის პატარა მონახაზს, დიდის მოვლენის მოკლე აღწერას. ამიტომ ავტორს უნდა სერაპიონის მოქალაქობის მხოლოდ ზოგიერთ თვისებისათვის მიექცია ყურადღება და დაესურათებინა. ბასილი ზარზმელი სწორედ ასეც მოქცეულა. მისი თხზულება ეხება რამდენსამე საკითხს და ავტორი ყოველთვის ჯერ აცხადებს, რის გამორკვევა, დაწერა და დამტკიცება ჰსურს, ხოლო შემდეგ მოჰყავს ხოლმე აღნიშნულ აზრის დამასურათებელი და დამამტკიცებელი ცნობები და ამბები.

თვით თხზულება ამის გამო შეიძლება დაიყოს რამდენადმე ნაწილად, რომელსაც თვითოეულს სათაურის მაგვარად წინ უძღვის დედა-აზრის მაწყებელი წინადადება. მაგალითად, შესავალის შემდგომ ბასილი აცხადებს „იწყებს სიტყუად დასაბამსა ცხორებისა მისისასა“-ო (იქვე 4), მოთხრობა ზარზმელ მამის ცხოვრების პირველ წლების აღწერილობას შეეხე-

ბაო. მართლაც ქვემოთ ავტორს სერაპიონის დედ-მამისა და მის პატარაობის ამბავი აქვს მოთხრობილი (გვ. 4 – 5). შემდეგ ბასილს კიდევ აღნიშნული აქვს: „აწ ჯერ არს ჩუენდა, რათა დიდთა მათთჳს უდაზნოთა და მონასტერთა მოვიკსენოთ, თუ ვინა იქმნა შენება მათი, ანუ ვინ იყვნეს მაშენებელნი იგი“-ო (იქვე 5) და ამ წინადადებას მართლაც მოსდევს მოთხრობა სერაპიონის გამგზავრობისა, სამონასტრო ადგილის საძებნელად და ზარზმაში მისვლის შესახებ (იქვე 5 – 9). მერე ავტორი ამბობ: „ხოლო აქა წარვმართოთ სიტყუად და განცხადებულად წარმოუჩინოთ სიყვარულსა თქუენსა, თუ ვითარ იყო ადგილისა მის წარმართებად, ანუ ვინ იყო კაცი იგი, რომელმან ყოველივე... კეთილად წარუმართა მათ“-ო? ამის შემდგომ ნათქვამია, ვინ იყო გიორგი ჩორჩანელი, და ვრცლად არის მოთხრობილი, თუ როგორ შეუწყო მან ხელი სერაპიონს და ყოველ მხრივ დაეხმარა სამონასტრო ადგილის დათმობითაც და შენობის აგების დროსაც (იქვე 9 – 27). მერე ბასილ ზარზმელს კვლავ აღნიშნული აქვს: „აქა სხუ[დ] იცვალეების ლექსი სიტყვსა უსაკუთრესად თქუმად სასწაულთა წმიდისა ამის კაცისათა და რათა ცხორებად-ცა ღუთის-მსახურისა გიორგისი უმეტეს გამოცხადდეს“-ო (იქვე 27). მართლაც ავტორის ქვემომთხრობილი სერაპიონის სასწაულთ-მოქმედების აღწერილობას და გიორგი ჩორჩანელის შესახებ ამბავს შეიცავს (იქვე 27 – 33). შემდეგ ბასილი აცხადებს: „აწ ჯერ არს, რადთა... გესმოდის... დასაბამი და

აღსასრული ნეტარისა ამის ცხორებისა“-ო (იქვე 33) და მერე აღწერი-
ლია სერაპიონის უკანასკნელი დღენი და წამები, სიკვდილი და დასაფლავება
ამის შემდგომ ნათქვამი " „სიმრავლე სასწაულთა მისთა
(იქვე 33 – 36). ამის შემდგომ ნათქვამია: „სიმრავლე სასწაულთა მისთა
(ე. ი. სერაპიონისა) ვერცა თუ გონებათაგან მისაწომელ არს, გარნა კერძო
რამდე და მცირედი მოვიქსენოთ“-ო (იქვე 36). ამ განცხადებას ზარზ-
მელი მამის სასწაულთ-მოქმედების აღწერილობა მისდევს (გვ. 36 – 41). და-
სასრულ ბასილი ისევ ეკლესიის აშენებას უბრუნდება: „აწ კუალად აღვედინ
სიტყუად ჩუენი პირველ-დაწყებულთა სიტყუათა შემდგომითი შემდგო-
მად ეკლესიად“-ო (იქვე 41). მართლაც ავტორს მოთხრობილი აქვს, თუ
როგორ დაამთავრეს ახალი ტაძრის აგება (იქვე 41 – 43), და ამით აბოლო-
ვებს იმ ამბავს, რომლის აღწერა მან 27 გვერდზე შესწყვიტა.

ამ რიგად ცხადია, რომ ბასილ ზარზმელს „ცხორების“ გარკვეული
გეგმა ჰქონდა, რომელსაც იგი წერის დროს მისდევდა. მას ეს გარამოე-
ბა თვითონაც აღნიშნული აქვს. სააღმწერლო გეგმას ჰრქმევია „წესი თხრო-
ბისა“ (იქვე 16). ხოლო მოთხრობის გეგმით განსაზღვრულს მიმდინარეო-
ბას „საზღვარი სიტყვსაჲ“, ანუ თხრობისა (იქვე. 29). ყოველ მოთხრობას
აქვს „დასაბამი“ (იქვე 4) და „დასასრული თხრობისა“ (იქვე 5). ისტო-
რიკოსი სცდილობს რომ განზრახულ გეგმას, ანუ „წესს“ არ გადაუხვიოს და
მკითხველს ყველაფერი დალაგებით, „შემდგომითი შემდგომად“ (იქვე 41)

– 69 –

უამბოს. ხოლო როდესაც სხვაფრივ შეუძლებელი იყო და ავტორი უძულე-
ბული ხდებოდა თხრობის პირდაპირი მიმდინარეობა შეეწყვიტა და გა-
დაეხვია, ამისთანა შემთხვევა მას თითონ განსაკუთრებით აღნიშნული
აქვს ხოლმე. თხრობის საგნის შეცვლას, როდესაც „სხუ[დ] იცვალეზის
ლექსი სიტყვსა“ (იქვე 27), ბასილი „წიაღსლვა“-ს უწოდებს (იქვე 5).
ზარზმელი ისტორიკოსი ამისთანა შემთხვევაში ყოველთვის „წიაღსლვის“ მი-
ზეხსა და მიზანსაც ასახელებს ხოლმე. ზოგჯერ ავტორი თვით მოთხრობას
გაუტაცნია, სიტყვას მოუტანნია: „შეუდგა სასწაული სასწაულსა“-ო (იქვე
29), ერთ სასწაულის მოთხრობამ უნებლიედ მეორეც მომაგონაო, ან კიდევ
„შეეზავა სიტყუად სიტყუასა და ვერღარა გაყვავი აღშენებაჲ იგი მონა-
სტრისა“-ო (იქვე 39).

ჩვეულებრივ-კი ბასილს უფრო საკატიო მიზეზი აქვს ხოლმე, როცა იგი
თავის „თხრობის წესს და სამზღვარს“ არღვევდა: ამ საშუალებით მას ჰსურ-
და მასმენელისა და მკითხველისათვის რომელიმე გარემოება უფრო მკაფიოდ
და ცხოვლად დაეხატა. მაგალითად, როცა იგი სერაპიონის მცირეწლოვანობის
ამბავს ერთბაშად თავს ანებებს და ზარზმის აშენების ისტორიას იწმობს, იგი
აცხადებს: „აქა ეგულებს სიტყუასა მცირედ წიაღსლვა სსუად-მიმართ, რა-
თა უმეტეს გამოჩნდეს კეთილთა მათ ნერგთა ნაყოფთ-მცენარებაჲ და ამისსა
შემდგომად რტო-განრთხმით გარდაფენილებაჲ ოცდაათეულად, სამოცეულად და
ასეულად, რათა დასასრულსა თხრობისასა გულისწმა-ჰყოთ, თუ ვითარი
ტკბილი და შუენიერი დამწიფდა ტევანი მათისა მის მოძღვრებისა ნამუშაკვე-
თაჲ“-ო (იქვე 5). მაშასადამე ავტორს „მცირედ წიაღსლვით“, მონასტრის
აგების ამბავის მოთხრობით, აზრადა ჰქონდა უფრო ნათლად დაემტკიცებინა,
რამდენად ნაყოფიერი იყო სერაპიონის მოღვაწეობა და რამდენად უხვი ჭირ-
ნახული მოსვლია ზარზმელ მასწავლებლის მოძღვრებას. ამგვარადვე. როცა
ბასილი ზარზმელი ეკლესიის აგების ამბავს თავს ანებებს და გიორგი

ჩორჩანელის პიროვნების დახასიათებას იწყობს იგი ამბობს: აქა სხუა[დ] იც-
ვალების ლექსი სიტყვსა... რათა ცხორებადცა ღუთის-მსახურისა გიორ-
გისი უმეტეს გამოცხადდეს“-ო (იქვე 27). ყურადღების ღირსია, რომ ზარ-
ზმელს ისტორიკოსს „წიაღსლვაჲ“ არას დროს თხრობის მთავარ საგანს არ
ავიწყებინებს: მას მუდამ ახსოვს, რომ წინად მთავარი მოთხრობა შესწყვიტა,
რომ მას „ნემტი თხრობისა[დ]“ (იქვე, 6, 32, 39), „პირველ დაწყებუ-
ლი სიტყუა[დ]“ (იქვე 41), ამბავის გაგრძელება დაუმთავრებელი დარჩა, და რო-
ცა ავტორი „წიაღსლვის“ მიზანს მიაღწევდა, შეწყვეტილ მთავარ მოთხრო-
ბას კვლავ უბრუნდებოდა: „ამიერ კუალად ვიპყრათ ნემტი იგი თხრობი-
სა და პირველსავე სიტყუასა აღვიდეთ“-ო (იქვე 32), „ხოლო აწ კუა-
ლად აღვიდინ სიტყუაჲ ჩუენი პირველ-დაწყებულთა სიტყუათა“-ო (იქ-
ვე 41), „ეგულების... კუალად ქცევად საზღვართავე თვსთა სიტყვსა“-ო

– 70 –

(იქვე 29), ამბობდა ხოლმე ამისთანა შემთხვევაში ბასილი ზარზმელი. თვით
ავტორი მოწადინებული ყოფილა, რომ თავის გეგმა და მოთხრობის
პირდაპირი მიმდინარეობა არ დაერღვია. ერთ ალაგას იგი პირდაპირ ამ-
ბობს: „ხოლო ჩუენ კუალად აღვიდეთ პირველსავე სიტყუასა და ძალისაებრ
ვიპყრათ წესი თხრობისა“ (იქვე 16), ვეცდებით შეძლებისდა გვარად შემ-
დეგში დავიცვათ წესი თხრობისაო.

რამდენად სანდოა ისტორიულად ბასილ ზარზმელის თხზულება? სერა-
პიონის „ცხორება“-ში შემთხვევაში აღწერილია ისეთი ხანა და სა-
ქართველოს ისეთი მხარე, რომლის შესახებაც წინად თითქმის არავითარი ცნო-
ბები არ მოგვეპოვებოდა. ეხლა მეცნიერება უკეთესს მდგომარეობაშია ამ მხრივ,
მაგრამ საკუთრივ ზარზმის მონასტრის დაფუძნების და აგების ამბავი სხვაგან
არსად არის აწერილი. ამიტომ ჯერ-ჯერობით სერაპიონის „ცხორების“
მხოლოდ ზოგიერთ ცნობების განხილვა შეიძლება კრიტიკულად. ეს განხილვა
და სხვა წყაროებთან შედარება გვიჩვენებს, რომ „ცხორება“-ში მოყვანი-
ლი ცნობები სწორეა და ნდობის ღირსი. ზემოდ თავის ადგილას იყო
აღსიშნული, რომ სერაპიონის მოძღვარი და სულიერი მამა მიქელ პარეხელი
მართლაც იმ დროს მოღვაწეობდა, პარეხის დამაარსებელი იყო და მართლაც
დიდი სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი. ზემოდვე გამორკვეული იყო, რომ ბა-
სილ ზარზმელის უმთავრესი და „თვთმხილველი“ მოამბე გიორგი მაწყვერე-
ლი სხვა წყაროებთანგანაც, სახელდობრ გრიგოლ ხანძთელის ცხორებითგან, ცნო-
ბილია, რომ იმ დროინდელ სასულიერო პირთა შორის იგი მართლაც გა-
მოჩენილ მოღვაწედ ითვლებოდა. ყურადღების ღირსია, რომ სერაპიონის ცხო-
რების აღმწერელი ბასილი, რომელმაც „მიითვალა წინამძღურობაჲ“, მოხსე-
ნებულია იმავე სახელწოდებით „წ[ი]ნამძღუარი ბ[ა]ს[ი]ლი“ ზარზმის ეკლე-
სიის ჩრდილოეთის კედელზე (ე. თაყაიშვილის Arch. экскурсия вып. I, 16).

შემდეგ სერაპიონის „ცხორება“-ში მოთხრობილია, რომ მიქელ მამასა-
ხლისის „შემდგომად დაიდგინა მონაცვალედ მისსა პავლე ვინმე ხუცესი.
ამან პირველვე სრულყო ეკლესია და შეამკო ყოვლითა სამკაულითა და აღმარ-
თეს მას შინა ხატი ფერისცვალებისა და აკურთხეს ყოვლითა კურთხევითა
მამობასა შინა პავლესსა“-ო (ც 43). მართლაც ჩვენამდის მოაღწია ზარზმის
ამ ფერისცვალების ხატმა, რომელიც შემოქმედში ინახება, და მას აწერია...
„შეიმოსა ხატი ესე... მამასახლისობასა პავლესა ქრონიკონი იყო რვ“ (ე.
თაყაიშვილის ზემოდასახელებული თხზულება Arch. экскурсия I, 67 – 68);
მამასადამე ეკლესიაში „აღმართვა“-მდე ხატი 886 წელს პავლეს წინამძღურო-

ბის დროს მოუჭედნიათ.

დასასრულ კიდევ ერთს მაგალითს მოვიყვან. სერაპიონის „ცხორება“-ში მოთხრობილია, რომ დიდებულმა გიორგი ჩორჩანელმა „ყოველივე, რაღცა აქუნდა და მამული და ყოველნი ეკლესიანი და მონაგები მისს, დასა მისსა, შევედ-

- 71 -

დრა და შვილთა მისთა საკუთრებით განუთჳსა, რომელთა ეწოდა, სულა, ბეშქენ და ლაკლაკი“ (ც~დ 40). შემდეგ აწერილია, რომ ამ მამულის მემკვიდრეობის უფლების გამო „იქმნა უწესო ამბოხი“ და ისეთი უსიამოვნება ჩამოვარდა ნათესავობაში, რომ დიდი ცოდვაც-კი დატრიალდა, „რამეთუ მოკლა ლაკლაკმან დისი ძე თჳსი“-ო (იქვე 40). ამგვარად ლაკლაკს, რომელსაც გიორგი ჩორჩანელისაგან მემკვიდრეობით სხვათა შორის ზარზმაც ერგო მამულად, დისწულის სისხლი დასდებია ცოდვად. სერაპიონის ცხორების სრულს სიმართლეს ერთი ზარზმის ვერცხლის ოქროთ-დაფერილი სამწერობელი*) ამტკიცებს, რომელიც ეხლა შემოქმედში ინახება და რომელსაც ხუცურად აწერია: „ძე ფარსმან ერისთავმან, ძემან კურთხეულისა ცოდვილისა ივანე-ლაკლაკისამან, შევექმენ ესე სამწერობელნი... და დავსხენ საყდარსა ზარზმას, მამულსა ჩემსა, წინამე ხატისა ფერისცვალებისასა“-ო (ე. თაყაიშვილი Arch. экскурсия I, 35). ლაკლაკის შვილი თავის მამას „ცოდვილს“ ეძახის რასაკვირველია იმიტომ, რომ მან თავის დისწულის სისხლი დაანთხია მამულის გამო.

ზემომოყვანილი მაგალითები უფლებას გვაძლევენ იმედი ვიქონიოთ, რომ სერაპიონის „ცხორება“-ში აღწერილი სხვა ისტორიული ამბებიც მომავალში უტყუარი გამოდგება ეს-კია რომ ამ „ცხორება“-შიც ორიოდე ყოვლად დაუჯერებელი |სასწაულთმოქმედება|-ა აწერილი, როგორც მაგალითად დიდის ხნის გამხმარ „ბადაჲს“, ბზის ტოტის დანერგვა და აღმოცენება (ც~დ 28 – 29). ყურადღების ღირსია, რომ ეს ამბავი, თუ „ვითარ იგი ბადაჲსა რტომ განედლდა და ვითარ ეშმაკისა ბირებითა ცთუნებული იგი ზუავი და ამპარტავანი ენა განკურნა“, ბასილ ზარზმელისათვის უამბნია თვით „უტყუელს“ გიორგი მაწყვერელს, რომელმაც თავის თვალით ნახა ორივე „სასწაული“-ო (იქვე 41). ეს გარემოება საუცხოვოდ ამტკიცებს, თუ რამდენად უძლურია ხოლმე „თვთმხილველობა“, რომ ნახული ჭეშმარიტებად გადმოგვცეს, როდესაც ამბავი ისეთს სფეროს შეეხება, რომელიც თვითმხილველის ისეთ რწმენას შეადგენს, სადაც მისი ეჭვის თვალი დახუჭულია და გონიერება არა ფხიზლობს. სხვაფრივ საუცხოვო ცნობები გადაუცია გიორგი მაწყვერელს ბასილ ზარზმელისათვის, მაგრამ საკმარისი იყო მას „სასწაულთ-მოქმედება“ ეხილა, რომლის არსებობა მას რასაკვირველია, როგორც თვითოეულს იმდროინდელს სამღვდელო პირს, შეურყევლადა სწამდა, რომ გარემოებას არ ჩაკვირებოდა და ბუნებრივი მოვლენა ზემთაბუნებრივ ძლიერებით მოცულად სჩვენებოდა. საბედნიეროდ ორიოდე ამგვარი „სასწაულთ-მოქმედების“ ამბავი ისტორიულს მოვლენას არ ეხება.

სერაპიონის „ცხორების“ დიდ ნაკლად უნდა უთარილობა ჩაითვალოს. ბასილ ზარზმელს თავის. თხზულებაში ერთგანაც არა აქვს მოყვანილი

*) სამწერობელო მღვდელთმთავართა წირვის დროს სახმარებელს ლითონის საგრილებელს ანუ მარაოსა ჰქვია.

- 72 -

თარიღი. იგი იმასაც არ ამბობს, თუ როდის დაიბადა, და ან როდის გარდაიცვალა სერაპიონი, მაგრამ მას აღნიშნული აქვს, რომ სერაპიონი მიქელის მოწაფედ ითვლებოდა, მის „დასსა მოწაფეთასა“ „თანააღრაცხილ“-ი ყოფილა (ც~ 5). ეს ის მიქელი იყო თურმე, რომელმაც „აღაშენა... ეგუტერი და შესაკრებელი მცირეთა ძმათად ადგილსა კლადოანსა და უვალსა კაცთაგან, რომელსა პარეხ უწოდიან“ (იქვე). სწორედ ეს მიქელია მოხსენებული გრიგოლ ხანძთელის ცხორებაშიც, სადაც ნათქვამია, რომ „ხანძთად მოვიდა დიდი მეუღაბნოჭ მიქელ მამად, რომელიცა დაემკვდრა პარეხთა, რამეთუ იყო იგი მეგობარ ნეტარისა მამისა გრიგოლისა და ეძიებდა მარტოდ-მყოფობასა და პოვა თვისისა სამკვდრებელი ბერთისა პარეხთა და... დაემკვდრა მათ შინა“-ო (ც~ 6 გგ~ ლ ხნ~ ძთსდ. ლზ-ლჭ).*) რაკი მიქელ პარეხელი გრიგოლ ხანძთელის მეგობარი ყოფილა, მაშასადამე მისი მოწაფე სერაპიონი ხანძთელ არქიმანდრიტის უმცროს თანამედროვედ უნდა ჩაითვალოს.

უეჭველია, რომ ქრონოლოგიური ცნობები სერაპიონის ცხოვრების შესახებ არც თითონ ავტორსა სცოდნია და იმ ორიოდ შემთხვევაშიაც, როდესაც მას დროის განსაზღვრა ჰსურს, მაშინაც მხოლოდ ასეთს ცნობებს გვაწვდის, როგორც მაგალითად: „შუა წარჯდა სიმრავლე წელთა და სიბერთა კეთილითა განპოხნეს“-ო (იქვე 32), ან არადა „ხოლო ვითარცა წაჭდეს წელნი მრავალნი და წინამძღუარი გიორგი გარდაიცვალაო“... (იქვე 41).

სხვაფრივ სერაპიონის „ცხოვრებად“ საუცხოვო საისტორიო თხზულებაა, იმდროინდელ ყოფა-ცხოვრების მკაფიოდ გამომხატველი. მშვენივრად არის აღწერილი მაგალითად ზარზმის მიდამოების ბუნება და მოსახლეობა, ზარზმის ეკლესიის აგების ამბავი, გიორგი ჩორჩანელის სამფლობელო და სანადირო დაწესებულობანი, მისი სათნოიანი ხასიათი და საშინელი მტრობა მამულის თაობაზე, ჩამოვარდნილი გიორგი ჩორჩანელის მემკვიდრეთა შორის. ამას გარდა ბასილ ზარზმელის თხზულებაში ძვირფასი ცნობები მოიპოვება ქართულ ეკლესიის, ქართულ სამართლისა და ქართულ ხელოვნების ისტორიისათვის.

სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებად“ პირველად აღმოაჩინა და გამოსცა ბ. მ. ჯანაშვილმა („ქართული მწერლობა“ წიგნი II, 1909). დედანი სათანადო სიფაქიზით ვერ არის გამოცემული, წინასიტყვაობაც რომელშიაც „ც~ა“ განხილული, სუსტია.

---

*) მ. ჯანაშვილი (გვ. IV) ამტკიცებს (ალბათ რაკი მის აზრს, რომ მიქელი, შიო მღვმელის მოწაფე უნდა ყოფილიყო, არ უდგება), ვითომც „ეს სხვა მიქელი უნდა იყოს.“ მაშინ გ~ ი მაწყვერელიც სხვა უნდა ყოფილიყო, რაც სრულებით უსაფუძვლო იქმნებოდა.

გიორგი მთაწმიდელი.

გიორგი მთაწმიდელს ქართულ მწერლობაში მარტო შესანიშნავი მთარგმნელის სახელი აქვს მოხვეჭილი, მაგრამ მას არა ნაკლები ღვაწლი მიუძღვის ისტორიის წინაშეც, იგი იმავ დროს გამოჩენილი ისტორიკოსიც იყო*). მას ეკუთვნის: „ცხოვრებად ნეტარისა მამისა ჩუენისა იოანესი და ეფთჳმესი და უწყებად ღირსისა მის მოქალაქობისა მათისად, აღწერილი გლახაკისა გიორგის მიერ ხუცეს-მონაზონისა.“

როგორც სათაურითგანა სჩანს ავტორს განზრახვა ჰქონდა აეწერა ი~ ეს

და ეფთვმეს „ცხოვრება“ და „ღირსი მოქალაქეობა“ მათი, ე. ი. მათი თავ-
გადასავალი და ღირს-შესანიშნავი მოღვაწეობა. ჩვენ ვიცით, რომ ამ თხზულების
დამწერმა გიორგი მთაწმიდელმა იწ და ეფთვმეს მოქალაქეობის შესწავლას
თითონ მიაქცია განსაკუთრებული ყურადღება. მივიდა თუ არა იგი ათონის
ივერთა მონასტერში, მან „პირველითგანვე... მისწრაფებით და წადიერებით და
გულსმოდგინებით გამოწულილვით გამოიკითხა და გამოიძია მოწაფეთა-
გან და მეგობართა წმიდისა მამისა ჩუენისა დიდისა ეფთვმესთა უსხეულოთა
მიმსგავსებული და კაცთა ბუნებისა აღმატებული ცხოვრებად და მოქალაქე-
ობად მისი და ნეტარისა მამისა მათისა იოანესი და სხუათა წმიდათა ბერ-
თა და დიდებულისა ამის ლავრისა შენებად და განგებანი, რომელნი წმი-
დასა მამასა ეფთვმეს დაეხსნეს“ (ცა გიორგი მთაწმინდელისა, ათონის კრე-
ბული, საეკლ. მუხ. გამ. გვ. 299). ათონის მონასტრის დამაარსებელთა და
განსაკუთრებით ეფთვმის მწერლობითი მოღვაწეობის შესწავლა თვით
გიორგი მთაწმიდელისათვის პირადად საჭირო იყო იმიტომ, რომ მას
უნდა განეგრძო ეფთვმის მიერ დაწყებული ქართულ საეკლესიო მწერლობის
შევსება, გამდიდრება და შესწორება. ხოლო ამისათვის მას რასაკვირველია
უეჭველად უნდა სცოდნოდა, თუ რის გაკეთება მოასწრო ეფთვმემ და რა
დარჩა კიდევ განუხორციელებელი. როცა გიორგი მთაწმინდელის მოძღვარმა
დაარწმუნა, რომ ნეშტი, დარჩომილი (ე. ი. ეფთვმესი) სრულყოფა“ მას, მან
თავისი მოწაფე „მთაწმიდას ათონს წარგზავნა... რათა, ვინა იგი წყაროს-თუ-
ალი სიბძნისა აღმოეცენა მომრწყველად ნათესავისა ჩუენისა მიერვე აღმოიკს-
ნეს ნეკტარი გულის-ვმის-ყოფისანი და კაცმან ამან ლუთისამან მდიდრად დაათ-
როს სამყარო ეკლესიათა ჩუენთა“ (იქვე 294). ათონის მონასტერში იმიტომ

---

*) გიორგი მთაწმიდელის დიადი ღვაწლის შესახებ ქართულ ეკლესიის განახ-
ლებაში და ქართულ საზოგადოებრივ და სოციალურ ცხოვრების წარმატებაში იხ.
ქლ ერის ისტორია II, 483 – 504.

– 74 –

იყო, საჭირო გიორგი გადასახლებულიყო, რომ იქ ინახებოდა ყველა ეფთვმის
ნამუშაკვევი თხზულებები.

გიორგი მთაწმიდელი ერთი სიტყვით თავის მოღვაწეობის ნაყოფიერე-
ბის გულისათვის ბეჯითად შესდგომია თავის წინამორბედის ცხოვრებისა და
მოქალაქეობის შესწავლას.

მაგრამ ამისდა მიუხედავად ამ თხზულების დაწერის მიზეზი ერთი
სხვა გარამოებაც იყო. მაინც-და-მაინც ათონის ივერთა მონასტრის დამა-
არსებელთა ცხოვრების აღწერა თვით გიორგის განზრახული არ არის. იმ გან-
საკუთრებულმა გარემოებამ, რომელმაც აიძულა ავტორი ეს თხზულება შეედ-
გინა, თვით „ცხოვრების“ სივრცესა და შინაარსზეც არსებითი გავლე-
ნა იქონია.

თვით გიორგი თავის თხზულების შესავალში ამბობს, რომ რაკი „ესე
ნეტარნი მამანი ჩუენნი არა რადთ უნაკლულო პირველ-გამოჩინებულთა
წმიდათასა... არა ჯერ ვიჩინეთ მოუკსენებელად დატოვებად ცხოვრებისა მათისა
და მამათაცა ჩემთა სულიერთა მიბრძანეს ამისი ჴელყოფად“-ო (იქვე
გვ. 2 – 3).

ხოლო მისივე თხზულების ბოლოში მოთხრობილია ის შემთხვევა, რო-
მელმაც ათონის ქართველი ბერები აიძულა, რომ ათონის ქართველთა მონას-
ტრების დამაარსებელთა ცხოვრების აღწერისათვის ეზრუნათ. ეფთვმის მოა-

დგილის დროს, რომელსაც ბიზანტიის კეისრის წინააღმდეგ შეთქმულობაში მონაწილეობის მიღება დასწამეს, ბერძენმა ბერებმა ყოველი ღონისძიება იხმარეს, რომ ქართველები დაემცირებინათ, ათონითგან განედევნათ და მათი დიდებული ლავრა-მამულები ხელში ჩაეგდოთ. როდესაც ბრალდებული წინამძღვარი მთავრობამ მონასტრითგან განაძევა, „ბერძენთა ესევეთარი ჟამი პოვეს, ჳელყვეს ყოვლითა ღონისძიებათა, რათამცა ქართუელნი ამის მონასტრისაგან აღმოფხურნეს, და ამის პირისატჳს დიდი მოსწრაფებაჲ აჩუენეს და მთა ყოველი თანა-შეიწიეს და საბერძნეთისა დიდებულნი და პალატისა წარჩინებულნი ყოველნი მიდრიკნეს და მრავალი შრომაჲ და ჳირი და რუდუნებაჲ ჩვენზედა მოაწიეს და, რათა მოკლედ ვთქუა, რამეთუ არა თუმცა უფალი შეწუელ იყო ჩუენდა... დღეს არცა ერთი ქართუელი არა ეპოების ესევეთარსა ამას ვრცელსა და დიდებულსა ლავრასა შინა, რომელი ესე ფრიადითა წარსაგებელითა და მრავლითა ოფლითა მათ წმიდათა მამათა ჩუენთაჲთა ჩუენ ქართუელთათჳს აღშენებულ იყო და აღმართებულ“ (იქვე 61). გამძვინვარებულმა ხარბმა ბერძენმა ბერებმა თავისი გაიტანეს კიდევ: მათ რამდენჯერმე დააწიოკეს ქართველები და მონასტერი უსირცხვილოდ სამჯერ ზედიზედ გაჰქურდეს და გაანადგურეს.

მაგრამ არ იკმარეს. ბერები მოგვითხრობენ, რომ ბერძენებს „ესეცა ენებათ, რათამცა სახელიცა მაშენებელთაჲ აღმოჰკოცეს“-ო (იქვე 63).

– 75 –

ეტყობათ იოანეს, თორნიკესა და ეფთჳმის სახსენებელი სურდათ მოესპოთ. ამ გარემოებამ, ასეთმა გამწვავებულმა მტრობამ დიდს საგონებელში ჩააგდო ქართველი ბერები და „რათა ესევეთარი ბოროტი, რომელი მოაწიეს ჩვენ ზედა ბერძენთა არა დავიწყებულ იქმნას და კულად შემდგომად ჩუენსა მომავალნი ესევეთარსავე ჳირსა შთაცჳვენ, ამისთჳს ზოგადითა განზრახვითა ყოველნი ძმანი ერთად შევკრბით და ერთითა განზრახვითა... წერილი მოსაჰსენებელი დავწერეთ“-ო, ამბობენ ისინი (იქვე 61).

„ამ წერილ-მოსაჰსენებელ“-ის ბოლოს ისინი ხელმეორედ სწერენ: „ამის ყოვლისაგან შგუეშინა და მოსაჰსენებელი ესე დავწერეთ და დავდევით შემდგომად ჩუენსა მომავალთა ნათესავთჳს, რათა არა დავიწყებულ იქმნას და გარეწარ ესევეთარი ესე მრავალიფერი ლელვაჲ“-ო (იქვე 66).

ამავე მიზეზის გამო უნდა „ებძანებინათ სულიერ მამებს“ გიორგი მთაწმიდელისათვის, როცა იგი ათონის მონასტერში დეკანოზად იყო (იქვე 299), აეწერა ათონის ქართველთა მონასტრების დამაარსებელთა იესი და ეფთჳმის ცხორება და მოქალაქობა. რაკი ამგვარ თხზულების საჭიროება ზემოაღწერილ ბერძენ-ქართველთა გამწვავებულმა მტრობამ და მისმა შიშმა გამოიწვია, ამის გამო იგი მარტო იესა და ეფთჳმის მოღვაწეობას-კი არ შეიცავს, არამედ აგრედვე ათონის ივერთა მონასტრის თავგადასავალსაც დაარსებითგან დაწყობილი ბერძენ-ქართველთა შუღლის დამთავრებამდე.

აი რა იყო ამ თხზულების დაწერის მიზეზი.

გიორგი მთაწმიდელი „ცხორებას“ პატარა შესავალით იწყებს და იქ შეგვიძლიან შევისწავლოთ მისი საზოგადო შეხედულობა როგორც კაცობრიობის ცხოვრების მიმდინარეობის შესახებ, ისე ისტორიის მიზნისა და მეთოდების შესახებ. ეს შესავალი ავტორის თეორიულ შეხედულებას გვისურათებს.

„კურთხეულ არს ღმერთი, ამბობს გიორგი მთაწმიდელი, რომელსა

ყოველთა კაცთაჲს ჰნებაჲს ცხორებაჲ და მეცნიერებასა ჭეშმარიტებისასა მოსლვაჲ, რომელი იგი... უმჯობესსა ყოველთასა განაწესებს და მიუწთომელითა სახიერებითა თვისითა თვთოულთა ჟამთა შინა ღირსთა და სათნოთა თვსთა გამოაჩინებს სარგებელად კაცთა ნათესავისა და სადიდებელად ღუთეებისა თვისისა“-ო (იქვე 1). ამ წინადადებითგან სჩანს, რომ ავტორის შეხედულებით ღვთაებას კაცობრიობის ცხოვნება და ჭეშმარიტების შთაგონება სურს და მარად „უმჯობესსა ყოველთასა განაწესებს“: ერთი სიტყვით იგი ოპტიმისტური შეხედულების და მოძღვრების მიმდევარია. კაცთა ნათესავისათვის „უმჯობესისა“ დამყარებისათვის და „სარგებელად“ განგება „თვითოეულთა ჟამთა შინა ღირსთა და სათნოთა ვსთა გამოაჩინებს“. მასასადამე კაცობრიობის ისტორიის ყოველ ხანაში, ყოველ დროს თავისი ღირსი მოღ-

- 76 -

ვაწე მოველინება ხოლმე, არც ერთი ამ გვარ წყალობას გიორგი თმაწმიდელის შეხედულებით მოკლებული არ არის ხოლმე*). აკი იგი ამბობს კიდევ, რომ „ჩუენთაცა ამათ ჟამთა შინა გამოაჩინნა ნეტარნი მამანი ჩუენნი იოანე და ეფთჳმე და იოანე და არსენი ეპისკოპოსი ნინოწმიდელი და იოანე გრძელისძე და შემდგომითი შემდგომად სხვანი იგინი მოწაფენი მათნი და მობაძავნი სათნოებისა მათისანიო“ (იქვე 1). ამ გვარად რახან თვითოულ ხანას თავისი მოღვაწეები მოველინება ხოლმე განგების მიერ, მოღვაწეთა მოქმედება შეუწყვეტლივ მიმდინარეობს. ღვთაების მიერ ქვეყნად მოვლენილი კაცები მოღვაწეობდნენ კაცობრიობისათვის: „სარგებელად კაცთა ნათესავისა“ და „სადიდებელად ღუთეებისა.“

ამ მოღვაწეთა ცხოვრებისა და მოქალაქობის და სხვაგვარ ღირს-შესანიშნავ მოვლენათა აღწერის საჭიროება თვით ღვთაებამ ასწავლა კაცობრიობას: თუმცა ღმერთმა ყველაფერი უწყის დასაბამივ და აღსასრულივ, მაგრამ „სიგრძე ჟამთაჲ“, მუხთალი დრო „ყოველსავე დავიწყებად მოიღებს“ და ამიტომ „ესრეთ განაწერა ყოვლად ბრძენმან მან განგებულებამან მისმანო, რათა წიგნთაცა შინა აღიწერნენ სამღრთონი იგი და ყოვლად შუენიერნი საქმენი სოფლისა შესაქმისანი და საუფლონი იგი მცნებანი და ბრძანებანი მისნი და ღირსთა მათ და ნეტართა მონათა მისთა ყოვლად ქებულთა ცხორებანი და მოქალაქობანი, რომელნი თვთეულთა ჟამთა შინა ჯერ იჩინნა გამოჩინებად სახიერებამან მისმან სარგებელად კაცთა ნათესავისა“ (იქვე 1 – 2). „ესე ცხად არს დასაბამითგან სოფლისაჲთ და ვიდრე აქამომდე აღწერილთა წინთაგან“-ო (იქვე, 3), დასძენს გიორგი მთაწმიდელი. ამ გვარად წარსულ ცხოვრების და თანამედროვე მოღვაწეთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერა ღვთისნიერ, თითქმის სავალდებულო საქმედაა აღიარებული გიორგი მთაწმიდელის მიერ.

შემდეგ მოკლედ, მაგრამ ძალიან მკაფიოდ ავტორი საისტორიო თხზულებათა მეთოდების შესახებ ცნობებს გვაძლევს. თუმცა იქ იგი თავის დაწერილ ცხორების თაობაზე ლაპარაკობს, მაგრამ ამისდა მიხედვით ჩვენ შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ ავტორის საზოგადო შეხედულება ამ საგნის თავობაზე: „დაღაცათუ ჩუენ, ამბობს გიორგი, შემდგომად მრავლისა ჟამისა ღუთისა მიმართ მისვლისა მათისა ჰელვყავთ მცირედთა ამათ სიტყუათა აღწერად, გარნა ურწმუნომცა ნუ ვინ არს, რამეთუ ჩუენ თავით თვსით არა რად აღგვწერია, არამედ რად იგი ვისწავეთ კაცთა სარწმუნოთაგან და სულიერთა მამათა, რომელთა იგი ეხილვნეს და ემსახურა მათდა, რომელნი იგი უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუვილისაგან“-ო

*) როგორც ვნახეთ, თითქმის ამგვარივე შეხედულობისა იყო ბასილი ზარზმელი (იხ. აქვე გვ. 63 – 64).

– 77 –

(იქვე გვ. 3). ამ საყურადღებო ნაწყვეტიდან სჩანს, რომ თუ მწერალი რომელიმე მოღვაწის, ან შემთხვევის ამბის აღწერას შეუდგებოდა „შემდგომად მრავლისა ჟამისა“, მაშინ გიორგი მთაწმიდელის შეხედულებით მკითხველს შეეძლო „ურწმუნო“ ყოფილიყო, ეჭვის თვალთ შეეხედნა ამგვარ თხზულებებისათვის. მაგრამ თუ ისტორიკოსი განსაზღვრულ პირობებს აასრულებდა თავის თხზულების დაწერის დროს, მაშინ მკითხველი ურწმუნო არ უნდა ყოფილიყო. ჯერ ერთი რომ მას „თავით თვსით არა რაა“ უნდა დაეწერა, ე. ი. როცა ავტორი მოთხრობილ ამბის, ან მოღვაწის თანამედროვე არ იყო, მას არც შეეძლო თითონ პირადად, როგორც თვითმხილველსა და მცნობელს დაეწყო ამბის აღწერა და მოთხრობა. თუ-კი მას სურდა, რომ მკითხველი მიჰნდობოდა, იმას უნდა აღენიშნა, როგორ და ვისგან გაიგო მან მოთხრობილი ამბავი, იმიტომ რომ ცარიელი წყაროს აღნიშვნა ხომ ისტორიის ღირსებას არ ამტკიცებს. იმ კაცს, რომელიც ისტორიკოსს რომელსაღმე მოღვაწეზე ან შემთხვევაზე უამბობდა, ეს მოღვაწე ან ეს შემთხვევა უეჭველად თავის თვალთ უნდა ენახა, მისი დაახლოვებული კაცი უნდა ყოფილიყო („ემსახურა მათდა“). მაგრამ არც ესა კმაროდა: იგი თითონაც ნდობის ღირსი უნდა ყოფილიყო, „სარწმუნო“, „რომელნი იგი უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუვილისაგან“. თორემ თვითმხილველსაც ხომ შეეძლო ბევრი სიცრუე და ტყუილი ეამბნა ისტორიკოსისათვის.

ამნაირი პირობების აღსრულება იყო საჭირო ზეპირი წყაროებით სარგებლობის დროს.

საყურადღებოა, რომ ავტორს, როგორც ეტყობა, ზოგიერთს შემთხვევაში სანდო პირების ყოველგვარ ცნობებისათვისაც ტყუილ-უბრალოდ არ დაუჯერებია: თავდაპირველად იგი ეჭვის თვალთ შეჰხედავდა და თუ განსაკუთრებით არ დარწმუნდებოდა, ნაამბობს არ დაიჯერებდა ხოლმე. როცა მაგალითად გიორგი მთაწმიდელს „სულიერმა ძმებმა“ მოუთხრეს, რომ გაბრიელ ქართველი და ლეონი ჰრომი, რომელთაც არც ერთს „თვსისა ენისგან კიდე“ სხვა ენა არ სცოდნიათ, ამისდა მიუხედავად მაინც ვითომც ერთიერთმანეთს მთელ დღეობით ელაპარაკებოდნენო, „დასხდიან და ვიდრე ცისკრისა რეკადმდე უბნობდიან სიტყუათა საღმრთოთა და ვიდრე წარსლვადმდე ამას ესრეთ ჰყოფდიან ყოველთა მწუხრთა“-ო (იქვე, 31). მას ეტყობა არ დაუჯერებია და თუ თავის თხზულებაში ეს ამბავი ჩაურთავს, მხოლოდ მას შემდეგ, როცა იმ სულიერ ძმებმა, რომელნიც „გარემოჲს მათისა იყვნეს“, ჩვენ „ფიცით დაგუარწმუნეს“... „და წამებდეს, ვითარმედ, მათისა სიწმიდისაგან ყოველივე შესაძლებელ იყო და სარწმუნო, რამეთუ დიდ იყვნეს იგინი წინაშე ღუთისა და სრულ“-ო (იქვე, 32). ყურადღება მიაქციეთ, რამდენად ეჭვით უნდა ყოფილიყო გამსჭვალული ავტორი, თუ-კი გაბრიელისა და ლეონის თვით-მხილველ სულიერ ძმებს

– 78 –

თუ არა ფიცით სხვგვრივ არ დაუჯერა. ნუ დაგვავიწყდება, რომ საქმე წმინდანებს შეეხებოდა და ამისთანა საქმეებში ეჭვი საშუალო საუკუნოებში, მეტადრე მე-XI საუკ., დიდ თავისუფლებად და გამბედაობად უნდა ჩაითვალოს. მა-

შასადაძმე ავტორი ყოველგვარს თუნდაც თვით მნახველის ნაამბოს და თუნ-
დაც წმინდანის შესახებ მოთხრობილს ისე ადვილად არ დაიჯერებდა. რასაკვი-
რველია ეხლა ეს ამბავი ჩვენ სულ სხვა გვარად შეგვიძლიან ავხსნათ, მაგრამ
ამის გამო გიორგი მთაწმიდელს ვერ ვუსაყვედურებთ, იმიტომ რომ ჩვენსა
და მას შორის რვა საუკუნეზე მეტი მანძილი ძევს და შეუძლებელია მე- XI
საუკუნის მეცნიერი მე- XIX – XX-ს. მეცნიერების აზრისა იყოს.

ყურადღების ღირსია, რომ გიორგი მთაწმიდელს მარტო ზეპირ წყა-
როებით სარგებლობა არ აკმაყოფილებდა. „ჩუენ თავით თვისით არა რაა აღ-
გვწერია, არამედ რაა იგი ვისწავეთ*)... თვთ მეზრ მათ საქმეთაგან, რო-
მელნი იგინი დუმლით წამებენ და ჳმამალლად ქადაგებენ ღვაწლთა
და შრომათა მათთა: ლავრაა ესე დიდებული.. რომელსა შინა აღჳმართნეს
ეკლესიანი ცათა მობაძავნი და აღავსნეს იგინი წიგნთა მიერ ღვთივ-სუ-
ლიერთა და განაზრწყინვნეს იგინი ხატთა მიერ პატიოსანთა და მოუგნეს
დაბანი და სოფელნი და მონასტერნი და საყუდებულონი და განუ-
წესნეს წესნი და კანონნი დიდებულნი და ყოვლად შუენიერნი და დაუსხ-
ნეს სიმტკიცენი და ჳელითწერილნი და ოქრობეჳედნი ღუთის-მსა-
ხურთა მეფეთანი... შეამკვეს და აღაყვავეს ენაა ჩუენი და ქუეყანაა
თარგმანებითა წმიდათა წერილთაა“-ო (იქვე, გვ. 3).

მამასადაძმე სანდო ზეპირ წყაროებს გარდა ისტორიკოსს საჭიროდ
მიაჩნდა თავის თხზულება დაეწერა „თვთ მეზრ მათ (ესე იგი იოანეს და ეფთვმეს)
საქმეთაგან, რომელნი იგი დუმლით წამებენ და ჳმამალლად ქადაგებენ
ღუაწლთა და შრომათა მათთა“, ესე იგი ისეთ ნივთიერ საბუთებით, რომელ-
ნიც დუმლითაც-კი მოღვაწეთა დიდ საქმეებს ამტკიცებდენ. საყურადღებოა,
რომ ავტორი ნივთიერ წყაროებად ყოველგვარ მასალებსა სთვლიდა,
როგორც სამეურნეო ქონებას, რომელიც მათ ივერთა მონასტერს შესძინეს,
მაგ. ლავრა, ეკლესიანი, დაბანი, სოფელნი, მონასტერნი და დასაყუდებულონი,
ისე სხვა-და-სხვა სამწერლობო ძეგლებსა და იურიდიულ საბუთებს, მაგ. წიგ-
ნები, რომლებითაც მათ ლავრა აავსეს, მათ თარგმანებით შემკული და აყვავე-
ბული ქართული ენა, მათ მიერ დადგენილნი სამონასტრო და კანონნი,
მფლობელობის სიმტკიცენი, ჳელწერილნი და ბიზანტიის კეისართა ოქრო-
ბეჳედნი, ანუ ხრიზობულნი. ერთი სიტყვით გიორგი მთაწმიდელს უსარ-
გებელია მათი მოღვაწეობის დამახასიათებელ ყოველგვარ ნაშთებითა და საბუ-
თებით. თხზულების დაწერის დროს არც ერთი მცირედი და წვრილმანი მასა-

*) შემდეგი ზემოდ იყო მოყვანილი.

ლაც-კი არ გამოჳპარვია ავტორის ყურადღებას: შეწირულ სამკაულისა და ხა-
ტების ნუსხაც-კი არ დაჳვიწყებია მას. გიორგი მთაწმიდელი მართლაც
უხვად სარგებლობს ყოველგვარ წერილობითი საბუთებით (იხ. მაგალითად
გვ. 4, 18, 24, 35).

როგორც ეტყობა გიორგი მთაწმიდელი მხოლოდ „ხელითა-ნუსხა“-ს
სთვლიდა „ჳემმარიტ“, „უტყუველ“, და გამოსადეგ მასალად, ე. ი. ისეთს
საბუთებს, რომელიც თვით იმ მოღვაწის საკუთარ ხელით იყო ნაწე-
რი. იგი მაგალითად ერთ ალაგას მკაფიოდ ამბობს: „ესე ყოველი თვთ წმი-
დისა მამისა ეფთვმესა ხელითა ნუსხისაგან დაგვიწერია, ვინაძცა ჳემ-
მარიტ არს და უტყუველ“-ო (იქვე, 18). ცოტა ქვემოდ იგივე ავტორი
ამბობს: „ესეცა ყოველი მამათავე ჩუენთა დაწერილისაგან დაგვიწერია“-ო

(იქვე, 18). ერთი სიტყვით გიორგი მთაწმიდელის თხზულებითგან ნათლადა სჩანს, რომ მას კარგად ესმოდა, რა დიდი განსხვავებაა საბუთის დედანსა და მის პირს შორის, კარგად სცოდნია, რომ ექვმიუტანელ, საუკეთესო საბუთად შეიძლება ჩაითვალოს მხოლოდ საბუთის დედანი, რომელიც თვით მოღვაწის საკუთარ ხელით არის ნაწერი. ეხლა ვერც-კი დავაფასებთ ღირსეულად, თუ რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონოდა გიორგი მთაწმიდელის ამ შეხედულობას ისტორიის მეთოდების წარმატებისათვის.

ამგვარად ცხადია, რომ გიორგი მთაწმიდელის მეთოდოლოგიურ შეხედულობისდა თანახმად ისტორიკოსს, თუ-კი სურდა რომ მისი თხზულება სარწმუნო ყოფილიყო, „თავით თვსით“ არაფერი უნდა დაეწერა, არამედ უნდა ზეპირ წყაროებითა და ნივთიერ საბუთებით ესარგებლნა. ზეპირი ცნობები უეჭველად „კაცთა სარწმუნოთაგან“ და თვით-მხილველთაგან უნდა ყოფილიყო შეკრებილი. ხოლო ნივთიერ საბუთებად ყოველგვარი ნაშთი და ძეგლი ჩაითვლებოდა. ერთი სიტყვით მოღვაწეთა ყოველი „საქმენი, რომელნი იგი დუმილით წამებენ და ქადაგებენ ღუაწლთა და შრომათა მათთა“ თანამედროვე საისტორიო მეთოდოლოგია ამ მხრივ ასეთსავე წყაროებითა და ამგვარისავე საშუალებებით სარგებლობს. ქართულ მწერლობაში მამასადაამე მეთერთმეტე საუკუნეში გიორგი მთაწმიდელის წყალობით საისტორიო თხზულებათა მეთოდოლოგიური მხარე იმდენად განვითარებული და დამთავრებული იყო უკვე, რომ თანამედროვე მკაცრ სამეცნიერო მოთხოვნილებასაც-კი დააკმაყოფილებს.

გიორგი მთაწმიდელის სიტყვებითგანა სჩანს, რომ ვიდრე იგი თხზულების წერას შეუდგებოდა, მას უკვე გეგმა მოფიქრებული ჰქონია, მაგრამ წერის დროს იძულებული ყოფილა შეეცვალა მოთხრობის წეს-რიგი და დროებით გეგმისათვის თავი დაენებებინა. გიორგი ამბობს: „გარნა, რომლისა იგი ზემორე მეგულებოდა თქუმაჲ, იგი ხოლო ვქუა პირველად და მერმე...

– 80 –

მოკლითა სიტყვთა მიგითხრა, რამეთუ ვინაჲთგან დღეთა ამათ უკუანაჲ სკნელთა მოვიწინით და, ვითარცა ხედავთ, ფრიადი სიგრილე იხილვების ჩუენ შორის, ნუ უკუე ვინმე ჰგონებდეს და აცთუნებდეს თავსა თვისსა თუ პირველითგან ესრეთ იყენეს ძმანი ჩუენნი, ნუ იყოფინო“ (იქვე 5). მაგრამ შემდეგ, როცა ავტორს თავის დამამტიცებელი საბუთები მიჰყავს, იგი ისევ მოთხრობის დედააზრს უბრუნდება და ამბობს: „ხოლო ჩუენ პირველსავე სიტყუასა მოვიდეთ“-ო (იქვე 5).

რასაკვირველია გიორგი მთაწმიდელს უფრო მეტი ცნობები ჰქონდა, ვიდრე თვის თხზულებაში მოყვანილი აქვს. ბევრგან იგი თვით ამოკლებს მოთხრობას: „აქა უკუე დავაცადოთ ესევითარისა ამის პირისათჳს სიტყუაჲ, ამბობს იგი, რამეთუ ვითარცა ვთქუთ, არცა თუ შესაძლებელ არს ყოველთა მათ ქველის-საქმეთა მათთა თითოეულად წარმოთქუმაჲ“ (იქვე, 19).

„ცხორება“ რასაკვირველია წასაკითხავად იყო დაწერილი (იქვე 17) და ავტორი ცდილობდა მისი თხზულება ადვილი და სასიამოვნო წასაკითხავი და მოსასმენი ყოფილიყო და მეტის მეტად გაჭიანურებული, გრძელი არ გამოსულიყო. ამიტომ გიორგი მთაწმიდელს ი^ე და ეფთჳმის შესახებ ყველაფერი-კი არა აქვს მოთხრობილი, გამოწულილვით კი არ აღწერს“ ხოლმე (იქვე 15), არამედ მხოლოდ ზოგიერთი. ერთს ალაგას იგი თვით ამბობს: „რომელთაგანი რაოდენიმე მოვიქსენოთ და სხუად იგი დავაცადოთ, რათა არა ფრიადი სიმრავლე წერილისა“ იქმნას და საწყინო ვიქმნეთ მკითხველთა და მსმენელთა“-ო

(იქვე, 16 – 17). უეჭველია, ავტორს გარკვეული შეხედულება უნდა ჰქონოდა იმაზე თუ, როგორ უნდა ყოფილიყო თზულება დაწერილი. „ცსორების“ წერის გარეგანი, ტექნიკური მხარისათვისაც განსაკუთრებული კანონი არსებობდა. ზემომოყვანილ ნაწყვეტიტგანა სჩანს, რომ ავტორს, რომელსაც არა სურდა მკითხველთათვის „საწყინო“ ყოფილიყო, უნდა რაც შეიძლება მოკლედ ეწერა, „რათა არა ფრიადი სიმრავლე წერილისაჲ იქმნას“. ამისთვის ავტორს თვითოეულ აზრის დასამტკიცებლად მხოლოდ ორიოდე მაგალითი უნდა მოეყვანა ხოლმე, დანარჩენი-კი გამოეტოვებინა („სხუად იგი დავაცადოთ“). მაგრამ ზოგიერთს შემთხვევაში გიორგი მთაწმიდელი ამა-თუ-იმ მოღვაწის სათნოებათა „გამოწულილვით აღწერასა“ „ნეფსით თანაწარკდებოდა“ ხოლმე (იქვე 15). ცხადია, რომ ავტორი დაწვრილებით მაშინ მოგვითხრობდა ხოლმე, როცა ეს მკითხველის სულისთვის მარგებელი იქნებოდა.

რასაკვირველია ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ ადამიანი არ ასრულებს თავისსავე თეორიულს მისწრაფებას. ჩვენს ისტორიკოსსაც შეეძლო საუცხოვო აზრები გამოეთქვა საისტორიო მეთოდების შესახებ, მაგრამ თვითონ პირნათლად ვერ აესრულებინა თავის მოვალეობა. მაშინაც, უეჭველია, მის ღვაწლს ღირსება არ მოაკლდებოდა. მაგრამ ასკეცად უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს და ფასიც უმაღლესი ედება იმ ისტორიკოსს და მეცნიერს, რომელიც

– 81 –

თავის მაღალ მეთოდოლოგიურ იდეალს თითონაც ნამუსიანად იცავს და ბრწყინვალედ ახორციელებს. სწორედ ამის გამო გიორგი მთაწმიდელი ქართულ საისტორიო მწერლობაში შესანიშნავ მეცნიერ ისტორიკოსად უნდა ჩაითვალოს: იგი სინიდიისერად მისდევს თავის ზემოაღნიშნულ მეთოდების გეგმას და ერთს სტრიქონშიაც-კი ჭეშმარიტებას არა ჰღალატობს. თვითოეული მისი ცნობა დამყარებულია მართლაც უტყუარ საბუთებზე და ეხლაც მათი ჭეშმარიტების დამტკიცება შეიძლება. ამნაირ მაგალითების ბლომად მოყვანა ადვილია. მაგრამ მხოლოდ რამდენსამეს მოვიყვან:

გიორგი მთაწმიდელს მოთხრობილი აქვს, რომ ეფთვმე, „რომელი იგი გამოჩნდა სამკაულად ნათესავისა და მოზამდავად წმიდათა მოციქულთა განანათლა ქართველთა ენად და ქვეყანად... ვითარცა წამებენ მის მიერ თარგმნილთა წიგნთა შინა აღწერილნი ანდერძნი, ამის ღირსისა (ე. ი. ეფთვმის) მამის იოანეს მოღუაწებითა განსწავლულ იქმნა ყოვლითა სიბრძნითა განმანათლებლად და შემამკობელად ეკლესიათა ჩუენთა“-ო (იქვე, 4). პატარაობით-განვე მოყოლებულიო, ამბობს გიორგი მთაწმიდელი, იოანე თავის შვილს მუდმივ აგონებდა: „შვილო ჩემო! ქართლისა ქუეყანად დიდად ნაკლულევან არს წიგნთაგან და მრავალნი წიგნნი აკლიან და ვხედავ, რომელ ღმერთსა მოუმაღლებია შენდა. აწ ილუაწე, რათა განამრავლო სასყიდელი შენი ღუთისაგან“-ო (იქვე 26). მაშასადამე იოანეს საგანგებოდ გაუწვრთნია და მოუმზადებია თავისი შვილი, რომ მთარგმნელობა შესძლებოდა. ჩვენი ავტორის ეს ცნობა სრული ჭეშმარიტებაა. ეფთვმის მამას იოანეს მართლაც მათეს თავის სახარების თარგმანში „ანდერძი“ აქვს დაწერილი, სადაც ამბობს: „ენასა ამას ჩუენსა ქართულსა არავინ სადა პოვნილ იყო აქამომდე, რათამცა გამოეხვნენ წმიდანი წიგნნი, თარგმანებანი წმიდისა სახარებისანი, ხოლო არამედ საბერძნეთისა ესე ეკლესიანი და ჰრომისანი სასვე იყვნეს ამათგან, ხოლო ჩუენისა ამის ქუეყანისანი ნაკლულევან და არა ესეოდენ წიგნნი აკლდეს ენასა ჩუენსა; არამედ სხუანიცა მრავალნი. ამისთვის მე გლახაკი ესე და ნარჩევი ყოველთა მონაზონთაჲ იოანე მწუხარე ვიყავ ამის საქმისათვის, რომელ ესრეთ

ნაკლულევან იყო ქუეყანად ქართლოსად წიგნთაგან და დიდი ხარკებად და მოღუაწებად ვაჩუენე და შვილი ჩემი ეფთვმე განვსწავლე სწავლითა ბერძულითა სრულიად და გამოთარგმანებად წარვჰმართე წიგნთა ბერძულისაგან ქართულად და აღიწერნეს ჩუენ მიერ“-ო (წყაროსთავის მე-XI-ე ს. ხელთნაწერი, იხ. თ. ჟორდანიას, ქ~კები II, 240 – 1).

გიორგი მთაწმიდელს „ცხოვრება“-ში ეფთვმის ყველა ნათარგმნ წიგნების ნუსხა მოჰყავს. ამ ნუსხის სიმართლის დამტკიცებაც ადვილად შეიძლება. იმავე მათეს თავის თარგმანების „ანდერძში“ იოანეს ჩამოთვლილი აქვს თავის შვილის ნათარგმნი წიგნები, აი ორივე ნუსხა:

ანდერძით:

„პირველად თარგმანებად იოანეს თავისა სახარებისად მერმე სწავლანი წ~ისა მამისა ჩ~ნისა ბასილისნი თავი: ლ: მისივე თარგმანება ფსალმუნთად თავი: იბ: წიგნი ი~ნესი რ~ლ არს კლემაქსი: ლ: წიგნი მაკარისი სრულიად მიმოსლვად და ქადაგებანი წ~ისა ანდრია მოციქულისანი წიგნი წ~ისა ისაკისი და სხუათა მათა გამორჩეულნი სწავლანი წიგნი წ~ისა დოროთესი წამებად და სასწაულნი წ~ისა მოწამისა დიმიტრისნი ცხოვრებად და წამებად წ~ისა სტეფანე ახლისად ცხოვრებად და წამებად წ~ისა კლიმენტოს ჰრომთა პაპისად წამებად წ~ისა კლიმი ანკვრელისად ცხოვრებად წ~ისა გრიგოლი დ~თისმეტყუელისად და თქმულნი მისნი ცხოვრებად წ~ისა ბასილი კესარიელისად ცხოვრებად წ~ისა ბაგრატისი წამებად წ~თა სამთა ყრმათად: ალფიოს, ფილადელფიოს და კვრინესი ცხოვრებად წ~ისა ონოფრესი ცხოვრებად მარიამ მეგვკტელისად სრულიად სწავლანი წ~ისა ზოსიმესნი და წ~ისა ეფრემსნი სჯნაქსარი ბერძული რომელ არიან კრებანი

ცხოვრებით:

თარგმანებად იოანეს თავისა სახარებისად. სწავლანი წმიდისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილისნი მისივე თარგმანებად ფსალმუნთად წიგნი წმიდისა კლემაქსისი წიგნი წმიდისა მაკარისი მაქსიმეს სწავლანი წიგნი წმიდისა ისაკისი, რომელსა შინა არიან სხუათაცა მამათა გამორჩეულნი სწავლანი. წიგნი წმიდისა დოროთესი წამებად და სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა დიმიტრისნი. ცხოვრებად და წამებად წ~ისა სტეფანე ახლისად ცხოვრებად და წამებად წმიდისა კლემენტოს ჰრომთა პაპისად წამებად წმიდისა კლიმი ანკვრელისად ცხოვრებად წმიდისა და დიდისა ბასილი კესარიელისად ცხოვრებად წმიდისა გრიგოლ ღუთის მეტყუელისად და თქმულნი მისნი წამებად წმიდისა აკვესიმადსი ცხოვრებად წმიდისა ბაგრატისი
.....
წამებად წმიდათა სამთა ყრმათა ალფიოს, ფილადელფიოს და კვრინესი ცხოვრებად წმიდისა ონოფრი მმოვრისად ცხოვრებად წმიდისა მარიამ მეგვკტელისად სწავლანი წმიდისა ზოსიმესნი
.....

მიმოსვლანი და ქადაგებანი წისა
იოანე მახარებლისანი
თარგმანებად გალატელთა და თესა-
ლონიკელთა და ჰრომაელთა ეპისტო-
ლისადა
დასდებელნი მარხვათანი სრულიად
და სხუათა წთა გალობები
წამებად წსა მოწამისა პროკო-
პისი
თარგმანებად მათეს თავის სახა-
რებისადა
(წყაროსთავის XI-ს. ხელთნაწერი
ქკები I, 141 – 142. შეადარე აგრე-
დვე იქვე, გვ. 164, 168, 169, 170,
171, 172, 179)

სუნაქსარი საწელიწდოდ უმცროდსი
მიმოსვლანი და ქადაგებანი წმი-
დისა იოანე მახარებლისანი
თარგმანებად გალატელთა და თე-
სალონიკელთა და ჰრომაელთა ეპის-
ტოლისადა
დასდებელნი მარხვათანი სრულად
და მრავალთა წმიდათა გალობები (sic)
წამებად წმიდისა მოწამისა პროკო-
პისი.
თარგმანებად მათეს თავის სახა-
რებასადა
მიმოსვლანი და ქადაგებანი წმი-
დისა ანდრია მოციქულისანი (იქვე,
27 – 9).

ამ ორ ნუსხის შედარება საუცხოვოდ გვიჩვენებს, რამდენად სვინდისია-
ნად სარგებლობდა გიორგი მთაწმიდელი თავის წყაროებით: სიტ-
ყვა სიტყვით არის გადმოწერილი. რაც იოანეს ანდერძში ვერ ეწერე-
ბოდა იმიტომ რომ მის სიკვდილის შემდეგ ეფთვმეს კიდევ ბევრი უთარგმ-
ნია, იმ წიგნების შესახები ცნობები ავტორს დედნებითგან აქვს ამოღებუ-
ლი. საზოგადოდ თვითოეული ცნობა, რომელიც-კი მოჰყავს გიორგი
მთაწმიდელს იოანესა და განსაკუთრებით იმის შვილის ეფთვმისა, ან
ივერთა მონასტრის შესახებ, თუ უტყუელ ზეპირ გადმოცემაზე არა,
უეჭველად ამა-თუ-იმ წერილობითსა და ნივთიერს საბუთებზე აქვს დამყა-
რებული.

ამ თხზულების დაუფასებელს თვისებას სწორედ ის გარამოება შეად-
გენს, რომ „ცხორება“-ში ასე უხვად შეტანილი ცნობები უმეტეს ნაწილად
საბუთებთან არის ამოღებული. გიორგი მთაწმიდელი თავის წინამორ-
ბედს გამოჩენილს ქართველს მთარგმნელს ეფთვმეს თავგანწირულ მუშაკად
და მოღვაწედს ჰსახავს: თავის თავს არა ჰზოგავდა და ღამეებს თეთრად
ათენებდა ხოლმე, ოღონდ კი თარგმნისათვის მეტი დრო ჰქონოდაო. მონასტ-
რის წინამძღვრობის დროსაც ეფთვმე, თუმცა დრო და მოცალეობა ძალიან
ცოტა რჩებოდა, მაგრამ „მის ყოვლისა თანა კეთილსა მას შრომასა თარგმ-
ნებისასა არ დააცადებდა, არცა სცემდა განსუენებასა თავსა თვსსა, არამედ
ყოვლადვე იჭირვინ და ღამეთა ათენს: რამეთუ უფროდსნი წიგნნი ღა-
მით სანთლითა უთარგმნიან, ვითარცა ვთქუთ, ფრიადისა უცალოებისაგან

და საურავთა“-ო (იქვე 30). სრული ჭეშმარიტებაა. ეს ცნობებიც ნამდვილ
საბუთებზეა დამყარებული. თითონ ეფთვმე თავის ნათარგმნ გრიგოლის ცხო-
რების ბოლოში სწერს: ლოცვა ჰყავთ გლახაკისა ეფთვმესათვს მთარგმნე-
ლისა და შემინდევით: მრავალთა ზრუნვათაგან დიდითა შრომითა და ჭი-
რითა დამიწერია“-ო (ქკები I, 164). ხოლო მათეს თავის სახარების თარგ-
მანების ბოლოს ეფთვმე პირდაპირ ამბობს: „ვინც იკითხვიდეთ შრომისათვის
ლოცვა ყავთ და ზომად წერისათვს შემინდევით: უცალო ვიყავ და უფ-
როდსი ღამით მიწერია“-ო (ქკები I, 139).

ერთი სიტყვით გიორგი მთაწმიდელის თხზულება უადრეს ნდობის
ღირსია, მრავალ მხრივად შინაარსიანია. ღრმა და მაღალ საზოგადოებრივ და
ეროვნულ აზრებით გამსჭვალულია. საუცხოვო ქართულით და მომხიბლავ გულ-

წრფელ კილოთი ნაწერი იგი სამართლიანად ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის სუკეთესო ძეგლად უნდა ჩაითვალოს. გამოცემულია ორჯერ, პირველად საბინინის მიერ (საქ. სამოთხე), მეორედ 1072 წ. ხელთნაწერისდა მიხედვით საეკლ. მუზეუმის მიერ 1901 წ., გიორგი მთაწმიდელს იმდენად დიადი ღვაწლი მიუძღვის საქართველოსა და ქართულ საისტორიო მწერლობის წინაშე, რომ მისი თხზულება უკეთეს გამოცემის ღირსია, ეს ჩვენი მოვალეობაც არის.

გიორგი ხუცეს-მონაზონი.

გიორგი ხუცეს-მონაზონმა, როგორც იგი თავის თავს უწოდებს*) (ქკები II, 231), დასწერა „ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გიორგი მთაწმიდელისა“, რომლის მოწაფედაც იყო იგი მრავალ ხნის განმავლობაში.

გარდაიცვალა თუ არა გიორგი მთაწმიდელი, ქართველ მოწინავე წრეებში მაშინვე სურვილი აღიძრა, რომ განსვენებულ შესაშინავ მოღვაწის დაუღალავ მოქალაქობის ცნობები შეკრებილიყო და აეწერათ. რასაკვირველია ყველაზე კარგად და დაწვრილებით მისი თავგადასავალი უნდა იმისვე საყვარელს და ერთგულს მოწაფეს სცოდნოდა, რომელიც თავის მოძღვარს სამართის კარამდის ყველგან თან ახლდა ხოლმე. ამიტომ, ვისაც-კი სურვილი გამოუთქვამს, სწორედ ამ გამოჩენილი კაცის შეგირდისათვის მიუმართნია, რომ ამ საქმის განხორციელება თავს ედვა. სურვილი მრავალმხრივ იყო გამოთქმული

---

*) თუმცა გიორგი მთაწმიდელიც ხუცეს-მონაზონი იყო, მაგრამ, რაკი იგი განსაკუთრებით მთაწმიდელად არის ცნობილი, მის მოწაფეს ხუცეს-მონაზონს ვუწოდებთ.

– 85 –

და თვითოეულს, რასაკვირველია, ამ საგნისათვის თავისი საკუთარი გეგმა ჰქონდა. თავდაპირველად ხმა გიორგი დაყუდებულმა ამოიღო, რომელიც გიორგი მთაწმიდელის მოძღვრად და სულიერ მამად ითვლებოდა, და ორჯერ მოსწერა ეპისტოლე ავტორს. რაკი იგი თვით არ იყო „უმეცარ... ცხორებასა განთქმულისა ამის კაცისა სიჭაბუკითგან მისით ვიდრე სიბერედმდე“ (საეკლ. მუზ. გამ. გვ. 280), ამიტომ მას სურდა მხოლოდ, „რათა ყოველი სახე აღსრულები-სა და სოფლით განსლვისა წმიდის ამის მამის ჩუენისა უნაკლულოდ“ მოეთხრო (იქვე 281). ამგვარივე სურვილი გამოუთქვამს ბაგრატ მეფის კონსტანტინეპოლში გაგზავნილ მოციქულს, მთავარ-ეპისკოპოსს იოანე ჭყონდიდელს (იქვე 281). მაგრამ სხვები, რომელნიც „დღითი დღე“ აიძულებდნენ საქმეს შესდგომოდა, სამართლიანად ამტკიცებდნენ, რომ „არა თუ მიცვალებისათვის, არამედ სრულად ცხოვრებისაცა და მოქალაქობისა მისისა აღწერისათვის“ მიექცია ყურადღება და სავსებით აეწერა (იქვე 281).

გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრების აღწერას ავტორი თითონაც მოწადინებული ყოფილა, „რათა მოკსენებითა შრომათა და ღუაწლთა მათათა დღითი დღე ფრთოვან ვიქნებოდეთ ბაძვად სათნოებათა“ და „არა დავიწყებულ იქმნეს მომავალთაგან შემდგომითი შემდგომთა ნათესავთა“ განაო (იქვე, 281). მას ჰსურდა, რომ საქართველოს სახელოვან მოღვაწის თავგადასავალი და მოქალაქობა „ცნას თესლმან სხუამან და შვილნი რომელ იშვებოდინან, აღდგენ და მიუთხრობდენ მამანი მათნი შვილთა თვსთა“-ო (იქვე 280).

გიორგი მთაწმიდელის ცხორებისა და მოღვაწეობის ისტორიას მაშასადამე ავტორის აზრით ქართველთა თანამედროვე და მომავალი თაობანი უნდა აღეფრთოვანებინა და მიზაძვის სურვილი აღემრა, ზნეობრივი გავლენა ჰქონოდა და მოღვაწეთათვის სამაგალითოდ გამხდარიყო. „ესე არიან მიზეზნი ჩემისა მეტყუელებისანი, რომელთა მიერ ვიძულევი და ვითარცა დეზითა... გონებად ჩემი შინაგან იწერტების და აღმძრავს სიტყუად“-ო, ამბობს ავტორი (იქვე 282).

ჩვენი ისტორიკოსი იმათ აზრს მიემხრო, რომელთაც გიორგი მთაწმიდელის მთელი თავგადასავალის გაგება სურდათ, და გადასწყვიტა დაეწერა „ყოველივე სახე ცხორებისა მისისა შობით მისითგან და ვიდრე აღსრულებადმდე (იქვე 285). თავისი მოთხრობა ავტორს ორ უმთავრეს ნაწილად აქვს გაყოფილი: თვითოეული ნაწილი ცალკე, გარკვეული საკითხის პასუხია. თითქმის ყველა ეს საკითხები იმ პირების წამოყენებულია, რომელთაც მას გიორგი მთაწმიდელის ცხორების აღწერა სთხოვეს. ერთ ალაგას მას მაგალითად აღნიშნული აქვს: „უწყვი, ვითარმედ მრავალთა გსურის სმენად, თუ ვინა ისწავა ბერძული სწავლაჲ, გინა ვინა დაგჳუნჯა საფასე ესე მოუკლებელი“-ო (იქვე, 290). მეორე ალაგას კიდევ შემდეგ სიტყვებს ეუბნება გიორგი დაყოფილად: „აქამომდე არს სიტყუად ჩუენი ზემოკსენებულთა ძმათა მიმართ,

- 86 -

რომელთა გვაიძულეს შობითგანვე აღწერა ცხორებისა მისისა, ჳ ნეტარო, რამეთუ თქუნ აქამდე ყოველსავე თვთ მეცნიარ ხართ... ხოლო ამიერთგან წარსლვისა ჩუენისათვს აღმოსავლეთად და ვიდრე სამეუფოდ მოსლვადმდე და ამიერ სოფლით მიცვალებადმდე ყოველივე ვაუწყო სიწმიდესა თქუნსა“-ო (იქვე 318).

მაგრამ ავტორს თვითოეულ ამ ორ ნაწილისთვისაც გეგმა შეუმუშავებია და ამისდა მიხედვით მოუწყვია თავის „სიტყუათა სარბიელი“-ც (იქვე 288) ანუ მოთხრობის მიმდინარეობა. ერთგან მაგალითად იგი თვით ამბობს: „აქა სრულ ვჰყო სამცხეს ზრდილობისა მისისათვს სიტყუად და მერმე მოვიცვალო გონებითა და ხახულის მისლვისა და სწავლისა მისისა და ვთქუა თუ სრულად განათლებისა მისისათვს, ყოველივე სულმცირედ და მოკლედ მიგიტხრა“-ო (იქვე, 288). როცა ჩვენი ისტორიკოსი გიორგის ძლევა-მოსილ პაექრობის შესახებ მოგვითხრობს, რომელიც ანტიოქელ სამღვდელოებასთან ჰქონია ქართულ ეკლესიის დამოუკიდებლობის გამო, მას დამენილი აქვს: აქამომდე არს პატრიაქისა მიმართ სიტყვსგებისა და სიყვარულისა მისისა მიმართ წარმოთქმა“-ო (იქვე, 316). ერთი სიტყვით, როცა გიორგი სწერდა, გეგმა დაწვრილებით გამორკვეული ჰქონია და გაუთვალისწინებია, სად რა უნდა მოეთხრო და ეთქვა: „იყო ნეტარი ესე... ნათესავით ქართველი, ხოლო მამეულად... მისგან... ქუეყანისა, რომელსა სამცხე ეწოდების. ხოლო თვთ აღმოცენდა იგი ქუეყანასა თრიალეთისასა, ვითარცა პირმან საქმისამან გაუწყოს“-ო (იქვე 285).

თვითოეულ თავის აზრის დასამტკიცებლად და დასასურათებლად ავტორს ყოველთვის თავის მოძღვრის ცხორებითგან და დაუღალავ მოღვაწეობითგან მაგალითები მოჰყავს ხოლმე. ხოლო რომ მოთხრობის მიმდინარეობა და უმთავრესი მიზანი მკითხველს არ დაჰკარგვოდა, იგი ამისთანა შემთხვევაში მაგალითების შემდეგ მოაგონებდა ხოლმე მკითხველს: „ესე ამისათვს ვაჰსენეთ რათა სცნათ“ ესა და ესაო (იქვე 297, 303, 322), ეხლა კი „მე სარბიელსავე სიტყუათა ჩემთასა ვიდოდი“-ო (იქვე 288), ან არა და „ხოლო ჩუენ

პირველსავე სიტყუასა მოვედით“-ო (იქვე, 286, 296, 297, 300, 309).

რასაკვირველია გიორგი მთაწმიდელის შესახებ ავტორს ყველაფერი არ მოუთხრია. მან გაცილებით უფრო მეტი იცის და მხოლოდ ზოგიერთს გვიამბობს. „დავიდუმით სიმრავლისაგან ზოგად მალალთა მათ ლუაწლ-თა მისთა, რომელნი ღუთისა ეკლესიისითვის მან თავს ისხნა, გარნა ვაჰსენოთცა, რომელთა იგი ვსენებად წმიდად არს და სარგებელ და სათნოებათა და მოღვაწებათა მიმართ მაწუეველ“-ო, აცხადებს ავტორი (იქვე 283). მრავალ მაგალითებითგან მაშასადამე მხოლოდ ორიოდ, განსაკუთრებით უფრო თვალსაჩინო, აღმაფრთოვანებელი მაგალითი მოჰყავდა გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებითგან, ისეთი მაგალითები, რომელნიც ადამიანს მიბაძვის სურ-

- 87 -

ვილს აღუმრავდა და ზნეობრივად აამაღლებდა. მართლაც თავის თხზულებაში მას რამდენჯერმე აღნიშნული აქვს, ესა და ეს გარემოება განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, იმიტომ მოვიხსენიო, „რომელი იგი არა ღირს არს დუმილი, არამედ ღირს ვსენებისა და შუენიერებად აღწერისა“-ო (იქვე 303) და შემდეგ თვით დამამტკიცებელი მაგალითიც მოჰყვანილი აქვს. ერთ ალაგას კიდევ ავტორი ამბობს: „მდიდართა კულა საფასეთა განზნევისათვს და თუ ვითარ უმეტეს ყოვლისა გლახაკთა წყალობასა ამცნებდა, ძალმან სიტყვსამან გამოაცხადოს, რათა გუჟყოს მოწყალება იგი სულისა მისისა“-ო და იქვე მაგალითია მოთხრობილი (იქვე 323).

ავტორს მრავარჯერ აღნიშნული აქვს: ჩემს აზრს „წარმოვთქუ ფრიად მოკლედ და სულ მცირედ“-ო (იქვე 318). იმ შემთხვევაშიაც, როცა მას დიდმნიშვნელოვან საგანზე ჰქონდა საუბარი და „მოსაცსენებელად არა უჯერო“ მიაჩნდა, მაინც „მცირედი უწყებად“ მოჰყავდა (იქვე, 322).

გიორგი ხუცეს-მონაზონი სინიდისიერად ასახელებს ხოლმე, რაზე ჰქონდა დამყარებული თავისი მოთხრობა. თავის წყაროებს იგი თხზულების შესავალშივე ასახელებს: „მე ვიწყო სიტყუად... და რაა ოდენ უძლო მარტივად და სულმცირედ აღვსწერო არა თუ სხუათაგან სმენილი, არამედ უმეტეს ყოვლისა წმიდისა და უტყუელისა პირისა მისისაგან მოთხრობილი სიყრმისა და სიჭაბუკისა მისისა, რომელსა იგი ვითარცა ერთგულსა შვილსა არა დამიფარვიდა... ხოლო შემდგომი სარწმუნოთა და წმიდათა უწყებული, რათა ესრეთ ერთობით შევკრიბოთ საწადელი ესე და სასურველი თხრობა... ვითარცა ჯაჰვ ოქროსა ერთობით შეთხზული“-ო (იქვე 282).

ავტორი მაშასადამე თავის მოძღვარს ჰბაძავს, იმის მეთოდებს მისდევს და მხოლოდ „უტყუელ“ წყაროებითა სარგებლობს: ერთის მხრით. თვით გიორგის ნაამბობით, – ამაზე ყოფილა დამყარებული თვით ავტორის ცნობები გიორგის მშობლებსა და ყმაწვილობაზე. მეორეს მხრით „თუალით-მხილველ“, მხოლოდ „სარწმუნო“ თანამედროვეთა მოთხრობით – ამ წყაროზე დამყარებულია მისი თხზულების დანარჩენი ნაწილები. მართლაც ავტორი რამდენჯერმე ამბობს თავის თხზულებაში: გვთხრობდა თვთ წმიდად“-ო (იქვე 287), „იტყოდა თვთ წმიდად იგი“-ო (იქვე 292, 295). ამას გარდა თუმცა ზემომოყვანილ ნაწყვეტში ისტორიკოსი მესამესა და უმთავრეს წყაროს არ ასახელებს, მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ამ წყაროდ თითონ ავტორი იყო, როგორც გიორგი მთაწმიდელის საყვარელი მოწაფე და ერთგული თაყვანისმცემელი. თხზულების ბოლოში იგი თითონაც ლაპარაკობს ამაზე და აღნიშნული აქვს: „ესე იყო ყოველსავე შინა სალხინებელი ჩემი, რათა თუალით

მხილველ და ჯელით მსახურ ყოფილ ვიყავ და ყურით მსმენელ სიტყუათა წმიდისა პირისა მისისათა“-ო (იქვე. 349).

– 88 –

მაინც გიორგის საქართველოსაკენ გამგზავრების ამბითგან მოყოლებული, რაც ავტორს მოთხრობილი აქვს, ყველაფერი თავის თვალთ ნანახი და ყურით გაგონილი ჰქონია, იგი თითონაც მომქმედი პირია (იხ. იქვე, 318. მოყოლებული ბოლომდის, აგრედვე იქვე, 322).

ამ გვარად, რაც თხზულების მიზანსა და მოთხრობის წესსა და წყაროებს შეეხება, გიორგი ხუცეს-მონაზონი თითქმის ყველაფერში თავის მასწავლებელს ჰბაძავს და მის მიმართულებას და მეთოდებს მისდევს. ამ მხრით მას ახალი თითქმის არაფერი არ შეუქმნია. მას მხოლოდ ერთი მეთოდი აქვს ნახმარი, რომლისათვისაც მის წინამორბედს ისტორიკოსებს ყურადღება არ მიუქცევიათ. მე შედარებითს მეთოდზე მოგახსენებთ: ავტორი მარტო იმ მეთოდით კი არ კმაყოფილდება, რომ თანამედროვე საზოგადო პირობათა მიხედვით მოღვაწის მოქალაქობა დააფასოს, არამედ ზოგიერთ შემთხვევებში წარსულსა და უცხო ქვეყნების მაგალითებსაც ადარებს განსახილველ მოვლენას ანუ თვისებას და ამისდა მიხედვით ახასიათებს, შედარებითი მეთოდით სარგებლობს. როცა იგი მაგალითად მოგვითხრობს, თუ რა ნაირად შეკრიბა გიორგიმ 80 სული მცირეწლოვანი ბავშვი საქართველოში საშინელ სიმშოილობის დროს, გომოჰკვება, შემოსა, ასწავლა და არამც თუ ადამიანებად, არამედ საზოგადოების მარგებელ წევრებად აქცია, ამ დიად ღვაწლის დასაფასებლად ისტორიკოსი ყველა მაგალითებს იხსენიებს, რომელნიც-კი ძველსა და ახალს აღთქმაში, წმიდათა ცხორებებში და საეკლესიო ისტორიაში მოყვანილია და შედარების შემდეგ დასძენს, რომ ასეთს საქმეს „გონებ თუ დასაბამითგან სოფლისათ და ვიდრე აქამომდე ვერვის ჯელუყოფიეს და ვერცავინ ჯელყოფს და შეკადრებს, დაღაცათუ ვინ სად ჯელჰყოს ესე, ანუ ქალაქთა შინა გინა სოფელთა, მცირეთგანმან ვინმე წარმართა, კულად ათნი ვინმე, გინა ათ-ხუთმეტნი, გინა თუ ოცნი შეიწყნარნა და ესეცა ჰასაკად მოსრულნი“-ო (იქვე. 324).

ამავე შედარებითი მეთოდით სარგებლობს ავტორი, როცა გიორგი მთაწმიდელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის დახასიათება ჰსურს: თავდაპირველად იგი არკვევს, თუ რა იყო იმის წინ გაკეთებული, შერმდეგ ჩამოთვლილი და განხილული აქვს, რაც გიორგი მთაწმიდელს უმუშავნია, ადარებს და ამისდა მიხედვით აფასებს მის მოქმედებას. (იქვე, 294 – 295, 300).

მართალია, ჩვენი ავტორი იშვიათად თუ მიჰმართავს ხოლმე შედარებითს მეთოდს და მაგალითებიც საეკლესიო ისტორიითგან აქვს ხოლმე მოყვანილი, მაგრამ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ამ ახალ მეთოდის შემოღების ღვაწლი მაინც მას მიუძღვის.

მთელი თხზულება მშვენიერის, გულწრფელის კილოთი არის დაწერილი და ღრმა გრძნობითა და სიყვარულით არის გამსჭვალული. ავტორის პირადი გრძნობა რასაკვირველია განსაკუთრებით იქ ძლიერდება, სადაც

– 89 –

იგი თავის დიდებულ მოძღვრის და საქართველოს დაუღალავ მოღვაწის გიორგი მთაწმიდელის უკანასკნელ წუთებსა და მიცვალებას გვიხატავს. ღრმა მწუხარებით ევსება გული ისტორიკოსს, როცა იგი მოთხრობის დასასრულს

უახლოვდება: „შეძრწუნებულ ვარ და შეშინებულ, ამბობს იგი, რამეთუ აქამომდე გზად სიტყუესა ჩუენისა წრფელ იყო და ადვილ სავალად, ხოლო აწ იწრო და საჭირო და უღონო ჩუენგან სლვისა, რამეთუ ნავთსადგურსა დუმლისასა მეგულებს შესლვა, რამეთუ ჴელი ჩემი ძრწის და სული შეიწრდების, ხოლო გონებად განცვფრდების“-ო (იქვე, 334). ავტორი გულწრფელად ამბობს: „ეჰა, რაბამ კეთილ იყო ვიდრე აქამომდე გზად სიტყუისა ჩუენისა და, ეჰა, რაბამ სანატრელ იყო, უკეთუმცა ამას პირსა ზედა დასრულდებოდა მოთხრობად ჩუენი“-ო (იქვე 340). რაკი გიორგი დაყუდებულისაგან ნაბრძანები მქონდა ამის მოთხრობა, მხოლოდ ამიტომ „კუალად აღვძრა უძლური ენად ჩემი და სარბიელსა სიტყუსა ჩემისასა კუალად ვიწყო სლავად“-ო (იქვე. 334).

მომხიბლავია და მშვენიერი თავის პოეტურ და ღრმა სიმარტივით გიორგი მთაწმიდელის სიკვდილის აღწერილობა. როცა მომაკვდავმა „დიდად რამე აღმოიფშვნა ერთგზის მხოლოდ“ (იქვე, 337) და სული ისე წყნარად და დამშვიდებით განუტევა თითქოს ღრმად ამოიოხრაო, „მოხუცებულნი იგი... ერთსა ვისმე მდდელთაგანს, თავით კერძო ნეტარისა მის მდგომარესა, ეტყოდეს, რათა დაასხნეს ჴელნი თუალთა მისთა წმიდათა, განმანათლებელთა ჩუენთა“ (იქვე 337) და მიცვალებულისათვის თვალები დაეხუჭნა. მას-კი ფიქრადაც არ მოსვლია, რომ დიდებულმა მოძღვარმა უკანასკნელი სულთქმა განუტევა და ამის გამო „იგი განცვფრებული და ვითარცა გონებად-მიღებული, აქა და იქი იხედვიდა და მკსინვარედ ეტეოდა ბერთა მათ ვითარმედ «სძინავს მამასა ჩუენსა»! ხოლო მას, დასძენს ისტორიკოსი, უკვე „არავისი მსახურებად ექმარებოდა“-ო (იქვე, 337).

თავის თხზულების ამ ნაწილში ავტორი თავს ვეღარ იკავებს: მის სიტყვებში პირადი მწუხარება და გრძნობა სჩქებს, იგი სასოწარკვეთილია და გულახდილად გაიძახის: „ეჰა, ეჰა, მარადის სასურველნო, რად არს ჩუენი ესე, გლახაკთა ამათ, საიდუმლო! რად არს სიბრძნე ესე ღუთისა გამოუთქმელი“-ო (იქვე 338).

ისტორიკოსი გიორგი ხმთაწმიდელის პიროვნების მომხიბლავ სულიერ თვისებებსა და ღვაწლს მშვენიერად ახასიათებს: „ვადმე ძმანო ჩემნო, ამბობს იგი, აწ დაგუეჴმა პირი იგი, რომელი გუწურთიდა დღე და ღამე სჯულსა უფლისასა, წარვიდა გონებისა განზრახვა ჴემმარიტად ღმრთისა მიერ აღძრული, დაწუნხა თუალნი იგი მართლიად მხედველნი და განმრჩეველნი კეთილისა ბოროტისაგან და უმჯობესისა უდარესთაგან, დადუმნეს ზაგენი იგი მცველნი სჯულისა უფლისასა, შეიკრა ენა იგი ოქროს-სიტყუად და საღმრ-

თოთა ბრძანებათა ჴმამალლად და ბრწყინვალედ მთარგმნელი ღუთივ-სულიერთა წიგნთა, დაყუდნა ჴელი იგი შუენიერად მწერალი, რომლითა განანათლნა ეკლესიანი ჩუენნი... დაყუდნა გონებად იგი მხილველი და სიღრმეთა სულისათა გამომეძიებელი, დაიფარა მიწასა შინა გუამი წმიდად, მოღვაწებისა შრომითა განლეული“! „ხედავთა, თუ ვითარ არიან საქმენი ჩუენნი? მენებად, ამბობს ისტორიკოსი, უკეთუმცა შესაძლებელ იყო, განძლიერებად უძლურებად ჩემი და ამაღლებად ჴმისა რადსამე, ვნებისა ამის შემსგავსებულისა... არამედ რადმე ვყო, გინათუ ვითარ ვაიძულო ენასა მსახურებად სიტყუსა, რამეთუ განსაცდელისა ამის მიერ, ვითარცა მძიმეთა რათამე საკრველითა რკინისათა შეკრულ არს“-ო (იქვე 339). ავტორი მართლაც ერთგან ამბობს „ენად ჩუენი ვერ შემძლებელ არს მითხრობად“-ო (იქ-

ვე 337) და ამ შემთხვევაში ინტორიკოსის სიტყვები მარტო რიტორიკა არ უნდა იყოს.

ძვირფას და ადამიანის დაკარგვა და სიკვდილი იმდენად თავზარდამცემი გარემოება არის, რომ ამისთანა შემთხვევაში ყველანი თანასწორნი არიან: ამგვარი უბედურება ცივ აზროვნების მიმდევარს ფილოსოფოსსაც, სიკვდილის ნახვასაც მიჩვეულსა და სიკვდილის ცხოვნებად დამსახველს სასულიერო პირსაც სულიერს სიმშვიდეს ურყევს და ბუნებრივი გრძნობა გონების დამაცხრობელ აზროვნობას სძლევს ხოლმე. სწორედ ამისთანა შემთხვევებში გამოაშკარავდება ხოლმე ყოველგვარ სიკვდილის შესახები ოპტიმისტური რწმენის სისუსტე და უძლურება. ჩვენი ისტორიკოსიც, ბერი და სოფლის ცხოვრებას განშორებული, რომელსაც მუდამ საიქიო ცხოვრებაზე უნდა ეოცნება, რომელსაც სიკვდილი მხოლოდ ქვეყნიურ საცთურებისა და ბოროტებისაგან განმათავისუფლებელ ბედნიერებად უნდა ჩაეთვალა, თავს ვერ იკავებს და თავის დიდებულ მოძღვრის დაკარგვას ჰგოდებს და სწუხს ჩვეულებრივ ერის კაცსა და მომაკვდავსავით! ამას თვით ავტორიცა ჰგრძნობს და ამბობს: „გვედრებით, შემაშრენით მე ცრემლნი ჩემნი, დააცხერით გონებაჲ ჩემი, რამეთუ ვგრძნობ, ვითარმედ უფროს ჯერისა განვალ საზღვართაგან გლოვისათა და ვნებისა ამის სიმძიმითა დედათა მივემსგავსები“-ო (იქვე, 342). მხოლოდ აქ აგონდება ავტორს, რომ თავი ვერ შეიკავა, თავისი გულითადი მწუხარება ვერ დათრგუნა და საყვარელ მასწავლებლის სიკვდილს საეკლესიო მოძღვრებისდა თანახმად სულიერის სიმშვიდით ვერ დაუხვდა. ეხლა-კი „ჯერ არს, ამბობს ავტორი, რათა ამიერითგან მოვაქციო აფრა სტყვსა ჩემისა და საეკლესიო სიტყუანი აღმოვთქუნე“-ო (იქვე, 342) და აქვე ამგვარად ანუგეშებს თანამედროვეებს: ჩვენ მოძღვარი არ დაგვიკარგავს, „არცა წარვიდა ჩუენგან, არამედ შორის ჩუენსა მდგომარე არს, დაღაცათუ ჩუენ არ ვხედავთ მას“-ო (იქვე, 342). აქ სიკვდილის შესახებაც ავტორი დამშვიდებული მსჯელობს და ამტკიცებს „ჭემმარტად, ესევითარისა კაცისა სიკუდილი

- 91 -

პატიოსან არს წინაშე ღუთისა და უფროსდა არცაღა თუ სიკუდილი არს, არამედ განხეთქა საკრველთა“-ო (იქვე, 342).

მაშასადამე გიორგი ხუცეს-მონაზონის თხზულება ძვირფასი და შინა-არსიანი, ამასთანავე სრულებით სანდო საისტორიო წყაროა და სწორედ სამწუხაროა, რომ იგი აქამდისინ ერთხელაც-კი ხეირიანად გამოცემული არ არის: ვერც საბინინის გამოცემა „საქ. სამოთსე“-ში, ვერც საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა „ათონის კრებულ“-ში ამ მხრივ სამეცნიერო მოთხოვნილებას ვერ აკმაყოფილებს.

ეფრემ მცირე.

ეფრემ მცირეს შესახებ მეტად ცოტა ცნობები მოიპოვება. ერეკლე მეფის ნამოდვრალი ზაქარია ამბობს რომ წიგნებში მას სხვათა შორის შემდეგი ცნობები უპოვნია: „გამოსჩდეს სამცხით ღირსნი მონაზონნი საბა თუხარელი და ეფრემ მცირე, მოწაფე იოანე პეტრიწისა. ესე ეფრემ ფრიად აიძულა საბა თუხარელმან თარგმანებად რაოდენთამე წიგნთა, რომელნი არა თარგმნილ იყუნეს ენასა ჩუენსა და გადმოსთარგმნა 1) წიგნი დიონისოს არეოპაგელისა, 2) გრიგოლ ლ^ეთისმეტყუელისა „ლავსაიკონი“, 3) დავითნის

თარგმანი ორ წიგნად, 4) სჯულის კანონი დიდი, 5) და რომელნიმე ცხო-
რებანი და წამებანი წმიდათანი, 6) თეოფილონ ისტორია და 7) თქმული კა-
სიანე მონაზონისანი. ხოლო ეფრემ იყო შავსა მთასა და ოდესმე იერუსა-
ლიმსაცა“-ო (თ. ჟორდანი, ქ~კბი I, 225).

რაკი ეფრემის თხზულებათა ნუსხა, როგორც ბ. თ. ჟორდანიას მიერ დი-
დის გულმოდგინებით შეკრებილ და ხელნაწერებითგან ამოწერილ ცნობებით-
განა სჩანს, სწორეა, ამიტომ ზაქარია ნამოდვრალის ცნობები ნდობის ღირსია.

ეფრემ მცირე მამასადამე სამცხეში დაბადებულა. სად გაუტარებია თა-
ვისი ზავშობისა და ჭაბუკობის სანა, ან ვისგან უსწავლია თავდაპირველად,
არა სჩანს.

ვიციტ მხოლოდ, რომ ეფრემ მცირეს მთარგმნელობას ბერი საბა
ასწავლიდა. თვით ეფრემს აღნიშნული აქვს, რომ იგი „იყო შემდგომად
ლუთისა მიზეზი და მომცემელი ჩემდა თარგმანებისა“-ო (იხილე „გარდა-
მოცემის“ თარგმანის ანდერძი, ქ~კბი I, 218 – 219). საბას გარდა მის მასწავ-
ლებლად ანტონი ტბელიცა ყოფილა: თეოფილონ ისტორიის თარგმანის ან-
დერძში ეფრემი თავის თავს ანტონი ტბელის „უნარჩეველს მოწაფეს“
უწოდებს (ქ~კბი I, 220 და II, 43).

– 92 –

საბა და ანტონი ტბელი ორივე ერთად ეფრემ მცირეს სამწერლობო მო-
ღვაწეობას გულმოდგინედ თვალყურს ადევნებდნენ. (იხ. ლავსაიკონის თარგ-
მანი. ქ~კბი I, 220). როცა ეფრემ მცირეს გრიგოლ საკვირველთ-მოქმედის
ცხორების თარგმანი დაუმთავრებია, მაშინ საბა უკვე გარდაცვლილი ყოფილა:
ეფრემს ანდერძში მისთვის „საუკუნო საკესენებელი“ უსურვია (ქ~კბი I, 224).

ეფრემ მცირე იოანე პეტრიწის მოწაფე არ უნდა ყოფილიყო, თუ არა
განა ეფრემ მცირეს შეეძლო ეთქვა, რომ იოანე დამასკელის „გარდმოცემა“-ს
გარდა ქართულად „სხუა არა რაა ოდეს თარგმნილა საფილოსოფოთა
წიგნთაგანი“-ო (ქ~კბი I, 215 – 216).

1080 წელს, როცა ეფრემ მცირეს დავითნის ახალი თარგმანი დაუმთავ-
რებია, ანტონი ტბელი გარდაცვლილი ყოფილა. იგი ამ შრომაში ეფრემს ეხ-
მარებოდა, მაგრამ წიგნის დამთავრებას ვედარ მოსწრებია (ქ~კბი I, 214 – 215).

ეფრემ მცირეს თანამგრძნობელნი და თანაშემწენი იყვნენ კვრიკე ბერი
(ქ~კბი I, 215, იერუსალიმის ხელთნაწერი № 34 პრ. ნ. მარრის გადმონაწე-
რითგან, „უწყებად მიზეზისა... ქ~კბი I, 33), არსენი იყალთოელი, გაბრიელი
და სტეფანე ჭულეველი (ქ~კბი I, 219, 221, 224).

1103 წელს ეფრემ მცირე უკვე მკვდარი ყოფილა. ეს ცხადად
სჩანს რუის-ურბნისის ძეგლის წერიტგან, სადაც ნათქვამია „დაუსრუ-
ლებელისა ნეტარებისა მკვდრთა ბერთა ჩუენთა... ეფრემ მცირედსა და არსე-
ნი იყალთოელსა და საუკუნო“-ო (ქ~კბი II, 71 – 72) იყოს ხსენება“-ო.

ეფრემ მცირე შესანიშნავი მეცნიერი იყო და მისი ღრმა სწავლუ-
ლობა თანასწორადა სჩანს ყოველ დარგში, რომლისათვისაც-კი მას ხე-
ლი მოუკიდნია. თავისი უმთავრესი ძალ-ღონე როგორც სჩანს მაინც
მთარგმნელობისა და მთარგმანელობისათვის შეუღლევი და ამ მხრივ რა-
საკვირველია მისი შემოქმედებითი ნიჭი და ცოდნა შეზღუდვილი ყო-
ფილიყო. ჩვენთვისაც პირადად მის მოღვაწეობის ამ დარგს ისეთი მნიშვნე-
ლობა არ უნდა ჰქონოდა, მაგრამ ამისდა მიუხედავად აქაც მისი ნამუშევარი
იმდენად საყურადღებოა და თვალსაჩინო, რომ ძვირფას ცნობებს გვაძლევს
იმდროინდელ მეცნიერების მდგომარეობის შესახებ.

ეფრემ მცირე ხომ უბრალო მთარგმნელი არ არის, ისეთი მთარგმნელი, რომელიც არც იმაზე ჰფიქრობს, თუ რასა სთარგმნის, არც იმაზე იწუხებს თავს, თუ რა ნაირად განახორციელოს თავისი მოვალეობა, რომ მისი ნაღვანე ყოველ მხრივ სრული და უზადო გამოვიდეს. იგი მეცნიერი მთარგმნელია, იგი სწავლული ფილოლოგოსია.

*) სწორედ საკვირველია: თ. ჟორდინიას არსენი იყალთოელი და ეფრემ მცირე ამ დროს ცოცხალი ჰგონია და საქართველოში ყოფილანო. მით უმეტეს არის საკვირველი, რომ მას თავის აზრის დასამტკიცებლად „მეგლის წერა“ (ქ~კბი I, 225) აქვს მოყვანილი, სადაც საუკუნო ხსენებაზეა ლაპარაკი.

– 93 –

უმეტეს შემთხვევაში მთარგმნელებისთვის სულ ერთია ხოლმე საითგან სთარგმნიან თხზულებას, ეფრემ მცირემ-კი კარგად იცოდა, რომ მთარგმნელი ყოველთვის უნდა ეცადოს თხზულება დედნითგან გადმოსთარგმნოს, სწორედ იმ ენითგან, რა ენითაც იგი თვით ავტორს დაუწერია. არიანოზთა მიმართ სიტყვის ხელმეორე თარგმანის შესავალში ეფრემ მცირე მაგალითად პირდაპირ ამბობს: ჩემ ეფრემის მიერ „მეორედ ითარგმნა ესე საკითხავი, რამეთუ ნეტარისა გრიგორი უმჯელისა მიერ სომხურისაგან ოდენ ვჰპოვე, ხოლო მე სომხურის წილ ბერძულისაგან კვალად მეორედ ვიძულებ თარგმნად, რამეთუ სომეხისა [შვილსა], შვილსა ბერძნისა და შვილი-შვილსადა, ნუ უკვე და არა-უეჭველსა თვთ უეჭვი და საკუთარი შვილი აღვირჩიე“-ო (ქ~კბი I, 227). ეფრემმა იცოდა, რომ პირველ სომეხ მთარგმნელს შეეძლო აქა-იქ, იქნებ ბევრგანაც, სწორედ არ გადმომთარგმნა, შეცდომები მოსვლოდა, მისი ნათარგმნი დედანზე დაშორებული ყოფილიყო, ამ გვარ ნაკლს კიდევ ქართველ მთარგმნელის ცოდვები მიემატებოდა და ამნაირად ნამდვილი დედნის თანასწორი თარგმანი-კი არ გამოვიდოდა, არამედ საეჭვო ღირსების ნაწარმოები, ნაბიჭვარი. ამ შეხედულობით ხელმძღვანელობდა იგი ყველა თავის სალიტერატურო ნაწარმოებებში.

შემდეგ, სათარგმნელი თხზულება ეფრემის სიტყვით იმ სახით უნდა ყოფილიყო გარდმოცემული, როგორც იგი დედანშია, მთლად: წიგნის „დაჭრა და განხმარვსა“, ესე იგი დანაწილება და შემოკლება (ქ~ბი I, 216, იხილე იოანე დამასკელის „გარდმოცემის“ თარგმანის ანდერძი) არ შეიძლება. თხზულების „ზედაწარწერილი“-სა ანუ სათაურის შეცვლაც არ უნდა ეკისრა მთარგმნელს (იქვე, 218). ყველფერი ისე უნდა დაეტოვებინა, როგორც თვით დედანში იყო. დედანს მაშინ „დედაა“ ეწოდებოდა: უკვე შატბერდისეულს კრებულში გრიგოლ ნოსელის „კაცისა შესაქმნ“-ს ბოლოში ნათქვამია, რომ ეს თარგმანი გადაწერილი ყოფილა „დედითა იშხნისადა“- (მ. ჯანაშვილის ქართ. მწერლობა IX – X-ს, იშხანის მონასტრის ხელთნაწერი-თგან. ხოლო თვით ეფრემ მცირეც თავის საყურადღებო თხზულებაში „თარგმანებად ვსალმუნთა წიგნისადა“ (ე. თაყაიშვილის გამოცემა, იხ. არხ. მოგზაურობანი 1914 წ. II წ., გვ. 243 – 269) გვამცნებს: ამ შრომის შედგენის დროს „რაოდენნიცა იყვნეს წიგნის-საცავსა სჯემონ წმიდისსა თარგმან-[ნება]ნი დავითისნი, ყოველნივე დედად მქონდეს“ და ვისარგებლეო (იქვე გვ. 247²⁷⁹⁻²⁸¹). იმავე თხზულებაში ეფრემი ამბობს: „განვრცელებითთა“ თარგმანებებით სრულად ვერ ვისარგებლე, არამედ „ევსუქისი და ასტერისა ადგილ-ადგილ ოდენ, რამეთუ მათნი დედანი სრულებით ვერ ვიპოვე“-ო (იქვე გვ. 249⁴¹²⁻⁴¹³).

თარგმანი სწორედ და რამდენადაც შეიძლება დედანზე ახლო უნდა ყოფი-

ნებდა, „რათა... სიტყუად მარტივად და შეუზავებლად ვსთარგმნო“-ო (ქკ~ბი. I, 217). თითონ ეფრემ მცირეს მოსწონდა და „აქებს“ იმ თარგმნის „წესს“, რომელსაც საწინასწარმტყუელოთა წიგნთა მთარგმნელი მისდევდა. ამ ნაწარმოებში სიტყუად სიტყვსა ნაცვალ შედარებულია ბერძულისა“ (იქვე I, 216). სწორედ ასეთსავე წესს მისდევდა ჩვენი მეცნიერიც, მხოლოდ ერთი არსებითი განსხვავებით: მის ნაწარმოებში „სიტყუად შედარებულია ბერძულისა და მართებითი არა აკლს“ (იქვე I, 216. შეად ე. თაყაიშვილის Опис. I, 713). მამასადამე ეფრემ მცირეს სიტყვა სიტყვით-კი არ უთარგმნია, – ასეთი თარგმანი მეტის-მეტი მოუხეშავი და უხამსი გამოვიდოდა, იმიტომ რომ ქართული ენის თვისება და კანონები შელახული იქმნებოდა, – არამედ „სიტყუად“ იმდენად დაუახლოვებია დედანთან, რომ „მართებითი“, ანუ რაც საჭირო იყო, და არსებითი არა ჰკლებია. ერთი სიტყვით, მთარგმნელს უნდა სცოდნოდა „ზედამიწევით რაბამობად ბერძენთა და ქართველთა ენებისა“ (იერუს. ხელთნაწ. № 34, ეფრემ მცირეს წერილი). მხოლოდ ამისთანა წესით ნათარგმნი რასაკვირველია დედანზედაც ახლო იქმნებოდა და ენაც დაუმახინჯებელი დარჩებოდა. სწორედ ასეთ მოთხოვნილებას უნდა აკმაყოფილებდეს კარგი ნათარგმნი თხზულებაც.

დიახაც, მთარგმნელობა ადვილი არ არის, თუ მწერალი თავის ნათარგმნს პირნათლად აასრულებს. ხშირად, მეტადრე როცა კაცი სათარგმნელად ძველ ნაწარმოებს აიღებდა, დედანში ისეთი სიტყვები იყო ხოლმე ნახმარი, რომელნიც უკვე ან სრულებით არ იხმარებოდა, ან არა და სულ სხვა მნიშვნელობა ჰქონდათ. სინდისიერსა და სწავლულს მთარგმნელს ეს უნდა მხედველობაში ჰქონოდა, თვითოეულს სიტყვას ჩაჰკვირვებოდა და ჯერ პირვანდელი მნიშვნელობა აღედგინა, ხოლო შემდეგ შესაფერისი ქართული სიტყვა გამოენახა. სწორედ ასე იქცეოდა ეფრემ მცირეც: ისეთი სიტყვები იყო, ამბობს იგი ერთს თავის თხზულების ანდერძში, „რომელნი მაშინლა ძლით გულისწმა იყოფებოდის, ოდეს სამნი გინა ოთხნი თარგმან[ება]ნი პავლისანი და ეგოდენნივე ლექსიკონნი, რომელ არიან ღრმათა წიგნურთა სიტყუათა ანბანსა ზედა გაწყობილნი სიტყუანი, ერთად შემოვკრიბნი: მაშინლა ძლით მოუკოდ ქართული შემსგავსებული სიტყუად“-ო (იერუს. ხელთნ. № 25, ამოღებულია ნ. მარრის გადმოწერიტგან). მამასადამე ძველ ტექსტების თარგმნის დროს ეფრემ მცირეს დედნის ძველ სიტყვების აზრისა და იმდროინდელ მნიშვნელობის გასაგებად შემდეგი სახელმძღვანელოები ჰქონია ხელთა: სხვა-და-სხვა „თარგმანებანი“ და „ლექსიკონნი“.

სახელოვანი მეცნიერი ქართველს მაშინდელს მკითხველს უხსნის, თუ რა იყო ლექსიკონი: „ლექსიკონნი... არიან ღრმათა, წიგნურთა სიტყუათა ანბანთა ზედ განწყობილნი სიტყუანი“-ო (იერუს. ხელთნ. № 25). იმ დროს თვითოეულს ძველს შესანიშნავს და ღრმა-აზროვანს თხზულებას ცალკე

ლექსიკონი ჰქონდა და ზოგჯერ თვით იმ ნაწარმოებსვე წინუძლოდა ხოლმე, ან დართული ჰქოხნდა. თითონ ეფრემ მცირესაც ქართულად რამდენიმე ამგვარი შრომა შედგენილი აქვს და აი როგორ ახასიათებს იგი ერთს ამნაირს თავისს ნაწარმოებს, რომელიც ფსალმუნთა თარგმანებითი ლექსიკონია: სხვა მთარგმანებელ-

თა თხზულებებში ფსალმუნების განმარტებული სიტყვები „ადვილ-ადვილ მიმოგანფენილ არს წიგნსა ამას (ფსალმუნთასა) შინა და ძნელ საპოვნელად“-ო. ხოლო ეს ნაკლი რომ თავითგან ამეცილებინა, „ამისთვისცა მცირედი მრავლისაგან ერთად შემოკრებულ იქმნა გამომეძიებელთათვის და წინა შესავალსა ამის წიგნისასა ჩუენისა დაეწერა არა ლიტონად, არცა ურთიერთას აღრეულად, არამედ ასოთა ზედა ანბანისათა განწყობილად და განკარგულად, რადთა მარჯუჴ და ადვილ იყვნენ საპოვნელად მეძიებელთათვის“-ო (ეფრ.ფს. 25¹⁵²⁶⁻⁵⁴⁰). მაშასადამე იმდროინდელი ლექსიკონი მხოლოდ „ღრმათა, წიგნურთა სიტყუათა“ განმარტებას შეიცავდა, ჩვეულებრივი სიტყვები იქ აღნიშნული არა ყოფილა. მთელი სალექსიკონო მასალა, – სიტყვები და მათი ახსნა, – „ასოთა ზედა ანბანისათა განწყობილი და განკარგული“ იყო, რომ ამ გზით ლექსიკონი სახმარებლადც „მარჯუჴ ყოფილიყო და „მეძიებელთა თვს“ საჭირო ცნობები „ადვილ იყვნენ საპოვნელად“.

რაკი ეფრემ მცირემ ქართულ ენის თვისება, „რაბამოზად“ და დამახასიათებელი თავისებურობა კარგად იცოდა, ამიტომ მისი თარგმანი რთულ გონებრივ მუშაობის ნაყოფი იყო: ჯერ სხვა-და-სხვა თარგმანებთან და ლექსიკონების საშუალებით მას დედნის ძველ და ძნელ გასაგებ სიტყვებისა და ადგილების ნამდვილი შინაარსი გამოურკვევია, შემდეგ დედნის ამისთანა სიტყვებისათვის მას „მოუპოვია ქართული შემსგავსებული სიტყუა“ და მხოლოდ მაშინ დაუწერია მთელი თარგმანიც. ამიტომ არც გასაკვირველია, თუ რომ მისი ნამუშავარი იმდენად სრული და უნაკლო გამოვიდოდა, რომ „სიტყუად სიტყვსა ნაცვალ შედარებული“ იქმნებოდა დედანთან, მაგრამ ქართული ენის კანონებიც საუცხოვოდ დაცული იყო.

ეფრემ მცირე უფრო ხშირად ძველ ნათარგმნების გადაშინჯვასა და შესწორებას ანდომებდა დროს. საზოგადოდ რედაქტორობა რთული და ძნელი მოვალეობაა და გაცილებით უფრო ძნელი იყო ეფრემის დროს, მეტადრე საეკლესიო სასულიერო მწერლობაში. აქ თვითოეულ სიტყვის შესწორებაცა და ჩამატება-ამოშლაც რედაქტორს ფრთხილად უნდა მოეხდინა იმიტომ, რომ ამგვარ მუშაობას ყველანი თვალყურს ადევნებდნენ და ექვის თვალთ უცქეროდნენ.

როცა გამსწორებელი თავის საქმეს შეუდგებოდა, და ძველ თარგმანის შესახებ აზრი უნდა გამოეთქვა, დიდი სიფრთხილე იყო საჭირო, რომ მას მსხვილი შეცდომა არ მოსვლოდა. მის წინ იდო თარგმანი, რომელიც დე-

დანს არ უდგებოდა და შემოკლებული იყო, სათაურიც გამოცვლილი ჰქონდა. რა უნდა ეფიქრნა რედაქტორს ამნაირ თხზულების შესახებ? მკაცრი აჩქარებული და მეცნიერულად მოუმზადებელი გამსწორებელი თარგმანს უვარგისად სცნობდა, თხზულებას მთარგმნელის მიერ შემოკლებულ-დამახინჯებულად აღიარებდა და დედნის სათაურის გამოცვლასაც იმასვე თავზე მოახვევდა. სულ სხვანაირად იქცევა ეფრემ მცირე. მან კარგად იცის, რომ ძველის თარგმანის ნაკლულევაანება ბევრ სხვა-და-სხვა მიზეზზე იყო დამოკიდებული: „ანუ სისწრაფისაგან, ანუ დედისა და თარგმანთა ვერპოვნისაგან, ანუ შემდგომთა გარდამწერალთა განყუნისა“ (ეფრემის წერილი კვირიკეს მიმართ, იხ. იერუსალიმის ხელნაწ. № 34, ნ. მარრის ამონაწერთაგან). როდესაც თარგმანის ნაკლულევაანების მიზეზი ძველ მთარგმნელის „სისწრაფე“ ანუ აჩქარება იყო, მაშინ დანაშაულობა სწორედ მას

მიუძღვდა. ხოლო თუ თარგმანის ნაკლი იმის შედეგი იყო, რომ ძველს მთარგმნელს თვით დედანი ვერ ეპოვა, და დედნის თარგმანით უსარგებლნია და იგი აუღია დედნად ისე, რომ მისი ნაწარმოები მხოლოდ თარგმანის თარგმანი გამოდიოდა, მაშინ შეიძლება დედნად აღებულ თარგმანის შემდგენელს უფრო დანაშაულობა დასდებოდა, ვიდრე თარგმანის თარგმანის ავტორს. დასასრულ, როდესაც თვით თავდაპირველი თარგმანი უნაკლო იყო და მხოლოდ მერმინდელ გადამწერთ („შემდგომნი გადამწერალნი“, „გადამწერალნი“, „გადამწერელნი“, ეფრ. ფს. 245¹²²). ისეთი შეცდომები მოუვიდათ გადაწერის დროს, რომ ტექსტი დამახინჯდებოდა („გარყუნაჲ“), მაშინ რასაკვირველია მთელი ბრალი გადამწერთ ედებოდათ*).

ეფრემ მცირემ კარგად იცის აგრედვე, რომ მწერლობაში ერთი და იგივე თხზულება ხშირად ორნაირად არსებობს ხოლმე: სრულად და შემოკლებულად, ანუ „გამოკრებულად“, იცოდა, რომ ასე იყო საბერძნეთშიაც. ამიტომ ეფთვმეს ყველა იმ თარგმანების შესახებ, რომელნიც „გამოკრებული“ და არა სრული აღმოჩნდა, მას დაწვრილებით გამოუკვლევია და დარწმუნებულა, რომ ზოგჯერ ეფთვმის ნათარგმნი „წიგნი გამოკრებულნი, ვითარ იგი არს «მარგალიტი» და «ყუავილ-კრებული» და სხუანი მსგავსნი მათნი ბერძულად აგრეთვე გამოკრებულნი არიან“ (იოანე დამასკელის „გარდმოცემის“ თარგმანის ანდერძი, ქ~კები, I, 218).

რაკი ეფთვმეს თარგმანებისა და ბერძნულ დედნების შედარებამ ამ დასკვნამდე მიიყვანა, ეფრემ მცირე სხვა შემთხვევებშიაც, როცა მაგალითად „გამოკრებულ“ თარგმანის დედანი ბერძნულ მწერლობაში არ აღმოჩნ-

---

*) ეფრემის აზრით ზოგიერთი ძველი თხზულებები საბერძნეთში „განირყუნეს-ცა კაცთა მიერ ბოროტთა და მწვალებელთა, რომელთა... სიტყუანი მათნი თანაშემწირინეს ლიტონობასა თხრობისასა“-ო (ეფრ. ქსიფ. 332).

დებოდა ხოლმე, საბოლოოდ თავის აზრს არ გამოსთქვამდა ხოლმე და, როგორც ფრთხილს მეცნიერს შეეფერება, საკითხს გადაუწყვეტელადა სტოვებდა. ასე მოიქცა ეფრემ მცირე მაგ. როცა „წინამძღვარი“-ს დედანი ვერ იპოვა: „ესე არ უწყი, თუ თვთ მამასა ეფთვმეს გამოუკრებია, ანუ ბერძულად ესრედ უპოვნია“-ო (ქ~კები I, 218). ამნაირადვე მსჯელობდა იგი გრიგოლ ღვთისმეტყველის სიტყვების თარგმანის შესახებ: „სიგრძისაგან ჟამთასა არ ვიცი თუ მწერალთაგან შეხუდა, ანუ თვთ წ~ისა მამისა ჩუენისა ეფთვმის დედაჲ ესე გუარ მიხუდა ანუ თვთ რაჲმე განგებულობით ყო“-ო (ქ~კები I, 226).

მაშასადამე თხზულებები და თარგმანები ან „გამოკრებული“ იყო ხოლმე, როდესაც გარკვეულ მიზნით ვრცელ ნაწარმოებთგან სხვა-და-სხვა ადგილებია ხოლმე ამოკრებილი, ან „შემოკლებული“ (ეფრ. ფს 246¹⁷⁷), „შემოკლებითი“ (იქვე 247²⁸⁹) თუ მთელი ნაწარმოები შემოკლებულია და მხოლოდ უმთავრესი ადგილებია ამოღებული; ან „სრულებითი“ (იქვე 247^{288-289, 294}) როდესაც მთელი თხზულება სრულიად არის ნათარგმნი ან აღებული; ან დასასრულ „რაოდენთა[მე წიგ]ნთაგან ერთად შეკრებული“ (ეფრ. ფს. 245¹³⁵⁻¹³⁷) ეგრედ წოდებული კომპილაცია იყო, როდესაც მაგ. „ადგილ-ადგილ თარგმანებულნი“ შეგროვებულია და „ერთ წიგნად შეკრებულნი“-ა (იქვე 245¹⁵⁹⁻¹⁶¹), ან ცნობები „მრავალთა დედათაგან ერთად შეკრებულ არს“ (იქვე 248⁸⁵¹⁻³⁵³), და ავტორს ეფრემ მცირესავით შეეძლო

ეთქვა: „რაოდენნიცა იყვნეს წიგნის-საცავსა სჯემონ წმიდისსა თარგმან[ე-
ბა]ნი დავითისნი, ყოველნივე დედად მქონდეს და ფრიადითა შრომითა
მათ ყოველთაგან ერთად შევაერთე“-ო (იქვე 247²⁷⁰⁻²⁸⁴).

ხელთნაწერების შედარებამ და შესწავლამ ეფრემ მცირე დაარწმუნა, რომ
„გამოკრებულ“ და სრულ დედნებს გარდა, ხშირად ერთი და იგივე ჯგუფის
დედნებს შორისაც ზოგიერთში განსხვავება, „სხუებრობაჲ“ არსებობდა ხოლმე.
ამნაირი განსხვავების ბრალს უსწავლელი მწერალი ქართველს მთარგმნელს
მოახვევდა თავს. ეფრემ მცირემ-კი კარგად იცოდა რომ ხშირად იგი თვით
დედნების „სხუებრობ“-ისაგან იყო დამოკიდებული. „სხუებრობაჲ ნუვე გიკვრ-
სო“, ამბობს ეფრემი, „რამეთუტვთ ბერძულნიცა წიგნნი ვითარიცა ვინ დე-
დაჲ“ ჰპოვოს ეგრე გარდაიწერებია. და თვით ორთა წიგნის-საცავთა სჯემონ
წმინდისათა ასკეტიკონნი სხვთა და სხვთა ჰმატდეს ურთიერთას“-ო (ბასი-
ლი დიდის ასკეტიკონის თარგმანის ანდერძი, ქკბი II, 39 – 40).

ეფრემ მცირემ იცოდა აგრედვე, რომ იმ შემთხვევაშიაც, როცა
მეორედ მთარგმნელი პირდაპირ ამბობდა ამა-და-ამ დედანითგან ვთარგ-
მნეო, ხოლო თარგმანის დედანთან შედარება-კი აქა იქ „სხუებრო-
ბას“ აღმოაჩენდა, მაშინაც დიდი შეცდომა იქნებოდა ეფიქრა მკვლე-
ვარს, ვითომც ეს „სხუებრობა“-ნი მთარგმნელის ან უვიცობის, ან

– 98 –

განზრახ დამახინჯების სურვილის შედეგი ყოფილიყოს. აი რასა სწერს
მაგალითად ჩვენი მეცნიერი გიორგი მთაწმიდელის სამოციქულოს მეორედ
თარგმანის „სხუებრობათა“ შესახებ: ისინი „მამასა ჩუენსა გიორგის, არა
ეგოდენ სხვსა რადსამე მიზეზისაგან, რაოდენ ძუელისავე პავლისა წაყოლი-
საგან დაუტეობია: რამეთუ პირველნი დავითნიცა, რომელ ახლად ეთარგმნნეს,
მრავალი სიტყუად ძუელისა ჩუელებისადა მოეყვანა, – ვიდრემდის უკანადაკ-
ნელ დიდისა მის მოღვაწისა, გიორგი დაყუდებულისა, იძულებით ბრძანებითა
კუალად უსრულესად და უწმიდესად ეთარგმნნეს. ამით მიზეზითა ვჰგონებ
სამოციქულოდსაცა ამის წიგნისასა, ვითარმედ რომელი მრავალსა პირსა
აღიარებდა, იგი ძუელისავე თარგმნილისადა მიუყვანებია“-ო (იერუსალიმის
სელთნაწერი № 25, ნ. მარრის ამონაწერითგან). სრული ჭეშმარიტება გახ-
ლავთ და ეფრემ მცირეს ამ გვარი მსჯელობა მის ღრმად ჩამხედველ აზროვ-
ნობას, საკვირველს საღს სამეცნიერო დაკვირვებასა და ამ დროისათვის გან-
მაცვიფრებელ საფუძვლიან ფილოლოგიურს სწავლულებას ამტკიცებს.

ეფთჳმესა და გიორგი მთაწმიდელის თარგმანების შესწავლა დიახაც
გვარწმუნებს, რომ ისინი მონურად-კი არა სთარგმნიდნენ და ასწორებდნენ
საღმთო სჯულის ქართულ წიგნებს ბერძნულ დედნების მიხედვით, არამედ
ძველ თარგმანს მხოლოდ მაშინ სცვლიდნენ, როცა ეს აუცილებლად საჭიროდ
მიაჩნდათ. თორემ ჩვეულებრივ ხელუხლებლად სტოვებდნენ, ძველს თარგმანს
მისდევდნენ, და როგორც სამართლიანად ამბობს ეფრემ მცირე, „ძუალისავე
წაყოლისაგან დაუტეობია“-თო. ძველ თარგმანის აგრედვე ისეთ ადგი-
ლებსა სტოვებდნენ ხოლმე, როცა თვით ბერძნულ ხელთნაწერებშიც „მრავალსა
პირსა აღიარდა“, ესე იგი როდესაც იქაც ერთნაირი წინადადება არ იყო და
„სხუებრობაჲ“ ეტყობოდა. ამისთანა შემთხვევებში მათ ძველი თარგმანი შეუ-
ცვლელად დაუტოვებიათ ხოლმე, „ძუჭლისავე თარგმნილისადა მიუყვანე-
ბია“-თ, ალბად იმიტომ რომ სხვა-და-სხვა საეჭვო შემთხვევებში უფრო სწორედ
ისევ უძველეს დედანითგან ნათარგმნი მიაჩნდათ. როცა ალეფრემი ასწორებდა,
გასწორებულს სხვის თარგმანში არა რევდა, არამედ არშიაზე სწერდა ხოლმე.

ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ ძველ თხზულებაში ახალის და ძველის ალთქმის წიგნებთან სხვა-და-სხვა აზრები, სხვა-და-სხვა წინადადება იყო ხოლმე ამოღებული და მოყვანილი. მერმინდელი მკვლევარი-კი, რომელიც ამის-თანა წინადადებას დედანში ძებნას დაუწყებდა, ზოგჯერ რწმუნდებოდა ხოლმე, რომ იქ ისეთი ადგილები ან სრულებით არ მოიპოვებოდა, ან არა და აზრი სხვანაირად იყო გამოთქმული. გამოუცდელი და უსწავლელი მკვლევარი მა-შინვე იფიქრებდა მთარგმნელის შეთხზულიაო. ეფრემ მცირემ-კი, რო-გორც მეცნიერმა, იცის, რომ ძველი და ახალი ალთქმის წიგნების ზოგიერთი ადგილები დროთა განმავლობაში ან შეასწორეს და გამოს-ცვალეს, ან არა და სრულებით გამოუშვეს. ამიტომ მან იცოდა, რომ

– 99 –

ამგვარ შემთხვევებში მკვლევარმა უძველეს დედნებში და ხელთნაწერებში ჩაიხედოს, ე. ი. ტექსტი ისტორიულად აღადგინოს და მხოლოდ ამის შემდეგ გამოსთქვას თავისი მსჯავრი. ბასილი დიდის ასკიტიკის ტექსტში მაგ. იმ წინადადების პირდაპირ, სადაც ნათქვამია: „და განვიდეს მიგებებად სიძისა და სძლისა“-ო, ეფრემ მცირე სწერს: „შეისწავე რამეთუ ძუელთა სა-ხარებათა ბერძულთაცა ყოფილა «სიძისა და სძლისა». ხოლო აწ არცაღა მათთა არს და არცა ჩუენსა ახალსა (სახარებასა)“-ო (ქ~კბი II, 40).

ერთი სიტყვით, ეფრემ მცირე თავის სამწერლობო მოღვაწეობას საკვირ-ველის წინდახედულობითა და ნამდვილ მეცნიერულ სიფრთხილით ეკიდებო-და. რამდენად სინიდიისერად ექცეოდა იგი თავის საქმეს, როცა ან თარგ-მნას, ან შესწორებას შეუდგებოდა ხოლმე, შემდეგ საუცხოვო მაგალითითგანა სჩანს: ერთხელ ეფრემ მცირემ ბასილი დიდის ასკიტიკას თარგმნა დაი-წყო, მაგრამ შეუდგა თუ არა საქმეს საითგანღაც შეიტყო, ვითომც პროკოპი მღვდელის მიერ უკვე გადმოთარგმნილი ყოფილიყოს. „მაშინ მეწყო ოდენ და რა მესმა დავიცადე დღითი დღე წყურიელად მოლოდებითა მისითა“-ო (ქ~კბი II, 40), მოგვითხრობს იგი. თარგმანი საქართველოთგანაცა და კონსტანტინეპოლით „უმეტეს ათორმეტისა წლისა ჟამთა მოველოდენით“-ო, ამბობს ეფრემი, „პატიოსნისა მღვდელისა პროკოპის მიერ თარგმნილსა ასკი-ტიკასა ამას წმიდასა ბასილისსა და გინა თუ ჟამთა სიჰავითა, ანუ კაცთაცა სიგრილითა არავინ მოგვტანა, არცა ზემოდთ, არცა სამეფოდთ. ამისთვის ვითარცა სასოწარკვეთილი მისგან... აწ შიშითა ჟამთა და გზათაგან ვერ მო-წევნისადათა ვთარგმნე“-ო (ქ~კბი I, 40, იხ. აგრედვე ამგვარივე მაგალითი ეფრემის ანდერძში, ქ~კბი I, 224).

ეფრემ მცირე დახელოვნებული მთარგმანებელიც ყოფილა. ჩვენ ძველ მწერლობაში ცოტა არ იყოს არეულად არის ნახმარი ორი სიტყვა – „თარგმანი“ და „თარგმანება“, მაგრამ მათ შორის მაინც არსებითი გან-სხავებაა და აუცილებლად საჭიროა თვითოეულ ამ ტერმინისათვის განსაკუთ-რებულ მნიშვნელობის გამორკვევა და ამისდა გვარად მათი ხმარება.

„თარგმნა“ ერთ რომელისამე ენითგან სხვა რომელსამე ენაზე აზრის, ან მთელი ნაწარმოების გადაცემას, გადათარგმმას ჰნიშნავს. ამისდა მიხედვით „თარ-გმანი“ რომელისამე ენითგან სხვა ენაზე გადაღებულს, გადათარგმნილს ნა-წარმოებს ეწოდებოდა. მაგ. გიორგი მთაწმიდელს ეფთჳმის შესახებ ნათქვამი აქვს: ეფთჳმემ „ბალაჰვარი და აბუკურად და სხუანიცა რაოდენნიმე წერილ-ნი ქართულისაგან თარგმნნა ბერძულად“-ო (ც~მ ი~ე და ეფთჳმესი 4²⁴⁻²⁵). როდესაც ეფთჳმეს მშვენიერი თარგმანები დავით კურაპალატს საქართველო-ში მიუვიდა, იგი მეტად გახარებული იყო და ეფთჳმეს „ზედადს-ზედა მო-

უწერნ, რათა „თარგმნიდეს“ და მას უგზავნიდესო. ხოლო „იგი სანატრელი შეუსვენებლივ „თარგმნიო“ (იქვე 27⁷⁻⁹).

– 100 –

„თარგმანებად“-კი განმარტებას და ახსნას ჰნიშნავს მაგ. „თარგმანებად იოანეს თავის სახარებისად“, „თარგმანებად ფსალმუნთად (იქვე 27^{20, 22}), „თარგმანებად წმიდისა მათეს თავისა სახარებისად“ (იქვე 29^{1, 6}), „თარგმანებად“ გალატელთა და თესალონიკელთა და ჰრომაელთა ეპისტოლისად“ (იქვე 29^{1, 6}) იოანეს და მათეს სახარებათა განმარტებასა, ფსალმუნთა და პავლე მოციქულის ეპისტოლეების ახსნასა და განმარტებას ჰნიშნავს. ეფრემ მცირეც ამბობს: „რაოდენნი არიან თარგმანებანი დავითისნი“, რაც-კი რამე ფსალმუნთა განმარტება მოიპოვებოდა, ყველა ამაგებით ჩემს თხზულებაში ვისარგებლეო (ეფრ. ფს. 245¹³³⁻¹³⁴). თავის ორიგინალურ ნაწარმოებსაც, ფსალმუნთა განმარტებას, ეფრემმა უწოდა „თარგმანებად ფსალმუნთად“ (იქვე 243¹).

ზემოაღნიშნულის შემდგომ ცხადია, რომ „თარგმნილი“ ნათარგმნს ეწოდება, მაგ. გიორგი მთაწმიდელი ეფთჳმის მთარგმნელობითს დვაწლს ასე ახასიათებს: „თარგმნილთა მისთა წიგნთა სიტკბოებად, ვითარცა ნესტჳ ოქროდსად ჳმა-მაღალი ოხრის ყოველსა ქუეყანას, არა ხოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასაცა“-ო (ც[~]ი[~]ე და ეფთჳმესი 420). ამგვარადვე „თარგმანებული“ (ეფრ. ფს 244²⁷⁶⁻²⁷⁷) განმარტებულსა და ახსნილს უნდა ჰნიშნავდეს. მაგ. ეფრემ მცირე თავის თხზულების „თარგმანებად ფსალმუნთად“-ს შესახებ ამბობს: დავითის ფსალმუნნი, „ჩემ მიერ თარგმანებული ენასა ქართველთასა“, დაწერილია საბა თუხარელის ბრძანებითაო (ეფრ. ფს. 244⁸⁶⁻⁸⁷). ჩემი შრომა ისეა შედგენილი, რომ სხვათა თარგმანებაც ხშირად „ჩუენთა ამათ მიერ თარგმანებულსა მიემსგავსებიან“-ო (იქვე 250⁴⁵¹⁻⁴⁵³). ეფრემ მცირე ამასთანავე მკითხველს ამცნებს: ათანასეს განთქმული „შესავალი“ (იქვე 244¹¹²), რომელიც გიორგი მთაწმიდელს ფსალმუნთათვის თავში დაემატებინა, ჩემ თხზულებაში აღარ შემიტანია, „რათა არა ორ გზის თარგმანებულად საგონებელ იქმნეს (იქვე 245¹¹⁹⁻¹¹⁷, აგრედვე 245¹⁶⁶), რომ ფსალმუნნი ორჯერ განმარტებული არ გამოვიდესო.

ამიტომ სრულებით ბუნებრივი იქმნებოდა დაგვესკვნა, რომ „მთარგმნელი“ გადამთარგმნელს ჰნიშნავდა, „მთარგმნელობად მთარგმნელობითს მოღვაწეობას, ხოლო „მთარგმანებელი“ განმმარტებელს, „მთარგმანებლობა“-კი განმარტებლობითს მოღვაწეობას.

მაგრამ როგორც აღნიშნული გვქონდა, ძველ ქართულ მწერლობაში ამ ორ ტერმინის მნიშვნელობას რყევა ეტყობა და არეულია, თუ რომ ყველა ამგვარს შემთხვევაში რაიმე შეცდომა არ არის შეპარული და ბრალი გადამწერთ არ ედებათ. მაგ. „თარგმანი“ მთარგმნელის მნიშვნელობითაც იხმარება. ეფთჳმეს შესახებ გიორგი მთაწმიდელი ამბობს: თავის საუცხოვო ნათარგმნი თხზულებებით „ყოველნივე განაკვრვნა, რამეთუ ეგევითარი თარგმანი გარეშე მათ პირველთასა არღარა გამოჩინებულ არს ენასა ჩუენსა და ვჰგონებ თუ არღარა გამოჩინებად არს“-ო (ც[~]ი[~]ე და ეფთჳმესი

– 101 –

262⁸⁻²⁷²). თავის მხრივ გიორგი ხუცეს-მონაზონიც გიორგი მთაწმიდელის შესახებ გაიძახის: „ყოველთა უწყით, ვითარმედ ეგევითარი თარგმანი თჳნიერ მამისა... ეფთჳმესსა სხუად არა გამოჩენილა ენასა ჩუენსა და ვგონებ თუ

არცა გამოჩინებად არს“-ო (ც~დ გ~ი მთწმ~დლსდ 309³⁰⁻³⁵). სიტყვა „თარგმანება“-ც ზოგჯერ თავის ნამდვილ მნიშვნელობით-კი არ არის ნახმარი, ვითარცა რომელიმე ნაწარმოების განმარტება, არამედ თარგმანის მაგიერ: ეფთვმეს „თარგმანებად წიგნთაჲ (ესე იგი წიგნების თარგმნა) აქუნდა ნამეტნავად ყოველთა სათნოებათა“-ო (ც~დ ი~ე და ეფთვმესი 55²⁷⁻²⁸). ხოლო, როდესაც ეფთვმემ წინამძღვრობას თავი დაანება, ისევ „წიგნთა საღმრთოთა თარგმანებასა შეუდგა და ფრიადნი წიგნნი თარგმნა, რომელთაგანნი რაოდენნიმე ზემო გვკსენებიან“-ო (იქვე 56¹⁰⁻¹²), ისევ მთარგმნელობა დაიწყო.

ეფრემ მცირეს ნაწარმოებშიც აქა-იქ ამ ორ ტერმინის მნიშვნელობა არეულია და თარგმანი (ეფრ. ფს. 247^{288-289, 297-299}) თარგმანების მაგიერ სწერია*), „მთარგმნელი“ (ეფრ. ფს. 245¹⁷² და 246¹⁸³) მთარგმანებელის მაგიერ და „მთარგმნელობა (იქვე 247²⁶²) მთარგმანებლობის მაგიერ.

ქვემოდ თვითოეულს ამ ორ ტერმინთაგანს ჩვენ თავის განსაკუთრებულ მნიშვნელობით ვხმარობთ: თარგმანი – ნათარგმნს, თარგმანება – განმარტებას ჰნიშნავს, ხოლო მათგან ნაწარმოებ სიტყვების, – მთარგმნელი, მთარგმანებელი, მთარგმნელობა და მთარგმანებლობის მნიშვნელობაც ამისდა გვარად განსხვავდება.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ეფრემ მცირე სახელოვანი მთარგმანებელიც ყოფილა, საკუთარ თარგმანებათა შემთხვევით. ერთი მისი ამნაირ შრომათაგანი „თარგმანებად ფსალმუნთაჲ უკვე გამოცემულია ე. თაყაიშვილის მიერ პ. ინგოროყვას აღდგენილ ტექსტის მიხედვით (არხ. მოგზაურობანი II, 242 – 269). დანარჩენი მისი უფრო საყურადღებო და დიდმნიშვნელოვანი თარგმანებანი არც შესწავლილია და არც გამოცემული.

თხზულებათა თარგმანება იმაში მდგომარეობდა, რომ მთარგმანებელს თავის ნაწარმოებში რომელისამე ღრმა-აზროვან ქმნილების დედა-აზრი „განმარტებული“ (ეფრ. ფს. 249³⁷⁶⁻³⁷⁷) ჰქონოდა, რომ მკითხველისათვის „ძალი სიტყვსა“ (ეფრ. ქ~კბი I, 216), შინაარსი წინადადებისა, ან თვით „ძალი... წიგნთაჲ“ (ც~ი გგ~ლ ხანძთლსდ, ^{ფ13}) მთელ ნაწარმოების დედა-აზრი ნათელი ყოფილიყო. მთარგმანებელნი „განამარტებდენ ძალსა და სიღრმესა“ არჩეულ ქმნილებისას (ც~ა მგ~სა დ~თსი *548, გვ 315), „წერილთ სიღრ-

*1 თუ აქ და ამგვარს შემთხვევებში გადამწერთ შეცდომა არ მოსვლიათ: იქნებ დედანში ქარაგმით ეწერა „თარგმანნი = თარგმანებანი, გადაწერის დროს-კი ქარაგმა გამოსტოვეს და ამ გზით ორი სიტყვის აღრეულობა წარმოსდგა.

მესა“ უხსნიდნენ ხოლმე (აბდულმესია, ნ. მარრის გამოც. TP. წ. IV გვ. მ~გ, 63). „თარგმანებად სიტყუათა ღმრთისათაჲ და განმარტებაჲ მათი“ (ც~დ ი~ე ურჰაელისაჲ, კ. კეკელიძეს გამ. XB. II, 326⁵⁻⁷) ერთი-და-იგივე არის. მათ შორის მხოლოდ ის განსხვავებაა, რომ პირველი უცხო სიტყვაა და განსაკუთრებით საღმრთო წერილის შესახებ იხმარება, მეორე-კი ქართულია და უფრო ფართო, ზოგადი მნიშვნელობა აქვს. ამ აზრის სიმართლეს ქვემომოყვანილი უფრო ცხად-ჰყოფს.

ორგვარი თარგმანება არსებობდა: „რომელიმე განმარტებით“ ათარგმანებად არჩეულს ქმნილებას, „რომელნიმე სახის-მეტყუელებით“ (ეფრ. ფს. 250⁴⁷⁹⁻⁴⁸¹). ეფრემ მცირეს ერთი მაგალითი აქვს მოყვანილი, რომლისგანაც ნათლადა სჩანს, თუ რა იყო „სახისმეტყუელებითი თარგმანებად“. იგი ამბობს „ადგილსა ღმრთისასა ოდესმე ცად ითქუმის“-ო (იქვე 252⁵⁶⁹)

იმიტომ, „რამეთუ არა რად ეპოების. სხუად გონებასა კაცთასა უმაღლესი ადგილი უფროდს ცათა: ამისთჳსცა ცასა საყდარ მისა უწოდიან და ქუეყანასა კუარცხლბეკ: და ესე ყოველი მოპოვნებით და სახის-მეტყუელებით, რათა გამოაჩინონ სიმაღლე ღმრთაებისა მისისა“-ო (იქვე 252⁵⁸²⁻⁵⁹¹). ამ სიტყვებისაგან ცხადია, რომ „სახის მეტყუელება“ ეფრემ მცირეს ხატოვნებად და ალლეგორიად აქვს ნაგულისხმევი.

მაშასადამე „სახისმეტყუელებითი თარგმანება“ იგივე ალლეგორიული განმარტება და ახსნაა, ხოლო „განმარტებითი თარგმანება“ ნაწარმოების რეალური ახსნა-განმარტება უნდა იყოს. მეტად საგულისხმიეროა, რომ თვით ეფრემს რეალური განმარტება ალლეგორიულზე საუკეთესოდ მიაჩნია და ამბობს კიდევ: „ცხად არს, ვითარმედ უზეშთაეს არს განმარტებით თარგმ[ა]ნ[ებ]ად სახის-მეტყუელებით თარგმ[ა]ნ[ებ]ისასა: რამეთუ ყოველსავე მუკლსა (ფსალმუნისა, ან სხვა რომელისამე სათარგმანებელად აღებულ ქმნილებისა) სახის-მეტყუელება შესაძლებელ არს არა ერთ-სახედოდენ, არამედ მრავალ-სახედცა“-ო (იქვე 2504⁴⁹⁵⁻⁵⁰²). მაგრამ ეფრემ მცირემ იცის, რომ ზოგჯერ ისეთი შემთხვევა არის ხოლმე, როდესაც მხოლოდ „სახის-მეტყუელებითი“ ანუ ალლეგორიული თარგმანება გამოსადეგი და არა განმარტებითი. მაგ. „გესშოდინ რად ჳელი და ფერჳნი ღრმთისანი გინა თუალნი, და გული უწყოდე ვითარმედ ამისსაცა გულისჳმის ყოფასა სახის-მეტყუელება უკმს და არა განმარტება: ვინადთგან არა რად ჳორციელთა და ჳრქელთაგანი იპოების უჳორცოსა მას (ღმერთსა) თანა და უხილავსა“-ო (იქვე 251⁵¹⁵⁻⁵²⁴). ამიტომაც არის, რომ თუმცა პირადად ეფრემს განმარტებითი თარგმანება საუკეთესოდ მიაჩნია, მაგრამ თავის ფსალმუნთა თარგმანებაში იგი ხშირად სწორედ სახის-მეტყუელებითი თარგმანებითს მეთოდს ხმარობს.

მთარგმანებლობითს მოღვაწეობაში იმ გარემოებასა ჳქონდა დიდი მნიშვნელობა, ერთისა-და-იმავე საქმის ან მოვლენის შესახებ სხვა-და-სხვა ავ-

- 103 -

ტორთა ცნობებს შორის „მსგავსება“ (ეფრ. ფს 249⁴²⁶) სუფევდა, თუ „არა-მსგავსება“ (იქვე 249⁴²⁷). ხოლო „მსგავსობა“ – „არა-მსგავსება“ ირკვევა ხოლმე ცნობათა „თანაშეტუებისაგან“ (იქვე 249⁴²⁸), ანუ თანხმობისაგან, როდესაც ცნობათა შედარება ამტკიცებს მაგ., რომ „მისივე-და-ერთისა ქრისტჳს საქმეთა წარმოთქუმისა თჳს ოდესმე შეიერთების და ოდესმე მცირედ რეცა განიყოფების სიტყუად წმიდათა მახარებელთა“ (იქვე 249⁴³⁰⁻⁴³⁴). თუ ერთი-და-იგივე ამბავი სხვა-და-სხვა მახარებელს ერთნაირად აქვს აღწერილი და მათი „სიტყუად შეიერთების“, ეს რასაკვირველია ცნობათა „მსგავსება“-ა. ხოლო როდესაც თვითოეულს მათგანს, ან ზოგს მათგანს განსხვავებულად აქვს მოთხრობილი, მაშინ „სიტყუად განიყოფების“ და მომთხრობელთა შორის „არა-ამსგავსება“ სუფევს.

მაგრამ ზოგჯერ ცნობათა შედარება გამოარკვევს ხოლმე, რომ ერთგვარი საშუალო მდგომარეობაა, როდესაც ცნობები არც ისეთია, რომ „წინააღმდეგობოდეს ურთიერთას“ (იქვე 249^{436-250⁴³⁷}) და მათი განსხვავება სრულს განცალკევებასა და შეუთანხმებლობას მოასწავებდეს, ისე რომ „არცა განყოფად იგი მათი განწვალებასა იქმს“ (იქვე 249⁴³⁵⁻⁴³⁶). მეორეს მხრით „არცა (ამ შესადაარებელ ცნობათა) „შეერთება“ მათ „შერწყმასა ჳყოფს“ (იქვე 250⁴³⁹), ვერც ისეთს შეზავება-შეთანხმებას გვიხატავს, როდესაც ორივე ცნობა თითქოს „ურთიერთას ივასხებდეს სიტყუათა მათ“ (იქვე 250⁴³⁹⁻⁴⁵⁰).

ყოველგვარ წინასწარ მუშაობის შემდგომ, წყაროების „შეწყნარებულე-ბისა“ (იქვე 248³²²), „ღირსება“ (იქვე 247²⁷³) – ნაკლის, „უეჭველო-ბად“ (იქვე 247²⁷²⁻²⁷³), „საეჭუელობად“-ს (იქვე 250⁴⁴¹⁻⁴⁴²) გამორ-კვევის შემდგომ, როდესაც მეცნიერმა უკვე იცოდა, თუ რა იყო მის წყაროებ-ში „უეჭველი“ (იქვე 246¹⁹⁷⁻¹⁹⁸) და რა კიდე „საეჭუელი“ (იქვე 246¹⁹⁸), მთარგმანებელს შეეძლო თავის პირდაპირს მიზანს შესდგომოდა.

როგორც ყოველგვარი საქმე ადამიანს შეუძლიან „ზედამიწევით“) ცნას“ (ც~დ სრ~პნ ზრზ~ლსდ 28) ზედმიწევნით შეისწავლოს, დაწვრილებით, „გა-მოწულილვით... გამოიძი“-ოს (ც~დ გ~ი მთწმდლსდ 299¹²) და შემდეგ სურვილისაებრ ან „გამოწულილვით აღწერასა“ (ც~დ ი~ე და ეფთვმესი 15²) შეყდგეს, ან მოკლედ აღწეროს თავისი დასკვნა და დაკვირვება, – იმგვარადვე თარგმანებაც ორ ნაირად შეიძლება დაწერილი ყოფილიყო: ან „შემოკლე-ბულად და ლიტონად“ (ეფრ. ფს. 246¹⁷⁸⁻¹⁷⁹), „მოკლედ და ლიტო-ნად“ (იქვე 249³⁹⁶) მარტივად და მოკლედ, ან არადა „უვრცელესად და უღრმესად“ (იქვე 246¹⁸⁰⁻¹⁸¹), ვრცლად და ღრმა-აზროვანად. ამნაირს „უვრცელეს“ (იქვე 247²⁹⁷) ნაწარმოებს ქართულად „სრულებითნი და

---

*) სიტყვა „ზედამიწევით“ ეფრემ მცირესაც აქვს ნახმარი (იერუს. ხელთნ. № 31).

განვრცელებითნი თარგმან[ება]ნი“ (იქვე 247²⁹⁴⁻²⁹⁵), ან არადა „განვრცე-დიებითნი“ თარგმანებანი (იქვე 249⁴¹²⁻⁴¹³) ეწოდებოდა. ხოლო მოკლე დხ=ა მარტივს ნაწარმოებებს „შემოკლებითნი თარგმან[ება]ნი“ (იქვე 247²⁸⁹⁻²⁹⁰) ერქვა. „შემოკლებითი“ (იქვე 249³⁹⁹ და 409) და მარტივი განმარტება რა-საკვირველია „მარტივთათვის და ლიტონთა“ (იქვე 246¹⁷⁹⁻¹⁸⁰), მოუმზა-დებელ მკითხველისათვის იყო განკუთვნილი, ვრცელი და „სრულებითი“-კი განვითარებულ და ცოდნის-მოყვარე მკითხველთათვის, „გამომეძიებელთათვის და გულისწმის-მყოფელთა“ (იქვე 246¹⁸¹⁻¹⁸²).

როგორც ზემოდ გამოჩვენებული იყო, ეფრემ მცირემ ზედმიწევნით იცოდა როგორც დედნისა ისე ძველ სიტყვების სახის აღდგენისა და მათ თავდაპირ-ველ მნიშვნელობის გამორკვევის სამეცნიერო მეთოდები, ერთი სიტყვით ყვე-ლა ის საშუალებანი, რომელნიც მთარგმანებელისათვის საჭირო იყო. ამიტომ, რაკი მას თეორიული მომზადება ჰქონია ამ დარგშიაც, ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ეფრემ მცირეს მთარგმანებლობითი მოღვაწეობისა და „ნაშრომი“-ს (ეფრ. ქსიფ. 341²⁶) მომავალი შესწავლა დაამტკიცებს, რომ მას ამ სფეროშიაც ქართულ მწერლობის წინაშე თვალსაჩინო ღვაწლი მიუძღვის. ახსნა, ანუ თარგმანება საჭიროდ მიაჩნდა მეცნიერს იმიტომ, რომ „ყოველსა თარგმანსა უჭმს შემატებად სიტყვსა რეცა განმაცხა-დებელად ძალისა“-ო, (ქ~კბი I, 217), დედა აზრისა და მნიშვნელობის შეთვისების გასაადვილებლად. თითონ ეფრემ თავის ამგვარ თხზულებებს როგორც ეტყობა დიდად აფასებდა. ერთს თავის ანდერძში მაგალითად იგი პირდაპირ ამბობს: „ვკადრებ და ვიტყვ“-ო, „ესე დაიმარხენ... უკეთუ ამას დაიწერდე, ესე იღვაწეს, რათა არა რად დააკლო, არა ხოლო ას ორმეოც-დაათა ამათ თავთაგანი პირველით ებისტოლითურთ, არამედ არცაღა ჩემი ესე კადრებული და მოზრახული, არა ხოლო შესავალსა ამას ვიტყვ, არა-მედ კიდეთა წარწერილსა თარგმან[ება]თაცა, რომელთაგანნი რომელნიმე ზეპირით დაწერილნი და რომელნიმე დედისაგან“-ო (თ. ჟორდანია, ქ~კბი I,

216 – 217; ე. თაყაიშვილის Опис. I, 714).

თავის ახსნას, ანუ თარგმანებას არშიებზე სწერდა ხოლმე იმ წინადადებისა, ანუ სიტყვის პირდაპირ, რომელსაც შეეხებოდა მისი ახსნა. ასეთი წესი გადმოუღია მას თეოდორე პატრიარქის მიერ სვიმონ-წმიდას შეწირულ 420 ბერძნულ წიგნებითგან. ამნაირადვე უწერიათ სხვა საუკეთესო ბერძნულ თხზულებებშიაც, „რათა რაჟამს სამეცნიეროსა რასამე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უჭმდეს მიმყოვრებული ჟამი, ანუ ყოველისავე გარდაკითხვად“-ო, ამბობს ეფრემ მცირე (ქ~ბი I, 217 და Опис. I, 714).

ეფრემ მცირეს ერთი სამეცნიერო საისტორიო გამოკვლევაა აქვს დაწერილი, მაგრამ, ვიდრე ამ თხზულების განხილვას შეუდგებოდეთ, ურიგო არ იქმნება მისი საზოგადო შეხედულება და აზრები შევისწავლოთ საისტორიო ნაწარმოებების

– 105 –

შესახებ. ეფრემი საისტორიო თხზულებებს ოთხ უმთავრეს ჯგუფად ანაწილებდა: „ცხორებად, ანუ წამებად, ანუ რაღაცა რაღაცა ჰამბავი, გინა მოთხრობად“ („გარდამოცემის“ თარგმანის შესავალი, ქ~ბი I, 217). აქ მხოლოდ „მატიანე“ და „ხრონოღრაფი“ არ არის ჩამოთვლილი. მაგრამ „მატიანენი“, „წმიდათა მათიანები“ მას მოხსენებული აქვს ერთს სხვა თხზულებებში (ეფრ. ქსიფ. 344²¹), ხოლო „ხრონოღრაფი“-ს შესახებაც რომ ცნობები ჰქონდა, ეს მის საკუთარ საისტორიო გამოკვლევითგანაც ჩანს, სადაც იგი თვით სარგებლობს „ხრონოღრაფით“. როცა მოთხრობა ეკლესიის თავგადასავალს გვიამბობდა, ეფრემ მცირე მას „საეკლესიო მოთხრობა“-ს ეძახდა (იხ. მისი „უწყებად“, ქ~ბი I, 53). ყოველი ისტორიული მოვლენა შეიძლება, „თხრობის სახედ ყოფილიყო აღწერილი, მაგ. ძველ წმიდათა და მარტულთა ცხორებანი და სიმხნე „თხრობის სახედ ოდენ აღიწერნეს“ (კ. კეკელიძე. ეფრ. ქსიფ. 332).

ყველა ზემო-ჩამოთვლილ დარგის საისტორიო ნაწარმოებში შეიძლება ავტორის მიერ ან „სოფლურითა და უშუერითა სიტყვთა“, ლიტონითა სიტყვთა აღწერილი“ ყოფილიყო („გარდამოცემი“-ს თარგმანის შესავალი, ქ~ბი I, 217), ან არადა სამწერლობო ენით, ხელოვნურად. მაშასადამე ისტორიკოსისათვის საკმარისი არ იყო, თუ იგი ამბავს, ან ცნობას სწორედ გადმოგვცემდა, მას უნდა ღირსეულადაც აეწერა, შესაფერისი ხელოვნება გამოეჩინა.

„სოფლურითა და უშუერითა სიტყვთა“ საისტორიო თხზულებებს მხოლოდ მაშინ სწერდნენ, „ოდეს აღმწერელი ჰამბავისა მის ლიტონი კაცი“ (იქვე, I, 217) უსწავლელი იყო, როგორც მაგალითად „უმრავლესთა წმიდათა წამებანი“, ეფრემ მცირეს აზრით, „თანადახდომილთა მონათა ვიეთგანმე აღწერილ იყვნენ“ (იქვე I, 217). ასე იწერებოდნენ ხოლმე თავდაპირველად მარტულთა და წმიდათა უუძველესი ცხორებანი, რომელნიც, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, „თხრობის სახედ ოდენ აღიწერნეს თითოეულისა წმიდათაგანისა თან-დახუთომილისა ვისგანმე“ (ეფრ. ქსიფ. 332). ამგვარ ნაწარმოების დამახასიათებელი თვისება „ლიტონობასა და სიმარტივესა შინა“ (იქვე) მდგომარეობდა: ყოველი გამოცდილი მკითხველი შენიშნავდა რა „ლიტონობასა მას თხრობისასა“ (იქვე), მაშინვე მიხვდებოდა, რა გვარი თხზულებაც ჰქონდა ხელთა. ამნაირს „პირველ ლიტონად აღწერილსა წიგნსა მოწამეთასა“ ეფრემ მცირეს სიტყვით „კიმენი... ეწოდების“ (იქვე 333). კიმენი ბერძნული სიტყვაა და როგორც ეფრემი ამბობს მართლაც „მდებარე“-სა ჰნიშნავდა (იქვე). მაშასადამე „კიმენად“ ძველ მარტულობა-ცხორებათა ხელ-

შეუხლებლად მდებარე, შეუსწორებელი ტექსტი იწოდებოდა, რომელიც „შე-
მოკლებით და ლიტონად აღწერილი“ იყო (იქვე 343³⁶) თუმცა „პატიო-
სანთა“ და „ღირსთა კაცთაგან“, მაგრამ „სხუებრ სიტყუათატჳს არა მო-

– 106 –

ღუაწე-ქმნილთა“ (იქვე 343²⁸⁻²⁹) მიერ, რომელნიც თხრობის გარეგანს
სახეს არავითარს ყურადღებას არ აქცევდენ და თხზულებებს „ენითა მსოფ-
ლელთაჲთა“ სწერდნენ ხოლმე (იქვე 343²⁹⁻³⁰).

მერმინდელს განათლებულსა და მწერლობაში დახელოვნებულ ისტორი-
კოსებს არ მოსწონდათ ეს „უშუერად“ დაწერილი მოთხრობები და მაშინდელ
გემოვნებისა და შესედულობისდა მიხედვით მათ შესწორებასა და გადაკეთებას
შეუდგნენ: მოთხრობას „სიტყვთ განაშუენებენ, გარდაჰკაზმენ“-ო, ამბობს ეფ-
რემი და ამისთანა გადაკეთებულ ნაწარმოებს „მეტაფრას უწოდენ, რომელ არს
გარდაჰკაზმული“-ო (იქვე I, 217).

საისტორიო მწერლობის ეს დარგი განსაკუთრებით ბიზანტიაში იყო
განვითარებული, მაგრამ სხვა ქვეყნებშიაც არსებობდა. დეკ. კ. კეკელიძემ თა-
ვის ორ პატარა, მაგრამ საუცხოვო და მრავალ საღურადღებო ცნობებით სავ-
სე გამოკვლევაში დაამტკიცა, რომ ამ დარგის საუკეთესო წარმომადგენელად
ბიზანტიაში იყვნენ სკმეონ ლოლოთეტოსი, რომელმაც თავისი განთქმული
შრომა 982 წ. დაიწყო, და მის შრომის განმაგრძელებელი, ფილოსოფოსი
იოანე ქსიფილინოსი, რომელიც მუშაობას 1081 წ. შეუდგა (კ. კეკელიძე,
Иоаннь Ксифилинь, продолжатель Симеона Метафраста, ХВ. II, 335).

მამასადამე, როდესაც საეკლესიო-საისტორიო თხზულებას „სიტ-
ყვთ განაშუენებენ, გარდაჰკაზმენ“, ასეთს გადაკეთებულს ნაწარმოებს ქარ-
თულად „გარდაჰკაზმული“, ხოლო ბერძნულად „მეტაფრასი“ ეწოდებოდა.
ეს ბერძნული სიტყვა ქართულმა საისტორიო მწერლობამაც შეითვისა.

გარდაჰკაზმულ თხზულებების შემდგენელთა უმთავრესი მიზანი ერთის
მხრით ის უნდა ყოფილიყო, რომ ძველ საისტორიო-საეკლესიო თხზულებ-
ბათა თხრობის ლიტონობა და სიმარტივე მოესპოთ და მხატვრულ-რიტო-
რულ ენაწყალიანობით შეემკოთ, მეორეს მხრით „მწვალებელთა“ მიერ „დრკუ“
სიტყვათა „თანაშერევით“ დამახინჯებული და „გარყვნილი“ ძველი თხზულებ-
ები „მწვალებლობის ღვარძლისაგან“ განეწმინდათ. ამგვარად ცხადია, რომ
ყოველს საეკლესიო ისტორიკოსს შეეძლო „წინადაედვა“ რომელიმე „ძუელი
იგი [წიგნი] მოწამეთაჲ და „შეეცვალა მეტაფრასა“ (ეფრ. ქსიფ. 333).

თხზულების გადამკეთებელი, „გადამეტაფრასმქნელი... ესე იგი არს გან-
მავრცელებელი და შემამკობელი“ (იქვე 341) იქმნებოდა, ხოლო მის
ნაშრომს ერქმეოდა „განვრცელებულნი საკითხავნი“ (იქვე 341), ანუ „გარ-
დაჰკაზმულნი“ და „მეტაფრასქმნილნი“ (იქვე 431).

ეფრემ მცირეს მაინც საგანგებოდ განმარტებული აქვს, რომ სხვის
თხზულების ამნაირად გადაკეთება მხოლოდ მაშინ შეიძლება, როცა მოთხრო-
ბის ავტორი მართლაც უვიცი კაცი იყო. მაინცა-და-მაინც თხზულების გადამ-
კეთებელის მოქმედება ერთ უმთავრეს მეთოდოლოგიურ კანონით უნდა
ყოფილიყო შეზღუდვილი: მას ყველაფრის ჩაწერა-კი არ შეეძლო, რაც აზ-

– 107 –

რად მოუვიდოდა და მოეწონებოდა, არამედ უნდა მხოლოდ გაემშვენებინა,
„შეეკაზმა“, ან გადაეკეთებინა „ესე ვითარითა სიტყვთა, რომელი მასვე

პირსა იტყოდეს, არა შეჰმატებდეს და არცა დააკლებდეს საქმეთა“-ო (იქვე I, 217). გადამკეთებელი შინაარსს მაშასადამე ვერ შეეხებოდა. ჭეშმარიტად რომ ასე უნდა ყოფილიყო, როგორც ჩვენი მეცნიერი ამბობდა, და რა დიდი ბედნიერება იქნებოდა მეცნიერებისათვის, რომ ეს მარტივი, მაგრამ არსებითად ჭეშმარიტი მეთოდი რიცხვმრავალ გადამკეთებლებს სცოდნოდათ და შეეთვისებინათ!..

ვისაც ნათლად წარმოიდგინოს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ისტორიის სამეცნიერო მეთოდების განვითარებაში ეფრემის აზრს, მას ვურჩევთ ჩვეულებრივ გადაკეთებული ცხორება და მარტვლობანი დედნებს შეადაროს და მაშინ ადვილად შეამჩნევს, რომ გადამკეთებელი უმეტეს შემთხვევებში უფრო თავის ენაწყლიანობისა და სწავლულობის გამოჩენაზე ჰფიქრობდა, ვიდრე დედნის ცნობების შეუცვლელად გადმოცემაზე.

ეფრემ მცირეს ზემოაღნიშნული მეთოდოლოგიური მოთხოვნილება ძველ თხზულებათა გადაკეთების შესახებ ქართულ საისტორიო მწერლობას, როგორც ეტყობა, შეუთვისებია და მუშაობის დროს ქართველ „გარდამკაზმელებს“ ამ მეთოდით უხელმძღვანელიათ კიდეც. ამ აზრის სიმართლეს დემეტრე მეფის დროინდელ გამოჩენილ საეკლესიო „აღმწერელის“ არსენ კათალიკოზის თხზულებაზე საუბრობდნენ ამტკიცებს, რომელიც აი რას ამბობს თავის მიერ წაწიწნოს გარდაკაზმულ ცა-ში: „წმიდანო მამანო და ძმანო! ესე ნეტარისა ნინოს ცხორება შეუწყობელად და განბნეულად ქართლისა მოქცევისათანა და ჰამბავსა მეფეთასა-თანა აღრეულად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით: რომელიმე თვთ მის წმიდისაგან მოთხრობილად, რომელიმე მეფისა მირიანისაგან, სხუად იაკობ მღვდლისაგან, სხუად აბიათარისაგან, სხუად კუალად სიდონიასაგან, გარნა წინა უკუანა და უკუანა წინ იგივე-და-ერთი პირი. და ამისთვს საეკლესიოდ მკითხველთათვს ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვს უჰმარ. ამის პირისათვს დაფარულად მდებარე იყო და თანა წარვჰკვდებოდით მოთხრობასა ღვაწლისა მისისა დღესა ვსენებისა მისისასა... ამისთვს ვიკადრე თვთ მის წმიდისა მეოხებათა თანა-შეწევნითა და თქუენთა ბრძანებათა მრავლებითა მე უნდომან მტვერმან ფერვთა თქუენთამან ყოვლად უდებმან ცხოვრებულმან უღირსმან არ[სენ]ნი აღწერად მეფობასა დიმიტრისასა.. [წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინოსის ცხორებისა ა]ღ-ზრდით სულიერ[ით მოქალაქობა]თა, ღვაწლთა და ქადაგება[ათა და] სასწაულთა შემდგომითი შემდგომად. მიწყია ლიტონითა სიტყვთა იგი პირი, რომელი ძუელსა შინა სწერია: არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია, არამედ ძალი სიტყვსა და გამოცხადებას საქმისა მოკლედ და მარტივად გამომიტყუამს, და მრავალკეცსა და მასვე თანააღრეულობასა

ჰანბავსასა თანაწარჯიღილვარ და უკეთუ რადმე შესავალად თხრობისა, ანუ ადგილ-ადგილ შესაკრავად სიტყვსა სიტყუად გვჰმარებია, იგიცა საღმრთოთა წიგნთაგან და წმიდათა მიერ თქმულისაგან არს და ყოველი ჭეშმარიტი და ჭეშმარიტებით აღწერილი და წამებული მათ მიერ, აჰა, წინაშე თქუენსა არს“-ო. (ცა წაწიწნოს არსენი კაზისა, საეკლო მზმის გამცმა № 10, გვ. 51-52). მაშასადამე არსენი კათალიკოზი ამბობს მოთხრობის შინაარსისათვის „არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია“-ო. მას მხოლოდ წაწიწნოს ძველ ცა-ში არსებული „მრავალკეცი თანააღრეულობად ჰამბავსად“, რაკი „იგივე-და-ერთი პირი“, ერთი-და-იგივე ცის სხვა-და-სხვა ადგილას, „წინა-უკანა უკანა-წინ“ რამდენჯერმეა

მოთხრობილი, მოუსპია და იმის ცდაში ყოფილა, რომ „ძალი სიტყვსა“, დედა-აზრი და „გამოცხადებად საქმისაჲ“, საქმის სამდვილი ვითარება მკაფიოდ და ცხადად გამოეთქვა, „მოკლედ და მარტივად“. თავისით არსენს მხოლოდ „შესავალი თხრობისა“ დაუწერია და აქა-იქ, „ადგილ-ადგილ“ კიდევ „შესაკრავად სიტყვსა სიტყუად გვხმარებია-ო, მოთხრობის სხვა-და-სხვა ნაწილის ერთიერთმანერთთან გადასაბმელად საჭირო სიტყვები ჩაურთავს. მთელი ეს ზემომოყვანილი ამონაწერი ნათლად ამტკიცებს, რომ არსენი კათალიკოსი ეფრემ მცირეს მეთოდოლოგიურ მოძღვრების მიმდევარი და განმახორციელებელი ყოფილა.

როგორც ზემით აღნიშნული იყო ეფრემ მცირეს ერთი პატარა საისტორიო გამოკვლევა აქვს დაწერილი, რომლის სათაური არის: უწყებად მიზეზისა ქართველთა მოქცევისაჲ თუ რომელთა წიგნთა შინა მოიკსენების“. ეს გამოკვლევა დაწერილია ეფრემის მიერ „ეკლესიარსისა ქართველთასა, მღვდელისა უფლისა იოანეს კვრიკეს“ ბრძანების გამო. იმასვე აღუნიშნავს, თუ რა მიზანი უნდა ჰქონოდა ეფრემის ნაწარმოებს და რა გვარ წყაროებით შეეძლო ესარგებლნა. იოანე კვრიკეს უბრძანებია, „რათა წერით დაიდვას მას შინა მოსაკსენებელი, ოდეს მოქცევისა ჩუენისაჲ და თუ რომელთა წიგნთა შინა ბერძენთასა კსენებულ არს“ (ქკბი, I, 34). მკვლევარს მამასადამე უნდა გამოერკვია: „ოდეს“, ე. ი. როდის და სად არის მოკსენებული მოქცევაჲ ქართლისაჲ, მაგრამ წყაროდ მხოლოდ ბერძნული წიგნები უნდა აეღო. ამგვარი უცნაური მოთხოვნილება თვით ცხოვრებაჲმ წამოაყენა, სახელდობრ იმ გამწვავებულმა ბრძოლამ ბერძენებსა და ქართველებს შორის, როდესაც პირველად საჯაროდ აღიძრა საკითხი, აქვს თუ არა კანონიერი უფლება საქართველოს ეკლესიას დამოუკიდებელი იყოს (იხ. ქლ ერის ისტორია II, 490 – 494). რასაკვირველია, თუ ქართველები თავის უფლების დასამტკიცებლად საბუთებს ქართულ საისტორიო წყაროებითგან მოიყვანდნენ, ბერძენები არავითარ ყურადღებას არ მიაქცევდნენ და არც დაიჯერებდნენ, რომ არავითარი საბუთი არა ჰქონოდათ ქართველების საბუთებისათვის

– 109 –

ეკვლის თვალთ შეეხედნათ და უარეყოთ, ამისათვის საჭირო იყო ქართველებს ყველა ცნობები მხოლოდ ბერძნულ საისტორიო წიგნებითგან ამოეკრიბათ. რაკი პაექრობა ამ დროს ხშირი იყო ხოლმე, ქართველები პასუხისათვის ყოველთვის მზათ უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო ამისათვის სწორედ ისეთი გამოკვლევების დაწერა იყო საჭირო, როგორც იოანემ ეფრემ მცირეს მიანდო, რომ „უკმდეს თუ ვისმე გამომეძიებელთაგანსა ცნობად“ (ქკბი, I, 34), გამოსადეგი ცნობები მზათა ჰქონოდა.

ეფრემმა მინდობილი საქმე საუცხოვოდ აასრულა მან ყველა ის წყაროები, სადაც-კი ქართველების გაქრისტიანებისა და ეკლესიის შესახებ ცნობები მოიპოვებოდა, შეკრიბა და თავის მიზნისათვის გამოიყენა. ამაზე მეტი არც ჩვენ ვიცით ეხლა*). ეფრემ მცირეს შემდეგ ოთხ უმთავრეს თხზულებითგან აქვს ამოღებული მასალები: მოციქულთა მიმოსლვითგან, „თეოდორიტეს საეკლესიო მოთხრობის წიგნთაგან“, ანტიოქიაში აღწერილ ხრონოლოგითგან და ევაგრე ეპიფანეს „საეკლესიო მოთხრობითგან“, წვრილმანი წყაროები კიდევ სხვა იყო.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ეფრემ მცირეს ყოველთვის მკაფიოდ და დაწვრილებით აქვს აღნიშნული თავის წყაროს სახელდობრ რომელ ადგილითგან იღებს ცნობებს: მაგ. „მოიკსენებს თეოდორიტე საექლესი-

ოდსა მოთხრობისა წიგნსა შინა თჳსსა ოცდამეოთხესა თავსა“ (ქ~კბი I, 34), ან კიდევ „ევაგრე ეპიფანესი საეკლესიოსა მოთხრობასა შინა თჳსსა აღწერს ოცდამეორესა თავსა შინა“ (იქვე I, 53). ამასთანავე თეოდორიტეს თხზულებითგან მოყვანილი მისი თარგმანი იმდენად სწორე და დედანზე დაახლოვებულა, რომ მეტი შეუძლებელია*) მხოლოდ ერთ ადგილას განზრახ დაჰშორებია ბერძნულს ტექსტს: თეოდორიტეს ქართველების შესახებ ნახმარი აქვს სიტყვა „βάρβαροι“ „ბარბაროსნი“, ეფრემს-კი გადმოუთარგმნია სიტყვით ნათესავნი“ (ქ~კბი I, 35=Migne Part. graec. v. 82, historia. eccl. lib. I, cap. 231, რასაკვირველია იმიტომ, რომ მას თავისი ეროვნება ამ სათაკილო სახელწოდების ღირსად არ მიაჩნდა.

სამწუხაროდ „ხრონოღრაფს“ ჩვენამდი არ მოუღწევია. მაგრამ რომ ეს საბუთიც ეფრემ მცირეს მოგონილი და შეთხზული არ არის, ეს ცხადადა სჩანს ერთ

---

*) რუფინუსის ცნობას გარდა, მაგრამ იგი ვითარცა რომაელი ეფრემისათვის გამოსადეგარი არ იყო.

*) სამ პატარა წინადადებას გარდა (καί προσέφερον ὡς τὰ δεῖα παθεύματα, Ἀπελλάγε τοὺς ζόφους და ταύτης μὲν οὖν τῆς προσημαίχης ἰκτιότας ἤξ(ωσε) (Migne, Part. graeca, vol. 82, historia eccl. lib. I, cap. 23), რომელიც ქართულ თარგმანს აკლია, სხვა ყველაფერი სიტყვა სიტყვით არის გარმოცემული; რაკი თარგმნის დროს ეფრემი საზოგადოდ დედანს კვალდაკვალ მისდევს ხოლმე, ამიტომ ალბად ის სამი წინადადება ბერძნულ ტექსტსაც უნდა ჰკლებოდა.

ბერძენ მეცნიერის ნიკონ შავმთელის 1072 – 1088 წლებს მორის დაწერილ წიგნითგან, რომელსაც „ტაკტიკონი“ ეწოდება. მას ამ თხზულებაში სწორედ იგივე ნაწყვეტი აქვს მოყვანილი, რომელიც ეფრემ მცირეს გადმოუთარგმნია და რამდენადაც ამ ნაწარმოების დაბეჭდილ სლავურ თარგმანითგანა სჩანს (ბერძნული დედანი ჯერ გამოქვეყნებული არ არის) ჩვენს მეცნიერს დედანი სატყვა სიტყვით უთარგმნია (იხ. Правосл. Пвлест. Сборникъ, вып. 16, გვ. 40, 47 და 48).

მას შემდგომ რაც ქართულ საეკლესიო მწერლობაში ანდრია მოციქულის საქართველოში ქადაგების შესახებ ცნობას განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს და სამშობლო ეკლესიის დამფუძნებლად პირველ-წოდებული მოციქული აღიარეს, უნებლიეთ საკითხი იზადებოდა: თუ ქრისტიანობა საქართველოში მართლა პირველ საუკუნეშივე გავრცელდა, მაშ წმინდა ნინოს რაღა ემოციქულებოდა, ან-კი ვინღა უნდა მოექციაო? ამის გამო სიმართლის მოყვარულსა და გულ-წრფელ ადამიანს ან ერთი ცნობა უნდა უარ-ეყო, ან მეორე. ეფრემ მცირეს მკაცრს ლოლიკურს მსჯელობასაც ეს გარემოება არ გამოჰპარვია და ცდილა ეს ორივე ცნობა ერთიერთმანეთში ისე შეეთანხმებინა, რომ ორივეს შესაფერისი მნიშვნელობა ჰქონოდა. მას როგორც საეკლესიო მწერალს და მონაზონს არ შეეძლო არც ერთი ამ ცნობათაგანი უარეყო იმიტომ, რომ ორივე ისეთს წყაროებზე იყო დაფუძნებული, რომელთა სიმართლე მაშინ ყველასა სწამდა. წა ნინოს შესახებ ცნობის უარყოფა არც ეხლა შეიძლება, იმიტომ რომ მისი მოღვაწეობა თანამედროვე ისტორიკოსსა აქვს აწერილი. „მიმოსლვად მოციქულთაჲ“-ც მაშინ უეჭველ წყაროდ იყო მიჩნეული. რაკი ორივე ცნობა ნამდვილად ითვლებოდა, ეფრემმა დაასკვნა: წა ნინოს ქადაგება უეჭველია იმიტომ იქნებოდა საჭირო, რომ ალბად „ამათ წმინდათა სამოციქულონი მოძღურებისა თესლთა ანუულნი მრავალჟამ დაიპყრნა ღუარძლმან მეკერპეთამან, არა ხოლო ჩუენ შორის, არამედ თვთ მათ ბერძენთაცა შორის“-ო (ქ~კბი I, 34). ამგვარი მაგალითები, რომ ახალი მოძღვრება მემდეგ დაჩაგრულიყო და

საბოლოოდ გამქრალიყო, ბევრი იცოდნენ მაშინ. ამ შემთხვევაში ჩვენი მეცნიერი სამშობლო ქვეყნის წარსულის შესახებ სხვა ქვეყნების ისტორიის საზოგადო მოვლენათა მიხედვით მსჯელობას, ანალოგიით სარგებლობს და დასკვნის, რომ როგორც სხვა ქვეყნებში „სამოციქულონი მოძღვრებისა თესლთა ანეულნი მრავალჟამ დაიპყრნა ღუარძლმან მეკერპეთამან“, საქართველოშიც უნდა მომხდარიყო და სწორედ ამის გამო საჭირო იქნებოდა ქრისტიანობის ხელმეორე ქადაგება საქართველოში. ყურადღების ღირსია, რომ ეფრემ მცირეს ამ თეორიამ გაიმარჯვა და საყოველთაოდ გავრცელდა. ეფრემის თეორია მე-XIX საუკუნის დამლევამდე შეურყეველი იყო. ამიერიდან საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ ორივე ცნობა შეთანხმებული და ლოდიკურად სრულებით დასაბუთებული იყო. რასაკვირველია

- 111 -

ეხლა ამ საკითხის შესახებ ჩვენ სხვა აზრს მივდევთ, მაგრამ მაინც უნდა ხლვიაროთ, რომ მაშინ ამაზე უკეთესად ამ საკითხის გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო.

მხოლოდ ერთს შემთხვევაში, როდესაც იგი მირონის კურთხევის უფლების ამბავს არკვევდა, ეფრემ მცირეს შეცდომა მოუვიდა. საკვირველი ის არის, რომ ეს საკითხი ყოფილა „სამებელი მრავალთაჲ, თუ ოდეს მიიღეს ქართველთა კურთხევად მიჰრონისაჲ“ (ქ~კბი I, 47). ჩვენს მკვლევარს ბევრი უძებნია, მაგრამ საჭირო ცნობები ვერ უპოვნია და ამის გამო მთელ ჩემ გამოკვლევის „მრავალჟამ ვდროებდ აღწერად“-აო (იქვე I, 47). რაკი არაფერი აღმოჩენილა, იგი თავდაპირველად არკვევს თუ როგორ გადაწყვეტილა ეს საკითხი სხვაგან და ამისდა მიხედვით, ანალოგიით მსჯელობს, საქართველოშიაც ამნაირად უნდა მომხდარიყო. რაკი ქალკედონის კრებას ესმა, რომ სიძვირის გამო მირონს ჰყიდდენო, ამიტომ დაადგინეს, მარტო ანტიოქიაში შეზავებული მირონი-კი არ არის წმინდა, არამედ ყველგან სხვაგანაცაო. ცნობა იყო „საზოგადოდ ყოველთათვს“, მაშასადამე ქართველებსაც უფლება ეძლეოდათ ქალკედონის კრების ამ დადგენილების შემდეგ მირონი საქართველოშივე ეკურთხათ. მაგრამ ამას გარდა ეფრემ მცირე საქართველოში განსაკუთრებულ მიზეზსაც ასახელებს, ამიტომაც კიდევ შეიძლებოდა მიენიჭებინათ უფლებაო: „საგონებელ არს, ვითარმედ სიშორისათვს გზისა და რომელ ფრიად საშიშ არს უცხო თესლთა შორის ჳმელით ანტიოქიით ქართლს წაღებაჲ წ~ისა მიჰრონისაჲ, ამისთვს თვთ ადგილსა დაწესებულ არს მათდა კურთხევად მიჰრონისაჲ“ (იქვე, I, 47).

საკვირველი ის-კი არ არის, რომ ეფრემ მცირე ამნაირად მსჯელობს, მისი აზრების მიმდინარეობა ლოდიკურად სრულებით სწორეა და ჩვენც რომ საბუთები არა გვქონოდა იმავე ანალოგიის მეთოდს მივმართავდით და „საგონებელს“ მივეცემოდით, – ამ მხრივ იგი უძლეველია, – საკვირველი ის არის, რომ მას და მრავალ სხვა პირთ თითქოს არა სცოდნიათ, რომ ამ საკითხის შესახებ საუცხოვო, თანამედროვეს მიერ აღწერილი ცნობები მოიპოვება გრიგოლ ხანძთელის ცხორებაში (ქ~ლ ერის ისტორია II, 405) და თვით საბუთის დედანიც იერუსალიმის მონასტერში ინახებოდა. მაგრამ ესეც-კია, რომ შესაძლებელია, რაკი ეფრემს ნაბრძანები ჰქონდა ყველა ცნობები უეჭველად ბერძნულ წყაროებიტგან ამოეკრიბა, სწორედ ამის გამო გრიგოლ ხანძთელის ცხორების ცნობაც არა აქვს მოყვანილი.

ზემომოყვანილიტგან ვგონებ სრულებით ცხადი იქნება, რომ ეფრემ მცირე შესანიშნავი, სწორუპოვარი ქართველი მეცნიერი ფილოლოგოსი, ფილოლოგოსი და ისტორიკოსი იყო და ჩემნი ზნეობრივი მოვალეობაა მისი

ნაღვაწი და ყველა ნაშრომი ისე გამოვცეთ და შევისწავლოთ, როგორც მის დიადს სულს, მაღალს გონებას და ღრმა სამეცნიერო ცოდნას და ნიჭს შეეფერება.

– 112 –

ლეონტი მროველი.

მშ დ^ჲფსეულსა და ანა დ^ჲფლს ქ^ჲცა-ში ერთს ადგილას აღნიშნულია: „არჩილის წამება და მეფეთა ცხორება და ნინოს[მიერ] ქართლის მოქცევა ლეონტი მროველმან აღწერა“-ო (*432, გვ. 211). როგორც ამ შენიშვნით-განა სჩანს, ქ^ჲცის ძველს დედანში „მეფეთა ცხორება“, „ქართლის მოქცევა“ და „არჩილის წამება“ ლეონტი მროველის თხზულებად იყო ცნობილი. უეჭველია, როგორც ქვემოდ ქ^ჲცა-ში (* 437, გვ. 215) ჯუანშერი ავტორის სახელია და არა გადამწერისა, ამ გვარადვე აქაც ლეონტი მროველი ავტორის სახელია და ამას თვით ზმნა „აღწერა“-ც ამტკიცებს, რომელიც ძველ ქართულში შეთხზვას ჰნიშნავდა. რომ ლეონტი მროველი მწერლად და ისტორიკოსად ითვლებოდა წინადაც, ეს წა არჩილის ახალ ცხორებითგანაც სჩანს, რომლის ავტორი ამბობს: არჩილის „ღირსებისთა ქებათა ვერვინ მკადრე ქმნილ არს, თვნიერ მის ჟამისა წმიდისა ეპისკოპოზისა ლეონტი მროველისა, რომელსაცა მისი სანატრელი ცხორებად და ლუაწლი ვრცელად აღუწერია, ვითარცა მოგვთხრობს მატიანე ქართველთა ცხოვრებისა“-ო (ც^ჲა არჩილი II-ისა, დაბეჭდილი მ. ჯანაშვილის „ქართ. მწერლობა“-ში I წიგნი, 258). „მეფეთა ცხორება“ ამ წინადადებაში რასაკვირველია უნდა უდრიდეს ქართლის ცხოვრების დასაწყისს, რათგან მხოლოდ ამ ნაწილს მშ დ^ჲფსეულს ქ^ჲცის ხელთნაწერში ამგვარი სათაური აქვს: „სახელითა მამისათა, მისათა და სულისა წმიდისათა ვიწყო მოთხრობად ცხორება ქართუელთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. (*95, გვ. 1). მაშასადამე ლეონტი მროველის თხზულების სრული სათაური ყოფილა „ცხორება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“. ყურადღების ღირსია, რომ წა ნინოს ცხორების გადამკეთებელი არსენი კათალიკოზი ამ თხზულებას „ც^ჲა“-ს-კი არ ემახის, არამედ „ჰამბავი მეფეთა“ს (საეკ. მუზეუმ. გამოც. № 10, გვ. 51). თვით ლეონტი მროველიც თავის თხზულებას ერთ ალაგას „ამბავს“ უწოდებს: „აქამომდე დავსწერეთ ამბავი ესე რვათა მმათა, ხოლო აქეთგან ვიწყოთ და წარმოვთქუათ ამბავი ქართლისა“. (გვ. 5).

ვინ იყო ლეონტი მროველი და როდის ცხოვრობდა იგი, ამის შესახებ ჩვენ ცნობები არ მოგვეპოვება. საყურადღებოა, რომ ათონის ივერთა მონასტრის ერთს ხელთნაწერში № 61 ნ. მარრის სიტყვით მოხსენებული ყოფილა „ლეონტი მროველი მთავარ-ეპისკოპოსი“ (Агиографическіе матеріалы по груз. рукоп. Ивера I, 84; ЗВОАО XIII), მაგრამ ამ უკანასკნელის შესახებაც მეტი ცნობები არ არსებობს, რომ გამოგვერკვია, ისტორიკოსი და

– 113 –

ათონის ხელთნაწერში აღნიშნული ლეონტი მროველი ერთი და იგივე პირია, თუ არა. მხოლოდ დაახლოვებით შეგვიძლიან განვსაზღვროთ აგრედვე დრო, როდესაც მოღვაწეობდა ჩვენი ისტორიკოსი. ლეონტი სარგებლობს „მოქცევა ქართლისა“-თ და შატბერდისეულ წა ნინოს ცხორებით, მოხსენებული აქვს (გვ. 30) ანდრია და სვიმონ კანანელის ქადაგება საქართველოში (თუ

ეს მერმომდელ გადამწერის შეტანილი არ არის). ამის გამო შეუძლებელია ლეონტი მროველს მე-XI-ე საუკ. ადრე ეცხოვრა.

ლეონტი მროველის თხზულებას „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ ჩვენამდის იმ სახით არ მოუღწევია, როგორც თვით ავტორს უნდა დაეწერა და დაუწერია. „ცხოვრება“ გადამწერთაგან დროთა განმავლობაში თვალსაჩინოდ დაზიანებულია. როგორც მძღვლი-სეულის ქციითგანა სჩანს ვგონებ იქ უნდა თავდებოდეს, სადაც იწყობა ვახტანგ მეფის ცხოვრება: მხოლოდ ამ ნაწარმოებსა აქვს სრულებით ახალი სათაური.

თვით ლეონტი მროველის ნაწარმოები იყოფება ორ დიდ ნაწილად: პირველი შეიცავს ქართველთა „პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა და მეფეთა“ ცხოვრებას წარმართობის დროს (*95 – 191, გვ. 1 – 55), ხოლო მეორე – მირიანითგან მოყოლებული ვახტანგ მეფემდე (*191 – 293, გვ. 55 – 116). რომ მაინცა-და-მაინც ლეონტი მროველს მარტო წაწინოს ცაკი არ დაუწერია, როგორც ეს ალბად შეცდომით აღნიშნულია ქცის მერმომდელ გადამწერისაგან, არამედ საქართველოს გაქრისტიანებაც, ეს ცხადად იმ სათაურითგანაცა სჩანს, რომელიც ამ ნაწილისათვის ავტორს გაუკეთებია: „მოქცევა მირიან მეფისა და მისთანა ყოვლისა ქართლისა წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა ნინო მოციქულისა მიერ (*191, გვ. 55 და ანა დვლს ქცა). მაშასადამე ავტორს უმთავრესად ყოვლისა „ქართლის“ გაქრისტიანებაზე ჰსურდა ელაპარაკა და წაწინოს ცაკი ამ მოთხრობის მხოლოდ ერთს ნაწილს შეადგენდა. მართლაც ამ სათაურს ზედვე მიჰყვება: „პირველად უკუე ვაქსენოთ ცხოვრება წმიდისა და ნეტარისა დედისა ჩუენისა... ნინო მოციქულისა“-ო (*191, გვ. 55).

ლეონტი მროველის თხზულების ორივე ნაწილი ერთი-და-იმავე სიტყვებით იწყობა: „პირველად ვაქსენოთ“ (*95 და 191, გვ. 1 და 55). პირველი ნაწილი თავის მხრივ თავებად ყოფილა დაყოფილი. ეხლა თავების სათვალავი მხოლოდ ერთგან-ღა არის შერჩენილი: „თავი მეოთხე. ქართლისა (sic) შესულა სპარსთა და მეფობა მირიანისი“ (*171, გვ. 44). რომ მროველის თხზულება მართლა თავებადა ყოფილა დანაწილებული, ეს ნათლად თვით ავტორის სიტყვებითაცა მტკიცდება. ლეონტი მროველი ერთს ადგილს ამბობს: „ფეროზს, სიძესა მირიანისსა, აქუნდა ქუეყანა, რომელი ზემო თავსა ვაქსენეთ“-ო (*190, გვ. 55).

– 114 –

რაკი დანარჩენ თავების პირველი სტრიქონები წითურად არის ნაწერი, ამიტომ იმის გამორკვევა, თუ სად იწყობა ახალი თავი, ძნელი არ არის. სათვალავისდა მიხედვით ლეონტი მროველის ნაწარმოები მე-171 (გვ. 44)-ე გვერდამდე სულ სამ თავად უნდა ყოფილიყო დაყოფილი, რათგან მე-171 (გვ. 44)-ე გვერდით უკვე მეოთხე თავი იწყობა. ამის გამო „თავი პირველი“ უნდა პირველი გვერდითგანვე იწყობოდეს სიტყვებით „პირველად ვაქსენოთ ესე რამეთუ სომეხთა და ქართუელთა, რანთა და მოვაკანელთა, ჰერთა და ლეკთა და მეგრელთა ამათთჳსთა ერთი იყო მამა სახელით თარგამოს“ (*95, გვ. 1). „თავი მეორე“ უნდა იწყობოდეს შემდეგი წინადადებით – „აქამოდინ დავსწერეთ ამბავი ესე რვათა ძმათა, ხოლო აქათგან ვიწყოთ და წარმოვთქუათ ამბავი ქართლისა და ნათესავისა მათისა“-ო (*102, გვ. 5). „თავი [მესამე]“-ს სათაური უნდა იყოს „შემოსულა ალექსანდრესი“ (*128, გვ. 13). „თავი მეხუთე“ იწყობა იქ, სადაც სწერია: „ხოლო აწ ვაქსენოთ ცხოვრება მირიანის ძისა ქასრე არადაშირისი“ (*179, გვ. 48). ამით თავდება პირ-

ველი ნაწილი, რომელიც მაშასადამე, ხუთს თავს შეიცავს.

რაკი ლეონტი მროველის თხზულების მეორე ნაწილი, ბოლო ფურცლებს გარდა, თითქმის მთლადშატბერდისეულ წაწინოს ცთვან არის ნასესხები, ამიტომ აქ მოთხრობა განსაკუთრებულ თავებად დაყოფილი არ არის, არამედ აქა-იქ შერჩენილია იგივე სათვალავები და სათაურები, რომლებიც შატბერდისეულ წაწინოს ცაში მოიპოვება.

რა მიზანი ჰქონდა ლეონტი მროველის, როცა თავის თხზულების წერას შეუდგა? ქართულ საისტორიო მწერლობაში ლეონტი მროველამდე არსებობდა „მოქცევაჲ ქართლისა“-ს მატინე, – ნაწარმოები, სადაც ქართველების ძველი ისტორია იყო მოთხრობილი... მაგრამ იქ უუძველესი ხანა აღწერილი არ არის და მხოლოდ ალექსანდრე მაკედონელის კავკასიაში გალაშქრებით იწყობა. შეიძლება მაშასადამე ლეონტი მროველს განზრახვა ჰქონოდა ქართველი ერის უუძველესი დროის ისტორია დაეწერა. მაგრამ ლეონტი მროველის ნაწარმოების მიზნის ამგვარად განმარტება სრული არ იქმნებოდა.

ლეონტი მრეველს თუმცა სათაურში თითქოს ერთ-ერთ მიზნად დასახული ჰქონია „ცხორება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანათ მამათა და ნათესავთა“, მაგრამ, როგორც თვით თხზულებითგანა სჩანს, მას მარტო მეფეთა, მამათა და ნათესავთა ცხორება არა ჰქონია სახეში, არამედ ბევრი სხვა დიდმნიშვნელოვანი საკითხიც. ჩვენი ისტორიკოსის პირველი და უმთავრესი მიზანი იყო, გამოერკვია კავკასიაში მცხოვრებ ერთა საზოგადოდ და განსაკუთრებით-კი ქართველების ჩამომავლობა და ნათესაობა. „პირველად ვაქსენოთ ესე, რამეთუ სომეხთა და ქართუელთა, რანთა და მოვაკანელთა, ჰერთა და ლეკთა, [კავკასიანთა] და მეგრელთა, ამათვსთა ერთი იყო

მამა სახელით თარგამოს. ესე თარგამოს იყო ძე თარშისი, ძის სწული იაფეტისი ნოეს ძისა“ (*95, გვ. 1). ამ გვარად ჩვენ საისტორიო მწერლობაში ქართველთა შთამომავლობითი შტო დაბადების მამათმთავართა მთამომავლობითს შტოს პირველად ვგონებ ლეონტი მროველმა დაუკავშირა. წინად, მაგალითად „მოქცევაჲ ქ-ს მატინეში, ქართველ ერის არც ნათესაობაზე, არც შთამომავლობაზე იყო რამე ნათქვამი. ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ეს საკითხი სხვადა-სხვა ერთა მონათესაობის შესახებ ძველ ბერძნებსაც აწუხებდა და ისინიც თავისებურად სცდილობდნენ ეს საყურადღებო „საძიებელი“, როგორმე გადაეწყვიტათ. ქართველთა სხვა-და-სხვა ტომებს ზოგი თესალიელთა ჩამომავლად სთვლიდა, ზოგი, როგორც მაგ. ჰეროდოტე, ეგვიპტელთა ახალშენად. მაგრამ ძველ საბერძნეთის მწერლებს აზრადაც-კი არ მოსვლიათ, რომ სხვა-და-სხვა ქართველი ტომები ერთიერთმანეთის მონათესავენი არიან. მით უმეტეს მათ ფიქრადაც არ გაუტარებიათ, რომ ყველა კავკასიაში მობინადრე ერები ერთის შთამომავლობის ყოფილიყვნენ: ამ დროს აზრი კაცობრიობის ერთობლივ ჩამომავლობაზე ჯერ არ არსებობდა. მხოლოდ მას შემდგომ, როცა ქრისტიანობა გავრცელდა და მასთან ერთად მაშინდელმა განათლებულმა ხალხებმა „დაბადება“ შეითვისეს, თვითოეულ ერის მეცნიერი მწერლები ცდილობდნენ, რომ „დაბადების“ მამათმთავართა შტოში, რომელიც ნოეს სამ შვიისა – სემ, ქამ და იაფეტისაგან იყო გამოყვანილი, ან თავის ერის, ან არა და სხვა ცნობილ ერთა მამათმთავრის სახელი მოეძებნა, – ან სემის, ან ქამის, ან არა და იაფეტის მთამომავლობად აღეარებინა. განსაკუთრებით ბერძენი მწერლები ცდილობდნენ ამ საკითხის გამორკვევას. მაგალითად, ევსევი

კესარიელი ჰერტა, კოლხებს, ტიბარენებს, მოსჯნიკებს იაფეტის შთამომავლობადა სთვლიდა, ხოლო ბაბილოვნის ენათა აღრევის შემდგომ სხვათა შორის მოხსენებულია იბერთა, კოლხთა და ჭანების ენა (ხრონოგრაფი, იბ. ლატიშვი. I, 667). ეპიფანეს-კი ლაზები, ხალდეები, მოსსჯნიკები, იბერნი და [ა]ფსილები სემის შთამომავლობად მიაჩნია (ლატიშვი, I, 707), თუმცა შემდეგ მოსსჯნიკებს, კოლხებს და ხალიბებს იგი ამასთანავე იაფეტის შთამომავლობად ასახელებს (იქვე I, 708). ევსტათე ანტიოქელსაც ნოეს სამის შვილის შთამომავალთა შორის მოხსენებული ჰყავს „[თ]ობელ“ თობალების „ეხლანდელ იბერებს“ მამათმთავარი და „ოსოხი“ „მესხთა, ეხლანდელ კაპადოკიელთა“ მამათმთავარი (ლატიშვი, I, 700). ერთი სიტყვით, ქრისტიანე ბერძენი მემპტიანენი დაბადების შთამომავლობითი შტოში სხვათა შორის ქართველ ტომებსაც წინაპრებს უძებნიდნენ და ეს, თუ გნებავთ, ერთა მონათესაობის გამორკვევის პირველი ცდაა.

„ქ^ე ც^ე მქ^ე ღ“-ს მატთანეს ავტორის დროს, როგორც ეტყობა, ქართველ საზოგადოებაში ჯერ კიდევ სურვილი არ ჰქონიათ, რომ თავისი უუძველესი ისტორია ნოეს ერთ-ერთ შვილის დროითგან დაეწყოთ და დაბადების მამათ-

- 116 -

მთავართა შტოში თავიანთის ადგილი ეპოვათ. მხოლოდ ლეონტი მროველის დროს, როგორცა სჩანს, მიუქცევიათ ამ საკითხისთვის ყურადღება. სწორედ ამ მხრივ არის საგულისხმიერო, რომ „ც^ე ა ქართუელთა მეფეთა“ ქართველების ისტორიას იწყობს „თარგამოს“-ითგან, რომელიც „იყო მე თარშისი, ძისწული იაფეტისი, ნოეს ძისა“. ლეონტი მროველმა ქართველები მამა-სადამე იაფეტის შტოს მიაკუთვნა.

საყურადღებოა, რომ ჩვენი ისტორიკოსი ამტკიცებდა: „სომეხთა და ქართუელთა, რანთა და მოვაკანელთა, ჰერთა და ლეკთა, [კავკასიანთა] და მეგრელთა – ერთი იყო მამა“-ო (*95, გვ 1), ყველა კავკასიის ერები ერთი ჩამომავლობისა იყვნენო. ამ შემთხვევაში ჩვენს მემპტიანეს, რასაკვირველია, რაიმე საფუძვლიან მოსაზრებით არ უხელმძღვანელია, მის აზრს დაკვირვება და სიღრმე აკლია და ნამდვილი ქართველი ტომები და კავკასიის სხვა ერები ერთმანერთში არიან არეულნი. ამასთანავე მას, როგორც ეტყობა, არ ესმოდა, რომ ქართველები, მეგრელები და ჰერნი ერთიერთმანერთის ძმები არიან, ხოლო რანთა, ლეკთა და მოვაკანელთა ქართველების მონათესაეობა თუ საეჭვო არ არის, მაინც უფრო შორეულია. ქართველებისა და სომეხთა ძმობაც ავტორს რასაკვირველია ამ ორ ენის ნათესაეობაზე არა აქვს დამყარებული. მაინც-და-მაინც ლეონტი მროველს უფლება არა ჰქონდა ეთქვა, რანნი, ლეკები, მოვაკანელნი და სომეხები ქართულების ღვიძლი ძმები არიან იმნაირადვე, როგორც ქართულები, ჰერნი და მეგრელებიო. ამ შემთხვევაში, მგონია, ზემოჩამოთვლილ ერთა ერთ-თესლოვანი ჩამომავლობისა და ძმობის აზრი უფრო პოლიტიკურ მეგობრობისა და ერთობის განმტკიცების სურვილითა და მოსაზრებით უნდა იყოს შეტანილი. თუმცა იქნებ ხალხში გარდმოცემით მაინც რაიმე ბუნდოვანი თქმულება არსებობდა ქართველთა და ზემოჩამოთვლილ ტომთა მონათესაეობაზე.

ლეონტი მროველი თავის მიზნის განსახორციელებლად მეტად მარტივს, მაგრამ იმ დროს ყველგან საერთოდ გავრცელებულს საშუალებას ხმარობს. უკვე „დაბადებაში“ ეჭვმიუტანელ რწმენად იყო მიღებული, ვითომც თვითოეულ ხალხს და ქვეყანას, ან ქალაქს რომელიმე მამათმთავარი ანიჭებდა ხოლმე სა-

ხელს, რომელიც იმ ერის წინაპარად და მამად ითვლებოდა, რომლისაგანაც მომდინარეობდა მთელი ერი, ისე როგორც ადამისა და ევასაგან „დაბადების“ წარმოდგენით წარმოიშობა მთელი კაცობრიობა. ამ საზოგადო რწმენის გამო „დაბადების“ დამწერნი და შემდეგ ქრისტიანე მეცნიერი მემატრიანენიც ყოველთვის, როცა ჰსურდათ გამოერკვიათ რომელისამე ერის, ან ქვეყნის მამათმთავრის სახელი, ამავე საშუალებას მიჰმართავდნენ ხოლმე: აიღებდნენ იმ ხალხისა, ან ქვეყნის სახელს, მაგ. მესხებისას მეშუხ, ან რომელისამე ქალაქისას და დარწმუნებული იყვნენ, რომ ეს ხალხი წარმოიშობა, ან არა და ეს ქალაქი და ქვეყანა დაარსდა და ბინადარი გახდა ერთ კაცისაგან, რომელსაც ერქვა მეშუხ.

– 117 –

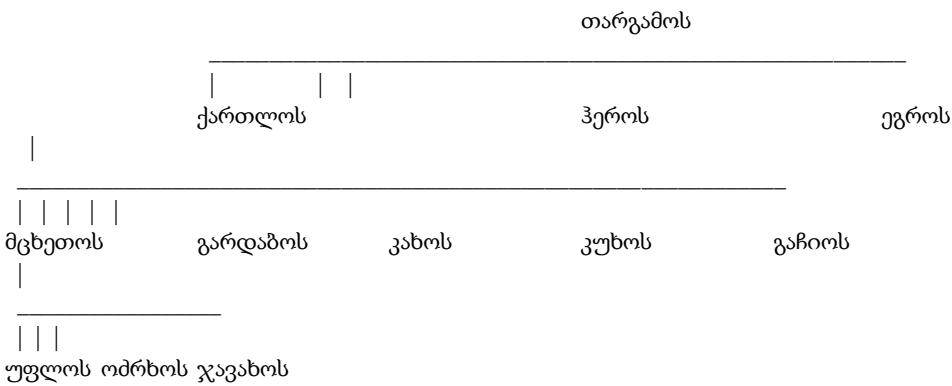
ერების წარმოშობისა და მონათესაობის მთელი ეს იმდროინდელი თეორია დამყარებული იყო იმ ღრმა და საზოგადო რწმენაზე, რომ მთელი კაცობრიობა ერთ ცოლქმრისაგან წარმოსდგა, ვითომც თავდაპირველად ერთი მეუღლენი იყვნენ, ხოლო შემდგომ თანდათანობითი გამრავლების წყალობით ჯერ გვარი გაჩნდა, მერე ტომი, შემდეგ ერი და მთელი კაცობრიობაც. თანამედროვე მეცნიერება ასეთ შეხედულებას უარჰყოფს. ეხლა სოციოლოგიური კვლევა-ძიებისდა მიხედვით შეურყეველ ჭეშმარიტებად არის მიჩნეული, რომ ერთ-ცოლქმრობაზე დაფუძნებული სახლობა თავდაპირველი მოვლენა არ იყო, რომ გვარი და ერი ოჯახისაგან არ არის წარმომადგარი, პირიქით თვით ოჯახი გვარისაგან გამოიყო, რომ ადამიანთა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ჯერ მხოლოდ გვაროვნობა არსებობდა, ხოლო შემდგომ, როცა საგვარეულო წესწყობილება სხვადასხვა მიზეზების გამო დაირღვა, გაჩნდა ერთ-ცოლქმრობაზე დამყარებული ოჯახიც.

ლეონტი მროველსაც რასაკვირველია კაცობრიობის ყოფა-ცხოვრების განვითარების მიმდინარეობა იმ გვარადვე ჰქონდა წარმოდგენილი, როგორც სხვა ერთა იმდროინდელ მემატრიანეებს. მასაც ქართველები და კავკასიის სხვა ხალხები ნოეს შვილის იაფეტისაგან წარმოშობილი ჰგონია. კავკასიაში მცხოვრებს თვითოეულს ერს თავისი მამათმთავარი ჰყავდა, – მათს საერთო მამას ერქვა თარგამოს, ხოლო მის შვილებს – ჰაოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკ, ჰეროს, კავკას და ეგროს (*96, გვ. 2).

რასაკვირველია, ყველა ეს მამათმთავართა სახელები, – ან ამ ერთა, ან მათ ხელში მყოფ მიწა-წყლის სახელებისაგან არის ნაწარმოები. მაგ. ქართველების მამათმთავრის სახელი ლეონტი მროველს შეუქმნია ქვეყნის სახელისაგან „ქართლი“. ამ სიტყვისათვის სახელოობითის ბრუნვის ნიშანი „ი“ მოუკვცია და „ქართლ“-ისათვის მიუმატებია სახელოობით ბრუნვის ბერძნული დაბოლოვება „ოს“. ამ გვარადვეა ნაწარმოები მეგრელებისა და შირვანელთა მამათმთავრების სახელები – ეგრისი = ეგრ + ოს, ქალაქი ბარდავი – ბარდა = ბარდ + ოს. ამგვარადვე წარმომდგარია სომხების და კახთა მამათმთავრის სახელი, მხოლოდ თვით ხალხის სახელისაგან არის შექმნილი: ჰაი (სომეხი) = ჰა + ოს, კახ – ი კახ = ოს, კუხ – ი = კუხ – ოს. რანთა, ჰერთა და ლეკთა მამათმთავრის სახელები-კი ნაწარმოებია მხოლოდ ქვეყნის შეკვეცილ სახელისაგან, დაბოლოების მოკვეციტ „ოს“-ის მიუმატებლივ: ქ. მოვაკან - ეთი = მოვაკან, ჰერეთი = ჰეროს + ოს ლეკეთი = ლეკ.

ქართლოსის შვილების სახელები ამგვარისავე წესით არის ნაწარმოები: ქ. მცხეთისაგან მცხეთ - ოს, ქ. გარდაბანისაგან – გარდაბ + ოს. ამ „მეთოდის“ საშუალებით შეუქმნია ლეონტი მროველს მცხეთოსის შვილების სახელებიც: ქ. უფლის ციხესგან (ესე იგი მეფის ციხე) უფლ + ოს, ქ. ოძრხისგან = ოძრხ + ოს და ჯავახ + ოს (ჯავახი + ი).

როგორც ზემომოყვანილ ცნობებითგანა სჩანს, ლეონტი მროველს ქართველ ტომთა და ქალაქების სახელები ერთიერთმანეთში აურევია. ამიტომ მამათმთავართა სახელები ზოგჯერ ისეთ ქალაქების სახელებისდა მიხედვით შეუქმნია, რომელთა არსებობა ქართველ ერის ტომობრივ ნათესაობის გასაგებად იმდენად საჭირო არ არის. მარტო ქართველი ტომები რომ მივიღოთ მხედველობაში და ამისდა გვარად გამოვარკვიოთ, თუ როგორა ჰქონდა წარმოდგენილი ლეონტი მროველს ამ ტომთა ერთიერთმანეთ-შორისი ნათესაობრივი დამოკიდებულება, შემდეგი გვაროვნობის შტო წარმოგვიდგება:

მამასადამე იმ დროს, როდესაც ავტორის აზრით მეგრელებსა, ჰერთა და „ქართუელთა“ შორის ძმური ნათესაობა იყო, იმდენადვე შორეული, როგორც მისი შეხედულებით „ქართულებსა“, სომეხთა და რანთა, შირვანელთა და ლეკთა შორის არსებობდა, ამავე დროს ქართლოსის ჩამომავლობად მას მარტო ქართლელნი (მცხეთოს და ულოს), კახელნი (კასოს, კუსოს, გაჩიოს) და მესხნი (ოძრხოს და ჯავახოს) მიაჩნია. სხვა ტომების შესახებ ავტორს არავითარი ცნობები არ მოეპოვება. ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველმა არა აცის რა ეგროსისა და ჰეროსის ჩამომავლობის შესახებ. როგორც სჩანს, მეგრელ და ჰერთა ტომების შესახებ საჭირო ცნობები არა ჰქონია. ამასთანავე არაფერია ნათქვამი აბხაზებსა და სვანებზეც.

მამასადამე ლეონტი მროველმა იმ საკითხს, რომლის გამორკვევაც იკისრა, ვერ სძლია, ვერც საკმაო ცოდნა გამოიჩინა, რომ ნათესავნი უცხოსაგან განერჩია და ქართველი ტომები (ქართლელნი, კახელნი, მესხები, მეგრელები და სხვანი) კავკასიის სხვა ერებისაგან განცალკევებულისა, თვით ისინი-კი ერთის ჩამომავლობისად აღეარნა. ქართველ ყველა ტომების შესახებაც საჭირო ცნობები არა ჰქონია. ერთი სიტყვით, მან იმგვარადვე განახორციელა თავისი განზრახვა, როგორც განახორციელებდა სხვა იმდროინდელი

ისტორიკოსი. ლეონტი მროველის ცნობებს ქართველების ჩამომავლობის შესახებ ჩვენთვის ეხლა მხოლოდ იმდროინდელ საზოგადოებრივ აზრების შესასწავლელად აქვს მნიშვნელობა. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველი ქართველებისა და კავკასიის სხვა ერთა ჩამომავლობასა

და ნათესაობას ყურადღებას აქცევდა და ეხებოდა. ეს უეჭველია იმის მომსწავებელი უნდა იყოს, რომ იმდროინდელ ქართველ საზოგადოები-სათვისაც ამგვარი საკითხი საგულისხმიერო ყოფილა.

ყურადღების ღირსია, რომ ლეონტი მროველი მამათმთავართა სახელების წარმოებისათვის სიტყვას ბერძნულ დაბოლოებას „ოს“-ს უმატებდა. როგორცა სჩანს იგი ბერძნული სამეცნიერო მწერლობის მიმდევარი უნდა ყოფილიყო და ბერძნულიც ვგონებ უნდა სცოდნოდა.

მეორე მთავარი საკითხი, რომელსაც ლეონტი მროველი თავის თხზულებაში ეხება, ქართული ენის გაჩენის თეორიაა. ჩვენი ისტორიკოსის შეხედულებისდა მიხედვით ისე გამოდის, ვითომც თვით ქართველი მამათმთავარი და იმის ჩამომავლობა თავდაპირველად ქართულად არა ლაპარაკობდა. ამგვარად თუმცა ქართველები უკვე არსებობდნენ, მაგრამ ქართული ენა-კი ჯერ გაჩენილი არ იყო. ლეონტი მროველი მოგვითხრობს, რომ ვიდრე ნაბუქოდონოსორ მეფე იერუსალიმს აიღებდა, „აქამომდის ქართლოსიანთა ენა სომხური იყო, რომელსა ზრახვიდეს, ხოლო ოდეს შემოკრბეს ესე ურიცხვნი ნათესავნი ქართლსა შინა, მაშინ ქართუელთაც დაუტევეს ენა სომხური და ამათ ყოველთა ნათესავთაგანი შეიქმნა ენა ქართულ“-ო (*126, გვ. 12 – 13).

მამასადამე ისტორიკოსს ჰგონებია, რომ ქართული ენათა შერევისაგან წარმოსდგა, ბაბილონის ენათა აღრევისაგან-კი არა, არამედ იმ ერების ენათა შერევისაგან, რომელნიც მის ცნობებისდა მიხედვით ამ დროს საქართველოში ცხოვრობდნენ. „ქართლოსიანთა“ თავდაპირველი ენა-კი ლეონტი მროველის აზრით სომხური იყო. ეს ცნობა ბევრ ჩვენ-დროინდელ ქართველს იმდენად სათაკილოდ მიაჩნდა, რომ ზოგიერთნი ამტკიცებდნენ, ვითომც ეს ადგილი ვიღაცას განზრახ დაემახინჯებინოს.

ამ დედნის გამოცემისათვისაც-კი ბ. ჯანაშვილი მოურიდებლივ მ. ბროსეს სდებდა ბრალსა (ქართულთა მატთანე, 110), იმ ადამიანს, რომელმაც მთელი თავისი ძალღონე და სიცოცხლე ქართულ მწერლობის შესწავლას შესწირა.

ბ. ე. თაყაიშვილმა დაამტკიცა, რომ ეს ცნობა უძველეს, ვახტანგის წინადროინდელს ქ-ცაშიაც მოიპოვება (Опис. წ. II, გვ. 93 – 96). რასაკვირველია სიყალბე აქ არავის ჩაუდენია: ეს ცნობა უეჭველია თვით ლეონტი მროველს ეკუთვნის საზოგადოდ იგი სომეხთა მამათმთავარსა და უპირატესობას ანიჭებს. რატომ? იმიტომ, რომ ლეონტი მროველი თითქმის ყველაფერში ერთს თხზულებასა ჰბამავს, რომელიც შეცდომით ეფრემ ასურის ნაწარმოებად

– 120 –

ითვლებოდა და სახელად ჰქვიან „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი, თარგმან[ება] დაბასდებისათჳს ცისა და ქუეყნისა და ადამისთჳს, ვითარ მისცულეს გუამი მისი და დამარხეს გოლგოთას და ცუალეზა ნათესავთა... ხოლო ესე თარგმანნა წმიდამან მამა[მა]ნ ჩუენმან ეფრემ «შობა მამათმთავართა ადამითგან ვიდრე ქრისტესადმდე“. ეს თხზულება მ-მ დ-ფლს ქც-ის ხელნაწერში ქართველ ისტორიკოსთა თხზულებებს წინ უძღვის და ე. თაყაიშვილის მიერ გამოცემულია მ-მ დ-ფლს ქც-ის I დამატებად (გვ. 787 – 846). ქართული დედნის ასურულ თხზულების „განძთა ქვაბი“-სა და ეთიოპურ „ადამის წიგნთან“ (Das christliche Adambuch des Morgenlandes aus dem Aethiopischen... Liber setzt von A. Dillman, Jahrblicher der Biblischen Wissenschaft V) შედარებამ დამარწმუნა რომ ზემოაღნიშნული ქართული თარგმანი ასურულ „განძთა ქვაბის“ ერთ-ერთ რედაქციის თარგმანია (K. Bezold. Die Schatzhöhle). ასურულ

მწერლობაშიც ამ თხზულების ავტორად ეგრემი ითვლება (იქვე I, 1 და II წ.), ბიზანტიურს მწერლობაშიც გიორგი სვნიკელი (VIII – IX საუკ.) და სიმეონ ხუცესი (XIII ს.) ეგრემისად სთვლიან (Gelzer. Julius Africanus und die byzant. Chronographie II. 268, და Dillman. Das christliche Adambuch, 10). თუმცა იგი ნამდვილად ეგრემ ასურს არ ეკუთვნის, მაგრამ მაინც ერთ-ერთ მის მიმდევარს დაწერილი უნდა იყოს (K. Bexold. Schatzhöhle I. გვ. X). ამ თხზულებაში სახელდობრ ნათქვამია, რომ თავდაპირველად იყო სიტყუა მათი (ე. ი. ადამიანებისა) ერთ და ენასა ზრახვიდეს ადამისითგან ვიდრე მუნ დღემდე ენასა ასურულსა ფრიად ვრცელსა ვიდრე სომხითადმდე და არს იგი მეფე ყოვლისა ენისა“-ო (მ~მ დგ~ლი ქვ~ა 812). „ხოლო... რაჟამს აღაშენეს გოდოლი ბაბილოვანს, მუნ შეირივნეს ენანი და განიბნივნეს ყოველნი პირსა ქვეყნისა“-სა „... და მიერთგან იქმნა ქუეყანა სამეოცდაათ ენად და სამეოცდაათ მთავრად და ყოველსა ენასა დადგინეს (sic) მეფე“ (ე. თაყაიშვილი. მ~მ დგ~ლი ქვ~ა, 813). ამ საშუალო საუკუნოების ისტორიკოსთათვის სამაგალითო თხზულებითგან ლეონტი მროველმა შეიტყო, რომ თავდაპირველად გაბატონებული იყო ერთი ენა – ასურული, ვრცელს მანძილზე, რომელიც მიაწევდა „ვიდრე სომხითადმდე“. მაშასადამე სომხითში ასურული არა ყოფილა გავრცელებული, არამედ სომხური, ასე უნდა ეფიქრნა, და სწორედ ასე უფიქრნია ჩვენს ისტორიკოსს. რაკი სომხითის მეტი ზემომოყვანილ თხზულებაში სხვა არც ერთი ქვეყანა დასახელებული არ არის, ამიტომ სომხითი და სომხური ენა დიდმნივნელოვნად მიუჩნევა. ამით აიხსნება, რომ ლეონტი მროველი „ჰაოსს“ და სომხურს ენას ასეთს უპირატესობას ანიჭებს. შემდეგ იმავე სამაგალითო წიგნში ახსნილია, რომ ახალი ენები „შერევით“ გაჩნდნენ. რაკი იმ 70 ახლად წარმოშობილ ენათა სიაში, რომელიც იქ არის მოყვანილი, ქართულს ენას ან არა აქვს დათმობილი ალაგი, ან უფრო სწორედ რომ ვთქვათ მისი სახელი იმდენად დამახინჯებულია, რომ მისი ცნობა შეუძლებელი-და იყო, ამიტომ ლეონტი მრო-

– 121 –

მელს ქართულ ენის გაჩენა როგორმე უნდა აეხსნა და მანაც ენათა შერევით ახსნა: „ქართლოსიანნი“ თავდაპირველად სომხურს ლაპარაკობდნენ, მაგრამ დროთა განმავლობაში საქართველოში ბევრი სხვა-და-სხვა ენისა და „ნათესავის“ ხალხი ჩამოსახლდა და „ამათ ყოველთა ნათესავთაგანი შეიქნა ენა ქართული“-ო, – ასე მსჯელობს ლეონტი მროველი. მაშასადამე ავტორს სიტყვები „ენათა შერევა“ თავის ნამდვილ და ძირითად მნიშვნელობით გაუგია და ამაზე დაუმყარებია ქართულ ენის გაჩენის თეორია. რასაკვირველია ქართულ ენის გაჩენის ამგვარი ახსნა ჩვენს დროში ბავშვსაც-კი არ ეპატიება, თუმცა თანამედროვე მეცნიერებაც არ უარჰყოფს, რომ ზოგიერთი ენები შერეულ ენათა ჯგუფს ეკუთვნიან, მაგრამ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენთვის ლეონტი მროველის „თეორიას“-კი არა აქვს ფასი და მნიშვნელობა, არამედ იმ გარემოებას, რომ ჩვენს ისტორიკოსს და უეჭველია მის-დროინდელ განათლებულ ქართულს საზოგადოებასაც ჰსურდა გაეგო, თუ როდის, საითგან და როგორ გაჩნდა ქართული ენა.

მესამე მთავარი საკითხი, რომელსაც ლეონტი მროველი ეხება, საქართველოში მეფობის დამყარების დრო და ისტორია არის. როდის, როგორ და საითგან დაარსდა მეფის უფლება, ამის გამორკვევას ცდილობს ჩვენი ავტორი. ამ საკითხს, როგორც ვიცით „მქ~ც~მ ქ~დ“-ს მატიაწეს ავტორიც შეეხო, მაგრამ ის თავის მოთხრობას ალექსანდრე მაკედონელის ხანით იწყობს და იმის წინა დროის შესახებ სდუმს. რაკი ლეონტი მროველს „ქართლო-

სიანთა“ ისტორია ნოეს შვილების დროითგან ააქვს მოყვანილი, რასაკვირველია შეუძლებელია დაკმაყოფილებულიყო თავის წინამორბედ მემატთანეს თეორიით. საქართველოში მეფობის გაჩენის შესახებ ამ შემთხვევაშიაც ჩვენი ისტორიკოსი სხვა მის-დროინდელ უცხო-ქვეყნელ მემატთანეებსავით გარკვეულს მაგალითსა ჰბამავს, ყალბ ეფრემ ასურის ზემოდასახელებულ წიგნითა და შეხედულობით ხელმძღვანელობს. ყალბ ეფრემის თხზულებაში-კი ნათქვამია, რომ უკვე პირველი კაცი ადამი მეფედ ნაკუთრხი იყო ღმერთისაგან: „იქმნა ადამ მეფე, მღურდ(sic)ლ, წინასწარმეტყველ, მუნ დასვა (sic) ღმერთმან საყდარსა პატივითა... და რქუა მას: „მ ადამ, აჰა ესე რა გყავ მეფე, მღუდელ, წინასწარმეტყველ და მთავარ და გამგებელ და ყოველნი დაბადებულნი დაგემორჩილნეს შენ, რათა ხოლო მარტოსა დაგემორჩილნეს და მოგცე ჰელმწიფება ყოველისა, რომელი დავბადე“ (მ~მ დ~ფლი ქ~ცა 789). ადამის შემდგომ მეფობისა და გამგებლობისა და წინამძღოლობის უფლება ყოველთვის უფროს შვილს ჰქონდა ხოლმე, მაგალითად: „სეით უძლოდა თჳსსა განგებითა კეთილითა (იქვე 798). როცა სეითი კვდებოდა, „აკურთხა სეით ენუქ ძე მისი... და დაადგინა გამგედ ერსა თჳსსა ზედა, დააფუცა, რათა უძლოდეს სიმართლითა (იქვე 799). თავის მხრივ იმანაც, რომ კვდებოდა, „შემოკრიბნა მამათმთავარნი და ძე თჳსი კაინან და მალალელ და იარედ და ენოქ და მათუ-

- 122 -

სალა და ძენი მათნი და აკურთხა ძე თჳსი კაინან და ამცნო... შენ იყავ გამგედ ერისა (იქვე 800).

ერთი სიტყვით, მეფისა და გამგის უფლება პირველ კაცსავე ჰქონდა მინიჭებული და შემდეგ მემკვიდრეობით გადადიოდა განსვენებულის უფროს შვილზე. ისე რომ მეფობა თითქო დაწესებული იყო მაშინ, როცა ჯერ ერიც-კი არ არსებობდა. მხოლოდ მას შემდგომ, როცა სეთის ჩამომავლობამ უმტყუნა აღთქმას და კაენის თესლ-ტომს შეერია, „გაგეობა“-ც მოისპო, „არცა-ღა იყო გამგე ერსა თჳსსა ზედა“ (იქვე 804). ამ მხრივ დასავლეთ ევროპაში საშუალო საუკუნოებში საეკლესიო და საერო მწერლობაში, მეტადრე რომის პაპის მომხრეთა შორის, სულ სხვანაირი აზრი იყო გავრცელებული. წარღვნამდინ საერო და სახელმწიფო უფლებით მხოლოდ უღმრთონი იყვნენ მოსილნი და პირველ გამგებლად და უფლად კაენი იყო, ხოლო წარღვნის შემდგომ მეფობა წყეულ ქამის ჩამომავლობას ჰქონდაო (v. Eicken. Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung, 1887 წ. გვ. 358) საქართველოში და საზოგადოდ აღმოსავლეთში პირიქით მეფობა ღვთაების მიერ დამყარებულ და უკვე პირველ კაცისათვის, ადამისათვის ნაწყალობეად მიაჩნდათ.

ლეონტი მროველსაც ქართველების უუძველესი ხანა ამგვარად აქვს აღწერილი, ქართლოსის მამას თარგამოსს 7 შვილი ჰყავდა, რომელთაც ისტორიკოსი გმირებადა სთვლის. ლეონტი მროველი ამბობს, რომ „ამათ შვიდთავე გმირთა ზადა იყო გამგებელ და უფალ ჰაოს (მათი უფროსი ძმა) და ესე ყოველნი იყუნეს მორჩილ ჰაოსსა (*99, გვ. 3). ქართლოსსაც ხუთი შვილი ჰყავდა, რომელთა შორის მცხეთოსი უფროსი იყო და „ესე იყო განმგე და უფალ მათ ოთხთავე ძმათა ზედა და ესე ოთხნივე იყუნეს მორჩილ მისა“ (*105, გვ. 6 – 7). მხოლოდ როცა მცხეთოსი გარდაიცვალა, „მთავარდა შური შორის შვილთა ქართლოს[ის]თა: იწყეს ბრძოლად და ჯდომად ურთიერთას, რამეთუ უფლოსს ძესა მცხეთოსსა არა ერჩდეს, არცა ხადოდეს უფლად, რომელი დატოვებულ იყო საყდართა ქართლოსისთა, მამისა მისისაგან მი-

ცემულ იყო უფლება ქართლოსიანთა“ (*106, გვ. 7). ამ შფოთის დროს იმ გვარადვე, როგორც ყალბ ეფრემ ასურის თხზულებაშია მოთხრობილი, ლეონტი მროველის სიტყვითაც ქართლში მეფისა და გამგებლობის უფლება მოისპო: „არა ვინ იყო მათ შორის უწარჩინებულეს და უსახელოვანეს, არამედ ადგილითი-ადგილად თავადნი იჩინიან: ხოლო რომელიცა იყვის მცხეთას, იგი იყვის ყოველთა მათ სხუათა ზედა და არცა სახელ-ედებოდა მეფედ, არცა ერისთავად, არამედ მამასახლისი ეწოდებოდათ და იგი იყვის მაზავებელ და ბჭე სხუათა ქართლოსიანთა, რამეთუ ქალაქი მცხეთა განდიდებულ იყო უმეტეს ყოველთასა და უწოდდეს დედა-ქალაქად“ (*107, გვ. 8 და ქცა ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, 24).

– 123 –

ამ უმეფობის ხანამ ფარნავაზამდე გასტანა, რომელიც „იყო მამულად ქართული, ნათესავი უფლოს მცხეთოსის ძისა და დედულად სპარსი“ (*116, გვ. 16)... და იყო იგი დისწული სამარისი, რომელი მოსლვასა მას ალექსანდრესსა მცხეთელ მამასახლისი ყოფილ იყო“ (*116, გვ. 17). მან, უფლოსის ჩამომავალმა, საქართველოში მეფობა აღადგინა. თვით ეგრისის მთავარმა ქუჯმაც აღიარა ფარნავაზის მემკვიდრეობითი უფლება: – „შენ ხარ უფალი ჩუენი და მე ვარ მონა შენი“-ო (*120, გვ. 19). ფარნავაზი „მეფე იქმნა ყოველსა ქართლსა და ეგრისსა“ ზედა“ (*128, გვ. 20). მისი სამფლობელო შეიცავდაო მთელ საქართველოს მიწა-წყალს (*229, გვ. 20 – 21).

ამ ფარნავაზმა შემოიღო სახელმწიფო წეს-წყობილება „მისგავსებულად სამეფოსა სპართასა“ (*130, გვ. 21) და განაწესნა ერისთავნი რვანი და სპასპეტი ერთი“ (*129, გვ. 20), „ხოლო ამათ ერისთავთა ქუეშე ადგილთა და ადგილთა განაჩინნა სპასალარნი და ათასის-თავნი და მათ ყოველთაგან მოვიდოდა ხარკი სამეფო და საერისთაო“-ო (*130, გვ. 21).

რა წყაროებით სარგებლობდა ლეონტი მროველი, როდესაც იგი ფარნავაზის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას გვიხატავს, არა სჩანს, მაგრამ ეს-კი ცხადია, რომ მის ცნობებს ისტორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, იმიტომ რომ სტრაბონის გეოგრაფიითგან ჩვენ ვიცით, რომ უძველეს დროს ქართლში საგვარეულო წესწყობილება ჰსუფევდა, კერძო საკუთრება ჯერ არ არსებობდა დაა საგვარეულო ქონების გამგედ მამასახლისი იყო. ერთი საპატიო გვარის მამასახლისი-კი ქვეყნის მეუფე მამასახლისად ითვლებოდა. ეს უფლება იმაზე გადადიოდა, რომელიც მთელს საგვარეულოში უფროსად ითვლებოდა (იხ. ქლ ერის ისტორია I, 172 – 173).

ლეონტი მროველს ფარნავაზი სამაგალითო მეფედა ჰყავს დასურათებული: იგი „იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსის ნათესავთაგანი, ამან განავრცო ენა ქართლისა და არღარა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თუნიერ ქართულისა და ამან შექმნა წიგნობრობა ქართული“-ო (*131 – 132, გვ. 22), ესე იგი მან ქართული ანბანი შემოიღო. რასაკვირველია ეს ცნობები ბავშვური გულუბრყვილობის შედეგია.

სამაგიეროდ ზემომოყვანილი ცნობა მამასახლისობის შესახებ საქართველოში, რომ ერთ დროს „არცა სახელ-ედებოდა მეფედ, არცა ერისთავად, არამედ მამასახლისი ეწოდებოდათ“ მშვენივრად უდგება სტრაბონის აღწერილობას და რომელიღაც ძველ საუკეთესო ქართულ საისტორიო წყაროთგან უნდა იყოს ამოღებული.

ლეონტი მროველს აღნიშნული აქვს აგრედვე, თუ რა სარწმუნოე-

*) დედანში შეცდომით სწერია „ეგურს“.

– 124 –

ბობს, ვითომც უმეფობის დროს უუძველეს ხანაში ქართველებმა „დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი მათი და იქმნეს მსახურ მზისა და მთოვარისა და ვარსკულავთა ხუთთა“-ო (*107, გვ. 8). თუმცა აქაც ქართველი ისტორიკოსი ყალბ ეფრემის თხზულების გავლენის ქვეშ იმყოფება და ამით აიხსნება სხვათა შორის, რომ მას ქართველების თავდაპირველ სარწმუნოებად ერთის ღმერთის თაყვანის ცემა მიაჩნია, მაგრამ მაინც ლეონტი მროველის ცნობა წარმართობის შესახებ საყურადღებოა. თუმცა აქაც მსგავსება ემჩნევა ზემოაღნიშნულ თხზულებასთან, მაგრამ თვალსაჩინო განსხვავებაც არის: ქართველი ისტორიკოსი ამტკიცებს, რომ ქართველთა წარმართობა მარტო მნათობთა თაყვანისცემა იყო, ყალბ ეფრემს-კი ნათქვამი აქვს: „რომელნიმე უგებდეს ცასა და სხუანი მზესა და რომელნიმე მთოვარესა, რომელნიმე ვარსკულავთა და რომელნიმე მფრინველთა და რომელნიმე ქუეყანასა და მკვეცთა და ნადირთა და ხეთა“-ო (მმ დ ფსლი ქ ცა, გვ. 814). მაშასადამე აქ ყოველნაირი კერპთაყვანისმცემლობა არის ჩამოთვლილი, იქ-კი ლეონტი მროველი მარტო მნათობთა თაყვანისცემასა სთვლის ქართველთა სარწმუნოებად. ამასთანავე ყალბი ეფრემი ამტკიცებს, ვითომც თვითოეულს ერს განსაკუთრებული არსება მიაჩნდა კერპად და თაყვანსა სცემდაო, ზოგი ცას, ზოგი ერთ-ერთ მნათობს, ზოგი დედა-მიწას, ან ცხოველებს, ან ხესაო. ქართველი მემატიანე-კი ქართველების საერთო სარწმუნოებად მხოლოდ მნათობთა თაყვანისცემასა სთვლიდა. ამ მხრივ როგორც უკვე გამოიკვია (იხ. ქლ ერის ისტორია I, თავი მესამე), ლეონტი მროველი მართალია. მაშასადამე მას ალბად ქართულ წარმართობის შესახებ რაღაც სანდო ცნობები უნდა ჰქონოდა, ან ცხოვრების გამსჭვრეტავ დაკვირვებაზე უნდა იყოს დამყარებული.

დასასრულ ლეონტი მროველი ქართველ ერის საზოგადოებრივ წესწყობილებასაც ეხება. იგი გვიხსნის, როდის, როგორ და საითგან გაჩნდა საქართველოში წოდებრივი უსწორ-მასწორობა. როგორც ლეონტი მროველის სიტყვებითგანა სჩანს, მას სცოდნია, რომ თავდაპირველად ქართველებში, „ქართლოსიანთა“ შორის წოდებრივი განსხვავება არ არსებობდა: ყველანი თანასწორნი იყვნენ. იმ 1000 ბერძენ მხედარსაც-კი, რომელნიც ვითომც ალექსანდრე მაკედონელმა თვის მოადგილეს აზონს საქართველოში დაუტოვა, იმათაც-კი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში თავდაპირველად განსაკუთრებული უპირატესობა არა ჰქონიათ და მკვიდრ მცხოვრებთა მომხრე გამხდარან. როდესაც ფარნავაზი აზონს განუდგა, ის ათასი მკედარიც მიემხრო თავიანთ მბრძანებელის მოწინააღმდეგეს „და მოვიდეს წინაშე ფარნავაზისა“-ო (*121, გვ. 19). როცა ფარნავაზმა აზონი დაამარცხა, „იგი რომნი ათასნი მკედარნი, რომელნი აზონისგან მოერთნეს ფარნავაზს... განყუნა ჰვეთა და ქუეყანათა შინა, იპყრნა იგინი კეთილად, რამეთუ ბრძოლასა მას აზონისსა მკნედ იყუნეს და

– 125 –

უწოდა მათ სახელი აზნაურნი“-ო (*132, გვ. 22). ფარნავაზს მათთვის მაშასადამე მხოლოდ პატივი უცია, მაგრამ არავითარი უპირატესობა არ მიუ-

ნიჭებია. მხოლოდ როცა ქართლში ამ „აზნაურთა“ დახმარებით საურმაგი გამეფდა, მაშინ „დაამდაბლნა ქართლოსიანნი და წარჩინებულყუნა აზნაურნი“ (*133, გვ. 23). მამასადამე ლეონტი მროველს სცოდნია, რომ „აზნაურობა“ და წოდებრივი უსწორმასწორობა თავდაპირველად არ არსებობდა ქართველობაში და მარტო შემდეგ გაჩნდა. ჩვენი ისტორიკოსი ამას გარდა ფიქრობდა, რომ აზნაურები ნამდვილი ქართველები, „ქართლოსიანნი“-კი არ არიან, არამედ გაქართველებული უცხოელები, რომ თავანკარი ქართველები, მდაბიო, უპირატესობას მოკლებული ხალხი იყო. ამ შემთხვევაშიაც, რასაკვირველია, ჩვენთვის ფასი და მნიშვნელობა ლეონტი მროველის ცნობებს-კი არა აქვს, თუ როგორ და როდის დამყარდა ჩვენ ქვეყანაში წოდებრივი უსწორმასწორობა, – მისი ახსნა ამ მხრივ რასაკვირველია ჩვენ ვერ დაგვაკმაყოფილებს, – არამედ იმ გარემოებას, რომ ლეონტი მროველისათვის და ალბად მის-დროინდელ ქართველ განათლებულ წრისათვის წოდებრიობის წარმოშობის საკითხი საგულისხმიერო ყოფილა, რომ იგი ნამდვილ „ქართლოსიანად“ მარტო ქართველ ხალხსა სთვლიდა, ხოლო აზნაურები გაქართველებულ უცხოელებად მიაჩნდა. თუ გავიხსენებთ, რომ XI – XII-ს. საქართველოში აზნაურთა და მეფეთა შორის ბრძოლა იყო უფლების გამო (ქ~ლ ერის ისტორია II, 468 – 470, 533 – 53 და სხვაგან), მაშინ ლეონტი მროველის თეორიას საქართველოში აზნაურობის წარმოშობის შესახებ იმ დროისათვის უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭება და უფრო საგულისხმიერო გახდება.

ლეონტი მროველს რასაკვირველია ყველაფრის თავისით დაწერა არ შეეძლო, უეჭველია საჭირო წყაროები უნდა ჰქონოდა. ზოგიერთს წყაროს იგი თითონაც ასახელებს. ჩვენი ავტორის უმთავრესი წყარო იყო „მოქცევა ქართლისაჲ“. ერთ ალაგას იგი ამბობს, „წერილ არს ესე განცხადებულად მოქცევასა შინა ქართლისასა“-ო (*146, გვ. 30). საქართველოს გაქრისტიანების ისტორია ლეონტი მროველს ამოღებული აქვს თითქმის სიტყვა-სიტყვით „მოქცევა ქართლისაჲ“ თგან და შატბერდისეულ წ~ა ნინოს ცხორებითგან (იხ. მეტადრე *191, გვ. 55 და *280, გვ. 108). ამას გარდა ჩვენი ავტორი უხვად სარგებლობს თხზულებით „ცხორება სომხითისა“ (*187, გვ. 53). ეს „ცხორება სომხითისა“ გრიგოლ პართელის ცხორებაა, და ალბად იგივე წიგნი უნდა იყოს, რომელიც „მოქცევა სომეხთა“-ა (*209, გვ. 66) წოდებულია. ყველა ცნობები სომეხთა შესახებ (*171 – 175, გვ. 44 – 46.) ლეონტი მროველს ამ ნაწარმოებთგანა აქვს ამოღებული. ჩვენი ისტორიკოსი ასახელებს აგრედვე ერთს თხზულებას, რომელსაც უმახის „ცხორებასა ბერძენთასა“ (*188, გვ. 54), მაგრამ რა სათაური ჰქონდა ნამდვილად, ან რა თხზულებაა ნაგულის-

ხმევი არა სჩანს. დასასრულ ლეონტი მროველს ხელთა ჰქონია „ცხორება სპარსთა“ (*170, გვ. 43). იგი იხსენიებს აგრედვე „ნებროთის წიგნს“ (*244. გვ. 86), მაგრამ იქნებ ეს იყოს ორი სათაური ერთისა და იმავე ნაწარმოებისა? უეჭველია ლეონტი მროველს ყალბ ეფრემის სამაგალითო თხზულებას გარდა სხვა წყაროებიც უნდა ჰქონოდა თავის ისტორიის პირველ ნაწილისათვის, მაგრამ იმათ შესახებ არაფერია აღნიშნული. წყაროები, რომელიც ლეონტი მროველს მოხსენებული აქვს და სარგებლობს, თითქმის ყოველგვარ ისტორიულს ღირსებას არის მოკლებული. ამიტომ მისი თხზულება, როგორც სანდო მასალა ქართველ ერის უუძველეს ისტორიისათვის, ეხლა თითქმის სრულებით გაგამოუღებარია. სამაგიეროდ იმ ხანისათვის, როდესაც ცხოვრობდა

ლეონტი მროველი, მეტად დამახასიათებელია, რათგან ამ თხზულებაში აღნუსხულია ის საკითხები, რომელიც, როგორც სჩანს, იმდროინდელ ქართველ განათლებულ წრეების ყუდადღებას იპყრობდა. დიდი მნიშვნელობა აქვს ლეონტი მროველის თხზულებას საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის შესწავლისათვის: იქ ამისათვის ძვირფასი ცნობები მოიპოვება (იხ. ამის დამამტკიცებელი საბუთები „ქ ლ ერის ისტორია“ში, წ. II, თავი I). საქართველოს სხვა-და-სხვა თემისა და სამთავროს სამზღვრებისათვის ლეონტი მროველს უეჭველია რაღაც ძველი ქართული წყაროები ჰქონია. ეს იმითა მტკიცდება, რომ ზოგან სამზღვრების აღნიშვნის დროს მას ისეთი საგეოგრაფიო სახელი აქვს ხოლმე მოხსენებული, რომელიც მის დროს აღარ არსებობდა და მკითხველებისათვის გაუგებარი იყო, ამიტომ იგი იძულებული იყო იქვე ამ სახელების განმარტება დაერთო.

ლეონტი მროველის მიერ დაწერილი ქართლის მოქცევა და წა ნინოს ცა თითქმის სიტევა-სიტყვით გამეორებაა შატბერდისეულ წა ნინოს ცისა, არც ერთი იმ ნაკლთაგანი, რომელიც იმასა აქვს, ლეონტი მროველს თავითგან არ აუცილებია. თავის შრომის ამ ნაწილში ლეონტიმ ვერავითარი თავისებურობა და უნარი ვერ გამოიჩინა. ამიტომაც არსენი კათალიკოზს სრული უფლება ჰქონდა შატბერდისეულ წა ნანოს ცხორებისა და ლეონტის თხზულების ამ ნაწილის შესახებ ეთქვა: „მრავალკეცსა და მასვე თანააღრეულობასა ჰამზავისასა“ მკითხველი ვერ ასდის, ორივე ნაწარმოები „მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უკმარ“-ო (ცა წა ნინოსი არსენი კახისა, საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა № 10 გვ. 51 – 52).

ლეონტი მროველის თხზულება შენახულია მმ დ ფლს ქ ცა-ში მთლად, ანა დ ფლი თავში დაზიანებულია და ამიტომ ლეონტის თხზულებასაც თავში ბლომად აკლია. სასურველია, რომ „ცა ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“-ს აღდგენილი დედანი ცალკე წიგნად გამოიცეს.

– 127 –

ჯუანშერი.

„ანა დ ფლს“ და „მმ დ ფლს ქ ცა“-ში ერთი მინაწერი მოიპოვება, რომელიც „ქ ცა“-ში შეტანილ თხზულებათა შესახებ ცნობებს შეიცავს. იქ ნათქვამია: „წიგნი ესე ქართველთა ცხორებისა ვიდრე ვახტანგისადმდე აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისაგან ვიდრე აქამომდე (ესე იგი *437 – 438 გვ. 215) აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან, ძმის წულის ქმარმან წმიდისა არჩილისამან, ნათესავმან რევისამან, მირიანის ძისამან“-ო (*437 – 438 გვ. 215). ამ მინაწერთგანა სჩანს, რომ ვახტანგისა და მის მომდევნო მეფეთა ისტორია ერთი მემატიანეს დაწერილი ყოფილა.

მართლაც „ანა დ ფლს“ და „მმ დ ფლს ქ ცა“-ში ვახტანგ მეფის ისტორიას განსაკუთრებული სათაური აქვს: „ცხორება და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასრისა მეფისა მშობელთა და შემდგომად თვთ მის დიდისა და დროის მოყუარისა მეფისა, რომელი უმეტესად სხვათა სახელგანთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისათა“ (*293 – 294, გვ. 117 და „ანა დ ფლი ქ ცა“).

როგორც ამ სათაურითგანა სჩანს ჯუანშერს თავის ისტორიაში ჯერ ვახტანგის მშობლების შესახებ მოუყვანია ცნობები, ხოლო „შემდგომად თვთ მის დიდისა და ლ თის მსახურისა მეფის“ ცხოვრება და მოღვაწეობა აუწერია.

თვით თხზულებაშიაც მართლაც ასეა დალაგებული მოთხრობა.

ჯუანშერის „ისტორიას“ უეჭველია თავი და შესავალი უნდა აკლდე: ასე ერთბაშად, როგორც იგი ეხლა იწყობა სიტყვებით „ვითარ იგი შეიპყრეს ქართველთა მირდატ“ (*294, გვ. 117), შეუძლებელია რომელმამე მემატინანემ დაიწყოს თხზულების წერა. ამას გარდა, ის, რაც ეხლა ვახტანგ მეფის „ცხოვრება“-ს თავშია, ლეონტი მროველის ისტორიის ბოლოს გამოვრებაა. ამიტომ ან ერთს უნდა ეკუთვნოდეს ან მეორეს, უფრო-კი ვგონებ რომ მეორესი უნდა იყოს, იმიტომ რომ ვახტანგის მშობელთა თავგადასავალი, როგორც სათაურითგანა სჩანს, ვახტანგის „ცხოვრების“ დამწერს უნდა ეკუთვნოდეს.

ზემომოყვანილს მონაწერში ჯუანშერი იწოდება წა არჩილის ძმისწულის ქმარად, მამასადამე დაახლოვებით ვითომც მე-VIII-მ საუკ. უნდა ეცხოვრა. რასაკვირველია ეს ცნობა მის ვინაობის შესახებ მერმინდელი გადამწერის მიმატებული უნდა იყოს და ამისდა მიხედვით ზემოდ განსაზღვრულს იმ ჯუანშერს, რომელსაც ვახტანგ გორგასარის ცა უნდა დაეწერა, სრულებით არ

– 128 –

შეესაბამება, რადგან „ცხოვრებას“ ზღაპრული ელფერი ადევს და თვით თხზულებაშიც აქა-იქ იმგვარი ცნობები მოიპოვება, და ისეთი წყაროებია ბული, რომელნიც მე-VIII-ე საუკ. ჯერ არ არსებობდნენ.

ჯუანშერის თხზულებაში მოთხრობილია იოანე ზედაზნელის შესახებ: „ქმნა ნიშები და სასწაულები მრავალი მან და მოწაფეთა მისთა... დაიწერა ცხოვრება და სასწაულნი მათნი“-ო (*403, გვ. 187 – 188). ჩვენ ვიცით, რომ შიო მღვიმელის სასწაულნი აწერილია პირველად ბასილი კათოლიკოზის მიერ მე-X – XI-ე (თ. ჟორდანიას ქცბი, I, 60 – 61), ხოლო იოანე ზედაზნელისა არსენი კათოლიკოზის მიერ მე-X -ე (საქართველოს სამოთხე 208, შენიშ.). მამასადამე ჯუანშერსაც დაახლოვებით უნდა ეცხოვრა მე-X – XI-ე საუკუნეში.

ჯუანშერის თხზულებაში მოიპოვება ერთი მეტად საგულისხმიერო ცნობა, რომელიც ამტკიცებს, რომ ჯუანშერი ვახტანგ გორგასარის „შემოდგომად ჟამთა მრავალთა“ ცხოვრობდა. ჩვენი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ვახტანგის ლაშქარნი „განვიდეს პაჭანიკელისა (sic), რამეთუ მამინ მუნ იყო პაჭანიგეთი (sic) მოსაზღვრედ ოვსეთისა, მდინარესა მას ოვსეთისასა წიადლ“) და ჯიქეთი მუნვე იყო, შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიგნი და ჯიქნი თორქთაგან, წარვიდეს პაჭანიგნი დასავლით კერძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა“ (*322, გვ. 134 – 135 და ანა დფლი ქცა). ჩვენ ვიცით სახელდობრ, რომ პაჭანიგნი მე-X-ე საუკუნეში ჯერ კიდევ ვოლგისა და დაიკს შორის ბინადრობდნენ. მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში ხოზარებისა და უზებისაგან ოტებულნი პაჭანიგნი გადასახლდნენ დონისა და დუნაის შუა, მამასადამე „მოსაზღვრედ ოვსეთისა“, როგორც ჯუანშერს აღწერილი აქვს მათ ვითომდა მე-V-ე საუკუნის დროინდელი ბინადრობის ადგილი. აქ ბინადრობდნენ ისინი დაახლოვებით 1034 წლამდე, რომლის შემდგომ მართლაც „იოტნეს პაჭანიგნი თურქთაგან“ და იძულებულნი იყვნენ დასავლეთისაკენ მოემდებნათ ბინადრობა, ანუ როგორც სამართლიანად ამბობს ჯუანშერი „წარვიდეს პაჭანიგნი იგი დასავლით კერძო“*).

ცხადია მამასადამე, რომ რაკი ჯუანშერს სცოდნია პაჭანიგთა გადასახლების ამბავი დასავლეთით, მე-IX-ე საუკ. პირველ ნახევრის გასულ-

სა და მეორე ნახევრის დამდეგს უნდა ეცხოვრა. რომ ჯუანშერს მართ-
ლაც მე-XI-ე უნდა ეცხოვრა, ეს სხვათა შორის შემდეგი, უფრო

*) ასეა „ანა დ`ფლს ქ`ცა“-ში, „მ`მ დ`ფლს ქ`ცა“-ში დამახინჯებულია – „წად“-ად.

*) პაჭანიგთა შესახებ იხ. ბროკჰაუზის ენციკლოპედიური ლექსიკონში პროფ.

ბაგალეის წერილი, და П. В. Голубовский. Печенѣги, Торки и По-
ловцы. Кіевъ 1884 г.

– 129 –

ცხადი საბუთითაც მტკიცდება. არაბების შემოსევის შესახებ ნათქვამია, ვითომც
ბიზანტიის კეისარს აფხაზთა ერისთავისათვის მემოეთვალოს: „დაადგერით
სიმაგრეთა შინა თქუენთა ვიდრემდის წარვეს წელიწადნი მათნი სამასნი,
რამეთუ ორას და მეერგასესა წელსა განიყოს¹⁾ მეფობა მათი და განსრულებასა
მესამ[ასი]სა წელიწადისასა მოეცეს ძალი მეფობასა ჩუენსა და განსრულებასა
აგარიანნი“-ო (*425 გვ. 205). აქ ერთი სიტყვით ვითომდა წინასწარმეტ-
ყველებაა, რომ არაბთა ბატონობა საქართველოში 300 წელიწადს გასტანს.
ჩვეულებრივ ამგვარი წინასწარმეტყველება ითხზება ხოლმე post factum და
აქაც რასაკვირველია ცხადია, რომ როცა ჯუანშერს ეს ვითომც-და წინას-
წარმეტყველება თავის ისტორიაში შეჰქონდა, 300 წელიწადი არაბ-
თა შემოსევიტგან უკვე აღსრულებული და არაბთა ბატონობაც შესუს-
ტებული იყო, ესე იგი მე-XI-ე საუკ. პირველ ნახევარში. ვგონებ მაინც,
რომ ჯუანშერი დავით აღმაშენებლის მეფობას არ უნდა მოსწრებოდა,
რათგან მას რომ დავით აღმაშენებლის ბრწყინვალე მეფობა თავის თვალით
ნანახი ჰქონოდა, არა მგონია მაშინ ვახტანგ გორგასარზე ეთქვა: იგი „უმეტე-
სად სხუათა სახელგანთქმულად გამოჩნდა ყოველთა მეფეთა ქართლისა-
თა“-ო (*294 გვ. 117).

ყურადღების ღირსია, რომ ათონის ივერთა მონასტრის ერთ ხელთნაწერ-
ში (№ 50) მოხსენებულია მწერალი ილარიონ ჯუანშერი: „თქუა მამამან
ილარიონ ჯუანშერ: «შეუგავს ყოველსა კაცსა, რათა პირველად აღმოიღოს
ღირე თვალისაგან თვისისა და მერმელა ხედვიდეს წუელსა თვალსა შინა ძმისა
თვისისა: ამისთვს არა კადნიერ ვიქმნები მხილებად მოყუასისა, ვინადთგან თვთ
უწესო ვარ“ და სხვა (ნ. მარტი. Агиогр. материалы по груз. рукоп. Иве-
ра, I, გვ. 15, ЗВАО XII). სამწუხაროდ ცნობა მეტად მოკლეა, რომ სა-
კითხის გადაწყვეტა შეიძლებოდეს, ჩვენი ისტორიკოსი და ის ილარიონ ჯუან-
შერი ერთი და იგივე პირი იყო თუ არა.

ჯუანშერის მიერ დაწერილი „ცხოვრება ვახტანგ გორგასრისა“ ისე-
თი კილოთი არის გამსჭვალული და იმ გვარ დაუჯერებელ ცნობებით
არის აღსავსე, რომ ზღაპარს უფრო მიაგავს, ვიდრე ნამდვილ ისტორიას.
ამიტომ გასაოცარია როდესაც ბ. თ. ჟორდანიას ამბობს: „თვთ ვახტანგის ცხოვ-
რება ისე დაწვრილებით არის მოხსენებული რომ მემატიაწე თანამედროვე უნ-
და იყოს და თვით-მხილველი მოთხრობილისა“-ო (ქვ`ბი I, გვ. XXXIV). მან
კარგად იცის, რომ „ცხოვრება“-ში რამდენიმე ქრონოლოგიური შეუსაბამობაა
და მათ შორის ცნობა პაჭანიგების შესახებ, მაგრამ იმას ჰგონია რომ ეს ამ-
ბავი „ჩაკერებულია შემდეგს დროებში“ (იქვე გვ. XXV.), მხოლოდ როდის, ეს
კი ვერ გამოურკვევია იმიტომ, რომ „უტყუარი საბუთი არა გვაქვს იმისი, თუ

¹⁾ ასეა „ანა დ`ფლს ქ`ცა“-ში, მ`მ დ`ფლს ქ`ცა“-ში „განევლოს“.

– 130 –

როდის მოხდა გადასახლება პაჭანიგთა ყუბანის მდინარიდამ დნეპრის ხეობაში“-ო (იქვე). იმის საბუთად, რომ უკანასკნელი ცნობა მერეა ჩართული, ბ. ჟორდანიას ის მოსაზრება აქვს მოყვანილი, რომ ეს ცნობა ქცის სომხურ თარგმანში არ მოიპოვებო (იქვე). მაგრამ ქცის სომხური თარგმანი საბუთად არ გამოდგება იმიტომ, რომ იგი ქართული დედნის შემოკლებული თარგმანია და იქ ბევრი ცნობებიც არის შემოკლებული, ან მთაგმნელისაგან უნდა იყოს გამოტოვებული.

ზემოდ ვნახეთ, რომ პაჭანიგებს გარდა სხვა ანაქრონიზმებიც მოიპოვება ჯუანშერის თხზულებაში. ამას გარდა ცხორების მთელი მოთხრობაც არსად არ შეიცავს იმდროინდელ აღმოსავლეთ საქართველოს უტყუარს სურათს და თვთ-მხილველობისა ხომ ნიშანწყალიც არ ეტყობა. პირიქით, რაც უფრო ავტორი თავის დროს უახლოვდება, მისი ცნობები თანდათან უფრო და უფრო შინაარსიანი ხდება, თუმცა-კი აქაც მოთხრობას ნათლად ეძჩნევა, რომ ავტორი ჯუანშერი არც ამ ხანის თანამედროვე ყოფილა¹⁾ (ამის დამამტკიცებელი მაგალითები იხ. ქლ ერის ისტორიაში წ. II გვ. 350 – 352).

ჯუანშერს როგორცა სჩანს სპარსული სცოდნოდა. მის თხზულებაში მოყვანილია ერთი სპარსული წინადადება და მისი ქართული თარგმანი: რაკი სპარსელებს ვახტანგ გორგასარის წინააღმდეგ ბრძოლა არ შეეძლოთ, „ვითარცა იხილიან ვახტანგ, თქვან: «დურ აზ გორგასარი» რომელ არს ესე «მიჰრიდეთ თავს მგლისასა» და მის მიერ სახელ ედვა ვახტანგ მეფესა გორგასარა (*362 – 363, გვ. 160).

ავტორი საზოგადოდ უხვად სარგებლობს სპარსულ-ასურული აზროვნებით გამსჭვალულ ზღაპრულ „ნებროთის წიგნი“თ, რომელშიაც მოთხრობილი ყოფილა, რომ მიქელ-ანგელოზი „ნებროთს ენითა სპარსულითა“ ელაპარაკებოდა, ხოლო „პირველი ენა ასურებრი იყო“-ო (*333, გვ. 141).

¹⁾ ჩვენს აზრს ჯუანშერის დროის და „მქცე ქც“-ს შესახებაც, იმაზეც რომ „ცხორება ქართველთა მეფეთა“ ლეონტი მროველს ეკუთვნის ს. კაკაბაძეს იმეორებს (О древне-грузинских летописцах XI-го столетия, 1912 წ., 19 – 36). მაგრამ გასაოცარია, არსად ნათქვამი არა აქვს, რომ ეს აზრები და მათი დასაბუთება ამ წიგნის ავტორს ეკუთვნის, რომლის ლექციებიდან უნივერსიტეტში და საჯარო ლექციებიდან ტფილისში ისტორიკოსების შესახებ მას ეს შეხედულება შეთვისებული აქვს (იხ. ვრცელი ანგარიში „დროება“-ში 1910 №№ 11 – 16 და აღმანახ „მოამბე“-ში 1910 წ. 31 იანვ.). ჩემი სახელისა და გვარის გულმავიწყობა მით უფრო გასაოცარია, რომ ბროსე, ბაქრაძე, ჟორდანი, მარრი, ჯანაშვილი და სხვები, ვისაც-კი იგი არ ეთანხმება, ყველანი მოხსენებულნი არიან. – შეუწყნარებელია ბ. ს. კაკაბაძეს საკუთარი აზრი, ვითომც ჯუანშერის თხზულება 1058 წლამდე ყოფილიყოს მოყვანილი (იქვე 25), იმიტომ რაკი ქცის ზემომოყვანილს ანდერძში მკაფიოდ არის ნათქვამი, რომ ჯუანშერის თხზულება თავდებოდა არჩილის ხანით და აქეთგან მოყოლებული მაშასადამე ჯუანშერს-კი არა, არამედ უკვე სხვას ეკუთვნის.

ჯუანშერს სპარსულს გარდა შეიძლება ცოტად მაინც ბერძნული ენაც სცოდნოდა, იმიტომ რომ იგი სარკინოზების სახელს ბერძნულის საშუალებით სარას ძალად სთარგმნის: „უფალმან მისცა აღმოსავლეთი და სომხეთი სარკინოზთა, რომელ არს თარგმანი [მისი] სარას ძალლი“-ო (*417 გვ. 198). თუსცა სარკინოზების სახელს ამგვარად მაშინ ყველანი სთარგმნიდნენ. ამიტომ შეიძლება ჯუანშერს ეს აზრი ზეპირად შეთვისებული ჰქონოდა.

საყურადღებოა ჯუანშერის თხზულებაში მოყვანილი ცნობები მსოფლიოს, განსაკუთრებით ცის აგებულების შესახებ: ნებროთზე იქ ნათქვამია, რომ მას „ენება, რათა აღვიდეს ცად და იხილნეს მყოფნი ცისანი, ხოლო ვითარცა

განვლო საზღუარი ჰაერისა და შევიდა საზღუართა ვარსკულავთასა, ვერ-
ღარა უძლებდეს საქმედ მომქმდნი, რამეთუ დადნებოდა ოქრო და ვეცხ-
ლი, რამეთუ მუნითგან ვინმე არს კელმწიფება ცეცხლისა ეთერისა¹⁾ მის,
ეგზების მძაფრად სამყაროს ქცევისაგან“-ო (*331, გვ. 140).

იმ მცირეოდენ წყაროებს გარდა, რომელთა სათაურებიც თვით ჯუანშერ-
სა აქვს დასახელებული, არა ვიცით რა, თუ რითი ხელმძღვანელობდა და
სარგებლობდა იგი, როდესაც თავის თხზულებასა სწერდა. როგორც თვით
თხზულებითგან სჩანს, ისტორიკოსს უსარგებლია: „მოქცევაჲ ქართლი-
საჲ“-თ (*406, გვ. 190), სუმბატის „ც~ა და უწყებით“ (*430, გვ. 209), წ~ა
შუშანიკის მარტვლობით (*404-405, 188), ბასილ კათოლიკოზის მიერ
შეკრებილ შიო მღვიმელის სასწაულთა აღწერილობით (*403, 411 – 412,
413; გვ. 188, 193 – 194, 195, შეად. ქვ~ბი I, 59 – 61), „სპარსთა ცხო-
რებაჲ“-თ (*408, გვ. 191), „ნებროთიანი“-თ (*330 – 333, გვ. 140 – 141)
და რაღაც „იჯინტონის წიგნით“ (*417, გვ. 198).

რომ ჯუანშერი ვახტანგ მეფის მერმე „შემდგომად ჟამთა მრავალთა“
ცხოვრობდა და როცა თხზულებასა სწერდა, სანდო მასალა მის შესახებ ხელთ
არა ჰქონდა, ეს საუცხოვოდ მისი „ისტორითა“-ცა მტკიცდებოდა: იგი ზღა-
პარს უფრო ჰგავს, ვიდრე ისტორიას, საგმირო სახალხო ნაწარმოებს უფრო,
ვიდრე უტყუარს და სანდო საბუთს.

ჩვენ მოგვეპოვება ვახტანგის შესახებ ცნობებიც (იხ. ლაზარე ფარ-
პელი და „ქ~ლი ერის ისტორია“ I, 188 – 191) და ეს ცნობები გვი-
ჩვენებენ, რომ ვახტანგი თვალსაჩინო იყო. მაგრამ, სად ის ვახტანგი
და სად ჯუანშერის დასურათებული ვახტანგ გორგასარი. ჯუანშერის ისტო-
რია იმდენად ზღაპრული ჰანგებით არის შემკული, რომ მკვლევარს
უნებლიედ აზრი ებადება, შესაძლებელია ვახტანგ მეფის ისტორიაში
შეცდომით შეტანილი იყოს ის სიმღერა-თქმულებები, რომელიც გრი-

¹⁾ ასეა ანა დ~ფლს ქვ~აში, მ~მ დ~ფლს ქ~ცა-ში გადამწერს დაუმახინჯებია
„ერთისა“-დ.

გოლ მაგისტროსის თქმით ერთ ღვთაება ბაჰრამ ჰაკლავუნის შესახებ
საქართველოში არსებობდა (Н. Маррѣ. Восточныя замѣтки. Груз.
Изводъ о трехъ остроумныхъ братьяхъ въ „Русуданіани“ 1895, გვ.
228 და Вступительныя и заключительныя строфы Витязя въ Барсо-
вой кожѣ ТР., წიგნი XII, გვ. XXXIII).

ჯუანშერის მოთხრობას მართლაც ბევრგან ზღაპრული ხასიათი აქვს და
ელფერი ადევს: ჯუანშერის სიტყვით მეფესა ჰყავდა ერთი მეომარი, რომელ-
საც „მრავალი ლომი კელითა შეეპყრა“ (*315 გვ. 130). ხოლო რო-
ცა ვახტანგი ოსებს ეომებოდა, „იზახდეს კმითა აღწევნულითა სპანი ორნივე
ქართველთანი და ოვს[თა]ნი, რომლითა იძვოდეს მთანი და ბორცუნი
(*320, გვ. 133). 22 წლის ჭაბუკი ვახტანგი „ჭურვილი ქუეითი ირემსა
მიეწიის, უპყრის რქა და დაიჭირის და ცხენი ჭურვილი აღიღის მწართა
ზედა და მცხეთით აღვიდის ციხესა არმაზისასა (*326, გვ. 137). სასაცი-
ლოა სწორედ, რომ ვახტანგის სინდთა ქვეყანაში ლაშქრობის აღწერილობაში
ჯუანშერი ბრძოლის დროს სინდთა მეფესა და ვახტანგს უშველებელს ზღაპ-
რებსა და იგავებს ათქმევინებს (*337 – 384; გვ. 170 – 174).

ამასთანავე ჯუანშერის ისტორიაში რიცხვი ხშირად ზღაპრულად არის,

გაზვიადებული 748000, 248000-ით (გვ. 182), 200000-ით (გვ. 159 183), 100000 (გვ. 183), 56000, 30000 (გვ. 167) გადადის ხოლმე!...

თუმცა ჯუანშერის თხზულებაში ორიოდ საყურადღებო ცნობაც მოიპოვება, მაგალითად, რომ „წესი იყო რომელ შვილნი მთავართანი წარჩინებულთა სახლსა აღ[ი]ზ[ა]რდნიან“ (*301, გვ. 121); ან კიდევ ვითომც იმდროინდელ დარბაზობის გულუბრყვილო აღწერილობა, რომ „განამზადა მეფემან სახლი ერთი და დაჯდა საყდართა ზედა მაღალთა, ხოლო ჯუ[ან]შერ [და] ეპისკოპოსნი დასხდეს სელებითა და ათასის თავნი [და] ყოველი ერი წარმოდგეს ზე“ (*306; გვ. 125); პაჭანიგეთისა და ჯიქეთის გეოგრაფიული მდებარეობა (იხ. ზევით). მეტად საგულისხმიეროა აგრედვე ის ცნობა, სადაც ჩამოთვლილია, თუ რა გააკეთა ვახტანგ მეფემ საეკლესიო სფეროში, რომ „მცხეთას... აღაშენა ეკლესია მოციქულთა, სუეტი ცხოველი... რომელი არს სიონი დიდი და მუნ შინა დასუეს პეტრე კათალიკოზად და სამოელ ებისკოპოზი მცხეთასავე საეპისკოპოზოსა და ერთი ებისკოპოზად კლარჯეთს ეკლესიასა ახიზისა, ერთი არტანს, ერთი ერუშეთს, ერთი ჯავახეთს წონდას, ერთი მაგლისს, ერთი ბოლნისს, ერთი რუსთავს, ერთი ნინოწმიდას უჯარმოს კარსა, რომელი ვახტანგ აღაშენა, ერთი ჭერემს მისვე აღშენებულსა და მუნ ქმნა ქალაქი ერთი შორის ორთავე ეკლესიათა, რომელი იგი მანვე აღაშენა, ერთი ჩელთს, რომელი სოფელსა შუა აღაშენა, ერთი ხორ-

– 133 –

ნაბუჯს და ერთი აგარაკს, რომელი არს ხუნანის გამართებით. შემდგომად ამისა აღაშენა ეკლესია ნიქოზისა, საგზებელსა თანა ცეცხლისასა და დასუა ეპისკოპოზი“-ო (*391 – 392, გვ. 179). საყურადღებოა და საერთოდ სიმართლეს უახლოვდება ჯუანშერის ცნობები ბაჰრამ ჩუბინისა, ქასრეს (ხოსროს) და მავრიკი კეისარს შორის დამოკიდებულებათა შესახებ (*408 – 410, გვ. 191 – 192), გუარამ კურაპალატის უძღურება ერისთავებთან შედარებით, რომ მან „ერისთავნი ქართლისანი ვერ ცვაღნა საერისთავოთაგან მათთა, რამეთუ სპარსთა მეფისაგან და ბერძენთა მეფისაგან ჰქონდეს სიგელნი მკვდრობისანი“ (*410, გვ. 192); აგრედვე ქართლის სამზღვრების აღწერილობა, ცნობა ვითომც „უკუსცა კეისარმან საზღუარი ქართლისა თუხარისი და კლარჯეთი ზღვითაგან ვიდრე არსიანთამდის და ჴევნი, რომელნი მოსდგმენ ლადოთა და გამოიკითხა კეისარმან საზღუარი საბერძნეთისა ქუეყანა ზღვის პირისა, რომელ არს აფხაზეთი და ჰქუა, ეგრის წყლითგან ვიდრე მდინარედმდე მცირისა ხაზარეთისა, ესე მზღუარი არს საბერძნეთისა ალექსანდრობითგან“-ო (*358, გვ. 157). მაგრამ ყველა ამ მცირე-რიცხოვან ცნობებსაც მკაცრი განხილვა და დაფასება უნდა, რომ მათი ღირსება და მნიშვნელობა შესაფერისად გამოირკვეს.

ჯუანშერს თავის თხზულებაში მრავალი ქრონოლოგიური ცნობები აქვს მოყვანილი. მას თავისი თარიღები დამყარებული აქვს ერთს რომელსამე საფუძველზე და შემდეგ იგი მხოლოდ აღნიშნავს ხოლმე, რამდენი წელიწადი იყო გასული ამის შემდგომ. თავის პირველ თარიღისათვის ჩვენს ისტორიკოსს საფუძვლად მირდატ მეფის სპარსთაგან შეპყრობის და სიკვდილის წელიწადი აქვს აღებული „შემდგომად სამისა წლისა“, ამბობს ავტორი, „უცალო იქმნეს სპარსნი... მაშინ შეითქუნეს აზნაურნი ქართლისანი... და დასუეს მეფედ მცხეთას ძე თირდატისი სახელათ არჩილ“ (*294, გვ. 117). დანარჩენი თარიღებიც ამგვარადვეა განსაზღვრული, მაგ.: „შემდგომად ოთხისა წლისა მიუდგა საგდუხტ და შუა ძე და უწოდა სახელი ხუასრო ვარანთრანგ¹⁾,

ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“ (*300, გვ. 121), „შემდგომად ამისა წელსა მეორესა მოკუდა მეფე მირდატ და დარჩა ვახტანგ შვიდისა წლისა ყრმა (გვ. 122, იხ. ამგვარივე მაგალ. 158, 168, 176). აქ აღნიშნულია რამდენი წლისა იყო ვახტანგი, როცა გარდაიცვალა მირდატი და შემდეგ თარიღები ვახტანგის წლოვანებით არის განსაზღვრული, მაგ.: „ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათისა გარდამოვიდეს ოვსნი“ (*304, გვ. 123). დარბაზობის წესის შემოღების თარიღიც ამნაირადვეა აღნიშნულთ „ვითარ იქმნა ვახტანგ წლისა ათორმეტისაო“ (*306, გვ. 125). საბერძნეთში გალამქრების

¹⁾ „მმ დ ფლს ხელთნაწერში დამახინჯებულია „ვარნა ხუასრო თარგ“-ად, ანა დ ფლს ქვ ში „ვარან ხოსრო თანხი“ სწერია.

წელიწადიც ამავე წესით არის ნაჩვენები: „მას ჟამსა იყო ვახტანგ წლისა ოცდაორისა“-ო (*326, გვ. 137).

ორგან ჯუანშერს თარიღის ნიადაგად მირიანის მეფობა აქვს მიღებული: მირიან მეფისითგან ვიდრე ვახტანგისადმდე გარდაცვალებულ იყო ნათესავი რვა, მეფენი ათნი და წელიწადნი ორმოცდა ათშიდმეტ[ნ]ი. ხოლო ებისკოპოსნი წესსა ზედა ჭეშმარიტსა გარდაცვალებულნი რვანი, ხოლო სხუანი შემშლელნი წესისანი“ (*326 – 327, გვ. 137 – 148). ეს ქრონოლოგიური ცნობა ამოღებული უნდა იყოს „მქ ცდ ქ ე“-ს (შეად, Опис. II, 733) მსგავს წყაროთგან. ამგვარისავე თვისებისაა შემდეგი ცნობაც: „მეფობითგან მირიან მეფისათა ვიდრე მეორისა ფარსმანისა გარდაჯდეს წელი სნი და მეფენი გარდაიცვალნეს ი დ და ვახტანგისითგან ქათალიკოზნი გარდაიცვალნეს ზ-ნი“ (*403, გვ. 188).

ერთს შემთხვევაში ჩვენი ისტორიკოსი ალექსანდრე მაკედონელის თარიღზე ამყარებს თავის ქრონოლოგიურ ცნობას: „მოჰმედის გამოჩინებამდე ალექსანდრე წელთაგან იყო ცხრა ას ოცდაშვიდი წელი ალექსანდრესი“-ო (*417, გვ. 198 – 199), ამბობს ჯუანშერი. უეჭველია ჩვენს ავტორს ეს ცნობა რომელიმე, იქნებ ბერძნულ, წყაროთგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული.

ამგვარად ზემონათქვამითგან ცხადად სჩანს, რომ ჯუანშერის თხზულება ვახტანგის დროის ისტორიისათვის, ზოგიერთ მცირეოდენ ცნობას გარდა, თითქმის გამოუდევარია და საყურადღებოა მხოლოდ როგორც დამახასიათებელი იმისა, თუ რა ცნობები და წარმოდგენა ჰქონიათ მე-XI-ე საუკუნეში განათლებულ ქართველ წრეებს ვახტანგ გორგასარის პიროვნებასა და მეფობაზე. ხოლო მე-VII – VIII ს. ს. შესახებ უფრო საყურადღებო ცნობები მოიპოვება. მაინც-და-მაინც სასურველია, რომ ჯუანშერის თხზულების აღდგენილი დედანიც გამოიცეს ცალკე წიგნად.

სუმბატ მე დავითისი.

მმ დ ფლს ქ ცა-ში ერთი თხზულებაა შენახული, რომელსაც სათაურად აქვს „ცხორება და უწყება ბაგრატონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწივნეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა, რომელი აღწერა სუმბატ მეძან დავითისამან“ (მმ დ ფლს *567, გვ. 336 და 3 ქრნკა 41). ვინ იყო სუმბატ მე დავითისი, ამის შესახებ არც თვით მის თხზულებაში სწერია რამე,

სთქვა, იგი უეჭველია ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონიანთა გვარის შვილი უნდა ყოფილიყო და მე-XI-ე¹⁾ საუკუნეში უცხოვრია (სამი ხრონიკა, გვ. CIX).

როგორც თვით თხზულების სათაურითგანა სჩანს, სუმბატი ბაგრატიონიანთა სამეფო საგვარეულოს ისტორიკოსი არის. მის ნაწარმოების მოთხრობა ადამით იწყობა და მოულოდნელად ბაგრატი მე-IV-ის მეფობის ამბავზე ზედშეუახე სწყდება. ამ უზარმაზარ ქრონოლოგიურ სამზღვრებისდა მიუხედავად თხზულება პატარა და ერთფეროვანია.

რა მიზანი ჰქონდა სუმბატს, როდესაც თავის თხზულების წერას შეუდგა, ეს სათაურშივეა მკაფიოდ გამოთქმული. მას ჰსურდა დაეწერა ჯერ ერთი – „უწყება ბაგრატიონიანთა, ჩუენ ქართველთა მეფეთასა, თუ სადათ მოიწიენეს ამას ქუეყანასა იგინი, ანუ რომლით ჟამითგან უპყრიეს მათ მეფობა ქართლისა“, – ესე იგი ავტორს ჯერ ბაგრატიონიანთა გვარის ჩამომავლობისა და საქართველოში გადმოსახლების ისტორიის გამორკვევა უნდოდა, მერე იმის აღნიშვნას აპირებდა, თუ როდის დაიპყრა ბაგრატიონიანთა საგვარეულომ საქართველოში სამეფო ტახტი. სუმბატის მეორე მთავარი მიზანი იყო შეედგინა „ცხორება ბაგრატიონიანთა ჩუენ ქართველთა მეფეთასა“, ანუ ბაგრატიონიანთა გვარის ქართველთა მეფეების თავგადასავალის აღწერილობა და ისტორია. მართლაც, სწორედ ამნაირმა სუმბატის თხზულების მთელი შინაარსიც.

თვით სუმბატ მე დავითისი როგორც ეტყობა ქართველ აზნაურთა მოძულე და მოწინააღმდეგე ყოფილა. იქ, სადაც უმეფობის ხანა აქვს აღწერილი ქართლში ბაგრატიონიანთა გაძლიერებამდე, ისტორიკოსი თავის გრძნობას ვერ იკავებს და გულახდილად ამბობს: „ვინათგან მოაკლდა მეფობა შვილთა გორგარლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა ვიდრე ამათამდე (ე. ი. ბაგრატიონიანთა გაძლიერებამდე), არამედ დაესრულა უფლება ქართლის აზნაურთა ბოროტთა საქმეთა მათათგანო“ (*569 გვ. 338 და 3 ქნკა 44). მეფე გიორგისა და ბიზანტიის კეისარს შორის ატეხილ მკაცრ ბრძოლაშიაც ბაგრატიონიანთა მემკვიდრე უმთავრეს ბრალს აზნაურებსა სდებს: „ორკერძოვე მზაკუარნი იგი აზნაურნი (*586, გვ. 356, 3 ქნკა 71)

¹⁾ დ. კარიჭაშვილი ფიქრობს, რომ ისტორიკოსი სუმბატ დავითის მე შვიძლება იყოს მე დავითისა, რომელიც იყო „ბაგრატი მესამის პაპის (ბაგრატი რეგენის) ძმის (ადარნასე კურაპალატის) შვილი“, „რომელსაც შეეძლო ჰყოლოდა შვილი სუმბატი“ (ძველი საქართველო 41). ასეთ მსჯელობაზე სამეცნიერო გამოკვლევაში დამყარება შეუძლებელია: როდესაც მკვლევარმა დანამდვილებით არ იცის, ჰყავდა თუ არა დასახელებულ პირს შვილი, რა ფასი აქვს ცალიერს შესაძლებლობას. ვიდრე თვით სუმბატის არსებობის შესახებ გარკვეული ცნობები არ გვექნება, ამგვარ სათუო საბუთებით რასაკვირველია საკითხს ვერ გამოვარკვევთ.

იყვნენ დამნაშავენი: მეფეს პირადად მშვიდობიანობა ჰსურდა, მაგრამ აზნაურებსა მხარი არ დაუჭირესო.

ბაგრატიონიანთა ისტორიკოსი ამასთანავე მხურვალე მამულიშვილურ გრძნობით ყოფილა გამსჭვალული და ჰგონია, რომ ღმერთმა კონსტანტინე კეისარს რისხვა აწვია „მსგავსად ივლიანეს უსჯულოსა უწყალოებისათს ბაგრატი მეფისა ჩუენისა, მოკრებისა თს მამულისა მისისა“-ო (3 ქნკა 78).

რასაკვირველია სუმბატს თავის მრავლსაუკუნოვან ამბების მომთხრობელ თხზულებისათვის სხვა-და-სხვა წყაროები უნდა ჰქონოდა და სუმბატის ისტორიის მოთხრობის სხვა-და-სხვა ხასიათი სწორედ ამ წყაროების თვისებაზე დამოკიდებული. თავში მას მხოლოდ ბაგრატონიანთა შთამომავლობითი შტო აქვს მოყვანილი, რომელიც მარტო სახელების ნუსხაა, მაგრამ რომლითაც ვითომც მტკიცდება ბაგრატონიანთა დავით წინასწარმეტყველისა და მეფისაგან ჩამომავლობა. ეს ნაწილი დაბადებაზე არის დამყარებული.

შემდეგი ცნობები საქართველოში შემოხიზნულ პირველ ბაგრატონიანთა შესახებ სუმბატს, როგორც სამართლიანად უკვე ე. თაყაიშვილმა აღნიშნა (3 ქნკა, გვ. CIX), „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს მატანიითგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული, მაგრამ უეჭველია სხვა წყაროებიც ჰქონია, რომელნიც კარგ და სწორე ცნობებს შიცავდნენ.

აშოტ კურაპალატისაგან მოყოლებული ვიდრე ბაგრატ II-მდე სუმბატს წყაროდ ჰქონია ტაო-კლარჯეთის ბაგრატონიანთა საგვარეულო მატიანე, მრავალ და ძვირფას ქრონოლოგიურ ცნობებით სავსე. ამის გამო სუმბატის თხზულების ამ ნაწილის თხრობის ენა მშრალი და მატიანისებურია (იხ. *576 – 583, გვ. 345 – 352; 3 ქნკა 52 – 67).

მეფე გიორგი I-ითგან მოყოლებული თხზულების დასასრულამდე, რომელიც ბაგრატ IV-ს დედის კონსტანტინეპოლში გამგზავრების ამბავზე ერთ-ბაშად სწყდება, სუმბატი მოთხრობილის თანამედროვე ყოფილიყო (*583 – 592, გვ. 353 – 361; 3 ქნკა 67 – 79).

სუმბატის საისტორიო შრომა „ცხორება და უწყება“ მეტად მშრალი და ერთფეროვანია. განსაკუთრებით იქ, სადაც ტაო-კლარჯეთის ბაგრატონიანთა შთამომავლობითი საგვარეულო მატიანითგან არის ცნობები ამოღებული, მკითხველს თვალები უჭრელდება ცალიერ სახელებისა და თარიღების გამო. ვინ როდის დაიბადა, როდის მიიღო ესა-თუ-ის პატივი და ჯელისუფლება, რამდენი შვილი ჰყავდა და რა ერქვა თვითოეულს მათგანს, დასასრულ როდის გარდაიცვალა, – აი სუმბატის თხზულების ამ ნაწილის ჩვეულებრივი შინაარსი. აქა-იქ ამას გარდა ერისთავთა შორის ჩამოვარდნილი მტრობა და ბრძოლა არის ხოლმე აღნიშნული და იშვიათად მოხსენებულია ახალ საეპისკოპოსო საყდრის აგება და პირველ ეპისკოპოსის სახელიც.

– 137 –

ამისდა მიუხედავად „ცხორება და უწყება“ ძვირფასი საისტორიო ძეგლია: არსად სხვაგან, სხვა ქართულ ძველ დროის რომელსამე საისტორიო წყაროში ამოდენი ქრონოლოგიური ცნობები არ მოიპოვება. ამ მხრივ მას სწორი არა ჰყავს. პირიქით, როგორც უკვე დავრწმუნდით და ქვემოდაც დავინახავთ, ქართველ ისტორიკოსებს ქრონოლოგიური ცნობებისათვის მაინც-და-მაინც თავი ძალიან არ შეუწყუხებიათ. სუმბატის თხზულებას სწორედ ამის გამო საქართველოს ისტორიის მკვლევართათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს და მუდამაც ექმნება. სუმბატის შრომას გარსაკუთრებულს მნიშვნელობას ის გარემოება ანიჭებს, რომ მის ცნობების სიმართლეს ქართველ და უცხოელთა ისტორიკოსებისა და წყაროების მოწმობაც საუცხოოდ ამტკიცებს.

რომ სუმბატის „ცხორება და უწყება“ სანდო და ჭეშმარიტს საისტორიო ცნობებს შეიცავს, ამას შემდეგი რამოდენიმე თვალსაჩინო მაგალითიც ცხადჰყოფს. სუმბატს მაგ. აღნიშნული აქვს, რომ გუარამ კურაპალატის დროს ჯვარის ეკლესიის აშენებაში მონაწილეობა მიუღიათ გუარამის შვილს სტეფანოზს და მის ძმას დემეტრეს (3 ქნკა 46), სტეფანოზის შვილს ადარნასეს

და მის ძეს სტეფანოზს, რამელსაც ჯვარის ეკლესია დაუსრულებია (იქვე 49). ამ ცნობების სიმართლეს ამ ეკლესიის კედლებზე შენახული სტეფანოზის, დემეტრეს, ადარნერსეს და გამოქანდაკებული სურათები და წარწერები ამტკიცებენ. სიმართლით არის დასურათებული შავშეთ-ტაო-კლარჯეთის მოსახლეობის მდგომარეობა მე-VII-IX-ე ს. დამდეგს (3 ქ~ნკა 52): გიორგი მერჩული (იხ. აქვე, გვ. 58 – 59) და ბასილი ზარზმელიც (ც~ა სრ~პნ ზარ-ისაჲ, გვ. 8 – 9, 10 – 13, 16 – 19, 20 – 21 და სხვა) ამგვარადვე გვიხატავენ მესხეთის იმდროინდელს აოხრებასა და უკაცრიელობას. აშოტ დიდ კურაპალატის მოღვაწეობაც სუმბატს სწორედ აქვს დახასიათებული, რაც გიორგი მერჩულის თხზულებითგანაც სჩანს. სუმბატის ცნობები ტაო-კლარჯეთის დანარჩენ ბაგრატიონიანთა მოღვაწეობის შესახებ (3 ქნ~კა 55 – 64) ხშირად მტკიცდება გრიგოლ ხანძთელის ცხორებით, მატთანჭ ქართლისაჲთ და სომეხთა ისტორიკოსის იოანე კათალიკოზის თხზულებით (ამის დამამტკიცებელი საბუთები იხ. ქ~ლ ერის ისტორიაში წ. II, თავი IV). დასასრულ, სუმბატის თხზულების ცნობებს ბაგრატ III, გიორგი I, და ბაგრატ IV მეფობათა შესახებ ემოწმება მატთანჭ ქართლისაჲ და არაბ ისტორიკოსის ააჰმა ანტიოქიელის მატთანე და სხვანი (ამის დამამტკიცებელი საბუთები იხ. ქ~ლ ერის ისტორიაში წ. II, თავი VI). ამგვარად „ცხორება და უწყების“ ცნობების კრიტიკული განხილვა სუმბატის შრომის მაღალს ღირსებას ცხადად ამტკიცებს. პირველად „ცხორება და უწყება“ ე. თაყაიშვილმა გამოსცა თავის ნაშრომში „სამი ისტორიული ხრონიკა“ (გვ. 41 – 79), მეორედ მ~მ დ~ფლს ქ~ცაში (გვ. 363 – 361). რუსული თარგმანი ე. თაყაიშვილსავე ეკუთვნის და დაბეჭდილია СМОНПК (вып. XVIII)ю

– 138 –

მატთანჭ ქართლისაჲ.

ანა დ~ფლსა და მ~მ დ~ფლს ქ~ცაში იქ, სადაც „წ~ა არჩილის წამება“ თავდება, ერთი მისაწერი მოიპოვება, რომელიც ქართლის ცხოვრებაში შეტანილ მატთანეთა შესახებ ცნობებს შეიცავს: „წიგნი ესე ქართუელთა ცხორებისა ვიდრე ვახტანგისადმდე აღიწერებოდა ჟამითი-ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან... ამიერიტგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა აღწერონ, ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა ლ~თივ განბრძნობილსა“~ო (*437 – 438, გვ. 215 – 216). ამ მინაწერს ზედმისდევს ისტორიული მოთხრობა, რომელიც შეუწყვეტლივ მიმდინარეობს და თავდება იქ, სადაც იწყობა დავით აღმაშენებლის ისტორია „ცხორება მეფეთ მეფისა [დავითისი]“ (*512, გვ. 281).

ეს მინაწერი გვიჩვენებს, რომ როცა მის დამწერს თავისი აზრი ქ~ცაში ჩაურთავს, მაშინ ჯერ კიდევ ამ წიგნში ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებათა გარდა სხვა არაფერი ყოფილა შეტანილი, რომ ეს წიგნი მაშინ წ~ა არჩილის წამებით თავდებოდა. მინაწერის ავტორს, როგორც ეტყობა, არც-კი სცოდნია, რომ არჩილის შემდეგ-დროინდელი ამბები აწერილი იყო, და მიმავალ თაობას ურჩევდა „ამიერიტგან შემდგომთა ნათესავთა აღწერონ“ და ჩაურთონო. მაშასადამე ცხადია, რომ ზემომოყვანილი მინაწერის შემდგომ იწყობა ახალი საისტორიო თხზულება, თუმცა მას ლეონტი მროველისა, ჯუანშერისა, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების თხზულებებსავე, განსაკუთრებელი სათაური აღარ შერჩენია. თხზულება ამგვარად იწყობა: „შემდგომად ამისსა, რაჟამს იგი აღესრუ-

ლა წმიდა მოწამე არჩილ, დარჩეს შვილნი მისნი იოვანე და ჯუანშერ... წარვიდა იოვანე ეგრისად და წარიტანნა თვისა!) დედა და ორნი დანი მათნი. ხოლო ჯუანშერ და ორნი დანი მისნი დაშთეს ქუეყანასა ქართლისასა და კახეთისასა“-ო (*438, გვ. 216). პირველი ორი სიტყვა „შემდგომად ამისსა“ რასაკვირველია მერმინდელი დანამატია, იმ დროისა, როცა ეს ახალი თხზულება ქცაში შეუტანიათ, რომ ამით იგი წინამდებარე მოთხრობაზე გადაებათ. ამ ორ სიტყვას თუ მოვაშორებთ ზემომოყვანილი წინადადება შეიძლება ამ ახალ საისტორიო თხზულების დასაწყისად ვიცნათ. უეჭველია მხოლოდ, რომ მას მთელი შესავალი უნდა აკლდეს, სადაც ავტორს ნათქვამი ექნებოდა, რის აღწერა სურდა და რა მიზნით. რაკი ამ შესავალში პირდაპირი საისტორიო

¹⁾ მ~მ დ~ლს ქცაში შეცდომით სწერია „ღ~თისა“, ანა დფ~ლს ქცაში „ღ~თისა თანა“.

ცნობები არ იქნებოდა ამიტომ იმას, ვისაც იგი ქცაში შეუტანია, თხზულებისათვის მოუშორებია.

როგორც ზემოდ ნათქვამი იყო, მოთხრობის მიმდინარეობა თავითგან (*438, გვ. 216) მოყოლებული დავით აღმაშენებლის ისტორიის დასაწყისამდე (*512, გვ. 281) შეუწყვეტლივ მიდის: მას არსად არაფერი ჰყოფს, წინადადება წინადადებაზეა გადაბმული და აზრი აზრს მიჰყვება. მოთხრობას ერთგვარი ხასიათი აქვს თავითგან დაწყობილი ბოლომდე: ყველგან მხოლოდ საქართველოს პოლიტიკურსა და სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრებასა და ამბებზეა ლაპარაკი, თუ როგორ აღორძინდეს თანდათან ქართველი სხვა-და-სხვა სამთავროები მე-VIII-ე საუკუნითგან მოყოლებული, როგორ იბრძოდნენ ისინი საქართველოს პოლიტიკურ გაერთიანებისა და განახლებისათვის და როგორ მიაღწიეს თანდათანობით თავიანთ მიზანს. პოლიტიკურ-სახელმწიფო ამბებს გარდა მთელ ამ უშველებელს თხზულებაში თითქმის სხვა არა მოიპოვება-რა. მოთხრობის ენაც თავითგან ბოლომდე ერთგვარია. განსხვავება მხოლოდ იმაშია, რომ თავში მოთხრობა მოკლეა, ხოლო რაც უფრო და უფრო წინაურდება, შინაარსიც უფრო და უფრო ვრცელი ხდება: მაგ. მე-VIII-ე საუკ. მოყოლებული ბაგრატ III-მდე (977 წ.) 200-ზე მეტი წლის ამბავი 23 გვერდზეა (*438 – 461, გვ. 216 – 236) მოთავსებული, ხოლო შემდეგი 160 წლისას 51 გვერდი (*461 – 512, გვ. 236 – 280) უკავია (ბაგრატ III მეფობას 36 წლის ისტორიას დათმობილი აქვს 12 გვერდი *461 – 473, გვ. 236 – 246. გიორგი I-ის 13 წლის მეფობას – 7 გვერდი *473 – 480, გვ. 247 – 253. დასასრულ ბაგრატ მე-IV-ის 45 წლის მეფობას 28 გვერდი *480 – 508, გვ. 253 – 277). ეს გარემოება გვიმტკიცებს, რომ რაც უფრო მეტად უახლოვდებოდა ისტორიკოსი თავის დროს, უფრო მეტი ცნობები ჰქონდა და ამის გამო მისი ნაამბობიც უფრო ვრცელი და შინაარსიანია. აქ რომ განსხვავება ავტორების სხვა-და-სხვაობისაგან მომდინარეობდეს, მაშინ თვით მოთხრობის თვისება, ხასიათი და ელფერიც სხვა-და-სხვა უნდა ყოფილიყო თავსა, შუაში და ბოლოს. ამის გამო ჩვენ გვგონია რომ ქცის მთელი ეს ნაწილი *438 (გვ. 216) გვერდითგან მოყოლებული *512 (გვ. 281) გვერდამდე ერთ ისტორიკოსის კალამს ეკუთვნის.

ამ საისტორიო თხზულებას, როგორც აღნიშნული იყო, სათაურიც დაკარგული აქვს. რა სახელი უნდა რქმეოდა მას, ამის გადაწყვეტა საბოლოო-

ვოდ რასაკვირველია ჯერ ძნელია, მაგრამ რამდენისამე იქნება ჭეშმარიტებასთან დაახლოვებული მოსაზრების გამოთქმა მაინც შეიძლება.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი თავის თხზულებაში ერთს ალაგას ქართველობას თავის მეფისადმი ორგულობასა სწამებს: „ნათესავი ქართველთა ორგულ ბუნება არს პირველითგან თვსთა უფალთა, რამეთუ რა ჟამს განმდიდრ-

– 140 –

დენ, განსუქდენ, მშვიდობა პოვონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვა[დ] ბოროტისა, ვითარც მოგვითხრობს ძველი მატიაზე ქართლისა“-ო (*561, გვ. 329).

მაშასადამე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ხელთა ჰქონია ერთი ქართული საისტორიო თხზულება, რომელსაც სათაურადა ჰქონია (ან იქნებ იგი უწოდებს) „მატიანე ქართლისა“. ამ ნაწარმოებში თურმე მოთხრობილი ყოფილა ქართველების ორგულება „თვსთა-უფალთა“ და ღალატი. მართლაც ჩვენი უსახელო ისტორიას „პირველითგანვე“, იმ დროითგანვე მოყოლებული, როცა ქართველთა სამთავროებმა მე-VIII-ე ს. თანდათან ღონე მოიკრიბეს მეფე გიორგი II-ემდე მრავალი შემთხვევა აქვს მოთხრობილი, როდესაც ქართველი დიდებული მოხელეები და აზნაურები „რა ჟამს განმდიდრდენ, განსუქდენ, მშვიდობა პოვონ და განსუენება, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა“ მეფეთა წინააღმდეგ და შეთქმულებით საქართველოს გაძლიერების საქმეს აფერხებენ. ეს თხზულება სწორედ რომ სავსეა ამგვარ ცნობებით. მაშასადამე შინაარსის მხრივ ჩვენი უსახელო ისტორია შეიძლება სწორედ იმ ნაწარმოებად ვიცნათ, რომელსაც რქმევია „მატიანე ქართლისა“, მით უმეტეს, რომ ამ უსახელო ისტორიაშიც ქართლს და ქართლის ამბებს მთავარი ადგილი უკავია და ამის გამოც სათაური „მატიანე ქართლისა“ სრულებით შეჰქვევინს.

მხოლოდ ერთი გარემოება ეღობება წინ, რომ ჩვენ ისტორიის დაკარგულ სათაურად „მატიანე ქართლისა“ ვიცნათ: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მას უწოდებს „ძული მატიაზე ქართლისა“-ო, მას ძველადა სთვლიდა. შესაძლებელია, რომ თხზულებისათვის, რომელიც სულ ბევრი-ბევრი 40 – 50 წლის წინად ყოფილიყო დაწერილი, „ძული“ მატიაზე ეწოდებინათ?

თანამედროვე მეცნიერულ შეხედულობისდა მიხედვით თუ დავაფასებთ, მაშინ რასაკვირველია ეს ხანი მეტად მოკლეა, რომ ამ წლოვანობის თხზულება ძველად ვიცნათ. მაგრამ ჩვეულებრივ, ცხოვრებაში ასე მკაცრად არა სჯიან და არა სჯიდენ, მეტადრე წინად, და შეიძლება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსსაც ამ გვარად განესაჯა. ყოველ შემთხვევაში ეს გარამოება დაბრკოლებად უნდა მივიჩნიოთ და საკითხის გადაწყვეტისათვის საჭიროა თავდაპირველად დანამდვილებით გამორკვეული იყოს, რა ხნოვანობის ნაწარმოები ან ამბავი ითვლებოდა ხოლმე „ძველად“?

საბედნიეროდ ამის გამოსარკვევადაც ცნობა მოგვეპოვება: გიორგი მთაწმიდელი თავის თხზულებაში ამბობს: „შემდგომად მრავლისა ჟამისა ღმრთისა მიმართ მისვლისა (ეფთჳმე მთაწმიდელისა) ჴელჳყავი მცირედთა ამათ სიტყუათა აღწერად“-ო (ც~ა იე~სი და ევ~სი 3) ეფთჳმე 1027 წელს გარდაიცვალა, თვით გიორგი-კი 1065 წ., ც~ა სულ ბევრი-ბევრი ეფთჳმის სიკვდილის 20 – 25 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი. რაკი გიორგი მთა-

– 141 –

წმიდელი 20 – 25 წ-ზე ამბობდა „შემდგომად მრავალსა ჟამსა-ო“, ამისდა მიხედვით რასაკვირველია 50 წლის წინად დაწერილს თხზულებაზე იმ დროს შეეძლოთ ეთქვათ ძველი არისო, ძველად ყოფილიყო ცნობილი.

მაშასადამე ამ მხრივაც დაბრკოლება ძლეულია და შესაძლებელია დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ზემოყვანილს წინადადებაში, როდესაც იგი „ძველი მატიაწეს ქართლისა“-ს იხსენიებდა, სწორედ ეს ნაწარმოები ჰქონოდა ნაგულისხმევი.

ამ პირველს მოსაზრებას შეიძლება ზედ მეორე მოსაზრებაც დაერთოს. ჩვენ ყველამ ვიცით, რომ იმ კრებულს, რომელშიაც საბედნიეროდ შეკრებილია და შენახული ჩვენი სხვა-და-სხვა დროისა და ავტორის საისტორიო თხზულებები, „ქართლის ცხოვრება“ ეწოდება და ეწოდებოდა უკვე XIII – XIV საუკ., როგორცა სჩანს სტეფანოს ორბელიანის სიტყვებითგან (*სტეფანოს ორბელიანი*

სტეფანოს, მოსკოვის 1861 წ. გამ., გვ. 273), მაშასადამე იმ დროს, როცა მონღოლთა ხანას ქართველ ისტორიკოსის ნაწარმოები ჯერ დაწერილი არც-კი იყო. ამ გვარად იმდროინდელი ქცა ალბად დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა (ამის შესახებ იხ. ქვევით, ქცა). ხოლო ჩვენ ვიცით, რომ ამ კრებულში შეტანილ საისტორიო თხზულებებს ყველას სათაურები აქვს ერთს გარდა და ის ერთიც სწორედ ჩვენი უსახელო ისტორიაა: ლეონტი მროველის პირველს ნაწარმოებს ჰქვია „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“, მეორეს „წა არჩილის წამება“, ჯუანშერისას – „ცხოვრება ვახტანგ გორგასარისა მეფისა“, სუმბატ დავითის ძისას – „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა ქართუელთა მეფეთასა“. არც ერთ – მათგანს არ შეეძლო მაშასადამე მთელ კრებულისათვის ეს სახელი მიენიჭებინა. რომ კრებულისათვის სახელი ერთ-ერთს შეტანილს თხზულებას უნდა მიეცა, ეს ზემოყვანილ მინაწერთაცა მტკიცდება, რომელშიაც ნათქვამია: წიგნი ესე ქართუელთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისადმე აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფისითგან ვიდრე აქომომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან“-ო. ამ გვარად იმ დროს, როცა კრებულში მხოლოდ ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებები იყო შეტანილი და ვახტანგ გურგასარის მეფობითა თავდებოდა, მას სახელად „ქართლის ცხოვრება“-კი არა რქმევია, არამედ „ქართუელთა ცხოვრება“, ესე იგი ლეონტი მროველის თხზულების სათაურის „ცხოვრება ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“-ს პირველი ორი სიტყვა. იმ თხზულებას, რომელსაც შეეძლო მიენიჭებინა კრებულისათვის სახელი „ქართლის ცხოვრება“, უნდა რქმეოდა „ცა ქართლისა“. ამგვარ ნაწარმოებად შეიძლება ეს ჩვენი ეხლა უსათაურო ისტორია ყოფილიყო. იქნებ იმიტომაც დაეკარგა მას საკუთარი სათაური, რომ თავისი მთელს კრებულს მიანიჭა და ამ თხზულების სახელი მთელ კრებულის სახელად გადიქვა.

შინაარსის მხრივ, როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, ჩვენს ისტორიას სწორედ შეეფერება „ცხოვრება ქართლისა“-ს სახელი, იმიტომ რომ იქ მოთხრობაში ქართლს მართლაც მთავარი ალაგი უკავია.

რაკი „ძველი“-ს დაბრკოლება ძლეულია, შეიძლება „მატიანე ქართლისა“ და „ცხოვრება ქართლისა“ ჩვენ თხზულების ერთ-და-იმავე სათაურად ვიცნათ. საზოგადოდ ძველს ქართულს საისტორიო მწერლობაში ამ დარგის თხზულებები „ცხოვრება“-დ იწოდებოდნენ ხოლმე, „მატიანე“ არსად არ არის ნახმარი: მაშინ მატიანედ საქართველოში უფრო კერძო სამონასტრო-

სააღაპო და სულის მოსაქსენებელთა წიგნები იწოდებოდა, როგორც მაგალითად „მატიანენი საშინაონი და სააღაპენი... მატიანენი სათანაონი“ (მელქისედეკ კ~ზის 1020 წ. სიგელი, ქ~კბი II, 32, 33), ან „მატიანე მოსაქსენებელი სულთაჲ“ (იქვე II, 246), ან ისეთი დაბალხარისხოვანი საისტორიო ნაშრომები, როგორც არის ლიტონად აღწერილი უძველესი წმიდათა ცხორებანი (იხ. აქვე 105). ამიტომ თვით ნაწარმოებს ქართულ საისტორიო თხზულებებსავით უფრო რომ „ცხორება“ ჰრქმეოდა, ხოლო შეიძლება დავით აღმაშენებლის განათლებულმა და დაწინაურებულ ცოდნით აღჭურვილმა ისტორიკოსმა, რომელმაც თავის შრომას „ცხორება“ უწოდა, „ცხორება ქართლისა“ ამ სახელის ღირსად არ სცნო და მისთვის „მატიანე“ უფრო შესაფერისად მიაჩნდა იმ გვარადვე, როგორც განათლებული არსენი კათალიკოზი, ლეონტი მროველის თხზულების სამართლიანად დამწუნებელი, მის ნაწარმოებს „ცხორება ქართუელთა მეფეთა“ სახელად უწოდებს „ჰამბავი მეფეთა“-ს. ამ გვარად ჩვენი უსახელო ისტორიის ნამდვილი სათაური შეიძლება ყოფილიყო „ცხორება ქართლისა“, ხოლო დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი მას „ძველი მატიანე ქართლისა“-ს უწოდებდეს.

როგორც აღნიშნული იყო, ჩვენამდის არც ამ თხზულების დამწერის სახელსა და გვარს მოუღწევია. თვით შინაარსისდა მიხედვით მხოლოდ იმის გამორკვევა შეიძლება, რომ ავტორი უეჭველია აღმოსავლეთ საქართველოთგან უნდა ყოფილიყო, ქართლელი ყოფილა. საზოგადოდ ამ ისტორიაში ქართლის შესახებ ყოველთვის დაწვრილებითი ცნობებია ხოლმე მოყვანილი, ავტორმა აქაური გზებისა და სოფლების სახელები და მდებარეობა მშვენივრად იცის და როცა მისი მოთხრობა საქართველოს ამ კუთხეს ეხება ხოლმე, მაშინ მისი ნაამბობი მრავალ წვრილმან საგეოგრაფიო სახელებით არის ხოლმე აჭრელებული. უფრო ნაკლები ცნობები აქვს კახეთის შესახებ. ხოლო როცა იგი აფხაზეთის ამბებს მოგვიყვება ხოლმე, მაშინ მის მოთხრობაში ადგილების და სოფლების სახელები მხოლოდ იშვიათად გვხვდება: ცხადად ეტყობა, რომ როცა მომქმედი პირი აფხაზეთის მიწა-წყალში შესდგამს ხოლმე ფეხს, მაშინ ჩვენს ავტორს გზა-კვალი ეკარგება. აფხაზეთის შესახებ მას მხოლოდ საზოგადო ცნობები მოეპოვება.

– 143 –

მაგრამ რომ ჩვენი ისტორიის ავტორი ქართლელი უნდა ყოფილიყო ეს თვით მოთხრობის ენითაცა მტკიცდება: ყველა მომქმედ პირებზე, როცა ისინი ქართლისაკენ მიემართებიან, ისტორიკოსი სწერს – „მოვიდა“-ო ისე, როგორც შეუძლიან სთქვას მხოლოდ ქართლში მცხოვრებმა, მაგალითად: „ხალილ მოვიდა შესამედ და მოკლეს ჯავახეთს და ძე მისი მო[კ]მედ მოვიდა ქართლს“ (*442 – 443, გვ. 220). ბუღამ რომ ტფილისი დასწვა, „თეოდოსი მეფე აფხაზთა გამოვიდა წინააღდგომად მისსა... შეებნენ და გააქცივნეს... და თეოდოსი მეფე წარვიდა მეოტი გზასა დასავლეთისისა“ (*443 – 444, გვ. 221). „მას ჟამსა გამოვიდა იგი აფხაზთა მეფე გიორგი ძმა თეოდოსესი და დიმიტრისი, ძე ლეონისი, დაიპყრა ქართლი“ (*446, გვ. 223). „შემდგომად ამისსა შემოვიდა ქართლად“ (*449, გვ. 227, იხილე ამგვარივე მაგალითები *464, 466, 494, 502 და 507; გვ. 239, 241, 266, 272 და 277).

ერთ ალაგას ისტორიკოსი ისე ლაპარაკობს, თითქოს თითონ მას უფლის-ციხეში ჰქონოდა ბინა: ბაგრატ III-ის შესახებ ის სწერს: „მოვიდა უფლის-ციხეს“-ო (*465, გვ. 240). ბაგრატ III ნათქვამია: აფხაზეთითგან „სპითა თვსითა გარდამოვიდა ქართლის, წარგზავნა მოციქული კახეთს“ (*468, გვ.

242).

იმავე დროს, როცა ისტორიკოსი აფხაზეთზე ლაპარაკობს, მუდამ დაშორების აღმნიშვნელ ელფერს აძლევს ხოლმე ზმნას, მაგალითად: როცა სომხეთს შემოესია აბულ კასიმ ძე აბუსაჯისი, „სუმბატ სომეხთა მეფემან ვერ დაუდგნა ზარისა მისისაგან და მიმართა მათთა აფხაზეთისათა“ (*449, გვ. 226), ან კიდევ „შთავიდა აფხაზეთად (იქვე) სხვა. და მესხეთის შესახებაც რომ არის ლაპარაკი, ჩვეულებრივ ზმნას წინ დაშორების აღმნიშვნელი თანდებული უზის, მაგ. ბაგრატ IV ნათქვამია: „დააგდო ბაგრატ ტფილისი ლიპარიტის გზითა, აღმოვლო ქართლი, მივიდა ჯავახეთს“ (ასე სწერია უძველესს ანა დ`ფლს ქ`ცის ხელთნაწერში მ`მ დ`ფლსაში-კი, როგორც სხვა ამისთანა შემთხვევებშიაც, დამახინჯებულია და სწერია „მოვიდა“ იხ. *492, გვ. 265).

როდის უნდა ეცხოვრა ჩვენს ისტორიკოსს და დაეწერა თავისი თხზულება, ამის გამორკვევა ძნელია განსაკუთრებით იმიტომ, რომ თავის პიროვნების შესახებ იგი არსად არაფერსა სწერს. საზოგადოდ ჩვენი ისტორიკოსი მეტად მკაცრი, თავდაჭერილი მწერალია და მოთხრობის დროს არჩეულს თემას არას დროს არ გადუხვევს, არც თავის პირად გრძნობას ან შეხედულობას გამომამჟღავნებს ხოლმე. მხოლოდ ის გარემოება, რომ თხზულების ბოლოში იგი უფრო-და-უფრო ვრცლად და დაწვრილებით გვისურათებს იმდროინდელ ამბებს, პირველ ნაწილში-კი იგი თვით ასახელებს იმ წყაროებს, რომლებითაც იგი სარგებლობდა და რომელშიაც უფრო უხვი ცნობები ყოფილა, მხოლოდ ეს გარემოება ამტკიცებს ცხადად, რომ ისტორიის ზოგიერთი

– 144 –

ნაწილები ავტორს სხვა-და-სხვა საისტორიო მასალებისა და წყაროების-და მიხედვით შეუდგენია, მოთხრობის უკანასკნელს ნაწილში-კი, სახელდობრ ბაგრატ IV მეფობითგან მოყოლებული, იგი ვგონებ თანამედროვე უნდა იყოს.

იქ სადაც ჩვენი ისტორიკოსი ბიზანტიაში მძევლად წაყვანილ მცირეწლოვან ბაგრატის დაბრუნებასა და ბიზანტიელთა საპატიო ტყვეობისაგან თავდაღწევაზე ლაპარაკობს, თავს ვერ იკავებს და გახარებული გაიძახის: „მდიდი საკვრველება და მოწყალება ღ`თისა! ვითარ მყის განერა მრთელი ჯელთაგან მათთა, რომელთა ენება ზაკვთ შექცევა მისი, და შეწევნითა ღ`თისამიერთა. იხილეთ და განიცადენით ურიცხუნი ჯელის-აპყრობანი ღ`თისა-მიერნი ამას დიდისა ბაგრატის აფხაზთა მეფისა, რომელნი არავის ზედა მოწევნულ იყუნეს სხუასა მეფესა, რომლისათჳს ჟამსა და ჟამსა“, თავ-თავის დროს „გაუწყოს წინამდებარემან სიტყუამან“ (*478, გვ. 252 – 253). მამასადამე აქ ავტორი პირდაპირ ამჟღავნებს თავის მიზანს და მუშაობის გეგმას: მას განზრახვა ჰქონია აეწერა მრავალი განსაცდელი და განსაცდელისაგან თავის დაღწევა, რომელიც ბაგრატს თავს გადახდენია. ჩვენი ისტორიკოსი თავის განზრახვას ასრულებს კიდევ და მართლაც დაწვრილებით აქვს აღწერილი ბაგრატ მეფის ბრძოლა ბიზანტიასთან და ქართველ დიდებულებთან.

ჩვენი მემატთანე გიორგი II -ის მეფობასაც მოსწრებია, მაგრამ დავით აღმაშენებლის ბრწყინვალე მეფობა-კი უეჭველია ნანახი არ უნდა ჰქონოდეს, თორემ მას რომ თავის თვალთ ეხილა ის დიდება და ძლიერება, რომელსაც მიაღწია საქართველომ დავით აღმაშენებლის ხელმწიფობის დროს, განა ბაგრატ მე-III -ის შესახებ დასწერდა-ღა: „შემდგომად დიდისა მეფი-

სა ვახტანგ გორგასარისა არავინ გამოჩინებულ არს სხუა მსგავსი მისი დიდებითა და ძალითა და ყოვლითა განგებითა, – ეკლესიათა მაშენებელი იყო, გლახაკთ-მოწყალე და სამართლისა [მართლიად მოქმედი] ყოველთა კაცთათჳსა“-ო (*472 – 473, გვ. 246).

ამას ადასტურებს ის ცნობაც, რომელზედაც დიდი ხანია თ. ჟორდანიამ ყურადღება მიაქცა (ქ. კბი I, გვ. XXIV). ბაგრატის მეფობაში მემატინეს მოთხოვნილი აქვს, რომ ბაგრატის ნახევარ-ძმამ დემეტრემ, რომელიც თავის დედითურთ ბიზანტიის კეისართან წავიდა: „მიმართა ბერძენთა მეფესა და წარუტანა თანა ანაკოფია. მიერთგან წარუტდა ანაკოფია აფხაზთა მეფეთა მოაქა ჟამადმდე“-ო (ანა დ`ფლსი ქ`ცა. მ`მ დ`ფლს ქ`ცა-ში \*483 გვ. 257 ხაზგასმული წინადადება აკლია). ხოლო გიორგი II მეფობაში ნათქვამია, რომ მან დაიბრუნა „მძღავრებისაგან ბერძენთასა წარხმულნი ციხენი ანაკოფია, თავადი ციხეთა აფხაზეთისათა, და მრავალნი ციხენი კლარჯეთისანი“-ო (მ`მ დ`ფსი ქ`ცა *511 – 512, გვ. 280). ანა დ`ფს ქ`ცა-ში არც ეს ცნობა,

– 145 –

არც საზოგადოდ გიორგი II მეფობის მომეტებული ნაწილი, სახელდობრ ის, რაც მ`მ დ`ფლს ქ`ცა-ში მოთავსებულია \*509, გვ. 278 სტრ. 21 სიტყვებითგან „ხოლო გ`ი მეფემან“ მოყოლებული ვიდრე *512, გვ. 280 უკანასკნელ სტრიქონამდე, ანუ დავით აღმაშენებლის „ცხორების“ დასაწყისამდინ სრულებით არ არის. მაგრამ ქ`ცის ძველი სომხური თარგმანი ამტკიცებს, რომ აქ ანა დ`ფლს ქ`ცას შემთხვევით აკლია.

როგორც უკვე თ. ჟორდანიამ აღნიშნა, ზემომოყვანილი წინადადება ამტკიცებს, რომ მემატინეს თავისი თხოვრება მაშინ უწერია, როდესაც ანაკოფია ჯერ კიდევ ბერძენთა ხელთ იყო. თ. ჟორდანიას აზრით ანაკოფია აულია გიორგი მეფეს „არა უგვიანეს 1076 წ.“ (ქ. კბი II, გვ. XXIV), მაგრამ ნამდვილად-კი ანაკოფია დაბრუნებულად სჩანს ბერძენთა მიერ თურქთათვის აღმოსავლეთის ქვეყნების დატოვების დროს (ც`ა მ`ფსა დ`თსი \*512 – 513, გვ. 281). ხოლო ბერძნებს აღმოსავლეთი 1074 წელს დაუტოვებიათ (იხ. ქ`ლ ერის ისტორია, II, 460). მაშასადამე ჩვენს მემატინეს თავისი თხოვრება უნდა დაეწერა 1072 – 1073 წლამდე.

რასაკვირველია ამოდენა ნაწარმოებს ისტორიკოსი ერთბაშად ვერ დასწერდა და უმეტესი ნაწილი, ის ადგილიც, სადაც ანაკოფიას შესახებ მოიპოვება ცნობა, შეიძლება კარგა ხნით ადრე იყოს დაწერილი. მაგრამ უკანასკნელი ნაწილი-კი შეუძლებელია 1072 წ. ადრე იყოს შეთხზული იმიტომ, რომ მემატინეს ბაგრატ IV სიკვდილი აქვს აღწერილი, და 1073 წ.-ზე გვიან იმიტომ, რომ ამ წელიწადს ანაკოფია უკვე საქართველოს დაუბრუნდა. ამ მხრივ მეტად საყურადღებოა, რომ ანა დ`ფლს ხელთნაწერში, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, გიორგი II მეფობა თითქმის სრულებით არ არის და ცნობაც ანაკოფიის დაბრუნების შესახებ აკლია. მაინც-და-მაინც ცხადია, რომ ის ადგილი, სადაც ანაკოფიის აღება მოთხოვნილია, იქნებ გიორგის მეფობის მთელი მოთხოვნილები-კი, „მატიანე ქართლისაჲ“-ს დამწერს არ ეკუთვნის. იმიტომ დავდაპირველად „მ`ტნე ქ`ე ალბად ბაგრატ IV სიკვდილით თავდებოდა, ხოლო გიორგი II მეფობა შეიძლება დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნოდეს, რომელსაც შესავალის სახით აღუწერია დავითის მამის მეფობა (იხ. აქვე 152 – 153).

ყურადღების ღირსია აგრეთვე, რომ ანა დ`ფლს ქ`ცის ხელთნაწერში დავით აღმაშენებლის ცხორებას არავითარი სათაური არა აქვს, მ`მ დ`ფლსაში-კი სწერია „ცხორება მეფეთ მეფისა“ (*512, გვ. 281). იმიტომ შეიძლება ვის-

მეს ეფიქრა, რომ მთელი თხზულება VIII ს. მოყოლებული დავით აღმაშენებლის დასასრულამდე ერთს მემატინეს, სახელდობრ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნოდეს. მაგრამ ეს აზრი ყოვლად შეუწყნარებელი იქნებოდა ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ანა დ`ფლს ქ`ცას ამ ადგილას ბევრი აკლია და როგორც სჩანს გადამწერს ნაკლულევანი დედანი ჰქონია ხელთა ისე, რომ თავისდა თავად ანა დ`ფლი ხელთაწერი ამ შემთხვევებში ვერავითარ საბუთად გამო-

- 146 -

დგება. მეორე ისა, რომ ამას ეწინააღმდეგება როგორც ზემოყვანილი ცნობა ანაკოფიის შესახებ, ისე განსაკუთრებით ის ქება ბაგრატ III, რომელშიაც ჩვენს მემატინეს ბაგრატ მეფე, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ვახტანგ გურგასარის შემდგომ საქართველოს უწარჩინებულეს ჯელმწიფედ მიაჩნია. შეუძლებელია ამის მსგავსი რამე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეთქვა. ამასთანავე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხრობის წესი და ენა მ`ტნე ქ`დ“-საბ-გან არსებითად განსხვავდება.

არის კიდევ ერთი თუმცა სათუო საბუთი: დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გიორგი II დროს საქართველოში 1080 წ. თურქების შემოსევაზე ამბობს, „ესე იყო პირველი დიდი თურქობა“-ო (*514, გვ. 283). „მ`ტნე ქ`დ“ში ამგვარივე თურქების შემოსევაა აწერილი ბაგრატ IV დროს 1068 წელს (*500, გვ. 271) და სწორედ ეს იყო პირველი თურქობაო. ერთი-და-იგივე ავტორი რომ ყოფილიყო, საეჭვოა გიორგი II მეფის-დროინდელ თურქობის შესახებ ეთქვა ეს პირველი თურქობა იყოო. თუმცა ესეც-კია, რომ იქნებ ბაგრატ IV-დროინდელს შემოსევას მაშინ დიდ თურქობად არა სთვლიდენ, და თუ-კი ასე იყო მართლაც, მაშინ ეს მოსაზრება საბუთად ვერ გამოდგება.

ჩვენს ისტორიკოსს რასაკვირველია საისტორიო წყაროები უნდა ჰქონოდა, არა ერთი და ორი, იმიტომ რომ არც ერთს იმდროინდელს სხვა ქართველს ისტორიკოსს ასეთი ფართო და ხანგრძლივი სამოქმედო ასპარეზი არა აქვს აღწერილი. მართალია მის მოთხრობაში ქართლს მთავარი, შუა ადგილი უკავია, მაგრამ საქართველოს არც ერთი სხვა კუთხე უყურადღებოდ დატოვებული არ არის: კახეთი, ქ. ტფილისი თავისი საამიროთი, ტაო-კლარჯეთი და მთლად მესხეთიც და დასავლეთი საქართველო, აფხაზეთ, – ყველა ამ ადგილების უმთავრესი ამბები აღწერს უსუსული აქვს.

ცხადად ეტყობა, რომ ჩვენს ისტორიკოსს თხზულების თავში მასალები ჰკლებია. მაგალითად, არაბთა ბატონობის პირველ ხანას შესახებ საქართველოში მას ძალიან ცოტა ცნობები ჰქონია: მან იცის მხოლოდ, რომ „პირველად უფლება სარკინოზთა განდიდნა და მათგან მიეცა ყოველი ესე ქუეყანა ჟამითი ჟამად რბევასა და ოჯრებასა, მეორედ იქმნა სიმრავლე მთავართა ქუეყანასა ქართლისასა და შეერია ბრძოლა, იქმნეს მტერ ურთიერთას და, უკეთუ ვინმე გამოჩნდის, რომელიმცა ღირს ეყვს მეფედ შვილთა შორის ვახტანგისათა, იქმნა შემცირებულ სარკინოზთაგან. რამეთუ დაიპყრეს ქალაქი ტფილისი აგარიანთა, შეიქმნეს სახლად საყოფელად თჳსად, მიიღებდეს ხარკსა ქვეყანისა [ა]მისგან, რომელსა ჰქვიან ხარაჯა“ (*440, გვ. 217). ამის შემდგომ-კი ისტორიკოსს ეტყობა აღარავითარი ცნობები აღარა ჰქონია დიდის ხნის შესახებ. მას შეუძლიან მოგვითხროს მხოლოდ იმ დროის ამბები, როცა „გარდაცედეს ამას შინა წელიწადნი მრავალნი“ (*440, გვ. 218).

- 147 -

ჩვენს ისტორიკოსს უეჭველია უნდა ჰქონოდა ერთი ისეთი წყარო, რომელიც განსაკუთრებით ტფილისისა და მის ამირების მატიანეს შეიცავდა. ცხადია აგრეთვე, რომ მას ქართლის შესახებაც უნდა ჰქონოდა წყარო, რომელიც მატიანე იმიტომ, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ქართლის ამბები მე-VIII-ე საუკუნითგანვე მოყოლებული ისე დაწვრილებით და მშვენივრად აქვს აწერილი, რომ ასეთი ცნობები არც ერთს სხვა იმდროინდელს ცნობილს ქართულს, ან უცხო საისტორიო თხზულებაში არ მოიპოვება. სამწუხაროდ არა სჩანს, რა წყარო იყო?

უეჭველია აგრეთვე, რომ ჩვენს ავტორს კახეთის ისტორიისათვისაც უნდა ჰქონოდა ცალკე მატიანე. იმ ამონაწერში, რომელიც ჩვენს ისტორიკოსს კახეთის მატიანეთგან უნდა ჰქონდეს ამოღებული, რასაკვირველია თვით მომთხრობელიც კახელი იქმნებოდა და მომთხრობელის სადაურობა თვით მოთხრობის კილოსაც აქა-იქ ეტყობა, მაგ. „მოვიდა კონსტანტინე აფხაზთა მეფე, ილოცა ალავერდს წმიდისა გიორგის წინამე და შემოსა ხატი მისი ოქროთა“ (*451, გვ. 228). მაგრამ ეს ჩვენს ისტორიკოსის წყაროების სადაურობის გამომჟღავნებელია და არა პირადად მის ვინაობისა.

„მ^ე ტ^ენე ქ^ედ“-ს დამწერს თავის თხზულების პირველს ნაწილში, განსაკუთრებით ბაგრატ III მეფობამდე თხრობის ერთგვარი წესრიგი აქვს შემუშავებული და ყოველთვის ქართლის, მესხეთის ან აფხაზეთის ამბებს შემდგომ ცალკე უეჭველად მოკლე ცნობა კახეთის შესახებაც აქვს ხოლმე მოყვანილი: მოთხრობა ისეთს შთაბეჭდილებას ახდენს, რომ მემატიანე რიგ-რიგობით ჯერ ქართლისა და მესხეთის მატიანეებით სარგებლობდა, მერე კახეთის მატიანით და სხვა.

რასაკვირველია ჩვენს ისტორიკოსს აფხაზეთის ამბების შესახებაც ცალკე წყარო უნდა ჰქონოდა. ამას იგი არც თითონა მაღავს. კონსტანტინე მეფის შვილებს შორის ატეხილ შფოთს რომ გვიამბობს, იგი სხვათა შორის ამბობს: „გარდაიცვალა კოსტანტინე მეფე [აფხაზთა] და იშლებოდა ქუეყანა აფხაზეთისა ჟამ-რაოდენმე, რამეთუ ესხნეს ძენი ორნი კოსტანტინე მეფესა... უხუცესსა იგი [ერქუა გიორგი], უმრწემესსა ბაგრატ და იყო მათ შორის ბრძოლა ფიცხელი, რომელი თვთოეულად ჰპოო ცხორებასა მათსა“-ო (*451, გვ. 228). სამწუხაროდ უკანასკნელი წინადადება ცოტა ბუნდოვანია. ცხადია მხოლოდ, რომ ჩვენს ავტორს ბაგრატისა და გიორგის შორის ჩამოვარდნილი მტრობა აღწერილი წაუკითხავს საისტორიო წყაროში, რომელსაც სახელად „ცხორება“ რქმევია. არა სჩანს მხოლოდ ამ „ცხორება“-ში მართლ მათი, ესე იგი გიორგისა და ბაგრატის თავგადასავალი უნდა ყოფილიყო ნაამბობი, თუ აქ „მათი“ აფხაზთა მეფეებს ჰნიშნავს და აქ ნაგულისხმევია „ცხორება აფხაზთა“.

ზემომოყვანილ წინადადების აზრს პირველი ახსნა უფრო შეესაბამება. თუ ზემოაღნიშნული აზრი მართალი გამოდგა, მაშინ დამტკიცდება, რომ აფხაზთა მეფეებს მარტო ცნობილი საზოგადო ისტორია „ცხორება აფხაზთა“-კი არა ჰქონიათ, არამედ რომ ზოგ-ზოგ მეფეთაგანს მაინც საკუთარი ცალკე მემატიანე ჰყოლიათ. მაშინ შეიძლება ჩვენს ისტორიკოსს „ცხორება აფსაზთა“-ს გარდა აფხაზეთის შესახებ ბევრი სხვა საისტორიო წყაროებიცა ჰქონოდა.

როგორც სჩანს, მას აგრეთვე წააგობრონის ცხორება ჰქონია ხელ-

თა. აბულ კასიმი ძე აბუსაჯისი რომ ყუელის ციხეს მიადგა, „იყო მუნ შიგა ჭაბუკი ერთი სახელით გობრონ... და ვითარ წარიდეს ციხე იგი, შეიპყრეს წმიდა გობრონ და აწამეს, რომლისა წამება ვრცლად აღწერა წმიდამან მამამან ჩუენმან სტეფანე ტბევარმან ებისკოპოსმან (*450, გვ. 227) და ეს ცნობა სრული ჭეშმარიტებაა: წა გობრონის მარტვლობა შენახულია და მართლაც მას სწორედ ამნაირი შინაარსი (იხ. სქს სმ თხე, 393 – 400 და აქვე გვ. 43 – 47).

ცხადია მხოლოდ, რომ ჩვენს ავტორს ან არ უნახავს, ან არადა სრულეზით არ უსარგებლია სუმბატ დავითის ძის ისტორიით „ცხოვრება და უწყება“. არსად ამის კვალი არ ამჩნევია. სამაგიეროდ, თუ „მტნე ქე“–ს და სუმბატის თხზულების ცნობებს შევადარებთ ბერძენ–ქართველთა ომების შესახებ ბასილი კეისრისა და გიორგი მეფის დროს (მტნე ქე, მმ დფსი ქცა *474 – 477 და 3 ქრკა 67 – 72), ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ორსავე ავტორს ერთისა–და–იმავე წყაროთი უსარგებლია.

ცხადია აგრეთვე, რომ ჩვენს მემატიანეს ბაგრატ III მეფობის შესახებ უხვი და ვრცელი ცნობები ჰქონია, გაცილებით უფრო მეტი, ვიდრე იგი ჩვენ გვამცნებს. ამას თითონ იგი მკაფიოდ ამბობს ბაგრატის დახასიათების დროს: „უკუეთუ ვინმე [კელყოს] თვითოეულად წარმოთქმად ყოველთა განგებულებათა მისთა, მოუძღურდეს ძალი მისი, რომელთაგან მცირედ წარმოვთქვ ჟამთა სიგრძისაგან არა დავიწყებისათვის“–ო (*472, გვ. 246).

როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, ჩვენს ისტორიკოსს მრავალსიტყვაობა სძულს: მის მოთხრობის ენა მარტივი და ბუნებრივია და სიტყვის მოკლედ მოჭრა უყვარს. ამ მხრივ იგი მეტად თავდაჭერილი და მოკლედ–მოუბარი მწერალია. ამის გამო მისი თხზულება ისეა ნაწერი, რომ თვითოეულს სიტყვას თავისი მნიშვნელობა აქვს და არც ერთის გამოტოვება არ შეიძლება. ამ მხრივ მას ქართულს საისტორიო მწერლობაში ტოლი არა ჰყავს.

თავითგან ბოლომდის მთელს თხზულებაში იგი მარტო პოლიტიკურსა და სახელმწიფო საქმეების ამბებს უამბობს მკითხველს და მხოლოდ ოთხს ალაგას აქვს ეს გეგმა დარღვეული. ერთგან გიორგი აფხაზთა მეფის შე-

სახებ ნათქვამი აქვს, რომ მან „აღაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეპისკოპოსოდ და განაშუენა იგი სიმრავლითა წმიდათა მარტვილთათა“–ო (*452, გვ. 229). მეორეგან სწერია, რომ ლეონ აფხაზთა მეფემ, რომელიც იყო „სავესე ყოვლითა კეთილითა, ამან აღაშენა ეკლესია მოქვისა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, აკურთხა და განასრულა ყოვლითა განგებით“–ო (*457, გვ. 233). ხოლო მესამეგან ნათქვამია, დავით დიდ კურაპალატმა „აღაშენა მონასტერი და საყდარი ლთისა წმიდა ეკლესია ხახულისა“ (*462, გვ. 237). სამსავე შემთხვევაში ავტორს თითო წინადადების მეტი არ გამოუმეტნია და მხოლოდ მეოთხეჯერ, როცა იგი ბაგრატ III–ის მოღვაწეობას ეხება, ცოტა მეტს სიუხვეს იჩენს: „ამანვე დიდმას მეფემან, გვითხრობს იგი, საყდარი ბედიისა შექმნა საეპისკოპოსოდ, მოცვალა გუდისი საეპისკოპოსო, შესწირნა სოფელ[ნი] მრავალნი ყოველთა ჰევთა და ადგილთა და განასრულა ყოვლითა განგებითა, შეამკო ყოვლითა განგებითა, შეამკო ყოვლითა სამკაულითა, ეკლესია აკურთხა და დასუა ეპისკოპოსი. ხოლო უკუეთუ ვისმე ენებოს განცდა[დ] და გულისწმის ყოფად სიმაღლისათვის დიდებისა მეფობისა მისისა, პირველად განიცადოს სამკაული ბედი[ი]სა ეკლესიისა და მისგან გუ-

ლისკმა ყოს, რომელ არავინ ყოფილ არს სხუა მეფე მსგავსი მისა ქუეყანასა ქართლისასა და აფხაზეთისასა. ამანვე აკურთხა ქუთათის[ის]სა განგე-ბითა დიდითა და მიუწდომელითა, რამეთუ ამან შემოკრიბნა მახლობელნი ყო-ველნი ჯელმწიფენი, კათოლიკოზნი, მღუდელთ-მოდღუარნი და ყოველთა მონას-ტერთა წინამძღუარნი და ყოველნი დიდებულნი ზემონი და ქუემონი მამუ-ლსა და სამეფოსა მისსა მყოფნი და სხუათა ყოველთა საჯელმწიფოთანი“-ო (*471 – 472, გვ. 245).

ყურადღების ღირსია, რომ ყველა იმ შემთხვევებში, როცა ავტო-რი მოკლედ-მოუბრობას თავს ანებებს და თხრობის ხასიათსა სცვლის, საუ-ბარი მხოლოდ ეკლესიების აშენებას ეხება, სხვა არაფრისათვის არ იწუხებს თავს ჩვენი მემატანე.

მეფე-მთავრების ღვაწლის დახასიათების დროსაც-კი ჩვენი ისტორი-კოსი ორიოდ სიტყვითა კმაყოფილდება, თვით დახასიათებაც ხშირად მცირეოდენის განსხვავებით ერთგვარია ხოლმე. მაგალითად, გიორგი აფ-ხაზთა მეფის შესახებ ნათქვამი აქვს: „იყო იგი სრული ყოვლითა სიკე-თითა, სიმჴნითა და ახოვნებითა, ღვთის-მოყვარე იყო უმეტეს ყოველთა, ეკლესიათა მაშენებელი, მოწყალე გლახაკთა, უხვი და მდაბალი და ყო-ვლითა კეთილითა სათნოებითა სრული“ (*452, გვ. 229). დავით დიდ კურაპალატზე უწერია: „იყო პირველად ღვთის-მოყვარე, გლახაკთა მოწყა-ლე, მდაბალი, მშვიდი და ძვირ-უხსენებელი, ტკბილი, უხვი და კაცთ-მოყვარე, ყოველთათვის კეთილის მყოფელ და სავსე ყოვლითა კეთილითა“ (*461 – 462, გვ. 237). ბაგრატ III-ის შესახებ ამბობს: „ეკლესიათა მაშენებელი

– 150 –

იყო, გლახაკთა მოწყალე და სამართლის [მართლად მოქმედი] ყოველთა კაცთატვის“ (*473, გვ. 246).

გიორგი I-ს ამნაირად ახასიათებს: „არავინ გამოჩინებულ იყო მზგავ-სი მისი მამათა შორის მისთა ახოვნებითა, ჭაბუკობითა და სიქუელითა, ტა-ნითა და სახითა და ცნობითა და ყოვლითურთ სრული განგებითა საჯელმწი-ფოთა“ (*479, გვ. 253). დასასრულ ბაგრატ IV-ე ასე აქვს აღწერილი: „იყო კაცი უმუენიერესი ყოველთა კაცთასა, სრული სიბრძნითა ფილასოფოსისათა, სვიანი ბედითა, უმდიდრესი ყოველთა აფხაზთა მეფეთასა, მოწყალე შეცოდებ-ულთათვის, უხვი გლახაკთა ზედა“ (*508 – 509, გვ. 278).

როგორც ზემოდაც ნათქვამი იყო, ჩვენი ისტორიკოსი არსად თავის პირადს გრძნობას და აზრს არ ამჟღავნებს, და მხოლოდ საქმის ვითარ-ების დალაგებულ, მარტივ აღწერით არის გატაცებული: მისი მოთ-ხრობის ენა ყოველთვის მშვიდი და წყნარია, არას დროს იგი არ აღშფოთდება, არას დროს მის ნაამბობს ვნებათა-ღელვის კვალი არ ამჩნევია.

ბაგრატ IV-ის დახასიათების დროსაც-კი, რომლის ესოდენ ერთგული მომხრე იყო იგი, რომ შეეძლო ეთქვა, „პატივისცა ღთწ ბაგრატს აფხაზთა და ქართუელთა მეფეს: ეწია სენი სასიკუდინე კონსტანტინე მეფესა“-ო (*482, გვ. 255 – 256), და დიდის ქებით იხსენიებს მის სულიერსა და გარეგანს თვი-სებებს, – მაშინაც ისტორიკოსს ჭეშმარიტებისათვის არ უღალატნია და ქე-ბის შემდგომ მაინც მიუდგომელად აღიარებული აქვს: „ჴამთა მისთა ქუეყა-ნასა დაწყნარება არა აქუნდა, ეკლესიანი, გლახაკნი, აზნაურნი ვერ იკითხებოდეს“-ო (*509, გვ. 278). ერთის სიტყვით, ჩვენი ავტორი პირ-უთვნელი, მიუდგომელი ისტორიკოსი იყო.

მას როგორც ეტყობა მხოლოდ „სელჩუკიანნი“ სძულვებია, სელჯუკთა გვა-

რის სულტნები: მეტად ბევრი უბედურება მიაყენეს მათ საქართველოს და მეტად ახალი ამბავი იყო ეს, რომ ასეთი მშვიდი მწერალიც-კი მათ პარპაშობას მოთხრობის დროს არ აღელვებულყო: სულტანმა ჩამოიარა და აიღო ტფილისი და რუსთავიო, სწერს იგი, და „მისცა ფადლონს განძის პატრონსა. არა თუ მეფეთა ჩუენთა მტერობისათჳს ოდენ მოსწყყდნა ტფილისი და რუსთავი ამას სამეფოსა, არცა ამისათჳს ქმნა, თუმცა იგი ამირანი ორგულად დგომილ იყუნეს მისსა კარსსა ზედა, არამედ კეთილისა და მსახურებისა ნაცულად ბოროტსა უყოფდიან ყოველსა კაცსა, რამეთუ მინდობილ იყუნეს იგინი ძალსა უღთოებისა მათისასა და იყუნეს იგინი ყოველით კერძო მცბიერ“ (*502, გვ. 272).

ჩვენი ისტორიკოსის შრომა უხვ ქრონოლოგიურ ცნობებითაც არის მვირფასი. მართალია ამ მხრივ იგი მეორე იმდროინდელ ისტორიკოსს სუმბატ დავითის ძეს მეტოქეობას ვერ გაუწევს, მაგრამ სამაგიეროდ ჩვე-

- 151 -

ნი ავტორის ცნობები უფრო დიდ-მნიშვნელოვან ამბებს ეხება. ყურადღების ღირსია ისტორიკოსის ჩვეულებრივი საშუალება, რომლითაც იგი თარიღს აღნიშნავს ხოლმე: უმეტეს შემთხვევაში იტი ქრონიკონს-კი არ ასახელებს, არამედ გვამცნებს რამდენი წელიწადი იყო გასული ამა თუ იმ შემთხვევითგან, ისე რომ თარიღის გამოანგარიშებაა საჭირო. მაგალითად, ხაზართა ქართლში შემოსევის დრო ასეა აღნიშნული: წა არჩილის წამების „შემდგომად სამისა წლისა“-ო (*438 – 439, გვ. 216), „გარდაცდეს წელიწადი ამას შინა საში“ (ე. ი. ბაგრატ III-ის ქართლში გამეფებითგან *463, გვ. 238), „გარდაცდეს ამას შინა წელიწადი ორი“ (ბაგრატის აფხაზეთში გამეფებითგან: *464, გვ. 239). ბიზანტიის კეისრის საქართველოში შემო-

სევის წელიწადზე ნათქვამია: „მეშვიდესა წელსა მეფობისა მისისა (ე. ი.

გიორგი I-ისა) გამოვიდა ბასილი მეფე ბერშენთა“ (*473, გვ. 247). ჩვენ ვიცით, რომ გიორგი I 1014 წელს გამეფდა, მაშასადამე ბასილი კეისარს გაშოულაშქრნია 1020 – 21 წელს. ამგვარი ქრონოლოგიური ცნობები ბევრი მოიპოვება ჩვენი ისტორიკოსის შრომაში (*479, 480, 482, 493, 499, 500, 508, გვ. 253, 254, 256, 265, 270, 271, 277).

როცა ამ გამოანგარიშებულ თარიღებს უცხო-ქვეყნელ ისტორიკოსთა ქრონოლოგიურ ცნობებს შეუდარებთ ამავე ამბების შესახებ, უმეტეს შემთხვევაში ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვები მტკიცდება ხოლმე (იხ. ამის დამამტკიცებელი მრავალი საბუთები „ქლ ერის ისტორია“-ში, წ. II, თ. IV და VI).

მას რასაკვირველია პირდაპირ აღნიშნული ქრონიკონებიც მოეპოვება, განსაკუთრებით ბაგრატ III-ითგან მოყოლებული. საზოგადოდ-კი როგორც ზემოდ აღნიშნული იყო, მის შრომის პირველი ნაწილში ქრონოლოგიური ცნობები უფრო იშვიათია ხოლმე.

ჩვენი ისტორიკოსის თხზულება შინაარსიანია, აუარებელ ისტორიულ ცნობებით აღსავსე, ამასთანავე ხშირად ისეთი ცნობებით, რომელიც არსად სხვაგან არ მოიპოვება. მაგრამ მის თხზულების ღირსება უფრო იმის გამო ძლიერდება, რომ როცა მის მოთხრობილს ამბებს სხვა ქართველსა და უცხო-ქვეყნელ ისტორიკოსთა ცნობებს შევადარებთ ხოლმე, უმეტეს შემთხვევაში ჩვენ ავტორის სიმართლე მტკიცდება. ხოლო იმ შემთხვევაში, როცა ცნობათა შორის განსხვავებაა, ჯერ კიდევ დაწვრილე-

ბითი განხილვა საჭირო და შესაძლებელია აქაც გამარჯვება ჩვენს ისტორიკოსს დარჩეს. ამის დამამტკიცებელ საბუთების მოყვანა შორს წაგვიყვანდა და გამოკვლევას გააგრძელებდა, ხოლო ვისაც ჰსურს, იმან მრავალი ამის დამამტკიცებელი საბუთები „ქ“ ერის ისტორიაში“ (წ. II, თ. IV – VI) იხილოს. ამ გვარად „მატიანე ქ“ე“ ჩვენი ისტორიისათვის მშვენიერი, შინაარსიანი და

ფასდაუდებელი წყაროა. ამიტომაც არის რომ მისი აღდგენილი დედნის გამოცემა აუცილებლად არის საჭირო¹⁾).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი.

ვინ იყო ის ისტორიკოსი, რომელმაც დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და მოღვაწეობა აგვიწერა, ჯერ-ჯერობით არ ვიცით. არც თვით ისტორიაში, არც სხვა რომელსამე წყაროში ამის შესახებ ცნობები არ მოიპოვება. ვიდრე მ“მ დგ“ლსი ქ“ცა აღმოჩნდებოდა ჩვენ თითქმის ვერც-კი წარმოგვედგინა, რომ დავით აღმაშენებელს თავისი საკუთარი ცალკე მემატიანე ჰყავდა: მხოლოდ იქ არის ამ მეფის ისტორია სხვა თხზულებებისაგან განცალკევებული. მას სა-თაურად ჰქონია: „ცხორება მეფეთ მეფისა დავითისი“ (*512, გვ. 281). ყურადღების ღირსია, რომ ანა დგ“ლ ქ“ცის ხელთნაწერში დავით აღმაშენებ-ლის ისტორიკოსის ნაწარმოებს არავითარი სათაური არა აქვს. მაგრამ ამ ხელთ-ნაწერის გადამწერს დედანი ნაკლულევანი ჰქონია და ამ მხრივ მ“მ დგ“ლს ქ“ც“ს უფრო უძველესი სახე აქვს შენახული, ვიდრე ან“ა დგ“ლს ქ“ც“ს. ამ ის-ტორიის ბოლო სხვა მეფეების ისტორიაზე გადამბული არ არის და დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიებს შუა სუმბატის თხზულებაა. ამ გვარად ეს თხზულება მთლიანად და განცალკევებულად ყოფილა შენახული. ამგვარივე სახე აქვს ამ თხზულების ბოლოს ანა დგ“ლ ქ“ც“ა-ში.

როდესაც ეს ისტორია „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შეუტანიათ და დანარჩენ მატიანეებზე გადაუბამთ, დავით აღმაშენებლის ისტორიის შესავალი და დასაწყისი ალბათ მაშინ გამოუტოვებიათ. „ცხორება მეფეთ მეფისა და-ვითისი“ ისეთი წინადადებით იწყება, რომ მკითხველი უეჭველია მიხვდება, ამ ისტორიას რაღაც უნდა აკლდესო: „ამისა შემდგომად მოვიდა სულ-თანი მალიქმა, მოადგა სამშვილდესა“ (*512, გვ. 281; ამ გვარადვე იწ-ყობა თხზულება ანა დ“ფს ქ“ცა-შიც) ცხადია, რომ ამ გვარ წინადადებით, მერე „ამისა შემდგომად“-ით არც ერთი მემატიანე არ დაიწყობდა თავის თხზუ-ლებას. ჩვენ არ ვიცით, როგორი შესავალი და დასაწყისი ჰქონდა ამ ისტორიას.

„ც“ა მ“თ მგ“სა დთ“სი“ იწყობა იმავე ამბებით, როგორითაც თავდება „მტ“ნე ქ“ე“, და დასაწყისში დავით აღმაშენებლის მამის გიორგი II მეფობას შეიცავს. ვის ეკუთვნის ეს ნაწილი, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს, თუ იგი მიკერებულია „მტ“ნე ქ“ე-თგან? ამ საკითხის გადაწყვეტას დავით აღ-

¹⁾ ამ გვარი შრომა უკვე დამზადებული გვაქვს და მოკლე ხანში ვაპირებთ გამოცემას.

მაშენებლის მემატიანეს შემდეგი წინადადება გვიადვილებს: რუის-ურბნისის

კრებამდე საეპისკოპოსო საყდრები უმეტეს შემთხვევაში უღირსს მღვდელთ-მთავრებს ეპყრა და მთლად სამღვდელოებაც სუსტი იყო, „თვთ სახლით უფლისათ და მღდელთაგან გამოვიდოდა უსჯულოება, რომელთა თუალი ღთისა მხედველი ყოველთა ესე ოდენად რისხუად აღზრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუამან გამოაცხადა“-ო (*523, გვ. 290). მამასადამე ავტორის ცნობისაებრ ზემოდ მას აღწერილი ჰქონდა ის ღვთის რისხვა, რომელიც საქართველოს თავს დაატყდა მკვიდრთა, მეტადრე-კი სამღვდელოების ურჯულობის გამო. მართლაც „ც~ა“-ს თავში იქ, სადაც გ~ი II მეფობა არის აღწერილი (*513 – 520, გვ. 282 – 287), მოთხრობილია დიდი თურქობისა და აგრედვე საზარელი მიწის ძვრის ამბავი, რომელიც იქ მართლა ღვთის რისხვის შედეგად არის დასახული. ამ გარემოებითგანა სჩანს, რომ „ც~ა მ~თ მ~სა დთ~სი“-ს მთელი შესავალიც დავით აღმაშენებლის მეფობამდის იმავე ავტორს უნდა ეკუთვნოდეს, რომელსაც დავით აღმაშენებლის მთელი „ც~ა“ დაუწერია. ეტყობა დავით აღმაშენებლის ისტორიაში ავტორის მიერ შესავალის სახით დიდებულ მეფის მამის გიორგი II-ის ხანაც ყოფილა მოკლედ აწერილი, რომ მკითხველისათვის ცხადი ყოფილიყო, თუ რა უკუღმართსა და შავბნელს დროს მოუხდა დავით აღმაშენებელს მეფობა და რა დიადი იყო მამასადამე მისი მოღვაწეობა.

დავითის ისტორიკოსი მეფის თანამედროვე ყოფილა. იგი თვითონ ამბობს: „ეს ყოველი მოიწია და თუალითა ჩუენითა ვიხილეთ და ფრიად უფროსი ამათ წარმოთქმულთასა რამეთუ ვითარმცა ვინ მისცა თხრობასა ყოველი, რომელი იქმნა დღეთა ჩუენთა“-ო (*518, გვ. 286 ანა დ~ფს ქ~ცა-ში ამ წინადადების მეორე ნაწილით ასე სწერია: „რამეთუ ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად რომელი დღეთა ჩუენთა მოიწია ჭირი“).

მაგრამ ჩვენი მემატიანე მარტო თვთ-მხილველი თანამედროვე-კი არა ყოფილა, იგი, როგორც ეტყობა, მეფის მახლობელ კაცად უნდა ჩაითვალოს, ომში მაგ. მეფეს თან ჰყოლია. ერთგან იგი მოგვითხრობს კიდევ: მეფე გულადად იბრძოდა და მუსრს ადენდა მტრებს და ამის გამო სისხლით ისე იყო მოსვრილი, რომ როცა სარტყელი შემოიხსნა და „ქუეყანად რა დაითხია ესეოდენისა მტკნარისა სისხლისა შეყინებულისა, რომელსა პირველ განხილვისა თვთ მისგან ვგონებდით გამოსრულად“-ო (*525 – 526, გვ. 293). ისტორიკოსი, როგორც სჩანს, მეფეს ნადირობის დროსაც თანახლებია: მას დაწვრილებით აქვს აწერილი დავით აღმაშენებლის ჩვეულებანი ნადირობის დროს, მისი განთქმული მოისრობა და ამტკიცებს კიდევ, ამ მხრივ სხვა ვერავინ შეესწორებოდა ამას, ვითარცა გვიხილავს ჩუენ“-ო (*548, გვ. 316). მაგრამ მარტო ომში და ნადირობაში-კი არა, გზაშიაც, მშვიდობიანობის დროსაც იგი თურმე მეფეს ახლდა. ამიტომ მან კარგათ იცის მისი სულის-კვე-

თბა, მისი გულის-ნადები: „მრავალ-გზას გვიხილავს“-ო, ამბობს ისტორიკოსი, „იგი დამალტობელად დაწვთა მისთა ცრემლითა ხილვასა ზედა თვითოსახეთა სენთა მიერ განცდილთასა“-ო (*555, გვ. 323).

საზოგადოდ როგორცა სჩანს ისტორიკოსი იმდენად დაახლოვებული და დავით აღმაშენებლის სასახლეში გაშინაურებული კაცი ყოფილა, რომ მეფის წიგნებს თურმე აიღებდა ხელში, შინჯავდა და მის შენიშვნების წაკითხვასა ბედავდა ხოლმე: „წინა დაიდვა ოდესმე (მეფემ) წიგნი სამოციქულო წარკითხვად“-აო, მოგვითხრობს იგი, „და რაჟამს დაასრულის, ნიშანი დასუის ბოლოსა წიგნისასა. ხოლო მოქცევასა წელიწდისასა მით ნიშნითა აღვ-

თუალეთ, ოცდაოთხჯერ წარეკითხა“-ო (*548 – 549, გვ. 316). ერთი სიტყვით, დავით II-ის ისტორიკოსი მეფის შინაური, მეგობრად საგონებელი კაცი ყოფილა. მაგრამ ამასთანავე იგი მეფის უფრო აღტაცებული თაყვანისმცემელია, ვიდრე მეფის სწორი ამხანაგი.

თავისი თავი ისტორიკოსს, როგორც ზემოდ იყო აღნიშნული, უკვე დიდ თურქობის ამბების თანამედროვედ აქვს აღიარებული, და მეფე დავით აღმაშენებლის სიკვდილსაც მოსწრებია. მაშასადამე იგი 1080 – 1125 წლების, ანუ 45 წლის ამბების მნახველი ყოფილა. დიდ თურქობას იგი უექველია ჭაბუკი იქმნებოდა.

დავით აღმაშენებლის მემატანე მოხიბლულია მეფის დიდბუნებოვან პიროვნებით, მისი თვისებებითა და მოქმედებით; „აჰა, სახე არა უმსგავსო, არამედ ფრიადცა თანაშეტყუებული ჩუენისა თვთმჰყრობელისა და ყოვლად გამომსახველი სიტყვთ საქმეთა, თუალითა ჩუენითა ხილულთა: რამეთუ სიტკობებისა და სიბრძნისა მისისა ხილვად წყურიელნი კიდით ქუეყანისათა შემოკრებოდეს წინამე მისსა. ვინ იყო ესეოდენ ტკბილი შემთხუევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ დუმილითა, იგივე შუენიერ ხატითა, უშუენიერეს მორთულებითა გუამისათა, შეწყობილ ანაგებითა, საწადელ ღიმილითა... არცა ერთისა კეთილთაგანისა შემაშობებელ, უზომოებითა მაღალ უმაღლესთათვს, მდამალ უმდაბლესთათვს, და თვთ მათ მტერთაგანცა საწადელ და საყურელ სათნოებათა მისთაგან შეკვდიმებულთა. ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნოებათაგანი, ვითარ მან შეიკრიბა ყოველი... რომელი ყოველთათვს შეუძლებარს დაკვრვებად ოდენ, არა თუ მიბაძვება[დ]“-ო (*563, გვ. 331 – 332), გაიძახის აღტაცებული ისტორიკოსი.

ბ. თ. ჟორდანიას ამტკიცებს, დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი სამღვდელო პირიაო (ქ~კბი I, გვ. XLV), იმიტომ რომ ვითომც მისი „მოთხრობა ღვთის-მეტყველური ბეჭედით“ აღბეჭდილი ყოფილიყოს (იქვე). მაგრამ განსაკუთრებული საეკლესიო რამე აზრები დავით აღმაშენებლის ისტორიაში არ მოიპოვება. ის, რასაც ავტორი სწერს, ერის კაცსაც შეეძლო დაეწერა და ეთქვა. ბ. ჟორდანიას აზრი, ვითომც იგი უფრო სასულიერო-საღვთისმეტყველო

საქმეებს აქცევდეს ყურადღებას, როგორც ქვემოდ გამორკვეული იქმნება, სწორე არ არის.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი საზოგადოდ ფართო და შორს-გამჭვრეტელი აზროვნობის პატრონია და მარტო სომხებისადმი სიძულვილი ემჩნევა (*558 – 559, გვ. 325 – 326). მაგრამ ავტორის ეს გრძნობაც, როგორც ეტყობა, სარწმუნოებრივ ნიადაგზე არ არის აღმოცენებული. პირიქით, სადაც მას ქართველ და სომეხ სამღვდელოების საღვთისმეტყველო პაექრობის ამბავი აღწერილი აქვს, იქ იგი ორსავე სამღვდელოებას თანასწორად ბრალსა სდებს და ჰკიცხავს: „იყო ორკერძოვე ძლევისა-მოყურეობა ოდენ და ცუდ სიტყუათა-პაექრობა, რამეთუ შევიდიან შეუვალთა საქმეთა და ძნიად გამოსავალთა“-ო (*559, გვ. 326). ერთი სიტყვით, ისტორიკოსი ღვთისმეტყველების მოტრფიალე მაინც-და-მაინც არა ყოფილა და სწორედ ეს გარემოება გვიჩვენებს, რომ დავით აღმაშენებლის მემატანე ან ერის კაცია, ან არა და თუ სამღვდელო პირია, – განათლებითა და აზროვნობით სრულიად გაერისკაცებული მწერალი ყოფილა, რომელიც თავისუფლად კითხულობდა და სარგებლობდა საერო, ძველ ბერძნულ წარმართულ მწერლობითაც-კი.

როდის უნდა იყოს დაწერილი ეს „ცხოვრება“? ავტორის ერთ წინადადებითგან სჩანს, რომ როცა იგი თავის თხზულებასა სწერდა, მაშინ თბილისის დავით აღმაშენებლის მიერ აღებული ყოფილა: „ქალაქი ტფილისი იყო ოდეს ჯერეთ არა სრულიად შემოყენებული იყო უღელსა ქვეშე მორჩილებისასა, ვითარცა აწ“-ო (*549, გვ. 316). მაშასადამე ისტორია 1122 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი. ხოლო ისტორიის დასასრულითგან სჩანს, რომ ამ თხზულების უკანასკნელი ნაწილი მაშინ უნდა იყოს დამთავრებული, როცა მეფე უკვე მკვდარი ყოფილა: „მოუწოდა ღ-თნ შეყუარებულსა თვსსა... სადა იგი აწ მკვდარ არს და იქცევის ნათელსა შინა ღ-თისასა, რამეთუ იყო მაშინ თუე იანვარი კ-დ (24) და დღე შაბათი ოდეს ქრონიკონი იყო ტ-მე (*566, გვ. 334). ამის გამო ცხადია, რომ ბოლო დავით აღმაშენებლის სიკვდილის შემდგომ უნდა იყოს მიმატებული ანუ 1125 წლის შემდეგ. მაშასადამე მთელი ისტორია 1123 – 1126 წლებში უნდა იყოს დაწერილი.

დავით აღმაშენებელმა ბევრნაირად შესცვალა საქართველოს საკელმწიფოს მართვა-გამგეობა. რაკი მისი მოქმედება დიდ-გვარიან აზნაურ-მოხელეებისა და სამღვდელოების წინააღმდეგ იყო მიმართული, ამიტომ მას ბევრი მტრები ჰყავდა, რომელნიც საქმითაც წინააღმდეგობას უწევდნენ და სიტყვითაც მეფის პირადობასა და მის მოღვაწეობას ჰკიცხავდნენ და ჰგმობდნენ. დავით აღმაშენებელს რასაკვირველია თავისი მომხრეებიც ჰყავდა და სწორედ ამ მომხრეთა წრეს ეკუთვნოდა მისი ისტორიკოსიც. ამიტომ მისი თხზულების მიზანი იყო: ჯერ

– 156 –

ერთი, რომ დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და თავგადასავალი აეწერა ისე, რომ მისი პირადი თვისებანი და სახელმწიფო მოღვაწეობა ნათლად და შესაფერისად ყოფილიყო დასურათებული. მეორე ის, რომ მეფის მოწინააღმდეგეთა ჯგუფის ცილის-წამება და ხმები, რომელსაც ისინი ავრცელებდნენ მის მოქმედების შესახებ, უარეყო და დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა დედა-აზრი და მნიშვნელობა გამოერკვია და თანამედროვე საზოგადოებისათვის ნათელეყო. აკი თვით ისტორიკოსი ამბობს კიდევ ამის შესახებ: „კელი მისი (ე. ი. ღვთისა) წმიდა შეეწია და მკლავმან მისმან განაძლიერა იგი, წყალობა და ჭემმარიტება შეემოსა და უაღრეს ყო უფროს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა, ვიდრემდის დადვა ზღუათა ზედა კელი მისი და მდინარესა ზედა მარჯუენა მისი. გარნა შრომითა ფრიადითა და ღუაწლითა ძლიერითა და მრავალთა დღეთა შემოდგომადცა იყო [და] იქმნა ესე, ვითარცა წინამდებარემან სიტყუამან ცხად ყოს“-ო. (*520, გვ. 287 – 288).

ამიტომვე არის, რომ ისტორიკოსი თავის თხზულებაში მეფის მოწინააღმდეგე დასს ეკამათება და მათ აზრებს არღვევს: „არიან ვინმე მაბრალობელნი მეფისანი ჯერეთცა ესეოდენ მჭირხედ მოლაშქრობისათვს და მკედრობათა მისთა განუსუენებელისა (დედანში სწერია განსუენებულისა) მიმოსვლისათვს და დაჭირვებისა“-ო (*559, გვ. 327), ამბობს ისტორიკოსი. მასვე აყვედრიდენ ყივჩაყთა 50000 ჯარის გამოყვანას. ისტორიკოსიც ჯეროვანს პასუხს აძლევს და მეფის მოქმედების სამართლიანობას ასაბუთებს: ყივჩაყთა გამოყვანას არამც თუ უნაყოფოდ არ ჩაუვლია და ვნება ხომ არავითარი მოუტანია, პირიქით იმათგან საქართველომ დაუფასებელი სარგებლობა ნახაო: „არცა ცუდად დაშურა, არცა უსაქმოდ მათი გამოყუანება, – მათითა კელითა მოსრნა სპარსეთისა ძალნი და დასცა შიში და ზარი ყოველთა მეფეთა ქუე-

ყანისათა და მათითა თანა-ყოლითა ქმნა საქმენი დაურწმუნებელნი, ვითარცა ითქუას წაღმართ“-ო (*535, გვ. 301). ხოლო თუ მოლაშქრობასა და სამხედრო ვარჯიშობას დავით აღმაშენებელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იმიტომ, რომ „განეწუართნეს სპანი თვსნი და განეკადრნეს წყობათა მიმართ“-ო (*560, გვ. 328). ასე რომ არ მოქცეულიყო და ჯარი არ მოეგროვებინა, „რათამცა ექმნეს ესეოდენნი ძლევანი, ანუ რათამცა აეხუნეს ეხოძნი დიდნი სამეფონი“-ო? (იქვე). თვით ალექსანდრე მაკედონელმაც თანდათანობით გაწვრთნა თავისი მხედრობა და მხოლოდ იმიტომ შესძლო მთელ ქვეყნიერობის დაპყრობაო (იქვე).

გარეშე მტრებს გარდა ძლიერი ლაშქარი იმიტომაც იყო საჭირო, რომ მეფემ კარგად იცოდა ქართველ დიდებულების ვერაგი ხასიათი და მათ წინა-აღმდეგ უნდა მზა-მზარეული ჯარი ჰყოლოდათ (*561, გვ. 329). ამას გარდა მეფის მოწინააღმდეგენი „კუალად სხუასა ბრალობასა შემოიღებენ,

- 157 -

მეტყუელნი «შეიყუარნის და განადიდნის, მოიძულნის ვინმეო და დაამცირნისო, ესე აღამაღლის და დაამდაბლის, ერია უსამართლობასა“-ო (*561, გვ. 330). ისტორიკოსი აღშფოთებული ამბობს: „მ უგუნურებასა! ამისთვის აბრალებაა?... ამისტკს რად არა ღმერთსაცა აბრალებ, უგუნურო, ამასვე ესრეთ მოქმედსა: ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნა ათნი ქანქარნი, ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოულო იგიცა და მისცა ათთაზედა მეათერთმეტედ... უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი ნაცულად ორგულთა და ჯაბანთა და უღირსთა ადიდნეს, რაჲ უსამართლო ქმნა? ნუ უკვე დუხჭირმანცა აბრალოს სარკესა, რამეთუ სახე მისი ცუდად უჩუენის“-ო (*562, გვ. 330).

ჩვენს ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს აგრეთვე, რომ დავით აღმაშენებელი გატაცებით კითხულობდა ხოლმე წიგნებს, მთელ თავის თავისუფალს დროს წიგნების კითხვასა და წაკითხულის დედა-აზრისა და შინაარსის შესახებ მოფიქრებასა და მსჯელობასა ანდომებდა. სხვათა შორის იგი გვიამბობს, რომ ერთხელ, როცა მისი მხედრობა ომში იბრძოდა, ხოლო მეფე კარავში უცდიდა, სანამ მისი ჩარევა ბრძოლაში საჭირო იქმნებოდა წიგნის კითხვას ისე გაუტაცნია, რომ კინაღამ ბრძოლა უბედურად არ დამთავრებულა. ამის გამო მისი მწედარნი „ფრიად აბრალებდეს მას, განიცადეთ-ღა ჩემდად, რომელ ესევითარსა საქმესა შინა და ოდენ უცალოსა, წიგნნივე აქუნდეს უსასწრაფოეს საქმედ“-ო (*550, გვ. 318).

ისტორიკოსი ამ ბრალდებასაც აქარწყლებს და უხსნის მკითხველს, თუ რა დიადი მნიშვნელობა ჰქონდა და რამდენად საჭირო იყო მეფისათვის წიგნების კითხვა: „ვსთქუა ესეცა, ვითარმედ უკეთუმცა არა წერილთა მეცნიერებანი და გარდასრულთა¹ საქმეთა შემეცნებანი და პირველ-ყოფილთა მეფეთა კეთილ-ძღუ[ა]ნებულთა, ანუ ვერა[რა]ს² წარმართებულთა შემთხუეულნი წინაგანსაკრძალებლად და სახედ არ შემოეხუნეს და, არა მოეკმარნეს, – ვითარცა იტყვს სოლომონ, ვითარმედ «იცნის ჟამთანი, აღვსნანი იგავთანი და გადასრულთა შემსგავსნი მომავალნი», არამცა³ კუერთხი მეფობისა ესეოდენ დამდაბლებული, ესეოდენ ძნელი და ნამდვილ დიდი განსაგებელი ეპყრა⁴ ესრეთ მალლად“-ო (*551, გვ. 318).

სამწუხაროდ დავით აღმაშენებელის „ცხოვება“-ს სწორედ შესავალი აკლია. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ქართველი ისტორიკოსები შესავალში ჩვეულებრივ საზოგადო საკითხებზე და თავიანთ თხზულების მიზნისა და მეთოდების შესახებ მსჯელობდნენ ხოლმე (იხ. აქვე 20 – 21, 44 – 45, 63 – 64, 74 – 79

და სხვაგან). ამიტომ უეჭველია ამ ჩვენ ისტორიკოსსაც თავისი საზოგადო
აზრები შესავალში ექმნებოდა გამოთქმული. ჩვენი ავტორის ღრმა და ფართო
განათლება გვაფიქრებინებს, რომ ამ შესავალში საგულისხმიერო ცნობები უნდა

¹⁾ გარდამოსულთა ²⁾ა. ³⁾ არა თუმცა. ⁴⁾ რათა იპყრა.

ყოფილიყო. ხანაც მაშინ ისეთი იყო, როცა ქართველ მწერლებისა და მეცნიე-
რების აზროვნობას საზოგადო საკითხები იზიდავდა და აფიქრებდა. საკმარისია
დავით აღმაშენებელისა და თამარ მეფის ისტორიკოსებისა და ნიკოლოზ კათო-
ლიკოზის თხზულებები გადაიკითხოს ადამიანმა, რომ თითონაც დარწმუნდეს.

ავიღოთ მაგალითად თუნდ კათოლიკოზ ნიკოლოზის საგულისხმიერო მსჯე-
ლობა, სადაც იგი სხვა-და-სხვა ერის განსაკუთრებულ ნიჭსა და მიდრეკილებას
არკვევს. როგორც ადამიანთა შორის „მრავალნი რად ჳელოვნებანი იპო-
ვებიან“ და თითოეულს კაცს განსხვავებული ნიჭი და მიდრეკილება აქვს თან-
დაყოლილიო, „ესრე სახედვე უკვე იხილვების ნათესავთაცა შორის, რამე-
თუ რომელნიმე ნათესავნი ესევეითარნი არიან ბუნებათ, ხოლო რომელნიმე
ეგევეითარნი“-ო (პ. კარბელაშვილი. იერარქია საქართველოს ეკლესიისა I, გვ.
68). ზოგიერთი ერები „ლბილ და დედალ არიან და ფრიად მოსწრაფე ენამ-
ჭვერობისა ფილოსოფოსობისათვს და საკვრველი რადმე გულსმოდგინე-
ბად და ტრფიალებად მოუგიეს გამოძიებათად, რომელთათვსმე ღვთისა-
თაცა და კაცობრივთა და ყოველთავე დაბადებულთათვსცა, – და ამით
სახითა რეცა მძლეობენ ყოველთა ზედა სილაღითა გონებისადათა, ვი-
თარცა ზეშთა-ქმნილნი“-ო (იქვე 68), ზოგი ერები კიდევ „არიან ბუნე-
ბით სადაგნი და მარტივნი და წრფელნი, სიმართლესა ცხოვრებისასა
და უღელისა უმანკობისასა მზიდველნი“, და მხოლოდ „ღვთისად ოდენ
და მკლავისა თვსისა მოსავნი, რომლითაცა უკვე გამოისახვს და საცნაურ იქმ-
ნების სიქველე ჳაბუკისა“-ო (იქვე 68). „ხოლო სხვანი უკვე ნათესავნი სხვა-
თა რათამე მიმართ ღონისძიებათა და ხელოვნებათა მინდობელობენ... და ყო-
ველთავე უკვე თვს-თვსად შეუცავს საზღუარი ტომობისა თვსისა“-ო.
ამგვარად შეიძლებოდა კიდევ, რომ „თვთეულადცა უკვე წარმოვაჩინე შე-
მსგავსებაულებად ნათესავ-ტომობისა თვთოეულისა“-ო (იქვე 69). თუ საე-
კლესიო ისტორიკოსი ასეთს რთულ საკითხებს აქცევდა ყურადღებას და აკვირ-
დებოდა, მით უმეტეს ამგვარ საზოგადო საკითხებს დავით აღმაშენებელის
ტორიკოსსავით განათლებული და ჳკვიანი მწერალი შეეხებოდა.

თვით თხზულებამიაც მოიპოვება ორიოდე ადგილი, რომელიც ჩვენი ავ-
ტორის საზოგადო აზროვნებას ახასიათებს. ქვეყნის უბედურება, მტრის შე-
მოსევა, ან სხვა რამ განსაცდელი შეიძლება სხვა-და-სხვა მიზეზებისაგან ყო-
ფილიყო: ზოგჯერ იგი „ზეგარდამონი, ღვთივ მოვლინებულნი“ იყო „ცო-
დვათა ჩუენთათვს“, ზოგჯერ კიდევ ბუნებრივ ან შემთხვევით მოვლენისაგან
ისე, რომ ადამიანებს შეეძლოთ ეთქვაც: „ესე აღზრვანი წარმართთანი არა
ცოდვათა ჩუენთათვს იქმნეს, არცა ღ~თისა მიერ, არამედ შეცვალებითა რა-
თამე ჟამთათა და დამთხუევითა აღზრვისა საქმეთათა“-ო (*518, გვ. 286).

ამასთანავე ისტორიკოსის სიტყვებითგანა სჩანს, რომ როცა ქვეყანას
უბედურება ღვთის რისხვად ეწვევა ხოლმე, მაშინ უბედურებას განსაკუთრებუ-

ლი სიმკაცრის ნიშანი ატყვია ხოლმე, რომ ადამიანებს მოვლენილ განსაცდელის მიზეზი მაშინვე შეეტყობთ (იქვე).

თვით თხზულებაში ერთი ადგილი კიდევ მოიპოვება, რომელიც ცოტადაც არის მაინც ცნობებს გვაძლევს იმის შესახებ, თუ რა აზრისა იყო ავტორი ისტორიის სხვა-და-სხვა დარგის მეთდებზე. „ამად რა თხრობად მოვიწიე“, ამბობს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ვაებისა ღირსად შევრაცხენ დიდნი იგი და სახელოვანნი მეტყუელნი, – ვიტყვ უკუე უმროსსა და არისტოტელსა ელილინთა¹⁾, ხოლო იოსიპოს ებრაელთა, – რომელთაგანმან ერთმან ტროადელთა და აქილეველთანი შეამკუნა თხრობანი: თუ ვითარ აღამემნონ²⁾ და პ[რი]-ამოს³⁾, ანუ აქილევი და ეკტორ, მერმეცა ოდისეოს და ორესტი ეკუეთნეს და ვინ ვის მძლე ექმნა, და მეორემან ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მწნეკაცე-ბანი და ძლევანი. ხოლო მესამემან ტიტოსმიერნი მეტომეთა თვსთა-ზე-დანი ჭირნი მისცნა აღწერასა. და ვინათგან ამათ ნივთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მოსათხრობლად, ამისთვსცა კელოვნებითა რიტორობისათა განავრცელნეს, ვითარცა იტყვს თვთ სადამე ალაქსანდრე «არა დიდ იყავ აქილევი, არამედ დიდსა მემთხვიე⁴⁾ მაქებელსა უმროსსა». რამეთუ ოცდარვა წელი განგრძობასა ტროადელთა⁵⁾ ბრძოლისასა ვერა[რა] ღირსი ქებისა იქმნა, ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენთა მიმართ წინაგანწყობა სამკამ[ადმ]დე იყო და ვერცა პირველსა კუეთებასა შეუძლეს წინააღდგომად. ჰქონებოდა[თ]მცა ამათ ბრძენთა ნივთად⁶⁾ თხრობათა საქმენი დავითისნი და მათცა აღწერნეს ჯეროვნად მ[ა]თისაებრ რიტორობისა, და მაშინლამცა ღირს ქმნილ იყუნეს ჯეროვნად ქებასა“-ო (*540 – 541, გვ. 307 – 308).

ზემოდ, როცა ეფრემ მცირეზე გვქონდა ლაპარაკი, ჩვენ ვნახეთ, რომ ამ შესანიშნავ ქართველ მეცნიერის აზრისდა თანახმად „ცხოვრებად, ანუ წამებად, ანუ რადცა რად ჰამბავი, გინა მოთხრობად“ შეიძლებოდა ორნაირად ყოფილიყო დაწერილი: ან მარტივად „ლიტონითა სიტყვთა“, ან არადა ხელოვნურად გამშვენიერებული და გადაკაზმულიყოფილიყო. როგორც გამოვარკვით თვით ეფრემს ხელოვნურად დაწერილი „მოთხრობები“ მოსწონდა, მაგრამ სიმართლით-კი უნდა ყოფილიყო აღწერილი (იხ. აქვე გვ. 104 – 107).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსიც ეფრემ მცირეს მოძღვრების მიმდევარი ყოფილა: მასაც, როგორც ეტყობა, მოსწონდა, თუ რომ ისტორიკოსი თავის თხზულებას დასწერდა „კელოვნებითა რიტორობისათა“, „ჯეროვნად რიტორობისა“, მხოლოდ აუცილებლად საჭიროდ მიაჩნდა, რომ ისტორიკოსს არ გაეზვიადებინა, მეტის-მეტად არ „განევრცელა“, და თვით ამბავი, შემთხვევა სწორედ აეწერა: „ნივთნი საქმეთანი“ არ დაემახინჯებინა და სარიტოროდ „ნივთნი საქმეთანი“ ჰქონოდა, ცარიელ სიტყვების რახა-რუხი

¹⁾ ელილთა, ²⁾ აღემნოს, ³⁾ პუამოს, ⁴⁾ მიემთხვიო, ⁵⁾ ტროდაელთა, ⁶⁾ ნივ-დად ბრძენთა;

არ აეტება. როდესაც ისტორიკოსი ამ მეთოდოლოგიურს მოთხოვნილებას აასრულებდა, მარტო „მაშინლამცა ღირს ქმნილ იყუნეს ჯეროვნად ქებისა“-ო. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ჰგონია, ვითამც ასეთი „დიდნი იგი სახელოვანნი“ მწერლებიც-კი, როგორც მაგ. ბერძენთა უმროსი, არისტოტელი და ებრაელთა იოსიპოს, ზოგჯერ, როცა „ნივთნი საქმეთანი არა აქუნდეს კმად მისათხრობელად“, ცდილობდნენ „კელოვნებითა რიტორობისათა“ მოთხრობა „განევრცელათ“. მაშასადამე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი

თითონ მხოლოდ მაშინ მიმართავდა მოთხრობის დროს „რიტორიკის ჯელოვ-
ნებას“, როცა „ნივთნი საქმეთანი“ ექმნებოდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს გარკვეული გეგმა ჰქონია. მისი
თხზულება ორ მთავარ ნაწილისაგან შედგება.

ერთი, რომელიც ისტორიის თავითგანვე იწყობა და უმეტესი ადგილი,
27 გვერდი (*519 – 546, გვ. 217 – 313) უკავია, დიდებულ მეფის სამ-
ხედრო მოღვაწეობას ეხება. იქ საცა ავტორი ამ ნაწილს ათავებს, თვით მასვე
აღნიშნული აქვს: „ესევითარნი უკუე არიან მეფობრივთა მიმოსლვათა მისთა,
წყობათა და ღვაწლთა და ძლევათა, წარმართებათა, პყრობათა და ახუ-
მათა დიდთა მათ და მრავალთა სამეფოთა და სამთავროთა მოთხრობანი და
საქმენი, რომელნი მან ქმნნა და აღასრულნა“-ო (*545 – 546, გვ. 313).

მეორე, უფრო მომცრო ნაწილი, 20 გვერდი (*546 – 566, გვ. 314 –
334), თითქმის ისტორიის დასასრულამდის დავით აღმაშენებლის სამოქალაქო,
საეკლესიო და ზნეობრივ მოღვაწეობას, მეფის „საღმრთოთა და სულიერთა
სათნოებათა“ (*546, გვ. 313) ეხება: აქ მოთხრობილია, თუ როგორ უყ-
ვარდა დავით აღმაშენებელს მწერლობა, წიგნების კითხვა და სხვა-და-სხვა საგ-
ნებზე სჯა-ბაასი, რა ნაირად აფართოვებდა და ამტკიცებდა მეფე თავის მოქ-
მედებასა და სახელმწიფო მოღვაწეობას, რაკი საისტორიო თხზულებებს და
წარსულის საისტორიო მაგალითებს აკვირდებოდა და კარგად შესწავლილი და
შეთვისებული ჰქონდა; აღნიშნულია, როგორ ზრუნავდა ეკლესიისა და ქველ-
მოქმედებისათვის, რა ნაირად გაანთავისუფლა ეკლესია და სამღვდლოებაც სა-
ხელმწიფო გარდასახადებისაგან და ქონებრივად უზრუნველ ჰყო, გზები და
ხიდები გააკეთა, ახალი უმაღლესი სასამართლოები დააწესა, სამეფო შინაურ
მტრებისა და მოღალატეებისაგან გაათავისუფლა და სხვა და სხვა. ერთი სიტ-
ყვით, მეორე ნაწილი მეფის სამოქალაქო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას
გვიხატავს: „საღმრთოთათა და სულიერთა სათნოებათა“, როგორც თვით ისტო-
რიკოსი ამბობს, და არა სასულიერო-საღვთისმეტყველო, ან საეკლესიოს,
როგორც ბ. თ. ჟორდანიას ჰგონია (ქ კბი I, გვ. XLV). თვით ისტორიკოსი
„სულიერთა“-ს საეკლესიოს-კი არ უძახის, არამედ ყველაფერს რაც ადამიანის
სულიერ-ზნეობრივ მოქმედებას, „სათნოებათა“ შეეხება: წიგნების კითხვა და
ცოდნის-მოყვარეობა, მეცნიერება, სამართალი, შინაური პოლიტიკა და სამე-

– 161 –

ფოს მართვა-გამგეობა. ბ. ჟორდანიას სცდება, როცა ამტკიცებს, ვითომც და-
ვით აღმაშენებლის ისტორიის ეს მცირე ნაწილი „გვიხასიათებს მეფის ღვთის-
ნიერებას“ (იქვე, გვ. XLV). პირიქით ისტორიის ამ „სასულიერო“ ნაწილ-
შიაც ღვისნიერ-საეკლესიო ამბებს მცირედი ადგილი უკავია.

თავის თხზულების მეორე ნაწილს ისტორიკოსი ამგვარ შესავლით იწყ-
ობს: „ხოლო ჯორციელთა საქმეთა ესრეთ მომქმედისაგან უკუეთუ ვიეთ-
[თა]მე ჰგონონ, ვითარმედ რადღამცა მოეცალა საღმრთოთა და სულიერთა
სათნოებათა მიმართ მიხედვადმცა¹⁾ და მოგონებად, არა თუ ქმნად, ვი-
ნათგან ფრიადცა კმა არიან ესენი ერთისა, ჯორცთა-შინა-მყოფისა კა-
ცისაგან ქმნად და წარმართებად. და თუ სადა პოვა სამეფო თვისი სიმდაბლ-
[ესა შინა და სიმაღლ]ედ აღიყუანა და თუ სადა დასხნა საზღუარნი და ძლეულ-
ნი ვითარ მძლედ გამოაჩინნა, ამათნი მომგონებელნი²⁾ ნუ უკვე არა იბრაღნენ?
არამედ ეუწყენ მათ, ვითარმედ, უკუეთუ ამათ პირთათვის ვინმე გამოიძიოს
და ზედა-მიწვევითა ვინ ცნობა ინებოს, კნინლა ესე ჯორციელნი საქმენი
წარმოთქმულნი ფრიად უნდოდ და არარად პოვნეს, ვითარცა ნამდვილი³⁾

მცირენი და საწუთონი“-ო (*546, გვ. 313 – 314).

რასაკვირველია ამ ჩვენს ისტორიკოსსაც თავის თხზულების პირველ-სა და განსაკუთრებით მეორე ნაწილში ყველაფერი მოთხრობილი არა აქვს, რაც-კი დავით აღმაშენებლის შესახებ იცოდა, არამედ მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევა. პირველს ნაწილში ავტორი ერთს ალაგას თითონვე ამბობს, „განი-ცადეთლა ოთხთა ამათ წელთა ქმნილნი მისნი, რომელთა მრავალგზის მცირედი მეგულების თქუმად|-ო (*537, გვ. 303). ისტორიკოსი ამავე აზრს უფრო მკაფიოდ პირველ ნაწილის ბოლოსაც იმეორებს: ყველა ზემოთქმულიო ჩვენ „მცი-რედითა, ყოვლად კნინითა სიტყვთა წარმოგვიჩენია დიდთა მათ და მო-სათხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან“-ო (*546, გვ. 313). დავით აღმაშენებლის „სულიერ“ მოღვაწეობითგანაც „მცირედნი მრავლისაგან, ვი-თარცა სასუმელი ერთი მტკუარისაგან, ჩუენცა მივსცეთ თხრობასა“-ო (*546 – 547, გვ. 314), ამბობს ისტორიკოსი. დავით აღმაშენებლის ცოდ-ნისა და წიგნების კითხვის მოყვარეობის დასამტკიცებლადაც ისტორიკოსს მხო-ლოდ ორიოდე მაგალითი აქვს მოყვანილი: „არიან სხუანი[ცა] მრავალნი სა-ცნაურებანი პირისანი, გარნა მე“-ო, ამბობს ავტორი, „ერთილა შევსძინო სხუათა ამათ თანა“-ო (*549, გვ. 316).

დავით აღმაშენებლობითი მოღვაწეობის დასასურათებლადაც ისტო-რიკოსს მხოლოდ ორი მაგალითი აქვს დასახელებული: „ვინათგან ღმერთი ესრეთ განაგებდა საქმეთა დავითისათა და წარუმართებდა ყოველთა გზათა მისთა... არცა იგი უდებ[ებ]და განმრავლებად ტალანტთა, არამედ სრულითა გუ-

¹⁾ მიხილვადმცა; ²⁾ მოგონებულნი; ³⁾ +ი.

ლითა ჰმსახურებდა და მათ იქმოდა, რომელნი ნებისა ღუთისად დაამტკიცნის და სათნო ყოფილად მისდა აღუჩნდის, ვითარცა აწ ითქუას“-ო (*526, გვ. 293). შემდეგ მოთხრობილია, თუ როგორ ააგო დავითმა გელათის მონასტე-რი, მოაწყო ყოველ მხრივ და ეს ადგილი „ყოვლისა აღმოსავლეთისა მეო-რედ იერუსალიმად, სასწაულად ყოვლისა კეთილისა, მოძღურად სწავლულე-ბისად და სხუად ათინად“ შექმნა (*526 – 528, გვ. 293 – 295). მერე აღ-წერილია მეფის „კაცთამოყუარეობისა“ მიერ აღშენებული „ქსენონი“, სა-დაც სწეულები მოათავსა და ყოველის ფრით უზრუნველ ჰყო (*528 – 529, გვ. 295).

დავით აღმაშენებლის სამხედრო ხერხი და მოქმედება ისტორიკოსს ამ გვარადვე აქვს დასურათებული: თურქთა წინააღმდეგ, „მოიმსახურის მეფემან რომლითა მორევა ეგებოდის, რამეთუ უგრძნეულად დაესხის და მოწყვდნის და ესე არა ერთ, გინა ორ, ანუ სამ, არამედ მრავალ გზის, ვითარცა აწ ერ-თი ითქუას“-ო (*531, გვ. 289). მეფის გასაოცარ გულუხვობისა და ქველ-მოქმედების დასამტკიცებლადაც მას ორიოდე შემთხვევა აქვს აწერილი, ხო-ლო ბოლოში იგი უმატებს: „ესეცა მცირედი მრავლისაგან გვითქუამს“-ო (*554, გვ. 322).

დიდებული მეფის მემატეიანეს დახასიათების იმოდენი უნარი ჰქონ-და, რომ ორიოდე სიტყვით არსებითი და დამახასიათებელი თვისებე-ბის აღნიშვნა შეეძლო“. მაგ. დავით აღმაშენებლისაგან აგებულ გელათის მონასტერის სწორ-უპოვარი თვისებები ისტორიკოსს ასე აქვს აწერილი: „აღ-მატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულობათა...¹⁾ ზესთა ჰმატს შუენირებასა ყოველთასა სივრცითა და ნივთთა²⁾ სიკეთითა და სიმრავლითა და მომქმნუ-

ლობისა შესწორებულობითა, რომელთა თანა-მოწმედ მქონან ³⁾ თუალნი მხედველთანი (*527, გვ. 294).

თუმცა ჩვენს ისტორიკოსს საზოგადოდ სიტყვის მოკლედ მოჭრა და მკაფიო დახასიათება ჰყვარებია, მაგრამ ოდნავ რიტორული მჭერმეტყველებაც ემჩნევა, მაგ. ერთგან იგი ამბობს: „ხოლო სპანი ჩუენნი და უფროსად ყოველი სამეფო თუ ვითარ⁴⁾ აღივსო ოქროთა და ვეცხლითა... რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტოს, და, რამეთუ გლებთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყუანდეს ტყუედ, დია, სხუთათჳს. სიტყუა [რადალა სახმარ არს]“-ო (*540, გვ. 307). ან კიდევ, იქ სადაც ისტორიკოსს დავით აღმაშენებლის სამხედრო მოღვაწეობა დახასიათებული აქვს, ნათქვამია: „ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, ვითარმედ ყოველისა სოფლისა ბრძენთა და გამომეტყუელთა ენა იმხილოს. ჯეროვნად გამოწუღილვით[ა] თხ[რ]ბისა [ვერ] მიცემად“-ო (*540, გვ. 306 – 307).

1) ქმნულობისა. 2) ნივითთა. 3) ჰქონან. 4) +ესე

ამ ჩვენს ისტორიკოსს ისტორიული შედარებითი დახასიათება უყვარს და მოღვაწის დასასურათებლად ხმარობს ხოლმე: „ვინ იხილა ნადირობისა შინა ესეოდენ გამარჯვებული? მოსიმახოს ¹⁾ ვინმე ითქმის ებრაელი მოისრობის[ა] და კეთილ-მ[ი]მართებლობისათჳს, ალექსანდრე სპათა შორის მჯობად და აქილევნი კენტავროსისაგან განსწავლულად ელლენთა²⁾ შორის, ხოლო ბაჰრ[ა]მ ჯური ³⁾ სპარსთა შორის მოქმედად უცხოთა და საზრველთა, გარნა ჭემმარიტად ვერცა [ერთი] ამათგან შეესწ[ო]რებოდა ამას“-აო (*548, გვ. 315 – 216).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი ნიჭით უხვად დაჯილდოვებული მწერალია და მისი ნაწარმოები მეთოდების მხრივაც დიდი ყურადღების ღირსია. მართლაც გიორგი ხუცეს-მონაზონსავით იგი შედარებითი მეთოდით სარგებლობს. ხოლო თუ პირველს ამგვარი მაგალითი ერთი-ორი მოეპოვება, ჩვენი ისტორიკოსი პირიქით ხშირად მიჰმართავდა ხოლმე. დავით აღმაშენებლის ღვაწლისა და მნიშვნელობის გამოსარკვევად, იგი თანამედროვე პოლიტიკურ მდგომარეობას ასურათებს, ჩამოთვლილი აქვს ხელ-შემშლელ პირობებისდა მიუხედავად რა-და-რა გაეკეთებია მას, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობისა და საქართველოს წინანდელ მეფეთა ნამოქმედარს ერთი-ერთმანეთს ადარებს და ამგვარად დავით მეფის უპირატესობას ამტკიცებს: „ვგონებ ვითარმედ მამათა და პაპათაგან წარღებული ქუეყანანი, ტყუენი და სიმდიდრენი მრავალ-წილად უკუმოიზღვნა ამან მწნემან და დაამშვიდნა ქუეყანა, განავსო და აღაშენა ყოველი ოჯერქმნილი და გარდამატა ყოველთა ჟამთა მშვიდობისათა და სიმდიდრითა სამეფო ჩუენი ნაცვალთა გარდასრულთა ოჯრებათა“-ო (*545, გვ. 312 – 313).

ზემოთ, როცა გიორგი ხუცეს-მონაზონზე გვქონდა ლაპარაკი, გამოვარკვიეთ რომ მას, შედარების დროს მარტო წარსულითგან-კი არ მოჰყავდა მაგალითები, არამედ უცხო ხალხთა ცხოვრებითგანაც, მაგრამ ყველა მაგალითები ან ებრაელებისა, ან არა და წა მამათა ცხოვრებათაგან იყო ამოღებული (იხ. აქვე 88 – 89). ერთი სიტყვით, მის ერთად-ერთ წყაროდ ძველი და ახალი აღთქმა და საქრისტიანო საეკლესიო მწერლობა იყო: ამის გარეშე მას შედარება არ უცდია, იქნებ იმიტომ რომ წმიდანის ცხოვრებაში ამ გვარი მაგალითების მოყვანა უხერხულად მიაჩნდა.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს შედარებითი მეთოდი სულ სხვა ნიადაგზე აქვს დამყარებული: იგი ამ სამოთხრობო მეთოდს წამდაუწუმ ხმარობდა ხოლმე. ებრაელების ისტორია იქნება თუ ქრისტიანობის, ძველი წარმართ ბერძნებისა თუ სპარსელების ისტორია იქნებოდა, ავტორისათვის სულ ერთია, – მას სრულებით თავისუფლად მოჰყავს ყველა ხალხების

¹⁾ მოსომახოსო. ²⁾ ელელნთა. ³⁾ ბაჰრმჯორი.

და მეფეების ცხოვრების მაგალითები და საქართველოს მდგომარეობასა და საქართველოს მეფის მოღვაწეობას იმ მაგალითებს ადარებს. მისი მხედველობისა და შედარების ასპარეზი ფართო და თითქმის განუსაზღვრელია, მისი აზროვნობა მსოფლიო-ისტორიულ სფეროში დანავადობს. აბა სად აქილევი და სად დავით აღმაშენებელიო, ამბობს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, „რამეთუ ოცდა რვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბროლისასა ვერა რა ღირსი ქებისა იქმნა, ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენტა მიმართ წინაგანწყობა სამ ჟამადმდე იყო და ვერცა პირველსა კუთებასა შეუძლეს წინააღდგომად“-ო (*541, გვ. 308), არც ალექსანდრე მაკედონელს ჩამოუვარდება დავით აღმამენებელიო, „რამეთუ დაღა[ცათუ] წვრილმან ფრთოვანსა ვეფხვსა მიამსგავსა მაკედონელი იგი სიფიცხითა მიმართებლობისა[თა] და მსწრაფლ მიმოვლისა ქუეყანათა შინა და ჭრელად მრავალ ფერობისათჳს ქცევათა და განზრახვათა მისთასა, არამედ ჩუენი ესე გვრგვინოსანი და ახალი ალექსანდრე დაღა[ცა]თუ ჟამითა შემდგომად, არამედ არცა საქმითა, არცა განზრახვითა, არცა სიმჴნითა უმცირე და თვთ საქმეთა შინა, რომელთა მძლედ ითქუმის ალექსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ მრავლთა უმაღლეს მგონიეს“-ო, ამბობს ისტორიკოსი (*536, გვ. 302 – 303).

მაშასადამე სახელმწიფო მოღვაწეთა ღვაწლი განიზომებოდა ან „განზრახვითა“, ე. ი. იმ სამოქმედო გეგმით, რომელსაც ისინი განსახორციელებლად დაისახავდენ, ან „საქმითა“, პრაქტიკული მოქმედებით, განზრახულ გეგმის განხორციელებით, ან კიდევ მხოლოდ სამხედრო გულადობითა და სიმტკიცით, „სიმჴნითა“. მოღვაწენი „მის-ჟამისანი“, თანამედროვენი, ან „ჟამითა შემდგომად“ მყოფნი წინადროინდელთან შედარებით ღირსებისდა მიხედვით შეიძლებოდა ერთი ერთმანერთზე ან „უმცირეს“ და „უმდაბლეს“, ან თანასწორნი და „არა-უმდაბლეს“, ან კიდევ „უმაღლესი“ ყოფილიყო.

ზემოთ ვთქვით, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის აზროვნობა ფართო და მსოფლიო-ისტორიულ ასპარეზს აღწევს, მაგრამ ამასთანავე მისი აზროვნობა ღრმა და ბრძნულია მისი მსჯელობა თავის ზედმიწევნითი თვისებით განმაცვიფრებელია. მან კარგად იცის, რაოდენი ძალა და გავლენა აქვს მოღვაწის პირად ნიჴს და დაუღალავ მოქმედებას, მას ჩინებულად ესმის, რომ უმაღლეს ნიჴიერებითა და თავგამოდებითაც-კი აღჭურვილი მოღვაწე, თვთ უუძღურესი გვირგვინოსანი მეფეც-კი ყოვლად შემძლები არ არის და მისი მოქმედება ქვეყნისა და ხალხის თანამედროვე მდგომარეობითა და საზოგადოებრივ პირობებით არის შეზღუდული. მას შეუენია, რომ მოღვაწე შეიძლება უმწვერვალეს ნიჴითა და ძალით იყოს აღჭურვილი, გენოისი იყოს, მაგრამ თუ-კი ერთი და სახელმწიფოც იმისდა შესაფერისად მომზადებული და დაწინაურებული არ არის, მაშინ

მისი მოღვაწეობა სასურველ ნაყოფს ვერ მოიტანს. თვით ალექსანდრე მაკედონელი ნიჭით სრულებით არა სჯობნიდა დავით აღმაშენებელს, მაგრამ თუ საქართველოს მეფის მოღვაწეობა იმნაირადვე ბრწყინვალე არა ყოფილა, როგორც ალექსანდრესი, მხოლოდ იმიტომ, ამბობს ისტორიკოსი, რომ იმის მოქმედებას ჩვენი სამშობლოს იმდროინდელი მდგომარეობა ხელს ისე არ უწყობდა, როგორც ალექსანდრე მაკედონელსაო: „თუ არა ქართველთა ოდენ სპითა ვერცა რასა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა და თუმცა დავითს სპარსთამცა ჰქონებოდა მეფობა, ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ანუ სხუათა დიდთა სამეფოთა, მაშინმცა გენახნეს ნაქმარნი მისნი“-ო. (*561, გვ. 329).

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება დაწერილია მშვენიერი მხატვრული, კეთილშობილური ენით და ისეთის გულმწრფელობით და იმდენად საგულისხმიეროდ, რომ მკითხველი უნებლედ მისდევს მის მსჯელობას და იბიბილება მის მაღალ-ხარისხოვან მოთხრობით.

ამასთანავე იგი მრავალ ქრონოლოგიურ ცნობებს შეიცავს და უადრეს ნდობის ღირსია. თვითოეული მის ცნობის სიმართლის დამტკიცება შეიძლება უცხო-ქვეყნელ და მეზობელთა ისტორიკოსებთან შედარებით (ამის დამამტკიცებელი მრავალი საბუთები იხ. ქლ ერის ისტორიაში, წ. II, გვ. 506 – 542). თავისდა თავად ცხადია, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების აღდგენილ დედნის გამოცემა აუცილებლად საჭიროა და ამ სტრიქონების ავტორს ამგვარი შრომა განზრახული აქვს.

თამარ მეფის ისტორიკოსი.

თამარ მეფეს ხანას უეჭველია საქართველოში ბევრი აღმწერელი და ისტორიკოსი ეყოლებოდა, მაგრამ ერთის გარდა სხვების ნაშრომი ჯერ-ჯერობით დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს. ამ ერთის თხზულებაც შენახულია „მ~მ დ~ფლს ქცა“-ში, მაგრამ მეტის-მეტად დამახინჯებულია მერმინდელ გადამწერთაგან. ისტორიკოსის ვინაობა, სახელი და გვარი „მ~მ დ~ფლს ქცა“-ში აღნიშნული არ არის, არც სხვაგან სადმე მოიპოვება ამის შესახებ რაიმე ცნობა. საბედნიეროდ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულების დასაწყისია შენახული. ამ მხრივ იგი მეტად საყურადღებოა იმიტომ, რომ „მტ~ნე ქ~ფ“-ს და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოებს სწორედ დასაწყისი აკლია და მხოლოდ თამარ მეფის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღმწერელის თხზულების შესავალისდა მიხედვით ოდნავ მაინც შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, თუ როგორ

იწეობდნენ ხოლმე ქართველი ისტორიკოსები თავიანთ სამოქალაქო საისტორიო თხზულებებს. თამარ მეფის ისტორიას წითურად წინ უძღვის სათაურის სახით ცოტა არ იყოს ბუნდოვანი რიტორული წინადადება:

„რომელმან წყლისა-მოაბადნი რიტორთა მძლეუ! [ჰყავ]?) ყოველთა, ენა უტყუ[ი] მეტყუელ ჰყავ ანგელოზთა მთავრისა, აწ-ცა გან[მი]მატე ენა ბრგუნილი ისტორიათა?) და აზმა[ნ]თა მეტყუელებასა შინა შარვანდედთასა“ო (*593, გვ. 362).

ზემომოყვანილ წინადადებაში ავტორი სთხოვს ღმერთს, რომელმაც უბ-

რალი მებადურნი (წელისა მოაბადნი), მოციქულები, ყველა რიტორთა უმჯობესად გამოაჩინა, ხოლო ანგელოზთა მთავარს მეტყველების ნიჭი უწყალობა, მასაც საისტორიო თხზულების წერის დროს ენა განუმარტოს და ენა-წყლიანობა მიანიჭოს. მაშასადამე თვით ავტორი თავის ნაწარმოებს შარავანდედთა, ანუ მეფეთა ისტორიათა და აზმა[ნ]თა მეტყუელებადა სთვლის. შესაძლებელია თვით თხზულებასაც რქმეოდა, ან რაკი ამ თხზულების სათაური დაკარგულა, მხოლოდ ამიტომ ჯერ-ჯერობით ვუწოდოთ „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, ან არადა „ისტორიათა და აზმანთა მეტყუელება შარავანდედთა“.

„ისტორია“ ბერძნული სიტყვაა და ჰნიშნავს შეკრებილს ცნობას, ამბავს, ისტორიას. საყურადღებოა, რომ ქართულს საისტორიო მწერლობაში ეს ტერმინი, როგორც ეტყობა, პირველად თამარ მეფის ცხოვრების აღმწერელმა შემოიღო.

„აზმანი“ არაბული სიტყვაა. „ისტორია“-სავით იგიც მრავლობითი რიცხვად არის ნახმარი და უდრის არაბულს „აზმანუნ“-ს, რომლის მხოლოდობითი რიცხვი ითქმის „ზემანუნ“-ად და ჰნიშნავს „დროს“, „ხანას“. ეს ორი ბერძნულ-არაბული ტერმინი საუცხოვედ გვისურათებს ჩვენი ისტორიკოსის აზროვნობისა და განათლების ორგვარს ხასიათს. მას შეთვისებული ჰქონდა ორი კულტურა: ბერძნული, ბიზანტიურ-ელლინური, ქრისტიანული და არაბულ-სპარსული, მაჰმადიანური. ამ ორ სულიერ სამფლობელოს მაღალხარისხოვანი განძი მას, ქართველს განათლებულს მწერალს, იმდროინდელ მოწინავე თანამემამულეებსავით შესისხლხორცებული და თავისებურად გარდაქმნილი ჰქონდა.

თამარ მეფის ისტორიკოსის სახელი, როგორც აღნიშნული იყო, შენახული არ არის, მაგრამ ავტორის პიროვნებისა და აზროვნობის გათვალისწინებისა და წარმოდგენისათვის თვით თხზულების გულდასმითი შესწავლა საკმაო მასალებს მოგვცემს.

---

¹⁾ მ~მ დ~ფს ქ~ცა“-ში „სძლიე“. ²⁾ დამატებულია ამ წინადადების მეორე ნაწილისდა მიხედვით. ³⁾ მ~მ დ~ფსი ქ~ცა“-ში აქ (გვ. 362) დამახინჯებულია და სწერია „ესტორთა“, შეად. გვ. 363 „ისტორიოთა“.

ამგვარი შესწავლა სრულს უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი, რომელსაც გიორგი III მეფობაც აქვს მოთხრობილი, თამარის თანამედროვე ყოფილა. მაგალითად ერთგან, სადაც ისტორიკოსი თამარის მამის მიერ სამეფო ტახტზე აყვანასა და დალოცვის აღწერას ათავენს, დასძენს: „ჩანს ვითარ მზე უღრუბლო ჰაერსა¹⁾ მოდღევანდლად დღედმდე კურთხევა მამისა შვილსა... ზედა“-ო (*617, გვ. 391). მართლაც თვით ავტორი თავის თხზულებაში თამარ მეფის დროინდელ საზოგადოებას ასე ეუბნება: „ესეცა უწყით თქუნ მსმენელთა: [დ]ადაცათუ სამიოდ გაჭრი[ლთა], მვეც-ქმნილთა, აჩუნის უღმებელობითა უწყალოთა ქმნა, გარნა იხილეთ, თუ ვითარ სატურფო და ანდამატებრივი მიმზიდველობა აქუს მვეცთა გულებისა“-ო (*664, გვ. 453). იგივე ავტორი ამტკიცებს: დადიანი ვარდან, გუზან, ბოცოს ძე ბოცო და „მათნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაური“ „ჩანან შეწყალებულნი“-ო (*686, გვ. 480 – 418). ხოლო სელჩუკიან სულტანის რუკნადდინზე ნათქვამი აქვს: „რომელი მთავრობს დიდსა საბერძნეთსა, ასიასა და კაბადუკიას ვიდრე პონტოდ ზღუადმდე“-ო (*699, გვ. 497).

ორგან თამარ მეფის ისტორიკოსს თარიღიც-კი აქვს მოყვანილი, და გარკვევით არის აღნიშნული, თუ როდის და რომელს წელს დაუწერია მას თავისი თხზულება. ერთ ალაგას სახელდობრ იგი ამბობს: „გა[ა]ზნაურდეს ქუეყნისა-მოქმედნი და გადიდებულდეს აზნაურნი და გაჯელმწიფდეს დიდებულნი მეფობასა შინა მისსა, რომელი აწ [ჩანს] ჩუენსა დაწერასა შინა ამისსა ათერთმეტთა მოქცევათა ჟამთა თამარ სამგზის-სანატრელისათა ²⁾“-ო (*632 – 633, გვ. 411).

მამასადამე თამარ მეფის ისტორიის პირველი ნაწილი (ანუ ხელთნაწერით 593 – 638 გვ., ხოლო ექ. თაყაიშვილის გამოცემით 363 – 411 გვ.), ესე იგი 40 გვერდი ხელთნაწერით (49 გვ. ნაბეჭდი), რაც გიორგი III-ის მეფობის მთელს აღწერილობასა და თამარის ტახტზე ასვლისა და პოლიტიკურ მოძრაობის ამბავს შეიცავს, ისტორიკოსს თამარის მეფობის მეთერთმეტე ინდიკტიონის დასასრულს დაუწერია. შემდეგი განუგრძია თამარის მეფობის მე-12-ე წლის განმავლობაში. ეს ცხადადა სჩანს შემდეგ წინადადებითგან: „ამის გონებასა ათორმეტსა წელიწადსა შინა“ არავის დამასახიჩრებელი და სიცოცხლის მომსპობელი სასჯელი არ მიუსაჯაო (*633, გვ. 412).

როგორც სჩანს თამარის გამეფების მეთორმეტე ინდიკტიონს საქართველოს უკვე ბევრი დიდმნიშვნელოვანი გამარჯვება და სახელგანთქმული ძლევამოსილება ჰქონდა მოხვეჭილი. თვით ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს კიდევ,

¹⁾ ჰრისა. ²⁾ სანატრელო.

რომ „თამარ..., რომელმან სიმშუიდიტა და[ვი]თიანიტა¹⁾, სიბრძნითა სოლომონიანიტა²⁾, სიმწნეთა და საურავთა³⁾ დღესის და ხვალეს არ მიგდებითა ალექსანდრიანიტა, იპყრნა ზღვით პონტოსით ზღუადმდე გურგანისა და სპერიტგან დარუბანდამდის და ყოველნი კავკასიის იმერელნი და ამერელნი ხაზარეთამდის და სკვითამდი[ს] მიმხმელ იქმნა ცხორებით[ა] და ნეტარებითა“-ო (*633, გვ. 412). ავტორს იქვე ნათქვამი აქვს, თამარ მეფის ეს ძლევამოსილება ქვემოთ იქნება აღწერილი. „სხუანი ზნენი: გამარჯუებულობანი... შკვრცხლ-მოქმედობანი და მხედველობანი შვედ[არ]თანი თუ რანი და რაოდენ იქმნეს, წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმენელთა“-ო (*634, გვ. 413), ამბობს იგი. ამას, გარდა, როცა ჩვენი ისტორიკოსი თამარის მეორედ დაქორწინების ამბავს მოგვითხრობს, იგი ამასთანავე მკითხველს ჰპირდება „წალმართ-წალმართითა მითხრობად წინამდებარეთა“ (*648, გვ. 433) დაუსურათოს ახალ მეფის დავით სოსლანის „გამარჯუებულობანი.“ მართლაც, თამარი 1184 წ. გამეფდა (ქლ ერის ისტორია II, 573), მამასადამე თამარის მეთორმეტე ინდიკტიონი 1196 წ. იქნებოდა. და ისტორიკოსს მაშინ, არამც თუ თამარის მეორე ქმრის შერთვა, არამედ შანქორის ომის (იქვე, II, 608 – 607) აღწერაც შეეძლო. ამ გვარად 1196 წ. ისტორიკოსს თხზულების სწორედ ორი მესამედი ანუ 86 გვერდი (ხელნაწერით 593 – 679) გვ., ხოლო ე. თაყაიშვილის გამოცემა 362 – 474 გვ.) უკვე დამთავრებული ექმნებოდა.

თავის დაპირებას, რომ ისტორიის „მსმენელს“ შემდეგში თამარის „გამარჯუებულებანი“ ეუწყება, ავტორი მართლაც ასრულებს: პირველი და მეორე ქმრის შერთვის ამბავს (გვ. 415 – 448) მოსდევს ვრცელი მოთხრობა, რომელშიაც დასურათებულია „ღვაწლი ომთა და მარჯვებულ[ება]თა“ და აწე-

რილია ომი განძის კარს (*662 – 664, გვ. 450 – 452), რუსის მეორე შემოსევის უკუქცევა (*664, გვ. 452 – 453), შანქორის ოში (*665 – 479, გვ. 454 – 474), შირვანში გალაშქრება (*679 – 682, გვ. 474 – 476) და ომი არტანისა, ძაღინის ჯევისა და პალაკაციოს დასაბრუნებლად (*682, გვ. 476). პირველს ნაწილს, რომელიც ავტორს თამარის მეფობის მეთერთმეტე და მეორმეტე ინდიკტიოს დაუწერია, იქნებ თამარ მეფის მაღალ-ზნეობრივ თვისებათა, სათნოებისა და ღვთისნიერების დამსურათებელი 15 გვერდიც ეკუთვნოდეს, ანუ ის, რაც მოთავსებულია ხელთნაწერში 683 – 698, ხოლო, ე. თაყაიშვილის გამოცემაში გვ. 476 – 495. ეს თხუთმეტი გვერდი თითქოს პირველი ნაწილის დასასრულია, იგი აბოლოვებს ამ ნაწილს. ისტორიკოსი ამბობს: თამარ მეფე ძლევა-მოსილი იყო, საქართველოს მხედრობამ

1) მ-მ დ-ფს ქ-ცა-ში დათმენითა, ქ-ცა – დავითიანითა. 2) გასწორებულია „ალექსანდრეანი“-ს მიხედვით, მ-მ დ-ფსი ქ-ცა – სოლომონიანთა. 3) მ-მ „ქ-ცა და ქ-ცა – სიმხნითა და სურვითა.

ესა-და-ეს გამარჯვება მოიხვეჭა, მაგრამ სახელოვანი დედოფალი იმდენად თავდაბალი და სათნო იყო, რომ ამგვარმა დიდებამაც ვერ გამოუცვალა მას ხასიათი, „ვერ შეიტყუა საშუებელმან ამის საწუათროსანმან, არცა მეფობამან გვრგვინსამან და სკიპტრ[ის]ამან, არცა ქვათა პატიოსანთა უხუად ქონებამან, არცა სპათა სიმრავლემან და ედეოდენ[მან] სიმცნემან, რომელ სიტყუამან ცხად ყოს, არა მიდრ[ი]კა, ვერცა წარიპარა სიმდიდრემან, ვითარ ძუელ ოდესმე მეფენი მრავალნი“-ო (*683, გვ. 477 – 478). შემდეგ მოთხრობილია ეკლესიებისათვის ხელსაქმის შეწირულება (*684 – 685, გვ. 470 – 480), გულმოდგინე ლოცვა (*685 – 686, გვ. 480), მისი მართლმსაჯულება და მოწყალება (*686, გვ. 480 – 481), ქართველთა და სომეხთა სარწმუნოებრივი პაექრობა და ცილობა (*687 – 697, გვ. 481 – 494), რომელიც ქართველების გამარჯვებით დამთავრდა. ისტორიკოსს ქართველთა ძლევა-მოსილება ღვთის წყალობად მიაჩნდა: „ესევითარი ნიჭი და პატივი მიმადლა მის მიერ შეყვარებულმან ღმერთმან თამარსა“-ო (*697, გვ. 494). შემდეგ აღწერილია ვარძიის მონასტრის აგება და უცხოეთშიაც მრავალი ახალ მონასტრების შემკობა და აშენება თამარის მიერ (*697 – 694, გვ. 498 – 495). ერთი სიტყვით, ამ თხუთმეტი გვერდით ავტორს ჰსურდა დაემტკიცებინა, რომ თამარ მეფე მართო სამხედრო საქმეებით და ძლიერებით-კი არ იყო გატაცებული, არამედ სელიერს, სამართლისა და ზნეობრივსა და სარწმუნოებრივს საქმეებზედაც ზრუნავდა. ისტორიკოსს უნდოდა ამ მხრივაც დაეხასიათებინა უკვდავ დედოფლის დიდბუნებოვანი თვისებები.

მაინც-და-მაინც საფიქრებელია, რომ როცა ჩვენი ისტორიკოსი ამ 15 გვერდსა სწერდა, მაშინ ის ძლევა-მოსილი ლაშქრობა, რომელიც კარისა და მის გარემო ქვეყნების დაპყრობითა და რუკნადდინის საშინელის დამარცხებით დამთავრდა, ქართველებს ჯერ გამოვლილი არა ჰქონიათ, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ავტორი ამ ამბებს იქვე მოგვითხრობდა, სადაც მას სხვა სამხედრო საქმეებზე აქვს ლაპარაკი. ხოლო ამის შემდეგ მოაქცევდა იმას, რაც ზემოაღნიშნულს 15 გვერდზე არის მოთავსებული. ამასთანავე მაშინ ისტორიკოსი იმ პატარა ცნობასაც, რომელიც მას რუკნადდინის დამარცხების ამბავის შემდგომ აქვს მოყვანილი, – „თამარ უმეტეს შეუმატებდა ღ-თის მსახურებასა, ეკლესიათა და მონასტერთა კაზმასა და შენებასა, ობოლთა და ქურითა შეწყალებასა და სიმართლისა მოფენასა“-ო (*706, გვ. 508 – 509), –

იმავე 15 გვერდს მიაყოლებდა. ეხლა-კი ეს ორიოდ სტრიქონი გამეორებას უფრო მიაგავს და მხოლოდ იმას ამტკიცებს, რომ ისტორიკოსს თხრობის წესად ჰქონდა მიღებული, სამხედრო ქველობის შემდგომ აღწერილი ყოფილიყო გვირგვინოსანის სულიერი და ზნეობრივი მაღალ-ხარისხოვანი თვისებანი. მაშასადამე თამარ მეფის ისტორიკოსის ნაწარმოების პირველი ნაწილი უნდა ხელნაწერში 698 გვერდზე თავდებოდეს, ხო-

– 170 –

ლო ეი თაყაიშვილის გამოცემაში 495 გვერდზე. ამ გვარად ზემომოყვანილითგანა სჩანს, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი“ ქრონოლოგიურად, დაწერის თარიღისდა გვარად შეიძლება ორ უმთავრეს ნაწილად დაიყოს: პირველი ავტორს დაუმთავრებია თამარის მეფის მე-11 – 12-ე ინდიკტიონს, მეორე ამის კარგა ხნის შემდგომ არის დაწერილი.

თხრობის წესის იგივეობა ისტორიის ორსავე ნაწილში ამტკიცებს, რომ ამ თხზულების მეორე ნაწილიც იმავე ავტორს ეკუთვნის, რომელმაც პირველი დასწერა. ამ აზრს თვით წერისა და ენის შემდეგი ერთგვარობაც ადასტურებს: თამარის ისტორიკოსს ჩვეულებადა აქვს, რომ როდესაც სამეფო და სამხედრო დღეკეთილობის დასურათების შემდგომ იგი იძულებული იყო რაიმე სამწუხარო შემთხვევა აეწერა, ამნაირს ამბავს ყოველთვის პატარა წინადადებას წინ წაუძღვანებდა ხოლმე, რომელშიაც ავტორი ამბობდა, რომ ქვეყნიერ ბედნიერებას მუდამ მწუხარებაც თან ახლავს. მაგალითად, თამარის დედის გარდაცვალების აღწერას ამგვარი სიტყვები წინ უძღვის. „შემდგომად ამისა დღეკეთილობასა და სუესრულობასა შინა მოიწია თანანადები სოფელსა ამას შინა (*617, გვ. 392). გიორგი მეფის გარდაცვალების ამბავსაც ავტორი შემდეგ წინადადებით იწყობს: „ამას ესევითარს სისრულესა სოფლისა მონაგებთა და დიდებათასა აჰა მოიწია ჟამი ევას წყევისა და ადამის ცთომათაგან დანასაჯი“-ო (*619, გვ. 394). გამეგებულ გიორგი რუსის შემოსევას იგი ასე მოგვითხრობს: „ამას ესევითარსა მშვიდობასა, მარჯუებასა და ზეობასა შემოვიდა უცხო რამე უმსგავსი საქმე“-ო (*640, გვ. 422). დავით სოსლანის სიკვდილის ამბავს წინ უძღვის სიტყვები: „ესრეთ სიხარულსა შეუდგს მწუხარეობა“-ო (*706, გვ. 509).

ორისავე ნაწილის აღმწერელი რომ ერთი და იგივე ავტორი უნდა იყოს ეს იმიტაც მტკიცდება, რომ პირველსაში და მეორესაში როდესაც თხრობა დიდ-მნიშვნელოვან საგანს უნდა შეჰხებოდა, ნათქვამია ხოლმე: ან „უდიდეს[თა] ჯელ-ყო საქმეთა, რომელთა საქმისა მომთხრობელად მოწევნული მყის¹⁾ თავსა შორის ჩემსა უკმოსა და უგონოსა²⁾ [მსგავსად ვ]პოები³⁾.. და კულად [დუმილი] საქმეთა დიდთა⁴⁾, კეთილთა დავიწყ[ებ]ად⁵⁾ შეიქმს⁶⁾ [და] არა ჯერვიჩინე დადუმებად რომელნი ზესთა ძალისა არიან არა ჩემთვს ოდენ, არამედ ვჰგონებ პირველ[თა]ა⁷⁾ სიტყვსა-მოქმედ[თა]ა“-ო⁸⁾ (*682 – 683, გვ. 476 – 477). ანკიდევ – „ვინათგან უდიდესნი საქმენი წინა⁹⁾ მდებობენ, ვითა თქმულ არს, ვინცა მცნა მე ფრთები ტრედისანი“-ო (*686, გვ. 481), ან არა და – „უდიდმს[ნი] საქმენი აღმომიჩნდეს და... არა შესტყვისი არს ჩემდა ამათ

¹⁾ მაყის; ²⁾უგუნებოსა; ³⁾ იპოებოდი. ⁴⁾ საქმითა დიდითა, ⁵⁾ დავიწყებით ⁶⁾ შეიქმნა, ⁷⁾ პირველად ⁸⁾ მოქმედად, ⁹⁾ წმიდასა.

– 171 –

მოთხრობა, არამედ დიდთა სიტყუისა მოქმედთა¹⁾ პირველთა“-ო (*669, გვ. 496), ან და – „არამედ სხუა[ნი] უდიდეს[ნი] საქმენი აღმოუჩნდეს“-ო (*710, გვ. 515). ყველა ზემომოყვანილი მაგალითები უფლებას გვაძლევენ დავასკვნათ, რომ ორივე ნაწილი ერთს ავტორს ეკუთვნის.

ისტორიის მეორე ნაწილი „ჟამითი-ჟამად“ უნდა იყოს დაწერილი: პირველად, როგორც სჩანს, რუკნადდინის დამარცხების შემდგომ. ამ დროს უნდა დაეწერა მას კარის და გარემო ქვეყნის აღება და რუკნადდინის საწინააღმდეგო ძლევამოსილი ლაშქრობა. ამ სამხედრო გამარჯვებათა აღწერილობას ზედ მისდევს მოთხრობა თამარის ზნეობასა, სარწმუნოებასა და, სამართლიანობაზე მზრუნველობის შესახებ (ესე იგი, ხელთნაწერით 699 – 706 გვ., ხოლო ე. თაყაიშვილის გამოცემით 495 – 509 გვ.).

ამ თხზულებას ბოლო რასაკვირველია უნდა შეცვლილი ჰქონდეს და აკლდეს. გასაოცარია სწორედ, რომ თამარ მეფის სიკვდილის აღწერა მეტად მკრთალია და მოკლე: „მიიცვალა მეფე თამარ ჳმელსა დგომასა შინა, მოიწია მწუხარება მიუთხრობელი (*721, გვ. 530). თვით გარდაცვლელის თარიღიც აღნიშნული არ არის. დასაფლავების შესახებ ნათქვამია მხოლოდ: „წარიყვანეს სამკვდრებელსა მათსა გელათს და დამარხეს სამარხოსა პატიოსანსა და დაუტევა სამეფო ძესა თვისსა ლაშას“-ო (*722, გვ. 533) და ამ წინადადებას მოულოდნელად ზედ მისდევს: „არსენი იტყვის: «იყავ ნელი (?) მეფე, მთავარი, სიონი და... იოვანე იტყუის ჳირჳიმელი... დავით თქვა ზესთა განდიდეს“ (*722, გვ. 533 – 535). ეს ალბად თამარ მეფის დასაფლავების დროს წარმოთქმული სიტყვების პატარ-პატარა ნაწყვეტები უნდა იყოს, ხოლო ვიღაც დავითის ნათქვამს შემდგომ მოთხრობა ერთბაშად სწყდება შემდეგის სიტყვებით, „და აქ[ი]ლევისებრ²⁾ ძალით მპყრობელად გმ[ლა]თსა (?) ჳამს ის (?) დიდება ღთისა“ (*722, გვ. 535). ცხადია, რომ ავტორს ასე უცნაურად არ შეეძლო დაებოლოვებინა თავის თხზულება. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ისტორიის ბოლო შეცვლილი და შემოკლებული იყო მაშინ, როდესაც იგი ქცის კრებულში შეუტანიათ და ზედ საქართველოს შემდეგ-დროინდელი ისტორია მიუდევნებიათ.

ყურადღების ღირსია, რომ როგორც ფ. გორგიჯანისძეს თხზულებით-განა სჩანს (პეტერ. სააზიო მუზეუმის Mscr. Georg. № 6, გვ. 91 – 92), იმის დროინდელ ხელთნაწერებშიაც თამარ მეფის ისტორია თურმე ამნაირად თავდებოდა. მაგრამ შევსებული ქცაში თამარის მეფობის ბოლო იმდენად თვალსაჩინოდ განირჩევა „მმ დღლ ქცა“-საგან და ამასთანავე იმდენად შინაარსიანია, რომ უნებლიედ ორგვარი აზრი იბადება: ან „ქცის“-ს შემავსებელს შეიძლება „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“-ს სრული ხელთნაწერი ჰქონოდა და იქითგან შეევსო მმ დღსი ქცის ტექსტი, ან არა

¹⁾ დიდისა სიტყუის ამოქმედი. ²⁾ აქლემისებრ.

და სხვა რაიმე ჩვენთვის უცნობ ძველი წყაროებით უსარგებლნია. რასაკვირველია შემავსებელს ორსავე შემთხვევაში თამარის ისტორიის დასასრულის ენა პოეტურად შეუფერადებია.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, წარჩინებული კაცი ყოფილა. მას მიუღია მონაწილეობა დიდებულთა იმ ბჭობაში, რომელიც ირჩევდა თამარისათვის საქმროს. აი რას ამბობს იგი პირველ ქმრის არჩევაზე: „გამო-

ვი[და ვი]ნმე ჩუენდა მეტყუელი¹⁾ მკვიდრთა ტფილისისათ[ა]განი²⁾ თა-
ვადი და მეფეთა-მეფისაგან წყალობა-ველდასხმული³⁾ ამირა[დ] ქართლისა და
ტფილისის[ა] სახელითა აბულასან⁴⁾ (*635, გვ. 415) და საქმროდ ანდრია
დიდის რუსთა მთავრის შვილი გვირჩიაო. მას მარტო ამ რჩევაში-კი არ მიუ-
ღია მონაწილეობა, არამედ როგორც სჩანს იგი ეკუთვნოდა იმ ჯგუფს, რო-
მელსაც ამგვარ საკითხის გადაწყვეტის უფლება ჰქონდა. იგი მაგალითად ამ-
ბობს: „მოსრულ იყუნეს ორთა მეფეთა შვილნი... მოჰაჯენი და მთხოველნი...
ვითარ ღირს რა[თა]მცა ვყავით მოწონებად და მიხდომად ბედსა ამას
საზესთაოსა და... უქმ იქმნა განზრახვა მათი“-ო (*636, გვ. 417).

მაგრამ ამასთანავე უეჭველია, რომ თამარის ისტორიკოსი სამეფო კარის
კაცი, ხელმწიფის სასახლეში მყოფი ხელისუფალი არა ყოფილა. ეს იმითა
მტკიცდება, რომ ავტორს თამარის შინაური ცხოვრების გარემოება და ამბავი
პირადად-კი არა სცოდნია, არამედ კარისკაცთაგან ჰქონია გაგონილი. თამარ
მეფის გულმოდგინე მორწმუნოებაზე იგი მაგალითად ამბობს: „საეკლესიო ლო-
ცვა და წესი ლოცვისა დაუკლებლად აღესრულებოდის [ვითარ] ტიბიკონი მოა-
სწავებდა განწესებასა პალესტინისა⁴⁾ მონასტრისა[სა]. მოგვითხრობს ყო-
ველი სრულიად დარბაზის კარს მყოფი: «წირვად ვერვინ დააკლდებოდა»-ო
(*685, გვ. 480).

ისტორიკოსს დიდებული გვირგვინოსნის მაღალ-ზნეობრივი ქველმოქმე-
დებაც მხოლოდ ამბავად გაგონილი ჰქონია, თითონ-კი, როგორც სჩანს, იმდე-
ნად დაახლოვებული არა ყოფილა, რომ დედოფალის შინაური ცხოვრება თავის
თვალთ ნანახი ჰქონდეს. ჩვენს ავტორს გადმოცემული აქვს, დიდებული თა-
მარი ცდილობდა ქველმოქმედებისათვის თავის შრომით შექმნილი ქონება მოე-
ხმარებინა. „თქმულ⁵⁾ არს ესეცა, დადა[ცა]თუ მოუწყობელ არს სიტყუა
[ესე]“, ამბობს იგი „ვითრმედ «თვისთა ჳელითა ამასცა შურებოდა, რომელ
მის დღისა საჭამადი მისი და[ა]ფას[ის] [და] რაოდენ დღევ შეჭამის, ჳელით
საქმარი მისი განყიდა და ეგოდენ[ი] ფასი გლაზხთა აველსაქმრა [და] მისცნა
არა სამეფოთა შემოსავალთაგან“-ო (*685, გვ. 480).

რომ თამარის ისტორიკოსს მეფის კერძო ცხოვრების ამბები გაგონებით
სცოდნია, ამას შემდეგი წინადადებაც ამტკიცებს: „ხოლო ესე თქმულ (გვ.

¹⁾ მეტყუელნი; ²⁾ შინა; ³⁾+და. ⁴⁾ აბულოსან. ⁵⁾ პალესტინისასა.

506) არს, რომელ მეფისა თამარისა ოძრჯეს ყოფასა შინა ეახლნეს¹⁾
შავთელი ივანე ევლოგი და [იყო] ვედრება დღისი²⁾ და ღამეთა-გათევა ლაშ-
ქართა გამარჯვებისათვის... ანასდა[დ] ჳმა ყო, ევლოგი დაეცა ჳმუნვის სახედ
და ვითარ აჰა ესერა სამგზის მეყვსეულად (გვ. 507) ახლტა, ჳმა ყო; «აჰა
წყალობა ღუთისა სახლსა ზედა თამარისა მოიწია»... ამისათვის დაწერეს დღე
და ღამე და ჟამი იგი“-ო (*705, გვ. 568).

თამარ მეფის ისტორიკოსი დარწმუნებული იყო, რომ ადამიანთა და სა-
მეფოთა ცხოვრებაში ყველაფერი ღვთის წინასწარ განკარგულებაზეა დამოკი-
დებული. აი მაგალითად რას ამბობს იგი როცა ამთავრებს მოთხრობას იმის
შესახებ, თუ როგორ გადურჩა გიორგი III და ქართველობა მტრების უეცარ
დავდასხმას: „ყოველმან მცნობელმან და წარმკითხველმან ამისმან საზ-
ღვარი დასდევ“... დიდი ბასილი მნათ[ობ]ი კესარი[ი]სა «ბუნებით-მეტ-
უელეებასა შინა არსთა³⁾ ქმნილებისასა ექუსთა დღეთასა» [იტყვს] ვითარ[დ]
«ჩიტი ალკუნი ბაგესა ზედა ზღვისასა დამსხმელ იქმნების კუერცხთა. ოხრა-

ნი და ლელვა-ტეხილებანი ზღვისანი ვით არა⁴⁾ გარდაჯდებიან ბრძანებასა ლუთი-სასა და მცველ ექმნებიან⁵⁾ თესლოვნებისაცა აღკუნისასა⁶⁾» – აწ[ცა] უკუე-თუმცა მიეშვა ზენასა განგებასა⁷⁾ და არა წინააღმდეგომ ექმნეს⁸⁾ გაქცევასა სულტნისასა, დამცაქცეულ იყუნეს ყოველნი მალნარნი სარკინოზობი-სანი, და ეგრეთვე არა თუმცა უკუნ ექცივნეს შიშსა და სიმძნესა მეფი-სასა და სპათა მისთასა, წარტყუენილ იყუნესმცა უმანკონი არენი და ად-გილნი [სამეფოსა ამისანი]“-ო (*609, გვ. 381).

ამასთანავე ისტორიკოსის შეხედულებით ღვთის განგების „მიშვება“-სა და „წინააღდგომა“-ს თავისი მიზანი ჰქონდა: სწორედ ამ საშუალებით „სწურ-თიდა“ განგება ადამიანთა ნათესავს, ბოროტებასა და გარყვნილებაში ჩაფლულს ერს გონს მოიყვანდა და გამოაფხიზლებდა, წრფელს ცხოვრებას მოაძებნინებ-და. ამიტომ ღვთაება მრავალფერს საშუალებასა ხმარობს კაცთა მოსარჯულებ-ლადო: „უწყოდით, რომელ წურთვათა⁹⁾ სივრცე დიდფრიად არს, რამეთუ კეთილთა და კეთილ-გამგონეთა ნიჭთა აღჩენითა¹⁰⁾ სწურთის, კეთილად დართვითა, ძლევ[ის]ა მინიჭებითა: რამეთუ კეთილსა სულსა [ჰჰხედავს] ვითარ იტყვსცა დღე (?) ბრძენთა¹¹⁾ პლატონ: «კეთილი კეთილთა[თვს] არს კეთილ¹²⁾, ვინა იგივე კეთილი ბოროტთათვს ბოროტ» (*654 – 65,5, გვ. 441).

მაშასადამე, როდესაც უზენაესი განგება ჰხედავდა, რომ ერი კეთილი იყო და მხოლოდ დროებით გადუხვია სიმართლის გზას, მაშინ მცირედ „მიუშვებ-და“ და დასჯიდა ისე-კი, რომ ეს სასჯელი კეთილად დაბოლოვებულიყო და მაინც გამარჯვება მიჰნიჭებოდა. ურჩს ერს სასჯელიც შესაფერისი ექნებოდა.

1) ეხილნეს. 2) ღ~თისა. 3) არსთა არს. 4) ვითარ. 5) ექმნების. 6) აღკუნისათა. 7) განგებისასა. 8) ჰქონდეს. 9) წურთითა. 10) აღჩენითა. 11)+ ხე დ~ვს. 12)კეთილი.

თამარ მეფის ისტორიკოსმა მარტო ის-კი არ იცის, რომ შვილებმა შეი-ძლება მშობელთა ხორციელი თვისებები დაიმკვიდრონ, როგორც მაგ. ლაშა გიორგის შესახებ ნათქვამი აქვს: „ოდეს დახატული ბუნებისაგან იშვა და წარმოიჩინა1), მოაქუნდეს თვს²⁾ შორის ხატნი და სახენი თვსთა დამს[ა]-ხთა მშობელთა“-ო (*660, გვ. 447 – 448). ეს არც გასაკვირველია, – არამედ მას სცოდნია, რომ ადამიანს შეუძლიან თავის წინაპართაგან სულიერი თვისე-ბები დაიმკვიდროს. დაკვირვებით მას შეუგნია, რომ კაცს შეიძლება დაბადებით-განვე თანდაყოლილი, მემკვიდრეობითი ხასიათის მიდრეკილება ჰქონდეს. ამ-გვარ თანდაყოლილი, მემკვიდრეობითი ხასიათის მიდრეკილება ჰქონდეს. ამ-გვარ თანდაყოლილს სულიერსა და ზნეობრივს თვისებას იგი „თანაშთამო-მავლობა“-ს უწოდებდა, „გუარისაგან მოაქვნდა“-ო ამბობდა ხოლმე ის-ტორიკოსი. ხოლო როდესაც მემკვიდრეობითი ხასიათი ბოროტის თვისებისა იყო, ამას „გუართა-უბედურობა“ ერქვა.

აი მაგალითად რას ამბობს ისტორიკოსი გიორგი III-ის ძმისწულის დე-მეტრეს განდგომილების შესახებ: „უშიშობა ღმრთისა და გარდამავლო-ბითა მოქმედება სჯულისა ქრისტეს მცნებათასა, ვითარ [არს] თანაშთამო-მავლობა და გუართა-უბედურობა ამის სამეფოსა [მ]კვდრთასა³⁾, ვი-ნათგან დავითცა მამამან მისმან ღალატსა და განდგომილებასა შინა მამისა მის-[ისასა] დემეტრესსა ამოსწყვდ[ნ]ა ამის სამეფოსა დიდებულნი“-ო (*613, გვ. 386). შემდეგ იმავე ავტორს აღნიშნული აქვს, რომ ამირპასალარი ზაქარია მჭარბელი იყო „ჰნედ გამოჩენილი მთავარი ჟ[ა]მთა ამათ, რამეთუ გვარისა-განც[ა] მოვეაქვნდა რამეთუ⁴⁾ იყო ნათესავი არტაქსერქსი მჭარგრძელისა“-ო

(*718, გვ. 525 – 526).

პოლიტიკურსა და სახელმწიფო ცხოვრებაში თამარ მეფის ისტორიკოსი ერთ-მთავრობის მოტრფიალე ყოფილა, მრავალმთავრობას თანა სდევს უწყესობა და შუღლი: „ვითარ არს¹⁾, წესი მრავალ-მთავრობისა, შეიქმნა შური და კდომა“-ო (*668, გვ. 455), ამბობს ერთგან ჩვენი ავტორი.

სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავით იგიც მეფის პოლიტიკის მომხრე არის. მას არც დიდ-გვარიან ჯელისუფალთა გაფიცვა მოსწონს და უკმაყოფილებით ამბობს: „იწყეს რომელთამე ძუელებრი კაცთა-დაუდგომლობისა საქმე“-ო (*628, გვ. 404 – 405). მაგრამ არც ყუთლუარსალანის თანამოაზრეთა და თანაშეფიცულთა განზრახვა მოსწონს, რომ ისანში კარავი დადგმულიყო და შიგ განსაკუთრებული დაწესებულება მოთავსებულიყო, რომელსაც მეფის უფლება უნდა შეეზღუდა (იხ. ქლ ერის ისტორია II, გვ. 577 – 582). იგი პირდაპირ ამბობს „ესე ვითა საწყინელი იყო დასასრული[სა] ჯელმწიფობისა პატრონისა[სა] მიმცემელი, ესრეთ იწყინა“-ო (იქვე).

1) წარმოაჩინა. 2) თვისი 3) კეთესა. 4) რომელ. 5) ვითარი.

საზოგადოდ ისტორიკოსი ღრმად დარწმუნებული იყო, რომ მეფეთა წინააღმდეგ განდგომა და მოქმედება ყოველი ძველთა და ახალთა „უბოროტესი“ საქმე იყო და არას დროს კეთილი შედეგი არ მოჰყოლია. ამიტომ იგი ამტკიცებდა კიდევ, რომ „უკუეთუ ამის სამეფოსა განდგომა პატრონთა უნებელ.. ქმნილა, – რომელი დაწყებითგან სოფლისათა არავის ოდეს სადა უნახავს წარმართებული და გამარჯუებული, – გარნა ეგრეცა თვისთა და ნატამალთა, შვილთა და ძმათა ამის სახლისათა მიზეზითა ქმნილა“-ო (*649, გვ. 434).

თამარ მეფის ისტორიკოსი ღრმად განათლებული და დაწინაურებული ადამიანი ყოფილა, სახელმწიფოს „შიშითა და ზარითა“ და ყოველგვარ „მესისხლეობისა“ და „მიმძლავრების“ საშუალებით მართვა-გამგეობის წინააღმდეგი და და „მშვიდობის მყოფლობის“ მოტრფიალე. თამარის ისტორიკოსი მაგალითად აღტაცებული მოგვითხრობს, რომ დიდებულმა სიკვდილად დასჯა და ყოველგვარი დამასახიჩრებელი სასჯელი მოსპო საქართველოში: „ამას გონებასა ათორმეტსა წელიწადსა შინა არცა თუ ტაჯგანანი უბრძანა ვის კვრას, კიდე-მქონებელი ყოვლისა მესისხლეობისა და ბნე-

ლობლობისა და ასოთა-მიღებისა, ნება-აღსრულებული, შიშისა და ზარის დამგედებელი, და მშვიდი და მშვიდობის მყოფელი იშვებს და სუფევს [მშვიდობა]

სამეუფოთა სამფლობელოთა შინა მისთა, რომელ არა-სადა ვის უხილავს

თუნიერ ამისსა ესევითარსა კაცისა უნებლობასა შინა უნებელად და მშვიდობით დაჭირვა [და] მოწურთა კაცთა ქედფიცხელობისა და გონება-ურჩებისა“-ო (*633, გვ. 412), ამბობს იგი.

ამასთანავე ჩვენი ავტორი აღფროვანებულია თამარ მეფის ზნეობრივ სიფაქიზით, მის დაუშრეტელ გულკეთილობით, მის მშვიდ და ნაზ ხასიათის მიმზიდველობით, მის წრფელ გულშემატკივრობით დავრდომილთა და გლახაკთადმი. მან კარგად იცის, რომ მთავრობა და ბრძანებლობა, სიმდიდრე და პატივი ადამიანის ბუნებას ხშირად ამახინჯებს ხოლმე და რყვნის. თამარის სულიერი სიმშვიდე და თავდაბლობა მეფობრივს ცხოვრებასა და დაუშრე-

ტელს სიმდიდრეს შეუცვლია. ამიტომაც არის რომ მისი ისტორიკოსი ამ გარემოებას განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს და ამბობს: დიდებული გვირგვინოსანი „ვერ შეიტყუა საშუებელმან ამის საწუთროსამან, არც მეფობამან გვრგვინსამან და სკიპტრ[ის]ამან, ამან, არცა ქვათა პატიოსანთა უხუად ქონებამან, არცა სპათა სიმრავლემან და ესოდენ[მან] სიმცნემან... არა მო[ჰ]-დრიკა, ვერცა წარიპარა სიმდიდრემან, ვითარ ძუელ ოდესმე ოდესმე მრავალნი და უმეტეს ამის სანატრელისა მამა, ყოველთა ბრძენთა უპირატესი და უამეს[ი] სოლომონ. ესე უბრძენე[ს] იქმნა ბრძენისდა მისა... რამეთუ ღამე-ყოველ მღვიძარება, ლოცვა, მუკლ-დრეკა და ცრემლითა ვედრება[დ] ღამესა ზე-მდგომ-

რობითა საკვრვებელ აქუნდა და ღამე-ყოველვე ჯელსაქმარი, რომელი გლაჯაკთა მიეცემოდა“-ო (*683, გვ. 477 – 478).

თამარ მეფის ისტორიკოსის მჯელობა, მისი განათლება, ნაკითხობა და აზრთა მიდრეკილება მეტად ძნელი შესასწავლია, მეტად რთული პიროვნების პატრონი უნდა ყოფილიყო იგი: ერთსა და იმავე დროს მას შეთვისებული აქვს საწარმართოცა და საქრისტიანო მწერლობა და აზროვნობაც ისე, რომ მკლევარი ვერ გაიგებს რა ხელობისა, ან რა საქმის კაცი იყო იგი?

ბევრჯერ იგი ისე ლაპარაკობს, რომ ადამიანს ეჭვი ებადება სასულიერო კაცი ხომ არ იყო. მას მაგალითად მოთხრობილი აქვს, რომ თამარ დედოფალს სიზმარში უნახავს, ვითომც იგი ბრწყინვალე სასახლეში იყო, რომელშიაც ძვირფასი ტახტები და საჯდომები იდგა. თამარმა იფიქრა, საუკეთესო საჯდომი ალბად ჩემთვის იქნება, მივიდა და ის-ის იყო უნდა დამჯდარიყო, რომ უცებ ნათლითა მოსილმა კაცმა შეაყენა და უთხრა: ეს საჯდომი შენთვის დამზადებული არ არისო. „მეფე იტყოდა: «ვინ უპატიოსნეს არს ჩემსა, რომელმან დაიპყრას უპატიოსნესი საჯდომი»? მან თქუა: «საყდარი ისი შენისა დიასახლისისა არს ამისთვის, რომელ ათორმეტთა მღუდელთა მისთა ჯელთა შესთული ჰმოსიეს [შესამოსელი]... ამისთვის იგი უზეშთაეს შენსა არს“-ო (*684 – 685, გვ. 479). ამ მაგალითში ნათლად გამოსჭვივის გარეგნული და ფორმალური შეხედულება ადამიანის უპირატესობაზე. ამ შეხედულობას ცხადი ეკლესიური და მღვდლური ელფერი ადევს, თითქოს მთელი ქრისტეს მოძღვრების შინაარსი მღვდელთათვის შესამოსელის შეკერვა და შეწირვა ყოფილიყოს?

მეტის-მეტი ვიწრო სარწმუნოებრივი ხასიათი აქვს აგრედვე მთელს მოთხრობას ქართველ-სომეხთა პაექრობისა და შეცილების შესახებ, რომლის დროსაც იოანე კათოლიკოზმა მართლმადიდებლობის გამოსარკვევად და გადასაწყვეტად იმაზე უკეთესი ვერა მოიგონა რა, რომ სეფისკვერი მშვიერ ძაღლისათვის გადაეგდოთ და რომელ სარწმუნოების სეფისკვერსაც ძაღლი არ შესჭამდა, ის სარწმუნოება აღიარებულიყო ცთომილად. ასეთ უგუნურ სამსჯავროს მომგონს მღვდელთმთავარს თამარის ისტორიკოსი შეჰხარის და ამბობს: „კათოლიკოზი იოანე ღუთის-მეტყუელ[ებ]ისა, ანუ მართლისა სარწმუნოებისა და მინდობილმან, – არა [ვ]უწყი, – ადლო პირი ბრძნად მეტყუელი შეუვალთა სიტყუათა. ოდესმე დიდი ელია მსხვერპლსა ზედა მოხედვიდა ცეცხლითა ღუთისა მიმართ¹⁾ მლოცველი. იხილეთ [რაოდენ] უაღრეს და აღსაჯდელ არს უსისხლო მსხვერპლი, ჯორცი და სისხლი ღუთისა, კაც-ქმნულისა, მსხვერპლსა ზროხისასა, ეგოდენ უბრწყინვალეს და უზენაეს არს, რომელი აწ

იქმნა და ითქუა, ვჰგონებ სულისა მიერ წმიდისა პირითა მსახურისა მისისა კათოლიკოზისათა“-ო. (*688 – 689, გვ. 484).

ამგვარ სამარცხვინო და შემადრწუნებელ შეცილების მომგონს, რომლის გაგონებამაც-კი მეფენი და მთელი ერი გააკვირვა „და უღონობამან, მოიცუნეს“ და უთხრეს „სასმენელადაც ზარია“, „ხოლო მეფე ძლიერად მბრძოლი ეტყოდა კათოლიკოზსა: «რა სთქვ, ვინ შემძლებლ[არს] ამისად ქმნად. მოგონებად და სმენად[ცა] განსაკვირვებელი არს“-ო (*691, გვ. 484), – ასეთს მამათმთავარს ჩვენი ავტორი შეჰნატრის და ასეთს ამბავს აღტაცებული დაწვრილებით მოგვითხრობს თავითგან ბოლომდე. „ქათოლიკოზი დგა ვითარცა გოდოლი შეურყეველი, ტურფად აღშენებული, ესრე მტკიცე[დ] დგა განშუენებულითა პირითა“-ო (*694, გვ. 490). ამგვარად ზემომოყვანილი მაგალითები თითქმის უფრო მეზრძოლ სასულიერო კაცს შეჰშვენის, ვიდრე საეროს.

მაგრამ იგივე ისტორიკოსი უფრო ხშირად ისე სწერს და მსჯელობს, რომ არამც თუ სამღვდელო პირს, არამედ გასაოცარი არის სწორედ, თუ რომ იმის თქმას ერის-კაციც გაბედავდა, იმდენად კადნიერი აზრები აქვს ავტორს. გიორგი III სიკვდილი ჩვენს ისტორიკოსს მაგალითად ასე აქვს აწერილი: განსვენებული „ვალს იგი და მზე-მზეთა და შარავანდი ჯელმწიფობისა ქვეყანით ცად მიმართ და ამანცა მასვე მსგეფსსა მის (ე. ი. იესოს) ვნებისასა ივნო ესრეთ, ვითარცა იგი ცათა შინა ეგრეთვე ქუეყანასა ზედა, ვინათგან მან ჯორცითა სიგლახაკითა და სიმდაბლითა წარავლინა ჟამნი ოცდა ათსამეტისა მოქცევისანი, ხოლო მან არა ესრეთ, გარნა ვითარცა სახედ ჩენილმან ღუთისამან“-ო (*602, გვ. 395).

გიორგი მეფემ „ივნო ესრეთ, ვითარცა იგი“ იესო ქრისტე, „ვითარცა სახედ ჩენილმან ღუთისამან“-ო, განა ამის თქმა სასულიერო პირს შეჰშვენოდა? ან კიდევ იგივე ავტორი თამარ მეფის დედის ბურდუხან დედოფლის შესახებ ამბობს: იგი „თვთ მარიამს, განმანათლებელსა ცისა და ქუეყანისა[ს] ესახების (ე. ი. ჰგავს), თვნიერ ქმრისა მყოფლობისა, მადლითა, სიბრძნითა, შეწევნითა და მეოხებითა“-ო (*596, გვ. 365).

მაგრამ თამარ მეფის ისტორიკოსს ამაზე უფრო კადნიერადაც შესძლებია წერა. ლაშა გორგის დაბადებაზე ისე ლაპარაკობს, მკითხველს ეგონება ქრისტეს შობის აწერას აპირებსო: „ვინათგან [ღმერთი] ჰყოფს წყალობათა დამრეკელთა განღებისათა და მთხოველთა ნიჭებისათა და მეძიებელთა პოვნისათა, ვითარ იქმნა სარას ძე, გინა თუ რჩეულისასა, ანუ თუ ელისაბედი-სასა და უფროს-და ანანისასა და ვიკადრო მარიამისასა, – მიუდგა¹⁾ თამარი განწმედლითა გონებითა და ტაძარსა ღუთისა[სა] აღმსჭვალულისა სანთლითა სხეულისათა მჭურვალითა²⁾ გულითა და განათლებულითა სულითა, ტაბაჭმე-

1) მიუიდა. 2) მჭურვალეობითა.

ლისა ბეთლემ მყოფელმან, მუნ შვა ძე სწორი ძისა ღუთისა“-ო (*659, გვ. 446). ამისთანა თავისუფლება და კადნიერება არა მგონია რომელსამე სასულიერო პირს გაებედნა.

თამარ მეფის ისტორიკოსი რომ სასულიერო მწერლობის მცოდნე იყო, ეს იმდროინდელ ქართველ მემატრიანესთვის არც გასაკვირველია. მაგრამ ყურადღების ღირსი ის არის, რომ მას ელლინური წარმართობის-დროინდელი მწერლობაცაჲ ჰქონია გადაკითხული. თამარ მეფის ისტორია აჭრელებულია ბერძნულ და სპარსულ მწერლობისა და ისტორიითგან ამოკრებილ სახელე-ბითა და ცნობებით. მაგ. სახელები „მნათობთა სფეროსთა“-ნი ავტორს ბერძნულადა აქვს ჩამოთვლილი: „კრონოს, ზევსი და აფროდიტე, ერმი, აპოლონ და არესი“ (*626, გვ. 402). შედარებაც ხშირად ელლინურისა. ან სპარსულის სიტყვიერების განძითგანა აქვს ხოლმე ამოღებული: „ვალს იგი მზე მზეთა და შარავანდი კელმწიფობისა, ახალი ნებროთ, ალექსანდრე და აქილევ (*620, გვ. 395), „ვითარ პითოდორა¹⁾ და კრიტია შენებლითა... და კელყო ქეიხოსროს მსგავსმან კელმწიფემან“-ო (*627, გვ. 403). ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ ამირმირმანის სიკვდილის გამო თამარ მეფე „მსგავსად ალექსანდრესა, ვით[არ] დასდვა პატივი დიდი არეს ლურკუმსა²⁾ შინა ჯდომითა, ეგრეთვე შეიმოსა ნათელი იგი პირველი, ნათლისაცა უბრწყინვა-ლესი და დიდითა ცრემლითა მოიტირნა“-ო. (*680, გვ. 475).

ჩვენი ისტორიკოსი ელლინურ მწერლობის ისეთი მოტრფიალე ყოვილა, რომ გიორგი მეფეს იმნაირად ალაპარაკებს თითქოს ბერძენთა მბრძანებელი იყოს: ომის წინ ქართველთა მხედრობას მეფე ასე ამხნევებდაო: „რაოდენ უფრო სასახელო არს მწნეობრივ სიკუდილი, ვიდრეა სენთაგან დნობითა განლეულეებასა შინა, რამეთუ სახე და სახელი კეთილი საუკუნოდ გზად გყუე-ბის, რამეთუ გვასმიეს ძუელთა მომთხრობელთაგან, თუ რაოდენნი კუეთე-ბანი თავს იხხნეს საღუთოთა სჯულთათვის ტომმან ებრაელთამან არტაქსერქსის ზე, ელენთა³⁾ – ოდეს იგი იძღუნებოდის თ[ემისტო]კლეოს მიერ, უცთომელისა სპარსპეტისაგან, სოფლისა-მქონებელ[ი]სა მძლესა⁴⁾ არტაქსერქსის [ზე], რომელმა ზღაცა მტკიცე[ჰყო] უომრად სპათათვს⁵⁾, ხოლო ათინელთა⁶⁾ ერთისა ოდენ ქალაქისაგან უკუნრლუეულ იქმნა“-ო (*601, გვ. 371). რასაკვირველია მთელი ეს გასამხნევებელი სიტყვა ელლინურ მწერლობით გატა-ცებულ თამარ მეფის ისტორიკოსის ოცნებაა: – სად ქართველი მდაბიო ხალხი და სად ათინელთა სპასპეტი თემისტოკლესი?..

ან კიდევ ისტორიკოსი ამბობს ხორასნის და ერაყის სულტანმა, ხალი-ფამ და სპარსეთის ათაბაგმა „მწუეევართა და შემკრებელთა ისლემობისათა მოასხნეს და ძებნეს ცეცხლითა განლეულნი ძალნი ზორო[ა]სტროსისნი, რო-

¹⁾ პითოდორა. ²⁾ ლუსკემისა. ³⁾ ელენეთა. ⁴⁾ მძლეს. ⁵⁾ სპაბთათვს. ⁶⁾ ათა-ელთა.

მელი იყო პირველ მეფე და ვარსკლავთა-მრიცხველი სპარსთა შორის“ (გვ. 375).

ყველა ზემომოყვანილი გარემომბანი: ჯერ ერთი ის, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი ელლინურისა და სპარსეთის საწარმართო და „გარეშე“ მწერლო-ბის მოტრფიალეა და იქითგან ამოღებულ „სახეებითა“ და სურათებით ამკობს თავის მოთხრობას, – მეორე ისა, რომ ასეთი კადნიერებით ეპყრობა ღვთისმშო-ბელსა და თვით იესოსაც, მათ ბურდუხან დედოფალს და თამარს ადარებს, ხოლო ლაშა გიორგის იესო ქრისტეს სწორად აცსადებდა, – უფლმზას გვამლევს ვი-ფიქროთ, რომ ავტორი საერო, უფრო-კი სამხედრო კაცი უნდა ყოფი-ლიყო. იქნებ სწორედ ამით აიხსნება, რომ სხვაზე უკეთესად და ვრცლად

მას ლაშქრობა და ომები და სამეფო დარბაზობა აქვს აწერილი. ეტყობა სწორედ იმდროინდელი საქართველოს ცხოვრების ეს მხარე უნდა სცოდნოდა უკეთესად და მის მოღვაწეობის ასპარეზი ყოფილიყო.

თამარ მეფის ისტორიკოსი იმ აზრს ემხრობა, რომელიც მისი სიტყვით პლოუტარხოსს ეკუთვნის, რომ „ჟამთა და ჟამთა ზეგარდმო ჩინებითა¹⁾ აღმონათდებიან ქვეყნის მფლობელნი და მიიღებს თ[ვ]ითეული საქმისა შესატყვისსა²⁾ აღმკულობასა სიტყვთა და საქმითა და ვინმე საგმობნი აღმგელნა ბოროტთა საქმეთა შინა“-ო (*594, გვ. 363). მაშასადამე დრო-გამოშვებით, „ჟამთა და ჟამთა“ ნებითა ღვთისათა, „ზეგარდმო ჩინებითა“ იზადებიან ხოლმე „ქუეყანის მფლობელნი“, რომელთაგანნი ზოგნი სიკეთილ და ბრძნულ მართვა-გამგეობით ისახელებენ ხოლმე თავს, ზოგი-ერთნი ბოროტ საქმეებით მოიხვეჭენ საუგო სახელს. თვითოეულს „ქუეყანის მფლობელთაგან“-ს მის საქმეთაებრ შეამკობენ ხოლმე სიტყვითა და საქმით მათ ცხოვრებათა აღმწერელნი. ეს შეხედულება გიორგი მთაწმიდელის აზრს გვაგონებს, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ღვთაება არც ერთს ხანას წყალობას არ აკლებდა (იხ. აქვე 75 – 76).

„ისტორიანი და აზმანი“-ს ავტორიც უეჭველია „საქმისა შესატყვისსა აღმკულობასა“ სწერდა. „აწ მე, რომელი გინა თუ მიხაილოვს, გინა თუ ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმიან, გარდავცე ისტორიას“-ო, ამბობს იგი (*594, გვ. 363). ისტორიკოსი მაშასადამე „თვთმხილველი“ ყოფილა, ბევრი რამ თავის თვალთ უნახავს. ზემოთ მის თხზულებითგან მაგალითები იყო მოყვანილი, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ ავტორი მართლაც თანამედროვე იყო და „თვთმხილველი“.

თუ მკითხველი გულდასმით გადვიტხავს მის ნაწარმოებს, უეჭველია შეამჩნევს, რომ განსაკუთრებით ვრცლად და დაწვრილებით მას სამხედრო საქმეები და ომები აქვს აწერილი, მაგალითად შანქორის ომისათვის

¹⁾ გარდმოზენებითა. ²⁾ შესატყვისებსა.

სამზადისი და თვით ბრძოლაც გასაოცარი სიციხველით არის მოთხრობილი (*665 – 679, გვ. 454 – 474). თარიღიც-კი იშვიათის ნიშანდობლივობით არის განსაზღვრული: „მოვიდეს ს[ი]ახლო[ე]სა შანქორისასა [თ]თუესა ივნისსა, დღესა ხუთშაბათსა, რომელი განთენდებოდა პარასკევად“-ო. (*671, გვ. 463). ვრცლად არის მოთხრობილი რუქნადდინის წინამდევ გალაშქრება და ძლევა მოსილი ბრძოლა (*699 – 706, გვ. 496 – 508). დაწვრილებით არის აღწერილი აგრეთვე საქართველოს მხედრობის სასყლოვასი ლაშქრობა სპარსეთში (*711 – 718, გვ. 515 – 525).

მაგრამ თავისდათავად ცხადია, რომ ისეთ ხანგრძლივ და ვრცელ ისტორიის აღმწერელს, როგორც არის „ისტორიანი და აზმანი მარავანდეთანი“, არ შეეძლო ყოველ მოთხრობილის თვითმხილველი და თანადამხდური ყოფილიყო. ამიტომ ცხადია იგი იძულებული იქმნებოდა თავის თხზულებაში სხვათა ნაამბობიც შეეტანა. აკი თამარ მეფის ისტორიკოსი ასე მოქცეულა კიდევ: იგი თითონ აცხადებს, იმას გარდა რაც ჩემის თვალთ „მიხილავს“, ჩემს შრომაში ისიც შემომაქვს, „რომელი... ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან მასმიან“-ო (*594, გვ. 363). ჩვენ უკვე ვიცით და თავთავის ადგილას აღნიშნულიც არის, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობაში X – XI ს.ს. ავტორები თავიანთ წყაროებს, მათ შორის ზეპირსაც, ასახელებდენ ხოლ-

მე (იხ. აქვე გვ. 53 – 54, 64 – 67, 75 – 77). მაშასადამე ამ მხრივ თამარ მეფის ისტორიკოსი წინამორბედთა გზა-კვალს მისდევს და არაფრით არის შესანიშნავი. პირიქით, მეთოდების სიფაქიზით იგი ვერც ბასილ ზარზმელს (იხ. აქვე 64 – 67), განსაკუთრებით-კი ვერც გიორგი მთაწმიდელს (იხ. აქვე 76 – 79) და ეფრემ მცირეს (იხ. აქვე) ვერ შეედრება: თამარ მეფის ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს მხოლოდ, რომ მისი მომთხრობელი „ბრძენნი და გონიერნი კაცნი“ ყოფილან, მაგრამ მას დაჰვიწყებია ამასთანავე ერთი დიდმნიშვნელოვანი გარემოება აღენიშნა, ურომლოდაც მოსმენილს ამბავს ისტორიისათვის ფასი ეკარგება და საექვო მასალად რჩებოდა. მას სახელდობრ დაჰვიწყებია აღენიშნა, მისი მომთხრობელიც „თანადამხდური“ და „თვთმხილველი“ იყო, თუ არა. ბასილ ზარზმელს, გიორგი მთაწმიდელს და ეფრემ მცირეს კარგად ესმოდათ, რომ მხოლოდ ამნაირი მომთხრობელი იყო სანდო და მარტო ამგზით შეკრებილი ცნობები გამოადგებოდა ისტორიკოსს უექველ საბუთად. თამარ ისტორიკოსს-კი ამისათვის ჯეროვანი ყურადღება არ მიუქცევია. იქნებ მას თავის თხზულებაში ყველა „ბრძენთა და გონიერთა კაცთაგან“ განაგონი-კი არ შეუტანია, არამედ მხოლოდ ისეთ კაცთა ზეპირი ცნობები აღუნუსხავს, რომელნიც თანადამხურნი და თვითმხილველნი იყვნენ, მაგრამ რაკი ეს გარემოება მას საგანგებოდ აღნიშნული არა აქვს, მაინც მეთოლოგიურ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს.

– 181 –

თამარის ისტორიკოსის ზემოაღნიშნული სიტყვები, რომ იგი თავის თხზულებაში თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებითაც სარგებლობდა, მართლდება და ორგან მას აღნიშნული აქვს კიდევ: „მოგვითხრობს ყოველი სრულიად დარბაზის კარს მყოფი“-ო (*685, გვ. 480), „თქმულ არს ესეცა“-ო (იქვე *685, გვ. 480). მაგრამ ბევრს სხვა შემთხვევებშიც თამარის ისტორიკოსს უექველია თავისი მოთხრობა თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებზე უნდა ჰქონდეს დამყარებული, მხოლოდ მას ეს გარემოება თავ-თავის ადგილას ნიშანდობლივ აღნიშნული არა აქვს და ესეც რასაკვირველია თამარ მეფის ისტორიკოსს ნაკლად უნდა ჩაეთვალოს.

ზეპირ წყაროებს გარდა „ისტორიანი და აზმანი“-ს ავტორს ხელთა ჰქონია „იოვანე ფილოსოფოსისა ჭიმჭიმელისა შესხმა-მოთხრობა“, რომელიც როგორც სჩანს დიმიტრი I ცხოვრების აღწერილობას შეიცავდა (*595, გვ. 364). ამ თხზულებითგან უნდა ჰქონდეს ავტორს ამოკრეფილი ცნობები გიორგი III ჭაბუკობის შესახებ და მის მძა დავითზე (იქვე). ჩვენს ისტორიკოსს აგრეთვე ჩახრუხადისა და სხვა მეხოტბეთა „შესხმა“-ებით უსარგებლია და თავის მოთხრობაში აქა-იქ შეუქსოვია. ამასთანავე მელექსეთა, ანუ როგორც თვით ისტორიკოსი ამბობს „მლექსავთა“ თხზულებებიც ჰქონია ხელთა: ერთგან მას ვიდაცის ლექსის ნიმუშიც აქვს მოყვანილი – „ესევი-თარად დალექსავს მლექსავი ვინმე და იტყვს“-ო (*596, გვ. 365 – 366), მეორეგან მთლად „იამბიკო ხუთეული, ოცდახუთ ლექსად აღწერილი“ ისტორიაშია შეუტანია (*678 – 679, გვ. 472 – 473). „ისტორიანი და აზმანი“-ს ბოლოში-კი არსენისა, იოანე ჭირჭიმელისა (sic) და დავითის მიერ თამარ მეფის დასაფლავების დროს წარმოთქმულ სიტყვების ნიმუშებია ჩართული (*722: გვ. 533 – 535).

საეკლესიო მწერალთაგან თამარ მეფის ისტორიკოსს მოხსენებული ჰყავს ესაია (*626, გვ. 401), დავით (*626, გვ. 401), სოლომონი (*593, 626, გვ. 362, 402) და ბასილი კესარიელი (*626, გვ. 381).

ბერძენ მწერალთაგან, ანუ, როგორც ჩვენი ისტორიკოსი ამბობდა ხოლმე, „ძულთა მომთხრობელთაგან“ (*601, გვ. 371) „ისტორიანი და აზმან“-ში ცნობები და აზრები ამოღებულია იოსეფოს ფლავიოსისაგან (601, გვ. 371), პლუტარხოსისაგან (*594 და 601, გვ. 363 და 371), ვიდაც „ლაკუა“-ს გან (*594, გვ. 363), პლატონისაგან (*655, გვ. 441) და ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიითგან, „ვითარ იტყვს ისტორია ალექსანდრე“) მაკედონელისა“-ო (*600, გვ. 369).

*) მ~მ დ~ფს ქც~ა-ში სწერია „სქანდერ“, რაც შეიძლება = „[ი]სქანდერ“-ს. თუ ეს სიტყვა გადამწერისაგან დამახინჯებული არ არის და თვით ისტორიკოსსაც სწორედ ასე დაუწერია, მაშინ შეიძლება დავასკვნათ, რომ მას ეს თხზულება ან არაბულად, ან სპარსულად ჰქონია წაკითხული. თუმცა უეჭველია მაშინ ამ თხზულების ქართული თარგმანიც იქმნებოდა.

- 182 -

თამარ მეფის ისტორიკოსს თავისებური და ცოტა არ იყოს უცნაური შეხედულება ჰქონია თავის მოვალეობაზე: მას თავისთვის მისაბამავ მაგალითად „შემასხმელნი“ ჰყავს მიჩნეულნი. იგი რამდენჯერმე აცხადებს, რომ მეფე გიორგისა და თამარის ისტორიის დასაწერად, ანუ როგორც იგი ამბობს „შემ[ა]სხმელად ჯ[ა]მს უმიროს“-ო (*594, გვ. 363), თვით სიბრძნით განთქმული სოლომონიც-კი „ვერა[რა]ს კმა არს შემასხმელად“-ო (*593, გვ. 362). პლუტარხოსსაც-კი ჩვენი ავტორი შემასხმელად სთვლიდა და ამტკიცებდა, ვითომც იგი ყოფილიყოს „ზემო-[მ]მადლ[ვ]ელი ისტორიათა მწერლობასა შინა ჯელმწიფეთა-შემასხმელობასა:“ (*594, გვ. 363).

როგორც ამ წინადადებითგან სჩანს, გიორგისა და თამარის მეფობათა აღმწერელი „ისტორიათა მწერლობა“-ს მართო „ჯელმწიფეთა შემასხმელობად“-კი არა სთვლიდა, არამედ „ისტორიათა მწერლობის“ ალბად ერთ-ერთ დარგად მიაჩნდა.

თამარის ისტორიკოსი, როგორც ეტყობა, ამ მაგალითს ჰბამავდა და იგიც „ისტორიათა მწერლობასა შინა ჯელმწიფეთა შემასხმელობასა“ ცდილობდა. ამიტომ მის საისტორიო თხზულებას რასაკვირველია „შესხმის“ ელფერი უნდა სდებოდა და ადევს კიდევ. თუმცა მართალია თამარ მეფის ხანა საქართველოს უაღრესი აყვავებისა და დიდების ხანა იყო და თამარს ჩვენი ერის წინაშე დაუფასებელი ღვაწლი მიუძღვის, ისე რომ მის ისტორიკოსს სრული უფლება ჰქონდა სახელოვან მეფის მომხიბლავ პიროვნებით აღტაცებული ყოფილიყო, მაგრამ საისტორიო თხზულებისათვის ნაკლად უნდა ჩაითვალოს, როდესაც მას „შესხმის“ ელფერი ედება ხოლმე.

სწორედ ამიტომაც არის, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსი თავის თხზულებას ასეთ რიტორულ კილოთი და მოქარგულობითა სწერდა, რომ მისი ენა ხელოვნური იყო და ჩვეულებრივი სიმკვირცხლე და ბუნებრივობა აკლდა. ასეთ ხელოვნურ ენით და რიტორულ მოქარგულობით არც ერთს სხვა ქართველს ისტორიკოსს არც წინად და არც შემდეგ არ უწერია. ამ მხრივ მას განმარტოებული ადგილი უკავია ქართულ მწერლობაში და ჩვენდა საბედნიეროდ, როგორც ეტყობა, მიმბამველები არა ჰყოლია.

თამარ მეფის ისტორიკოსს, როგორც სჩანს, საუკეთესო და სამაგალითო მომთხრობლებად მიაჩნდა აგრედვე „დიდნი სიტყვს-მოქმედნი პირველნი“. ყოველთვის როდესაც მას დიდმნიშვნელოვან შემთხვევის აწერა ჰსურს, იგი მუდამ აცხადებს ხოლმე: უდიდესთა საქმეთა მოთხრობას შევუდგები, „რომელნი ზესთა ძალისა არიან არა ჩემთვის ოდენ, არამედ ვჰკონებ პირველთა

სიტყვს-მოქმედთა“-ო (*682 – 683, გვ. 477). ან კიდევ, – რუკნადდინთან ბრძოლის აღწერას წინ ამგვარი წინადადება უძღვის: „[აწ] უდიდეს[ნ]ი საქმენი აღ-

– 183 –

მომიჩნდეს და [ვ]გონებ¹⁾ ვიწყე უღონობად თხრობისა სიდიდითა საქმეთათა, [დ]ად[აცა]თუ²⁾ არა შესატყვისი არს ჩემდა ამათ³⁾ მოთხრობა, არამედ დიდთა⁴⁾ სიტყვს-მოქმედთა⁵⁾ პირველთა არს ესე“-ო (*699, გვ. 496).

ვინ იყვნენ ეს „სიტყვს-მოქმედნი“? „სიტყვს-მოქმედი“ ალბად ბერძნულს „λογοποιός“, „ლოგოპოდოს“-ის თარგმანი უნდა იყოს, რომელიც მნიშვნელობით ბერძნულსავე „ლოგოგრაფოს“-ს უდრის და მემატიანეს, ან ისტორიკოსს ეწოდებოდა. ელლინურ მწერლობაში „ლოგოპოდოს“-ის, ან „სიტყვს-მოქმედი“-ს სახელს განსაკუთრებით ჰეროდოტეს წინამორმედს პირველ მემატიანეებს ემახდნენ, როგორც მაგ. ჰეკატაოს მილეტელი და სხვები იყვნენ. იქნებ ქართველი ისტორიკოსი ამიტომაც უმატებდა „პირველთა საქმის-მოქმედთა“-ო. მაინც-და-მაინც ვინ ჰყავდა ჩვენს ავტორს სახეში, სახელდობრ რომელს ისტორიკოსებს ჰგულისხმობდა, დაჭეშმარიტებით ამის თქმა ჯერ არ შეიძლება.

თამარ მეფის ისტორიკოსი მკითხველს შესავალშივე ამცნებს, თუ როგორ შეუდგება იგი თავის თხზულების წერას: „ვინაითგან ლაკუა (sic)⁶⁾ აღმავლობასა სიტყუ[ისას]ა [იწყობს] ადამისა, სეითისა და დავითისა⁷⁾[გან], მეცა ესრეთ ვიწყო ამის თამარისა, სამგზის სანატრელისა... რომლისა სახე და სახელი თვსსა ადგილსა [სიტყუამან საცნაურ ყოს]. მამა ექმნა⁸⁾ გიორგი მეფე მეფეთა, ძე დიმიტრი მეფისა“-ო (*594 – 595, გვ. 363 – 364).

ვინ იყო ის ისტორიკოსი, რომელსაც თამარის მემატიანე ვითომც ჰბამავდა და ამბობდა „მეცა ესრეთ ვიწყო“, როგორც მას აქვს დაწყობილი, არ ვიცით. მაგრამ ქართველ ისტორიკოსის აზრი-კი მაინც ნათელია: იგი გვამცნებს, როგორც მას თავისი საისტორიო თხზულება უუძველეს დროითგან აქვს დაწყობილი, ისე მეც პირდაპირ თამარ მეფის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის აღწერას-კი არ შევუდგები, არამედ შორითგან მოგიყვებით და თავდაპირველად მის გვირგვინოსან მამის გიორგის მეფობას აღვწუხავ, ხოლო მერე თამარ მეფის „სახე და სახელი თვსსა ადგილსა [სიტყუამან საცნაურ ყოს]“-ო. ამიტომაც არის, რომ იგი თავის ნაწარმოებს „შარავანდედთა“ ანუ

¹⁾ ხელთნ. გონება. ²⁾ აღთუ. ³⁾ ამით ⁴⁾ დიდითა. ⁵⁾ სიტყუითა მოქმედი.

⁶⁾ ეს სახელი ალბად გადამწერთაგან უნდა იყოს დამახინჯებული. ავტორი ცხადია რომელსადაც სამაგალითო და სახელგართქმულს ისტორიკოსს ასახელებს. სახელის გამოცნობა და აღდგენა გაადვილდებოდა, რომ გვცოდნოდა, ქართველს თუ უცხოელს ისტორიკოსს ჰგულისხმობდა იგი? თუ უცხოელი იყო, მაშინ იქნემ „ლაკუა“-ს მაგიერ დედანში „გლკას“ წერებულიყო და მე-XII-ე ს. ცნობილი მემატიანე „მიხეილ გლკასი“ იყოს, რომელსაც ეკუთვნოდა თავის დროს განთქმული „ბიბლოს ხრონიკე“, მსოფლიო მატიანე 4 წიგნად? ეს ხრონიკა მართლაც ადამითგან იწყობა (K. Krumbacher. Geschichte d. Byzant. Litteratur, 2. Aufl., გვ. 382 – 383).

⁷⁾ დ~თისა ⁸⁾ იქმნა.

– 184 –

გვირგვინოსანთა და არა შარავანდედის ისტორიას უწოდებდა. მას სურდა ორ ხელმწიფის მეფობა აეწერა, მაგრამ უმთავრესს ყურადღებას მაინც თამარს აქცევდა. გიორგი მეფის პიროვნებისა და მოღვაწეობის დასურათება ავტორს

თითქოს იმიტომ დასჭირდაო, რომ მკითხველისათვის ეჩვენებინა, თუ ვის ჩამომავალი იყო საქართველოს დიდებული გვირგვინოსანი, რომ თამარი „შვილ იქმნა მშობელთა ძირ-რტოებ[ი]ან[ნ]თა შესატყვისთა და შეზავებულთა, ვითარ საცნაურ არს ხე ნაყოფისგან და ნაყოფი სისგან“-ო (*594, გვ. 363). მთელ თხზულებაში გიორგი III-ის მეფობას 27 გვერდი უკავია (*595 – 622, გვ. 363 – 394), თამარის მეფობას-კი 100 გვერდი (*622 – 722, გვ. 397 – 531).

პირველ ნაწილში მოთხრობის ხასიათი ერთგვარია და მხოლოდ გიორგი მეფის სამხედრო ძლევამოსილებასა და მოღვაწეობას გვისურათებს. მეორე ნაწილი-კი უფრო შინაარსიანი და მრავალფეროვანია: თუმცა აქაც ავტორს განსაკუთრებული ყურადღება ლაშქრობა-ომიანობისათვის მიუქცევია, მაგრამ ამას გარდა ისტორიკოსს აქ ბევრი ცნობები აქვს საქართველოს შინაურ პოლიტიკურ ვითარებაზე და ცხოვრებაზე: აღწერილია დიდებულ აზნაურთა გაფიცვა, ყუთლუ-არსლანისა და მის დასის განზრახვა მეფის უფლების შეზღუდვის შესახებ, სამეფო დარბაზობა და მეზობელ ხელმწიფეთა და მთავართა წვეულობა და მოხელეთა დადგენა-გადაყენება.

ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსს თხრობის წესადა ჰქონდა მიღებული, რომ სახელმწიფო და სამხედრო საქმეების აღწერას ბოლოში თამარის სამოქალაქო, საეკლესიო და ზნეობრივი მოღვაწეობის დასურათება და დახასიათება მისდევდა ხოლმე. ამგვარია მისი გრგმა.

შინაარსისდა მიხედვით „ისტორიანი და აზმანი“ შეიძლება ორად გაიყოს. ავტორიც, როგორც სჩანს, თამის მოთხრობას ორ მთავარ ნაწილად ჰყოფდა და იქ, სადაც იგი გიორგი მეფის ამბავს ათავებს და თამარის მეფობას იწყობს, რიტორულის ენაწყლიანობითა და მოქარგულობით რიხიანად ამბობს: „ესენი ესთამდის. ხოლო ამიერიტგან ვიწყო წყობად, ბრძოლად გონებისად მი[მ]ზიდ[ა]ვმან [მსგავსად ანდამანტისა] და მკუთებელმან ცეცხლისა მსგავსად ქვისა და რკინისამან აღმოვშობო ცეცხლი სიყუარულისა და ქებისა და სურვილისა, აღვატყინო და აღვამაღლო საკმილი ცამდინ, მუნ შიგან აღმოვაჩინო ეთერიცა ცეცხლისა და ცეცხლთაგან მღეველი ურჩთა და ცეცხლებრ ღონე და მო[მ]კმარებელი¹⁾ მეგობართა და მოყუარეთა“-ო (*623, გვ. 397).

ავტორს რომ წინდაწინვე მოფიქრებული ჰქონია, სად, რა და როდის ეამბნა, ეს შემდეგ მაგალითითაც მტკიცდება: იქ, სადაც ისტორიკოსს თამა-

1) ხელთნ.-მოკმარებული.

რისათვის საქმროს ძებნის ამბავი მოთხრობილი აქვს, იგი თავდაპირველად შემდეგს აცხადებს: „ხოლო სხუანი ზნენი: გამარჯუებ[უ]ლობანი, აღ[მა]ვალნი საზღუართა მიმართ მამაცობისა[თა]ნი მამათა და ტომთა მისთანი, ოდესმე არიანობანი¹⁾ და მკვრცხლმოქმედებანი, ამ მხედველობანი მკედ[არ]თანი ირაკლედ საგონებლობანი, ოდესმე ნარნარად, წყნარად, მშვიდად მეპასუხობანი, თუ რანი და რაოდენ იქმნეს, წინამდებარისაგან ეუწყენ მსმენელთა“-ო (*633 – 6344, გვ. 413). მერე ისტორიკოსს ჯერ თამარის ქმროსნობის ამბავი აქვს აღწერილი და მხოლოდ ამის შემდგომ მისი ზემომოყვანილი დანაპირებია ასრულებული. სწორედ აქ იწყობა თამარის ისტორიკოსის „წინამდებარე“ სიტყვა, რომელსაც „მსმენელთა“-თვის უნდა ეუწყებინა, „თუ რანი და რო-

დენ იქმნეს“ დიდებულ გვირგვინოსნის „სხუანი ზნენი“. მაშასადამე ავტორს გეგმა წინდაწინვე შედგენილ ჰქონია და მოუაზრებია, რას და სად უნდა შეჰხებოდა მისი „წინამდებარე“ სიტყვა.

საზოგადოდ, როცა ისტორიკოსი მოთხრობის საგანს სცვლის და ახალსა და საყურადღებო ამბავის აღწერას იწყობს, ამისთანა შემთხვევებში მკითხველს იგი ყოველთვის განსაკუთრებით ამცნებს ხოლმე, მაგ.: „დიდ-გუნება იყო სკიპტრის-მპყრობელთა შორის უსაჩინოეს ესე თამარ, ამისთვისცა უდიდეს[თა] ჯელ-ყო საქმეთა, რომელთა²⁾ მოთხრობელად მოწვევნილი მყის³⁾ თავსა შორის ჩემსა უკმოსა და უგონებოსა⁴⁾ მსგავსი [ვ]იპოვებ⁵⁾ უმეცრებითა ლექსთა მეტყუელებად და კუალად [დუმილი] საქმეთა დიდთ [და] კეთილთა დავიწყებად შეიქმნს⁶⁾ [და] არა ჯერ ვიჩინე დადუმებად [და ჯელვყავ აღწერად] რომელნი ზესთა ძალისა არიან არა ჩემთვის ოდენ, არამედ ვპგონებ პირველთა სიტყვს-მოქმედთა“-ო⁷⁾ (*682 – 683, გვ. 477). ასეთი წინადადებით იწყობს ისტორიკოსი თამარ მეფის ღვთისწიერ, სათნოვ ზნეობრივ და საქველმოქმედო მოღვაწეობის დახასიათებას.

ქართველ-სომეხთა შეცილების ამბავსაც წინ მაგ. შემდეგი წინადადება უძღვის: „ვინათგან უდიდესნი საქმენი წინა⁸⁾ მდებობენ, ვითა თქმულ არს, ვინცა მცნა მე ფრთენი ტრედისანი, ვინცა მცნა [ენა მეტყუელი*]) ისტორიათა⁹⁾ აღმწერელობისა¹⁰⁾ [რათა ჯელვყო მოთხრობად**]) თუ ვითარ] ქმნა ღმერთმან¹¹⁾ თამარს წინამე სასწაული განსაკრთომელი**]) და ყოველთა ქართველთა და მართლმადიდებელთა აღმატებითა სიხარული[სა] ამმაღლებელი“ (*686, გვ. 481).

¹⁾ ე. ი. არიელობა, ანუ მამაცობა. ²⁾ ხელთ.+საქმისა. ³⁾ მაყის. ⁴⁾ უგუნე-ბოსა. ⁵⁾ იპოვობდი. ⁶⁾ შეიქნა. ⁷⁾ პირველად სიტყვსა მოქმედად. ⁸⁾ წმინდა. ⁹⁾ აღდგენილია თამარის ისტორიის 450 გვ. მიხედვით. ¹⁰⁾ ისტორიით. ¹¹⁾ აღმწვენილმან **)) აღდგენილია თამარის ისტორიის 383 გვ. მიხედვით. ¹²⁾ ღ~თის ***)) ამგვარივე აზრი გამოთქმულია ისტორიის გვ. 494.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, თამარ მეფის ისტორიკოსი რიტორულის ენაწყლიანობისა და მოქარგულობის დიდი მოტრფიალე ყოფილა. მისი მოთხრობა მეტად რთულ და ხელოვნურ, ხშირად მეტად ბუნდოვან ენით არის ნაწერი. აი მაგ. როგორ იწყობა მისი მოთხრობა „ვინათგან მოსე, მხილველი ღუთისა და წინასწარ-მეცნი ყოფადთა, ეურჩა განმგზავნსა [ძეთა] ისრაელთადმდე¹⁾, მათდა მომღები ეხამძიმბისა²⁾, – მიერულა ურულოსა, ვითარ ყოფადთა დამსახსა³⁾, – ვითარ ვითარებისა შემკადრე ვიქმნე მე, ვერ ვეტყვ თქმათა აღმატებულებისა[თა], უკუეთუ იგი სიტყუათა ცეცხლისათა გარდანაცი⁴⁾ და კუერთხი გუელადობითა⁵⁾ და ჯელის ფერთა ქცეულებითა⁶⁾...*) [ვითარ] დავსცე სოლომონისა სახედ აღსაყვრსა ქებასა ქებათასა, რომლისა [მამისა]გან გარდმოთესლოვნებისა⁷⁾ იგივე უიგავო⁸⁾ სიბრძნითა მიეგავე⁹⁾. სოლომონ ვერა[რა]ს ჯმა არს¹⁰⁾ შემასხმელად¹¹⁾ ულუმპიანობით მით¹²⁾ გარდაცემასა, – თამარისსა ვიტყვ, – ჯელმიფეთა სახელისა¹³⁾ და დიდებისა დავით მის პირველისა[სა]“-ო (*593, გვ. 362).

ამნაირივე და ხელოვნურ-რიტორულ ენაწყლიანობით არის დახასიათებული თამარ მეფის პირადი თვისებანი (იხ. *625 – 627, გვ. 401 – 403) და ისტორიულ ცხოვრების ბევრი სხვა შესანიშნავი შემთხვევა.

„ისტორიათა და აზმანთა“ ავტორი პოეტურ მიმსგავსებათა მოტრფილევ ყოფილა. ისე არავის ხსენება არ შეეძლო, რომ ბერძნულ, ან სპარსულ

მწერლობის ამა-თუ-იმ ცნობილ გმირისათვის არ მიემსგავსებინა. თამარ მეფის დედის, ბურდუხან დედოფლის შესახებ ჩვენი ისტორიკოსი მაგ. ამბობს: „რომლისათვის, თუ ვსთქუა სახეები¹⁴⁾ გარემეთა გინა თუ ვიეთთამე¹⁵⁾ სატრფიალოთა, თვთ მისივე ქრისტეს-შემოსილებისაგან მაქუ[ს]შიში და კდემა. რომელი ეკატერინესა და პენელო¹⁶⁾ ქმნილისა და თვთ მარიაჲს, განმანათლებელსა ცისა და ქუეყანისა ესახების, – თვნიერ ქმრისა მყოფლობისა, – მადლითა, სიბრძნითა, შეწევნითა და მეოხებითა“-ო (*596, გვ. 565). თამარის მამის შესა-

ხელთნ: ¹⁾ ისრაელთამდე, დაბადებაში ნათქვამია: „მივედ უკუე და შეკრიბენ მოხუცებულნი მეთა ისრაელისთანა“ (II მოსესი, თ. 3, § 16). ²⁾ იხ. II მოსე, თ. 4, § 10 – 11. ³⁾ დამსახი. ⁴⁾ იხ. II მოსე თ. 3. ⁵⁾ იხ. II მოსე თ. 4, § 2 – 4. ⁶⁾ იხ. II მოსე თ. 4, § 6 – 7. ⁷⁾ შემდეგ ისეა დამახინჯებული, რომ ადალდგენა ძნელია, მაგრამ მთელ ამ ნაწყვეტის აზრი მაინც ცხადია: თუ მოსე წინასწარმეტყველმა, რომელსაც მაცვლოვანით ცეცხლის სახით ღმერთმა უბრძანა ისრაელთადმი მისი ბრძანება გადაეცა, იუარა, ენა ბრგვნილი ვარ და ვერ გადავცემო, თუმცა კვერთხის გველად ქცევითა და კელის ფერთა შეცვლის სასწაულთ-მოქმედების ძალა მიენიჭა, მე როოგორღა გავბედო თამარის მეფობის აღწერა, როდესაც ვერც მოსეს შევედრები და არც იმის მსგავსი ნიჭი მაქვსო. ⁸⁾ ბათმოესლოვნებისა ⁹⁾ უიგო ¹⁰⁾ მიეგავე ¹¹⁾ ვერას კმო არასა ¹²⁾ შემსხმელად, შეად. გვ. 363 ¹³⁾ მათ ¹⁴⁾ სახლისა. ხელთნ: ¹⁴⁾ სახეები ¹⁵⁾ ვიეთიმე ¹⁶⁾ ჰელენო.

– 187 –

ხეზაც ნათქვამი აქვს: იგი იყო მზე მნათობთა შორის, ალექსანდრე და ქაიხოსრო მპყრობელთა შორის, აქილევ, სამსონ და ნებროთ – გმირთა შორის, სპანდიარ, თაჰმთა და სიამო – გოლიათთა შორის, სოლომონ, სოკრატ დგ პლატონ ბრძენთა შორის“ (*595, გვ. 364). მეფე განთქმული მონადირე იყოო, „მნადირებელი და მომნადირებელი მათათა და ბართა¹⁾ მოვლიდა ვითარ იოანათან მშვილდ-კაპარჭოსანი, ვითარ ჩუბინ უცდენელად მსროლელი, მყის სისრამყოფი მჭეცთა ზედა,²⁾ [ა]რტემისა სახედ, რომელ არს ღმერთი მონადირე“-ო (*58, გვ. 367), ამბობს ისტორიკოსი ქ. ანისის წინაშე მომხდარ ომის დროს გიორგი მეფემაო „დასტეხნეს ვითარცა ამფხურელმან³⁾ აკანთისამან“-ო (*598, გვ. 368). იმავე მეფის „მსწრაფლ-მავლობის“ შესახებ სწერია: „ნუ უკვე [და] უმსწრაფლეს [იყო] ამბაკომისა, დანიელისა, ანუ თუ ილიასისა სინას შინა წვიმ[ის]ა ერთი[თა] ღრუბლითა შემკრებელისა, ანუ თუ ელვისა ეტლთა აღმავლობისა... ანუ ვეფხისა მის ფრთოვანისა“-ო (*611, გვ. 383). ხოლო თამარ მეფეზე ისტორიკოსი ამბობს: „დაჯდა ცხებული ღმერთისა საყდართა მათ ცამდი აღმალელებულთა შუენებითა მით აფროდიტიანითა და სიუხვითა მით მზეებრითა აპოლონიანითა“-ო (*630 – 631, გვ. 400). დავით სოსლანის შვილდოსნობაზე კიდევ ნათქვამია: „მსროლელმან ჰოროლთამან⁴⁾ ვითარ განსწავლილმან კენტავროსისაგან“-ო (*672, გვ. 464). სარწმუნოებრივ შეცვილების დროს ძლეულნი „სომეხნი ვითარ მყუარნი (ე. ი. ბაყყნი) უტბო[დ] ეგრედ დგეს უკმოდ, ქუეყანად მხედველნი, ვითარ ძველ ოდესმე მღვდელნი ასტარტეს[ნი]“-ო, ამბობს ისტორიკოსი (*696, გვ. 493).

ზემომოყვანილი მაგალითები ცხდ-ჰყოფენ, ხომ თამარ მეფის ისტორიკოსი პოეტურ მიმსგავსებისა და რიტორულ მოქარგულობის დიდი მოტრფიალე და თავყანისმცემელი ყოფილა. ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, ისტორიული მოთხრობის ბუნებრივს მიმდინარეობას აფერხებდა და საქმეს ტყუილ-უბრალოდ ართულებდა. ამას თვით ავტორიც ჰგრძნობდა და ერთგან, პოეტურ მიმსგავსებათა ჩამოთვლის შემდგომ, იგი შიშობს: „ნუ უკუე

ზეშთა განზიდვითა დამრუმდეს თუალი გონებისა და ვიმთხრებლე ნეშთობად საწყენთა სახეობათა⁵⁾ [და] რომელი[მე], უმარჯულო და უმარცხულო⁷⁾“ მავალი გზებისა, გზისასა მარბალებდეს გარდაქცეულებასა ესევეითარსა⁷⁾“-ო (*596, გვ. 365), ვაი თუ მალალ ფარდებში აწევით ტონების თვალი დგმიბნელდეს, მოსაწყენ მიმსგავსებათა უფსკრულში ჩავიფლა და დალაგებულ თხრობას მიჩვეულმა მწერალმა ბრალი დამდოს მოთხრობის სწორე გზისაგან „გარდაქცეულობისა“-თვისო.

ხელთნაწ.: ¹⁾ მათთანა და ბრთა ²⁾ + და ³⁾ აკანაფიამან აფხურელმან.
ხელთნაწ. ⁴⁾ – ჰოროლთამან მსროლელმან.
ხელთნ.: ⁵⁾ სწყენა სახეობითა ⁶⁾ უმარცხლო ⁷⁾ თათისა.

ეს მოსაზრება, განსაკუთრებით-კი თხზულების მეტის მეტად გაჭიანურების შიში, როგორც ეტყობა, ავტორის მოთხრობის ასპარეზსა და სამზღვრებს ცოტად მაინც ჰზღუდავდა. აი რას ამბობს ერთგან იგი „აწ¹⁾ ეს ვითარნი რა ენამან ანუ²⁾ გონებამან თვითეულისა ჳელყო[ს] მოთხრობად, საწყინომცა³⁾ იქმნას აღწერილი განგრძობითა სათქმელთათა“-ო (*611, გვ. 383). ავტორი დარწმუნებული ყოფილა, რომ გიორგისა და თამარის მეფობათა „თვითეულის“ შემთხვევის „მოთხრობა“ თხზულებას გააგრძელებდა, ხოლო „განგრძობითა სათქმელთათა“ მისი „აღწერილი“ გაჭიანურდებოდა და მკითხველისათვის „საწყინო“ გახდებოდა. მაშასადამე თამარ მეფის ისტორიკოსიც სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავით იმ აზრისა ყოფილა, რომ საისტორიო თხზულება უნდა გარკვეულს მოთხოვნილებას აკმაყოფილებდეს და შეძლებისამებრ მოკლედ და მკაფიოდ დაწერილი, ამასთანავე ადვილ და მიმზიდველ საკითხავ წიგნად ყოფილიყო.

სამწუხაროდ ისტორიკოსს მოსათხრობი მასალა შეუმოკლებია იმის მაგიერ, რომ თავის დაუშრეტელ რიტორულ მჭევრმეტყველებისათვის ცოტა ფრთები შეეკვეცა. ისტორიის განგრძობის შიშს ერთხელ და ორჯერ არ შეუყენებია ავტორი და სიტყვა მოკლედ მოუჭრეინებია. სომეხ ქართველთა პაექრობაზე იგი მაგ. ამბობს: „მოშიშმან ისტორიის სიგრძისამან კმა ვყო თქმად, [რომელ], ვითარ უწყით სომეხთა სიტყუა-მისვეობისა (sic), ძლიერი ღაღადი აღთქუეს ცილობისა“-ო (*688, გვ. 484). ერთგან ამ შიშის გამო თამარის მემატიანე დიდს საგონებელში ჩავარდნილა კიდევ და თავის გასაჭირს გულახდილად გვიმჟღავნებს: „მე, მო[მ]რიდეს[ა] განგრძობისა⁴⁾ წყინობისასა, მცონის⁵⁾ დაგდებ[ად]ც[ა]⁶⁾ ღვაწლი ომთა და მარჯვებულებათა⁷⁾, [უმჯობესსა] პირველთასა⁸⁾, და მაიძულებელი⁹⁾ გული აღზრავს ორღანოსა გონებისასა, რომელ არს ენა მეტყუელი და წარმომეტყუელი მ[ო]-თხრობ[ა]თა ესევეითართა“-ო (*662, გვ. 450).

რაკი ზემომოყვანილს შემთხვევაში მოთხრობა შეეხებოდა „ღვაწლთა, ომთა და მარჯვებულებათა“, ავტორმა თავი ვედარ შეიკავა და „განგრძობა“-ს აღარ მოერიდა, თორემ როცა ამბავი სხვა დარგს, განსაკუთრებით-კი ზნეობრივსა, სულიერს, ან აღმაშენებლობითსა და საქველმოქმედო მოღვაწეობას ახასიათებდა ხოლმე, მაშინ იგი მოთხრობას ამოკლებდა და ორიოდე მაგალითილა მოჰყავდა. ყველაფრის აღწერა ხომ არ შეიძლება და შორსაც წაგვიყვანდა, „გრძელ სადამე არს ყოვლისა მოთხრობა“-ო (*698, (458. გვ. 495), თამარ მეფე ისეთი გულუხვი იყო და უმშურველი წყალობა იცოდა, რომ „საბერძ-

ხელთნ.: ¹⁾ + რათა. ²⁾ + რა ³⁾ საწყენასამ.

ხელთნ: ⁴⁾ განგრობოსას ⁵⁾ მცოთონისა ⁶⁾ და: გდებც ⁷⁾ მარჯვებულთა ⁸⁾ პირველისათა
⁹⁾ მიძულებული.

– 189 –

ნეთს და ყოველსა ელლადას-შინანი მონასტერნი უხუად წყალობა-მიფენილ ყუნა და საქართველოსა მცირითგან მონასტრ[ით] საყდარ-ეკლესიად[მდე] არა დაუტევა რომელ წყალობითა არა აღავს[ნა]“-ო (*698, გვ. 495). ამ წინადადებას შეწყალე-ბულ მონასტრებისა და აგებულ შენობების მხოლოდ ნუსხა უძღვის წინ. ცნობები თამარ მეფის აღმაშენებლობისა და ქველმოქმედების შესახებ, როგორც ვხე-დავთ, მოკლე და მშრალია, ავტორი დალაგებულ მოთხრობის მაგიერ ცარიელ ნუსხას გვაწვდის.

ამნაირადვე მოკლედ აქვს ავტორს აღწერილი თამარის ზნეობრივი თვი-სებები: დიდებულს მეფეს უყვარდა „ღამე-ყოველ მღვიძარება, ლოცვა, მუკლთ-დრეკა და ცრემლით ვედრება, ღამესა¹⁾ ზე-მდგომრობითა განსაკვრველ აქუნ-და და ღამე-ყოველვე კელსაქმარი, რომელი გლახაკთა მიეცემოდა [რომლი-საგან] ერთი ოდენ ვაჟსენოთ“-ო (*683 – 684, გვ. 478) და ქვემოდ მარ-თლაც მსოლოდ ერთი მაგალითია აღწერილი.

ამაზე გაცილებით უფრო მოკლედ ისტორიკოსს სიტყვა მოჭრილი, როდესაც იგი თამარ მეფის სამათლიანობასა და ლმობიერებას გვისურათებს: „გარნა სამართალთათჳს რადლა მიჰამს [თქუმად]: ჟამთა მისთა არა იყო მიმ-ძლავრებული, არც მტაცებელი და მპარავი. იტყოდა ვითარმედ «მე ვარ მამა ობოლთა და მსაჯული ქურითა». მოწყალებისათვის ჳმა გეყავნ დადიანი ვარდან, გუზან და მათნი მიმდგომნი დიდებულნი და აზნაურნი, რომელნი ჩა-ნან შეწყალებულნი“-ო (*685 – 686, გვ. 480 – 481).

იქაც-კი სადაც ისტორიკოსს ვარძიის მონასტრის აგებაზე აქვს ლაპარაკი, იგი მოკლე აღწერის შემდგომ აცხადებს, ყველაფრის ჩამოთვლა ადვილი არ არის, ვისაც ჰსურს თმით ნახოს ტამარიო: „ყოვლისაგანცა მოთხრობა მნელ არს, თუ ვისმე ნებაჳს ამის განც[დ]ა, იხილენ ვარძია და საქმენი მის-ნი, ქმნულნი და ნაშენებნი ქვაბ-ქმნილნი“-ო (*697 – 698, გვ. 494).

ყველა ზემოთქმულის შემდგომ „ისტორიანი და აზმანი“-სა და მის ავ-ტორის შესახებ შეიძლება შემდეგს საზოგადო დასკვნას დავადგეთ: არც მიზ-ნისა და არც მეთოდების მხრივ ახალს იგი არაფერს შეიცავს, პირიქით ამ მხრივ წინა-დროის ზოგიერთს ქართველ ისტორიკოსების ნაწარმოებს ჩამოუ-ვარდება კიდევ. მაინცა-და-მაინც დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზუ-ლებაზე ცოტა დაბლა სდგას. ამასთანავე იგი ერთად-ერთი ქართული ის-ტორიული თხზულებაა, რომელიც რიტორული ხელოვნებითა და მჭევრ-მეტყველურის მოქარგულობით არის ნაწერი. ჩვენი ავტორის ენა ხე-ლოვნურად შექმნილი და თავისებურია, თანაც ზოგჯერ მძიმე და ნა-ძალადევი გვეჩვენება, განსაკუთრებით როცა იგი რიტორობის გამოჩენას ცდილობს. მაგრამ ამასთანავე მან ხშირად აზრის მკაფიოდ და ნიშანდობ-

---

ხელთნ: ¹⁾ ღ~თისა.

– 190 –

ლივ გამომხატველ ენითაც იცის წერა, მეტადრე მაშინ, როდესაც მოთხ-რობა სახელმწიფო და სამხედრო საქმეებს, ან დარბაზობას, ან არა და შინაურ ყოფა-ცხოვრებას ეხება.

„ისტორიანი და აზმანი“ საზოგადოდ შინაარსიანი თხზულებაა: ამ მხრივ იგი არც ერთს სხვა საუკეთესო ქართულ საისტორიო ძეგლს არ ჩამოუვარდება. ამასთანავე იგი დიდი ნდობის ღირსიც არის და ამის გამო ისტორიისათვის ძვირფას წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. რიტორობისა და შემასხმელობისადმი სივარულისდა მიუხედავად თამარ მეფის ისტორიკოსი მართალის მოქმელი და პირუთვნელი მატიანია. მისი ცნობების მაღალი ღირსებისა და ჭეშმარიტების დამამტკიცებელი მრავალი მაგალითები „ქალ ერის ისტორია“-შია მოყვანილი (წ. II, 552 – 639), განსაკუთრებით ის ორი შემთხვევა, სადაც ისტორიკოსის მიერ ვრცლად არის აღწერილი ქართველების გაუბედაობა გაგის ციხესთან და გიორგი III დამარცხება მტრის თავდასხმის დროს და „სივლტოლა“ (იქვე გვ. 559 – 561, 561 – 563). მართლაც ორი მაგალითიც საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ თუმცა თამარ მეფის ისტორიკოსი თავის თავს „შემასხმელად“ სთვლიდა, მაგრამ ჭეშმარიტებისა და პირუთვნელობისათვის მაინც არ უღალატნია.

აზუსერიძე ტბელი.

აზუსერიძე ტბელის თხზულებას, რომელსაც ჰქვია „სასწაულნი წალისა მთავარ-მოწამისა გიორგისანი და ანდერძი... მოქუმელისაჲ“, თ. ჟორდანიას სრულებით უსაფუძვლოდ „ისტორიულ წერილს“ უწოდებს (ქკბი II, 111). როგორც თვით დასაწყისითგანაც და შინაარსითგანაც ნათლად სჩანს, ეს ნაწარმოები ნამდვილად მხოლოდ წალისა გიორგის სასწაულთმოქმედების აღწერილობა არის. იგი დაწერილია განსაკუთრებულ მიზნით და წმინდა საისტორიო თხზულებად ვერც-კი ჩაითვლება. ავტორი ამბობს, რომ ვინც მთავარ-მოწამე გიორგის და სხვებს ახსენებს და სამლოცველოს აუგებს, „მას აღესრულოს ყოველივე თხოვად ორისავე კერძოდაჲ და თავისაცა თვისსათვის, გინა სხუათათვის, რომლისათვის არს მიზეზი სიტყვსა ჩემისაჲ“-ო (ქკბი II, 112). მაშასადამე აზუსერიძე ტბელის თხზულების მიზანი, „მიზეზი სიტყვსაჲ“ მართლაც ის ყოფილა რომ მკითხველისათვის ცხად-ეყო, მლოცავის თხოვნა წალისა გიორგისადმი ყოველთვის ასრულდებოდაო.

რაკი ავტორს ასეთი განსაკუთრებული მიზანი ჰქონია, რასაკვირველია თვით თხზულებასაც თავისებური ელფერი უნდა სდებოდა და ადევს მი-

დევ. ამის გამო ნამდვილ საისტორიო ნაწარმოებს არც-კი მიაგავს. მაგრამ ამისდა მიუხედავად იგი საგულისხმიერო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს იმიტომ, რომ დიდის ნიჭიერებით შედგენილ სასწაულთა აღწერილობაში იმდროინდელი შინაური ყოფა-ცხოვრება ხორცმესხმულ სურათად არის წარმოდგენილი და ამ მხრივ იგი ბევრს ახალს და მეტად საგულისხმიერო ცნობებს შეიცავს.

ამ თავისებურ თხზულების ავტორი ყოფილა „აზუსერიძე, ტბელი ძე ერისთავთ-ერისთავისა ივანესი და დედოფლისა ხათუთადა... და ძმაჲ ერისთავთ-ერისთავისა აზუსერისი და ვარდანისი“ (ქკბი II, 120), ჯალალ ედინის საქართველოში შემოსევის თანამედროვე. მას აღწერილი აქვს: 1.) ოპიზის წალისა გიორგის ტაძრის სასწაულებრივი აგება (იქვე 112 – 117), 2.) ალავერდის წალისა გიორგის სასწაულთ-მოქმედება (იქვე 117), 3.) ადამიანის დახსნა ტყვეობითგან წალისა გიორგის მიერ (იქვე 118), 4.) ხვარაზმელთა შე-

მოსევა საქართველოში, ქვეყნის აოხრება და წაგორგის ქვის ჯვარი (იქვე 188 – 119) და 5.) ხიხათა ეკლესიის აგება, გაფართოვება და შემკობა (იქვე 119 – 122).

პირველი ამბავი ავტორს გაგონილი ჰქონია, „მომთხრობდეს რომელსამე მახლობელნი მისსი“-ო (იქვე 117). ალავერდის წაგორგის სასწაულთმოქმედების შესახებ ნათქვამია: „ჩემგან თუალით ხილული და (sic) ამის სასწაულის მომთხრობელი ყრმაჲ“ ჰყოლია მოამბედ (იქვე 117). მე-4-ე და მე-5-ე ამბავი საკუთრივ თვით ავტორის მოთხრობილია.

აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოებს ჩვენთვის რაკვირველია სულ სხვა მხრივ აქვს მნიშვნელობა, ვიდრე თვით ავტორს განზრახვა ჰქონდა და მიზნად დაუსახავს: თუ ავტორისათვის „მიზეზი სიტყვსა“ სასწაულთმოქმედების აღწერა იყო, ჩვენთვის საგულისხმიერო და საყურადღებო იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრების სურათები არის. თანამედროვე მკვლევარი ამ პატარა თხზულებაშიაც ძვირფას ცნობებს იპოვნის მრეწველობისა და ხელოსნობის შესახებ საქართველოში, მრავალს სააღმშენებლო ხელობისა და იარაღებისა ტერმინებს და სხვას. აბუსერიძე ტბელის თხზულება თ. ჟორდანიას ქკების II წიგნშია დაბეჭდილი.

ლაშა-გიორგის-დროინდელი უცნობი ქართველი მემატიანე.

ანა დფს ქცის ხელთნაწერში იქ, სადაც დავით აღმაშენებლის ისტორია თავდება, დემეტრე I, დავით III, გიორგი III, თამარისა და ლაშა-

– 192 –

გიორგის მეფობათა ერთი მატიანესებური აღწერილობა მოიპოვება. ეს აღწერილობა მატიანეა და ოთხ მთავარ ნაწილად იყოფება. თვითოეულ ნაწილს წითიურად თავისი სათაური აქვს. პირველი ნაწილი არის „ცხორება დემეტრე მეფისა“, მეორე – „ცხორება [გ~ი] მეფისა“, მესამე – „ცხორება დიდისა მეფეთ მეფისა თამარისი“ და მეოთხე – „ცხორება გიორგი მეფისა თამარის ძისა“. რუსუდანის მეფობის ამბავიც იწყობა, მაგრამ დასაწყისშივე სწყდება იმიტომ-კი არა, რომ მატიანეს რაიმე აკლდეს, ან გადაწერის დროს დაზიანებული იყოს, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ თვით მემატიანესაც ამაზე მეტი არა დაუწერია რა.

თუ მატიანეს სიტყვებს დავაკვირდით, ადვილად შევატყობთ, რომ მატიანე რუსუდანის გამეფების პირველს წელიწადს არის დაწერილი. ლაშა-გიორგის მოსწრაფებულ სიკვდილის აღწერილობის შემდგომ მემატიანე ამბობს: „რუსუდან დასუეს მეფედ მასვე წელიწადსა. უკეთუმცა ღმერთსა წარწყმედისაგან არა დავეცენით, (რუსუდანი) აღარ (sic) საგონ-ი[ყო] სიცოცხლესა ტკივილისაგან ძმისა მისისა. ხოლო ღმერთმან ყოვლისა სახიერებისამან, რომელი არა გასწირავს მოშიშთა მისთა, დაიცავნ სამეფო ესე და მეფე ჩუენი ღვთივ-გვრგვნოსანი რუსუდან და იყავნ ნაყოფი მისი ჩუენდა სალხინებელად თესლითი თესლა[დ]მდე და მიეცინ სიმრავლე წელიწადთა, შემდგომად უწინარესი და (sic) სასუფეველი ცათა“-ო, ამბობს მემატიანე (ანა დფი ქცა). ამგვარ სიტყვების თქმა შეეძლო მხოლოდ ისეთს მემატიანეს, რომელიც ლაშა-გიორგის გარდაცვალების თანამედროვე იყო და საქართველოს პოლიტიკური მომავალის ფიქრი ჰქონდა, უმემკვიდროდ დარჩენილ სამეფოსი

და სამშობლოს ბედ-იღბალი აწუხებდა. მას მხოლოდ ღმერთის იმედი-და ჰქონდა და ამბობდა: „ღმერთმან... დაიცავ სამეფო ესე“-ო. საქართველოს მომავალის ერთად-ერთ იმედად მას რუსუდანი მიაჩნდა, რომელიც ძმის სიკვდილის გამო ისე იყო შეწუხებული, რომ „უკეთუმცა ღმერთსა წარწყმედისაგან არა დავეცვენით, აღარ საგონ-იყო სიცოცხლესა“-ო. ამიტომაც არის რომ მემატიანე ზეცას შეჰლადადებს, ღმერთმა დაიცვას „მეფე ჩუენი ღ~თივ-გვრგვოსანი რუსუდანი... და მიეცინ სიმრავლე წელიწადთა“-ო. ამ სტრიქონების დაწერის დროს მან ჯერ არ იცოდა, თუ რაოდენ ვნებას მოუტანდა სახელმწიფოს რუსუდანის თავშეუკავებელი ვნებათა-ღელვა და უდარდელი მართვა-გამგეობა! ერთი სიტყვით, ჩვენს მემატიანეს თავისი თხზულება რუსუდანის მეფობის პირველს ინდიკტიონს, ანუ წელიწადს დაუწერია, ესე იგი 1222 – 3 წ.

მთელი ეს ნაწარმოები მატიანესებური ენით არის ნაწერი: მოთხრობა ხეირიანად დალაგებული არცკია და სწორე მიმდინარეობა ირღვევა ხოლმე. მაინც-და-მაინც არც თუ ძალიან შინაარსიანია. მის ერთ-ერთ ღირსებად თარიღების შედარებითი სიუხვე უნდა ჩაითვალოს. სამწუხაროდ ზოგიერთი მათგანი მერმინდელს გადამწერს დაუმახინჯებია, ზოგი კი-

– 193 –

ღევ წიგნის არშიების ჩამოჭრის დროს ვიღაცას დაუზიანებია. რასაკვირველია გიორგი III და თამარის მეფობათათვის ეს მატიანე „ისტორიანი და აზმანის“ მაგიერობას სრულებით ვერ გაგვიწევდა, მაგრამ აქა-იქ მაინც ძვირფას ქრონოლოგიურსა და შინაარსიანს ცნობებს გვაწვდის.

ამ მატიანეს განსაკუთრებით დემეტრე I მეფობისათვის აქვს მნიშვნელობა იმიტომ, რომ არც ანა დ~ფს ქ~აში, არც მ~მ დ~ფს ქ~ცა-ში, როგორც ვიცით, ამ მეფეს, თავისი საკუთარი ისტორიკოსი არა ჰყავს და ამის გამო ძეგლს ქ~ცა-ში მის შესახებ არც რაიმე ცნობებია შეტანილი. იოანე ჭიმჭიმელის „შესხმა-მითხრობა“, რომელიც თურმე დემეტრე I და მის ძმების თავგადასავალისა და მოღვაწეობის აღწერილობას შეიცავდა, ჯერ-ჯერობით აღმოჩენილი არ არის. შედარებამ გამოარკვია, რომ შევსებულს ქ~ცა-ში შეტანილი ცნობები დემეტრე I-ზე სწორედ ამ ლაშა-გიორგის-დროინდელ მატიანეთგან ყოფილა ამოღებული. ორიოდ ძვირფასი ცნობა ამ თხზულებაში თვით ლაშა-გიორგის შესახებაც მოიპოვება. ამას გარდა მემატიანეს მეფეთა გარდაცვალების თარიღები და ცნობები იმაზე, თუ სად დასაფლავეს ესა-თუ-ის მეფე, სამაგალითო ზედმიწევნით აქვს აღნიშნული. სამწუხაროდ მერმინდელს გადამწერს აქაც დედანი ზოგან გაურყვნია. ჩვენი მატიანეს ცნობები, თუ მერმინდელს გადამწერთაგან დამახინჯებული არ არის ხოლმე, თითქმის ყოველთვის სხვა წყაროებითაც მტკიცდება. ხოლო ამასთანავე თუ გავიხსენებთ, რომ არა-ერთი და ორი თარიღი მხოლოდ მას აქვს შენახული, მაშინ ადვილად წარმოვიდგენთ, რამდენად სასარგებლო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს ლაშა-გიორგის-დროინდელ მემატიანეს თხზულება.

ქამთააღმწერელი.

მ~მ ქ~ცაში დგ~ლს ქ~ცაში იქვე, სადაც „ისტორიანი და აზმანი“ თავდება, წითურით დაწერილ წინადადებით „ამან დიდმან და სახელ-განთქმულმან ცხორებასა შინა დაუტევა მძლეობა ქართველთა გამარჯვებისა“ იწყობა მოთხრობა,

რომელიც ლაშა-გიორგის მეფობითგან მოკიდებული შეუწყვეტილ მომდინარეობს გიორგი ბრწყინვალეს ტახტზე ასვლამდე, ანუ ხელთნაწერით 723 გვერდითგან 932 გვერდამდე, ხოლო ე. თაყაიშვილის გამ. 536 გვერდითგან მოყოლებული 785 წვერდამდე.

ეს 209 გვერდზე აწერილი ასი წლის ისტორია ერთი თხზულება არის, თუ აქ შემთხვევით უნდა იყოს გამოტოვებული სათაურები და ჩვენ თვალწინ რამოდენიმე ავტორის ერთიერთმანეთზე გადამბული ნაწარმოებია? დაკვირვე-

– 194 –

ბა მგონია უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ეს უზარმაზარი ისტორია ერთი კაცის დაწერილი უნდა იყოს. გარემოება განსაკუთრებით შემდეგითა მტკიცდება: ავტორი თავის მოთხრობის უკვე პირველ ნახევარში გვამცნებს, რომ იგი შემდეგ მერმინდელ დროის ამბებს მოგვითხრობს. მაგალითად, იქ სადაც ავტორს ლაშა-გიორგის ზნე-ჩვეულება აქვს აღწერილი, მას სხვათა შორის აღნიშნული აქვს: ველისციხითგან ლაშას მიერ მოყვანილმა „მუცლად ილო დედაკაცმა და შვა ყრმა, რომელსა უწოდეს დავით, ესე იგი არს დავით, რომელი უკანასკნელთა დიდთა განსაცდელთა შემდგომად მეფე იქმნა, რომელი ქვემორე სიტყვამა[ნ] საცნაურ ყოს“-ო (*728, გვ. 545). ამ წინადადებითგანა სჩანს, რომ ლაშა-გიორგის ისტორიკოსს უკვე იმ დროს, როცა იგი ჯერ მხოლოდ თამარის ძის მეფობის ამბებსა სწერდა, მაშინვე განზრახვა ჰქონია შემდეგ ლაშას შვილის თავგადასავალი და გამეფებაც მოეთხორო. თავისი განზრახვა ავტორს აუსრულებია კიდეც.

მასვე იმთავითვე სდომნია „საქართველოს მოოჭრების“ აღწერაც შეეტანა თავის თხზულებაში, როგორც ეს ჩვენი ავტორის შემდეგ წინადადებითა მტკიცდება: რაკი ლაშა-გიორგიმ ქეიფსა და გარყვნილებას ხელი მიჰყო და სამეფო კარი უწედო კაცებით აავსო, „ამისთვის ამოსცენდეს მიზეზნი ცოდვათა სიმრავლითა საქართველოსა მოოჭრებიასნი, რომელი ქვემორე სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*730, გვ. 548).

მაგრამ ჩვენს ავტორს მართო ულუ დავითისა და ნარინ დავითის მეფობის მოთხრობა კი არა ჰქონდა გაზრახული, მას როგორც ქვემოყვანილ წინადადებითგანა სჩანს, ჰსურდა აეწერა დიმიტრი თავდადებულის დროც. იგი სახელდობრ ამბობს, რომ „მეფემანცა დავით პატივსცა და შევედრა სახელი ავაგისი და რამეთუ გვანცა მიუდგა და შვა ყრმა და უწოდა დიმიტრი, რომელი შემდგომად დავითისა მეფე იქმნა, რომელი ქვემორე სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*823 გვ. 669). მართლაც შემდეგ დიმიტრი II-ის სამეფო ტახტზე აბრძანებისა და მისი მეფობის ამბები დაწრილებით არის აღნიშნული. მაშასადამე ისტორიკოსს თავისი გეგმა განუხორციელებია.

ჩვენს მემატიანეს არამც თუ თათართა ძლევა-მოსილება და ბატონობა უნახავს, არამედ ამ ბატონობის მოსპობასაც მოსწრებია. იგი თვით ამბობს: „ხოლო აქა, ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა, არღარა მიეცა ძლევა თათართა ზედა, ვიდრე ჟამამდე ჩვენთა“-ო (*739, გვ. 561). ამგვარად ქართველების ბედ-უკუღმართობა გაგრძელებულა ვიდრე იმ „ჟამამდე“, როცა ისტორიკოსი ცხოვრობდა და როდესაც მაშასადამე ქართველებს „მიეცა ძლევა თათართა ზედა“. საქართველოს განთავისუფლება მონღოლების ბატონობისაგან რამდენადაც ვიცით მხოლოდ გიორგი V ბრწყინვალეს დროს მოხდა. მაშასადამე ისტორიკოსის სიტყვები „ვიდრე ჟამამდე ჩვენთა“

ამტკიცებს, რომ მას ამ სახელოვან მეფის დროს უცხოვრია. მან კარგად იცის, თუ როგორ შემოუერთა ამ დიდებულმა მეფემ დანარჩენს საქართველოს განზე-გამდგარნი სამცხის მმართველნი ჯაყელნი. მას აღნიშნული აქვს, რომ „მიერთებან იქმნეს ჯაყელნი ულოსისანი ვიდრე ჟამთა მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსთა დიდისა გიორგისათა“-ო (*849, გვ. 695).

„თქმულ არს არს მართლება უმჯობესისათვს, ეგრეთვე გიორგი იპოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა არა ოდენ ჳელმწიფეთა, არამედ ყოველთა კაცთა“-ო (*893, გვ. 784 – 735).

ისტორიკოსმა იცის აგრეთვე, როგორ ებრძოდა მეფე გიორგი ბრწყინვალე მთებითგან ქართლში შემოსეულს ოსობას. მას მოთხრობილი აქვს, რომ „მიერთებან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოსთა ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურა“-ო (*907, გვ. 749).

ჩვენს ავტორს, როგორც ეტყობა, აზრად აჰქონია თავის დროზე, შესაფერ ალაგას გიორგი ბრწყინვალეს დიდებული მეფობაც აეწერა. რომ მას ასეთი განზრახვა აჰქონია, ეს შემდეგი სიტყვებითა მტკიცდება: ერთგან იგი ამბობს, „უმრწემეს ძე მისი გიორგი, რომელი უშვა ასულმან ბექასმან, წარიყუნა პაპამან მისმან ბექამან და აღზარდა საკურველი და უმჯობესი ყოველთა კაცთა, ვითარ ქვემორე სიტყვამან[ნ] ცხად ყოს“-ო (*904, გვ. 745). ამგვარად მის მოთხრობის „ქვემორე სიტყვა“ უნდა გიორგი V შეჰხებოდა. იგივე ისტორიკოსი მეორე ალაგას დიდებულებოვან მეფეზე ამბობს „რომელი მართო ეშვა დედასა, ვითარცა მართორქა, რამეთუ ვერ შემძლებელ იყო ბუნება დედათა სხვასა ეგევითარისა შობად, ვითარ ქვემორე სიტყვამან ცხად ყოს“-ო (*915, გვ. 758). მაგრამ შემდეგ ავტორს თითქოს გადუფიქრია და მესამდლებელია, რომ მას თავისი განზრახვა არ აერულებინოს. ამნაირ დასკვნის გამოყვანა შეიძლება იმ წინადადებითგან, სადაც ისტორიკოსი ამბობს: „იწყო მთიებმან აღმოჭურვობად, სმე ენა ვერ მიძრავს საკურველისა და საშინელისა თქმად“-ო (*932, გვ. 785), რასაკვირველია თუ აქ ავტორის მხრივ ჩვეულებრივი რიტორული ხერხი არ არის, რომ ამით აღნიშნა, რამდენად დიადი და განმაცვიფრებელი იყო გიორგი V ბრწყინვალეს მეფობა. საყურადღებოა, რომ „მმ დგულს ქცა-ში მართლაც გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის ისტორია არ არის. მაგრამ ესეც-კია, შეიძლება ეს ნაწილი შემდეგ დაკარგულიყოს.

როდის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ჩვენი ისტორიკოსი, ამის შესახებ თვით თხზულებაში პირდაპირი და სრულებით მკაფიო ცნობები არ მოიპოვება. ერთ ალაგას ავტორი სხვათა შორის ამბობს: „ამათვე ჟამთა (ე. ი. დიმიტრი თავდადებულის დროს) ბრწყინვიდა პიმენ სალოსი, რომელი გარეჯით (sic) წარმოვიდა და დაემკვიდრა ბელაქანს ქუაბსა რასმეს, რომელმან ნათესავი

ლევთა წარმართობისაგან მოაქცივნა, რომელნი ჰგიან სარწმუნოებასა ქრისტიანსა“-ო (*889, გვ. 731). ამ ცნობის საშუალებით რასაკვირველია შეიძლება დაახლოვებით სამზღვარი გამოგვერკვია, როდის უნდა ეცხოვრა ისტორიკოსს, დანამდვილებით რომ გვცოდნოდა, სახელდობრ როდემდის ითვლებოდნენ ლეკები ქრისტიანებად, მაგრამ ჯერ-ჯერობით ეს დაჭეშმარიტებით გამორკვეული არ არის.

შემდეგ იგივე ისტორიკოსი ამბობს: სპარსეთის ყაენი ულავუ შისრეთის ომითგან 1262 წ. მობრუნებული „წავიდა საზამთროსა ადგილსა, რომელსა აწ ყარაბაღობით და მულნობით უკმობენ“-ო (826, გვ. 672). ამ წინადადებითგანა სჩანს, რომ საგეოგრაფიო სახელად ყარაბაღი ახალი შემოსული იყო და მე-XIII-ე საუკ. ამ ადგილს სხვა სახელი ჰქონდა. მართლაც, „ყარაბაღი“ რანის სახელად მე-XIV-ე საუკ. ჩნდება და სპარსულ მწერლობაში ამ საგეოგრაფიო სახელს პირველად ვგონებ ჰამდალაჰ ყაზვინი (*1349 წ.) იხსენიებს თავის გეოგრაფიაში (В. Бартольдъ. Историко-географический обзоръ Ирана, 152).

ზემოთ რამდენიმე მაგალითი იყო მოყვანილი, რომელთაგანაც სჩანდა, რომ ჩვენმა ისტორიკოსმა გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის ამბები კარგად იცის და წინადროინდელ ამბებს ამ სახელოვან ხელმწიფის დროინდელ საქართველოს მდგომარეობას ადარებს ხოლმე: ეს ხანა მას უმწვერვალესს და სამაგალითო ხანად მიაჩნია, ქვეყნის ყოველგვარ კეთილდღეობისა და ძლიერების საზომად. ჩვენი ავტორის თხზულებითგანა სჩანს, რომ გიორგი V მეფობის აღწერა მას თითქმის თავის მთავარ მიზნად მიაჩნდა. ამიტომ საფიქრებელი იყო, რომ ავტორი საქართველოს ბრწყინვალე ხელმწიფის თანამედროვე ყოფილიყოს, მაგრამ ერთგან იგი გიორგი V-ზე ისე ამბობს, რომ მკვლევარს ეჭვი უნდა დაებადოს და იფიქროს, შესაძლებელია გიორგი ბრწყინვალეს „შემდგომ მეფეთა“ თანამედროვე ყოფილიყოს, თუ რომ ამ შემთხვევაში წინადადება მერმინდელ გადამწერის მიერ დამახინჯებული არ არის. საქართველოს დიდებულ ბოვან მეფის შესახებ ჩვენი ისტორიკოსი სახელდობრ ამბობს: „ასულმან ბექასმან ნათელ უშვა ძე მხოლო გიორგი, რომელი უკანასკნელ ძმათა მისთა მეფე იქმნა და განდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა“-ო (*893, გვ. 734 – 5). თუ სიტყვა „შემდგომთა“ მერე არ არის დამატებული, მაშინ იძულებული ვიქმნებით დავასკვნათ, რომ ჩვენს ისტორიკოსს გიორგი V შემდგომ უცხოვრია და მის მოადგილეების მეფობას მოსწრება. მაინცა-და-მაინც, არა მგონია, XIV საუკ. გვიან ეცხოვრნა მას.

რასაკვირველია ამ ჯერედ უცნობი ავტორის თხზულებას თავი უნდა აკლდეს: ისე, როგორც ეხლა ლაშა-გიორგის მეფობის აღწერა იწყობა, არც ერთი ისტორიკოსი არ დაიწყობდა. ამის გამო უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ თხზულების შესავალი და დასაწყისი ქცის კრებულში შეტანის დროს მოუკვეციათ,

– 197 –

რომ ამით მოთხრობა უფრო უკეთესად ყოფილიყო გადამბული. ამ გამოტოვებულს ნაწილში ავტორს ექმნებოდა ნათქვამი, რა წყაროებით სარგებლობდა და რა მიზანი ჰქონდა, როდესაც იგი თავის ნაწარმოებსა სწერდა. რაკი ჯერჯერობით ეს ნაწილი დაკარგულია, ავტორის შეხედულება და აზრები ამ საგანზე უნდა მთელს მის თხზულებაში ვეძიოთ.

დაკარგულია ამ ნაწარმოების სათაურიც. ყურადღების ღირსია, რომ ჩვენი ავტორი ისტორიას და ისტორიის წერას „ჟამთააღმწერლობა“-ს ეძახის (*778, გვ. 610), ხოლო ისტორიკოსს „ჟამთააღმწერელი“-ს სახელს უწოდებს (*753, გვ. 578). პირველი უდრის ბერძნულს „ხრონოგრაფია“-ს (χρονογραφία) და სომხურს „ჟამანაკაგრუთიუნ“-ს (Համանակագրություն), ხოლო მეორე „ხრონოგრაფოს“-ს (χρονογραφος) და სომხურს „ჟამანაკაგირ“-ს (Համանակագիր). ქართულს მწერლობაში ჩვეულებრივ საისტორიო ნაწარმოებს „ისტორია“ ეწოდებოდა, თამარ მეფის ისტორიკოსმა შემოიღო სიტყვა „ისტორია“ (იხ. აქვე, 166). ჩვენი ავტორი-კი „ჟამთა-

აღმწერლობა“-ს არქმევს. ამის გამო ჩვენ უფლება გვაქვს თვით მასაც „ჟამთა-აღმწერელი“ ვუწოდოთ. საფიქრებელია, რომ ეს მარტო სიტყვათა განსხვავება არ იყო, არამედ რომ თვით მათი ავტორებიც მიზნით, გეგმითა და ხასიათითაც განირჩეოდნენ ერთიერთმანეთისაგან, განსაკუთრებით თუ „ჟამთააღმწერლობა“ მნიშვნელობითაც მართლა ბერძნულს „ხრონოგრაფია“-ს უდრიდა.

ამიტომ შესაძლებელია ჩვენი ავტორის თხზულებას მარტო შესავალი კი არ კლდეს, არამედ მთელი წინა ნაწილიც, რომელშიაც შეიძლება წინანდელ მეფეთა მოღვაწეობა ყოფილიყო მოკლედ მოთხრობილი. ეს ცოტა არ იყოს თითქოს ეხლაც ეტყობა და ლაშა-გიორგის მეფობა ისეა გადაბმული თამარის მეფობის ამბავზე და მასთან დაკავშირებული, რომ უეჭველია ჩვენ „ჟამთააღმწერელის“ თხზულების პირველს ნაწილში თუ სხვებისაზე არა, ყოველ შემთხვევაში თამარის მეფობაზე მაინც უნდა ჰქონოდა ლაპარაკი. შესაძლებელია მამასადამე შემდეგში აღმოჩნდეს, რომ მ~მ მ~ფს ქ~ცა~ში შეტანილია ამ „ჟამთააღმწერელის“ ნაწარმოების მხოლოდ ერთი ნაწილი.

ჩვენს ავტორს მოხსენებული აქვს საისტორიო მწერლობის კიდევ ერთი დარგის მწერალი „მრავალმომთხრობელი“ (*753, გვ. 578) და „ყოველთა-აღმწერელი“ (*809, გვ. 652). ორივე სიტყვა ალბად ბერძნულს „პოლვსტორ“-ს უდრის. ჩვენი ავტორი სხვათა შორის „მრავალმომთხრობელად“ ოსიპოსს ფლავიოსსა სთვლიდა (753, გვ. 578).

ჩვენი ჟამთააღმწერელი საზოგადოდ მოკრძალებული მწერალია: იგი თვით ამბობს „უშვერისა რასმე“ მოთხრობა „არა საკადრელ არს“-ო. მაგრამ ეს თავდაჭერილობა მაინც მის არ არღვევს: შას კარგად ესმის, რომ ისტორიის ანუ „ჟამთააღმწერლობის“ მიზანი „ჭემმარიტ[ებ]ის მეტყველება არს“ და უნდა შეიცავდეს როგორც „კეთილის მოქმედთა“, ისე

„ბოროტის მოქმედთა“ ღვაწლის აღწერილობას. აი რას ამბობს ავტორი, როცა რუსუდანის სივერაგესა და საძრახისს საქციელის აღწერას იწყობს: „აქაცა ვინებე დუმილად ვინათგან მეგულების განსაკრთომელისა მოთხრობად, დაღაც[ცა]თუ არა საკადრებელ არს თხრობა მისთვს უშვერისა რასმე, რამეთუ იტყვს მოსე მხილველი ღ~თისა: «მთავარსა ერისა შენისასა არა ბოროტი». გარნა, ვინათგან წიგნი ესე შუამდებარე არს კეთილის-მოქმედთა და ბოროტის-მოქმედთა, შენდობილ იყვნენ სიტყვანი ჩემნი, რამეთუ ჟამთააღმწერელობა ჭემმარიტ[ებ]ის მეტყუელება არს, არა თვალახმა ვისიმე“-ო. (*776, გვ. 610). შემდეგშიაც თუმცა ჩვენს ჟამთააღმწერელს მეფის შესახებ ცუდის თქმა არა ჰსურს, მაგრამ მაინც სიმართლეს არა ჰმაღავს, „ვერ მიძლევიეს დუმილად“-ო და რუსუდანის მოქმედებით აღშფოთებული ამბობს: „მოავლინა უფალმან საბაოთ პატოსნებასა ზედა უპატიოება, დიდებასა შენსა ზედა ცეცხლი აღგზნებული აღტყდებოდეს, ვითარ აღესრულა პატოსნ[ებ]ასა რუსუდანის ზედა, რამეთუ სირცხვილ მიჩანს კადრებად და კუალად ვერ მიძლევიეს დუმილად რამეთუ უპატივო ჰყო თავი თვისი ბოროტითა მით, რომელ აღადგინა ძმისწულსა თვისსა ზედა“-ო (*784, გვ. 618 – 619). იგი მკაცრად ჰგმობს და საკიცხავ სიტყვებს არა ჰზოგავს ყოველთვის, როცა მისი მოთხრობა დედოფლის მზაკვრობას ეხება: „ში გონება მკვეცთა უმძვინვარესი, ვად მკვლელობა ოდესმე სმენილთა და გარდასრულთა მკულელობათა უბოროტესი, რომელი აღასრულა შვილსა და ძმასა ზედა, დამვიწყებელმან დედობრივთა და ძმებრივთა ღმობათამან“ (*779 გვ. 611 – 612) ამბობს იგი.

ეროვნულ-სახელმწიფოებრივ თავმოყვარეობას გარდა ჩვენს ავტორს ამასთანავე სარწმუნოებრივიც მეტად მგრძნობიარე აქვს. მას რცხვენია, როცა იგი გვითხრობს, თუ როგორ შეურაცხვეს მაჰმადიანებმა ქრისტიანობა. აი რას ამბობს იგი: ჯალალედდინმა ტფილისში „მოიგონა სიბოროტე, რომლისა ვსენება სირცხვილ მიჩნს, გლოვათა და სირცხვილთა მიერ შევიცვალე, თუ ვითარ განვარისხეთ მოწყალე და შემწყნარებელი ღმერთი არა შეწყალებად ჩუნდა. იწყო რღვევად ეკლესიათა... იკადრა და კელყო სიონსა გუმბადის შემუსრვად და ზედა ბილწისა საჯდომისა მისისა აღშენებად (*753 – 754, გვ. 579).

ამგვარისავე სარწმუნოებრივ-ეროვნული მწუხარებით და კდემით არის გამსჭვალული ჩვენი „ჟამთააღმწერელის“ მოთხრობა დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილად დასჯის გამო. ისტორიკოსი აღშფოთებული ამბობს: დიმიტრი თავდადებულმა „წარუპყრა ქედი, აჰა დღე საშინელი, ზარის აღსაჯდელი, რომელ იკადრეს ბილწთა ცხებულსა ზედა ღთისასა და წარჰკუეთეს თავი. ხოლო გამოჩნდა მასვე ჟამსა პატივი ღთისა მიერ ცხებულსა მისსა, რამეთუ მზემან შარავანდედი თჳსი უჩინო ყო..., ვითარ იგი ყოვლისა სოფლისა ცხო-

– 199 –

რებისა ვნებასა მეუფისასა, ეგრეთვე ამისი ნეტარისა და საქართველოსათვის წამებულისა მეფისასა, რათა საცნაურ იქმნენ რამეთუ პატიოსან არიან ცხებულნი ღთისანი“-ო (*900 – 901, 741).

ჩვენი ჟამთააღმწერელი საზოგადოდ განვითარებული ადამიანი ყოფილა, მისი მსჯელობა ჩვეულებრივ სწორე და ფხიზელია, ამასთანავე თავისუფალი. გასაოცარია მხოლოდ, რომ ზოგჯერ იგი, როცა სასწაულთმოქმედებას ეხება, ბავშვისავით გულუბრყვილოა ხოლმე და ყველაფერი სჯერა. ლაშა-გიორგის ძის დავითის შესახებ მაგალითად იგი ამბობს, რომ როცა უფლისწული სიძემ ბნელსა და გველებით სამსე ორმოში ჩააგდო, „ვითარ ეძინა და გარდაიქცეოდა, რა გვერდსა ზედა მჯარითა დააჭირა გველსა ერთსა, რომელმან მჯარსა სასტიკად უკბინა. ხოლო სხუათა გველთა დაიჭირეს გველი იგი მკბენელი დავითისი და იწყეს ენითა ლოკად და მყის განკურნეს დავით და გველი იგი შეჭამეს მათ გველთა, ესრეთ საკუირლობით განარინა ღთ“-ო (*783, გვ. 617).

შემდეგ ჟამთააღმწერელს ერთი ზღაპრული ზეპირი გარდმოცემა აღნიშნული აქვს, ვითომც პატარა დიმიტრი II „ნოინისა ვისიმე ცოლმან აღიყვანა და შვილად მიიყვანა, რამეთუ იყო უშვილო, ხოლო თქმულ არს ესეცა, ვითარმედ მიი[რ]ქვა რომელ ერმა დიმიტრი წიაღთა, მეყსეულად საშო განელო დედაკაცსა და მუცლად ილო და შვა ერმა წული და ამის ძალითა კეთილსა უყოფდა ნოინის ცოლი გვანცას და ყრმასა“-ო (*333, გვ. 678).

ყურადღების ღირსია, რომ ჩვენი მემატიანე ასეთს ბავშურს გულუბრყვილობას მარტო ქრისტიანთა და ქართველთა ამბების მოთხრობის დროს-კი არ იჩენს, არამედ წარმართ მონღოლების მოღვაწეობის აღწერის დროსაც. იგი მაგალითად ამბობს, რომ როცა მონღოლებმა ქალაქი ძალით ვერ აიღეს, ყანმა ხერხი მოიგონაო, „გარემოვიცვათ ქალაქი და ვითარ ძალთა ვიწყოთ ყივილი და ყვირილი. და ვითარ ესმა ესე განკვრდეს და აღმხედრდეს და ვითარცა ძალთა იყივლეს და რა მოიწია ჳმა ესე ქალაქად, იქმნა საქმე საკვირველი, რამეთუ განსქდა ქალაქი ორგან, ნახევარი წარიქცა კლდითურთ წყლისაკენ და მოსპო სული ურიცხვი, ესრეთ ჳელთ იგდო“-ო *821, გვ. 666).

ჩვენი ისტორიკოსის გულუბრყვილობა იქამდის მიდის, რომ თავის თხზუ-

ლებაში გვიამბობს: „წარმოვიდა ესე უფერჯოთა ცხენითა სამი დღე და სამი ღამე ვლო“-ო (*871, გვ. 715). ეს უკანასკნელი გარემოება ამტკიცებს, რომ ჩვენი „ჟამთააღმწერელი“ მაინც ცრუმორწმუნე და გულუბრყვილო და „საწაულების“ მოყვარული ადამიანი ყოფილა. ეს-კია რომ მე-XIII-XIV-ე ს. ამგვარი გულუბრყვილობა სხვა ერთა ისტორიკოსების თხზულებებშიაც ბლომად მოიპოვება, ხოლო ლაშას შვილის მართლაც საარაკო თავგადასავალი სომეხ ისტორიკოსების მოთხრობაშიც ზღაპრულის ცნობებით არის გარშემოცული. მაგრამ მაინც ჩვენი ჟამთააღმწერელის აზროვნობისათვის ეს

– 200 –

ბავშვური გულუბრყვილობა და ცრუმორწმუნეობა მეტად დამახასიათებელია: ვერც ერთს ქართულს საისტორიო თხზულებაში XI-XII ს., – როგორც მაგალითად „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, „ცხორებაჲ მეფეთ მეფისა დავითისაჲ“, მატიანე „ქართლისაჲ“, თუნდაც „ც~ე გიორგი მთაწმიდელისაჲ“ და „ც~ე იოანესი და ეფთჳმესი“, – ასეთს სასაცილო და ზღაპრულს ამბებს ვერ ნახავთ. სასწაულთმოქმედება და საკვირველებანი იქ ან სრულიად არ მოიპოვება (XII ს. თხზულებებში), ან არა და თითო-ოროლსა, ამასთანავე ისეთი, რომელთა ახსნა ბუნებრივად ადვილად შეიძლება. ჩვენი ჟამთააღმწერელის ზემოაღნიშნული გულუბრყვილობა ნათლად გვიჩვენებს, რამდენად დაქვეითდა მონღოლების ბატონობის დროს ქართველთა გონებრივი ცხოვრება და აზროვნობა.

მეცამეტე საუკუნეში საქართველოს საშინელი უბედურება დაატყდა თავსა. ქვეყანა ჯერ ჯალალედდინისაგან, ხოლო შემდეგ მონღოლების ბატონობის დროს განადგურდა. ასეთი მოულოდნელი პოლიტიკური და ეკონომიური დაცემა სამეფოს ასი წლის შეუტყვეველ ძლევამოსილების შემდგომ ვის არ დააფიქრებდა, ვის არ აღუძრავდა საკითხს ამ გასაოცარ და ქართველებისათვის თავზარდამცემ მოვლენის მიზეზების შესახებ?...

სამშობლოს უნუგემო მდგომარეობას ჩვენი ჟამთააღმწერელიც შუფიქრიანებია და თავის თხზულებაში გვიხსნის, თუ რამ ჩააგდო ქართველი ერი შემამრწუნებელ განსაცდელში? იგი აკვირდება საქმეს და „საქართველოს მოკვრებისა“ მიზეზების გამორკვევას სამართლიანად წარსულში ეძებს: ლაშა-გიორგის ლალობამ, ქეიფმა და უდარდელმა ცხოვრებამ ქართველთა მოწინავე წრეები დარდიმანდობასა, უსაქმობასა და უზრუნველობას მიაჩვია, უფრო რომ შექცევასა და დროს გატარებაზე ჰფიქრობდნენო. ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს: „მშვიდობა იყო სამეფოსა მისსა (ლაშა-გიორგისა) და შექცეულ იყო სმასა და ჭამასა“-ო (*729, გვ. 547), ხოლო ცნობილია და „დასწერენ მამანი: სამნი არიან მიზეზნი ვნებათანი, რომელთაგან იშვებიან ყოველნი ბოროტნი, – გემოთ-მოყვარებანი, ვეცხლის-მოყვარება, და დიდების-მოყვარება, მათნი პირმშონი ნაშობნი არიან: სიძვა, რისხვა, ამპარტავანება, [მშობელნი] ამათ ბოროტთა, რომელ არს: კორცმოყვარებანი, უწესოდ ნების-მიმდგომლობანი, რომლისა თვითეულად არა არს ჟამი აღწერად“-ო (*729, გვ. 547).

მეფის ხასიათის ამგვარმა ნაკლულევაანებამ, გადამეტებულმა „გემოთმოყვარება“-მა და „ნებისმიმდგომლობა“-მ საქართველოს სამეფოს უმაღლეს წრეებში წესიერება შეარყია და გახრწნა. „ვითარცა წინასწარშეტყველიცა იტყვის: განძღა, განისვენა იაკობ და განუდგა ღ~თსა მაცხოვარსა, ეგრეთვე იქმნა ნათესავსაცა ამას შინა ქართველთასა, რამეთუ განძღეს და იშვებდეს და უწესოებად მიდრკეს სიძვათა და მთვრალობათა“-ო (*729, გვ. 547), ამბობს ჟამთააღმწერელი. გიორგი ლაშას დროს უბრალო მოკვდავნიც

მეფის წაბაძვით ვნებათაღელვას დაემოწნენ, „განძღეს და იშვებდეს და უწესობად მიდრკეს სიძვათა და მთვრალობათა შინა და უგუნურნი და უწესონი კაცნი, მეფის კარსა ზედა არა-ყოფის-ღირსნი და აწ კარსა ზედა მმეფნი, დაღაცათუ კათოლიკოზთა ორთავე და თავადთა ამის სამეფოსათა და უმეტეს ივანე ათაბაგსა უმძიმდა საქმე ესე“-ო. როცა სამეფო კარი მთვრალ, უწესო და უგუნურ ადამიანთა თავშესაფარად გადიქცევა, რასაკვირველია სახელმწიფო საქმეებისათვის თავს ვინღა აიტკივებდა, და ქვეყანა დიდაც დაეცემოდა. აი სწორედ „ამისათვის აღმოსცენდეს მიზეზნი, ცოდვათა სიმრავლითა, საქართველოსა მოკვრებისანი, რომელი ქვემოთ სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს“-ო (*730, გვ. 548), გულწრფელად აღიარებს ჩვენი ისტორიკოსი.

ამ უწესოების სასჯელად ჩვენი ჟამთააღმწერელის აზრით ქართველობას მონღოლთა ბატონობა მოევლინა. „აქა იქმნა მოწევნა სრულიადისა ღთისა რისხვისა და განწირვა ქართველთა ნათესავისა სიმრავლისათვის უსჯულოებათა ჩვენთათვის და იქმნა უკუქცევა სვე-სვიანისა ბედისა მადლისა და საჩინოსა დავითიანისა დროშისა გამარჯვებულისა, რამეთუ, ვინათგან მიეცა ღთისა დიდ-სვესა და დიდბედსა დავითს გამარჯვება, აქა ჟამამდი სვიანი იყო ბრძოლათა შინა დროშა დავითიანი და გორგასლიანი. ხოლო აქა ვითარ იქმნა ცვალება ბედისა ქართველთა ნათესავისა არღარა მიეცა ძლევა თათართა ზედა ვიდრე ჟამამდე ჩვენთა“-ო (*739, გვ. 561), ამბობს შეძრწუნებული მემატეიანი.

ამ საშინელს და მოულოდნელს დამარცხებას მაინც უნდა გამოეფხიზლებინა ქვეყნის უდარდელი მმართველნი. მაგრამ ვერც ამ უბედურებამ მოიყვანა ისინი გონს, დიდის ხნით ვერც ამან გაადააჩვია უზრუნველობას. და რაკი „აღივსო ყოველი სამეფო რუსუდანისა ყოვლითა კეთილითა, იწყეს უძღებება და განცხრომა ყოველმან ასაკმან და მიიქცეს ყოველნი სიბოროტედ... რამეთუ მეფეცა რუსუდან ჩვეულობითა წესსა ძმისა მისისასა ვიდოდა განცხრომითა და სიმღერითა“-ო (*742, გვ. 565). ეხლაც თვით მეფე იყო ქვეყნის გამხრწნელი და დამღუპველი თავის ლაღი ქცევითა და უდარდელობით, აი „ამისთვის აღდგენ ბოროტნი უდიდესნი“ (იქვე). რაკი ვერც მონღოლთა შემოსევამ დააფიქრა ქეიფითა და მხიარულებით თვალებახვეული მთავრობა „და ვითარ არა გამოიცადეს ღთი, ამისთვის მისნცა იგინი ღთს უჯეროდ გინებად და ჯოცად წარმათთა მიერ“-ო (იქვე). ამგვარად საქართველოს სამეფო კარისა და ერის გახრწნილება ჩვენს ჟამთააღმწერელს ქვეყნის „აოხრების“ მიზეზად მიაჩნია, ხოლო თვით უბედურება ღვთაების მიერ მოვლენილ სასჯელად.

ხოლო რაკი შემდეგშიაც ჟამთააღმწერელის სიტყვით უკეთურება არ მოსპობილა, არამედ „ყოველი ასაკი ბერთა და ყრმათა, მეფეთა და მთავართა,

დიდთა და მცირედთა მიდრკა სიბოროტეთა, რამეთუ დაუტევეს სიმართლე და ჭეშმარიტება, ვინათგან თვით მღუდელთა მიერ იხილვებოდა არაწმიდება, ვინათგან ყოველი ერი იქმოდეს სიბილწესა“ (* 764, გვ. 592 - 593), ამიტომ ქვეყნის გაჭირვება არამც თუ არ გაქარწყლებულა, არამედ „უმეტესცა მძვინვარენი განსაცდელნი აღიმრგოდეს საქართველოსა საზღუართა“ (იქვე), რათ-

გან „მისცნა ღმერთმან ნათესავნი ქართველთანი მოსასრველად“-ო (იქვე). ეს იყო უზენაეს განგების სასჯელი, ხოლო მიზეზად მაშასადამე ჩვენს ავტორს ამ შემთხვევაშიაც მთელი ერის ზნეობრივი დაცემა მიაჩნდა.

როგორც იყო თავზე დამტყდარმა უბედურებამ ხალხი გონზე მოიყვანაო. „ესრეთ დამშვიდნა ქვეყანა და ყოვლით კერძო იწყო მშვიდობა“. ამიტომ „მოხედნა ღ-თნ წყალობით მოსავთა მისთა და იყო უხვება პურისა და ღვინისა“. მაგრამ როცა ერმა თავისუფლად ამოისუნთქა, თავი ვერ შეიკავეს და „ვითარ მოიცალეს მცირედ ჭირთაგან და განისვენებდეს“, ისევ „მიდრკეს გზისაგან სამღ-თოსა, იწყეს განდგომად, რამეთუ მეფემან მოიყვანნა სამნი ცოლნი, ეგრეთვე სადუნმან... და მთავართა იწყეს კელი[სა] შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს მიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა... დაღათუ ამათ უწესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათოლიკოზი და ნიკოლოზ მაწყურელი ჯუანშერის ძე, არავინ ყურად იღებდა სიტყუათა მათთა. და კულად სხუანიცა აღმოსცენდეს ბოროტნი, რამეთუ იწყეს ურთიერთას მძლავრებად და მიხვეჭად და არავინ იპოვებოდა მართლის მყოფელი“-ო. ამგვარ უწესობასა და უკეთურებას კვლავ მოჰყვა ღვთის რისხვა და „მოიწია სამართალი სასჯელი ცოდვათა ჩუნთათჳს“-ო, „რამეთუ ზემოხსენებული იგივე არღუნ წარმოემართა“ საქართველოს ასაოხრებლად, ამას გარდა „შეიძრა მძაფრად ქვეყანა სამხილებლად უსჯულოებათა ჩვენთათჳს“-ო (*878 – 879, გვ. 722 – 723).

ყველა ზემომოყვანილს მაგალითებში სავალდებულო არ არის ჟამთააღმწერელის ახსნა. საყურადღებო ის არის მხოლოდ, რომ ავტორი ქვეყნის გაოხრების მიზეზად საქართველოს მმართველ წრეებისა უდარდებლობასა, უწესობასა და ერის ზნეობრივ დაცემას აღიარებს, რომ იგი მარტო გარეგან პირობებს, მტრების შემოსევას არ აბრალებს ყველაფერს და ამით არ იქირავებს დამაფიქრებელ საკითხს, არამედ უმთავრეს მიზეზად თვით ქვეყნის შინაურს მდგომარეობას, თვით ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ გათახსირებულ ცხოვრებას ასახელებს. ეს არის ჩვენთვის საგულისხმიერო და ადამიანმა მართლაც უნდა სთქვას, რომ ამ მხრივ ჟამთააღმწერელის აზრი სრულიად უსაფუძვლო არ არის.

ჩვენი ისტორიკოსის ზემოაღნიშნული აზრები მით უმეტეს საგულისხმიეროა, რომ მონღოლების ბატონობის დამლუპველ გავლენასაც, იგი არ უარჰყოფს, არამედ საქართველოს იმდროინდელი ცხოვრების ბევრ მოვლენას მონ-

ღოლების მართვა-გამგეობის შედეგად სთვლის. მაგალითად ქართველ ხალხის ქონებრივი გაჭირვება დხ მოსახლეობის განადგურება (*755, 765 – 766, 879, 792, 921, 875; გვ. 580, 595, 723, 629, 765 – 766, 719 – 720), მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებანიც-კი (*795 – 796, 825 – 826, გვ. 634, 670 – 671), შიმშილობა და ეკონომიური გაჭირვებაც (*921, გვ. 765 – 766) მონღოლთა მიერ შემოღებულ წესებისა და მძიმე მოხარკეობის შედეგად მიაჩნდა.

საქართველოს ძლიერების შერყევისა და დაცემის ერთ-ერთ მიზეზად ჩვენი ისტორიკოსი დიდებულ მოხელეთა შორის ჩამოვარდნილს შურსა და ქიშპობას სთვლიდა. აი მაგალითად როგორა აქვს მას პირველ დამარცხების მიზეზი ახსნილი: „აქა დაიპყრა ფერჯი ივანე ათაბაგმან, იტყჳან შურითა ყო ახალციხელთა შალვა და ივანესითა. ში შური, ყოველთა ბოროტთა დასაბამი და ძვირად მომწყვედელი ნათესავისა კაცთასა და ყოველ-

თა ნათესავთა მწყლველი! ვითარ ჰურიათა ღთის მკვლელობა არწმუნა და კვალად აქაცა უბოროტესი, უგბილი და უღმობელი და საქართველოსა სრულიადი მოსპოლვა, ვითარ ქვემოთ სიტყვამა[ნ] ცხად ყოს, ათაბაგსა ივანეს არწმუნოს, რომელ ჟამსა წყობისა და ჟამსა ომისასა არღარა ვიდოდა მზრმოლთა კერძ“-ო (*744 – 745, გვ. 567 – 568).

ჟამთააღმწერელი გრძნობდა, რომ საქართველო სხვათა შორის დააუძღურა ქვეყნის მეთაურთა მარტო პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვამ, განცალკევებულმა და შეუთანხმებელმა მოქმედებამ. „უღბინებელთა რა ბოროტთა მოცევა ქუეყანა, ძლიერნი ერისთავთა ერისთავნი და ვაზირნი განდგეს ურთიერთას, თავთა მათთა ოდენ შემწყობელნი. რამეთუ მეფე რუსუდან ყოვლადვე დაემკუი-დრა ლიხთ-იქით და ვერცა ლიხთ-აქეთ გარდმოვიდეს დაა არცა ამერნი მათ წინაშე მივიდიან უცალობისა ძალითა გარნა ლტოლვილნი და ესრეთ ურთი-ერთას შეუძრახებელ იყვნეს და შეუთქმელ“-ო (*766, გვ. 596). ასეთს დაქსაქსულსა და დაფანტულს ძალას მტერი რასაკვირველია ადვილად დაიმო-ნებდა.

მე-XIII-ე საუკ. საქართველო ისეთს საშინელს პოლიტიკურს განსაცდელ-ში ჩავარდა, იმოდენა ქონებრივი გაჭირვება გამოიარა, ისეთნაირად შეირყა ერის მთელი ეკონომიური წესწყობილება, რომ ხალხი და მოწინავე წრეები თავზარდაცემულები იყვნენ. ეს უბედურება ასე მწვავედ იმიტომ იყო საგრ-ძნობელი, რომ ხანგრძლივ მშვიდობიან და ძლევამოსილობას მიჩვეულს ქვეყა-ნას იგი უეცრად დაატყდა თავს. წინათაც, მაგალითად სასანელთა და არაბე-ბის ბატონობის დროსაც, ქართველი ერი მრავალგზის მოსწრებია შავს დღეს, ხშირად გამოუვლია დიდი განსაცდელი, მაგრამ იმ დროს თვით საქართველო ჯერ ბატონობას მიჩვეული არ იყო. მე-X – XII-ე საუკუნეში-კი საქართველომ უმწვერვალეს ძლიერებას მიაღწია და წინანდელი მწუხარება და განსაცდელი

– 204 –

დავიწმებული ჰქონდა: გამარჯვება გამარჯვებას მოსდევდა, ქართველობამ უძლე-ველობის სახელი მოიხვეჭა და მერმისშიაც ყველანი უეჭველია უფრო მეტის დიდების მოლოდინში იყვნენ. მაგრამ უეცრად საქართველოს ბედი უკუღმა და-ტრიალდა და ხანგრძლივ მონობის უღელში შეება.

ამგვარმა მოულოდნელმა უბედურებამ ადამიანთა რწმენა შეარყია და სასო-წარკუთილებებში ჩააგდო. ყურადღების ღირსია, რომ წინანდელ ქართველ ისტო-რიკოსის ნაწარმოებში არ მოიპოვება არც ერთი იმგვარი ღრმა სასოწარკვეთილე-ბით გამსჭვალული აზრები, რომელიც გამოთქმული აქვს ჩვენს ჟამთააღმწერელს. „უგუნურებასა შინა ვართ ნათესავნი ადამისნი და გულსმოდგინედ მი-დრევილ არს გული კაცისა ბოროტისა მიმართ, ვითარცა წერილ არს: «არა ინებეს შეგონებად», არამედ გარდავკედით ცხორებასა ჩვენსა და ყოველნი ვართ ამაოებასა შინა, ვითარ იტყვს ბრძენი ეკლესიასტე: «ამაოება ამაოე-ბათა და ყოველივე ამაო არს» და მზესა ამას ქვეშე ხილულსა ყოველთა ამაოებასა მისცემს“-ო (*851, გვ. 696), ამბობს ჩვენი ისტორიკოსი. იმ ადგილას, სადაც ავტორს მოთხრობილი აქვს, თუ როგორ მოიკლა სახელო-ვანი სარდალი და თავგამოდებული მეომარი სულთანნი ჯალალედდინი მან-გუბერტი, იგი გულწრფელად ამბობს: ვერაფერმა ვერ გადაარჩინა, ვერც ძლიე-რებამ და ვერც დიდებამ, „ამაო იქმნეს სპანი, სიმტკიცე ქედისა, წყობათა შინა მძლეობა და გარდარეული სიმდიდრე და ყოველივე ამაო არს, გარნა საუკუნო იგი უკუდავი ცხორება დაუღვენელი“-ო (*762 – 763, გვ. 591). ამ ქვეყნად მაშასადამე ყოველივე ამაოა და წარმავალი, დაუნდობელი და ცვა-

ლებადი, საუკუნო მხოლოდ საიქიოს ცხოვრებააო, ამტკიცებს ჟამთააღმწერელი. ამგვარი აზრი ეკლესიაში ჩვეულებრივი იყო, მაგრამ პოლიტიკურს აზროვნებაში საქართველოში წინად არას დროს არ ყოფილა მიღებული და პირველად ჩვენს ავტორს აქვს ისტორიაში შეტანილი. მაგრამ შემდეგ საუკუნეებში ეს აზრი პოლიტიკურ მსჯელობაშიაც გაბატონდა, ასე ძირიანად შეირყა ქართველ ერის პოლიტიკური რწმენა.

ცხადია, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ასი წლისა და მეტის ამბები ზეპირ გადმოცემით და „თავით თვისით“ არ შეეძლო დაეწერა. უეჭველია მას საისტორიო წყაროები ექმნებოდა და მის თხზულებითგანაც სჩანს, რომ ჰქონია კიდევ. მაგ. ჯალალედდინის მიერ ტფილისის აღების შესახებ ავტორი ამბობს: „მრავალგზის მოავლინა დასტური მეფემან დატევებად ქალაქისა, ძლით დაარწმუნა ბოცოს წარსვლა, ვითარცა სწერს ვინათგანმე ბერი მღვიმელი“-ო (*753, გვ. 578). მამასადამე სადაც ავტორს ჯალალედდინის საქართველოში ლაშქრობა აქვს მოთხრობილი, მას წყაროდ ხელთა ჰქონია საისტორიო ნაწარმოებები, რომელშიაც ეს ამბები ყოფილა აღწერილი. ამ თხზულების ავტორი ყოფილა „ბერი მღვიმელი“. ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვებითგანა სჩანს, რომ მას ამ წყაროს ავტორის სახელი უკვე აღარა სცოდნია.

– 205 –

უეჭველია ჩვენს მემატთანეს ხელთა სჭერია აგრედვე ერთი საისტორიო წიგნი, რომელსაც რქმევია „წიგნი მეფეთა ბაღუმისთა და ნათესავთა მისთა“. ერთს ალაგას მაგ. ამბობს: „წარვიდა აღლარ და კახაბერის ძე კახაბერი, რომელი იყო თესლით ბოროტი, ვითარ გვაუწყებს წიგნი მეფეთა ბაღუმისთა და ნათესავთა მისთა“-ო (*868, გვ. 712).

მონღოლების შემოსევის აღწერილობა ჩვენს ისტორიკოსს, როგორც ეტყობა, დამყარებული აქვს სხვათა შორის ერთს წყაროზე, რომელიც თურმე „თანადამხუდარი“-ს ცნობებისდა მიხედვით ყოფილა შედგენილი. იგი ამბობს მაგალითად, რომ მონღოლთა მკედრობა „მივიდა ნიშაბურს, სადა ნიშაბურელთა სამგზის წყობა ყვეს და ბრძოლასა თვის[სა] პირველსა ჰელად იგდო ქალაქი, სადა იგი სამასი ათასი კაცი თავდაკუმით მოკლა, ხოლო მეორესა ჯერსა ასი ათასი და მესამესა ომსა ოცდა თორმეტი ათასი და უკეთუ არა ჯერხართ, მართლაცა არს, [რამეთუ] დიდსა სეიბადვანისა ხოჯა შამშადინისა ძმა თანადამხუდარი იტყოდა ამას ნიშამურისა მოხრებასა“-ო (*759, გვ. 586).

დავით ნარინისა და ულუ დავითის მეფობისათვის კიდევ ჩვენს ისტორიკოსს ხელთა ჰქონია განსაკუთრებული თხზულება, რომლის შემადგენელადაც ვილაც „ყოველთა-აღმწერელი“, ანუ როგორც ბერძნები ამბობდნენ ხოლმე „პოლვისტორი“ ითვლებოდა. ეს ცხადადა სჩანს ჩვენის ავტორის შემდეგ წინადადებითგან: „ხოლო მოწევნილ არს ესეცა სიტყუა“-ო, ამბობს იგი, „რომელ სხვა ვინმე ყოველთა-აღმწერელი იტყვს, ვითარმედ ყარაყურუმს ყოფასა ორთავე მეფეთასა გაუყვნა ესრეთ განბჭობითა, რომე მეფობა ლამას ძესა დაუმტკიცონ, და ესრეთ წარმოავლინა და რუსუდანის ძე დავით მაშინვე ლტოლვილი ღამით განიპარა და წარვიდა აფხაზეთსა“-ო (*809, გვ. 652).

უეჭველია ჩვენს ჟამთააღმწერელს თვით მის მიერ ჩამოთვლილსა და ზემოაღნიშნულს წყაროებს გარდა თავის თხზულებისათვის სხვა კიდევ ბევრი მასალები უნდა ჰქონოდა და ექნებოდა კიდევ, თორემ ისეთს შინაარსიანს ისტორიას როგორ დასწერდა? ცხადია, მაგ. რომ მას ხელთა ჰქონია სხვათა შო-

რის იმდროინდელი ხალხის აღწერისა და შემოსავლის დავთრები (*818 – 820, 875, გვ. 663 – 665, 719 – 720) და გადასახადისა და ბაჟის წიგნები (*825, გვ. 670).

წერილობით წყაროებს გარდა ჩვენს ისტორიკოსს ზეპირ გადმოცემითაც, „თქმულებით“-აც უსარგებლია. ამნაირს წყაროს იგი უფრო მაშინ მიმართავს ხოლმე, როცა მას სამეფო სახლის შინაურ და საიდუმლო საქმეების დასურათება ჰსურდა. მაგ. დედოფალ გვანცას სიკვდილის შესახებ ის ამბობს: „ხოლო გუანცა დედოფალი, ავაგის ცოლყოფილი, მოკლულ იქმნა თათართა შინა მყოფი, რომელსა იტყვან, ვითა ასულსა მისსა ხუაშაგისა,

– 206 –

რომელი იყო ცოლი სევიფარდავლის ხოჯა შამშადინისა, მისითა განზრახვითა მოიკლაო“ (*843, გვ. 688).

ამგვარადვე ჩვენი „ჟამთააღმწერელი“ ბასილ მწიგნობართ-უხუცესის მოკვლის ერთ-ერთ მიზეზად იმას სთვლის, რომ „სიტყვუცა იყო, ესუქნის თანა ეყო, ამისათვის შესმენილ იქმნა ბასილი წინაშე მეფისა, რომელმან მსწრაფლ მოიყვანა და ბრძანა ძელსა დამოკიდება“-ო (*846, გვ. 691).

დიმიტი თავდადებულის ქონების მონღოლთა ყაენის მიერ მიტაცების შესახებ ისტორიკოსი სწერს: „წარიღეს ყოველი, არა დაშთა, რამეთუ მოქალაქეთაცა უწყოდეს საგანძურნი მეფისანი და შინაგამცემელ იქმნეს. ხოლო იტყვან ამასაცა: ხოჯა აზიზის შვილი, რომლისა მამა მოეკლა მეფესა დავითს, ხუტლუბულა და იგი ორნივე მტერობად შეითქუნეს მეფისა“-ო (*808 – 899, გვ. 739). ამ შემთხვევაშიაც მამასადამე ავტორს საზოგადოებაში გავრცელებული ხმებისათვის ყური უთხოვებია.

დავით მეფის გარდაცვალების შესახება ჩვენს ისტორიკოსს გარდმოცემა მოჰყავს და ამბობს: „თქმულ არს ესეცა, ვითარმედ წამლისა მიერ აღსრულდა ცოლისა მისისა [მიერ], ვითარ სიტყვს-მოქმედი იტყვის მაკედონელისა მის დიდისა მიდოსით თავ-მტკივნეულობად მყოფისა და იჭვისა წამლისასა მიდოს და ანთიპატოს მიერ მიცემისა, ეგრეთვე დავითის[თვის] თქმულ-არს ესუქნის მიერ შურისათვის ბასილ უჯარმელისა, რომელი მოაკვდინა მეფემან“-ო (*867, გვ. 712).

გარდმოცემითვე სარგებლობს „ჟამთააღმწერელი“ როცა აღიარებული აქვს, რომ დავით მეფემ საქართველოს ეკლესიათა ქონებრივი მდგომარეობა შეარყია და მამულთა მიტაცებას ხელი შეუწყო: „თქმულ არს ესეცა, ვითარ ბრძენისა სოლომონისათვის წერილ არს, ჟამსა სიბერისა მისისა არა მართლად ვიდოდა წინაშე ღმერთისა და მძლავრებისაგან თათართასა უცალო ქმნილმან იწყო შლად საყდართა საეპისკოპოზოთა, რომელნი სანატრელთა მეფეთა შესავალნი სოფელნი მიენიჭნეს, განსცემდა, ეგრეთვე მონასტერთა“-ო (*851, გვ. 696). მაგრამ ამ შემთხვევაში „თქმულ არს“ შეიძლება მარტო ზეპირ წყაროს-კი არა, არამედ წერილობითს საბუთსაც ჰნიშნავდეს, სახელდობრ იმდროინდელ საეკლესიო კრების ძეგლისწერას (იხ. ქვ. II, 164 – 166), სადაც ეს გარემოება საგანგებოდ არის აღნიშნული.

საზოგადოდ ჩვენი ისტორიკოსი განათლებული ადამიანია, მას გადაკითხული აქვს „ძველი წიგნები“. მონღოლების შესახებ იგი მაგალითად ამბობს: „ქვეყანასა მზისასა აღმოსავლეთით კერძო, რომელსა ეწოდების ჩინმაჩინ, გამოჩნდეს კაცნი ვინმე საკვირველნი, ადგილსა ყარყურუმად წოდებულს უცხო სახითა, წესითა და შესახედავადცა, რამეთუ არცა ძველთა წიგნთა სადა იპოვების ამბავი მათი“-ო (*730, გვ. 548).

მას ძველი ბერძნული საისტორიო მწერლობაც სცოდნია. აი მაგალითად როგორ გვისურათებს საქართველოს გაჭირვებას მონღოლების ხელში: „ესევი-თარნი ჭირნი მოიწივნეს, რომელ ძველთა სამე წიგნთა სმენილ არს, რომელნი თანა-შეესწორებიან ქრისტეს ჯვარის მცველთა იუდეანთა ზედა ქმნულ იერუსალიმსა სრულიადსა მოსპოლვასა ტიტეს და უესპასიანეს მიერ, ვითარ-ცა იტყუის ჟამთააღმწერელი და მრავალმომთხრობელი იოსიპოს“ (*753, გვ. 578).

რუსუდანის ვერაგ განზრახვის შესახებ თავის ძმისწულის წინააღმდეგ ისტორიკოსი ამბობს: „გარნა განაქარვნა ზრახვანი ზეგარდამომან განგებამან, ვითარ აქიტოველისანი თავით წინასწარმეტყუელისანი და არა გულის-ჯმა-ყო, რამეთუ განაქარვის ზრახვანი კაცთანი ზრასგამან ლ^ა-თისამან, ვითარ ფარაოსი მოსესზე, ვითარ განერა კელთაგან მისთა ლტოლვილი პირველად, ვითარ იტყვს ჟამთააღმწერელი იოსიპოს, და კუალად ვითარ განერა და-ვით კელთაგან სულტანისათა, რამეთუ ცუდ იქმნა განზრახუა მათი. და სხვაცა მოვიკსენო: არა ცუდ იქმნა, რ^ა იქმნა განზრახვითა ასტუვაგისათა, არა ცუდ იქმნა[ა] წარვლენა ასულისა [მისისა] მანდანისი... მოცემა მისა მისისა კვროსისი“-ო. ამისდა მიუხედავად ასტიაგი გადარჩენილ და წამოზრდილ შვილისშვილის კვროსისაგან ხომ მაინც „ძლეული, შეპყრობილ იქმნა კვროსისა მიერ, რომელი შემდგომად ასტუვაგისა მეფე იქმნა. და ანუ არა ამაო იქმნა ხრიზმოზიცა იგი აპოლონის დედოფლისა და უმეტეს ამისსა არა განცრუვდა ხრიზმოზიცა იგი პრიამოსი[სა] მეფისა ასულთასა და... მთავრისა ალექსანდრე-პარიდოსი[სა] ზედა, რომელმან მიმტაცებელმან ელენისამან ცოლისა აღამემნოსის მისა მენ[ელ]ლ[ელ]ისგან, რომელი იპყრა წელთა ოცდა-თორმეტთა, [ხოლო] ოცდა რვად წლად უმშვიდებელნი ბრძოლანი მოუგნა ტროადელთა [და] სრულიად[ი] მოსპ[ოლ]ვე ნათესავსა მისსა“-ო.¹⁾ (*785, გვ. 619 – 620).

ბერძნული მწერლობის ცოდნა ჩვენს ავტორს შემდეგ ქვემოთ-მოყვანილ ორს წინადადებაშიაც ემჩნევა: „ერისთავი სამადავლა: კაცი ყოვლითა სამწედროთა ზნითა შემკობილი და მოისარ რჩეული, მსგავსი მოსიმახოსა ებრაელისა, გინა ნეოპტოლემოს პიდასი რჩეულისა სახელოვანისა მერმიდონთ მოძღვრისა“ (*913, გვ. 755). ან კიდევ ერთგან ისტორიკოსი ამბობს: „გარნა წერილ არს, ვითარ აფროსინელთა შინა სიტყუა, იტყვს ვინმე, იბრძოლებოდეს რა ანტიპატროს და ყრმა კასანდროს მოაკვდინა“-ო (*865, გვ. 710).

დავით მეფის სიკვდილის შესახებ ხმები გავრცელებული ყოფილა, ვითომც იგი მოეწამლოს და ჩვენი ავტორი ამის გამო იგონებს: „ვითარ სიტყვს-მომქმედი იტყვს მაკედონელისა მის დიდისა მიდოსით თავ-მტკივნეულო-

¹⁾ დედანი დამახინჯებულია, შემდეგისამებრ აღვადგინე.

ბად მყოფისა და იქვისა წამლისსა მიდოს[ის] და ანტიპატროს მიერ მიცემისა, ეგრეთვე დავითის თქმულ არს ესუქნის მიერ შურისათვს ზასილ უჯარმელისა, რომელი მოაკვდინა მეფემან უწესობისათვს: თანა ეყო ზასილი ესუქნის და არა რიდა საწოლსა პატიოსანსა მეფისასა“-ო (*867, გვ. 711 – 712).

იცის მან საბერძნეთისა და რომის ისტორიაც, იგი მაგალითად ერთს

ალაგას, სადაც მოთხრობილია, რომ მონღოლთა საბრძანებელი 4 მოხელეს მიერ განეგებოდა, მას განმარტებული აქვს, „ვითარ ძუელთა ოდესმე... რომისა [და ი]ონთა ქვეყანათა განაგებდეს ოთხნი ჯპატიოსნი“-ო (*805, გვ.647).

ძველ მწერლობას გარდა, მას თანამედროვე მონღოლებისა და მათ მეტომეთა საისტორიო მწერლობაც შესწავლელი ჰქონია. ჩვენს ავტორის სცოდნია სხვათა შორის უიღურთა ანზანი, და „წერილი“. აი რას ამბობს იგი ამის შესახებ: „მოიპარეს წერილიცა ამათ მცირედითა ასოთა, რამეთუ ათექვსმეტითა ასოთა დასწერენ წიგნსა, რომელ ადვილ სასწავლოცა არს და ადვილ გულისკმის-საყოფი“-ო. (*731, გვ. 550).

ავტორის მონღოლურის ცოდნა სხვათა შორის იმითაც მტკიცდება, რომ მას მოყვანილი აქვს მონღოლების წელთაღრიცხვის კვანკლოსის მონღოლური სახელები და მათი მნიშვნელობა. კვანკლოსი „ესე ათორმეტ წლად გააწევს, რომელსა ესოდენ სახელსა ესრეთ: ყურყუნჯილ, უქ[უ]რჯილ ფარსანჯილ, თავლინჯილ, ლუისჯილ, მორინჯილ, ყო[ი]ნჯილ, მეჩინჯილ, თაღანჯილ, ნოხინჯილ, ყაყარჯილ“. ესე არს სახელი ათორმეტთა ცხოველთა, რომელთა მისცეს მთავრობა თვითოსა წლისა თვითოსა პირუტყვსა, რომლისა პირველად თავუ-ყვეს ყურყუნჯილ, რომელ არს თავუ, მერმე ზროხა, ავაა, კურდღელი, ვეშაპი, გველი, ცხენი, ცხოვარი, ყაპუზუნა, ქათამი, ძაღლი, ღორი“-ო (*732, გვ. 551).

სცოდნია მას მონღოლური ენაცა და „წიგნი“-ც, ამასთანავე სარწმუნოება და ზნე-ჩვეულებანი, მონღოლური საბუთებიც წაკითხული ჰქონია. ჩვენს ისტორიკოსს მოთხრობილი აქვს, რომ მონღოლებს „აქუნდა წესად ერთისა ღ~თისა თაყუანისცემა, რომელს თენგრი უწოდეს ენითა მათითა და წიგნთა თავსა ესრეთ დამწერელნი: «მანქუ თენგრი ქუჩუნდურ», ესე არს «უკუდავისა ღ~თისა ძალითა“-ო (*732 – 733, გვ. 552).

ჩვენს ჟამთააღმწერელს თავის თხზულებაში ერთს ალაგას მონღოლური ლექსი-კი აქვს მოყვანილი. მონღოლთა მხედართ-მთავარი ჰემესის მახლობლად ომის ამბავს უცდიდა და „ნადირობასა და ლაშქართა ყოფასა ამბვისა მომლოდებასა აბალა იხილა თათარი ვინმე ლტოლვილი (დამარცხების შემდგომ). ხოლო მან კითხულმან ყოველივე ლექსთა მიერ შეწყობითა წარმოუთხრა ენითა მათითა თვითეულისა მთავრისა შედარება, – ალიყანის-თვს თქუა: „ვითარცა ძაღლით მომავალი შავარდენი მოუტდა, მანგუდემურ ვერძსა მიემზავასა, სირმონის შვილი ებაგან მხტომელსა ვეფხსა და იასი-

ბულა მოზვერს ბულა-კამბეჩსა“. ხოლო ქართველთა მეფისათვს ესრეთ თქვა ენითა მათითა: «თენგარი მეთუ ქაურქურბა ბულარ მეთუ ბუილლაჯი». ესე იგი არს: «ვითა ღ~თი გრგვინვიდეს, ვითა აქლემი ბულრობდეს ქართველნი» (*886, გვ. 728). იმდროინდელი მონღოლური პოეზია და სიტყვიერება შენახული არ არის, რომ შეგვედარებია ჩვენი ავტორის ლექსი, მაგრამ ცნობილია, რომ მონღოლები საზოგადოდ გალექსილ სასაუბრო პოეზიაში ამგვარი მიმსგავსებათა დიდი მოყვარულნი ყოფილან. ეს სხვათა შორის მონღოლურ თხზულებითგან „ალტან ტობჩი“-თგანაცა სჩანს, სადაც ჩინგიზ ყაენის სიტყვაც ლექსად არის მოყვანილი და თვით ამ ლექსშიაც იმგვარივე პოეტური მიმსგავსებანიც მოიპოვება, როგორც ქართველ ისტორიკოსის მიერ მოყვანილს ნაწყვეტშია: „მტრებზე დაცემისა და ნავარდობის დროს მიუხდით შავარდენსავით, შეტაკების დროს მტრებს მიმინოსავით დავფრინდით, შეუტიეთ მშიერ ვეფხსავით, გამძვინვარებულ „ბურგუგ“-სავით“ (იხ. Алтанъ Тобчи

თარგმანი ლამა გალსან გამბოვეისა, გვ. 130 – 131.

ალბად ქართველს ისტორიკოსს მონღოლური საისტორიო თხზულებები ჰქონია ხელთა, როცა თავის თხზულებასა სწერდა. მაგრამ მონღოლურს გარდა თუ თვით უიღურული ენა არა, უიღურთა შესახები ისტორიული გადმოცემაც როგორც სჩანს ავტორს შესწავლილი ჰქონია, ერთგან ამბობს: „სარჩუ ვინმე იყო ემაურთა (ემირი?) უიღურთა, რომელთა გვარისა საქმენი განსაკვრვებელ არიან, ვითა ზღაპარნი და არიანცა ზღაპარ და ცუდ, ამისთჳს უჯგერო არს აწ თქმა“-ო (*735, გვ. 555).

ქართველ ისტორიკოსს მონღოლთა წელთაღრიცხვაც სცოდნია, ესმის მისი წესი და რიგი, გაუგია რა საფუძველზეა აღრიცხვა დამყარებული და სცდილობს თანამედროვე მკითხველს ეს ქართველებისათვის უცნაური „წელიწადის სათვალავი“ გააგებინოს. მონღოლებმა „მექმნეს ქორონიკონის სახედ ათორმეტი წელიწადი ათორმეტთა პირუტყვთა [და] ცხოველთა სახელსა ზედა და თვითოს პირუტყვს და ცხოველს თვითოსა წლის მთავრობა განუჩინეს, ვითარ ძუელ ოდესმე ელლინთა ბრძენთა ათორმეტთა ზოდიაკთა, რომელ არიან ეტლნი: ეტლნი მზისა და მთვარისა. ამათ ეტლთა თვითეულთა მისცეს ოცდა ათ-ათი დღე. არა თუ ცხოველნი არიან, არამედ ზომანი. ეგრეთვე ამათ თვითოსა წელიწადსა მთავრობა განუჩინეს თვითოსა პირუტყუსა, რომლითა ათორმეტივე გათავთების; თავსავე დაიწყებს. ვითარ ათცხრამეტული, ცამეტური, ზედნადები, ზედექუსეული, რამეთუ ცხრამეტ წლად გააწევს და მერმე თავსავე დაიწყებს და ეგრეთვე ესე ათორმეტ წლად გაიწევს და მერმე თავსა დაიწყებს... ესენი აქუნდეს წელიწადის სათვალავად, ვითა ჩუენა ქორონიკონი“-ო (*732, გვ. 550 – 551), ამბობს ისტორიკოსი.

---

*) თქმით ემურთა ქცაში მთავარი; ემირი= "И. Березинъ, Очеркъ внутренняго устройства улуса Джучие а. 57).

ჩვენს ავტორს რასაკვირველია სპარსულიც ეცოდინებოდა და სცოდნია კიდევ. მას მოყვანილი აქვს ერთი სპარსული წინადადება და თანაც მისი თარგმანი დაურთავს. მუჰლიდმა, რომელმაც მონღოლთა სარდალი ჩაღატა დამეფარულად წუთისოფელს გამოასალმა, თავი გამოჰყო „ლერწმონითგან“, სადაც დამალულიყო მკვლელობის შემდგომ და სისხლიან ლახვრითურთ მიუახლოვდა თათრებს და მიადახაო: „მენ ქუმტამ ჩაღატარ«, რომელ არს ენითა სპარსულითა, «მე მოვჰკალი ჩაღატარ“ (*790, გვ. 626).

თუმცა ჩვენს „უამთააღმწერელს“ წინანდელი საისტორიო თხზულებები აქვს ხელთა, მაგრამ წყაროებით განურჩევლად კი არ სადგებლობს, მონურად-კი არ იმეორებს ყველაფერს, რასაც მისი წინამორბედი ამბობდნენ, არამედ კრიტიკულად განხილვის შემდგომ. აი, მაგ. რასა სწერს იგი ულუ და ნარინ დავითების გამეფებაზე: „ხოლო მოწევნულ არს ესეცა სიტყუა, რომელ სხვა ვინმე ყოველთა-აღმწერელი იტყვს, ვითარმედ ყარაყურუმს ყოფასა ორთავე მეფეთასა გაუყენა ესრეთ გაბჭობით, რომელ მეფობა ლამას ძესა დაუმტკიცონ და ესრეთ წარმოავლინა. და რუსუდანის ძე დავით მაშინვე ლტოლვილი ღამით განიპარა და წარვიდა აფხაზეთს. და მე არ შევიწყნარებ ამას: პირველად, რომ ყაენმა მან არა გაუყენა... და მეფობა ორთავე განგუ ყაენის შვილმან ყუბილა ყაენ მოსცა და ულუ ყაენისა წარმოავლინა და მანცა ორთავე დაუმტკიცა მეფობა და ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა და აზომ, რომელ მრავალი სიგელი იპოვების და თვთ მე მინა-

ხავს, რომელ სიგელსა თავსა სწერია: «მეფენი ბაგრატიონნი და ნები-
თა ლ~თისათა დავით და დავით» და ჳელიცა ორთავე რთავს: «ჩემ დავი-
თისაგან მტკიცე და ჩემ დავითისგანცა მტკიცე არს» (*809, გვ. 652). მა-
შასადაძმე ავტორი თავის წინამორბედთა თხზულებებს აკვირდებოდა და როცა
იქ მოქცეული ცნობები უტყუარ საბუთებს „სიგლებს“ ეწინააღმდეგებოდა, არ
„შეიწყნარებდა“ ხოლმე.

ყურადღების ღირსია, რომ ჩვენს ისტორიკოსს ამ შემთხვევაში „შეუწნა-
რებელობის“ საბუთებიც მოყვანილი აქვს: „მრავალი სიგელი“, რომელნიც
„თვთ მე მინ-ახავს“-ო, და რომელთაც მეფეთა „ჳელიცა ორთავე რთავს“-ო.
მაშასადაძმე ისტორიულს სიმართლეს იგი დედან-საბუთების ცნობებისდა მიხედ-
ვით არკვევს. ხოლო ეს უკვე საისტორიო კრიტიკის მეთოდის ჩანასახია და
ქართულს მწერლობაში ეს კრიტიკული მეთოდი პირველი ცდა არის.

უფრო მეტის სიმკაცრითა და უნდობლობით ეპყრობა ქართველი ისტო-
რიკოსი „უიღურთა გვარისა“ საქმეებს, რომელთა აღწერილობაც მას ხელთა
ჳქონია. იგი დაცინვით გაიძახის: „განსაკვრვებელ არიან, ვითა ზღაპარნი,
და არიანცა ზღაპარ და ცუდ, ამისათვის უჯერო არს აწ თქმა“-ო (*735,
გვ. 555)

– 211 –

ხალხურ ზღაპრებს, „გვართა საქმეებზე“ ზეპირ-გადმოცემას, საგმირო
პოეზიის ნაწარმოებებს ჩვენი ჟამთააღმწერელი მაშასადაძმე ისტორი-
სათვის დამამცირებელად და უჯეროდა სთვლიდა.

ასეთ მკაცრი მსჯელობის შემდგომ პირდაპირ გასაოცარია, როგორ მოხ-
და და როგორ შეიტანა მანვე თავის თხზულებაში ის მართლაც-და „ზღაპარ-
ნი“, რომელიც მოთხრობილია ლაშა-გიორგის ძისადმი ხაროში მყოფ გვე-
ლების სიყვარულის შესახებ, ან სამფეხა ცხენზე სამი დღე და ღამე ჳენება,
ან კიდევ ადამიანთა ძალღურ ყეფისაგან გარემოცულ ქალაქის ზღუდეების ორ-
გან განრღვევად და დაცემა (იხ. იქვე გვ. 199)? ამიტომ უნებლიედ ეჳვი ებადება
მკვლევარს, მერმინდელ გადამწერის ჩამატებული ხომ არ არის ეს ადგილები?

სხვა ქართველ ისტორიკოსებსავით „ჟამთააღმწერელსაც“ თხზულებისა-
თვის წინდაწინ შედგენილი გეგმა ჳქონია. ეს ზემომოყვანილ (გვ. 194 – 195)
ცნობებითა მტკიცდება და ამას გარდა იმითაც, რომ ავტორს არას დროს არ
ავიწყდება, სად რა უნდა სთქვას და ხშირად წინდაწინვე გვატყობინებს რასაც
ქვემოდ მოგვითხრობდა: „ესე აქამომდე იყავნ“-ო, ხოლო როცა მოთხრობის
საგანს ათავეებს, იგი აცხადებს: „აწ ვახსენოთ მცირედ შვილთა-თვსთა-ცა
ჩინგის ყამნითა“-ო (*736, გვ. 557). მართლაც მოთხრობა მოკლეა და შემ-
დეგი წინადადებით ბოლოვდება: „ხოლო სხუათა უკანასკნელ ვაჳსენოთ“-ო
(*737, გვ. 558). ერთგან ჩვენი ისტორიკოსი ამბობს: „საქმენი სარგისისნი
ზემორ აღგჳწერია და შემდგომად ვაჳსენოთ [ძე მისი ბექა]“-ო (*874,
გვ. 718).

თუ რომ რაიმე მიზეზის გამო იგი იძულებული იყო თხრობის პირდა-
პირი მიმდინარეობისათვის გადაეხვია და წინა ნაამბობი შეეწყვიტა, მორჩებოდა
თუ არა ამ ახალ საგანზე წერას, ყოველთვის მკითხველს საგანგებოდ მოა-
გონებდა ხოლმე, რომ თავის შეწყვეტილ მოთხრობას კვლავ უბრუნდება: „ზე-
მოდატევებული ამბავი აღმართ-მაბიჯებელთა კვალად ვიწყოთ“-ო (იქ-
ვე, *756, გვ. 582). ან კიდევ „ესე აქამომდინ იყავნ, ხოლო ჩუენ დაშთო-
მილისა სიტყუსა მიმართ აღვიდეთ“, (*777, გვ. 609), „ხოლო ჩუენ პირველ-
სა[ვე] სიტყუსა აღვიდეთ“-ო (*785 – 786, გვ. 620), „ხოლო ჩუენ პირ-

ველივე სიტყვა მოვიკსენოთ“-ო (*808, გვ. 650), „ხოლო ჩუენ, გზისა მცირედ გარდამაბიჯებელნი, კვალად მოგზაურ ვიქმენით“-ო (*851, გვ. 696), „ხოლო ჩუენ ზემოკსენებულისა აჰმადის მიმართ აღვიდეთ“-ო (*889, გვ. 731), „ხოლო ჩუენ პირველ გზა აღვლოთ, მცირედ კერძო გარდამაბიჯებელთა“-ო (*906, გვ. 747).

ქართველ ჟამთააღმწერელის ღირსებას მისი მიუდგომლობა და პირუთვნელობა შეადგენს. იგი მაგ. საქართველოს მტრების ღირსებას, – ჯალალედდინისა, რომელმაც დიდი ცოდვა დაატრიალა ჩვენს ქვეყანაში და მონღოლებისას, საქართველოს განმაოხრებელთა, – სასიქადულო თვისებებს მაინც

– 212 –

არა ჰმალავს, პირიქით ყოველთვის დიდის პატივისცემით იხსენიებს ხოლმე მათ. თუმცა ამასთანავე იმ საშინელ აოხრებასაც, რომელიც მონღოლების ბატონობას მოჰყვა, არ ივიწყებს და საუცხოვოდ ასურათებს. საგულისხმეიერია, რომ საქართველოს ამამტუტებელის ჯალალედდინის სიკვდილის აღწერის დროს მას არც წყევა-კრულვა, არც სხვა რამ განსვენებულისათვის საძრახი სიტყვა წამოსცდენია, არამედ დიდის ღირსებით, თითქოს სინანულითაც-კი ამბობს: „მოიკლა კაცი იგი მაღალი და საჯელოვანი ჯელმწიფე, ვინ[ა] დაუდგრომელ არს მინდობა ამის სოფლისა ამის ამოსა“-ო (*762 – 763, 591). ამგვარადვე გულწრფელად აქებს ჩვენი ისტორიკოსი მონღოლების მაღალ ზნეობრივ თვისებებს „ტყუვილი სიტყვა ყოვლადვე არ იყო მას შინა, არა თვალახვნანი პირსა კაცისასა, არცა დიდსა არცა მცირესა და უმეტეს საბჭოთა შინა, რამეთუ კეთილნი წესნი ეპყრნეს ჩინგის ყაენისაგან განჩენილნი“-ო. (*731, გვ. 549).

ქართველ ისტორიკოსის მტერთადმი პირუთვნელობა აიხსნება იმით, რომ საქართველოს იმდროინდელ დაცემისა და უბედურების მიზეზად მარტო გარეშე მტრებს-კი არა სთვლიდა, არამედ უმეტესად ქვეყანისა და მკვიდრთა შინაურ ცხოვრების მრავალს ნაკლულევანებას, მთავართა განცალკევებულსა და შეუზრახებელ მოქმედებას, საზოგადოებრივ აზრის დამაბუნებას და ზნეობის დაცემას და სხვას.

საზოგადოდ ჟამთააღმწერელის თხზულება შინაარსიანი ნაწარმოებია და თვით მოთხრობის ასპარეზიც ფართოა: იქ საქართველოს მარტო პოლიტიკური თავგადასავალი-კი არ არის აღწერილი, არამედ სახელმწიფო ცხოვრება და წესწყობილებაც ცხოვლად არის დახატული, მრავალი ძვირფასი ცნობები მოიპოვება მოხელეობისა და მართვა-გამგეობისა, გადასახადებისა და ბეგარისა, მეხარკეობისა და მელაშქრეობისა, მცხოვრებთა რაოდენობისა და მოძრაობის შესახებ, საეკლესიო საქმეებიც, ქვეყნის ზნეობრივი მდგომარეობაც, შინაური საცოლქმრო ვითარებაც საკმაოდ არის დასურათებული. ჩვენი ავტორის ისტორია აუარებელს ცნობებს შეიცავს და მისი ღირსება იმიტომ უფრო ორკეცდება, რომ მე-XIII-ე საუკ. საბუთები ცოტაა შერჩენილი და ბევრს შემთხვევაში ეს თხზულება მკვლევარისათვის ერთადერთი წყაროა.

მაგრამ ჩვენს ისტორიკოსსაც ბევრად უფრო მეტი სცოდნია, ვიდრე მოთხრობილი აქვს. ხშირად იგი თავის მოთხრობას განგებ ამოკლებს, რომ თხზულება მეტის მეტად გაგრძელებულიყო. მონღოლების შესახებ იგი მაგალითად ამბობს: „კეთილნი წესნი ჩინგის ყაენისაგან გაჩენილნი, რომელთა თვითეულად წარმოთქმა გძელ არს“-ო, (*731, გვ. 549). იკონიის წინ მომხდარ ბრძოლის შესახებ ნათქვამია: „კართა ქალაქისათა იქმნა ომი ძლიერი, რომელი თვითეულად არა არს ჟამი მოთხრობად“-ო (*732,

განდგომის თავობაზე გამოსაძიებლად დაიბარა „განმრავლდა სიტყვა მათ შორის და მრავალგვარად უზნობა, რომელთა არა არს ჟამი თქმად და წერად“-ო (*839, გვ. 684). ჩვენი ავტორი საზოგადოდ შიშობს, „რათა არა განგრძელდეს სიტყუა“ (*844, გვ. 690) და „არ გავამრავლოთ სიტყუა“-ო (*879, გვ. 723). იგი ცდილობს, რომ თავისი აღწერა შეამოკლოს და ამბობს ხოლმე: „თვითეულად არა არს ჟამი მოთხრობად“ (*846, გვ. 691) ან არა და „შეუძლებელ არს მოთხრობად თვთეულისა“-ო (*905, გვ. 747).

ჩვენი ჟამთააღმწერელის თხზულება, როგორც ირკვევა, სანდო საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს. ამის დამამტკიცებელი მრავალი ცნობები ქალერის ისტორიის წიგნში მესამე იქმნება თავმოყრილი, აქ მხოლოდ ორიოდ მაგალითს მოვიყვან. მაგ. ქართველ ჟამთააღმწერელის აზრი, რომ ულუ და ვით და დავით ნარინი „ორნი დასხდეს ტახტსა ზედა“, იმ საბუთებს გარდა, რომელიც თვით მას აქვს მოყვანილი, სხვათა შორის აბელიას. საყდრის მე-XIII-ე საუკუნის წარწერთაც მტკიცდება, სადაც ნათქვამია: „ქ. ადიდენ და და[ა]მყარენ ღმერთმან მეფენი ჩვენი დავით და დავით“-ო (იხ. ე. თაყაიშვილის Археологическія экскурсіи, вып. II, 16).

შემდეგ ერთგან ჩვენს ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს „ნიკოლოზ კათალიკოზი განრისხებული უთქმინდანვე და ამხილებდა (მეფე დიმიტრის) მრავლად და ვერ არწმუნა, დაუტევა კათალიკოზობა და ჰელითა თავისითა აკურთხა ჯუარის მტვირთველი მეფისა აბრამ კათალიკოზად“ (*887, გვ. 730). ეს აბრამი მართლაც დიმიტრი თავდადებულის თანამედროვე „მღდელი და ჯვარის მტვირთველი“ ყოფილა: მას 1278 წელს გუდარეხის მონასტრის მშვენიერი სამრეკლო აუშენებია, როგორც იგი თვით ამ სამრეკლოს კედლის წარწერაში მოგვითხრობს „ადიდენ ღმერთმან ძლიერი და უძლეველი მეფეთ მეფე დიმიტრი, მე მიწად მეფობისა მათისად უღირსი მღდელი და ჯვარის მტვირთველი აბრაჰამ ღირს ვიქმენ აღშენებად სამრეკლოთა ამათ... ქკსა უჟჳ (ე. თაყაიშვილის Археологическія экскурсіи II, 33).

„ძეგლი ერისთავთა“.

„ძეგლი ერისთავთა“ თავისებურ საისტორიო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს და ქართულ საისტორიო მწერლობაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია. თუ ჩვენ აქამდის ჩვეულებრივ საქართველოს მხოლოდ საერთო საისტორიო წყაროები გვქონდა ხელთა, ეხლა „ძეგლი ერისთავთა“-ს განხილვის დროს ჩვენ თვალწინ კერძო საგვარეულო მატთანე გვექმნება, რომელშიაც ქნის

ერისთავთა გვარეულობის თავგადასავალი არის მოთხრობილი. უეჭველია ამგვარი საგვარეულო მატთანეები სხვაც ბევრი იქმნებოდა აღწერილი ქართულად. ერთ ამგვარ საგვარეულო მატთანეს არსებობის შესახებ („წიგნი მეფეთა ბაღუშისთა და ნათესავთა მისთა“) ცნობაც-კი არის შენახული მონღოლთა დროინდელ ქართველ ჟამთააღმწერელის თხზულებაში (მ~მ დ~ფსი ქ~ცა გვ. 712). ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში მხოლოდ ერთი საგვარეულო

მატიანე მოგვეპოვება, რომელიც ეკუთვნის სუმბატ დავითის ძეს და „ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა“ ეწოდება (იხ. აქვე, 34 – 137). მაგრამ რაკი ეს მატიანე საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ბაგრატონიანთა თავადადასავლის ამბავს შეიცავს, ამიტომ რასაკვირველია მას საზოგადო მნიშვნელობა ენიჭება. „ძეგლი ერისთავთა“-კი ნამდვილი კერძო საგვარეულო მატიანეა, რომელსაც საქართველოს მხოლოდ ერთ კუთხისათვის, ერთ ორ ხეობისათვის, განსაკუთრებით ქსნისა და მცირეოდენად არაგვის ხეობათა ისტორიისათვის აქვს მნიშვნელობა. ისიც იმიტომ, რომ ქვენიფნეველნი, რომელთა ცხოვრება და მოღვაწეობაც არის „ძეგლი ერისთავთა“-ში აღწერილი, ქსნის ერისთავებად იყვნენ.

ეს თხზულება ეტრატის ხელთნაწერ სჯნაქსარში ყოფილა ჩართული და უეჭველია თავდაპირველად ლარგვისის მონასტერს ჰკუთნებია. დ. მეღვინეთხუცესიშვილის მიერ გადაწერილი პირი მ. ბროსსესა ჰქონდა და იქითგან მან ფრანგულად გადასთარგმნა და თავის Additions-ში დაბეჭდა (გვ. 372 – 384. Addition XXI. De l'origine des éristhaws du Ksan). ქართული დედანი ბროსსეს არ გამოუცია. პირველად თ. ჟორდანიამ დაბეჭდა თავის ქ კბის II წ. (გვ. 1 – 19) ამ თხზულების მეორე პირის პირისდა მიხედვით, რომელიც 1830 წელს ს. ქუეშს ყოფილა გადაწერილი (ქ კბი II, 19). თვით დედანი არსადა სჩანს.

როგორც თვით თხზულებასაც ეტყობა და ბროსსემაცა და თ. ჟორდანიამაც შენიშნეს, „ძეგლი ერისთავთა“ უნდა ლარგვისის მონასტრის რომელიღაც ბერის ან მღვდლის დაწერილი იყვეს. იქ მაგალითად ნათქვამია: „შალვა მოდყუნა ცოლად ოვსთა ასული, სახელად ბირდი, რომელმან განადიდა პატივი მონასტრისა ამის“-ო (ქ კბი II 7). „მაშინ ვირშელმან ერისთავმან... შემოსწირა ეკლესიასა ამას სჯნაქსარი ესე კეთილი“-ო (იქვე 10). „მაშინ ერისთავმა იოანე მასუჭ კვირასა შინა იწყო შენებად ზემოდსა ამის ეკლესიისა, რომელ სამ წელ აღაშნა“-ო (იქვე 13).

მემატიანეს აზროვნობა ვიწროა და ცალმხრივი: მისი თვალთა ხედვის ასპარეზი ქსნისა და არაგვის ხეობათა ამბებს ვერ გადასცილებია, ხოლო მოთხრობის ერთად-ერთ ღირსეულ საგნად მას ან სამხედრო მოქმედება და ომი მიაჩნია, ან ეკლესიათა აგება და შემკობა-გამშვენება. საქართველოს დანარჩენი და უმეტესი ნაწილი მისთვის თითქოს არ არსებობ-

– 215 –

და და სახელმწიფო-სამოქალაქო ცხოვრების ამბებისათვის ყური მოყრუებული ჰქონია. ამიტომ თითქმის ფურცელზე და სტრიქონში ან ლაშქრობასა და ომიანობაზეა ლაპარაკი, ან მოხდომას და თავდასხმაზე, ან ცარცვა-გლეჯაზე. აოხრებული და გადაბუგული სოფლები და ხეობანი, დანგრეული ციხეები, სისხლის ღვრა უწყალოდ და მცხოვრებთა უღმობელი დაწიოკება და წარტყვევნა იქაურ ყოველდღიურ ცხოვრების იმდენად ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა, რომ ლარგველს მემატიანეს ამაზე მეტი სხვა თითქმის ვერაფერი უამბონია.

სამხედრო მოქმედებას გარდა მემატიანეს გულისყური მხოლოდ საეკლესიო შენობების აგებისა და შემკობისა, მღვდელმსახურთა პატივისცემისა და დასაჩუქრების ამბებისაკენ იყო მიპყრობილი. მას გულმოდგინედ აღწუხებული აქვს, თუ რომელმა ლარგველმა რა ხატი შეამოსინა და მოაჭედინა, ან ტაძარი ააშენებინა და მოახატინა. მაგ. იგი ამბობს: ლარგველმა „შეჰქმნა დიდი ესე ხატი მაცხოვრისა საზომითა ტანისა თვისისათა და მოსჭედა იგი.

ამანვე შეამკო დიდი ესე ხატი თეოდორესი და შექმნა ორი კანდელი და დაუკიდნა“ (ქკბი II, 8). ერთ-ერთ ქვენიფნეველის შესახებ მემატიანეს ნათქვამი აქვს: „იყო კაცი... მოშიში ღვთისა და მოყუარე მღვდელთა... ამან აღაშენა ქუნიფნევს ეკლესია და დარბაზოვანი... ამან იწყო შეებად ზღუდეთა ამის მონასტრისათა და აღაშენა სამრეკლოდთა და ყოვლითა სამკაულითა შეამკო ეკლესია და შეკრიბნა მღვდელი და მონაზონი და პატივი სცა უუმეტეს ყოველთა ერისთავთა პირველთა და შემდგომთა“-ო (იქვე 10). ივანე ქვენიფნეველის სიქველე და სათნოებაც სხვათა შორის ასეა დახასიათებული: იგი იყო „მოშიში ღვთისა, მოყუარე მღვდელთა, პატივისმცემელი მონაზონთა, განმადიდებელ ეკლესიათა, შემამკობელ ხატთა“-ო (იქვე 11 იხ. აგრედვე გვ. 13 და 17). ამგვარი ერთფეროვანი და ცალმხრივი დახასიათება ნათელ ჰყოფს მემატიანეს პიროვნებას, აზროვნობასა და მიმართულებას.

რაკი ხელთნაწერი დაზიანებული ყოფილა, მატიანეს სამწუხაროდ თავიც აკლია და ბოლოც. ეხლა მოთხრობა ქვენიფნეველ-ბიბლიურთა ლარგვისში დასახლების ამბავით იწყობა, რაც მემატიანეს სიტყვით ვითომც ბიზანტიის კეისრის იუსტინიანეზე უწინარეს მომხდარ იყოს (იქვე გვ. 1 – 3). შემდეგ იუსტინანეს დროს ბიბლიურთა გაერისთავების ამბავია აღწერილი (იქვე 3 – 4) და დავით ბაგრატოვანის მეფობაში გაერისთავთ-ერისთავებისა (იქვე 4). აქეთგან მოყოლებული მოთხრობას მიმდინარეობა უკვე ირღვევა და ხასიათი იცვლება. „შემდგომად იუსტინიანესა დაჯდა მეფედ დავით ბაგრატოვანი“-ო, ამბობს მემატიანე (იქვე 4). იუსტინიანე ბიზანტიის კეისარი იყო, დავით ბაგრატოვანი-კი ალბად საქართველოს მეფე უნდა იყოს. მემატიანეს-კი ისე აქვს ნათქვამი, თითქოს დავით იუსტინიანეს შემდგომ დამჯდარიყოს მეფედ. იუსტინიანე აქ ალბად ქრონოლოგიურ ცნობის მაგიერ აქვს აღნიშნული, მაგრამ რაკი არა სჩანს,

– 216 –

თუ რომელი იუსტინიანე არის ნაგულისხმევი პირველი თუ მეორე, ამიტომ ამ მხრივაც ეს ცნობა მაინც-და-მაინც გარკვეულ თარიღის მაგიერად ვერ გამოდგება.

საზოგადოდ ეტყობა რომ უძველეს ხანას შესახებ მემატიანეს მცირედი ცნობები ჰქონია, დავით ბაგრატოვანის შემდგომ ხომ აღარავითარი ცნობები არ მოეპოვებოდა. იგი მაგ. ამბობს „გარდაიცვალნეს მეფე-26-ნი და ერისთავნი 24-ნი და წელიწადნი არა-მცირედნი მაშინ დაჯდა მეფედ ადარნასე“-ო (იქვე 5). ამ ოცდა ექვს მეფისა და ოცდა ოთხ ერისთავის მოღვაწეობის და არა-მცირედ წელთა შესახებ მას მაშასასადამე არავითარი საისტორიო მასალა არა ჰქონია და იმდროინდელი ქსნის ერისთავთა თავგადასავალისა და ნამოქმედარისა თითონაც არა სცოდნია-რა.

მხოლოდ ზემოაღნიშნულ ადარნასე მეფის დროითგან მოყოლობული დალაგებული საისტორიო მოთხრობა იწყობა (იქვე 5). რომელი ადარნასე მეფეა, არა ჩანს იმიტომ, რომ XIII ს., როდესაც მოთხრობისდა მიხედვით უნდა მას ეცხოვრა, ამგვარი მეფე საქართველოში ცნობილი არ არის. დადიანისეულს ქცაში ამ ადარნასეს გამეფების თარიღად 1220 წ. არის დასახელებული (ქკბი H, გვ. 5, შენ. 8), მაგრამ ვინ არ იცის, რომ ამ დროს საქართველოში ადარნასე კი არა, ლაშა-გიორგი მეფობდა. თ. ჟორდანიას ფიქრობს, რომ შესაძლებელია ქრონიკონი მერე იყოს ჩაკერებული და თვით სახელი ადარნასე ვახტანგ III-ის სახელი იყოსო (იქვე), მაგრამ ესეც საეჭვოა იმიტომ, რომ როგორც „მეგლით“-განა სჩანს, ადარნასეს შვილსა რქმევია ვახტანგი (იქვე) და ძნელი დასაჯერებელია მამასა და შვილსა ერი-და-იგივე სახელი რქმეოდეთ.

მაშასადამე ადარნასე მეფითგან მოყოლებული, თუმცა დაახლოვებით, მაინც ხანის გამორკვევა შეიძლება და მონღოლთა-დროინდელ „უდროობას“ გვისურათებს. მაგრამ „ძეგლის“ ამ ადგილისაც უფრო ზედმიწევნით ქრონოლოგიურად განსაზღვრა ჯერ-ჯერობით ძნელია: ამისათვის განსაკუთრებული კვლევა-ძიება არის საჭირო.

უდროობის მოთხრობა თითქმის შეუწყვეტლივ მიმდინარეობს და მე-XV-ის დამდეგის ამბებზე სწყდება (იქვე 17 – 18), თემურ ლენგის შემოსევის შემდგომ მომხდარ ამბების მოთხრობით.

რაც უფრო მემატიანე მოთხრობის უკანასკნელ ნაწილს უახლოვდება, თვით აღწერილობაც უფრო და უფრო ვრცელი და ცხოველი ხდება. აქ მოთხრობილის სიმართლის დამტკიცებაც სხვა და სხვა საბუთებით შეიძლება, როგორც მაგ. ვირშელ ერისთავის შესახებ, რომელიც „ძეგლში“ 1396 წ. არის მოხსენებული (იქვე გვ. 15) და მართლაც მცხეთის ერთს 1396 წ. სიგელს ხელს აწერს (ქკბი II, 202 – 203), განსაკუთრებით-კი თემურ ლენგის შემოსევის შესახებ (შეად. „ძეგლი“ გვ. 15 – 16 და ლარგვისის პარაკლიტონის ცნობა ქკბი II, 204 – 205).

– 217 –

აქა-იქ ამ მატიანეში (ქკბი II, 11 და 15) თარიღებიც არის მოყვანილი, მაგრამ ჩვეულებრივ მთელს მოთხრობაში ქრანოლოგიური ცნობები იშვიათია. ზოგჯერ წელთა რაოდენობა აღნიშნული არის, მაგ. ერთგან ნათქვამია, „მაშინ წინამძღვარ ექმნა ცხრაძმის-ჯეველთა ბიძა მისი ცხრა წელ“ (იქვე 10), ხოლო მეორეგან სწერია: „მეორესა წელსა მოუხდეს ყოველნი დვალნი“-ო (იქვე). სხვაგან მეტი არავითარი თარიღი არ მოიპოვება და ეს გარემოება „ძეგლის“ დიდ ნაკლად უნდა ჩაითვალოს.

თვით მატიანეს მოთხრობა ერთფეროვანია და თვითოეული ახალი ცნობა იწყობა ან სიტყვით „მამინ“, ან არა და „მას ჟამსა“. თავითგან ბოლომდის მოთხრობა ამ გვარად არის აგებული და ყოველს „მამინ“-სა და „მას ჟამსა“-ს რამდენიმე „ხოლო“ მოსდევს ხოლმე.

ვიწროდ არის შემოფარგლული მატიანეს თვით მოთხრობაც: ქსნის და მცირეოდნად არაგვის ხეობათა ყოფა-ცხოვრების გარეშე, როგორც უკვე ნათქვამი იყო, მემატიანესთვის თითქმის არა არსებობს რა და ამის გამო მატიანე ცოტა არ იყოს მოსაწყენია, როგორც ერთფეროვანი და მოსაწყენი უნდა ყოფილიყო საქართველოს ამ მიყრუებულ ადგილების იმდროინდელი ცხოვრება. მაგრამ რასაც მემატიანე მოგვითხრობს ხოლმე, სამხედრო ამბებს მაინც თავისებური სიცხოველე აქვს და მაშინდელ ცხოვრების ამ დარგის ვითარებას მკაფიოდ გვისურათებს. მუდმივი ქიშპობა და შუღლი ორ ხეობას შორის, ერთმანერთთან მიხდომა და თავდასხმა, მოთხრობა მუდმივ აოხრებისა და ცარცვა-გლეჯის შესახებ ნათლად წარმოუდგენს მკითხველს ქსნისა და არაგვის ხეობათა ყოფა-ცხოვრების სურათს. მკვლევარი ვერსად სხვაგან, არც ერთს სხვა ქართულ საისტორიო წყაროში ამის შესახებ ცნობებს ვერ იპოვის. ამიტომ ვისაც ამ მხრივ ქართველ მთელთა იმდროინდელი მდგომარეობის შესწავლა ჰსურს, ვისაც ცნობების შეკრება სწადიან ეთნოგრაფიულ და საზოგადოებრივ მოძრაობისა და ბრძოლის შესახებ ამ კუთხეში, ვისაც ფიქრად აქვს დვალ-ქართველთა შორის გამწვავებული ბრძოლის ვითარება შეისწავლოს და მათ მოსახლეობის გამოსარკვევად საჭირო მასალები შეაგროვოს ან გამოარკვიოს თუ რა დამოკიდებულება და ბრძოლა არსებობდა ერისთავთა და ადგილობრივ

მკვიდრთა შორის, – მისთვის „ძეგლი ერისთავთა“ თითქმის ერთად-ერთი შინაარსიანი წყარო იქმნება. ამ მხრივ მას თავისი განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს და არას დროს არ დაეკარგება.

მაგრამ ლარგვისის მონასტრისა და ქსნის ხეობის ადგილების ხელთ-ნაწერები და ნაშთები ცხადად მოწმობენ, რომ ქსნის ხეობის წარსული ცხოვრების მთელს შინაარსს მარტო ბრძოლა, ომი და ცარცვა-გლეჯა არ შეადგენდა, რომ თუმცა ისე ძლიერად არა, მაგრამ ქართულ სულიერ და ნივთიერ კულტურის მაჯისცემა აქაც მაინც ისმოდა. მაშასადამე მკვლევარს უნდა ახსოვ-

– 218 –

დეს, რომ „ძეგლი ერისთავთა თავისებურ ღირსებისდა მიუხედავად მაინც ქსნისა და არაგვის ხეობათა იმდროინდელ მდგომარეობისა და ყოფა-ცხოვრების სრული სურათი არ არის.

სასურველია, თუ დედანი არ აღმოჩნდა, ამ თხზულების მეღვინეთხუცესიშვილის მიერ გადაწერილი პირი მაინც მოიძებნოს და ეს „ძეგლი“ ხელმეორედ შესაფერისად გამოიცეს.

„ცხოვრება ბაგრატ მეფობისა“ (sic).

„ქართლის ცხოვრების“ გამასწორებელ და შემავსებელ კომისიის წევრები ერთგან გადაჭრით აღიარებენ: გიორგი V-ის ბრწყინვალეს ისტორია-კი ყოფილა დაწერილი, „ხოლო ძისა მეფისა გიორგისა, მეფისა ბაგრატისა რა-ღარა წერებულყო ვიდრე მეფის გიორგის ძის ბაგრატისამდე“, არც „მეფის ალექსანდრესა და ძისა მისისა, მეფისა კონსტანტინესი, და შემდგომი“ მეფეთა ცხოვრება და თავგადასავალი იყო აღწერილი. ერთი სიტყვით ვახტანგ მეფის „სწავლული კაცნი“ აცხადებენ: რომ თავის დროზე მხოლოდ „ბაგრატისა და ძისა მისისა კოსტანტინესი დაეწერათ და ვპოვეთ ძველთა წიგნთა შინა“-ო (მ. ჯანაშვილი. ნაშრომი გვ. 18 და ე. თაყაიშვილი Опис. II, вып. I, 120). მართლაც ქცის შემასწორებელ-შემავსებელნი თავიანთ ნაღვაწ შრომაში ამ თხზულებას რამდენჯერმე იხსენიებენ. ბაგრატ მეფის ისტორიის წინ მაგ. ისინი სწერენ: „თუ რაცა იქმნა ჟამსა მას, ანუ რა ქმნა მეფემ ბაგრატ, ანუ რაცა იქმნა, ყოველივე ძველის ქართლის ცხოვრებიდამე (sic) აღგვიწერია“-ო (მ. ჯანაშვილი, ნაშრომი გვ. 36). ამ განცხადებითგანა სჩანს, რომ ქართლის ცხოვრების ზოგიერთ ხელთნაწერებში ოდესღაც საქართველოს ისტორია მარტო გიორგი ბრწყინვალეს მეფობით-კი არა თავდებოდა, არამედ ბაგრატისა და კოსტანტინეს მეფობაც მოთხრობილი ყოფილა და ამით თურმე თავდებოდა. ჩვენ ვიცით, რომ მარიამ დედას მაგალითად გიორგი ბრწყინვალეს ისტორია-კი აკლია და მარტო მისი დასაწყისია შერჩენილი.

„სწავლულნი კაცნი“ მოწმობენ, რომ ბაგრატ მეფის ისტორია „ძველ ქართლის ცხოვრებაში“ ყოფილა შენახული. როგორ და რა სახით? ამის შესახებაც შენახულია მცირედი ცნობა. თავის შრომის ერთს ადგილას იგივე პირები აცხადებენ: ესა-და-ეს „თუით ძველად ნაწერი რომელიმე ვპოეთ კოსტანტინეს ცხოვრება“-ო (იქვე 44). მაშასადამე ისტორია ცხოვრების სახით ყოფილა აწერილი; სათაურადაც ალბად ექმნებოდა „ცხოვრება მეფისა კოსტანტინესი“. ამგვარივე ხასიათისა იყო ალბად ბაგრატის ისტორიაც. როგორც

სჩანს, ორივე თხზულება „ძველ ქცა“-ში ცალკე ყოფილა შეტანილი, როგორც ცალკე ნაწარმოები, იმნაირადვე როგორც მაგალითად „მშ დწს ქცხ“-შია შენახული სუმბატის თხზულება, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიები.

სამწუხაროდ ეხლა არც ეს ორი „ცხოვრება“-ღა ბაგრატისა და კონსტანტინესი მოიპოვება: ჯერჯერობით მაინც ამგვარი ნაწარმოები არ არის ცალკე წიგნად აღმოჩენილი. თვით კომისიას, ეტყობა, ორი თხზულება თავის შრომაში მთლიანად არა აქვს შეტანილი, თუმცა კი მოსალოდნელი იყო და ვინც მათ თხზულებაში ბაგრატის მეფობის აღწერილობის სათაურს წაიკითხავს შეიძლება იფიქროს კიდევ, ვითომც „ცხოვრება“ იქ სავსებით ყოფილიყოს შეტანილი. მაგრამ ზემოაღნიშნულ ორ თხზულებით ქცის შემავსებელთ მხოლოდ უსარგებლნიათ და თვით ნაწარმოებნი-კი თავიანთ შრომაში მთლიანად არ ჩაურთავთ. ამას მათივე საკუთარი სიტყვები გვიმტკიცებენ. კოსტანტინეს ცხოვრების ბოლოს, „სწავლულ კაცთ“ ნათქვამი აქვთ, „ესე მეფე კოსტანტინე იყო ძე ბაგრატისი და იმეფა ამანცა კეთილად, ვითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“-ო (იქვე, 41).

ყურადღების ღირსია, რომ ბაგრატის ისტორიისათვისაც ავტორს, როგორც ეტყობა, წინანდებურად „ცხოვრება“ უწოდებია – „ცხოვრება ბაგრატის მეფობისა (sic)“ (იქვე, 36).

ბაგრატისა და კოსტანტინეს მეფობათა ისტორია ერთად არის შეტანილი ქცის გაგრძელებაში და მ. ჯანაშვილისეულ ქცის ხელთნაწერში. სათაური მხოლოდ ბაგრატის მეფობასა აქვს: „სახელითა ღვთისათა ვიწყით ცხოვრება ბაგრატის მეფობისა“ (მ. ჯანაშვილი. ნაშრომი 36).

ორისავე მეფის ცხოვრებათ შესავალი და დასაწყისი უეჭველია უნდა აკლდეს. ერთისაცა და მეორის მეფობაც თანამედროვე კათალიკოზთა შესახებ ცნობებით იწყობა: „იყო მეფობასა შინა მეფეთ მეფისა ბაგრატისასა კათალიკოზი დავით“ (იქვე 36), – „დაჯდა მის წილად ძე მისი კოსტანტინე ქრისტეს აქათ: ჩუდა: ამას ჟამში იყო კათალიკოზი დავით“ (იქვე, 38). საეჭვოა რომ ისტორიკოსს მეფეების ცხოვრების აღწერა ერთბაშად კათალიკოზების ხსენებით დაეწყო. თვით შინაარსიც შემოკლებული უნდა იყოს.

ვინ ყოფილან ამ ორი თხზულების ავტორები, არა სჩანს. ვგონებ სიმართლესთან უფრო ახლო იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ორისავე „ცხოვრების“ ავტორი ერთი და იგივე იყო, რათგან ორსავ თხზულებას ერთგვარი თვისებები აქვს: ერთგვარ ენით არის ნაწერი, ერთი აზრით არის გამსჭვალული. სწორედ უკანასკნელი გარემოება ნებას გვაძლევს, ვიფიქროთ, რომ თუმცა ავტორის ვინაობის შესახებ თვით თხზულებაში არავითარი ცნობა არ მოიპოვება, მაგრამ მაინც ალბად ან ბარათიანთ გვარისშვილი უნდა ყოფილიყო, ან მათი ყმა-კაცი. ამას მოწმობს ორისავე მეფობის მოთხრობის

კილო და მინაარსი: თითქმის ყველგან და ყველაფერში ავტორის სიტყვით ისე გამოდის თითქოს ბარათიანნი რომ არა ყოფილიყვნენ საქმე უეჭველად დაილუპებოდა. მუდამ ცოტა არ იყოს საგვარეულო თავმომწონეობა და ტრაბახი გამოსჭვივის: „დიდად ერთგულად და კარგად იყუნენ ბარათასშვილნი: იგინივე წარყუნეს თანა და მსახურეს“ კონსტანტინესა, სხვებმა ვერავინ გაბედაო (იქვე, 37). „იწყინეს ბარათიანთა“-ო (იქვე 39), „არა იყო ღონე წაღებისა ციხისა,

რამეთუ მხარი ბარათიანთგან ჰქონდა“-ო (იქვე, 40), „თუმცა ბარათიანთა არ გამარჯვებოდა, ძალად ქალაქსაც წაართმევდენ და ქართლსაც შემოეჭიდებოდენ: ამას ზედან იპრიანა ღმერთმან, წყალობით მიხედნა ბარათიანთა გაჭირვებასა: და მას უკანით თათართა ძალი ველარა უკადრებია და არცა რბეუა: გატყდეს და შეშინდეს“-ო (იქვე, 41). ცხადია, ამ თხზულებაში ბარათიანთა მოქმედება გადაჭარბებით არის ნადიდები და მთელი ქვეყნის ისტორია თითქმის ბარათიანთ გმირობის ისტორიად არის გამოყვანილი. ხოლო ეს რასაკვირველია ან თვით ბარათაშვილს ვისმეს შეეძლო, ან მათ ყმას.

თანამედროვე იყო ისტორიის ავტორი თუ არა, ამ საკითხის გადაწყვეტა ძნელია იმიტომ, რომ ქ-ცის გაგრძელებაში შეტანილ „ცხოვრება“-ს ამგვარ საკითხის გამორკვევისათვის საჭირო ცნობები არა სჩანს, ხოლო შეიძლება თვით დედანში ყოფილიყო. მხოლოდ ერთი წინადადება ისეა ნათქვამი, რომ თითქოს ავტორი იმის მონაწილე ყოფილიყოს, მაშასადამე თანამედროვეც. ერთ ბრძოლის შესახებ „ცხოვრება“-ში ნათქვამია: „ჩვენ ქართველთაგანი ერთისა თურმანიძის მეტი არა დაგვაკლდა: იგიცა ჯარმან ფეხითა გაიტანა“-ო (იქვე 41). მაგრამ ამნაირ სიტყვების დაწერა მართო თანამედროვესა და მონაწილეს-კი არ შეეძლო, არამედ თვითეულ ქართველს უფლება ჰქონდა, თუნდაც მერმინდელ დროს მცხოვრებს, თავისი აზრი ასე გამოეხატა.

ამასთანავე ქ-ცის გაგრძელებაში შეტანილ „ცხოვრება“-ში კოსტანტინე ბაგრატიის შვილად არის დასახელებული (იქვე, 38). ვიღაცას, როგორც ე. თაყაიშვილმა განმარტა 1779 წელს, არმიაზე სხოლიოში შეუნიშნია: „ეს გიორგი მეფის ძე იყო და არა ბაგრატიისა“-ო (იქვე, 38 და ე. თაყაიშვილის Опис. II, вып. I. გვ. 120 და 124), და ვგონებ სამართლიანად. ხოლო ავტორი რომ თანამედროვე ყოფილიყო, შეუძლებელია ამგვარი მძიმე შეცდომა მოსვლიდა. ან არა და უნდა ვიფიქროთ, რომ დედანში იმის შესახებ, თუ ვისი შვილი იყო კოსტანტინე, არაფერი ყოფილა ნათქვამი, კომისიას ქ-ცის გაგრძელების შედგენის დროს თვით შეუტანია ცნობა მეფის ჩამომავლობის შესახებ და სწორედ ამ დროს შეცდომა მოსვლია. რასაკვირველია როცა დედანი აღმოჩნდება, მხოლოდ მაშინ გამოირკვევა ეს საკითხიც. ეხლა-კი უნდა დავასკვნათ, რომ შენახული ტექსტი სანდო ცნობებს ვერ გვაძლევს.

მესხურ დავითნის მატიანე (ქრონიკა).

მე-XIV-ე საუკუნის ისტორიის ძვირფას საისტორიო ნაწარმოებად „მესხურ დავითნის მატიანე (ქრონიკა)“ უნდა ჩაითვალოს, ეს თხზულება პ. იოსელიანის წიგნთსაცავში დ. ბაქრაძემ იპოვა, მაგრამ უკვე დაზიანებული იყო. ჩვენ განთქმულს მეცნიერს ბატონიშვილს ვახუშტს, რომელსაც წიგნი ხელთა ჰქონია, აღნიშნული აქვს, რომ ეს თხზულება ხუთ წიგნად ყოფილა გაყოფილი: „დავითნი მესხურნი ხუთ წიგნად განყოფილი“-ო (ვახუშტის ისტორია, დ. ჩუბინაშვილის გამ., გვ. 236). ეხლა მხოლოდ 15 ფურცელი-დაა შერჩენილი, ამათგან თვით ქრონიკა მხოლოდ 12 გვერდზეა მოთავსებული. მას თავი და ბოლო აკლია და ის ნაწყვეტი, რომელიც შენახულია, 1561 – 1587 წლების ცნობებს შეიცავს, ესე იგი 26 წლის ამბავს. მოთხრობა განსაკუთრებით სამცხე-საათაბაგოს ეხება, მაგრამ საქართველოს სხვა კუთხეების შესახებაც ფრიად საყურადღებო ცნობებს შეიცავს.

მესხურ დავითნის ქრონიკა მატიანეა და მატიანისებურად არის ნაწერი. ამ თხზულების გამომცემელს ე. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს, რომ დავითნში

ბევრი ცარიელი ფურცლები ყოფილა დატოვებული, რომლებზედაც შემდეგ ისტორიული ცნობები უწერიათ დღიურის მსგავსად და ამ გვარად წარმოდგარა მესხური დავითნის ქრონიკა“-ო (სამი ხრ. გვ. CXXIX).

ე. თაყაიშვილი ამბობს: „ჩვენი ქრონიკა პირი კი არ არის მესხური დავითნის ქრონიკისა, არამედ თვით თავდაპირველი დედანია, ავტოგრაფია. ეს უეჭველად მტკიცდება იმით, რომ სხვა-და-სხვა ცნობები სხვა-და-სხვა დროს არიან ნაწერნი. ხელი ნაწერისა ზოგჯერ მოსხოა, ზოგჯერ წვრილი, ზოგ ადგილას მელანი შავია, ზოგ ადგილას მქრალი. ზოგიერთ ცნობებს შუა ადგილია დატოვებული, რასაკვირველია მისთვის, რომ მაშინ შეევსოთ ეს ადგილი, როდესაც რაიმე ცნობა მოხდებოდა ზემო ცნობაში მოხსენებულ ოჯახში. ზოგიერთი ცნობები, რომელნიც დატოვებულ ადგილზე არ დატეულან, გაგრძელებული არიან არშიებზე“ (სამი ხრ. გვ. CXXX – CXXXI).

თვით ქრონიკის დედანი, როგორც ზემოაღნიშნული გამომცემელი ამბობს სხვა-და-სხვა ხელითა ყოფილა ნაწერი: „პირველ ორ ფურცელ ნახევარის ხელი ხრონიკისა ერთგვარი არ არის და, ეტყობა, სხვა-და-სხვა პირთა მიერ და სხვა-და-სხვა დროს არის ნაწერი. დანარჩენი ნაწერი-კი საზოგადოდ ერთი და იმავე ხელით არის ნაწერი, მაგრამ მცირეოდენი გარჩევა მაინც ეტყობა, რადგანაც სხვა-და-სხვა დროს და სხვა-და-სხვა მელნით უწერიათ“-ო (იქვე, CXXXI).

– 222 –

მატიანის ავტორის სახელი აღნიშნული არ არის. აქ რასაკვირველია ჩვენ ის ავტორი გვყავს სახეში, რომელსაც უმთავრესი ნაწილი (9 გვერდი) ერთი საკუთარი ხელით დაუწერია. ცხადია მხოლოდ, რომ როგორც სამართლიანად აღნიშნული აქვთ დ. ბაქრაძეს და ე. თაყაიშვილს, ავტორი თანამედროვე ყოფილა, ამასთანავე თვით სამცხის ათაბაგების გვარისშვილი. ეს შემდეგი მაგალითებითაცა მტკიცდება: „წავედით ახალციხეს“, „იწყო ჩვენმა ლაშქარმა მოდენა“, „ვანაზიდან გავიყარენით და-ძმანი“, „ამავე ქორონიკონს მარიამობის თუფს ოთხს პატრონი არჩილ მობრუნდა აწყყურს, დიდის ხნის უნახავნი და-ძმანი შევიყარენით“-ო. ასე მხოლოდ ოჯახის მახლობელ წევრს, მომქმედ პირთა ძმასა და ბიძაშვილს შეეძლო ელაპარაკნა.

ს. კაკაბაძემ მესხურ დავითნის მემატიანის ვინაობის გამორკვევის დროს ერთს წინადადებას მიაქცია ყურადღება, რომელიც შენახულია ე. წ. შედეგ ქ-ცა-ში, ანუ ქ-ცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში. იქ ნათქვამია: „პატრონი დედის-იმედი და პატრონი ჩემი შვილის-შვილი პატრონი ქაიხოსრო გამოუგზავნეს ახალციხეს ფაშასთანა“ (დამატ. 961 – 962). ამ წინადადებითგან ისე გამოდის, რომ მომთხრობელი თვით დედისიმედია („ჩემი“) და ამის ბგმოთითქოს დედისიმედი უნდა იყოს მემატიანე. სწორედ ასე დაასკვნა ს. კაკაბაძემაც (იხ. ვინაობა მესხური დავითნის ქრონიკის ავტორისა, გვ. 5 – 6).

ამ წინადადებას უკვე ე. თაყაიშვილმა მიაქცია ყურადღება, მაგრამ სთქვა: „ეს ცნობა რომ მართალი იყოს, მაშინ მესხური დავითნის ხრონიკის ავტორათ თვით ათაბაგი ქაიხოსრო მეორე უნდა ვიცნათ“-ო (სამი ისტ. ხრ. გვ. 115, შენ 1), ესე იგი ქაიხოსროს პაპა. ე. თაყაიშვილმა ეს აზრი საფუძვლიანად უარჰყო (იქვე) და ამის გამო გადასწყვიტა, რომ „აქ ორივე ხრონიკაში შეცთომიან“-ო (იქვე) და ამ ადგილას სიტყვა „ჩემი“-ს „მაგიერ უნდა იყოს, როგორც სამართლიანად უჩვენებს ბროსე: „მისი“-ო (იხ. მ-მ დ-ფსა ქ-ცა, გვ. 962, შენ. 1).

მესხურ დავითნის მემატიანის ვინაობის გამორკვევის დროს მკვლევართ

შესაფერისი ყურადღება უნდა მიექციათ ვახუშტის საისტორიო შრომისათვის, რომელსაც მატიაზე სრულად ხელთა ჰქონდა და რომლითგანაც თავის თხზულებაში ცნობები შეიტანა კიდევ. მეტად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ვახუშტსაც მესხური დავითნის მატიათგან მოყვანილი ცნობები ზოგჯერ დედნის ენით და თითქმის სიტყვა-სიტყვით აქვს გადმოცემული. ვახუშტის ისტორიის მოთხრობასაც ამის გამო ცხადად ეტყობა, რომ მემატიაზე მესხი და მონაწილეა. ამასთანავე განმაცვიფრებელი და სრულებით მოულოდნელია ის გარემოება, რომ ზოგან ვახუშტის ისტორიის მოთხრობაში მესხურ მატიათის პირვანდელი სახე და დედანი უკეთესად არის შენახული, ვიდრე იმ ხელთნაწერში, რომელმაც ჩვენამდის მოაღწია და რომელიც თვით თავდაპირველ დედნად ითვლება. მაგალითად ერთი მეო-

- 223 -

რის გვერდით ვახუშტის ისტორიის და მატიათგან ამონაწერს მოვიყვან, – ხოლო აზრი რომ უფრო თვალსაჩინო იყოს, ის ადგილები, სადაც ორსავ თხზულების მოთხრობაში თანხმობაა, ხაზგასმული იქმნება, ის ადგილები-კი, სადაც ვახუშტის ისტორიაში მატიათს დედანი უკეთ არის შენახული ვიდრე მესხურ დავითნის ხელთნაწერში, შავად იქმნება დაბეჭდილი.

ვახუშტის ისტორია:

„ყანდურალ აუწყა ქათმის ყივილის ჟამს ბატონებს: ესენი შეიკაზმნენ და უკუდგნენ. ოხერათ თავს სიმაგრესა შინა ივნისის ლ, მოვიდნენ იგინი, დაესხნეს ჩვენს სადგურს და თუხარლის კარავი აიალაფეს, ჩვენ კაცი მოუკალით დავიჭირეთ ერთი და წარვიდნენ იგინი: (ჩუბ. გამ. გვ. 164, ჭიჭ. გამ. 249).

„არამედ ესე ვცნათ ჩვენთა და შემოგვეკრიბნენ. მერმე მივედით თმოგვს, ქალაქი მოვარბივით, თმოგვს მოვიდა დედისიმედიცა. ორშაბათს ვანის ქვაბებს მოვადექით, ოთხშაბათს შესევით ავიღეთ. პარასკევს რჩეულიანი შევიყარენით, კვირას ოლაღის ქვაბნი ავიღეთ და კარწახს მოვედით, ივლის ით ერეკლე წლისა ივ შევკაზმეთ, ფოსს მიუხედით, მოვსწყვიტეთ და ავილაფეთ, მარბიელნი გაუძა-

მესხურ დავითნის ხელთნაწერი:

„წარმოვიდა ყანდურალი, აცნობა ბატონებსა, ქათამს ეყვილა. ადგეს ბატონები და ვინც იყო დაეკაზმნეს, ოცამდი შეკაზმული კაცი იყო, ბარბი აიკიდეს, დიდხან იქივ იბრუნეს და არ მოვიდეს, უკმოდგეს ოჯერას თავსა სიმაგრესა, ივნისის ლ, შაბათ დღეს განთიად, დაესხნეს ნასადგომევსა. სხუა აღარ დახუდა რა თუხარლიანთ კარავი და ბარგი დახუდა და ის აიფორიაქეს, ჯორები კიდევ მისცეს ჩუენი და მათი კაცები გარდიკიდნენ, ერთი მოკლეს და ერთი ჯელ[თ] დაიჭირეს ჩუენთა. წავიდეს განწბილებულნი“ (სამი ისტ. ხრ. 89)
„დავარდა ვმა, დაიწყო ჩუენთა ლაშქარმა მოდენა... მივედით ზედათმოგუს და თმოგუს ქალაქი მოვარბივით... და პატრონი დედა მათი, დედისიმედ-ყოფილი, დებორა იქ მოვიდა. ორშაბათს ვანის ქუაბს მოვადეგით და ორშაბათს (?) იერიშით ავიღეთ, და პარასკევს დღეს ავიყარენით, ჩაუდევით, რჩეულიან-

ხეთ, რღვევის ხიზანი და ალაფი ავი-
ღეთ. მოვედით პალაკაციოს, დავ-
ღექით...“ (იქვე ჩუბ. 164, ჭიჭ. 249).

[ნ]ი შემოვიწყენით. კუირას დღეს
ოლადის ქუაბი ავიღეთ, ამოვე-
ღით კარწახს, დავღვეით ივლისსა
ით, დღესა ხუთშაბათსა.

ქკსა სდდ ჰერაკლე შევკაზმეთ
წლისა ივ – ისა სამის თუისა და
სამის კუირისა. მოუწედით ფოსოს,
სახლი დავწუით და ამოვწყუიღეთ,
გაუმახეთ ლაშქარი, და რღუეულთ
ხიზანი და ალაფი და მოვედით და
პალაკაციოს დავღვეით“. (სამი ისტ.
ხრ. 90 – 91).

– 224 –

ამ შედარებითი შესწავლითგან ნათლად სჩანს, რომ ვახუშტს არამცთუ
მესხურ დავითნის მატიანის ცნობებით უსარგებლია, არამედ ხშირად თვით
დედნის ენაც ხელუხლებლივ შეუნახავს და ზოგჯერ ამონაწერები სიტყვა-სიტ-
ყვითაც-კი მოყვანილი აქვს. უკვე ამ გარემოებას თავისდათავად მესხურ მა-
ტიანის დედნის შესწავლისა და აღდგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგ-
რამ გაცილებით უფრო მეტი მნიშვნელობა იმ გარემოებას ენიჭება, რომ ვა-
ხუშტს ზოგჯერ მატრანეს დედანი თურმე უკეთესად აქვს შენახული, ვიდრე
თვით იმ ხელთნაწერში, რომელიც თავდაპირველ დედნად ითვლება. მართლაც
და, როდესაც ვახუშტს ასე უწერია: „დაესხნეს ჩვენს სადგურს“ „ჩვენ კაცი
მოუკალით, ერთი დავიჭირეთ“, „ეცნათ ჩვენთა და შემოგვეკრიბნენ“, ესე
იგი როცა თვით მომთხრობელი მონაწილე მემატიანე ლაპარაკობს, – ხოლო მე-
სხურ დავითნის ხელთნაწერში ნათქვამია „დაესხნეს ნასადგომევსა“, „ერთი
კელთ დაიჭირეს ჩუენთა“, „დაიწყო ჩუენმა ლაშქარმა მიდენა“, – ცხადია ალბად
თვით ვახუშტის მესხურ დავითნის მატიანეს დედანში ასე უნდა წერე-
ბულიყო. თორემ, რა დასაჯერებელია, რომ მას მესაუბრის კილოთი დაწერი-
ლი დედნის ტექსტი შეეცვალა და იმდენად გადაეკეთებინა, რომ მემატიანე
მონაწილედ გამოსულიყო. მაშასადამე ირკვევა, რომ ვახუშტს მესხურ დავით-
ნის მატიანის დედნითგან ზოგჯერ უფრო მეტი ცნობები აქვს ვიდრე
თვით შენახულ დავითნის ხელთნაწერშია.

ამგვარი ვითარება და დამოკიდებულება არსებობს მესხურ დავითნის ხელ-
ნაწერსა და ვახუშტის შრომას შორის მარტო ზემომოყვანილ შემთხვევაში-
კი არა, არამედ სხვა შემთხვევებშიც. ეს გარემოება უნებლიედ იპყრობს მკვლე-
ვარის განსაკუთრებულს ყურადღებას. მაგ. მანუჩარ II ათაბაგობის აღწერილო-
ბაშიაც ამ ორ ნაწარმოების შედარება უფრო საგულისხმიერო ცნობებს გვაძ-
ლევს და თანაც საშუალებას გვაძლევს მემატიანეს ვინაობა გამოვარკვიოთ. შემ-
ღვეი შედარება ამ აზრს ნათლად დაამტკიცებს.

ვახუშტის ისტორია:

მესხური დავითნი:

„ამასვე ქორონიკონს გორი და
ახალციხე აღაშენეს ოსმალთა. და
ავვისტოს ჩვენ მიძვალნი გამოგვი-
ხვნეს: ამისთვის მოვიდა სვიმონ მე-

„ქკნსა სდუე (sic) ახალციხე და
და გორი ააშენეს ურუმთა, ავვის-
ტოსა, დასაბამითგან წელთა შვიდი-
ათას ოთხმეოცდა თოთხმეტსა მეფე

ფე მეშველად, აღარ აბრძოლეს თემი მოარბია სვიმონ და წარვიდა. მერმე მანუჩარც მოლალატეთ გამოველარ დადგა და ახალდაბას ჩავიდა. დედისიმედი და ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო საკანაფის ციხეში

სვმეონ საშუელად მოვიდა აღარ შეაბეს მესხთა, თემი დაარბიეს და წარვიდეს. ბევრ-რიგი მოლალატე შემოადგეს პატრონს მანუჩარს, ველარ დაუდგნა და ახალდაბას ცოლი წაიყუნა და წავიდა, პატრონი

- 225 -

დადგენენ. დიასამიძე ელია დემოთის ციხეში საავალიშვილოს შეუყენეს, წაართვა ამან ციხე და განძი მრავალი და საფაროც დაიჭირა გოგორის შვილ-მან ბეჟან-მან ჯვარის ციხე ფაშას მისცა და ჩვენც ახალდაბას ჩავედით. მერმე მარტს იე ეს ჩვუჭ, ქრ. სოვ მოვსრენით **ჩვენნი** მოლალატენი. და ნიჯათითა მეფის სვიმონისათა **დავიპყართ** სრულიად სამცხე და ოსმალთაც **დავეზავენით და წარვაგლინეთ** კაცი წინაშე ხონთქრისა. მოეცა ხონთქარსაც ქრისტიანობით **ათაბაგობა და დავიპყართ** ყოველი“-ო (ჩუბ. გვ. 166, ქიქ. გვ. 253).

დედისიმედი და პატრონის ყვარყვარეს შვილი პატრონი ქაიხოსრო საკანაფეს ციხეში დადგეს. და დიასამიძემ ელია დემოთას ციხეს სავალინაშვილი სალალატოდ შეუყენეს. ულალატეს, ციხე წაართუეს და ბევრი საქონელი და სალარო დაიჭირეს. და გოგორიშვილმა ბეჟან ციხი-ჯუარი უკუ-იჭირა და მისცა ფაშასა, შემოგვიყენეს მოლალატენი და ველარც ჩვენ დაუდგენით და ჩავედით ახალდაბას“-ო (სამი ისტ. ხრ. 113 - 114).

ზემოყვანილი შედარებაც ცხადად გვიჩვენებს, რომ ვახუშტის ისტორიაში მესხურ მატიანითგან ამოღებულ ცნობებში დედნის ენა კარგად არის დაცული და ამასთანავე ზოგჯერ მომთხრობელ მონაწილე მემატიანის ცნობები სწორედ ვახუშტს აქვს შენახული, მესხურ დავითნს-კი აკლია. ასეთ სიტყვების თქმა, როგორც არის - „ჩვენც ახალდაბას ჩავედით“, „მოვსრენით ჩვენნი მოლალატენი“, „ვიპყართ სრულიად და ოსმალთა დავეზავენით“, რასაკვირველია მხოლოდ თვით მონაწილე მემატიანეს შეეძლო ეთქვა, და, თუმცა მესხურ დავითნის ხელთნაწერში ეს სიტყვები არ არის, მაგრამ მაინც შეუძლებელია ვახუშტის შეთხზული იყოს, არამედ მის დედანში უნდა ყოფილიყო.

ვახუშტის სიტყვებითგან სჩანს, რომ მესხური მატიანე „ხუთ წიგნად განყოფილი“ იყო, მამასადაძე საისტორიო მოთხრობა ერთგვარად დამუშავებული ყოფილა. მესხურ დავითნის შენახულს ხელთნაწერში-კი წიგნებად დაყოფის კვალიც-კი არ მოიპოვება, მოთხრობაც შეუწყობელია. ამის გამო, თუმცა მესხურ დავითნის ხელთნაწერი თავდაპირველ დედნად ითვლება (სამი ისტ. ხრ. გვ. CXXX), მაგრამ დიდი ეჭვი გვებადება და თავდაპირველ დედნად ვგონებ რომ უსაფუძვლოდ უნდა იყოს მიჩნეული. ეს ხელთნაწერი რომ თავდაპირველი დედანი არ უნდა იყოს, ზემოაღნიშნულ გარემოებათა გარდა, ისიც ამტკიცებს, რომ ქრონიკონებში ასეთი მსხვილი შეცდომებია, როგორც მაგ. „საფ“, „საფა“ (სამი ისტ. ხრ. გვ. 111), „საფბ“ (გვ. 112), „საფე“ (გვ. 112), „საფე“ (გვ. 113). შეუძლებელია ასეთი უცნაური

შეცდომები მოსვლოდა თვით მემატთანეს ათაბაგის საგვარეულოს ერთ-ერთს წევრს, ხოლო გადამწერისათვის-კი ამგვარი შეცდომები ისე გასაკვირველი არ არის.

– 226 –

მაინცდამაინც ცხადია, რომ მესხურ დავითნის მენახული ხელთნაწერი შეუძლებელია ვახუშტს წყაროდ ჰქონოდა, არამედ მას სხვა, უფრო სრული და წიგნებად დალაგებული ხელთნაწერი ჰქონია.

ვახუშტის თხზულების დახმარებით მესხურ დავითნის მემატთანის ვინაობის გამორკვევაც შეიძლება. იქ ნათქვამია სახელდობრ, რომ „დედის იმედი და ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო საკანაფის ციხეში დადგნენ“, მაგრამ ელია დიასამიძემ და ქაიხოსრომ გვიღალატეს და ამის გამო „ჩვენც ახალდაბას ჩამოვედით“-ო. მერე „მოვსრენით ჩვენნი მოღალატენი და ნიჯათითა მეფის სვიმონისათა დავიპყართ სრულიად სამცხე და ოსმალთაც დავეზავენით და წარვავლინეთ კაცი წინაშე ხონთქრისა“-ო, (ჩუბ. 166, ჭიჭ. 253). ვინ ამბობს ამ სიტყვებს? რაკი ნათქვამია ღალატის გამო „ჩვენც ახალდაბას ჩამოვედით“-ო, ცხადია, რომ ამის მთქმელი ან დედის-იმედი, ან ყვარყვარეს ძე ქაიხოსრო უნდა ყოფილიყო, ამიტომ რომ მხოლოდ მათ შეეძლოთ საკანაფეს ციხითგან აყრილიყვნენ და ახალდაბას ჩასულიყვნენ. რომ ამ სიტყვების მთქმელი შეუძლებელია მანუჩარ ათაბაგი ყოფილიყო იქითგან სჩანს, რომ ის ამაზე უწინარეს ახალდაბას იყო ჩასული და ამის გამო ვერც იტყოდა ახალდაბას ჩავედიო. მაშასადამე ზემომოყვანილ სიტყვების მთქმელი ან დედის-იმედი, ან ქაიხოსრო უნდა ყოფილიყო.

შემდეგი წინადადება საშუალებას გვაძლევს ის საკითხიც გადავწყვიტოთ, თუ რომელი მათგანი ყოფილა მემატთანედ? იგივე მემატთანე ამბობს: ხონთქარს რომ კაცი გაუფზავნე, „მოეცა ხონთქარსაც ქრისტიანობით ათაბაგობა და დავიპყართ ყოველი“-ო (ჩუბ. 166, ჭიჭ. 253). ეს სიტყვები ცხადად გვიჩვენებენ, რომ მემატთანე მამაკაცი ყოფილა, მაშასადამე შეიძლება იყოს მხოლოდ ქაიხოსრო ძე ყვარყვარესი. თვით მესხურ დავითნის შენახულ ხელთნაწერსაც-კი ეტყობა, რომ მემატთანე ქაიხოსრო უნდა იყოს და იქაც ნათქვამია: მოღალატეთა გამო „ვეღარც ჩვენ დაუდგენით და ჩავედით ახალდაბას“-ო (სამი ისტ. ხრ. გვ. 114). ამგვარად ირკვევა, რომ მესხურ დავითნის მატთანის ავტორად, უკანასკნელ ნაწილისა მაინც, ქაიხოსრო ყოფილა, ყვარყვარეს ძე.

როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ვახუშტის სიტყვით „დავითნი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი“ ყოფილა. ეხლა მისი მცირედი ნაწილი-და არის თაყაიშვილი. ე. ნაღვლიანად ნაღვლიანად ამბობს: „ამგვარი ცნობები, რომელნიც მესხური დავითნს აკლია, ჩვენთვის დაკარგულად უნდა ჩაითვალოს“-ო (სამი ისტ. ხრ. გვ. CXXXVII).

მესხური დავითნის მატთანე „მთლად არის შეტანილი პარიჟის ხრონიკაში და შედეგი ქართლის ცხოვრებაში მროლოდ იმ ადგილიდგან, საიდგანაც დალაგებით იწყობა მოთხრობა ფაქტებისა დღიურის მსგავსად“-ო

– 227 –

(იქვე). ზემომყვანილი ორივე დასკვნა ვგონებ შემცდარი უნდა იყოს იმიტომ, რომ მატთანის მარტო შენახულ ფურცლებზეა დამყარებული.

მესხურ დავითნის „ხუთ წიგნად განყოფილი“ მატთანე, როგორც ზემოთ

იყო აღნიშნული, ვახუშტსაც ჰქონია ხელთა და მის საისტორიო წყაროთა სიაში იგი ერთად-ერთი თხზულებაა მესხეთის შესახებ, მაშასადამე მისი ერთად-ერთი წყაროც. ამ გარემოებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს მესხური დავითნის მატიანის დაკარგულ ნაწილის გამოსარკვევად და აღსადგენად. მაგრამ ვახუშტს თავის ისტორიაში წყაროებითგან ცნობები შედარებით იშვიათად მოჰყავს ხოლმე სიტყვა-სიტყვით, არამედ ჩვეულებრივ მხოლოდ შემოკლებით: უმთავრესს ყურადღებას იგი შინაარსს აქცევდა. ამ მხრივ მართო ვახუშტის ისტორია მესხური მატიანის დაკარგულ დედნის აღსადგენად არ გამოდგება. მაგრამ იგივე მატიანე შეტანილია თითქმის სიტყვა-სიტყვით ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში (ე. წ. შედეგი ქცისა) და ეგრედ წოდებულ „პარიზის ქრონიკა“-ში, პირველში უფრო სრულადაა. ამას მესხურ მატიანის შენახულ ნაწილისა და ქცის გაგრძელებათა შესატყვის ადგილების ერთიერთმანეთთან შედარებაც ნათლად ამტკიცებს.

ამ უკანასკნელ გარემოებას კი ჩვენი მიზნისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ გვაქვს ერთის მხრით ვახუშტის ისტორია, რომელშიაც თვითოეულ სამეფოსა და სამთავროს ისტორია, მათ შორის მესხეთისაც ცალცალკე აქვს განხილული და აღწერილი, რომელშიაც მესხეთისთვის მას ერთად-ერთ წყაროდ მესხურ დავითნის მატიანე ჰქონია ხუთ წიგნად განყოფილი, მაგრამ სადაც თვით მატიანის დედანი შემოკლებით არის მოყვანილი. მეორეს მხრით შენახულია ქცის ორი გადაკეთებული გაგრძელება, რომლებშიაც თუმცა ისტორიული მოთხრობა სამეფოებისა და სამთავროებისა და მიხედვით დალაგებული არ არის და ცნობები მესხეთის შესახებ მრავალ სხვა-და-სხვა ადგილას არის მოთავსებული, მაგრამ სამაგიეროდ მესხურ დავითნის მატიანის ტექსტი სიტყვა-სიტყვით არის გადაწერილი.

რომ ქცის შესწორებულ გაგრძელებათა შემდგენელებს თავიანთი ცნობები მესხეთის შესახებ ვახუშტის ისტორიითგან არა აქვთ ამოღებული იქითგანაც სჩანს, რომ ვახუშტის ცნობები უფრო მოკლეა, მათი-კი ჩვეულებრივ ვრცელი და თან მესხური მატიანის დედანიც მშვენივრად აქვთ გადმოწერილი. ეს გარემოება კვლავ ამტკიცებს, რომ ვახუშტსაცა და ქცის შესწორებულ გაგრძელებათა შემდგენელებსაც ერთისა-და-იმავე (მესხურ) მატიანით უსარგებლიათ.

ვახუშტის თხზულებისა და ქცის შესწორებული გაგრძელებათა ერთიერთმანერთთან შედარება და პირველითგან სახელმძღვანელო აზრის შეთვისება, ხოლო მეორეთაგან თვით ტექსტის მიდევნება მტკიცე საშუალებას მოგვცემს გამოვარკვიოთ, სად არის შენახული მესხურ დავითნის მატიანის დაკარგული ტექსტი, და დანაკლისი აღვადგინოთ.

– 228 –

საყურადღებოა, რომ მესხურ მატიანის შერჩენილ ნაწილითგან ამოღებული ცნობები ქცის შევსებულ-გადაკეთებულს გაგრძელებაში მხოლოდ „სა“ (261) ქრონიკონითგან იწყობა (დამა. ¹) გვ. 941), ამბები-კი სამცხის შესახებ მოთხრობილია ამ გაგრძელების მეორე ნაწილის თითქმის დასაწყისითგანვე, „რ“ (150) ქრონიკონითგან მოყოლებული (იქვე 893). მაგრამ მხოლოდ „როდ“ (174) ქრონიკონითგან დაწყებული ქცის შევსებულ-გადაკეთებულ გაგრძელების მოთხრობა სამცხის შესახებ კარგად უდგება ვახუშტის ისტორიის ტექსტს. ქვემორემოყვანილი ამონაწერი ამ ორ თხზულებითგან ნათელჰყოფს ამ აზრს.

ქცის გაგრძელება (დამ. გვ. 898):

ვახუშტი (ჩუბ. გვ. 165, ჭიჭ.

„ქსა როდ: მოვიდა ყენი ია-
 ლუბ ურიცხვითა ერთა და უბრძანა
 ერთსა თავადსა და ლაშქარსა მისსა
 რათა ჩაუდგეს სამცხეს. ჩაუდგნენ და
 მოიცვეს ს~დ და იავარ ყვეს ქვეყა-
 ნა სამცხისა: და მერმე მოადგეს ცი-
 ხესა და ქალაქსა ახალციხისასა,
 ჰბრძოდენ დიდხან: და ვერღარა დაუ-
 დგნა სიმაგრემან გასტეხეს ციხე და
 დაწვეს ქალაქი და იპყრეს ჰელთა
 მესხნი დარბაისელნი ციხოვანნი:
 მერმე აიყარნეს და მოადგეს ცი-
 ხესა და ქალაქსა აწყურისასა და
 მოწვეს აწყური და მოაოჭრეს ქალა-
 ქი: და ციხესა ვერ უძლეს ბრძოლი-
 თა აღებად და წარსვლა ინებეს: მა-
 შინ ეზრახნეს ციხოვანთა და უქა-
 დეს მშვიდობა და არა დაქცევა
 საყდრისა და ციხისა: ამას ზედა
 გამოენდვნეს. შესცთენ მცველნი იგი
 ციხისანი და მაწყვერელი და მის თა-
 ნა სხვანიცა ჩინებულნი. განიზრახეს,
 აღიხვნეს კლიტენი ციხისანი და
 თვინიერ თხოვისა (გვ. 399) და
 ბრძოლისა უღ~თოსა მას მთავარ-
 სა მთართვეს. და მან განიხარა ფ~დ
 და აღუთქვა ვ~დ არა რად ავნოს
 მათ და გამოენდვნეს: და ვითარ-

„წელსა ქს. ჩუპვ, ქრ. როდ მო-
 ვიდა იაყუბ ყენი, გამოვლო აბო-
 ცი და მოადგა ახალქალაქსა და აო-
 ხრებდა გარემოთა ქვეყანათა მოწყვე-
 ტითა და ტყვმ-ყოფითა: ამას მანუ-
 ჩარ ვერ წინა-აღუდგა და ვერღა რას-
 მე ავნებდა სპათა მისთა. გარნა მცდე-
 ლობდა მაგრებასა ციხე-ქვეყანისასა:
 არამედ ყენმან მცირესა ხანსა შინა
 შემუსრა ახალ-ქალაქი და გამოიყვან-
 ნა მუნით მესხნი წარჩინებულნი
 და ტყვენი მრავალნი მუნმყოფნი
 სრულიად: მერმე მოსწვა ქალაქი მუ-
 ნითგან მოადგა ახალციხეს. აღი-
 ლო იგიცა და უყო ეგრეთვე მას-
 ცა. შემდგომად მოადგა აწყვერ-
 სა და შეამჭირვა ფრიად. მაშინ მო-
 ქალაქეთა ვერარისა შემწისა მპოველ-
 თა ითხოვეს ზავი ყენისგან რათა
 არა ტყვე ჰყვეს და არცა შემუს-
 როს ეკლესია. მისცენ ქალაქი
 ყენსა: ამისთვის ყენ-მან მისცა
 პირი მტკიცე, ვინადგან მკსინვა-
 რებდა ჰაერი და მისცეს მოქალაქეთა
 აწყვერი ციხით სეკდემბერსა კე: არა-
 მედ რა მოვიდნენ სპანი ყენისანი
 მოწყვეტილნი ქართლის-სომხითიდამ,

¹⁾ ყველგან, სადაც აღნიშნულია „დამატ.“, ე. თაყაიშვილის მიერ მ~მ დფ~ლ
 ქ~ცის II დამატებად დაბეჭდილს ქ~ცის გადაკეთებულ გაგრძელებასა ჰნიშნავს.

ცა შევიდეს ციხესა მას შ~ა, მიე-
 ტევენეს ვ~ა მცენი და იავარ ყვეს
 ყოველი საჭურჭლე საყდრისა და
 ერი ურიცხვი დედებით და ყრმე-
 ბითურთ. რომელნიმე მოსრნეს მა-
 ხვილითა: ხ~ სხვანი ტყვედ წარი-
 ყუანნეს: ხ~ ხატი ყ~დ წისა სა-
 სომსა ჩვენისა, შემკობილი თვალთა
 პიერ პატიოსანთა ცოდვათა ჩვენთა-
 გან ტყვე ყვეს. . . . . (ერთმა კაცმა
 ყვარყვარესა და მანუჩარს აუწყა, თუ
 სად იყო ის ხატი) „ხ~ მათ განიხა-
 რეს სიხარულითა დიდითა და მსწ-
 რაფლ წარგზავნენს კაცნი სარ-

განრისხნა ყენი და არღარა აღას-
 რულა პირი მესხთა, ტყვე-ჰყვნა
 აწყვერისანი სრულიად და აწყუ-
 რის ღუთის-მშობელი. მერმე კვა-
 ლად მოაოჭრა ქვეყანა ესე და დაუ-
 ტევა ეკლესია აწყვერისა უვნებლად,
 უკუნ იქცა და წარვიდა: ხოლო მანუ-
 ჩარ ათაბაგსა აღუჩნდა დატყვე-
 ვება აწყვერისა ღუთის-მშობ-
 ლისა, წარავლინა ვეცხლი დიდ-
 ძალი და დაიხსნა და დაასვენა
 აწყვერსავე“.

წმუნონი და დაიქსნა პატრონმან
მანუჩარ“.

ამ ამბავის შესახებ უფრო მოკლე და მესხურ მატთანესებური ცნობა შე-
ნახულია ე. წ. „პარიზის ქრონიკა“-ში: -„ქკსა როდ იაღუბ ყაენი მოვიდა, ახალ-
ციხე და აწყვერი აილო და აწყვერის ღთის მშობელი დატყუ[ე]ვდა სეკდემ-
ბერს კე ბატონმან მანუჩარ დაიხსნა“-ო (ზ. ჭიჭინაძის გამი. 6).

ამგვარი საერთო ცნობები სამცხეს შესახებ ვახუშტის შრომაში (იხ. ჩუბ.
გვ. 157 ქრ. როთ, გვ. 158 ქრ. რპჰ და ქრ. რჟ. გვ. 159 – 160 ქრ. სკვ, გვ.
160 ქრ. სკთ და ქრ. სღგ, გვ. 161 ქრ. სღდ, ქრ. სღწ და ქრ. სმ და სხვა-
ნი) და ქკის შევსებულ-გადაკეთებულს გაგრძელებაში (შეად. დამატ. გვ. 904
ქკს როთ, რპჰ, რჟ; გვ. 919 ქკს სკვ, გვ. 920 – 921 ქკს სლა, გვ. 921
ქკს სღგ, გვ. 922 ქკს სღდ და ქკს სმა და სხვას) და „პარიზის ქრო-
ნიკა“-ში (იხ. შესატყვის ქრონიკონებს ქვეშე) ბევრია.

ყველა ამ ცნობებს აგრეთვე ერთი საერთო თვისება აქვთ: თვით მოთ-
ხრობის ენას ეტყობა, რომ მომთხრობელი მესხია და მესხეთში ცხოვ-
რობს. როდესაც მას ვისიმე მესხეთისაკენ გამგზავრება აქვს აღწერილი, იგი
ყოველთვის ისეთს ზმნას ხმარობს, რომელსაც თავსართი „მო“ უზის, მაგ.
„წარმოემართა უზუნ ასან... სამცხესა ზედა... მოვიდა სამცხეს და მერმე
მოიწივნეს აწყვერს“ (დამატ. გვ. 894 ქკნი რდ); „წარმოემართეს გზასა
სამცხედ მომყვანებელსა... მოიწია ადგილსა, რომელსა აწ ელვასი ეწოდების“-ო
(იქვე 896); „მოვიდა ყაენი იაღუბ... და მერმე მოადგა ციხესა და ქალაქსა
აწყურისასა“ (იქვე 898, ქკნი როდ).

ამასთანავე საყურადღებო და დამახასიათებელია, რომ როდესაც მემატია-
ნე იმერეთის მეფის სამცხეში გამგზავრების შესახებ ლაპარაკობს, მაშინაც-კი
ზმნის თავსართად „მო“-სა ხმარობს და ამით თვის მესხობას ამჟღავნებს,

– 230 –

მაგ.: „ქკსა სლა (231) ხვანთქრის ფაშები მოვიდნენ... და სრულიად ტაო
ამოსწყვიდეს: მოუკდა ბაგრატ მეფე... სცნა რა ესე ბაგრატ, წარმოუვლი-
ნა კაცი“-ო (იქვე 920, 921).

საგულისხმიეროა აგრეთვე, რომ მემატთანე ბაგრატს „იმერელ მეფეს“
ეძახის, ლუარსაბს „ქართლის მეფეს“ და მხოლოდ სამცხის მთავარზე მარ-
ტივად ნათქვამია „ათაბაგი პატრონი ქაიხოსრო“-ო (იქვე 921), ან კიდევ
„ქკსა სლდ აწყურისა ღთის მშობელი ტყვედ წაასვენა ციხის ჯვარს იმე-
რელ მეფემ ბაგრატ“ (იქვე 922). ერთი სიტყვით, ამ ცნობების ენა ნათლად
მოწმობს, რომ მემატთანე მესხია. ზემომოყვანილი მაგალითები „პარიზის
ქრონიკა“-შიც ამგვარადვეა.

მესხურ დავითნის მატთანის დაკარგულ ნაწილის გამორკვევა და
აღდგენა ადვილი საქმე არ არის და ჯერ კიდევ განსაკუთრებული ბე-
ჯითი კვლევა-ძიებაა საჭირო, რომ მისი რაოდენობა და სამზღვრები ქკის
გაკეთებულს გაგრძელებასა და „პარ. ქრ.“-ში დანამდვილებით ვიცოდეთ. ზე-
მოაღნიშნულ საბუთებით ამ სტრიქონების ავტორს უნდოდა მხოლოდ
ცხად ეყო, რომ ამ მატთანის დაკარგულ ნაწილის აღმოჩენა და აღ-
გენა შეიძლება, თუ რომ ვახუშტის ისტორიას, ქკის გადაკეთებულს გაგრძე-
ლებას და „პარ. ქრ.“-ას ზემოაღნიშნულ მეთოდის საშუალებით შესაფერისად
შევისწავლით.

თუ მომავალმა ამგვარმა შესწავლამ გამოარკვია, რომ აწყურის ღვთის-

მშობლის ხატის პირველ დატყვევებისა და დახსნის ვრცელი ამბავი, რომელიც ვახუშტს არ მოეპოვება, მაინც მესხურ დავითნის მატთანეს ეკუთვნის, მაშინ ცხადი იქნება, რომ მატთანე ამ ნაწილის თანამედროვე არა ყოფილა. ამ აზრს შემდეგი მაგალითებიც ნათელ-ჰყოფენ: „მოიწია ადგილსა, რომელსა აწ ელ-ვასი ეწოდების“-ო (დამატ. 896, თუ ამ წინადადების მეორე ნაწილი მერე არ არის მიმატებული); „ყოვლად წმინდამან ღთის მშობელმან შეურაცხება ხა-ტისა ვერ თავს იდვა და ესევეთარი რისხვა მოუვლინა ვ~დ ნათესავი მათი ვიდრე დღეს აქამომდე არღარა სადა იპოვება“-ო (იქვე 904).

მესხურ დავითნის მატთანეს დაკარგულ ნაწილის დედნის აღდგენის დროს განსაკუთრებული ყურადღება იმ გარემოებას უნდა მიექცეს, რომ თვით დედანში, როგორც შენახულ ნაწილითგან ნათლად სჩანს, ქრონიკო-ნები ბოლოში არის აღნიშნული, ქ~ცის გადაკეთებულ გაგრძელებასა და „პარ. ქკ.“-ში-კი შეტანის დროს მემატთანეებს, როგორც ჩვეულებ-ბრივ მატთანეებში არის მიღებული, თარიღები თვითოეულ ამბავის თავში მოუქცევიათ და დაუწერიათ.

მესხურ დავითნის მატთანე რასაკვირველია ნამდვილ ხელოვნურ ის-ტორიად ვერ ჩაითვლება, იგი საგვარეულო მატთანეა, კვკლოსის სა-ხით შედგენილი, ან უფრო დღიურის მსგავსად. ამის გამო რასაკვირვე-

- 231 -

ლია მისი მოთხრობის რიგი შემთხვევითია, მხოლოდ გარეგნული ქრონოლო-გიური კავშირი არსებობს ქრონიკის შინაარსში: არავითარი ლოლიკური დამო-კიდებულება და მსვლელობა, წინა-და-უკანა მოთხრობილ ამბებს შორის არ არ-სებობს. მაგალითად, „დაიბადა ბატონის ვახტანგის ვაჟი ბაგრატ ივლისს ივ, დღესა ოთხშაბათსა, ჟამსა დღისასა ქ~კსა სდ“. „მაისსა კზ, დღესა ხუთშა-ბათსა წავედით ახალციხეს და ბატონი თუალ-მშუჭნიერი საყაზმინოდ წავიყვა-ნეთ“ და სხვა (სამი ხრონ. გვ. 83). თუმცა შემდეგ მოთხრობა თანდათან უფრო და უფრო დალაგებული მიმდინარეობს, მაგრამ მაინც დღიურის ხასიათი ბო-ლომდისა აქვს და ნამდვილი ისტორიის ხარისხამდე ვერ აღწევს.

ამიტომ ქრონიკის ავტორის მიზანზე და მეთოდებზე ლაპარაკი სრუ-ლებით უადგილო იქნებოდა: ავტორის ერთად-ერთ მიზნად რასაკვირველია ის იქნებოდა, რომ თავის საგვარეულოსა და ჩამომავლობისათვის თანამედროვე ამბების ხსოვნა შეენახა, ხოლო ამგვარ დღიურის დამწერ ავტორისათვის არა-ვითარი მეთოდი არ იყო საჭირო.

ამისდა მიუხედავად, ან სწორედ ამიტომ, მესხურ დავითნის მატთანეს, ვითარცა თანამედროვესა და მონაწილესაგან აწერილს შრომას, ჩვენის ისტორიისათვის დიდი, სწორედ დაუფასებელი მნიშვნელობა აქვს, გან-საკუთრებით იმიტომ, რომ თვითეული შემთხვევის შესახებ გარკვეული თარიღი არის დასახელებული.

მესხურ დავითნის ქრონიკა პირველად გამოსცა შენიშვნებითა და წინასი-ტყვაობით მ. თაყაიშვილმა თავის „სამი ისტორიულ ხრონიკა“-ში 1890 წელს (გვ. CXXVII – CXLIX და 81 – 115). რუსული თარგმანი ეკუთვნის მასვე (იხ. СМОНІК).

„გელათური ქორონიკონი“.

მესხურ დავითნის მატთანეს გარდა არსებობდა კიდევ ერთი ფრიად სა-

ყოფილია მოთავსებული. შესაძლებელია თვით წიგნიც გელათის მონასტრის „გარიგებასა და სამართალს“ შეიცავდა. ეს ის „გენათის საყდრის ძველი იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, სადაც დაურეგისტრირებულ წესი და სამონასტრო სამართალი წერებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ III 1545 წ. სიგელში (სქს სძვლნი I, 20). დიდად სამწუხაროა, რომ ამგვარი ორი ძვირფასი ძეგლი ეხლა დაკარგულია.

როგორცა სჩანს ეს საისტორიო წყაროც იმნაირადვე ყოფილა ჩართული „გარიგებისა და სამართლის წიგნში“, როგორც მესხურ დავითნში ზემოგანხილული მესხური მატიაწეა შეტანილი. თვით ნაწარმოებსაც მატიაწეს სახე ჰქონია და არა ისტორიისა, როგორც ეს იქითგან ამოღებულ ნაწყვეტებითგანაც მტკიცდება.

– 232 –

ვახუმტი თვით ამ ქრონიკის შინაარსის მესახეზაც ცნობებს გვამლევს. იგი შეიცავდაო მეფეებისა და მთავრების ამბებს „თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე“, მამასადამე XVI საუკუნის თითქმის 100 წლის ისტორიას.

ეს ნაწარმოები, როგორც სხვებმაც და ე. თაყაიშვილმა სამართლიანად შენიშნეს, შეტანილია ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაში (ე. თაყაიშვილი, სამი ქრონ. გვ. CXLIV). რომ ეს სრული ჭეშმარიტებაა, ამის დამტკიცება შემდეგ საბუთით შეიძლება. „ძველი გარიგებისა და სამართლის წიგნი“, ვითარცა იმერეთს და სახელდობრ გელათში დაწერილი მატიაწე, უეჭველია ადგილობრივს, გელათურს ამბებს უნდა შეიცავდეს. მართლაც ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში უცებ, სრულებით მოულოდნელად გელათის ამბები იწყობა: „ქკსა რჟგზ დიდისა მონასტრისა გენათისა წინამძღვარი მიიცვალა“. „ქკსა რჟგზ აილო ალექსანდრე ძემან ბაგრატისამან. თვესა აგვისტოსა ვ. ამავე წელსა ქუთაისს თათარნი მივიდნენ და დაწვეს დიდი მონასტერი გენათისა შიგნით და გარეთ... ქკს რჟგზ მარტსა იზ მიიცვალა დედოფალი თამარი აპრილსა ა... (პარიზის ქკკა ზ. ჭიჭ. გვ. 7 და დამატ. გვ. 905). ვახუმტიც ხომ ამბობს, რომ „ძველი გარიგებისა და სამართლის წიგნი“-ს ქრონიკონში მეფეთა მესახეზ ამბავი იწყობა. მამასადამე იმ ადგილითგან მოყოლებული, რომელიც ზემოთ მოვიყვანეთ და გელათის მონასტრის წინამძღვარის გააღაცვალეზას შეეხება, იწყობა სწორედ „ძველ გარიგებისა და სამართლის გელათურ წიგნის“ ქრონიკა, მაგრამ იქნებ ცოტა ზევითგანაც.

თვით ვახუმტს თავის შენიშვნაში ამ ქრონიკის მესახეზ ნათქვამი აქვს: „ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე ძისა ალექსანდრესა სწერს «ეს მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს» და შემდგომად გიორგისა – «ქართლის იმერთა მეფე, კახთ-მეფე მოკუდა». აქ ქვეყნით სახელს ჰდებს, ვითარცა «ქართველთ

მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს, კახთ-მეფე ლევან მოკუდა», ხოლო აქა-იქ უქვეყნოდ: «მეფე დიდი ბაგრატ მიიცვალა, ალექსანდრე მიიცვალა,-ო (ქცა ჩუბ. II, 8, შენ. I). ამგვარად ამ წინადადებითგან თითქოს ისე გამოდის, რომ მატიანე თამართ-კი არ იწყობოდა, არამედ გიორგი ბრწყინვალით. იქნებ ამ გელათურს ქორონიკონს წინადროინდელი მე-XIV-ე ს. ამბები წინ უძღოდა, მაშინ პარიზის ქრონიკა თავითგანვე ამ წიგნითგან ამოღებული ცნობებით იწყობოდას.

ამ წიგნის გარეგან თვისებების ვახუშტის აღწერილობა უფრო ნათლად გვიჩვენებს, რომ იგი მართლაც პარიზის ქრონიკაში არის შეტანილი. ვახუშტისა არ იყოს ჯერ მეფის ბინადრობა და სამფლობელო არ არის დასახელებული, მაგ.: „მეფე გიორგი მოკლეს“, „დაჯდა მეფედ ალექსანდრე“ (ჭიჭ. გვ. 5), „მეფე კონსტანტინე მიიცვალა“ (იქვე, 7), – ამგვარადა სწერია როგორც ვახუშტიც აღნიშნავს, „გიორგისამდე მისა ალექსანდრესა“. ხოლო აქეთგან მოყოლებული მეფის სამფლობელო მოხსენებულია: „ქკს რჳთ მოკლა კახთა მეფემან გიორგი მამა მისი მეფე ალექსანდრე“ (იქვე, 7), „ქართლის მეფე დავით და კახთ მეფე გიორგი“ (იქვე). მოიპოვება სწორედ ის წინადადებაც, რომელიც ბატონიშვილს ვახუშტს აქვს მოყვანილი, მხოლოდ სხვა სიტყვებით გამოთქმული: „მეფე კახთა ლეონ მიიცვალა“ (იქვე, 11).

ვახუშტი ამბობს რომ გელათის მატიანე „სვიმონის ძის გიორგისამდე“ აღწევდაო. მაშასადამე პარიზის ქრონიკაში იგი დაახლოვებით უნდა 21 – 22 გვერდზე თავდებოდეს, მაგრამ უკვე 11 გვერდითგან მოყოლებული პარიზის ქრონიკის ავტორი გელათურ ქრონიკას გარდა ცხადია მესხურ დავითნის მატიანითაც სარგებლობს (შეად. პარიზის ქკის ჭიჭ. გვ. 11, „ქსა სდდ“ და სამი ხრონ. გვ. 86, „ქკსა სდდ“). მაგრამ ჩვენ სრული უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ უფრო წინათაც, მეცხრე გვერდითგან მოყოლებული ქკითგან სწლგ პარიზის ქრონიკის ავტორი თუ მესხურ დავითნის ქრონიკით არა, უეჭველია რომელიღაც სამცხეში აღწერილ ცნობებით სარგებლობს. ეს იმითა მტკიცდება, რომ 233 ქრონიკონითგან დაწყებული მემატიანე მეფე ბაგრატს „იმერელ“-ს უწოდებს (ჭიჭ. გვ. 9), იგი მისთვის საკუთარი ბატონი არ არის, უცხოა. თვით ავტორიც სამცხეში მობინადრე მესხია, იმერეთი მის სამშობლოს არ ეკუთვნის, იგი მაგალითად ამბობს: „ქკსა სწლდ აწყურის ღთის მშობელი ტყუედ წაასხეს ციხის ჯვარსა იმერელმა მეფემ ბაგრატ... ქკსა სწმ-სა არტანუჯი წაგვართვეს ურუმთა... აწყურისა ღთის მშობლისა შეწევნითა სამცხეს ვერ გარდმოვიდეს... ამავე ქორონიკონსა ციხის ჯვარიდამ აწყურის მღვთის მშობელი ტყვეთ წაასვენეს იმერეთს“ და სხვა (იქვე, 9). ერთი სიტყვით, გელათური ქორონიკონი განმარტოებით პარიზის ქრონიკაში შენახულია მხოლოდ 7 და 8 გვერდზე, დანარჩენ ადგილას იგი სხვა წყაროებითგან ამოღებულ ცნობებშია არეული.

გელათური მატიანე როგორც აღნიშნული იყო ქკის გადაკეთებულ გაგრძელებაშიაც არის შეტანილი, მაგრამ პარიზის ქრონიკას უფრო უკეთ უნდა ჰქონდეს მისი პირვანდელი სახე შენახული, ქკის გაგრძელებაში-კი ამას გარდა სხვა წყაროებიც არის უხვად მოხვეჭილი. მაინც-და-მაინც ვგონებ არც პარიზის ქრონიკაშია სრულად შენახული გელათურ ქორო-

ნიკის დედანი. ვახუშტს მოყვანილი აქვს მაგალითად უკანასკნელ თხზულებ-
ბითგან წინადადება – „ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს“, რომე-
ლიც პარიზის ქრონიკაში არ მოიპოვება.

ვახუშტი სამართლიანად უწოდებს იმერულს „ძველ გარიგებისა და სა-
მართლის წიგნის“ ქორონიკონს გელათურის სახელს, რათგან იგი უეჭველია
გელათის მონასტერში უნდა იყოს დაწერილი. ამას შემდეგი წინადადება
ამტკიცებს, ილარიონ წინამძღვრის შესახებ იქა სწერია. „ქკსა ს~ზ მიიცვალა
დიდის მონასტრის გენათის მოძღვართ-მოძღვარი ილარიონ, პატრონი, თვესა
მაისს ~ვ და გორისჯვართ აქა გელათს მოასვენეს“-ო (პარიზის ქ~რკა).
თვით მატიანე იქნებოდა „ჟამითი-ჟამად“, ე. ი. დროგამოშვებით აღწე-
რილი და როგორც სჩანს თანამედროვეთაგან. ერთის შესახებ მაინც ამის
დამტკიცება შეგვიძლიან. ქრონიკონის 217-ის ქვეშე მოთხრობილია სხვათა
შორის, რომ მეფეთ მეფემ ბაგრატ ხონის ეპისკოპოზად დანიშნა ჩხეტიძე მა-
ნოელ და აკურთხა „აფხაზეთის კათოლიკოზისა ხელითა საყდართა შიგან ბი-
ჭვინტისასა, ქორონიკონი იყო ს~იზ, წარვედით აფხაზეთს საკურთხეველად
ივნისსა ~კ, მოვედით ივლისსა კ~“-ო (ჭიჭ. იქვე, 8). მაშასადამე ამ სიტყვების
დამწერი უეჭველია სამღვდელო პირი უნდა ყოფილიყო, ალბად გენა-
თელის მხლებელი ბერი. ამით აიხსნება, რომ მისი ცნობები საზოგადოდ
საეკლესიოსა და განსაკუთრებით გელათურ ამბებს შეიცავენ. ავტორი
მემატიანეა, არავითარი გარკვეული მიზანი და თხრობის მეთოდი მას
არა ჰქონია, მაგრამ, ვითარცა თანამედროვეს მიერ აღწერილს კვნილოსს,
მის შრომას ჩვენის ისტორიის აღდგენისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ფარსადან გორგიჯანიძე.

ფარსადან გორგიჯანიძე ქ. გორითგანა ყოფილა. თავის თავს იგი
მუსურმანთ სამართლის წიგნის „ჯამი აზას“-ის ქართულს თარგმანში ქართველს
უწოდებს (Brosset. Histoire moderne de la Géorgie, I-re livraison, p. 543).
ბროსეს-კი ჰგონია რომ იგი სომეხი უნდა ყოფილიყო (იქვე, 510). შესაძლე-
ბელია მით უმეტეს, რომ თვით მისს ნაწარმოების პირველს ნაწილში სომ-
ხეთის ისტორიის ამბებს საპატიო ადგილი აქვს დათმობილი. შემდეგ იქნებ

– 235 –

მისი სამართლიანი მსჯელობა, როცა იგი ბარათაშვილისაგან თუმანიშვილის
ლუარსაბ ბატონიშვილის მკვლელობაში გარევის ამბავს მოგვითხრობს, რომ
„მართველია ხელმწიფეთ შეწყენისა და შემცოდლობისა დარიდება, ნამეტნავად
უკადრისობის შებედა და მათს სისხლში გარევა: ქართლში ქართველნი მრ-
ვალნი და ძრიელნი არიან და სომეხნი ცოტანი და ულონონი და მათგან ამ
რიგის საქმის თქმაც ძნელია, თორადა ქნა; და ქართველთ უნდოდათ ეს სის-
ხლი სომეხთზედ დაეტეხა“-ო (ქ~ცა II, 535 ჩუბინაშვილის გამოცემა, ჭიჭ,
326) მარტო პირუთვნელობისა-კი არა, არამედ მის უწინდელ ეროვნულ გრძნო-
ბის შედეგიც იყოს. მაინცა-და-მაინც თვით ავტორი, როგორც ეს ზემოყვა-
ნილ სიტყვებითგანა სჩანს, თავის თავს ქართველადა სთვლიდა.

ფარსადან გორგიჯანიძე თავის ისტორიაში თავის თავგადასავალის შესა-
ხებ ვრცელს ცნობებს გვაძლევს. სხვათა შორის იქ ავტორი სწერს: „ფარსა-
დან ვიტყვი ამასა, ვიმოწმებ ღმერთსა მართალსა, ათის წლისას სამოცდა ათს
წლამდისინ, რაც გარდამხდომია და ან ღირსა წიგნთა შიგან დასაწერათ, მარ-

თალი ეს არის“-ო (სააზიო მუზეუმის სამეცნ. აკადემ. ხელთნაწერი Mscr.Georg. № 6 რვეული 31 გვ. 11). მაშასადამე როცა ავტორს თავისი საისტორიო შრომა დაუმთავრებია, იგი 70 წლისა ყოფილა.

რომელ წელს გაათავა თავისი თხზულება ამის შესახებ მხოლოდ ერთი ცნობა მოიპოვება. ხელთნაწერის 32 რვეულში, 15 გვერდზე შემდეგი მინაწერი არის: ფარსადან გორგიჯანის (sic) წიგზე სულ ბოლოს ასე იყო მოწერილი... ეს დაიწერა მაისის გასულს ქკს ტჟა“ (შეად. ჩუბ. II, 560). საქმე ეხლა ის არის, ვის ეკუთვნის ეს მინაწერი, თვით ფარსადანს თუ სხვას ვისმეს? პირველ შემთხვევაში გორგიჯანიძის ისტორიის დაწერის თარიღი გვეცოდინება. მაგრამ შეიძლება ეს ადგილი მერე იყოს მიმატებული ვისგანმე. თვით ხელთნაწერის გადამწერი ეს ადგილი მერე იყოს მიმატებული ვისგანმე. თვით ხელთნაწერის გადამწერი სვიმონ ტაბიძე გურული თავის „უწყებაში მკითხველთათვის“ (რვეული 32, გვ. 1), რომელიც იმ თავს მისდევს, სადაც ავტორის ზემომოყვანილი ბიოგრაფიული ცნობები მოიპოვება, ამტკიცებს: „აქამომდე აღეწერა ფარსადან გორგიჯანიძესა და ჰგავს რომ, რადგანაც ამ ჟამებში დიდი ხნისა იქნებოდა, აღარ დასცალდება მეტის დაწერა“-ო. მაშასადამე გადამწერი უკანასკნელს თარიღიანს მინაწერსაც გორგიჯანისად არა სცნობდა. ერთის სიტყვით ზემომოყვანილი ცნობა საეჭვოა და ამის გამო გამოუსადეგარი.

„ჯაბი აბასი“-ს თარგმანში ამ მხრივ სრულებით გარკვეული ცნობები აქვს აღნიშნული ფარსადან გორგიჯანიძეს (Brosset. H. moderne, 513). „ჯამი აბასი“-ს გადმოთარგმნა დაუსრულებია 1691 წელს, ხოლო ამ დროს იგი 65 წლისა ყოფილა. მაშასადამე ფარსადანი 1626 წელს დაბადებულა. ხოლო რაკი მისივე სიტყვებითგანა სჩანს, რომ იგი ისტორიის დამთავ-

– 236 –

რების დროს სამოცდა ათი წლისა უნდა ყოფილიყო, ამიტომ ისტორია ავტორს 1696 წელს დაუსრულებია.

ფარსადანს თავის თავზე მოთხრობილი აქვს: „როსტომ მეფემ ვითაც შვილი გამზარდა და მრავალი წყალობა დამმართა და დამაქორწილა და ხუთს დღეს ბატონის დედოფლითა და საქართველოს თავადნი¹⁾ ჯალაბობით შინ ჩამომიდგა და ილხინა და ალხინა და ჯელმწიფე[მ] თვითონ ხარჯი გარდიხადა... ამ დროს როსტომ მეფის მოხმარებით ბედნიერს შაჰს აბაზს ყაენს ზაალ ერისთვისათვის ყაზმინის სიახლეს, ბოჰრუდს ეძახიან, ოცი სოფელი ებომებინა; მე გამგზავნა, რომ იმისი მოსავალი მართალი შემეტყო“-ო (ხელთნაწერი, რვეული 31, გვ. 12 13). ყაზმინში ყოფნის დროს მისი ერთგული ყმა გაუბრიყვებიათ და თოფი უსროლია ფარსადანისათვის. ტყვია მარჯვენა ბეჭში მოხვედრია. როცა შევიტყე მისი ღალატი, „მე გვარო (sic) ჯავრი ვერ მოვითმინე, დავაშავე და ორივე ჯელები დავაჭრევინე და შევიქენ მონანავ და, რაც შემეძლო, სარჩო გაუჩინე და რა ცოცხალ ვიყავ ამის ნანებაში ვიყავ“-ო (იქვე, გვ. 13 – 14).

სპარსეთითგან რომ ქართლში დაბრუნებულა, ამ დროს როსტომ მეფეს თურმე ლევან დადიანის წერილი მოსვლოდა: „პატა წულუკიძე, ჩვენი ვაზირი, მიიცვალაო და ფარსადან თქვენი გაზდილი არისო... ამას მოგელითო, რომ ჩვენი ვაზირობა მაგას უბოძოთო“. თუმცა როსტომ მეფე დათანხმებულიყო, მაგრამ თვით ფარსადანი უარზე დამდგარა და წასვლა არ მოუწოდებია. მეფესაც ძალა აღარ დაუტანებია, ფარსადანი გილანში გაუსტუმრებია. იქ ერთს წელიწადს დაუყვია და შემდეგ ისევ ქართლში დაბრუნებულა. მაშინ როსტომ

მეფეს ფარსადან გორგიჯანიძე ისპაანში სამოურაოდ გაუგზავნია (იქვე, გვ. 14). ეს ამბავი ქრონიკონს 344-ს, ე. ი. 1656 წელს მომხდარა (ჩუბ. გვ. 538, ჭიჭ. 331). „ყოვლის მორთვითა და გაწყობით ისპაანს ჩამოველ, ბედნიერმან შაჰაბაზ ყაენმან კარგის თვალთ მნახა და დიდი პატივი დამდვა, ასე რომ უფროსი ერთი სადივანბეგოს სამსახურს მე მიბძანებდა“-ო (იქვე). სხვებს შურით ტყუილად დაუბეზლებიათ. რაკი ეს გამომჟღავნდა, დამსმენელთ შაჰმა თვალეზი დასთხარა და „მე ეშიკადასობა მიბოძა და ხუთი სოფელი გულფეიქანში სარჩოდ გამიჩინა, მე ყაენის კარს დავრჩი და ჩემი ჯალაზნი საქართველოში დარჩენ“-ო (იქვე. ჩუბ. 538 – 539, ჭიჭ. 331).

ამის შემდგომ გორგიჯანიძეს მუდმივი ბინა სპარსეთში მოუპოვებია: „მას უკან ორმოცს წელიწადს შაჰაბაზს (sic) და მის შვილს შაჰ სულეიმანს ვემსახურე“-ო (ხელთნაწერი იქვე, გვ. 14), მამასადამე 1656 წლითგან მოყოლებული 1696 წლამდე.

სპარსეთში ყოფნის დროს ფარსადან გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, მაჰმადიანობა მიუღია. თუმცა იგი თავის თხზულებაში კრინტს არა

¹⁾ ხელთნაწერში „თალადნი“-ა.

სძრავს, მაგრამ უკვე ბროსსემ აღნიშნა, რომ ამის შესახებ ცნობები ისკანდერ მუნშის ისტორიაში მოიპოვება: „როსტომ ხანმა, ისპაანის ტარულამ, თავის მაგიერ წარმომადგენელად ბირასიმი დანიშნა, მაგრამ შემდეგ მას ხელმწიფე გაუწყრა და გადააყენა, ხოლო როსტომ ხანს დაავალა, იმის ალაგას სხვა ვინმე დაენიშნა. საქართველოს ბატონმა ქართველი ფარსადან ბეგი დანიშნა და წარადგინა. შაჰმა ამაზე შეუთვალა, რომ... შეუძლებელია ურწმუნო მართლმორწმუნეს ვირჩიო“-ო, როსტომ ხანის წარდგენილება მხოლოდ მაშინ იქნება ნებადართული, თუ ფარსადან ბეგი ისლამს მიიღებსო. ფარსადან ბეგი ამაზე დათანხმდა და თანამდებობა მიიღო“-ო, მოგვითხრობს სპარსელი ისტორიკოსი (B. Dorn. Erster Beitrag zur Geschichte der Georgier, Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg sixième série. VI. p. 431).

შაჰის საგანგებო მონდობილობით ფარსადანი ერთხელ ქართლში იყო გამოგზავნილი იქაურ საქმეების ვითარების გამოსარკვევად (ჩუბ. 539 – 540, ჭიჭ. 332 – 333).

ფარსადან გორგიჯანიძესთვის ადვილი არ იყო ადგილი შეენარჩუნებინა: დიდი მტრობა და შური სუფევდა სპარსეთში მოხელეებს შორის და თავიანთ მეტოქის დანდობა არ იცოდნენ. ამგვარ ცხოვრებას მის სულიერ მდგომარეობაზე და აზროვნობაზე თავისი დალი დაუჩნევია. თავის შვილის დარიგებაში იგი გულჩათხრობილობას და პირმოთენობას სამაგალითო თვისებადა სთვლის: „ჭკვიანი ამას ჰქვიან ხოშიადის (sic) შემნახავი იყოს და ყოველს კაცს საამებელი უთხრას და საწადელი თავისი არვის გაუცხადოს... თუ მიფარვით თქვას, საქმე მისი გარიგდება, და თუ მრავალისათვის უთქვამს, მემშურნენი სალხინოს საჭიროდ გაუხდინან“-ო (ხელთნაწერი, რვეული 31, გვ. 8 – 9). ადამიანი ქონების შექმნაზე უნდა ზრუნავდეს იმიტომ, რომ „უქონლობას ყოველი ჭირი სჯობს“-ო (იქვე). „მაგრამ, რაგინდ ბევრი აქნდეს დაფარვითა სჯობს, თორა და (sic) მემშურნე და მობეზდარნი მტერნი ასტყდებიან ან მეპატრონესთან შეაბეზდებენ და წაართმევენ და ან ქურდს შეუჩენენ გასაქურდავად და ან ძმას და შვილს გარდაჰკიდებენ“-ო... (იქვე, გვ. 10). არავის არ უნდა ენდოს ადამიანი და თავდაპირველად თავის თავზე უნდა

იზრუნოს. სიბერისათვის თავისი კერძი გამოზოგილი უნდა ჰქონდეს, თორემ თუმცა „მართალია და ჭეშმარიტი, რომ ყოველს მამას თავისი საქონელი და მამული თავისი შვილისათვის უნდა, მაგრამ (sic) შვილს თუ მამა საქონლიანი ჰყავს, მალ მისი სიკვდილი უნდა, რომ მისი საქონელი დახარჯოს და თუ მამა უქონელია, შვილი ერთ ლუკმას პურს რომ აჭმევს, დღეში ასჯერ წააყვედრებს: «ეს გაძალღებული არ კვდებიო, რომ მოვრჩეთო» (იქვე, 11). საკუთარს შვილს თუ არ ენდობოდა ადამიანი, რასაკვირველია რომ უცხოის სიფრთხილით მოჰპყრობოდა. ყველასათვის უნდა ესამოვნებინა ადამიანს, მტრისათვისაც-კი „სჯობს ყოვლის კაცის მომა-

– 238 –

დლიერობა, სჯობს დამდურებასა, მტერს მტერობას ნუ გაუცხადებ, შენი თავი მოყვსად აცნევ“-ო (იქვე, 10).

თუმცა ავტორი თითონაც მისდევდა, როგორც სჩანს, თავის მწარე გამოცდილებაზე დამყარებულს მოძღვრებას, მაგრამ ვერც ამ მოძღვრებას გადურჩენია იგი ბედის უკუღმართობისაგან: ეტყობა მაშინდელ მრავალცვალებადას დროს ტკბილი სიტყვაც, პირმოთნეობაც, გულჩათხრილობა და საკუთარ კეთილდღეობაზე ზრუნვაც ვერ უზრუნველ ჰყოფდა ადამიანის ბედნიერებას. თვით ფარსადანს თავის ბედის ჩარხის უკუღმა მობრუნება ასე აქვს აწერილი: „ნაზარ ალი-ხანსა და აბას ყული-ხანს შუა სამდურავი ჩამოვარდა და ერთმანერთს გურგი-ხანის კერძობასა სწამებდენ და ყაენთან იბეზდებოდნენ და აბას ყული-ხანს უნდოდა, რომ უომრად გიორგი მეფე ყაენის კარს გაეგზავნა და ნაზარ ალი-ხან ამისთვის ჩქარობდა, რომ საბატონო მისი გიორგი მეფეს ეჭირა და თვითონ ქალაქში იყო და არსით მოსავალი არა ჰქონდა. ფარსადან ვიტყვი ამასა... ბედნიერი ყაენი ნაზარ ალი-ხანის ხელ-გამოუშვებლობისათვის ჩვენზედა ავგუნება შეიქნა და ნაზარ ალი-ხანც გაგვიავდა და მტერმან დრო დაიცა (sic) და დაგვიწყეს ბეზლობა“-ო (ჩუბ. 567, ჭიჭ. 371 – 372). ისკანდერ მუნშის ისტორია გვიჩვენებს, რომ ფარსადანს ისედაც ბევრი მომდურავი ჰყოლია (Doru, op. cit. გვ 431). მისი შვილი და ძმაც მეტად თავზედი და მედიდურები ყოფილან და იმათ გამოისობით მასაც მტრები გადაჰკიდებინან. მაინც უკანასკნელი უბედურობა ძმის ბრალით დასტყდომია თავს.

ფარსადანს თავისი უკანასკნელი განსაცდელი ასე აქვს აღწერილი: „ჩემი ერთი ძმა, ერანის ზარაბი-ბაში იყო და სიტყვა-დაუჯერებელი და თავის-მომწონე კაცი იყო და ყაენის საქონლისაგან შვიდი ათასი თუმანი დაეფანტა და ცუდ-მუდის კაცებისათვის ესესხებინა. ამით ყაენთან დაბეზდდა და დააჭირვინეს და საქონელი აუწერეს. არა ჰქონდა რა. ყაენს მოახსენეს ამის საქონელი ამის ძმას მელიქ სადათ ბეგ უზბაშისთან არისო ადრებეჟანსაო (sic). ისიც და[ა]ჭირვინეს... ნახეს რომ არც რა იმას აქვს და თქმული სიტყვა გამტყუნდების, ამისთვის ჩემისა და ჩემის შვილის სოფლები და საქონელი და სახლის მორთულობა, კაცისა და დედაკაცის იარაღი, და ოქრო-ვერცხლი და თვალმარგალიტით მურასა და ჯოგი ცხვარი, ნახირი აქლემი, ცხენი და ჯორი და ან რაც იქნებოდა სამის ათასის ფულისა დადგა და უზბაშის სახელზე დაწერეს; და უზბაშისა არც ასი თუმნისა იქნებოდა და ყაენს გამოუგზავნეს“-ო (ხელთნაწერი რვეული 31, გვ.14). ასეთ უბედურების დროს ისტორიკოსს ჯანმაც უმტყუნა: „მე ფარსადან ორი წელიწად იყო ავად ვიყავ და მუხლის თავები წამხდომოდა, უკაცოდ ფეხზე ვერ წამოვდგებოდი, კარზედ მისვლა არ შემეძლო“ (იქვე). „წელიწადს ნახევარს ასრე ავად ვიყავ, რომ ჩემი სიცოცხლე არავის ეგონა“-ო, ჩივის გორგიჯანიძე (ჩუბ. 567, ჭიჭ. 372).

იმ ძმამ, რომელმაც „ჩემი ქონება თავის ცოლის ძმებს უგზავნა, ჩემთვის ვერ გამოიმეტა“-ო (იქვე). დასნეულებულ ფარსადანთან სანახავადაც-კი არ მისულა (იქვე, ჩუბ. 568, ჭიჭ. 372). რაკი ყაენთანაც დასმენილი იყო, კარგა ხანს ყაენისაგანაც წყალობას იყო მოკლებული. მერე ალბად ხელმწიფის დედის დახმარებით (ხელთნაწერი, რვეული 31, გვ. 15) შაჰის გული ისევ მომღბარა: „არზა მივსწერე და თავისი ხელნახლები პური ვთხოვე და, ღმერთმან ადღეგრძელოს, ერთი სუფრა პური და ყოვლის საქმლისაგან კერძი ებოძა და მესამეს დღეს ჩემი შვილი აზატი ექმნა... რა ხელმწიფე მწყალობელი შეიქმნა, სხვანიც დატკბენ და მტერობა მოშალეს“-ო (ჩუბ. 568, ჭიჭ. 372).

უთანხმოება ნაზარ-ალიხანსა (ერეკლე I და აბას შორის ჩამოვარდნილა 1693 – 1694 წ. (Brosset. H moderne, p. 512). ყაენიც მას 1692 – 3 წ. ახლო ხანებში გასწყრომია (იქვე). მაშასადამე ფარსადან გორგიჯანიძე სწორედ იმ დროს, როცა თავის ისტორიასა სწერდა, უკიდურესს გაჭირვებაში ყოფილა: 65 – 70 მოხუცი, ავადმყოფი, გაღატაკებული და უმწეოდ მიგდებული.

როგორც თვით ფარსადანი მოგვითხრობს, მისი ისტორია სრულს სიმართლეს შეიცავს იმ დროითგან მოყოლებული როცა იგი ათის წლისა გახდა ვიდრე 70 წლისა შესრულდებოდა: ამ 60 წლის ამბები მას აღწერილი აქვს ვითარცა თანამედროვეს და მონაწილეს. რაკი ისტორიკოსი 1626 წელს დაბადებულა, მისი ისტორიის სანდო და ჭეშმარიტ ნაწილად ამგვარად უნდა 1636 – 1696 წ. ამბები ჩაითვალოს. მართლაც აქ თვით მოთხრობაში მოიპოვება ისეთი ცნობები, რომელსაც ავტობიოგრაფიული ხასიათი აქვს. რაკი ფარსადან გორგიჯანიძეს სპარსეთის სამეფო კარზე დიდი ადგილი ეჭირა და საქართველოს საქმეებიც ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა, ამიტომ მის თხზულების ამ უკანასკნელს ნაწილს საქართველოს ისტორიის შესწავლისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს და ძვირფას ცნობებს გვაძლევს.

ფარსადან გორგიჯანიძეს შრომა დაწერილია სპარსეთში, იმ დროს, როგორცა სჩანს, როცა ვახტანგის მიერ შეკრებილ „სწავლულთ კაცთა“ კომისიას ქცის შევსება და გაგრძელება არამც თუ დამთავრებული არა ჰქონდა, (იხ. აქვე, ქცა), ჯერ ვგონებ დაწყობილი არც-კი ჰქონდა. მით უფრო საყურადღებოა ამ მხრივ ფარსადან გორგიჯანიძის ნაწარმოები, რათგან იგი საქართველოს საზოგადო ისტორიასა სწერს უძველეს დროითგან მოყოლებული თავის დრომდე, როგორც აღნიშნული იყო, 1695 წლამდე. ჩვენი ისტორიკოსი თავისით მოქმედებდა და არავისთვის არ მიუბამნია, – ეს შეადგენს მის ნაკლსაცა და ღირსებასაც.

იმისდა მიხედვით, თუ რა წყაროებზე ამყარებს ავტორი თავის ისტორიას, მისი თხზულება შეიძლება ოთხ ნაწილად გავყოთ.

თავის თხზულებას ფარსადან გორგიჯანიძე შემდეგ მოთხრობით იწყობს: „აქა ამბავი ფრანგეთის ჯემწიფის ქალის ჰორომ-სიმესი და წამება მისი (ხელთნაწერი, გვ. 1). ამ სათაურს არავითარი წინასიტყვაობა არ უძღვის და არა

სჩანს, შემთხვევით აკლია ხელთნაწერს თავი, თუ თვით ავტორმა დაიწყო ასე უცნაურად თავისი საქართველოს ისტორია. მაინც-და-მაინც ფარსადან გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, არც სცოდნია, რომ საქართველოს უუძველეს ხანის ისტორია უკვე დიდი ხანია არსებობდა, რომ მთელი კრებულის კი იყო, რომელიც ქართველების ყოფა-ცხოვრების ამბებს შეიცავდა უუძველეს დროითგან მოყოლებული მე-XIV-ე საუკუნემდე.

მეორე თავს სათაურად აქვს: „ანბავი რომის ჯემწიფის კოსტანტილეს (sic) გაქრისტიანებისა და საქმე მათი“ (იქვე, 4). შემდეგ მისდევს: „აქა ტრდად (sic) ჯემწიფის გალაშქრება მამის სისხლის სამებნელათ არდაშერის შვილს შაფურს ჯემწიფეზედა“ (იქვე, 5), რომლის შემდგომ მე-9-ე გვერდამდე სომხეთის ისტორიის მოკლე ცნობებია მოყვანილი. მერე მე-10-ე გვერდზე მოთხრობილია სულ მოკლედ ბაგრატიონთა მოსვლა საქართველოში, მათი გაქართველება, გიორგისა, დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობა ოთხ სტრიქონად აღწერილი. შემდეგ დავით აღმაშენებლის შვილის (sic) გიორგის მეფობაა. ამგვარადვე მოკლედ გიორგის ძის (sic) დემეტრეს მეფობა მისდევს. მე-11-ე გვერდზე შემდეგი სწერია: „ესეც (დემეტრე) მიიღვალა და შვილი ამისი (sic) დავით გაბატონდა სომეხთა ქრონიკონს შვიდასს ორმოცდა ოთხსა. აქამდისინ რომ სომეხობას უკან ბატონობა უქნიათ ქართველობაშიგან, ხან არიელის (sic) მტრისაგან ბევრჯელ უბატონონი ქნილან და დაფანტულან, შეიქნა შვიდთა ამა ზეით ხსესებულთ მეფეთა სამას ოცი წელიწადი უბატონებია. სომეხთ ქროდასს ორმოცდა ორ წლამდისინ ამას ზეით დაწერილთ ბატონებს უპატონებია, მაგრა ამაებს უკან, გაყრას წინათაც და უკანაც ბევრს ბაგრატიონებს უბატონებია (sic), რომ ყველას ნაქმრობა და სახელი და დედამამისშვილობა და დრო მათი და სახელი მამათი მათი (sic) ზოგი არ მიპოვნია და ზოგი რაც პოვებულა ქვემორე დაიწერების მ'ლთითა“-ო (იქვე, 11).

სწორედ გასაოცარია, რამდენი უვიცობა და შეცდომები მოიპოვება ამ ერთს ფურცელზე (10 – 11). აქ ყველაფერი დომხალივით არის არეული: ხშირად ავტორმა არ იცის, ვინ ვისი შვილი იყო, ვინ ვის მისდევდა, ამას თითონაც აცხადებს. მაგრამ ვაი იმ ცოდნასაც, როცა-კი იგი თავის ცოდნას იჩენს. ქ'ცის პირველი ნაწილი, თამარ მეფის ისტორიამდე, როგორცა სჩანს, გორგიჯანიძეს თვალთ არ უნახავს, თორემ განა შეეძლო ავტორს თავის თხზულების პირველი ნაწილი ასეთ უვიცობის მორევად გაეხადნა?

– 241 –

რომ ამ ნაწილისათვის ფარსადანს საისტორიო წყაროები ნაკლებადა ჰქონია, ამას იგი თითონაც აცხადებს: „ბევრს ბაგრატიონებს უბატონებია, რომ ყველას ნაქმრობა და სახელი და მამისშვილობა და დრო მათი და სახელი მამათი მათი ზოგი არ მიპოვნია“, ხოლო რაც ვიპოვე ქვემოდ არის მოთავსებული. მამასადამე მას მაინც რაღაც წყარო ჰქონია: ეს სხვათა შორის იმითაც მტკიცდება, რომ აქ ავტორს თარიღები მოჰყავს და ყურადღების ღირსი ის არის, რომ თარიღი „სომეხთ ქრონიკონით“ არის განსაზღვრული. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ავტორს რომელიღაც შეცდომებით სავსე, მოკლე სომხური ხრონოლოგიური უნდა ჰქონოდა. იქითგან ამოღებული ცნობები იმდენად სხვილ შეცდომებით არის სავსე, რომ უნებლიედ ეჭვი გვებადება, ზეპირ გადმოცემით, სხვის დახმარებით ხომ არ სარგებლობდა ავტორი?

თვით გორგიჯანიძე ერთს უცნაურად გამოთქმულს სათაურში ერთს თავის

წყაროს ასასელებს. მე-28-ე გვერდზე იგი სწერს: „რაც (sic) ანბავი ბაგრა-ტონთა (sic), რომ სომეხთ ცხოვრებაში სწერია მათი მოსვლა“. ამ უთავბოლო წინადადებითგან მხოლოდ იმის გაგება შეიძლება, რომ ფარსადან გორგიჯანიძეს წყაროდ „სომეხთა ცხოვრება“ ჰქონია. იქ წერებულა ის ცნობები, რომლითაც ასე უხვად ავსებს იგი თავის თხზულების პირველს ნაწილს.

ალბად სპარსულ წყაროთგან უნდა იყოს ამოღებული შემდეგი მოთხრობებიც: „უწინდელი ანბავი ეს არის – ხოსროვ პარტაველიანი ტრდად კემწიფის შვილი“... (იქვე, 30), „დაკარგვა ლორიდან მამდიხის ცხენით შირინისა ტრდათ (sic) კემწიფის შვილის სომეხთ კემწიფის ხოსროვის ქალისა და გლოვა და ტირილი მამიდისა და ძმებისა (იქვე, 33), „აქა შირინის მოსვლა მადანის და ხოსროვის მოსვლა მულამს (sic) ერთმანერთის საძებნელად (იქვე, 34), „აქავ კემწიფის ცნობა მაჰბანუ დედოფლისაგან და აშიყოზა მისი და შირინისა და ერთმანერთის მოძებარნი მულამში შეიყარნეს“ (იქვე, 35) და „აქა ქორწილი ხოსროვ ერის (sic) კემწიფისა სომეხთ კემწიფის ხოსროვ ტრდადის შვილის ქალს შირინისთანა და მადანის მიყვანა“ (იქვე, 36). ერთი სიტყვით, აქ ცნობილი სპარსული სამიჯნურო პოემა „ხოსროვ ვა შირინი“ არის მოთხრობილი. ამ თხზულებას ზღაპრული ხასიათი აქვს, სალიტერატურო ნაწარმოებია და არა სინამდვილე, ამიტომ იქითგან ისტორიაში ცნობების შეტანას ადამიანი ვნების მეტის არაფერ სარგებლობის მოტანა არ შეუძლიან. რომ ხოსროვ და შირინის ისტორია მხოლოდ ზღაპრული მოთხრობაა, ამას, როგორცა სჩანს, თვით გორგიჯანიძეცა გრძნობდა. ეს იმითა მტკიცდება, რომ მოთხრობის უკანასკნელ თავის ბოლოში იგი გვამცნებს: „მრავალი არაკი მოკლეთ მითქვამს“-ო (იქვე, 37).

ფარსადან გორგიჯანიძეს ზოგიერთი, განსაკუთრებით საქართველოს შესახები ცნობები მხოლოდ ზეპირ გადმოცემაზე აქვს დამყარებული. ამას

– 242 –

იგი თითონაც არა მალავს მე-21-ე გვერდზე მაგ. იგი სწერს: „აქა ცოტას რასმე ამბავს გაგონებულსა მირიან კემწიფისასა და მისის შვილის (sic) ვახტანგ გორგასლისას დავეწერ, მაგრა წიგნი არ მინახავს“-ო, და იქვე უმატებს: „თუ ამათი ანბავი ვინმე წიგნათ ნახოთ, აქედამენ ჩაუმატეთ“-ო. მაშასადამე მას ქცა არ უნახავს და ნაწერ წყაროს მაგიერ „გაგონებული ამბავით“ უსარგებლია.

სწორედ განმაცვიფრებელი და დაუჯერებელი რამაა, რომ საისტორიო ცნობები იმდროინდელ საქართველოს განათლებულ წრეებს, რომელთა ჯგუფს უეჭველია ეკუთვნოდა როსტონ მეფის მახლობელი კაცი ისტორიკოსი ფარსადან გორგიჯანიძე, საქართველოს ისტორია ასე მახინჯად ჰქონიათ დაზეპირებული!.. ვახტანგ გორგასარი მირიან მეფის შვილი იყო. ეს შემთხვევითი შეცდომა კი არ არის, ავტორი სრულებით დარწმუნებული ყოფილა, რომ მირიან მეფე ვახტანგ გორგასალის მამა იყო, რათგან მე-25-ე გვერდზე მოთხრობილი აქვს: „სიკვდილი მირიან მეფისა და მეფედ კურთხევა მისის შვილის გორგასლისა“-ო.

ამგვარივე თვისებისა და ღირსებისაა გორგიჯანიძეს ცნობები მელიქ შაჰითგან მოყოლებული თამარ მეფის გამეფებამდე (იქვე, 37 – 47). თავი „აქა გაძლიერდა ქვეყანათა ზედან სულთან მელიქ შაჰა (sic) კემწიფე“ (იქვე, 37) პირდაპირ ხოსროვ და შირინის ამბავს მისდევს. შემდეგ მოთხრობილია: „აქა მეფის ბაგრატისაგან თავისის შვილის გიორგისა თბილის ქალაქში მეფედ კურთხევა და თვითონ (sic) დიდის ჯარითა და მორთულობით სულთან მელიქ შაჰთან

წასვლა (იქვე, 39), „აქა ბაგრატ მეფისაგან თავისის უფროსის შვილის გიორგის მეფეთ კურთხევა“ (იქვე, 40 – 41), „მეფე ბაგრატ მიიცვალა და მეფე გიორგი ჯემწიფობდა“ (იქვე, 41), „აქა სიკვდილი მეფის გიორგისა და გაჯემწიფება მამის ალაგზედ მეფის დემეტრესი“ (იქვე, 42), „მეფემ გიორგიმ თავისი ასული თამარი მეფეთ აკურთხა, აქ ვთქმულა: «ლეკვი ლომისა სწორია ძუ იყოს გინდა ჯვადია»“ (იქვე, 43), „აქა იკვდილი თამარ მეფის დედის ბურდუხან დედოფლისა“ (იქვე, 45) და „ამისთანას დროს მეფეთა მეფე გიორგი მეფის თამარის მამა, მიიცვალა“ (იქვე, 46). საკმაოა ადამიანმა მარტო ამ სათაურებს თვალი გადაავლოს, რომ ნათლად წარმოიდგინოს, რანაირად არეული იქნება ყველაფერი თვით მოთხრობაში. აქაც ავტორს უეჭველია უნდა ეთქვა: „აქა ცოტას რასმე ამბავს გაგონებულს დავწერ, მაგრა წიგნი არ მინახავს“-ო, თორემ ქცის ხელთნაწერი რომ ჰქონებოდა ასეთს გასაცარს რამეს არ მოროშავდა.

თამარის გამეფების ხანათგან მოყოლებული, ფარსადან გორგიჯანიძე აშკარად ქცის მოთხრობას მისდევს. ამიტომ გორგიჯანიძეს თხზულების პირველ ნაწილად ჩვენ 1 – 47 გვ. ვთვლით, ხოლო მე-47 გვერდითგან იწყობა მეორე, ქცაზე დამყარებული, ნაწილი.

– 243 –

პირველი ნაწილი, როგორც აღვნიშნეთ, განსაკუთრებით ზეპირსა და „გაგონილს“ ამბებზეა დამყარებული და ამის გამო მას ზღაპრული ხასიათი აქვს, რაკი მისი ორიოდვე წერილობითი წყაროც, როგორც მაგ. სომეხთა ცხოვრება და ხოსროვ და შირინის არაკია, თქმულებებზეა დამყარებული. რათგან ფარსადან გორგიჯანიძეზე უწინარეს ამ ხანის შესახებ უკვე არსებობდა ყოველ შემთხვევაში ბევრად უკეთესი, ხოლო მე-VIII – XII-ე ს. შესახებ საუცხოვო საისტორიო თხზულებები, ამიტომ გორგიჯანიძეს ნაწარმოების ამ პირველს ნაწილს არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს და არც თანამედროვეებისათვისა ჰქონია. მტკნარ, განმაცვიფრებელ უვიცობით სავსეს – ამ ნაწილს მკითხველთათვის ვნების მეტი არაფერ სარგებლობის მოტანა არ შეეძლო. იგი მხოლოდ ერთის მხრით არის საყურადღებო: თუ ასეთს მაღალხარისხოვანს და მეფის მახლობელ მოხელეს და ისტორიკოსს, როგორც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, ასე დომხალივითა ჰქონდა არეული სამშობლო ქვეყნის წარსული და თავგადასავალი, ასე ზღაპრულად ჰქონდა წარმოდგენილი და ქართული საუკეთესო საისტორიო წყაროები არამც თუ წაკითხული, თვალთც-კი ნანახი არა ჰქონია, – მამ დანარჩენს ხალხს, ჩვეულებრივს, შუათანა შეძლებისა და ცოდნის პატრონს, რა-ლა წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა? რასაკვირველია არავითარი!.. ამას ნათლად ამტკიცებს ფარსადან გორგიჯანიძის შრომის პირველი ნაწილი.

ავტორის პირველ ნაწილის თხრობის მიმდინარეობა ხშირად არეულია და შემთხვევითი: ზოგიერთი ცნობები უაღაგო ალაგას არის ჩაკერებული და დანარჩენ მოთხრობასთან არავითარი კავშირი არა აქვს. მე-11-ე გვერდზე გორგიჯანიძე თვით აღიარებს ამას, როცა სწერს: „ამბავი ფრანგეთის ჯემწიფის ქალის ჰორომ-სიმეს წამებისა და წმიდის ნინოსი. უფრო ზევით ამბავია, მაგრა აქაც არას დაუშლის“-ო (sic). მე-30-ე გვერდზე ავტორი სრულიად მოულოდნელად აცხადებს: „ამბავი ერანის ჯემწიფებისა ცოტასა რასმე სახელებს ზევით ვახსენებთ და გათავებით მათს ამბავსა და ნაქმართა და სახელებსა თავ-თავიანთ ადგილს დავწერთ. საქმე და გამოლაშრება ბაღდადის ხალიფისა საქართველოზედან გაძრიელება სულთანთა ბაჰრჩუბინიანთა, სალჯულიანთ

და ხორაზმიანთა (sic) და ჩანგიზიანთა (sic), ოსმან ჯეგიანთა (sic), ქურაქა-ნიანთა და თურქმანთა და ისმელიანთა რომ შს (sic) სეფობით იხსენებინ და კემშიფობენ, რაც ამათგან საქართველოში იქნა“ (იქვე, 30). ამას პირდაპირ ხოსროვ და შირინის ამბავი მისდევს!

თამარ მეფის დროითგან მოყოლებული, გვ. 47 – 236 გვერდამდე ფარსადან გორგიჯანიძის შრომის მეორე ნაწილს უკავია. ამ 189 გვერდს ერთ ნაწილად იმიტომ ვთვლით, რომ აქ ავტორი ერთად-ერთ წყაროთი ხელმძღვანელობს, და ნაწარმოებსაც ამის გამო ერთი ხასიათი და ღირსება აქვს. მეორე ნაწილი მთლად ქართლის ცხოვრებაზე არის დამყა-

– 244 –

რებული. აქ ავტორი თავის წყაროს მისდევს და დედნის შინაარსი ზოგჯერ ძალიან დაახლოვებით აქვს გადმოცემული, ზოგჯერ უფრო მდაბიურად. როგორც ნათქვამია, გორგიჯანიძე ქცას მისდევს თამარის მეფობითგან დაწყობილი, ხოლო თავდება 236 გვერდზე შემდეგ წინადადებით: „მეორეთ კიდევ მოსცა ყაზან ყაენმან მეფობა საქართველოს ვახტანგ მეფესა: დაიჭირა ვახტანგ მეფემან სომხითი, დმანისი, სამშვილდე და ქვეყანანი ამ ციხეთა“. აქ ნიშანი არის დახატული, ხოლო ქვემო არშიაზე იგივე ნიშანი გამეორებულია და შენიშვნა სწერია: „აქამომდე ფარსადან გორგიჯანიშვილის (sic) ისტორიისაგან არს და ამ ადგილს აკლდა, დიდი ქართლის ცხოვრებიდან შევასრულეთ და ჩაუწერეთ ლანგთემურის ცხოვრებამდისა და ლანგთემურის ცხოვრებიდამ ისევ ფარსადან გორგიჯანიძისაგან აღწერილი დაიწერება“-ო. მაშასადამე სამწუხაროდ დედანსა ჰკლებია. შესაძლებელია ფარსადანს ლანგთემურამდე ჰქონიყო მიყვანილი მოთხრობა. ხოლო თუ მას თავისი მოთხრობა მართლა ლანგთემურამდის ჰქონდა მიყვანილი, შეუძლებელია მას გიორგი ბრწყინვალის მეფობის შემდგომ წყაროდ ისევ ქცა ჰქონდა. შეუძლებელი იმიტომ არის, რომ ამ დროს ქცის გაგრძელება, ჯერ დაწერილი არ ყოფილა, თორემ განა ლანგთემურის ისტორიაშიც ფარსადან გორგიჯანიძე თავის წყაროდ ქცის გაგრძელებას არ გაიხდიდა. ეტყობა გორგიჯანიძეს ქცის ისეთი ხელთნაწერი ჰქონია, რომელიც მხოლოდ თამარ მეფის ისტორიასა და მონღოლთა დროინდელ ისტორიკოსის თხზულებას შეიცავდა გიორგი ბრწყინვალემდე. ეს იყო მისი ერთად-ერთი წყარო მეორე ნაწილისათვის. მეტად საჭიროა ფარსადან გორგიჯანიძის თხზულების სრული ხელთნაწერი აღმოჩნდეს, რომ გამოირკვეს, ლანგ თემურამდისა ჰქონდა მეორე ნაწილი მოყვანილი, თუ არა, და თუ ჰქონდა რა წყაროებითა სარგებლობდა.

საზოგადოდ ამ მეორე ნაწილსაც ისტორიისათვის არავითარი მნიშვნელობა არცა ჰქონია და არცა აქვს, რათგან თვით მის წყაროს დედანმა, საუცხოვო ღირსებისამ, ჩვენამდის მოაღწია.

მე-235-ე გვერდით იწყობა ფარსადან გორგიჯანიძის ისტორიის მე-სამე ნაწილი, რომელიც იქა თავდება, სადაც ისტორიკოსი ვითარცა თანამედროვე თვით მოგვითხრობს, მაშასადამე მისივე სიტყვებისდა თანახმად 1636 წლამდე (ხელთნაწერი გვ. 337). ეს მესამე ნაწილი ორად განიყოფება: ერთი-ლანგთემურის ხანას შეიცავს და მოთავსებულია 325 – 263 გვერდებზე, სათაურადა აქვს: „აქა ანბავი (sic) ლანგთემურისა ფარსადან გორგიჯანიძისაგანვე აღწერილი“ (ხელთნაწერი გვ. 237). მეორე 364 გვერდითგან იწყობა და ბოლომდის, ესე იგი 335 გვერდამდე აღწევს, ხოლო სათაურად აქვს: „ქ. სახელითა შეწევნითა მლთისათა ერანის კემშიფების ანბავი ისმინეთ, ზოგი წიგნებში წაკითხულია და ზოგი გა-

ში შას (sic) სეფის ნათესავთაგან რვას ჯემწიფობა უქნია... მერვე... შაჰ სულეიმან ამის წერაში ჯემწიფობდა“-ო (იქვე, 264). ამგვარად თითქოს უკეთესი უნდა ყოფილიყო ეს ორი ნაწილიც გაგვეცალკევებია და მესამე და მეოთხე ნაწილებად მიგვეჩნია. მაგრამ ეს შეცდომა იქნებოდა, იმიტომ რომ ჩვენ ფარსადან გორგიჯანიძის ნაწარმოების დანაწილების დროს იმით ხელმძღვანელობთ, თუ რაგვარისა და თვისების წყაროებითა სარგებლობდა იგი. ხოლო ამ მხრივ თუ განვიხილეთ გორგიჯანიძის თხზულება, მაშინ, როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, მთელი ეს ორად გაყოფილი მოთხრობა ერთ, მესამე, ნაწილად აღვიაროთ.

„ანბავი ლანგთემურისა“ შემდეგ მოთხრობებს შეიცავს: პირველ შემოსევის აღწერილობას (ხელთ. გვ. 235 – 237), „აქა მეორედ მოსვლა თემურ ჯემწიფისა საქართველოში დიდის ლაშქრით“ (237 – 239), „აქა თემურ ჯელმწიფის მისვლა საკაზს ზედან“ (239 – 240), „აქა თემურ ჯემწიფმ მალთაზედ წავიდა“ (240 – 241), „აქა ომი ლანგთემურ ჯემწიფისა ილდრუმ ბაეზიდ ხონთქრისა (241 – 244), „წასვლა თემურისა იელსარამს (sic) და მისრეთს“ (244 – 245), „იელუსარემით (sic) მისრეთისაკენ გალაშქრება“ (245 – 247), „აქა მესამედ წასვლა თემურ ჯელმწიფისა საქართველოს ზედან“ (247 – 253), „აქედამე დიდი ლაშქარი გაუძახეს ქვეყანასა ზედან“ (253), „მოსვლა თემურისა სანცხეს და წინ მიგებება ივანე ათაბაგისა და მეფის გიორგის ძმა (sic) კოსტანტილესი“ (253 – 254), „თემურ ჯემწიფემ ივანე ათაბაგი და მეფის ძმა კოსტანტილე ლაშქართ უთავა და სამცხიდან აფხაზეთს გაუძახა“ (254 – 256), „აქა თემურ ჯემწიფესთან მეფის გიორგის ფეშქაში და არზისა და ფეშქაშის მოსვლა“ (256 – 257), „აქა თემურ (sic) ჯემწიფემ იმერეთის მეფე გიორგი შემოირიგა“ (257 – 259), „თემურ ჯელმწიფის სამარყანდით ხათას მიმავალი გზაზედ მიიცვალა“ (259 – 261), „აქა თემურ ჯემწიფის გალაშქრება სამარყანდით ხათაზედა მოსარჯულებლად“ (261 – 263).

უეჭველია, რომ „ანბავი ლანგთემურისა“, რომელიც მესამე ნაწილის თავში, 235 – 263 გვერდებზეა მოთავსებული, აგრედვე სპარსულ წყაროთაგან უნდა იყოს ამოღებული. გ. გორგიჯანიძეს თვით ავტორიც თითქოს დასახელებული ჰყავს, ის ამბობს: „აქა ანბავი (sic) თემურის გახელმწიფებისა თვითონ მირონ ჰისინისა (sic) ჯელმწიფისა“-ო. ამგვარი ისტორიკოსი მირან ჰუსეინ არსებობდა. სამწუხაროდ ამ ხანის შესახები სპარსული საისტორიო ნაწარმოებები ჯერ არც საკმაოდ შესწავლილია და არც გამოცემულია.

ლანგთემურის ისტორია აწერილი აქვს ორ ისტორიკოსს ნიზამ შამის და შერეფ ედდინ ალი იეზდის, ორივემ თავის თხზულებას „ზაფარნამა“ უწოდეს. პირველ ავტორის თხზულება მიყვანილია 1403 – 4 წლამდე, ხოლო მეორისა ლანგთემურის მთელ ცხოვრების აღწერილობას შეიცავს და დამთავრებულია 1424 – 5 წელს, მაშასადამე, ლანგთემურის სიკვდილის 19 წლის შემდგომ.

შერეფ ედდინ ალი იეზდის ნაწარმოები მეტად გაზვიადებულ და მძიმე ენით არის ნაწერი, წამდაეწუმ, ხშირად სრულებით უადგილოდ ჩართულ, კორანის წინანადადებებითა და ლექსებით აჭრელებულია და ძნელი საკითხავიც არის. ამის გამო შაჰმა ჯაჰანგირმა აბდუსატარ ყასიმს მიანდო შერეფ ედდინის ისტორია შეე-

მოკლებინა და უფრო ადვილ საკითხავ წიგნად გაეხადნა. მინდობილი საქმე ავტორმა 1615 წელს დაამთავრა. ამგვარივე შემოკლება განუზრახია და აუსრულებია კიდევ ვიღაც უცნობს ავტორს შერეფ ედდინის სიცოცხლის დროსვე და თავის თხზულებისათვის სახელად „ვატხნამაჲ სახიბყირანი“ უწოდებია. სამწუხაროდ ჯერ-ჯერობით მხოლოდ შერეფ ედდინის ისტორიაა დაბეჭდილი „Bibliotheca Indica“-ში (Calcutta 1887 – 1888 წ. Sharfuddin ali of Vazd. The Zafarnamah). თუ გორგიჯანიძისა და შერეფ ედდინის თხზულებებს ერთიერთმანერთს შევადარებთ, გორგიჯანიძის ცნობები სპარსულს დედანს ცხადად უდგება, მაგრამ ზოგიერთში განსხვავდება კიდევ. სხვათა შორის ქართულს ტექსტს არც კორანის წინადადებები აქვს, არც ლექსები, თვით მოთხრობაც მარტივია. ამიტომ, როგორც სჩანს, გორგიჯანიძეს წყარო მირან ჰუსეინის თხზულება აბდუსატარ ყასიმის 1615 წ. შემოკლებულ ისტორიის მსგავსი უნდა ყოფილიყო.

როგორც თვით ფარსადან გორგიჯანიძე გვამცნებს, მას „ერანის ჯემწიფების ანბავი“-სათვის ორგვარი წყაროები ჰქონია: – წიგნები და გაგონილი“, ანუ ზეპირი გარდმოცემა. ორივე წყარო სპარსული უნდა ყოფილიყო, თვით თხზულებაც ხომ სპარსეთში, ისპაჰანში არის დაწერილი. „ერანის ჯემწიფის ამბავი“ თვით მოთხრობის შინაარს არ შეესაბამება, რათგან იქ ნაამბობია უფრო საქართველოს თავგადასავალი სპარსეთის, ანუ ერანის ბატონობის დროს და შემდეგს ამბებს შეიცავს:

„აქა უზუნ ჰასან მიიცვალა და შვილი გაჯელმწიფდა (იქვე ხელთნ. 266), „აქა უწინ ომი შაჰ ისმე[ი]ლის და ალვად ჯელმწიფის გაქცევა სოფანით“ (იქვე, 267), „ილლარი შაჰ ისმეილისა თავრიზით, მერვესა დღესა ჰამადანს მისვლა მოულოდნელის მტრისა“ (იქვე 268), „აქა გაჯელმწიფდა შაჰ ისმეილის შვილი შაჰთამაზ მამას უკან ქკს რჟ“ (იქვე, 269), „აქა შაჰ ტამაზ (sic) ყაენისაგან უწინ გალაშქრება ქართლის მეფეს ლუარსაბს (sic) ზედა ქრონიკონს ას ოთხმოცდა რვასა“ (იქვე, 270), „მეორეთ შაჰ თამაზ ყაენის მოსვლა საქართველოში“ (იქვე, 272), „ქრონიკონსა ს~ლე მესამეთ შაჰტამაზ ყაენი საქართველოს წავიდა“ (იქვე, 272), მეოთხედ შაჰტამაზ ყაენის მოსვლა საქართველოზედან ქრონიკონს სლა (იქვე 275), „ყაენის მოსვლა ატენის ციხეს ზედა (იქვე, 276), „ხანსა და დროს უკან კიდევ ყიზილბაშის ლაშქარი მოუხდა და მეფემ ლუარსაბ სიზმარი ნახა“ (იქვე, 277), „ქკს სმ მეფე ლუარსაბ გორიდან აიყარა და გორის ვარხუნას მივიდა“ (იქვე, 278), „მოკვლა ყიზილბაშთაგან მეფის ლუარსაბისა, რომ თვითონ წინათ წარმეტყველობა (sic) ქნა“ (იქვე, 280), „აქა მეფე სვიმონ თავისის მამის ლუარსაბის ალაგს მეფეთ აკურთხეს“ (იქვე 280), „აქა ბატონი დავით თავის ძმის მეფის სიმონისაგან შემამწყრალი შაჰტამაზ ყაენთან წავიდა ყაზმინს“ (იქვე, 282), „აქა დარჩენა მეფის სვიმონისა და გამარჯვება მეფის დავითისა“ (იქვე, 284), „აქა მეორე შაჰ ისმეილ საწამლავით

– 247 –

მოაკვდინეს და მისი ძმა შაჰ ხუდაბანდა გაჯელმწიფეს (sic)“ (იქვე, 285), „აქა მეფის დავითის მისვლა ხონთქარს (sic) თანა და ლალა ფაშის გამოძახება და ადრბეჟანის აღება ურუმთაგან“ (იქვე, 286), „ქრონიკონსა ორას ჩვიდმეტსა სიზ შაჰტამაზ მიიცვალა და მისი შვილი შაჰ ისმეილ გაჯელმწიფდა. მეფე სვიმონი იმან ალამუდის ციხით ყაზმინს მოიყვანა“ (იქვე, 288), „აქა მეფე სვიმონს დადიანი თავს დაესხა ოფის-კუქს და გაიმარჯვა“ (იქვე, 290), „აქა მეფე სვიმონ ურუმთ შება (sic) ალგეთს ზედა და დაირჩინეს და წაიყვანეს თავრიზს და იქიდამენ (sic) დიდის პატივით გაისტუმრეს კოსტადიპავლეს“ (sic) (იქვე 292). ქკს სჰ პატრონის შვილის გიორგის გორს ამბავი მოუვიდა რომ გუმინ მამა შენი ალგეთის პირს ურუმთ შეება, ცოცხალი დაიჭირესო“ (იქვე 294), „გაჯელმწიფება შაჰბაზ (sic) ყაენისა“ (იქვე 295), „ილლარი შაჰბას ყაენისგან და მერვეს დღეს ისპაჰნით (sic) თავრიზს მისვლა“ (იქვე 296), „მოშველება გიორგის აივანზე მეფის და ბატონი მეფის ალექსანდრესი ლაშქრითა“ (იქვე 298), „აიღეს

ციხე ყაბალისა, დაიჭირეს შირვანი. გაბატონეს (sic) კონსტანტილე (sic) ბატონის ალექსანდრეს შვილი“ (იქვე 299), „მოკლეს კონსტანტილე კახთა“ (იქვე 300), „ქორწილი წინანდელი ბატონის თეიმურაზის გურიელის ქალთან“ (იქვე 301), „მეორე ქორწილი ბატონის თეიმურაზისა და ხვარეშან დედოფლისა (იქვე 302), „გალაშქრება შაჰბაზ ყაენისა მეფეს ლვარსაბისა და ბატონს თეიმურაზსზედა“ (იქვე 304), „მოსვლა მეფის ლვარსაბისა იმერეთით ქართლს ყაენს თანა“ (იქვე 306), „აქა ხონთქრისა და ბატონის თეიმურაზის სიტყვებანი“ (sic) (იქვე 308), „სიზმრის ნახვა ხორეშან დედოფლისა და იმავე დღეს ახდენა“ (იქვე 308), „ომი არაგვზე ბიტონის თეიმურაზისა და ალი ყული ხანის შამლუსა გამარჯვება ბატონის თეიმურაზისა“ (იქვე 310), „სიკვდილი მეფის ბაგრატისა და მეფობა მისს შვილს სვიმონს უბოძა ყაენმან და ყორჩლა ხან ლაშქრით თან გამოატანეს“ (იქვე 310 sic), „ომი ალგეთს ზედა ისახან ყორჩი ბაშისა და ბატონის თეიმურაზისა“ (იქვე 313), „იმან (sic) ყული ხანის ქალი ანდუყავარ ამილახორის ჯალაბი არშის ციხე[ს] იყო“ (იქვე 316), „ეს ანბავი მინბაშმან ქალის (sic) ამან ყაენს მისწერა“ (იქვე 318), „ომი ბაზალეთს ბატონის თეიმურაზის და მოვრავის (sic) შეებმა“ (sic) (იქვე 318), „აქა ამბავი როსტომ მეფისა, დავით მეფის შვილისა რომ უწინ ხოსროვ მირზა ერქვა“ (იქვე 321), „ბატონმან თეიმურაზ განჯა ყარაბალი დარბივა (sic) (იქვე 322), „შაჰსეფი ყაენმან დაუდ ხანის ჯავრით მისი ძმა იმან ყული ხან შვილებიანად დახოცა“ (იქვე 324), „ქკს ტიზ გორის ციხე ააშენეს საქართველო მეფეს როსტომს მიაბარეს“ (იქვე 326), „აქა როსტომ მეფისაგან ლევან დადიანის დის მარიამის თხოვნა სადედოფლოდ“ (იქვე 327), „იქვე (sic) როსტომ მეფის ქორწილის ანბავი დავიწყით სათქმელად“ (იქვე 328.), „როსტომ მეფეს საქორწილოთ მიმავალს დათუნა ერისთავს სურამით დაუბრუნდა“ (იქვე 330), „სიკვდილი დავით ერისთავისა მეფის როსტომის ბრძანებით მუხრანშია ქრონიკონს ტით“ (იქვე 331), „აქა ტინთის (sic) გზაზე ზალ ერისთავის დახვდომ (sic) თავის ბატონს მეფეს როსტომს წინ დახვდომა“ (იქვე 331), „აქა ომი არცევისა ბატონის თეიმურაზის და მეფის ლაშქრისა“ (იქვე 333), „ბატონმან თეიმურაზ თავისი ქალი თინათინ შაჰსეფი ყაენს გაუგზავნა“ (იქვე 3340, „მოსვლა სულთან მურად ხონთქრისა და ერევნის ციხის აღება ქკს ტკე“ (იქვე 335), „იასე ერისთავისა და იოათამ ამილახორის ცოლშვილი როსტომ მეფემ გორის ციხეში შეგზავნა“ (იქვე 335).

„ერანის ჳემწიფეების ანბავში“, როგორც აღნიშნული იყო, უეჭველია ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ სპარსულ წყაროებიდან ამოკრებილი ცნობები

– 248 –

უნდა იყოს. თვით ისტორიკოსი თავის წყაროების სათაურებსა და ავტორების სახელებს არ ამჟღავნებს, რომ გამოგვერკვია, რამდენად სანდო მასალა შეუკრებია მას და სწორედ გადმოცემული აქვს დედანის შინაარსი, თუ მისი შრომა ამ შემთხვევაში საკმაო სიფაქიზით ვერ არის შესრულებული? საბედნიეროდ ერთს მისს უმთავრეს წყაროს მაინც მივაგენი და იშის საშუალებით ზემოაღნიშნულ საკითხის გამორკვევა შეგვიძლიან.

როცა გორგიჯანიძის ისტორიის ხელთნაწერს ვკითხულობდი და 274-ე გვერდზე ვარძიის მონისტრის სიმდიდრისა და მშვენიერების აღტაცებული აღწერილობა წავიკითხე, მაშინ-კი მივხვდი, რომ ეს აღწერილობა სპარსელ ნიჭიერს ისტორიკოსს ისკანდერ მუნშის ეკუთვნის. შედარებამ ჩემი აზრი სრულებით განამტკიცა. სამწუხაროდ არც ისკანდერ მუნშის თხზულებაა ჯერჯერობით გამოცემული (არსებობს მხოლოდ თეირანის ლიტოგრაფიული გამოცემა), მაგრამ ვისაც სურს დარწმუნდეს, რომ ჩვენი დასკვნა სწორეა, მას შეუძლიან აკადემიკოსის დორნის მიერ ნათარგმნს გერმანულს ტექსტს მიჰმართოს და ფარსადან გორგიჯანიძის 247-ე გვ. მის თარგმანის 336 – 337 გვერდს შეადაროს (იხ. B. Dorn. Beiträge zur Geschichte der kaukasischen Länder und Völker aus Morgenlandischen Quellen. III Erster Beitrag zur Geschichte der Georgier,

Mémoires de l'Académie imperiale des sciences de St.-Petersbourg; VI-série, t. sixième, p. 336 – 337).

როცა კვალდაკვალ შედარებას შევუდგები, გამოირკვა, რომ მარტო ვარძიის აღწერილობა-კი არა, არამედ ფარსადან გორგიჯანიძის ხელნაწერის 269 გვერდითგან მოყოლებული, იქ სადაც იწყობა „აქა გავემწიფდა შაჰთა-მაზ მამას უკან ქკს რჟ ვიდრე 286-ე გვერდამდე ყველა იქ მოყვა-ნილი ცნობები ისკანდერ მუნშის თხზულებითგან ყოფილა გადმოთარ-გმნილი ბევრგან სიტყვა-სიტყვით, ზოგჯერ დაახლოვებით. ვისაც ჰსურს დარწმუნდეს, საკმაოა გორგიჯანიძის ისტორიის ხელნაწერის დასახელებული 269 – 286 გვ. დორნის გერმანულ აღნიშნულ თარგმანის 269 – 345 გვ. ერთიერთმანერთს შეადაროს.

უეჭველია „ერანის ხემწიფეების ანბავი“ თავითგანვე ისკანდერ მუნშის თხზულებაზე უნდა იყოს დამყარებული, მხოლოდ 269 გვერდამდე, გორგიჯანიძეს კი არ უთარგმნია, არამედ შემოკლებით გადმოცემული, ეს თვით ფარსადანის სიტყვებითგანაც სჩანს. 269 გვერდზე იგი მაგ. აცხადებს: „ბევ-რი ანბავები (sic) და მრავალი ომი და ცდა და საქმით საქმობა და ჭკუით გაბედულობა და კელით გამამავლობა, ბევრი და გრძელი საქმე აქ მოკლედ დავსწერე“-ო.

266 გვერდითგან მოყოლებული ვიდრე 335-ე გვერდამდე ფარსადან გორ-გიჯანიძეს ცნობები ისე აღარ არის ისკანდერ მუნშის თხზულებაზე დამო-კიდებული. მართალია უმეტეს შემთხვევაში ის ამბები, რომელიც გორგიჯა-

ნიძესა აქვს მოთხრობილი, თითქმის ყოველთვის ისკანდერ მუნშისაცა აქვს მო-ხსენებული, მაგრამ მათი მოთხრობა ხშირად არსებითად განსხვავდება, ბევრჯერ ხან ერთს და ხან მეორეს უფრო ვრცლად და დაწვრილებით აქვს აღ-წერილი ხოლმე, ასე რომ აქ შეუძლებელია გორგიჯანიძეს მარტო სპარსელ ის-ტორიკოსის თხზულება ჰქონოდა (შეად. მაგ. ისკანდერ მუნში დორნის თარ-გმანში ზემოდასახელებულ თხზულებაში და ფ. გორგიჯანიძის ხელნაწერის შემ-დეგი ადგილები ისკ. 414 და გორგიჯ. 311 – 312; ისკ. 418 და გორ. 314, 315; ისკ. 422 და გორ. 318; ისკ. 423 და გორ. 319; ისკ. 425 და გორ. 317; ისკ. 425 და გორ. 320). უეჭველია, რომ გორგიჯანიძეს სწორედ ამ ნაწილში უნდა ესარგებლნა ზეპირგადმოცემით, სწორეს აქ უნდა ჰქონოდა მას მასალად ის, რაზეც თვით ავტორი აცხადებს „ზოგი გაგონილია“-ო. ეს განსაკუთრე-ბით იმ თავებს ეტყობა, სადაც მხოლოდ საქართველოს შინაურ საქმეებზეა ლაპარაკი. ერთგან, სახელდობრ თავში, „ქორწილი წინანდელის ბატონის თეიმურაზის გურიელის ქალთან“, სადაც ავტორი დედოფლის მომხიბლავ თვისებებ-ზე და მოსწრაფებულს სიკვდილზე ლაპარაკობს, იგი თვით აღიარებს: „შუა მთის სადდარი (sic) იმას გაუახლებია, დაქცეული აუშენებია, და ორმოცდა ხუთს წელს გასულს უკან ფარსადან გორგიჯანიძე ვამთას (sic) მოვიდა, ეს სადდარი ნახა და ეს ლექსი თქვა:

„ხახულისა ყველა-წმიდა დედოფალსა აუგია
მისი ზითვის საჭურჭლენი სრულა მაზედ წაუგია
დაუგდია აქ სახელი, საიქიო მოუგია

და ეს საწუთრო არ სდომია, ვინც არ აქებს, აუგია: (ხელთნ. გვ. 302).

აღბად იქ რომ ყოფილა და ეს უხეირო ლექსი გამოუთქვამს, მაშინ ექ-

ნება დედოფალზე გაგონილი თანამედროვეთაგან

ამ გვარად ფარსადან გორგიჯანიძეს ისტორიის მესამე ნაწილი – XVII საუკუნოებს შეეხება. სწორედ ეს ხანა იყო ქცაში აღუწერელი ვახტანგ VI-მდე, სწორედ ეს ხანა შეადგენდა ვახტანგ მეფის მიერ შკრებილ მეცნიერთა კვლევა-ძიების საგანს. მამასადამე ფარსადან გორგიჯანიძესა და ვახტანგისეულ კომისიას ამ მხრივ ერთი და იგივე მიზანი ჰქონიათ: საქართველოს ისტორია აღედგინათ.

როგორ აასრულა თავისი მოვალეობა ფარსადან გორგიჯანიძემ? არავითარი ქართული წყაროები და საბუთები, რომელთა შოვნა ადვილად შეეძლოთ ვახტანგის სწავლულ კაცებს და მართლაც ხელთა ჰქონდათ, მას ისპაჰანში არ მოეპოვებოდა. ამიტომ გორგიჯანიძეს ეს ხანაც ან ზეპირგადმოცემით უნდა დაეწერა, – მაშინ მის თხზულების ამ ნაწილსაც მნიშვნელობა დაეკარგებოდა, – ან არა და სპარსულ საისტორიო წყაროებითგან ამოეკრიბა ყველა ცნობები, რაც-კი იქ საქართველოს შესახებ მოიპოვებოდა. საბედ-

– 250 –

ნიეროდ გორგიჯანიძეს მეორე გზით სიარული უმჯობინებია: როგორც ზემოთ გამოვარკვეით, მისი ცნობები ამოღებულია განსაკუთრებით მირონ ჰუსეინისა და ისკანდერ მუნშის თხზულებებითგან. ამასთანავე ხშირად იგი სიტყვა სიტყვით სთარგმნის დედანს. მისი შეკრებილი ცნობები ვრცელსა და ახალ მასალებს გვაძლევს საქართველოს ისტორიის ასეთის წყვედიადით მოცულ ხანის შესახებ, როგორცაა XIV – XVII საუკუნეები. ამ ცნობებს ხელთნაწერი 100 გვერდი უკავია, ამიტომ ფარსადან გორგიჯანიძეს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართულ საისტორიო მწერლობის წინაშე: მან თითქმის ორი საუკუნის წინად შეასრულა ის შრომა, რომელიც ხელმეორედ აკადემიკოსებმა ბროსემმა და დორნმა გასწიეს სპარსელ ისტორიკოსთა ცნობების შეკრებით საქართველოს შესახებ. ყურადღების ღირსია, რომ ამ ორ მეცნიერებმაც, იმავე ისტორიკოსების თხზულებებს მიჰმართეს, საითგანაც გორგიჯანიძემ ამოკრიბა თავისი ცნობები, – შერეფ ედდინ ალი იეზდისა და ისკანდერ მუნშისას. მხოლოდ გორგიჯანიძეს, როგორც ეტყობა, საუცხოვო ხელთნაწერი ჰქონია ხელთა, განსაკუთრებით უკანასკნელ ისტორიკოსისა, და საკუთარ და საგეოგრაფიო სახელებიც რასაკვირველია აკადემიკოსებზე უკეთესად წაკითხულგადმოთარგმნილი.

გორგიჯანიძის ისტორიის მესამე ნაწილის მნიშვნელობა რომ სავსებით დავაფასოთ, საჭიროა გამოვარკვეოთ აგრედვე, თუ რა ღირსებისაა თვით ის სპარსული წყაროები, რომლითგანაც მან საქართველოს შესახები ცნობები გადმოსთარგმნა.

„ერანის კემწიფეთა ამბავი“, როგორც აღნიშნული იყო, გორგიჯანიძეს განსაკუთრებით ისკანდერ მუნშის თქმულებაზე აქვს დამყარებული. ისკანდერ მუნშის ისტორია შესანიშნავი და საუცხოვო თხზულებაა. თვით ავტორი ჯერ სახელმწიფო კარის ყმად იყო (von Erdman. Jskander Munsch und sein Werk. Zeitschrift d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, XV. B. 1861 წ. werk. Zeitschrift, d. deutschen Morgenländischen Gesellschaft, XV. B. 1861 წ. გვ. 459) და ბევრ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიუღია. 1586 – 7 წელს იგი სახელმწიფო დივანხანაში გაამწესეს (იქვე, 464), ხოლო 1592 – 3 წელს შაჰმა მას მუნშების უხუცესობა (მდივანთუხუცესობას) უბოძა (იქვე 464). ამის შემდგომ იგი ერანის ხელმწიფეს ახლდა ხოლმე (იქვე), ბევრ საქმეში პირადად მონაწილეობა მიუღია. სხვათა შორის შაჰს ახლდა იგი, როცა მან კავკა-

სიაში გამოილაშქრა (იქვე 465, 468). მაშასადამე ავტორს მოთხრობილის უმეტესი ნაწილი ან თავის თვალთა ჰქონია ნანახი, ან თვალთ მხილველთაგან ექნებოდა გაგონილი. ამას გარდა მის ხელთ იყო აგრედვე სახელმწიფო საბუთები და მიწერ-მოწერა. ამიტომ მისი ისტორია სასვეა ფრიად საყურადღებო და სანდო ცნობებით. ერდმანი სრულებით მართალია, როცა ამბობს ისკანდერ მუნშზე ამბობს: „ადგილების მდებარეობისა, ბანაკებისა და ციხეების გარემოცვისა და სალაშქრო წესით მოწყობილ ომების აღწერილო-

– 251 –

ბა საუცხოვო აქვს... ჩვენ თვალწინ გვიშლის მეფეებისა და მათ მოხელეების უუსაიდუმლოეს გეგმასა და მოქმედებას და საშუალებას გვაძლევს თვით ჰარამხანაშიაც კი შევიხედოთ. მეტად მომხიბლავად აქვს აწერილი სხვადასხვა საეკლესიო და საერო დღესასწაულები, გვიხატავს სპარსელებისა და უცხო ხალხთა ზნეჩვეულებებს, მათს ასპარეზობას, ნადირობას, ლხინსა და მეჯლისს, გულუხვს წვეულობასა და გლოვა-ტირილს გვაყურებინებს. გვიხსნის რა განწყობილება სუფევდა მაჰმადიანთა და ქრისტიანთა შორის და ცხოველი ფერადებით აღწერილი აქვს ქრისტიანთა და მაჰმადიანთა წმინდა ადგილები. ამასთანავე, თამამად და უშიშრად გვიხატავს მომქმედ პირთა, როგორც ღირსებასა და სათნოებას, ისე ნაკლულევანებასა და შეცდომას“-ო (იქვე 496 – 497). ერთი სიტყვით, ისკანდერ მუნშისთანა ისტორიკოსი იშვიათია და მის თხზულებასაც დიდი ღირსება და მნიშვნელობა აქვს. 1616 წელს შესდგომია წერას და 1629 – 30 წელს, უკვე სამოცდა ათი წლის მოხუცებულს დაუმთავრებია (იქვე, 479).

ამაზე უკეთესს წყაროს ფარსადან გორგიჯანიძე თავის ისტორიისათვის ვერ იშოვიდა. 1696 წელს, როცა მან თავისი შრომა დაამთავრა მას შეეძლო ხელთა ჰქონოდა, თუ ისკანდერ მუნშის საკუთარის ხელით ნაწერი წიგნი არა, სულ ახლად გადმოწერილი ხელნაწერი მაინც. რაკი ფარსადან გორგიჯანიძეს თავის თხზულების მესამე ნაწილისათვის ასეთი საუცხოვო წყაროები ჰქონია დედნად, რასაკვირველია ამ ნაწილს დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, განსაკუთრებით მაშინ და ეხლაც-კი მნიშვნელობა არ დაუკარგავს. გორგიჯანიძემ თავისი მოვალეობა პირნათლად და ღირსეულად აასრულა: სამშობლო ქვეყნის ისტორიის ცარიელი ფურცლები მეტად ვრცელისა და შინაარსიანის ცნობებით აავსო.

როგორც აღნიშნული იყო, ფ. გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულების მხოლოდ უკანასკნელი, მეოთხე ნაწილი, 1636 – 1696 წ. ამბების აღწერილობაა დაბეჭდილი დ. ჩუბინაშვილის მიერ ბროსეს ქცის გამოცემაში (წ. II) და გადაბეჭდილია ზ. ჭიჭინაძის მიერ. სპარსულ წყაროებთან ამოღებული ცნობები, ფარსადანის თხზულების მესამე ნაწილი, გამოსაცემად დამზადებული აქვს ამ სტრიქონების ავტორს.

ქართლის ცხოვრება.

ქართულ სხვა-და-სხვა დროინდელ საისტორიო თხზულებათა კრებულის „ქცის“ შესახებ შედარებით ბევრი რამ არის დაწერილი, მაგრამ მის წარსულისა და მერმინდელ შევსების შესახებ ჯერაც ერთგვარი, თანახმოობრი-

– 252 –

ვი აზრი არ არსებობს. პირიქით უმთავრეს საკითხების თავობაზეც-კი სრული უთანხმოება სუფევს, განსაკუთრებით „ქცის“ შევსების დროისა და შემავესებელთა ვინაობის შესახებ. თვით ქცის შედგენის საკითხს მკვლევართ შედარებით ნაკლები ყურადღება მიაქცევს.

ვიდრე მმ დვლს ქცა აღმოჩნდებოდა, საკითხი ქცის თანდათანობითი შედგენის შესახებ არც-კი არსებობდა. მაგრამ ამ შესანიშნავ ხელთნაწერის პოვნის შემდგომაც მის პირველს მკვლევარს, დ. ბაქრაძეს, ისე ეგონა, თითქოს ქცის შედგენის ისტორიის გამოკვლევისათვის კიდევ სხვა ხელთნაწერები იყოს საჭირო. ერთად-ერთი, რაც შეგვიძინა ახალმა წყარომ, ის არის, რომ სუმბატის მატთან აღმოაჩინა და საშუალება მოგვცა გაგვეგო, რაც მას ეკუთვნოდა. „არ ვიცოდით... აქამომდე რა ეკუთვნოდა სუმბატს, რადგანაც იმაზე მხოლოდ შენიშვნაა მიწერილი ძველს აკადემიის ვარიანტში“-ო, ამბობდა განსვენებული ისტორიკოსი, „მაგრამ როდესაც მარიამ დედოფლის ვარიანტი გავჩხრიკეთ, ვნახეთ, რომ აქ სუმბატის ხრონიკა მთლად ცალკე შეტანილია ქართლის-ცხოვრების ტექსტში... და დაბეჭდილს ქ.-ცხოვრებაში და სხვა დედნებში-კი დაგლეჯილია და აქა-იქ გაფანტულიო“- (ისტორია საქართველოსი, 55).

დ. ბაქრაძის აზრით ქცის ამას გარდა ის მნიშვნელობაც აქვს, რომ იქ დანარჩენ მატთანეთა სახელებიც მოიპოვება, მაგრამ ამასთანავე ამბობს: „რა ეკუთვნის ქართლის-ცხოვრებაში, ანუ მროველს ანუ ჯუანშერს ანუ იოანე დეკანოზს, არ ვიცით“-ო (იქვე 55). მას ჰგონია, რომ „უნდა იყოს აქა-იქ ქართლის – ცხოვრებაში დაბნეული თვით მროველისა, ჯუანშერისა (sic) და იოანე დეკანოზის ხრონიკები“-ო (იქვე) და ამიტომ შეუძლებლად მიაჩნია გამოარკვიოს, ვის რა ეკუთვნის. მას იმედი აქვს მხოლოდ: „იქნება ესეც აღმოჩნდეს როლსამე ვარიანტში“-ო (იქვე). ამგვარად ცხადია, რომ დ. ბაქრაძეს ქცის შედგენის ისტორიასა და შემადგენელ ნაწილებზე ლაპარაკი მაშინ შეუძლებლად მიაჩნდა,

მმ დვლ ქცის უფრო ზედმიწევნითს შესწავლას ბ. ბ. ე. თაყაიშვილი და თ. ჟორდანიას შეუდგენენ. ე. თაყაიშვილი ჯერ იმ საკითხს შეეხო, თუ „ვინ მიიღო შრომა და... სუმბატის ისტორია შეაკერა ქართლის ცხოვრების ტექსტს და რატომ სუმბატის ხრონიკა ცალკე თავათ მარტო მარიამ დედოფლის ვარიანტშია და სხვებში არა?“ (სამი ისტ. ხრ. გვ. CXII). ე. თაყაიშვილს თვით საკითხზე პასუხი არსებითად მაინც არ მოუცია და სხვა დროისათვის გადასდო, როდესაც იგი ქცის საკითხის შესწავლას ვრცლად აპირებდა (იქვე CXII – CXIII). მაგრამ არც შემდეგში, როდესაც ე. თაყაიშვილმა გამოაქვეყნა თავისი ვრცელი გამოკვლევა ქცის ყველა ხელთნაწერების შესახებ, თვით ქცის თავდაპირველ კრებულის შედგენას და ქცის ისტორიას შეჰხებია, არამედ მარტო ქცის მერმინდელ შევსების საკითხს და შემავსებელთა ვინაობას არკვევდა. იმას, თუ როგორ და როდის გაჩნდა ქცა და როსის მიიღო ის სახე, რომელიც

ქცას მმ დვლს ხელთნაწერში აქვს, ე. თაყაიშვილი სრულებით არ შეჰხებია. მას ორიოდ სტრიქონი აქვს დაბეჭდილი მმ დვლ ქცის მხოლოდ გარეგან სახის შესახებ (Опис. II, вып. I, გვ. 65).

ამ საგანზე უფრო მეტი ცნობები თ. ჟორდანიასა აქვს თავის ქცის I წიგნის წინასიტყვაობაში: მას, ჯერ ეს ერთი, დაწვრილებით განხილული აქვს ყველა ის საისტორიო თხზულებები, რომელთაგანაც მის აზრით თვით მმ დვლ ქცის კრებული უნდა შემდგარიყოს. მეორე ის, რომ ერთგან თუმცა მოკლედ,

მაგრამ მაინც ეხება იმ სკითხვას, ერთბაშად, თუ თანდათანობით იყო ქცის კრებული შედგენილი?

თ. ჟორდანიას თავის კვლევა-ძიების შედეგისა მეტად კმაყოფილი არის და ერთგან თავმომწონედ ამბობს კიდევ: „ამას იქით გამოცნობილად უნდა დაიდვას ის ბნელი და რთული გამოსაცანი, თუ რა არის ჩვენი ძველი მატთანე, ვისგან, როდის და რა ღირსების საბუთებით არის აღწერილი ანუ რამდენად სარწმუნოა იგი მეცნიერების წინ. მართალია, თითო-ოროლა საზოგადო აზრი ქცხბის ღირსებაზე გამოთქმული იყო აკადემიკის ბროსსეს და დ. ბაქრამის მიერ, მაგრამ არა ვგონებ ვინმემ გვაბრალოს, რომ ჩვენი საბუთიანობა მათგან გადმოგვეტანოს“-ო, ასე დასძენს თ. ჟორდანიას, თითქოს წინამორბედ მკვლევართა საბუთიან აზრთა შეთვისება მკვლევართათვის სათაკილო რამე ყოფილიყოს და არა ზნეობრივი მოვალეობა.

ქცის კრებულის შემდგენელ ნაწილებს ჯეროვანი ყურადღება პირველად მართლაც თ. ჯორდანიამ მიაქცია და ამ საგანზე მას არა ერთი და ორი სამართლიანი და საბუთიანი აზრი აქვს გამოთქმული. ამ მხრივ მან საკმაოდ კვირვების უნარიც გამოიჩინა და გონებამახვილობაც. მაგრამ თვით ქცისა და მის შემადგენელ ნაწილების დედანი მას შესაფერისად შესწავლილი არა აქვს, საკითხს სრულის საფუძვლიანობით ვერ არკვევს და მის სიღრმეს ვერ სწვდება. ამასთანავე მისი მსჯელობის მიმდინარეობა ზოგჯერ წინაუკმოა და წიგნის სხვა-და-სხვა ადგილას სხვა-და-სხვა გვარია. მთელს გამოკვლევას და წიგნს აჩქარებისა და დაუდევრობის დაღი აზის. სწორედ ამიტომაც არის, რომ ბ. ჟორდანიას ზემომოყვანილი აზრი თავის ღვაწლის შესახებ პირუთვნელს მკითხველს გადამეტებულ თავმომწონეობად ეჩვენება.

ქცის შემადგენელ ნაწილების შესახებ თ. ჟორდანიას ამტკიცებს, რომ ქცის კრებული თამარის მეფობამდის დასრულამდე შემდეგს ცხრა საისტორიო თხზულებას შეიცავს: 1.) პირველი მატთანე-თავითგან დაწყობილი „ალექსანდრე მაკედონელის შემოსვლამდი“ (ქცხბ I, XXX) და ვითომც „ამოღებუ-ლია «ნებროთიანიდგან», რომელიც არის უუძველესი მატთანე როგორც ქართველთა, ისე სომეხთა და სპარსთა“-ო (იქვე), 2.) „მეორე წყარო ანუ მატთანე... არის ისტორია ალექსანდრე მაკედონელის შემოსევისა, აზოს და ფარნავაზის მეფობათა (იქვე), 3.) „მესამე მატთანე ანუ წყარო... არის ცხოვ-

რება მირიანისა და ქართლის მოქცევა“ (იქვე XXXI – XXXII), 4.) „მეოთხე წყარო ანუ კერძო მატთანე, რომელიც მთლად შეუტანიათ ქ.-ცხოვრებაში, არის «ხხოვრება ვახტანგ გორგასლისა“ (იქვე XXXIV), 5.) „მეხუთე წყარო ანუ კერძო მატთანე... არის... ჯუანშერის ისტორია“, რომლის თხზულება თ. ჟორდანიას აზრით იწყობა ალბად ვახტანგ გორგასარის მემკვიდრის ისტორიით და მოყვანილია „არჩილ მეფისამდი“ (იქვე XXXV), 6.) მეექვსე მატთანე შეიცავს არჩილ მეფითგან ბაგრატ III დასასრულამდე (იქვე XXXIII და XL), 7.) „მეშვიდე მატთანე... არის ბაგრატ IV-ის ცხოვრების აღმწერილი, მას... შეუტანია გიორგი I-ის და ბაგრატ IV-ის ცხოვრება 1014 – 1072 წ.“-ო (იქვე XLI). 8.) „მერვე მატთანე... არის დავით აღმაშენებლის მატთანე“, რომელშიაც შესავალის მსგავსად აგრედვე გიორგი II-ის მეფობა აღწერილი (იქვე XLII). დასასრულ „მეცხრე ვრცელი მატთანე... არის თამარ მეფის მატთანე“, რომელშიაც „შესავალის მსგავსადვე მოთხრობილია ფრიად მოკლედ მეფობა დიმიტრი I-ისა და დავითისი, უფრო ვრცლად მეფობა თამარის მამის გიორგი III-ისა“-ო (იქვე XLVI).

დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა თხზულებები თ. ჟორდანიას კარგად აქვს შესწავლილი. შემდეგში რომ ამ ორ თხზულებას იგი კვლავ უფრო ღრმად და გულმოდგინედ ჩაჰკვირვებოდა, იქნებ სუცხოვო და უნაკლო გამოკვლევა შეექმნა. მაგრამ ავტორს ამ საკითხებისათვის მერე ხელი აღარ უხლია.

დანარჩენ მემატიაწეების შესახებ-კი თ. ჟორდანიას აზრი შეუწყნარებელია. მკითხველებმა უკვე იცის, რომ ქცა შესდგება ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებათაგან, „მატიანე ქართლისაჲ“-სგან, „ცა და უწყებისა“-გან, დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსთა ნაწარმოებისაგან და ჟამთააღმწერელის შრომისაგან. ის, რაც ერთიანი თხზულება არის (მაგ. ლეონტი მროველის „ცა მეფეთა“, ჯუანშერის „ცა ვახტანგ გურგასრისა“ „მატიანე ქცა“ და სხვა), მას სრულებით უსაფუძვლოდ დაუყვია და ცალცალკე მატიაწეებად მიუჩნევია. დ. ბაქრაძესთან შედარებით, რომელმაც ლეონტი მროველი მემატიაწეედ სცნო, მხოლოდ არ იცოდა სახელდობრ რა ეკუთვნოდა მას, თ. ჟორდანიამ წარმატების მაგიერ ამ საკითხში უკან დაიხია და ამტკიცებდა: „ლეონტი მროველი უნდა იყოს არა მთხვზელი, არამედ გადამწერი... «ქ.-ცხოვრების»-კი არა, არამედ იმ საეკლესიო მატიაწისა, რომლისაგანაც არჩილის წამება ქ.-ცხბაში შეუტანიათ შემდეგს დროში“-ო (იქვე XXXYD).

თ. ჟორდანიას მეორე დიდ შეცდომად ის აზრი უნდა ჩაითვალოს, რომელსაც დაბეჯითებით მრავალგზის იმეორებს, ვითომც ქცა-ში შეტანილი ყველა მატიაწეები „თამედროვეთაგან“ ყოფილიყოს დაწერილი (იქვე XXIX). ამიტომაც არის, რომ მას ჰგონია, ვითომც ადერკი მეფის ძველი ისტორია არსებობდა,

- 255 -

რომლის შემდგენელადაც ვითომც „წარმართი მატიაწე“ ყოფილიყოს თ. ჟორდანიას აზრით ქცის „მეორე წყარო“-ში ვითომც „ზოგთა მეფეთ ცხოვრებაში ისეთი დაწვრილებითი მხარეებია აღწერილი, რომელიც შეეფერება მხოლოდ თვთ-მხილველთა ანუ თანამედროვეთ“-ო. ავტორმა თურმე ისიც-კი იცის, თუ „უძველესს ადერკის ცხოვრებაში ანუ თანამედროვეთაგან აღწერილს მატიაწეში, რა-და-რა ცნობები უნდა ყოფილიყო (იქვე XXXI). იქნებ ამ მეფეს თავის დროზე თანამედროვე და წარმართი მემატიაწე მართლა ჰყავდა კიდევ, მაგრამ, რომ ქცა-ში ამ თანამედროვეს და წარმართ ისტორიკოსის თხზულების არავითარი კვალი შენახული არ არის, ცრულებით ცხადია. გასაოცარია აგრედვე, რომ თ. ჟორდანიას აზრით ვითომც „ვახტანგის ცხოვრება ისე დაწვრილებით არის მოხსენებული, რომ მემატიაწე თანამედროვე უნდა იყოს და თვთ-მხილველი მოთხრობილისა“ და „არის დაწერილი, რასაკვირველია ვახტანგის მეფობაში“-ო (იქვე XXXIV) და სხვა და სხვა. მკითხველს უკვე ეცოდინება, რომ არც ლეონტი მროველი და არც ჟუანშერი მათ მიერ აღწერილ ამბების თანამედროვენი არა ყოფილან.

თვით ქცის კრებულის შედგენის ისტორიას თ. ჟორდანია მხოლოდ გაკვრით ეხება და ამტკიცებს, რომ ქცა თავითგან დაწყობილი თამარის მეფობის დასასრულამდის „შეიძლება გაიყოს ორ-ნახევრად: არჩილ მეფის სიკვდილამდის და აქიდან თამარ მეფემდის“-ო (იქვე XXIX). მაშასადამე ავტორს თითქოს უნდოდა ეთქვა, რომ ქცა ორგზის შესდგა: ერთხელ როდესაც პირველი ნაწილი იყო დაწერილი: მაშინ ქართლის ცხოვრება არჩილ მეფის ამბავით თავდებოდა იქ, სადაც ცნობილი ანდერძია მოთავსებული იმის შესახებ, რომ წიგნი „ქართველთა ცხოვრებისა ვიდრე ვახტანგისადმე აღიწერებოდა ჟამი-

თი-ჟამად“-ო და სხვა, ხოლო მეორეგზის როდესაც ქ. ცას თ. ჟორდანიას აზრით დანარჩენი ნაწილები მიემატა, ე. ი. ყველა ის მატრიანეები, რომელნიც ქ. ცაშია შეტანილი თამარის მეფობის დასასრულამდე. როგორც ქვემოთ გამორკვეული იქმნება, ეს აზრიც სწორე არ არის.

ზემოაღნიშნულ არსებითი შეცდომებისა და მრავალ სხვა ნაკლისდა მიუხედავად ჩვენთვის ცხადია, რომ თ. ჟორდანიას მიერ 1892 წ. გამოქვეყნებული შრომა „ქრონიკები“ წ. I, განსაკუთრებით მისი „წინასიტყვაობა“, მაშინ თვალსაჩინო მოვლენა იყო და ამ წიგნმა ბევრის მხრით დააწინაურა მკვლევართა აზრი ქ. ცისა და ძველ ქართულ მატრიანეების შესახებ. შემდეგში რომ თვით ავტორსაც ეს კვლევის საგანი არ მიეტოვებინა და ხელმეორედ, ამასთანავე მკაცრი სამეცნიერო მეთოდების საშუალებით, მეორეგზის გულდასმით განეხილა და მუშაობაც განეგრძო, სხვა მკვლევართაც ამ საკითხის განხილვასა და შესწავლაში მხურვალე მონაწილეობა მიეღოთ, მაშინ შესაძლებელია ბევრი რამ უკვე გამორკვეული ყოფილიყო. მაგრამ მოპირდაპირეთა ბრძოლამ მკვლევარნი წაიტყუა და ვახტანგის ღვაწლის გამორკვევის გამო ატეხილ-

– 256 –

მა დავამ ორთავ მხარეს კვლევის უმთავრესი საგანი დაავიწყა, თ. ჟორდანიას მიერ დაწყობილმა საქმემაც თითქოს უნაყოფოდ ჩაიარა და მიეყუჩა.

ამ მოკლე მიმოხილვის შემდგომ შეიძლება თვით საკითხის გამორკვევას შევუდგეთ. უმთავრესი საკითხი ქ. ცის კრებულის თავდაპირველს შედგენას და მის შემდეგდროინდელს ზრდასა და ისტორიას შეეხება. ამასთან შედარებით ქ. ცის შევსებისა და შესწორების საკითხი რასაკვირველია მეორე-ხარისხოვანად უნდა ჩაითვალოს.

აქამდის ჩვენ ქ. ცის მხოლოდ ერთად-ერთი ხელთნაწერი გვქონდა, რომელიც ვახტანგზე უწინარეს იყო გადაწერილი და ამის გამო ცხადი იყო, რომ მას ვახტანგ VI გავლენა ვერ დაეტყობოდა და შედარებით ძველი სახე უნდა ჰქონოდა. ეს ის შესანიშნავი ხელთნაწერია, რომელშიაც განთქმული „მ. მ. დგ. ლსი ქ. ცა“ არის შენახული, 1638 – 1646 წლებში გადაწერილი. პირველად ეს ხელთნაწერი განსვენებულმა დ. ბაქრაძემ აღწერა და დააფასა (იხ. Статьи по истории и древностямъ Грузии, Приложение къ . V тому Зак. Акад. Наукъ, გვ. 11 – 20. ვახუშტი. საქართველოს ისტორია გამოც. დ. ბაქრაძის მიერ, 1885 წ. გვ. XXI და დ. ბაქრაძის საქართველოს ისტორია, 1889 წ. გვ. 43,54 – 55). ხელთნაწერი ე. თაყაი-შვილსაც აქვს ვრცლად აღწერილი თავის შრომაში „Описание рукоп. Общ. распр.грам. (Т. I, вып. 1, 1906 წ. გვ. 27 – 38).

მარტო მ. მ. დგ. ლსი ქ. ცა სრულებით საკმაო ცნობებს გვაძლევდა, რომ ქ. ცის შედგენისა და თანდათან ზრდისა და ისტორიის უმთავრესი საკითხები გამოგვერკვია, მაგრამ წინანდელ მკვლევართ ამ ძვირფას მასალებით ჯეროვანად არ უსარგებლიათ.

როდესაც ქ. ცის შედგენისა და შევსების საკითხი მ. მ. დგ. ლ. ქ. ცსდა მიხედვით გამორკვეული მქონდა და „ქართველ ერის ისტორიის“ I წიგნის გადაკეთებულს და შევსებულს ნაწილს ვწერდით 1913 წ. ს. ლამისყანაში თ. ა. ი. ჯამბაკურ-ორბელიანისსახლში ძველ საგვარეულო წიგნსაცავის გადასინჯვის დროს სრულებით მოულოდნელად ქ. ცის მეორე და ამასთანავე უძველესი მესანიშნავი ხელთნაწერი აღმოვაჩინე.

ეს ხელთნაწერი ყდიანია, დაზიანებული ტყავის ყდა აქვს. რაკი ყდა თავის ზომით ხელთნაწერის თავდაპირველ ზომაზე გაცილებით ნაკლებია და

მხოლოდ ხელთნაწერის მერმინდელ დაზიანებულს ზომას უდგება, ამასთანავე ზევეთი ყდა ქვეითაზე მომცრო და მრუდეა, ამიტომ ცხადია, რომ ყდა მერე უნდა იყოს გაკეთებული იმ დროს, როდესაც თვით ხელთნაწერი უკვე თვალსაჩინოდ დაზიანებული ყოფილა. ხელთნაწერი მოყვითანო ან იქნებ დროთა განმავლობაში გაყვითლებულ ქალაღდზეა ნაწერი. თვით ქალაღდი ოღნავ წვრილ ზოღეღიანია და ზევეთგან ქვემოთკენ ჩამოვღეღეღი (5 – 6) გამსჭვირვალღი ხაზეღი აქვს, ხოლო შუაგულში შემდღეღი გამსჭვირვალღივე ნღმანი ზღის:

– 257 –

ხელთნაწერს თავში და ბოლოში ფურცღეღი აკღია, მაგრამ ქ`ცა ხელთნაწერის ბოლო ნაწიღზე უწინარეს თავღეღა და ამიტომ ქ`ცის დასასრული არ დაზიანეღულა. მთეღს ხელთნაწერს ქვეითი (იღვიათად ზევეითიღ) და მარჯვენა გვერღის არშიეღი შემოჭრიღი აქვს, აღბად ბარათეღისათვის იქნეღა შეკვეციღლი. ეს ვგონეღ უკვე იმ დროს უნდა მომხდარიყო, როდესაც ხელთნაწერს ეხღანღელი ყდა ჯერ არა ჰქონდა, იმიტომ რომ ეხღანღელი ყდა თავის ზომით უკვე არშიეღ-შეკვეციღ ხელთნაწერის ზომას უდრის. ამას გარდა თავში ფურცღეღი თავგეღისაგანაც შექმულია.

ხელთნაწერი რვეულეღად არის აკინღული. თითო რვეულში 8 ფურცღელია, ანუ 16 გვერღია. გვერღეღის სათვალავი აღნიღნული არ არის და მხოლოდ თვითოეულს (ზოგს აკღია) რვეულს პირვეღს გვერღზე რვეუღის სათვალავი უზღის. რვეულეღის სათვალავეღისდამიხეღღით ხელთნაწერში სულ ცოტა 33 რვაფურცღიანი რვეული უნდა ყოფიღიყო, ეხღა მე-33(ღგ)-ე რვეულს მერვე ფურცღელი აკღია. ხოლო რაკი ამ აღღიღას იოანე ზედაზნეღის საყურადღებო ც`ა-ა, რომელიღ უკვე მე-31-ე რვეუღის მეორე გვერღითგანვე იწყობა, და იქ, სადაც ეხღა ხელთნაწერი სწყღეღა არამც თუ „ც`ა“ დამთავრეღული არ არის, არამეღ ბლომად აკღია, ამიტომ ცხადია, რომ თავდაპირვეღად ამ ხელთნაწერში 33 რვეულზე გაციღეღებით მეტი უნდა ყოფიღიყო. როგორც აღნიღნული იყო, თავში ხელთნაწერს ბვერი აკღია. ეხღა იწყობა მე-ხუთე (ე) რვეულით რომელსაც წინ უმღვის ვგონეღ მე-4-ე რვეუღის ძალზე დაზიანეღული მხოლოდ ორი ფურცღელი, მამასაღამე 60 გვერღი სრულეღთი აკღია და 4 გვერღიღ ნახეღარზე დაზიანეღულია. დანარჩენ რვეულეღშიღ მე-5-ეს

და მე-6-ის ოთხს პირველს ფურცელს ქვეითი მარჯვენა კუთხეები ვგონებ
თავგებისაგან მოჭმული აქვს.

– 258 –

თვითოეულს გვერდზე 17 სტრიქონია დატეული. წიგნი საკმაოდ მსხვილ
მხედრულ ხელით არის ნაწერი. ასოები გადაბმულია, მაგრამ მკაფიოდ არის
გამოყვანილი. მწერალი დიდი ხელოვანი არ ყოფილა, და არც ხელი ჰქონია
ლამაზი. ზოგიერთს ასოს ძველი მოხაზულობის კვალი ამჩნევია. პალეოგრაფი-
ულად საყურადღებოა ასოები ზ, ჩ, ყ, ჰ, ჰ, ჯ და სხვა. მთელ ხელთნაწერში
თვითოეული სიტყვის შემდგომ სამ-სამი წერტილი ზის, ხოლო „განკუთი-
ლობის“ (სასვენ) ნიშნად მძიმეა (,) ნახმარი, რომელიც სამ წერტილს შემ-
დგომ ზის ხოლმე. სათაურები და საყურადღებო ადგილები სინგურით არის
ნაწერი, დანარჩენი-კი მთლად შავ მელნით.

ეხლა თავი-და-თავი იმის გამორკვევაა თუ როდის არის ანა დ~ფლსი
ქცა გადაწმრილი. რაკი მას თავი და ბოლო აკლია, ამიტომ იქ ამის შესახებ
პირდაპირი ცნობები შენახული არ არის, მაგრამ დიდად დაახლოვებით თარი-
ღის გამორკვევა მაინც ადვილია. მე-30-ე („ლ“) რვეულის მე-3-ე გვერდზე
ქცის დასასრულის შემდგომ (ქცა მე-30-ე რვეულის მე-2-ე გვერდზე თავ-
დება) ხელთნაწერის გადამწერი სხვათა შორის ამბობს: „ღმერთო და ყოველნო
წმიდანო მისნო და წმიდაო გიორგი ალავერდისაო, მთავარმოწამეო, მცველ
და მფარველ, მწარსა-მდგომელ და განმამარჯუებელ ექმნენით ორთა ცხორებათა
შინა პატრონთა დედოფალთა დედოფალსა ნესტანდარეჯანს და ძესა მათ-
სა დ~თივ-გვირგვინოსანსა მეფესა ალექსანდრეს და დედოფალსა ანას, რომ-
ლისა მიერ გუებრძანა პატიოსანთა ამათ წიგნთა აღწერა, დაღაცათუ ჩვენ
შეუძლებელ ვიყვენით, არამედ ბრძანებათა მისთა ვერლარა ურჩ ვექმნენით, ხო-
ლო ჩუენ ძალისაებრ ვითარცა ძალ-გუედვა ვილუაწეთ, დაღაცათუ ნალუაწი ესე
უნდო და უშუერ არს, არამედ შენდობა იყავნ ყოველთაგან:!) (ანა დფ~ლსი ქცა
მე-30-ე რვეულის 3 – 4 გვერდი).

მაშასადამე ეს ხელთნაწერი ანა-დედოფლის ბრძანებით ყოფილა გადაწერილი,
რომელიც ალექსანდრე მეფის თანამეცხედრე ყოფილა. ამ მეფე-დედოფლის
შესახებ ხელთნაწერის დამწერს კიდევ შემდეგი შინაარსიანი ცნობა მოეპოვება:
„ადიდენ ღმერთმან და დაამყარენ ორთავე ცხორებათა შინა პატრონნი დე-
დოფალთა დედოფალი ნესტანდარეჯან და ძე მათი ალექსანდრე და
დედოფალი ანა ესენი იყუნეს უმეტეს ყოველთა ქართლისა მეფეთა და მთა-
ვართა მორწმუნენი მაშენებელნი ეკლესიათანი, რამეთუ ალავერდი წარტყუნულ
იყო წარმართთაგან რომელ სხუათა მეფეთა ვერ ჰელ ეყო განწმედად და
აღშენებად, ამათ ალაშენეს და განწმიდნეს ყოველისაგან ღუარძლისა, ალაშენნეს,

---

¹⁾ სამ-სამი წერტილი ყოველ სიტყვის შემდგომ გამოვტოვეთ და მხოლოდ მძიმეა
დაცული ისევე, როგორც თვით დედანშია.

– 259 –

ცაძ¹⁾ და გუმბათი და სამკრონი რაბამ რამე აღმატებულად და შემსგავსებულად
ვითარცა ჯერ იყო წინანდელთა ქმნულთა ნივთთა სიკეთითა და მოქმნულებისა
შეუსწორებელობისა (sic) და აღავსო სიწმიდეთა მიერ პატიოსანთა ნაწილთა
წმიდათათა წმიდათა ხატთა და სიწმიდისა სამსასურებელთა ყოვლად დიდებულთა
ყოვლითა სიკეთითა შესწირნა მრავალნი გლეხნი სამსახურებელად წმიდისა

გიორგისა და მოწესეთა მისთათუის. შემდგომად ამათ თანა რაოდენნიმე ეკლესიანი აღაშენნეს რაოდენნიმე წარმართთაგან შეგინებულნი ეკლესიანი განწმიდნეს სახლად და თისა და წარსამართებელად მეფობისა თუისისა“ (იქვე, მე-30-ე რვეულის გვ. 2 – 3).

ამ დედოფალთ-დედოფალის ნესტანდარეჯანის, მისი ძის მეფის ალექსანდრეს და დედოფლის ანნას შესახებ ცნობები მოიპოვება: რამდენიმე გუჯარიც კია შენახული, რომელიც ამ ალექსანდრე მეფის მიერ არის ნაბომები. ერთს მათგანში, რომელიც ეტრატზეა ნაწერი და დავით-გარესჯის მონასტერს ეკუთვნის, სწერია: „ჩუენ... ლიხთა იმერისა და ლიხთა ამერისა ორისავე ტახტის მტკიცედ მპყრობელისა მეფეთ-მეფისა სულ-კურთხეულისა გიორგის ძემან, მეფემან ალექსანდრე, ბატრონმა (sic) და ელთა და ედულმან დედამან ჩუენმან ნესტანდარეჯან და თანამეცხედრემან ჩუენმან ანა რაოდენნი ქება-მადლობა შევსწიროთ თქუენდა (მეტებთა და ხახულის ღვთისმშობელის) მიმართ ... აგარის ნათესავნი და მტერნი წინააღმდეგომნი სამარადისოდ ლტოლვილ და უკუქცეულ არიან დღეინდელად დღედმდე“-ო (ქვ. II, 300). საბედნიეროდ ეს საბუთი თარიღიანია: „დაიწერა გუჯარი ესე ჩუენი ქვ.სა: რნიზ: (167) ინდიკტიონსა მეფობისა ჩუენისასა: გ: (3) თუესა იენვარსა (sic): კგ:“ (23) ანუ 1479 (იქვე). რაკი 1479-ში ალექსანდრეს მეფობის უკვე მესამე წელიწადი ყოფილა, ამიტომ ცხადია, რომ იგი 1476 – 1477 წ. უნდა გამეფებულიყო, ალექსანდრე გიორგი მეფეთ-მეფისა და დედოფალთ-დედოფლის ნესტანდარეჯანის შვილი ყოფილა და მოხსენებულია მამის 1460 წლის სიგელში (ქვ. II, 277).

ამ ალექსანდრე მეფის მეორე საბუთიც არსებობს, სახელდობრ 1503 წელს¹⁾ დაწერილი, რომელშიც ნათქვამია: „ჩუენ პატრონმა მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე და ძეთა ჩუენთა გიორგი და დიმიტრი და პატრონმან დედამან ჩუენ-

¹⁾ დედანში სწერია „ცაა“, მაგრამ უეჭველია აქ მეორე ა=დ და ასეც კითხულობდნენ, მხოლოდ რაკი მაშინ მხედრულად ამ ასოსთვის ჯერ მოხაზულობა არ არსებობდა, ამიტომ წერის დროს ხუცურს ასოს ხმარობდნენ, რომელიც მხედრულს „ა“-ნს ძალიან მიაგავს.

¹⁾ თვით სიგელს 190 ქრონიკონი (რჟ) უზის თ. ჟორდანიას გამოცემაში (ქვ. II, 319), მაგრამ თავში 1503 წ. აქვს აღნიშნული. რაკი ზემოთაც 1503 წ. (ქვ. რჟა) ამბავია აღნიშნული, ალბად ამ სიგელსაც ქვ. კნი: რჟა: ექმნებოდა და ბეჭდის დროს „ა“ გამოვარდებოდა.

მან დედოფალთა დედოფალმან ნესტანდარეჯან და თანამეცხედრემან ჩუენმან დედაფალმან ანნა ესე გასათავებელი წიგნი მოგაკსენეთ... მცხეთის საყდარს:-ო (ქვ. II, 319). ამავე მეფის 1505 წ. ნაბომები სიგელიც არსებობს და იქაც დედოფალი ანა და პირმშო ძე გიორგი და დიმიტრი არიან მოხსენებულნი (ისტ. საბუთები, გამოც. ს. კაკაბაძის მიერ, წ. III, გვ. 42).

ამგვარად ირკვევა, რომ 1503 წელს ალექსანდრე მეფეს და მის თანამეცხედრეს უკვე ორი ძე ჰყოლია, გიორგი და დიმიტრი. ხოლო თუ გავიხსენებთ, რომ ანა დედულ ქვის გადამწერის ზემომოყვანილს „ანდერძ“-ში არც ერთი მათგანი მოხსენებული არ არის, მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ის ხელთნაწერი იმ დროს უნდა იყოს გადაწერილი, როდესაც ალექსანდრე მეფეს ჯერ ან შვილები არა ჰყავდა, ან ჯერ იმდენად პატარები იყვნენ, რომ მათ საბუთებში არ იხსენიებდნენ. ხოლო რაკი 1479 წლის სიგელის ცნობები აგარის ნათესავთა და მტერთა სამარადისოდ უკუქცევის შესახებ ანა დედულ ქვის

გადამწერის სიტყვებს მშვენივრად უდგება, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ანა დევილი ქცა უნდა 1479 წ. ახლო ხანებში დაახლოვებით 1479 – 1495 წ. იყოს გადაწერილი. მაინც-და-მაინც შეუძლებელია იგი 1500 წ. გვიან იყოს დაწერილი იმიტომ, რომ მაშინ ალექსანდრე მეფის შვილები გადამწერს მოხსენებული ეყოლებოდა. მამასადამე ეხლა ჩვენ ქცის მე-XV-ე საუკუნის ხელთნაწერი გვაქვს ხელთა.

მაგრამ ამაზე მეტის გამორკვევაც შეიძლება. ანა დევილი ქცა რასაკვირველია გადაწერილია და სწორედ იმ დედნის თარიღის განსაზღვრაც შეიძლება, რომლითგანაც ანა დევილი ქცის ხელთნაწერი უცნობს პირს გადმოწერია. როგორც უკვე აღნიშნული იყო (იხ. აქვე, გვ. 191 – 192 ლაშა-გიორგის-დროინდელი უცნობი ქართველი მემატიანე), დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებას ერთი მატიანე მისდევს, რომელიც დემეტრე I, დავით III, გიორგი III, თამარ მეფისა და ლაშა-გიორგის მეფობათა მოკლე აღწერილობას შეიცავს. ანა დედოფლისეულ ქცასა და ამ მატიანეს შუა მხოლოდ იმ გადამწერის „ანდერძი“ სწერია, რომელმაც ეს ხელთნაწერი მე-XV-ე საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში ანა დედოფლის ბრძანებისაებრ გადასწერა. ქცის იმ ხელთნაწერში, რომელიც ამ მე-XV-ე საუკ. გადამწერს დედნად უნდა ჰქონოდა, უეჭველია ზემოაღნიშნული ლაშა-გიორგის-დროინდელი მატიანე პირდაპირ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოებს მისდევდა, ან შესაძლებელია ჯერ ამ მემატიანეს „ანდერძი“ ყოფილიყო, რომელიც იქნებ მე-XV-ე საუკ. გადმოწერმა გამოსტოვა, ხოლო შემდეგ თვით მატიანე ეწერა. ამ ლაშა-გიორგის-დროინდელ მატიანეს დამწერი ალბად თვით იმ ქცის დამწერიც იქმნებოდა, რომელიც ანა დევილი ქცის დედანი იყო. ხოლო ზემოთ უკვე გამორკვეული გვქონდა, რომ ეს მატიანე ლაშა-გიორგის გარდაცვალებისა და რუსუდანის გამეფების პირველს წელიწადს, ანუ 1222 – 1223 წ. არის დაწერილი (იხ. აქვე, 192).

– 261 –

მამასადამე ცხადია, რომ 1-ცის ის ხელთნაწერი, რომელიც ანა დევილი ქცის მე-XV-ე საუკ. გადამწერს დედნად ჰქონია, 1222 – 1223 წ. ყოფილა დამთავრებული. ამგვარად გამოირკვა, რომ ანა დევილი ქცა-ში ჩვენ 1222 – 1223 წელს დაწერილი ქცის პირი გვაქვს შენახული. თუ აქამდის ჩვენ 1638 – 1646 წ. გადაწერილი მ-მ დევილი ქცა მრავალ შეცდომებით სავსე სამართლიანად მაინც დიდ ავლადიდებდა მიგვაჩნდა, მკითხველი ადვილად მიხვდებოდა განძიც უნდა იყოს მეცნიერებისათვის ახლად აღმოჩენილი ანა დევილი ქცა.

რაკი ეხლა ანა დევილი და მ-მ დევილი ქცათა ხელთნაწერების თარიღები, უკვე ვიცით, შეიძლება თვით მთავარ საკითხის გამორკვევასაც შევუდგეთ. მართო მ-მ დევილი ქცითგანაც ნათლად სჩანს, რომ ერთ დროს ქცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებით თავდებოდა და ამაზე მეტი იქ მაშინ არაფერი იყო. ეს იქითგანაც სჩანს, რომ დავით აღმაშენებლის ც-ა-ს მ-მ დევილი ქცა-ში სუმბატის თხზულება „ც-ა და უწყება“ მისდევს, რომელიც მოთხრობის წესიერს ქრონოლოგიურს მიმდინარეობას სრულებით არღვევს, ხოლო ამ თხზულების შემდგომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება იწყობა. ცხადია, სუმბატის ნაწარმოები რომ ქცა-ში იმთავითვე შეტანილი ყოფილიყო, მაშინ ის თავის ალაგას იქმნებოდა მოთავსებული იქ, სადაც ქრონოლოგიურადაც და შინაარსის მსრივაც ეკუთვნის. უკიდურეს შემთხვევაში კიდევ შეიძლებოდა „მატიანე ქ-ა“-სა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებას შუა ყოფილიყო და არა იქ, სადაც იგი მ-მ დევილი ქცა-შია მოთავსებული. სუმბატის ნაწარმოი ქცა-ში მაშინ შეუტანიათ, როდესაც

კრებული უკვე შედგენილი იყო და დავით აღმაშენებლის „ცით“ თავდებოდა. რაკი სხვა ადგილი არ მოიპოვებოდა, შემტანელს აუღია და სუმბატის თხზულება ქცის ბოლოში დაურთავს.

რომ ეს მართლაც ასე იყო და ქცა ერთ დროს დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა, ამას ანა დგლი ქცა-ც საუცხოვოდ ამტკიცებს: იქ მართლაც არც სუმბატის ნაწარმოებია, არც თამარ მეფის ისტორიკოსისა და მონღოლთა-დროინდელ ქართველ ჟამთააღმწერელის თხზულებანი, არამედ მთელი კრებული დავით აღმაშენებლის ცით თავდება. რაკი ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ანა დგლი ქცის დედანი 1222 – 1223 წ. იყო დამთავრებული, ამიტომ შეგვიძლიან დავასკვნათ, რომ სუმბატის „ცა და უწყება“ და თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი“ მე-XIII-ე საუკუნის პირველ მეოთხედშია ცკი ჯერ კიდევ ქცა-ში შეტანილი არა ყოფილა. ამ დასკვნის სიმართლეს, განსაკუთრებით-კი იმ გარემოებას, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება მაშინ ქცის კრებულში ჯერ შეტანილი არ იყო, ისიც ამტკიცებს, რომ 1222 – 1223 წ. ქცის გადამწერი გიორგი III და თამარის მეფობათა აღწერას თათონ კისრულობს და ამის გულისათვის იგი მეტად მარტივსა და გულუბრყვილო

– 262 –

მატიანესა სთხზავს. „ისტორიანი და აზმანი“ რომ ქცის კრებულში შეტანილი ყოფილიყო, რასაკვირველია ამგვარი მათიანე საჭირო აღარ იქმნებოდა.

ეხლა რაკი უკვე ვიცით, რომ მე-XIII-ე საუკ. პირველ მეოთხედში და მე-XV-ე საუკუნეშია ცკი ჯერ კიდევ ქცა დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა, ჩვენთვის ცხადია, თუ რატომ თავდება ქცის შემოკლებული სომხური თარგმანი, რომელიც 1279 – 1311 წ. დაწერილს ხელთნაწერშია შენახული (M. Brosset. Introduction etc. გვ. XVIII და Additions etc. გვ. 61 და შენ. 2), დავით აღმაშენებლის მეფობით: იმიტომ რომ მაშინ ქცა-ში ჯერ არც ერთი სხვა საისტორიო თხზულება არ იყო შეტანილი.

მაგრამ ცხადია, რომ ქცა იმთავითვე დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულებით არ თავდებოდა. თავდაპირველად ქცა უეჭველია მარტო ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის ნაწარმოებებს შეიცავდა და იქ სწყდებოდა, სადაც ეხლა ანა და მმ დფლთ ქცა-ში ცნობილი ანდერძია¹⁾: „წიგნი ესე ქართველთა ცხორებისა ვიდრე ვახტანგისადმდე აღიწერებოდა ჟამითი ჟამად, ხოლო ვახტანგ მეფითგან ვიდრე აქამომდე აღწერა ჯუანშერ ჯუანშერიანმან... ამიერითგან შემდგომთა მომავალთა ნათესავთა²⁾ აღწერონ ვითარცა იხილონ და წინამდებარემან ჟამმან უწყებად მოსცეს გონებასა მათსა“-ო (მმ დფლს ქცა *437 – 438, გვ. 215 – 216. ანა დფლსი ქცა 21 (კა) რვეულის გვ. 6).

ეხლა თავი-და-თავი საკითხი ის არის, თუ როდის არის ეს თავდაპირველი კრებული შედგენილი? რაკი უკვე გამორკვეული გვაქვს, როდის უნდა იყოს დაწერილი ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებანი, ზემოაღნიშნული საკითხის გადაწყვეტაც გავგიადვილდება. როგორც თავ-თავის ადგილას აღნიშნული იყო, ლეონტი მროველის საისტორიო თხზულება მე-XI-ე საუკუნეში, ჯუანშერისა-კი იმავე საუკუნის მეორე ნახევარში უნდა იყოს დაწერილი. მაშასადამე ცხადია, რომ თვით კრებული რასაკვირველია ამაზე ცოტა გვიან მაინც უნდა იყოს შედგენილი. როდის, – ამის გამოსარკვევად ორი საყურადღებო გარემოება გამოგვადგება. არსენი ქართლისა კათოლიკოზი დემეტრე მეფის (ალბად I) დროს შედგენილს წაწინოს ცა-ში სხვათა შორის ამ-

ბოზს: „ესე ნეტარისა ნონოძს ცხორებად შეუწყობელად და განზნებულად «ქართლის მოქცევისა» თანა და «ჰამბავსა მეფეთასა» თანა აღრეულად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით“-ო (არსენი. ცა და მოქალაქობად და ღუაწლი წისა ...ნინოძსი, საეკ. მუზ. გამ. № 10, გვ. 51 ¹⁾ მაშასადამე მე-XII-ე საუკუნის პირველ ნახევარში ლეონტი მროველის შრომა „ცხორება ანუ ამბავი მეფეთა“ ჯერ

¹⁾ ამ მხრივ თ. ჟორდანიას მართალი იყო, როდესაც თავის ქცის „წინასიტყვაობა“-ში ამგვარი აზრი გამოსთქვა.

²⁾ ასეა ანა დფლს ქცა-ში.

¹⁾ შეად. ე. თაყაიშვილის Опис. вып. II, 83 შენ. I.

კიდევ „მოქცევად ქართლისა“-სავით ცალკე იყო და ქცის კრებულში ალბად შეტანილი არა ყოფილა.

ამასთანავე საგულისხმიეროა, რომ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი „მატიანე ქართლისა“-საც ცალკე ასახელებს და არა „ქცას.“ ამის გამო შეიძლება გვეფიქრა, რომ ქცის კრებული მე-XII-ე საუკ. პირველს ნახევარში თავის პირვანდელ სახითაც-კი ჯერ არ არსებობდა და ის თხზულებები, რომელთაგანაც შემდეგში ქცის კრებული შეადგინეს, მაშინ ჯერ ცალკე იყო. მაგრამ მაინც სიფრთხილე სჯობია იმიტომ, რომ ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებანი შეიძლება კრებულში შეტანილიც ყოფილიყო, მხოლოდ რაკი რასაკვირველია კვლავინდებურად ცალკეც იქნებოდნენ, იქნება ამის გამო არსენ კათალიკოზს ცალკე მოეხსენებინოს „ჰამბავი მეფეთა“ და არა „ქცა“. მაინც-და-მაინც ცხადია, ქც კრებული მე-XI-ე საუკუნის დასასრულზე უწინარეს შეუძლებელია რომ თავდაპირველად შედგენილი ყოფილიყოს. მაგრამ რომ ეს კრებული მაინც მე-XI-ე საუკ. მეორე ნახევრის კარგა ხნის შემდგომ უნდა იყოს შედგენილი იქითგანაც სჩანს, რომ კრებულის შემდგენელს აღარა სცოდნია, ვინ იყო ჯუანშერი, და წა არჩილის ძმისწულის ქმრად მიაჩნდა. ასეთი შეცდომა ჯუანშერის უმცროსს თანამედროვესაც-კი ვერ მოუვიდოდა.

ყურადღების ღირსია, რომ თავდაპირველად კრებული, როგორც ზემომოყვანილ ანდერძითგანაც სჩანს, „ქცა“-დ-კი არ იწოდებოდა, არამედ „ქართველთა ცხორება“-დ.

დანარჩენი საისტორიო თხზულებები სამ წყებად უნდა ყოფილიყო შეტანილი ქცის კრებულში. ჯერ „მატიანე ქართლისა“ და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება შეუტანიათ. რომ ეს ორი ნაწარმოები ერთგზის და ერთ დროს არის შეტანილი კრებულში, იმითაც მტკიცდება, რომ დავით აღმაშენებლის „ცა“-ს თავი აქვს ჩამომორებული, რაკი თავი ალბად „მატიანე ქართლისა“-ს მოთხრობის პირდაპირს გაგრძელებასა და მომდინარეობას არღვევდა. ჩვენ ეხლა ვიცით კიდევ, რომ 1222 – 1223 წ. „მატიანე ქართლისა“ და „ცა მეფეთ მეფისა დავითისი“ კრებულში უკვე შეტანილი ყოფილა. დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა მაშინ მთელი ქცა და ამაზე მეტი ჯერ არაფერი იყო შეტანილი.

ყურადღების ღირსია, რომ ანა დფლი ქცა-ში დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების ბოლოში, ესე იგი თვით ქცის კრებულის დასასრულს პირდაპირ, ანა დფლ ქცის გადამწერის ზემოაღნიშნულ „ანდერძამდე“, შემდეგი საგულისხმიერო წინადადება მისდევს: „საქმენი ჳელთა ჩუენთანი წართენ უფალო, ცხორება და მოქცევა ქართლისა და მოთხრობა ნათესავობისა და თუ რომელნი რომელთა ტომთანი ვართ, ანუ თუ ვითარ მოვიქეცით

აბიათარისი“-ო (ანა დგ~ლი ქ~ცა, მე-30-ე რვეულის გვ. 2). ამ წინადადების შემდგომ იწყობა ანა დგ~ლ ხელთნაწერის გადამწერის ანდერძი. თუ რომ ზემომოყვანილი წინადადება ანა დგ~ლ ქ~ცის 1222 – 1223 წ. დედანს ეკუთვნის, მაშინ ეს პირველი შემთხვევა იქმნება, როდესაც ამ კრებულის სახელი „ცხო-რება ქართლისა“ ანუ ქ~ცა მოხსენებულია. მაინც-და-მაინც დანამდვილებით ვიცით, რომ ამ კრებულს მე-XIII-ე საუკ. მართლაც უკვე „ქართლის ცხოვრება“ ერქვა. სტეფანოს ორბელიანს თავის 1299 წელს დამთავრებულს საისტორიო თხზულებაში (*საბრძოლველს თანს შტაბსაჲს*, მოსკოვის გამოც. 1861 წ. გვ. 370) მოხსენებული აქვს ქართველთა „მატიანმა წიგნი, რომელსაც ქართლის ცხოვრებას, უწოდებენ (*ესი უსამწო ყოყოფითომსაჲჲ ღირ ჴაჲრქცის მწიგნურაჲს კაცხსაჲს*, იქვე გვ. 273).

მეორე წყებად ქ~ცა-ში სუმბატის მატთანე „ც~ა და უწყება“ შეუტანიათ. რომ ეს თხზულება „მატიანმ ქ~ც“-სა და დავით აღმაშენებელის ისტორიკოსის თხზულებასთან ერთად არ არის შეტანილი, ამას ანა დ~ფლი ქ~ცასა და მისი 1222 – 1223 წ. დედანს გარდა ისიც ამტკიცებს, რომ იგი, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, მ~მ დგ~ლს ქ~ცა-ში უაღაგო ალაგას არის ჩაჩხირული და მოთხრობის ქრონოლოგიურს მიმდინარეობას არღვევს. ეხლა ჯერჯერობით დანამდვილებით არაფრის თქმა არ შეიძლება იმის შესახებ, თუ როდის უნდა იყოს სუმბატის „ც~ა და უწყება: კრებულში შეტანილი. ანა დგ~ლი ქ~ცა ამტკიცებს მხოლოდ, რომ მე-XV-ე საუკუნეში იგი ჯერ კიდევ ქ~ცა-ში შეტანილი არა ყოფილა.

დასასრულ, მესამე წყებად, ერთგზის და ერთად შეტანილია ქ~ცა-ში თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულება „ისტორიანი და აზმანი“ და მონღოლთა-დროინდელ ქართველ ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები. ამ ორ ისტორიკოსის თხზულება რომ ერთად და ერთგზის უნდა იყოს შეტანილი ქ~ცაში, ამას ის თვალსაჩინო გარემოებაც ამტკიცებს, რომ თამარ მეფის ისტორიკოსის ნაწარმოებს თავი მთლად აქვს შენახული, ბოლო-კი აკლია, ხოლო ჟამთააღმწერელის მატთანეს პირიქით თავი აკლია. უეჭველია ეს იმიტომ უნდა მომხდარიყო, რომ ჟამთააღმწერელის ნაწარმოებს თამარ მეფის ისტორიკოსის მოთხრობის გაგრძელების ხასიათი ჰქონოდა. შეიძლება ვიფიქროთ კიდევ, რომ ეს ორი თხზულება ქ~ცა-ში შეტანამდე უკვე შეერთებული ყოფილა, ხოლო შემდეგ იმ სახითვე, როგორც შეერთებული იყო, ქ~ცის კრებულში შეუტანიათ. ეს რომ მართლაც ასე უნდა ყოფილიყო, იქითგანა სჩანს, რომ ფ. გორგიჯანიძეს სწორედ ამ გვარი ნაწარმოები ჰქონია ხელთა. გიორგი III და თამარის მეფობამდე ფ. გორგიჯანიძეს საქართველოს ისტორიისა არავითარი წარმოდგენა არა ჰქონია და სწორედ გასაოცარია რაებს არა სწერდა იგი გიორგი III წინადროის საქართველოს ისტორიის შესახებ. ცხადად ეტყობა, რომ მას ქ~ცა თვალითაც არ უნახავს.

ხოლო გიორგი III განსაკუთრებით-კი თამარ მეფის, ლაშა-გიორგისა, რუსუ-დანისა და მონღოლთა-დროინდელ ბატონობის ამბები ფ. გორგიჯანიძეს იმგვარადვე აქვს მოთხრობილი, როგორც „ისტორიანი და აზმანი“-ში და ჟამთა-

აღმწერელის თხზულებაშია. ფ. გორგიჯანიძეს ამ ხანას ისტორიისათვის უეჭველია ამ წყაროებით უსარგებლია. როგორც სჩანს, „ისტორიანი და აზმანი“ ფ. გორგიჯანიძის ხელთნაწერშიაც ბევრგან ყოფილა დამახინჯებული. ხშირად მას გარყვნილ დედნის აღდგენა ვერ მოუხერხებია. მაგრამ ყველაზე ეფრო საყურადღებო ის არის, რომ ფ. გორგიჯანიძის ხელთნაწერშიაც თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულების ბოლო იმგვარადვე გადაბმული ყოფილა ჟამთააღმწერელის ნაწარმოებზე, როგორადაც ეს ორი ნაწარმოები მშდღვლს ქცა-შია გადაბმული. ამასთანავე, როგორც ეტყობა, დაახლოვებით იქვე თავდებოდა, სადაც ეხლა ჟამთააღმწერელის მატთანე თავდება.¹⁾

ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ფ. გორგიჯანიძეს დროსაც-კი ჯერ კიდევ შეიძლებოდა ადამიანს თამარ მეფის ისტორიკოსის „ისტორიანი და აზმანი“ და ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები ერთიმრთმანეთზე გადაბმული ცალკე წიგნად და ქცისდა დამოუკიდებლადაც ემოვნა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ეს ორი ნაწარმოები უკვე მზამზარეულად ერთიერთმანერთზე გადაბმული უნდა იყოს ქცა-ში შეტანილი.

როგორც ზემოთაც ნათქვამი იყო, „ისტორიანი და აზმანი“ და ჟამთააღმწერელის თხზულება ქცა-ში მესამე წყებად იყო შეტანილი. მაგრამ როდის? სტეფანოს ორბელიანის ისტორიითგან სჩანს, რომ მე-XIII-ე საუკ. დასასრულს, 1299 წელსაც კვლავინდებურად ეს ორი ნაწარმოები ქცაში შეტანილი არა ყოფილა. ეს სომეხთა ისტორიკოსი, თვით ორბელთა ჩამომავალი, ჩივის, რომ ქართულ მატთანეთა წიგნში, რომელსაც ქცა ეწოდება, ორბელიანთა საგვარეულოს შესახებ მხოლოდ ეს მცირეოდენი ცნობები ვიპოვეო და თანაც მოყვანილი აქვს ლეონტი მროველითგან ამოღებული და სხვა ამბები (*Մատենադարան*, *Գրք. 269-272*). იგი ამასთანავე ამბობს, ვითომც ქცა-ში ორბელთა შესახებ ცნობები იმიტომ არა ყოფილიყოს, რომ ვითომც გიორგი III-ემ, რომელმაც ორბელნი ღალატისათვის საქართველოში ამოწყვიტა, მათი სახელი ისტორიითგანაც, ყოველგვარ წიგნებითგანაც და ეკლესიებითგან ამოეშლევინოს. ამის გამო რაკი სტ. ორბელიანს ქცა-ში ორბელთა

1) „არ მოვიდა მეფე დავით ამისთვის დაუმტკიცეს საქართველოს მეფობა ძმასა მისსა ვახტანგ მეფესა“ (ფ. გორგიჯანიძე სიმეცნიერო აკად. სააზიო მუზეუმის Mac. geor. № 6. გვ. 235 – 236) = ჟამთააღმწერელს *920 – 921, გვ. 764.

„მეორეთ კიდევ მისცა ყაზან ყაენმან მეფობა საქართველოს ვახტანგ მეფესა: დაიჭირა ვახტანგ მეფემან სომხითი, დმანისი, სამშვილდე და ქვეყანანი ამ ციხეთა“. დანარჩენი ფ. გორგიჯანიძის ხელთნაწერს აკლია (იქვე გვ. 256), = ჟამთააღმწერელს *921 – 922, გვ. 766.

საგვარეულოს ისტორიისათვის საჭირო ცნობები ვერ უშოვია, მცოდნე პირთათვის მიუმარავს, შერჩენილი იადგარები (*Մատենադարան*) გადუსინჯავს სომეხურ საისტორიო წყაროებითგან და განსაკუთრებით მხითარ ანელის ისტორიითგან ამოუკრებია მასალები, რათგან მას ორბელთა ამოწყვეტის შესახებ ცნობები თურმე ჰქონია (იქვე 272 – 273).

ცნობილია, რომ ორბელთა შესახებ, განსაკუთრებით მათ განდგომასა და მოწყვეტაზე, ცნობები ქართულ წყაროებშიაც მოიპოვება და სხვებზე მეტი ცნობები დემნა-ორბელთა ამბოხების შესახებ თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებაშია შენახული.

მამ როგორ მოხდა, რომ ეს ცნობები სტ. ორბელიანმა ქცა-ში ვერ იპოვა? ისე, რომ ჯერ შეტანილი არ იყო და მთელი კრებული ან დავით აღმაშენებ-

ლის ისტორიკოსის თხზულებით თავდებოდა, ან იქმნებ სუმბატის „ცა და უწყებით“. რომ ეს სწორედ ასეც უნდა ყოფილიყო და სტ. ორბელიანის დროს ქცა-ში თამარ მეფის ისტორია და ჟამთააღმწერელის ნაწარმოები ჯერ კიდევ შეტანილი არ იყო, იმითაც მტკიცდება, რომ ეს ორი საისტორიო თხზულება, როგორც ანა დგლ ქცითგანაც სჩანს, ქცის კრებულში მე-XV-ე საუკ. დასასრულსაც შეტანილი არა ყოფილა,

რაკი მმ დგლს ქცა-ში, ესე იგი 1638 – 1646 წ., ეს ორი ნაწარმოები უკვე მოიპოვება, ამიტომ, თუ ეს თვით მმ დგლ ქცის გადამწერის ღვაწლი არ არის, თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ჟამთააღმწერელის ერთიერთმანერთზე გადაბმული ნაწარმოები ქცის კრებულში XVI საუკუნეში (იქნებ 1500 – 1638 წ. წ.) უნდა იყოს შეტანილი.

აი ამნაირად და ამა-და-ამ დროს უნდა წარმომდგარიყო და შევსებულიყო ქცის კრებული.

ამ კრებულის შედგენას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა: ქცის კრებულმა არა ერთი და ორი საუცხოვო ქართული საისტორიო თხზულება გადაარჩინა დაღუპვისაგან და ჩვენ დრომდის მოაღწევინა. ქცა-ში შეტანილს საისტორიო წიგნებს ქართველობა მოწიწებით უყურებდა და უფროთხილდაბოდა. ამ მხრივ დამახასიათებელია, რომ ანა დგლ ქცის გადამწერი ამბობს: „გუებრძანა პატოსანთა ამათ წიგნთა აღწერა“-ო. (მე-30-ე რვეულის გვ. 3), მმ დგლ ქცის გადამწერი-კი უკვე აცხადებს: დედოფალთ-დედოფალის მარიამისა „ბრძანებითა იწერებიან წმიდანი ესე წიგნნი“-ო (*567, გვ. 336).

მაგრამ ესეც-კია, რომ ქცის შედგენამ ერთგვარი ხელოვნურად შერჩეული საისტორიო თხზულებათა კრებული შექმნა, რომელმაც მართალია ბევრი შესანიშნავი ნაწარმოები გადაგვირჩინა, მხოლოდ თავის მხრივ ცოტა არ იყოს დანარჩენ საისტორიო თხზულებების დაღუპვას მაინც ხელი შეუწყო.

– 267 –

ეხლა შედარებით მეორე ხარისხოვანი საკითხი-ღა გვაქვს განსახილველი იმის შესახებ, თუ ვინ და როდის შეავსო ქცა და ის სახე მისცა, რომელიც მას ჩვეულებრივ გავრცელებულს ხელთნაწერებში და ბროსსეს გამოცემის I წიგნში აქვს. ამ თუმცა მეორე ხარისხოვან საკითხის შესახებ ერთ დროს გაცხარებული კამათი იყო და ეხლაც-კი თვალსაჩინო აზრთა სხვაობა სუფევს.

დ. ბაქრაძე იმ აზრისა იყო, რომ ვახტანგ VI ქცის პირველ ნაწილისათვის, რომელიც გიორგი ბრწყინვალეს მეფობით თავდება, ხელი არ უხლიაო (იხ. ისტორია საქართველოსი, გვ. 39 – 43). იგი ამასთანავე დარწმუნებული იყო, რომ ქცის ორივე თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელთგან ერთი რუმინანცევის მუზეუმისა, ხოლო მეორე პეტერბურგის სამეცნიერო აკადემიის სააზიო მუზეუმის საკუთრებად იქცა, „ვახტანგის წინად არიან გადაწერილნი“-ო (იქვე 41). ამის გამო დ. ბაქრაძეს ეგონა, რომ ძველს ქცას უკვე ვახტანგის უწინარეს ის სახე ჰქონდა, როგორც ეხლა არის ცნობილი.

ე. თაყაიშვილმა პირიქით, როგორც 1890 წელს, როდესაც თავისი „სამი ისტორიული ხრონიკა“ დაბეჭდა (CXIII – CXV), ისევე 1906 წ. გამოსულს ქცის ყველა უმთავრეს ხელთნაწერების ვრცელს აღწერილობაში, ქცის ყოველგვარი შევსება, თარიღების შეტანა, გასწორება და გაგრძელებაც ვახტანგს და მის კომისიას მიაწერა (იხ. Опис. II, вып. I, გვ. 109 – 114, აგრეთვე გვ. 72 – 89).

თ. ჟორდანიას თავის ქ-ცის I წიგნის წინასიტყვაობაში არც დ. ბაქრაძეს დაეთანხმა, არც ე. თაყაიშვილს. იგი უარჰყოფს პირველის აზრს, ვითომც თეიმურაზისეული ქ-ცის ორივე ხელთნაწერი ვახტანგის წინა დროისა იყოს (გვ. XVII) და აღიარა, „რომ ქ-ცხბის პირველს წიგნს ატყვია შრომა ვახტანგ მეფისა“ (იქვე). მაგრამ თ. ჟორდანიას აზრით ვახტანგის ღვაწლი ამ მხრივ მცირედი ყოფილა: სახელდობრ „მას წმიდანების ცხოვრება შეუტანია ქ-ცხბაში. მასვე უნდა ეკუთვნოდეს გაყოფა ქ-ცხბისა თავებად“-ო (XVIII). ვახტანგს მიაკუთნა თ. ჟორდანიამ აგრედვე ქ-ცის თარიღებით შევსება (იქვე, გვ. 238), მაგრამ შემდეგ ეჭვი შეჰპარვია, და წინასიტყვაობაში უფრო ფრთხილად მსჯელობს და თავის აზრს ამგვარად ასწორებს: „დავით აღმაშენებლის მატრიანეში ჩართული ქრონოლოგია, რომელიც ჩვენ ვახტანგისად აღვნიშნეთ მხოლოდ იმის გამო, რომ ვახტანგის დროინდელს ვარიანტებში იპოვება, გადაჭრით არ მიეწერება ვახტანგის რედაქციას, რადგან ვახუშტიმ სრულიად არ იცის ის წყარო, საიდანამ[აც] ამოღებულია იგი და თითონ თავის მოსაზრებით (თუმცა შემცდარად) ასწორებს მას“-ო (იქვე XX). დანარჩენი ყველა ცნობები-კი თ. ჟორდანიას აზრით „თეიმურაზ ბატონიშვილისაგან არის შეტანილი ქ-ცხბაში და არა ვახტანგ მეფის მიერ“-ო (იქვე IX).

მ. ჯანაშვილი ბაქრაძესავით ვახტან VI და მის კომისიის ღვაწლს ქ-ცის პირველ ნაწილის შევსება-შესწორებაში სრულებით უარჰყოფს (ნაშრომი გვ. 6).

– 268 –

ამ საკითხების გამოსარკვევად რასაკვირველია შევსებულ ქ-ცის ხელთნაწერების თარიღებსა აქვს მნიშვნელობა. ე. თაყაიშვილმა ამ მხრივ დაწვრილებით განიხილა ქ-ცის ყველა ცნობილი ხელთნაწერი და მათი თარიღები გამოარკვია. ეგრეთწოდებული ბარათაშვილისეული ქ-ცა, „უსრულესი ქართლის ცხოვრება“, გადაწერილია „დედასა ზედა სვეტის ცხოველისასა“ 1761 წელს ტფილისის ჯვარის საყდრის დეკანოზის იოანეს მიერ (Опис. I, вып. II, გვ. 203). თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელიც რუმიანცევის მუზეუმის კუთნილებას შეადგენს, უნდა გადაწერილი იყოს 1709 წლამდე და ახლო ხანებში (იქვე 46 და თ. ჟორდანიას ქ-ცის I, გვ. XVII). მეორე თეიმურაზისეული ხელთნაწერი, რომელიც პეტერ. სამეცნიერო აკადემიის სააზიო მუზეუმში ინახება, უნდა 1724 წ. უწინარეს იყოს გადაწერილი (ე. თაყაიშვილი Опис. I, вып. II, გვ. 48). შემდეგ ე. თაყაიშვილი ამტკიცებს, რომ ეს ხელთნაწერი სახელდობრ 1700 – 1705 წ. უნდა იყოს გადაწერილი (იქვე 74 და 110).

ეს თეიმურაზისეული ხელთნაწერი იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ იქ თამარის მეფობის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ქ-ცის ბოლომდის, რომელიც აქაც მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალეს მეფობის დამდეგამდეა მოყვანილი, დედანი არც შესწორებულია და არც შევსებული ისე, რომ მ~მ დღ~ლ ქ-ცას უდგება, თუმცა აქა-იქ მაინც განსხვავდება. ამის გამო ცხადია, რომ ამ ხელთნაწერის დედნად მ~მ დღ~ლი ქ-ცა არ უნდა ყოფილიყო (იქვე 52 – 54). მაგრამ ამ თეიმურაზისეულს ხელთნაწერს თავში ოთხი ფურცლის ქაღალადი, როგორც უკვე დ. ბაქრაძემ და ე. თაყაიშვილმაც აღნიშნეს (იქვე 70), სხვანაირია და არც ისეა გალიპული.¹⁾ თვით ქ-ცის პირველი ორი გვერდი (4 და 5), რომელზედაც ცნობილი წინასიტყვაობა და ქ-ცის დასაწყისია მო:(იავსებული, უფრო წვრილ და უშნო ხელით არის ნაწერი, ვიდრე ხელთნაწერის დანარჩენი ნაწილი. საყურადღებოა ამასთანავე, რომ იმერეთის მეფის ალექსანდრეს 1724 წ. მი-

ნაწერი ხელთნაწერის თავში ამ განსხვავებულს ქალაქში სწერია. ამავე მეფის ორი მინაწერი უკანასკნელ გვერდზეც მოიპოვება. რათგან მეორე მინაწერში ე. თაყაიშვილს ერთი თარიღი გამოჰპარვია, ამიტომ აქვე მოგვყავს:

„ღთ. ვიქმენ. 1720¹⁾ მეფედ. მე მონა. სახელად

ჩღვდ

ალექსანდრე.“

¹⁾ ხელთნაწერი საგანგებოდ გადასინჯული მაქვს.

²⁾ რიცხვი თუმცა იმავე მეღნით და ვგონებ ხელითაც არის ნაწერი, მაგრამ წინა სიტყვაზე „ვიქმენ“-ზე უწინარეს უნდა იყოს დაწერილი იმიტომ, რომ „ნ“-ზედ „1“ არის მიკრული, თუმცა რიცხვისათვის საკმაო ადგილია და 1720-ის შემდგომ სიტყვამდე „მეფედ“ ბევრი თავისუფალი ადგილია, სადაც რიცხვი მშვენიერად მოთავსდებოდა. ე. თაყაიშვილს (იქვე 48) რიცხვი 1720 გამოტოვებული აქვს.

საგულისხმოდ, რომ ამ თეიმურაზისეულს ქცა-ში აქა-იქ შუაშიც თავისუფალი ადგილებია დატოვებული და ერთგან (გვ. 88) სიანგურით სწერია კიდევ: „აქა ამბები აკლდა დედნებსა“-ო და შემდეგ სხვა ხელით ნაწერია ჩამატებული, რაც თაყაიშვილსაც აღნიშნული აქვს (Опис. I, 69). მაგრამ განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსი ის გარემოება არის, რომ ქცის შესავალი, წინასიტყვაობა და დასაწყისი, რომელნიც სხვანაირ ქალაქში არის ნაწერი, ამგვარისავე წვრილი და უშნო სელით არის ნაწერი, როგორითაც ჩანამატები ადგილებია¹⁾. ე. თაყაიშვილი მართალია, როდესაც ამბობს, რომ წვრილ და მთელ ხელთნაწერისაგან განსხვავებულ ხელით ნაწერი ათსამმეტ ასურელ მამათა შესახები ცნობები თეიმურაზისეულს ქც-ში მას შემდგომ უნდა იყოს შეტანილი, როცა ხელთნაწერი დამთავრებული და დაკაზმული იყო კიდევ (იქვე 73). თუმცა ე. თაყაიშვილი ეჭვობს, რომ ამ ხელთნაწერს თავშიაც ჰკლებოდეს და იმიტომ იყოს შემდეგ მიმატებული (იქვე 71), მაგრამ მაინც სხვანაირად ამ გარემოების ახსნა შეუძლებელია და ნამალადევიც იქმნებოდა.

რაკი იმერეთის მეფის ალექსანდრეს 1724 წ. მინაწერი ხელთნაწერის უკანასკნელ გვერდზე და თავშიაც მოიპოვება, ამიტომ მაინც-და-მაინც ცხადია, რომ ეს ქცა, როგორც სამართლიანად მსჯელობს ე. თაყაიშვილი (იქვე 71), უნდა 1724 წლამდე ყოფილიყო გადაწერილი. რათგან ათსამმეტ ასურელ მამათა მოღვაწეობის აღწერილობა, რომელიც თეიმურაზისეულს ხელთნაწერში მერეა შეტანილი და სხვა ხელით არის ნაწერი, რუმინანცევის 1709 წლამდე დაწერილს ქცა-ში უკვე თვით ტექსტში არის შეტანილი და იმავე ხელით არის ნაწერი, როგორითაც მთელი წიგნია, ამიტომ მ. თაყაიშვილი ფიქრობს, რომ თეიმურაზისეული 1709 წ. უწინარეს უნდა ყოფილიყო დაწერილი (იქვე 74).

ქცის ხელთნაწერების ყველა ამ თარიღების გამო ე. თაყაიშვილი ამტკიცებს, მმ დღე ქცის გარდა სხვა ყველა ხელთნაწერები ვახტანგ მეფისა და „სწავლულ კაცთა“ მიერ შესწორებულსა და შევსებულს დედანს შეიცავსო. ეს ხელთნაწერები სამ ჯგუფად აქვს დაყოფილი: პირველ ჯგუფად მას დასახელებული აქვს ისეთი ხელთნაწერები, რომლებშიაც ქცის შევსება და შესწორება ბოლომდის არ არის მიყვანილი. ასეთ ხელთნაწერად მას თეიმურაზისეული ქცა მიაჩნია, რომელშიაც თამარის მეფობის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ბოლომდის, ე. ი. გიორგი ბრწყინვალემდე დედანი შეუსწორებელია. ამ ქცას ე. თაყაიშვილი ვახტანგისეულ კომისიის თავდაპირველ შრომადა სთვლის (იქვე 109 – 110).

მეორე ჯგუფად მას ის ხელთნაწერები მიაჩნია, რომლებშიაც ქცა შეს-

¹⁾ ეს გარემოება ე. თაყაიშვილსაც აქვს აღნიშნული (იქვე 70).

ჯგუფში ე. თაყაიშვილს რუმინანცევის მუზეუმის ქცა აქვს მოთავსებული, რომელიც პირველ და მეორე ჯგუფებს შორის სდგას, აგრეთვე საეკლესიო მუზეუმისა და დადიანისეული ხელთნაწერები (იქვე 109, 111 – 112).

მესამე ჯგუფად ე. თაყაიშვილი ისეთ ხელთნაწერებსა სთვლის, რომლებშიაც ქცის შესწორებულ-შევსებულ დედანს გარდა ქცის ორივე გაგრძე-176I გადაწერილი ბარათაშვილი.

ლებაც მოიპოვება, ამგვარი 1760 – 1761 წ. გადაწერილი ბარათაშვილი-სეული ხელთნაწერი და ფალავანდიშვილისეული, რომელიც 1761 წ. არის დამთავრებული (იქვე 109, – 112 – 113).

სამწუხაროდ ამ საკითხის გადაწყვეტა ისე ადვილი არ არის და ამისათვის მარტო ხელთნაწერების თარიღები არა კმარა. თუმცა ვახტანგს და „სწავლულ კაცთ“ ქცის შევსება და „განმართვა“ ჯერ კიდევ ბატონიშვილობის დროს განუხორციელებიათ და როგორც თ. ჟორდანიას ფიქრობს 1699 წელს დაუწყიათ და 1709 წლამდე¹⁾ შრომა უკვე დამთავრებული ჰქონიათ (ქცები I, გვ. XVII), ხოლო თეიმურაზისეული და დანარჩენი ქცის ხელთნაწერები ყველანი ვახტანგის დროისა იყვნენ ან იმაზე უფრო მერმინდელი, – მაგრამ ერთი ფრიად თვალსაჩინო გარემოება არსებობს, რომელიც ე. თაყაიშვილის ზემომოყვანილს დასკვნას საეჭვოდ ხდის და აქარწყლებს კიდევ.

თ. ჟორდანიას, რომელიც თეიმურაზისეულს ქცას შეცდომით მე-XVIII-ე საუკუნის დასასრულისად სთვლიდა, თავის აზრის დასამტკიცებლად შემდეგს საგულისხმიერო მოსაზრებას ასახელებდა: ამ ხელთნაწერში „შეტანილი ცნობები ვახუშტის არა ჰქონია და მაშასადამე არც იმ ქცების ვარიანტებში ყოფილა, რომელნიც მას ხელში ჰქონია თვის ისტორიის და ისტორიულ წერილების შედგენის დროს... წარმოიდგინეთ, ვახუშტის რომ ხელში ჰქონოდა ქცხორება თეიმურაზის ვარიანტით... როგორ არ შეიტანდა თვს შრომაში ისეთს შესანიშნავს ცნობებს, რომელსაც ყოველ ნაბიჯზე გვაძლევს თეიმურაზის ვარიანტი“-ო? (ქცები I, გვ. VIII). თუმცა თ. ჟორდანიას სიმართლეს უახლოვდებოდა, მაგრამ მაინც შესცდა და თეიმურაზისეული ქცა XVIII ს. დასასრულს მიაკუთნა. ამასთანავე თვით საბუთადაც ამგვარ მოსაზრების წამოყენება სამეცნიერო გამოკვლევაში არ შეიძლება, ვახუშტი თავის შრომაში ასეთს შესანიშნავს ცნობებს როგორ არ შეიტანდაო?! რაც ჩვენთვის შესანიშნავია, შეიძლება ვახუშტს საყურადღებოდ არ სჩვენებოდა და თუ თ. ჟორდანიას ჰსურდა ნამდვილი, სამეცნიერო საბუთი მოეყვანა, მას თავდაპირველად უნდა ვახუშტის ისტორიული თვალთსაზრისი გამოერკვია, შეესწავლა, რას აქცევდა ჩვენი მეცნიერი ისტორიკოსი განსაკუთრებულს ყურადღებას და თავისი მსჯელობაც ამაზე დაემყარებინა.

¹⁾ იხ. ე. თაყაიშვილი Опис. I. 46.

როგორც ქვემოთ თავის ალაგას (იხ. ვახუშტი) გამორკვეული იქმნება,

სახელოვანი მეცნიერი ისტორიკოსი ბატონიშვილი ვახუშტი ჩივოდა: „ჩვენ ქართველთა მატინე (ესე იგი ქცა)... ეკლესიის მატინესა შეამოკლებს და სამოქალაქოსა მოგვიტხრობს შესხმით და ვრცლად“-ო. მაშასადამე იგი სწუხდა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობას ამგვარი ნაკლი ჰქონდა და საეკლესიო ყოფა-ცხოვრების შესახებ მეტად ცოტა ცნობები მოიპოვებოდა. აქეთგან ცხადია, რომ თავის ერთ-ერთ მთავარ მიზნად ვახუშტს დასახული ჰქონია სწორედ, რაც შეიძლება მეტი ცნობები შეეტანა საქართველოს ისტორიაში ქართულ ეკლესიის შესახებ. თუ ამ გარემოებას გავითვალისწინებთ, ვახუშტის თვალთსაზრისიც გვეცოდინება და თეიმურაზისეულისა და ქცის სხვა ხელთნაწერებს, რომელნიც ე. თაყაიშვილს ვახტანგის რედაქციად მიაჩნია, ამ მხრივ ვახუშტის თხზულებას შევადარებთ, თვალწინ გასაოცარი და დამაფიქრებელი სურათი გადაგვეშლება.

მართლაც, მეტად საყურადღებოა, რომ ანა დგ~ლს და მ~მ დგ~ლს ქცის ხელთნაწერთან შედარებით, თეიმურაზისეულს ქცა-ში შეტანილია, როგორც ე. თაყაიშვილსაც აღნიშნული აქვს, ბაგრატ IV მეფობაში მელქიზედეკ კათოლიკოზის სიგელითგან ძვირფასი ცნობები მელქიზედეკის მოღვაწეობის შესახებ, სხვა საბუთებითგან ცნობა ოქროპირ და გიორგი კათოლიკოზების შესახებ (იხ. Опис. I, 79 და 80), – დავით აღმაშენებლის მეფობაში ჩართულია ცნობა კათოლიკოზების გაბრიელ საფარელისა და იოანეს შესახებ (იქვე 80), საეკლესიო კრების ვრცელი აღწერილობა თამარის მეფობის დასაწყისში (ხელთნაწერის გვ. 202B – 203B) და სხვა. ხოლო არც ერთ ამათგანის შესახებ ვახუშტს არაფერი აქვს ნათქვამი. რა დასაჯერებელია რომ ვახუშტს, რომელიც ჩივოდა, ქართულს მატინეში საქართველოს საეკლესიო ისტორიის შესახებ მეტად ცოტა ცნობები მოგვეპოვებაო, ვახტანგისეულს ქცა-ში ყველა ზემოაღნიშნული ცნობები ჰქონოდა და მას ისინი გამოეტოვებინა და თავის შრომაში არ ჩაერთო? ამგვარი აზრი ეხლა, რაკი უკვე მეცნიერ ბატონიშვილის თვალთსაზრისი შესწავლილი გვაქვს, სწორედ რომ შეუწყნარებელი იქმნებოდა. ამის გამო სრულებით ცხადია, რომ არც თეიმურაზისეული, არც რუმინანცევის მუხეუმისა, არც მით უმეტეს ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული ქცის ხელთნაწერები არ შეიძლება ვახტანგის რედაქციად ვიცნათ იმისდა მიუხედავად, რომ პირველი ორი ხელთნაწერი ვახტანგ VI დროინდელია.

მაგრამ ყოვლად შეუწყნარებელია თ. ჟორდანიას აზრიც, რომელიც ამტკიცებდა, ვითომც „დასაჯერებელი არ არისო, რომ ესრეთი შრომა (ე. ი. ქცის შევსება-შესწორება) თეიმურაზ ბატონიშვილის გარეშე სხვას ვისმე მიეწეროს“-ო (ქცბი I, გვ. IX). ჯერ ერთი ის, რომ თუ-კი თეიმურაზს

– 272 –

ამგვარი ღვაწლი მართლაც მიუძღოდა, უეჭველია ამას იგი არც დამალავდა და მ. ბროსესაც ეს გარემოება ეცოდინებოდა. ხოლო მეორე ის, რომ ქცის უუსრულები ხელთნაწერებიც-კი, ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული, როგორც სამართლიანად ე. თაყაიშვილმაც აღნიშნა, 1761 წ. არიან გადაწერილი, იმ დროს, როდესაც თეიმურაზ ბატონიშვილი ჯერ დაბადებული არც-კი იყო ¹⁾ (Опис. I, 45).

თუ ჩვენ ვახტანგისეული კომისიის ღვაწლისა და ნამუშავარის დაახლოვებით გამორკვევა გვსურს ქცაში (გიორგი ბრწყინვალემდე), ვახუშტის შრომის ცნობები ანა და მ~მ დგ~ლისა და თეიმურაზისეულის ქცის

ხელთნაწერებს უნდა შევადაროთ. ამგვარი შედარება გვაფიქრებინებს, რომ ვახტანგისეულს კომისიას ქცა-ში აქა-იქ ორიოდ ცნობა აქვს შეტანილი, ისიც მხოლოდ ქართველ წმიდანების შესახებ, მაგ. პეტრე მაღუმელისა, რომლის ცნობა ვახტანგს უპოვია (იხ. ქცბი I, გვ. XVII და Опис. I, 24) და შუმანიკის შესახებ, (იხ. ქცბი I, XXIII და Опис. I, 78).

მართლაც მოკლე ცნობები ამათ შესახებ ვახუშტსაც აქვს (საქართ. ისტორია გვ. 70 – 80 და 105). უფრო ვრცლად და ზედმიწევნით ამ საკითხის გამორკვევისათვის საგანგებო შედარებაა საჭირო.

თეიმურაზისეული ქცაც, რუმინანცევის მუზეუმისა და მით უმეტეს ბარათაშვილისეული და ფალავანდიშვილისეული ქცანი ვახტანგის „სწავლულ კაცთა“ რედაქციის ნაყოფი-კი არ არის, არამედ სხვა, გარეშე პირთა და ისტორიკოსთა ნამუშევარია, რომელთა შრომა ვახუშტს, როდესაც თავის თხზულებასა სწერდა, ეტყობა თვალთაც-კი არ უნახავს.

თეიმურაზისეულსა და რუმინანცევის ქცათა შორისაც-კი რომ საერთო სარედაქციო მუშაობა და კავშირი არ ყოფილა, იმითაც მტკიცდება, რომ მრავალი საყურადღებო ცნობები, რომელიც თეიმურაზისეულს ქცა-ში სხვა-და-სხვა წყაროებიდან არის შეტანილი, რუმინანცევისა-ში არ მოიპოვება (იხ. Опис. I, 77 – 81 და სხვა). ეს ორი ხელთნაწერი რომ ერთისა და იმავე კომისიის შრომის ნაყოფი ყოფილიყო, შეუძლებელია ამგვარი რამ მომხდარიყო.

ერთი სიტყვით, ქცის პირველი ნაწილი (გიორგი ბრწინვალემდე) იმდენად ვახტანგისა და მის „სწავლულ კაცთა“ შევსებულ-შესწორებული არ არის, რამდენადაც სხვების (ჯერჯერობით უცნობ პირთა) მიერ და თანდას 1705 – 1760 წ., რომელთაც უფრო მეტიცა და უკეთესი წყაროებიც ჰქონიათ ხელთა, ვიდრე ვახტანგისეულს „სწავლულ კაცთ“. ხოლო რომ ქრონოლოგიური ცნობებიც დავით აღმაშენებლის მეფობაში ვახტანგისა და მის

---

¹⁾ 1782 წ. დაიბადა (იქვე).

მეცნიერთა შეტანილი არ არის, როგორც ე. თაყაიშვილს ეგონა (Опис. I, 88§22), ამას ანა დფლი ქცაც ნათლად ამტკიცებს (იხ. ამის შესახებ ქლ ერის ისტორია II, 509 შენ.).

ქცის გაგრძელება.

როგორც უკვე არა ერთხელ აღნიშნული იყო, ძველი ქცა გიორგი ბრწინვალეს მეფობის დასაწყისზე სწყდებოდა და ამის შემდგომი საქართველოს ისტორია ქცა-ში აღწერილი აღარ იყო. ვახტანგ მეფესა და მის „სწავლულ კაცთ“ მიზნად სწორედ ის ჰქონდათ დასახული, რომ ეს დანაკლისი შეეცსოთ და აუწერელი „შეეთხზათ“, ე. თაყაიშვილი ამიტომ დარწმუნებულია და ამტკიცებს კიდევ, რომ ქცის ყველა გაგრძელებანი სწორედ ამ ვახტანგისეულ კომისიის შედგენილია (Опис. I, გვ. 109 და 112 – 113). ვიდრე თვით საკითხის არსებითად განხილვას შევუდგებოდეთ, საჭიროა გავიხსენოთ, თუ ქცის რამდენი გაგრძელება არსებობს. სულ ოთხი გაგრძელება მოიპოვება.

ქცის პირველს გაგრძელებას არავითარი სათაური არ აქვს და იწყება

შემდეგის წინადადებით: „ქკს უმ დაჯდა ადარნასე და განაგებდა სამეფოსა ქართლისასა“. ეს გაგრძელება თავდება 1453 წელზე (დამატ. გვ. 850 – 891).

ქცის მეორე გაგრძელებას სათაურად აქვს: „სახელითა ღმრთისათა აწ ვიწყით ცხოვრება ბაგრატიონთა მეფობისა,“ იწყება 1452 წლით და 1605 წელზე სწყდება (დამატ. გვ. 892 – 973).

ქცის მესამე გაგრძელებას სათაურად აწერა „ცხოვრებაჲ საქართველოჲსა“. იწყება 1373 წლით და თავდება 1703 წლით (პარიზის ქრონიკა, ზ. ჭიჭ. გამოცემა).

დასასრულ არსებობს კიდევ ერთი ქცის გაგრძელება, რომელიც აღმოაჩინა ბ. მ. ჯანაშვილმა ნაყიდ ქცის ხელთნაწერში. ეს გაგრძელება იწყობა მოკლე, მაგრამ დიდმნიშვნელოვან წინასიტყვაობით, ხოლო თვით მოთხრობა ბაგრატი მეფითგან არის აწერილი ლანგ თემურის 1393 წ. საქართველოში შემოსევის ამბით და წყდება გიორგი XI-ის 1696 წ. სპარსეთში გამგზავრების აღწერით („ნამრომი“, გვ. 18 – 54). მაგრამ რაკი უეჭველია მას ბოლო უნდა აკლდეს, ამიტომ მისი ბოლო ვახტანგ VI-მდე იქნებოდა მოყვანილი, როგორც ეს აღნიშნულია ამ გაგრძელების შესავალშიაც.

ამ გვარად ჩვენ ხელთ არის ქცის ოთხი გაგრძელება. რომელი ერთი ეკუთვნის ვახტანგისეულს მეცნიერთა კომისიას, ან იქნებ ოთხივენი მის ნაყოფად უნდა ჩაითვალოს? როგორც აღნიშნული გვექონდა ე. თაყაიშვილს ჰგო-

– 274 –

ნია, რომ სამივე ზემოაღნიშნული გაგრძელება ვახტანგისეულ კომისიის მიერ იყო შედგენილი (Опис. I, გვ. 91).

უეჭველია, რომ მხოლოდ ჯანაშვილისეულს ხელთნაწერში არის შენახული ის, რაც ვახტანგ VI-ის მიერ შეკრებილ „სწავლულ კაცებს“ „შეუთხზიათ და აღუწერიათ.“ უეჭველი იმიტომ არის, რომ სწორედ აქ ეტყობა ნამუშავარს მრავალ პირთა თანამშრომლობა და მოქმედების აღმნიშვნელი ზმნა მრავლობითი რიცხვით არის ნახმარი. შესავალში მაგ. სხვათა შორის ნათქვამია: ცხოვრება „ამის ბაგრატისა და ძისა მისისა კონსტანტინესი დაეწერათ და ვპოეთ ძველთა წიგნთა წიგნთა შინა და ქვემოთ რიგსა მისა ზედა გვიწერია და ესე ამბავნი მის ზემოთანი გუჯართა... გამოვიღეთ და აღვწერეთ, ხოლო მეფისა ალექსანდრესი და ძისა მისისა და შემდგომი... აღვვიწერია“-ო და სხვა და სხვა („ნამრომი“, 18).

ყურადღების ღირსია, რომ ბართაშვილისეულსა, ფალავანდიშვილისეულსა და სამეგრელოს ხელთნაწერებმა შენახული ქცის გაგრძელებათა (1 და 2) აღმწერელი ერთი ყოფილა. ეს სხვათა შორის შემდეგი წინადადებითა მტკიცდება: ლანგთემურის შემოსევის დროს ქართველთა გულადობაზე უცნობი ავტორი ამბობს: „მე ეგრეთ ძალმიძს აღწერა და შესხმა ქებათა სიმწნე[სა] და აწოვნებათა მათ ჭაბუკთა ქართველთასა, ვითარ იგი სპარსთა წიგნთა შინა წერილ არს ქება სპათა ქართველთასა“-ო (დამატ. გვ. 870).

ამ გვარად ცხადია, რომ ამ გაგრძელებათა დამწერი ერთი კაცი ყოფილა და არა რამდენიმე. „სწავლულნი კაცნი“ ამ შემთხვევაში არაფერ შუაში უნდა იყვნენ. მაშასადამე მათი ღვაწლის ძეგლად უნდა ჩაითვალოს ის, რაც ჯანაშვილისეულს ხელთნაწერშია შენახული. გმას სხვათა შორის ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ვახუშტი სწორედ ამ „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილს ქცის გაგრძელებას არჩევს და არღვევს, მაშასადამე იგიც სწორედ ამ თხზულებასა სთვლიდა იმ ნაწარმოებად, რო-

მელიც დაწერილი იყო „სახელითა ლევანის ძისა მეფისა ვახტანგისათა“.

რაკი ეხლა ქცის ისეთი ხელთნაწერი აღმოჩნდა სადაც გაგრძელება რამდენისამე პირის შედგენილადა სჩანს, ამიტომ ქართლის ცხოვრების ცნობილი „შესავალი“ „პატიოსანნო და დიდებულნო ქართუელნო, ჟამთა ვითარებისაგან ქართლსა შინა ქართლის ცხოვრება შემცირებულიყო, ხოლო მეფემან ვახტანგ, ძემან ლეონისამან და ძმისწულმან მეფის გიორგისამან, შევკრიბენ სწავლულნი კაცნი და სხუათა წერილთა და გუჯართაგან და რომელნიმე სხუათა ენათაგანცა გამოვიღეთ და ესრეთ შევთხზენით და აღვწერელთ“ (ე. თაყაიშვილი *Опис. Т. I, გვ. 10*), სიმართლეს შეიცავს: „სწავლულნი კაცნი“ ქცის გაგრძელების შედგენისთვის მართლაც გარჯილან.

როდესაც ისინი თავიანთ საქმეს შესდგომიან, ქცა მხოლოდ გიორგი ბრწყინვალემდე იყო მოყვანილი, „ჟამამდე ღვთივ გუირგუინოსნისა მეფისა

– 275 –

გიორგისამდე, ძისა დიდებულისა მეფისა დიმიტრისამდე, ეწერათ ცხოვრებანი ქართველთანი“-ო („ნაშრომი“ *Опис. 38*). ამიტომ მათს უმთავრესს მიზანს ქცის ამ ნაკლის შევსება შეადგენდა: საქართველოს მერმინდელ ისტორიის შეთხზვა.

მაგრამ ამ მთავარ მიზანს გარდა მათ სხვა კერძო მიზნებიცა ჰქონიათ დასახული. თვითოეული ამ მიზანთაგანი რასაკვირველია უმთავრეს მიზნის საუკეთესო მიღწევას უწყებდა ხელს. „სწავლულ კაცებს“ ამგვარ კერძო მიზნებადა ჰქონიათ: 1) საქართველოს რამდენსამე სამეფოდა და სამთავროდ დაყოფვის დროდსა და მიზეზისა და 2) ამ სამეფოებისა და სამთავროების ბატონ-პატრონთა შთამომავლობითი შტოვს გამორკვევა.

თვით ავტორები აღიარებენ, რომ საქართველოს დანაწილების მიზეზს მიაგნეს: „აღარა იცვლებოდა ერისთავნი და არცა თავადნი, ყოველნივე ხევსა და სანახებსა და თემთა და ადგილთა მკუიდრ ქმნილ იყუნენ და ვისცა მამულს მისცემდა მკვიდრად მიეცემოდა და ყოველნივე ძლიერ იყუნეს მთავარნი, ერისთავნი და თავადნი. ხოლო ამა აღექსანდრესა და კონსტანტინესა ჟამში განდგენ იმერელნი, ოდიშარნი და გურულნი და არღარა მორჩილებდა ათაბაგი და განდგა კახეთი“-ო („ნაშრომი“ 44). მაგრამ ამასთანავე ისინი გულახდილად აცხადებენ, რომ ამ მცირე მიზეზის გამორკვევა სავსებით ვერ შესძლეს: „ესე ვერა ვსცანით, თუ ბატონი იმერეთისა და კახეთისა რომლისა თესლისაგან არიან და ანუ ვითარ უპყრიესთ ქუეყანანი იგი. ხოლო იმერეთისა რომელთამე თქუეს, «ოდე სმამა აღექსანდრესი ბაგრატ მეფე ჩავიდა იმერეთს, მაშინ თვისნი მისნი დაეტევა და მიერთგან ძენი მისნი არიან.» ამა ბაგრატისა შემდგომად რაოდენნი მამანი გარდაიცვალნენ, არა უწყით...ხოლო კახეთისა მებატონეთა მამა იყო დავით და ამა დავითის მამა არა უწყით, თუ ვინ იყო“-ო („ნაშრომი“ 44 – 45).

მესამე კერძო მიზანს სამეფოებისა და სამთავროების სამზღვრების გამორკვევა შეადგენდა (ნაშრომი, 45 – 46).

ვახტანგის მიერ შეყრილი „სწავლულნი კაცნი“ თავიანთ შრომას ოთხ ნაწილად ანუ ხანად ჰყოფენ:

1) პირველი ხანა ეხება იმ დროს, როცა „ცხოვრებანი ქართველთანი არღარა წერებულიყო“ ანუ „ძისა მეფისა გიორგისა, მეფისა ბაგრატისა, ვიდრე მეფისა გიორგისა ძისა ბაგრატისამდე“-ო. ამ დროს განმავლობაში „ესე ამბავნი... გუჯართა და სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებისაგან გამოვიღეთ და აღვწერეთ“-ო („ნაშრომი“ 18).

2) მეორე ნაწილად უნდა ჩაითვალოს ცხოვრებანი „ბაგრატიის და ძისა მისისა კონსტანტინესი“. ეს თხზულებები „დაეწერათ და ვპოვეთ ძველთა წიგნთა შინა და ქვემოთ რიგსა მის[სა] ზედა დაგვიწერია“-ო (იქვე, 18).

– 276 –

3) მესამე ნაწილს შეადგენს ცხოვრებანი „მეფისა ალექსანდრესი და ძისა მისისა მეფისა კოსტანტინესი და შემდგომი... ვიდრე მეფისა როსტომისადმდე“. მთელი ეს ხანა „ძველთა კაცთა და სპარსთა¹⁾ ცხოვრებისა და ქორონიკონთა და გუჯართაგან აღგვიწერია“-ო (იქვე, 18).

4) მეოთხე ნაწილს შეადგენს ამბავი „მეფისა როსტომის აქათი“, რომელიც „თუით თვალითა მნახველთა და მისთა ომებთა შინა მყოფთა კაცთაგან აღგვიწერია“-ო (იქვე, 18).

„სწავლულთა კაცთა“ კრებას მაშასადამე მხოლოდ მეორე ნაწილისა ანუ ხანასთვისა ჰქონია „ცხოვრებანი ქართველთანი“, ქართული საისტორიო თხზულება.

საქართველოს ხანგრძლივი ცხოვრება XIV – XVII-ის დასასრულამდე აღუწერელი იყო და ეს დიდი და თვალსაჩინო ნაკლი მათ უნდა შეევესოთ. როგორ? – ამ შემთხვევაში „სწავლულნი კაცნი“ იმნაირსავე მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ, რა მდგომარეობაშიც იყო ფარსადან გორგიჯანიძე, როცა იგი თავის ზემოგანხილულს თხზულების წერას შეუდგა. შორეულ წარსულის ცხოვრების აღდგენა და დასურათება ძნელი საქმეა მეტადრე როცა მკვლევარს იმ დროინდელი საისტორიო თხზულებები არ მოეპოვება. სპარსეთში მყოფმა ფ. გორგიჯანიძემ, როგორც ვიცით, სპარსულ საისტორიო მწერლობას მიჰმართა და იქითგან ამოჰკრიფა ყველა ცნობები, რომელიც-კი საქართველოს ეხებოდა. ასეთს შრომაში საქართველოს ისტორიას რასაკვირველია ცალმხრივი, სპარსულ თვალთსაზრისა და ელფერის დაღი უნდა აჯდეს და აზის კიდევ.

ვახტანგის „სწავლულმა კაცებმა“, რომელნიც თავიანთ შრომას იმავე დროსვე სწერდენ, როდესაც ფ. გორგიჯანიძე, თავიანთ საქმეს უფრო ღრმად ჩაჰხედეს და თვით მიზნის განხორციელებასაც უფრო ფართო ნიადაგი მოუშადა. არც გასაკვირველია: ისინი საქართველოში მუშაობდნენ და მეფის მფარველობის ქვეშ ყველა წყაროებიც უხვად შეეძლოთ მოეხვეჭათ, გორგიჯანიძე კი სპარსეთში ცხოვრობდა და იმ დროს, საქართველოს მოშორებული, ავადმყოფი და გაჭირვებული 70 წლის მოხუცი იყო. რასაკვირველია მას არ შეეძლო ესარგებლნა ისტორიისათვის საჭირო ყველა მასალებით.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია, რომ „სწავლულთ კაცთ“ განუზრახავთ და შეუდგენიათ კიდევ მთელი, სრულიადი საქართველოს ისტორია და არა საქართველოს ერთ-ერთის კუთხის, ან ნაწილისა. საქართველოს ერთობის აზრი ძლიერი და ცხოველმყოფელი ყოფილა იმისდა მიუხედავად, რომ პოლიტიკური ცხოვრება დაწვრილმანებული და დაქსაქსული იყო.

ვახტანგის „სწავლულთა კაცთა“ წყაროები ორ უმთავრეს ჯგუფად უნდა დაიყოს: 1) ადგილობრივ, ქართულ და 2) უცხოელთა წყაროებად.

¹⁾ დედანში აქ „და“ ზის, რომელიც ან მეტი უნდა იყოს, ან არა და მის შემდგომ ეროვნების სახელი უნდა იყოს გამოშვებული, ან „სომეხთა“, ან ურუმთა.

პირველი ჯგუფი შეიძლება ორ დარგად გავყოთ: ა.) წერილობით წყაროებად, რომელიც შეიცავდა ორს საისტორიო თხზულებას, „ცხოვრებას“, და დაუმუშავებელს მასალებსა, „ქორონიკონებს“ და საბუთებს, „გუჯრებს“, – და ბ.) ზეპირ წყაროებად: „ძველთა კაცთა“, „თვთ თვალითა მნახველთა და ომებთა შინა მყოფთა კაცთა“ გარდმოცემად. ზეპირ წყაროებით „სწავლულნი კაცნი“ ისტორიის მხოლოდ უკანასკნელ ორ ხანას აღწერის დროს სარგებლობდნენ, განსაკუთრებით როსტომ მეფისა და „როსტომის აქათი“ ამბების მოთხრობის დროს.

უცხოელთა წყაროებად მხოლოდ საისტორიო თხზულებები „სპარსთა და სომეხთა ცხოვრებანი“ ჰქონიათ, განსაკუთრებით-კი სპარსულ საისტორიო მწერლობით უსარგებლნიათ. სპარსულ საბუთებისათვის ყურადღება არ მიუქცევიათ.

აქა-იქ თვით წყაროების შესახებ უფრო დანამდვილებით შეიძლება ცნობების შეკრება. მაგ. ერთს ალაგას ნათქვამია: „დაასრულა ლანგთემურ მოხრება ქართლისა და წარვიდა სხვათ ქუეყანისა დასაპყრობად და მრავალნი საქმენი დიდძალნი, რომლისა ცხოვრება მისი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა შინა სპარსთასა, ხოლო ჩვენ აღვსწერეთ ყოველივე მოსვლა მისი ქართლად და აოხრება ქართლისა“ („ნაშრომი“, 33). ამითა მტკიცდება, რომ ვახტანგის „სწავლულ კაცებს“ ხელთა ჰქონიათ ლანგთემურის ვრცელი სპარსული ცხოვრება. სწორედ ამ „ცხოვრებითგან“ ამოუკრებიან მათ ცნობები ლანგთემურის საქართველოში მრავალგზის ლაშქრობის და აოხრების შესახებ. ეტყობა ვერც „სწავლულ კაცებს“ მოუძებნით ამ ხანასთვის ქართული საისტორიო წყარო. მაისურაძისეულს ქ-ცის მიხედვით „სწავლულ კაცთა“ ნაწერში 18 – 34 გვ. მ. ჯანაშვილის გამოცემით („ნაშრომი“) სწორედ ამ ლანგთემურის ცხოვრებითგან ამოღებულს ცნობებს შეიცავს. როგორც ზემოთ თავის ადგილას აღნიშნული იყო, ლანგთემურის სპარსულ ისტორიითგან ქართულად ნათარგმნი ცნობები ფარსადან გორგიჯანიძესაცა აქვს შეტანილი. ამ ორ ნათარგმნი ცნობების შედარება ამტკიცებს, რომ ვახტანგის „სწავლულ კაცებს“ არამც თუ ფ. გორგიჯანიძის თარგმანით არ უსარგებლნიათ, არამედ თვით სპარსული დედანიც ორსავე შემთხვევაში მთარგმნელებს სხვა-და-სხვა ჰქონიათ, სხვა-და-სს-ხვა ავტორის ლანგთემურის ისტორიით უსარგებლნიათ. რაკი იეზიდის ისტორიას გარდა სხვა არც ერთი ლანგთემურის სპარსული ისტორია ჯერ დაბეჭდილი არ არის, ამიტომ ამ ორ ქართულ თარგმანის ღირსების გამორკვევა შეუძლებელია.

ლანგთემურის ლაშქრობის აღწერილობის დასაწერად ვახტანგის „სწავლულ კაცებს“, როგორც ისინი თითონ აცხადებენ, რაღაც სომხური საისტორიო წყაროც ჰქონიათ, „სომეხთა ცხოვრებისაგან გამოვიღეთ“-ო (ნაშრომი, 18). თუმცა სწორედ ამ ადგილას დედანს ერთი ფურცელი აკლია (იქ-

ვე, 19, შენ), მაგრამ მაინც შენახულა შემდეგი ამის დამამტკიცებელი ცნობა: ლანგთემურ „მოიწია სომხითად და მოაოხრა სომხითი და ტყუე ყო და ჭირი დიდი მოიწია მათ ზედა, რამეთუ ვრცლად ცხოვრება მათი ცხოვრებასა მათსა წერილ არს“-ო (იქვე, 19). მაშასადამე სომხითის შესახები მოკლე ცნობები „სომეხთა ცხოვრებითგან“ ამოუღიათ, სადაც ყველა ამბები დაწვრილებით ყოფილა მოთხრობილი. რა თხზულება იყო ის „სომეხთა ცხოვრება“, რომელიც „სწავლულ კაცებს“ ხელთ ჰქონიათ, ჯერ გამორკვეული არ არის.

ფ. გორგიჯანიძეს, როგორც ვიცით, ამ ხანას ისტორიისათვის სპარსულ წყაროს გარდა სხვა წყარო არა ჰქონია, ვახტანგის „სწავლულებს“-კი „სომეხთა ცხოვრება“-ც აულიათ წყაროდ და ამით მოთხრობას ცალმხრივი და ერთფეროვანი სპარსული ელფერი ცოტად მაინც მოაკლდებოდა.

„სწავლულ კაცებს“ თავიან შრომის მესამე ნაწილშიც რაღაც სპარსულ საისტორიო თხზულებით („სპარსთა ცხოვრება“) უსარგებლნიათ. ეს ნაწილი ალექსანდრეს მეფობით იწყება და ვიდრე როსტომამდის (ნაშრომი, 18), მაგრამ რა თხზულება იყო ეს თხზულება, იგივე ისკანდერ მუნშის ისტორია, თუ რაიმე სხვა წყარო, ამის გამორკვევა ეხლა არ შეიძლება იმიტომ, რომ ხელთნაწერს სწორედ ამ ნაწილში ბევრი აკლია. მხოლოდ ცხადია, რომ ამ სპარსელ ისტორიკოსის თხზულებას გარდა (თუ მუნშის თხზულებით მართლა უსარგებლიათ) მათ სხვა სპარსული წყაროც უნდა ჰქონოდათ. ეს იქითგანა სჩანს, რომ „სწავლული კაცები“ ამბობენ: „ცხოვრება მეფისა ალექსანდრესი და მის ძის ჟამისა ძველთა გუჯართა და სპარსთა ცხოვრებიდამე გადმოგვიწერია“-ო (ნაშრომი 36). ამ ხანასათვის მუნშის თხზულება რასაკვირველია ვერ გამოდგება და ამიტომ უეჭველია სხვა სპარსული შესაფერისი წყაროც უნდა ჰქონოდათ.

„სწავლულ კაცებს“ ბერძენთა და ოსმალთა ბრძოლის შესახებაც ჰქონიათ განსაკუთრებული წყარო, აი მაგ. რა არის იქ ნათქვამო „ქრისტეს აქეთ ჩუმე... განრისხნა ღმერთი ქრისტიანეთა ზედა და დაიპყრეს კოსტანტი- [ნო]პოლი ოსმალთა... და ცხოვრება მათი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა მათსა“ (ნაშრომი, 35). ამ ბუნდოვან წინადადებითგან მსოლოდ იმ დასკვნის გამოყვანა შეიძლება, რომ როცა ქცის „სწავლულ“ შემავსებელთ ამ ამბავისათვის წყაროდ თითქოს ოსმალური საისტორიო თხზულება უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ქცის პირველს გაგრძელებაში, სადაც იმავე ქალაქის ოსმალთა მიერ აღებაა მოთხრობილი, წყარო ოსმალური-კი არა, ბერძნულია დასახელებული: „რომლისა ამბავი ვრცლად წერილ არს ცხოვრებასა ბერძენთასა“-ო (დამატ. გვ. 896). პირველ ბუნდოვან წინადადებაშიაც „ცხოვრებასა მათსა“-ში ბერძენთა „ცხოვრება“ არის ნაგულისხმევი, თუ ოსმალთა, რაც უფრო უდგება წინადადების გრამატიკულს აგებულობას, ძნელი სათქმელია.

– 279 –

ის, „რაც იქმნა ჟამსა მას (უზუნ ასანისა), ანუ რა ქმნა შეფე ბაგრატ, რაცა იქმნა, ყოველივე ძველის ქართლის ცხოვრებიდამე ქვემორე დაგვიწერია“-ო (ნაშრომი 36), ამბობენ სწავლული კაცები და მართლაც ქვემოთ მოყვანილია განსაკუთრებული სათაურით და ცალკე თავად „ცხოვრება ბაგრატ მეფობისა“ (იქვე). იქაც, სადაც კონსტანტინე მეფეზეა ლაპარაკი, ნათქვამია: „ესე მეფე კონსტანტინე იყო ძე ბაგრატისი და იმეფა ამანაცა კეთილად, ვითარცა ცხოვრება მისი მოგვითხრობს“-ო (იქვე 41). ერთის სიტყვით, ისინი ამტკიცებენ, რომ მათ ქცის ძველს ხელთნაწერში მოთავსებული საისტორიო თხზულება „ცხოვრება ბაგრატ მეფისა და კოსტანტინესი“ ხელთა ჰქონდათ, – არა სჩანს მხოლოდ ერთ ნაწარმოებად, თუ ორად. რაკი ქცის ისეთი ხელნაწერი, სადაც ეს თხზულებანი ცალკე იყოს შეტანილი, ჯერ აღმოჩენილი არ არის, ამიტომ არც იმის თქმა შეიძლება, თუ როგორ ისარგებლეს, ან რა ცვლილება შეიტანეს მოთხრობაში. რაც შეეხება მათ ისტორიულს ღირსებას, ამაზე ზემოთ უკვე იყო ნათქვამი.

თავიანთ ნაწარმოების მესამე ნაწილის ერთ-ერთ წყაროდ „სწავლულნი“ მკვლევარნი „ქორონიკონთა“-ც ასახელებენ (ნაშრომი 18). ამ

სიტყვის მრავლობითად ხმარება გვიჩვენებს, რომ ამნაირი მასალა ერთი და ორი არა ჰქონიათ ხელთა. როგორც სხვა შემთხვევებში, ისე აქაც თვით წყაროების ნიშანდობლივი სახელი აღნიშნული არ არის და სახელდობრ რა „ქორონიკონები“ იყო, ამას ჯერ კიდევ ბეჯითი გამოძიება სჭირია. ამ საკითხის შესწავლას ის ამწელებს, რომ ხელნაწერს შუაგულში, რამდენსამე ალაგას და ბოლოშიაც ფურცლები აკლია. მაგრამ იმისდა მიხედვითაც, რაც შენახულია, ჩვენ შეგვიძლიან ზოგიერთ „ქორონიკონთა“ სახელები გამოვარკვიოთ. ერთ ალაგას მაგ. ნათქუამია: „მოკულა კოსტანტინე ქრისტეს აქათ ჩფდ და დაჯდა მე მისი დავით მეფედ და ამ ჟამში წარმოგზავნა ხონთქარმა სპასპეტი თვისი ლაშქრითა თუისითა უამრავითა საქართველოს ზედა ქრისტეს აქათ ჩფიდ და ააოხრეს სამცხე, ჩამოვიდეს იმერეთს და დაწვეს ქუთაისი და მივიდეს გელათსა და დაწვეს გელათი და აღიღეს ალაფი მრავალი.... (ნაშრომი 46). ამგვარივე ცნობა ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაშიც მოიპოვება (დამატ. გვ. 904 – 905) და ეგრედ წოდებულს პარიზის ქრონიკაში (გვ. 6 – 7). მაშასადამე ვახტანგის „სწავლულ კაცებსა“-ც ხელთა ჰქონიათ ის ქორონიკონი, რომლითაც სარგებლობდენ ქცის გადაკეთებული გაგრძელებისა და პარიზის ქრონიკის შემდგენელნი. ხოლო ზემოთ (იხ. გელათური ქორონიკონი) გამორკვეულია, რომ ზემომოყვანილი ცნობა ამოღებულია გელათურ ქორონიკონითგან, რომელიც ვახუშტის სიტყვით შეტანილი ყოფილა „იმერეთის ძველს გარეგებისა და სამართლის წიგნსა შინა გელათურსა“. აი ალბად ეს „გელათური ქორონიკონი“ არის ერთი იმ ქორონიკონთაგანი, რომელთა მიხედვითაც „სწავლულ კაცებს“ თავიანთი შრომა შეუდგენიათ.

– 280 –

ყურადღების ღირსია, რომ აქაც, როგორც ყველგან სხვაგასაც, მათ თარიღი ქორონიკონით-კი არა აქვსთ მოყვანილი, როგორც იქნებოდა რასაკვირველია თვით დედანში და ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებასა და პარიზის მატთანში არის, არამედ „ქრისტეს აქათი“ წელთაღრიცხვით და იქნებ გამოანგარიშების დროს მომხდარ შეცდომით აიხსნებოდეს ის თარიღების სხვაობა, რომელიც ეტყობა ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნამუშევარს.

მურჯანეთის ომის შესახებაც (ნაშრომი 51) ვახტანგის „სწავლულ კაცებს“ იმავე წყაროზე უნდა ჰქონოდათ დამყარებული მოთხრობა, რა წყაროებითაც სარგებლობდენ ქცის გადაკეთებულ გაგრძელებისა (დამატ. გვ. 99) და პარიზის მატთანის შემდგენელნი (გვ. 9).

კახეთის ისტორიისათვის (ნაშრომი 47 – 50) „სწავლულ კაცებს“ გამოუყენებიათ ერთი კახეთში, იქნებ ალავერდს, აღწერილი წყარო, რომელიც ხელთა ჰქონია აგრეთვე ქცის გადაკეთებულ გაგრძელების შემდგენელისა (დამატ. გვ. 905 – 912).

დასასრულ „სწავლულ კაცთა“ წერილობით წყაროებად მათივე სიტყვით სხვა-და-სხვა საბუთებიცა ჰქონიათ, „გუჯართა... გან გამოვიღეთ და აღვწერეთ“-ო, „გუჯართაგან აღგვიწერია“-ო (ნაშრომი 18). ამგვარ მასალით მათ თავიანთ ნაწარმოების მეორესა და მესამე ნაწილში უსარგებლნიათ (იქვე). ყველა ადგილის აღნიშვნა, სადაც-კი მოთხრობა გუჯრებზეა დამყარებული, არ შეიძლება იმიტომ, რომ გუჯრებითგან როგორც ეტყობა მხოლოდ მოკლე ცნობებია ამოღებული და სიტყვა-სიტყვით არ არის ამოწერილი, მაგრამ რომ მათ ქცის გაგრძელების შედგენის დროს მართლაც გუჯრებით უსარგებლნიათ, ეს ალექსანდრე მეფეთ მეფის მოღვაწეობის დახასიათებითაცა მტკიცდება: უეჭველია, მაგ. რომ ის მოკლე ცნობაც, თუ რა საშუალებითა და

ღონისძიებით მოახერხა მეფე ალექსანდრემ მონღოლთა ბატონობის დროს განადგურებულის საქართველოს განახლება და მირეგ-მორეგვილი ციხე-ეკლესიების აღდგენა (ნაშრომი, 35), ალექსანდრე მეფეთ მეფის გუჯრებითგან არის ამოღებული (შეად. ქკში II, 247 – 9 და აქვე, ქცის გადაკეთებული გაგრძელება). თვით გუჯრებთან შედარება ამტკიცებს მხოლოდ, რომ „სწავლულ კაცებს“ საბუთების შინაარსი სასურველის ზედმიწევნით და სავსებით ვერ გადმოუციათ.

„სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილ ქცის გაგრძელების მეოთხე და უკანასკნელი ნაწილი, „მეფის როსტომის აქათი“ ხანის შემცველი, დამყარებულია, როგორც ვიცით, თანამედროვეთა ზეპირ გადმოცემაზე: „თუით თვალით მნახველთა და მისთა ომებთა (sic) შინა მყოფთა კაცთაგან აღგვიწერია“–ო (ნაშრომი, 18). მაშასადამე მეცნიერ ისტორიკოსებს დავიწყებული არა ჰქონიათ, რომ საისტორიო სიმართლის დასაცავად საჭირო იყო ზეპირი მოამბე მართოდენ თანამედროვე-კი არა ყოფილიყო, არამედ „თვთ

– 281 –

მხილველი“-ც და რასაკვირველია „თანადამხვდარი“-ც. ეს მეთოდოლოგიური მოთხოვნილება, რომელიც თავის დროზე მკაფიოდ უკვე გიორგი მთაწმიდელმა გამოსთქვა, მათ აუსრულებიათ. მაგრამ სამაგიეროდ მათ კიდევ ერთი დიდმნიშვნელოვანი მეთოდოლოგიური მოთხოვნილება დავიწყებით, ის რომელიც აგრეთვე გიორგი მთაწმიდელის დაწესებულია და თანამედროვეთა და თვით მხილველთა სულიერ ღირსებას ეხება. ალბად ამ გარემოებისათვის მათ ყურადღება არ მიუქცევიათ და იქნებ ამიტომ არა აქვთ აღნიშნული, იყვნენ თუ არა მათი მოამბენი „კაცნი სარწმუნონი“, „რომელნი იგი უცხო იყვნეს ყოვლითურთ ტყუვილისაგან“? სამწუხაროდ „სწავლულ კაცთა“ ნამუშავარის სწორედ ეს უკანასკნელი, თანამედროვეთა ზეპირ ცნობებზე დამყარებული, ნაწილი უფრო მეტად არის დაზიანებული და ბევრი აკლია და ამის გამო ამ ნაწილში მოთავსებულთ ცნობების ღირსება-ნაკლულევიანების ეხლა ჯერ არ შეიძლება გამორკვევა.

საზოგადოდ-კი მთელ მრომას რომ თვალი გადავაავლოთ, „სწავლულ“ ავტორების სასახელოდ უნდა ვსთქვათ, რომ მათ, როგორც ეტყობა, უმთავრესი საისტორიო თხზულებები, საქართველოს წარსულის დამსურათებელნი, როგორც ადგილობრივი, ისე სპარსული, სომხური და ბერძნულიც, შეუკრებიან, ამასთანავე უსარგებლნით ქორონიკონებითაც. ორსავე შემთხვევაში მომავალ მკვლევართ უვალი გზა გაუკაფეს და თითქმის მთელი მასალა შეუგროვეს. ამ მხრივ მერმინდელმა მეცნიერებმა თვალსაჩინო და ახალი წყარო კვლევის საგანისათვის ბევრი არაფერი შეჰმატეს.

„სწავლულ კაცებს“ გუჯრებით შედარებით ნაკლებად უსარგებლიათ, მაგრამ ამ მხრივაც მერმინდელ ისტორიკოსებს მათ პირველი მაგალითი უჩვენეს, თუმცა ქართულ საისტორიო მწერლობაში საბუთებითგან ამოღებულ ცნობებით სარგებლობდა ახალი ხილი არ იყო და უკვე გიორგი მთაწმიდელი უხვად სარგებლობდა ამგვარ მასალებით, მონღოლთა დროინდელ ქამთააღმწერელსაც თხზულების წერის დროს სიგელ-გუჯრებიც ხელთა ჰქონია, მაგრამ არც ერთი ზემოაღნიშნულ ისტორიკოსთაგანი იმნაირ მდგომარეობაში არა ყოფილა, რა მდგომარეობაშიც იყვნენ ვახტანგ მეფის მიერ შეგროვილი „სწავლულნი“. იმათ საბუთები სჭირდებოდათ თითო-ოროლა საკითხის, ხშირად შედარებით მეორე-ხარისხოვან საკითხის გამოსარკვევად, უმთავრეს ამბებისათვის-კი ცნობები ბლომად მოეპოვებოდათ, ამათ-კი ხშირად, როგორც

მაგალითად ალექსანდრე მეფეთ მეფის შესახებ, გუჯრებს გარდა სხვა არავითარი მასალები და ცნობები არა ჰქონდათ. გუჯრები იყო მათი ერთადერთი წყარო და ამ გუჯრების საშუალებით უნდა აღედგინათ ზოგიერთ მეფეთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ისტორია. ეს-კი რასაკვირველია ეხლაც მეტად ძნელი და რთული საქმეა, თანამედროვე დახელოვნებულ მეცნიერ ისტორიკოსისათვისაც-კი, მაშინ ხომ რა თქმა უნდა უფრო ძნელი უნდა

– 282 –

ყოფილიყო. ამასთანავე მაშინ ეს სრულებით უცნობი და ახალი საშუალება და მეთოდი იყო და „სწავლულ კაცთა“ ღვაწლად ამ მეთოდის შემოღება უნდა ჩაითვალოს.

ხოლო „სწავლულ კაცთა“ დიდს ნაკლს ის შეადგენს, რომ არსად, ერთს შემთხვევის გარდა, მათ თავიანთ წყაროების სახელები აღნიშნული არა აქვთ და მარტო შესავალში საზოგადო, ბუნდოვანს ცნობებს აძლევენ მკითხველს ამის შესახებ. მხოლოდ განსაკუთრებულ გამოკვლევის შემდგომ შეუძლიან მეცნიერს მიაგნოს მათს უმთავრესს წყაროებს.

ისტორიის მეცნიერული უექველობისათვის რასაკვირველია მარტო წყაროებს-კი არ აქვს მნიშვნელობა, არამედ იმ მეთოდსაც, რომლის საშუალებითაც მკვლევარი ამ წყაროებითგან თავისთვის გამოსადეგარ ცნობებსა ჰკრებს. საჭიროა უაღრესი სიფრთხილე და წყაროებისა და თვითეულ ცნობის მკაცრი კრიტიკული განხილვა რომ ისტორიულს ნაწარმოებს საექვო ღირსების მასალა არ შეეპაროს. ამგვარი სიფრთხილე და კრიტიკული განსჯა განსაკუთრებით იქ არის აუცილებელი, სადაც მკვლევრს, როგორც მაგ. ქცის გაგრძელების შემდგენელ „სწავლულებს“, ბევრი სხვა-და-სხვა დარგისა, ღირსებისა და დროის საისტორიო წყაროები აქვს ხელთა.

როგორც წინასიტყვაობითგან სჩანს, მეთოლოგიური მოთხოვნილება არც მათა ჰქონიათ მივიწყებული, არც მათ უსარგებლნიათ განურჩევლად ყველა იმ მასალებით, რომელიც მათ მოეპოვებოდათ, არამედ „რაოდენი საექველო იყო, უხმარვყავით, ხოლო მართალი აღგვიწერია“-ო (ნაშრომი, 18). მაშასადამე სანამ იმ მოთხოვნილების წერას შესდგომიან, რომელიც ეხლა მ. ჯანაშვილის ქცის ხელთნაწერშია შენახული, მათ თავდაპირველად ცნობების უექველ-საექველობის გამორკვევისათვის მიუქცევიათ ყურადღება და უმუშავნიათ. მაშასადამე ისინი სხვა-და-სხვა წყაროებითგან ამონაწერების ერთმანეთზე გადაბმითა და დაკავშირებით-კი არ დაკმაყოფილებულან და უბრალო კომპილიატორები-კი არ ყოფილან, არამედ „სწავლული“ მკვლევარნი, რომელნიც შეძლებისდა გვარად პირნათლად ასრულებენ თავიანთ მოვალეობას.

სამწუხაროდ ქცის გაგრძელების შემდგენელთა ეს მეთოლოგიური, კრიტიკული მუშაობა უჩინარი დარჩა და ჩვენთვის ეხლა თითქმის ცარიელი სიტყვის ფასი აქვს იმიტომ, რომ არსად ნათქვამი არა აქვთ, თუ რა საზომით ხელმძღვანელობდენ და რა საშუალებით ახერხებდენ, რომ ამა თუ იმ „საექველად“ აღიარებდენ ხოლმე და „უხმარ ჰყოფდენ. ხოლო ვინ არ იცის, რომ გამოუცდელმა მკვლევარმა შეიძლება კარგი წყაროებიც ვერ გამოიყენოს და უხამს საშუალებით უფრო გააფუჭოს: „უხმარად“ და „საექველად“ სცნოს ის, რაც ნამდვილს სიმართლეს შეიცავს, მართლაც „უხმარი“ და „საექველი“-კი მაღალ-ხარისხოვან ჭეშმარიტებად აღიაროს და ამგვარის ღირსების ამბებით აავსოს თავისი შრომა.

– 283 –

ჩვენ სახელოვან მეცნიერ ისტორიკოსის ვახუშტის მერმინდელმა მკაცრმა კრიტიკამ დაამტკიცა, რომ „სწავლულ კაცებს“ მრავალჯერ დაჰმართვიათ ასეთი საქმე და „საეჭველი“ და „უხმარი“ შეჰპარვიათ. მაინცდამაინც უსამართლობა იქმნებოდა დაგვევიწყა, რომ მათ მხოლოდ კრიტიკულ განხილვისა და დაფასების შემდგომ ჰსურდათ ესარგებლათ შეგროვილ წყაროების ცნობებით, რომ მათაც იგრძნეს, თუ რაოდენ საჭიროა წყაროების კრიტიკული განხილვა, მათი საეჭველ-უეჭველობის გამორკვევა და თითონაც შეძლებისდა გვარად განახორციელეს კიდეც. რასაკვირველია ეხლა „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილ ქცის გაგრძელებას მხოლოდ იმ მხრივა აქვს მნიშვნელობა, რამდენადაც ქცის გაგრძელების შედგენის ისტორიას გვისურათებს, მის წყაროების გამორკვევას და იმ დროინდელი საისტორიო მეთოდების შესწავლას გვიადვილებს. რაკი ეს ქცის გაგრძელება უკანასკნელს ნაწილს გარდა არა-თანამედროვეთაგან შედგენილი თხზულებაა, ამიტომ ჩვენი მიზანი იმაში მდგომარეობს რომ თვით ის წყაროები ვიპოვოთ, რომელნიც „სწავლულ კაცებს“ ხელთ ჰქონიათ და პირდაპირ მათ კვლევა-ძიებას შეეუდგეთ. გაგრძელების მეოთხე, თვთმხილველ და თანადამხვდარ თანამედროვეთა ამბებისდა მიხედვით შედგენილს ნაწილს-კი, სრულად რომ ყოფილიყო შენახული, რასაკვირველია ჩვენთვის ეხლაც იქმნებოდა მნიშვნელობა.

ბატონიშვილი ვახუშტი.

ბატონიშვილი ვახუშტი ერთ უდიდებულეს ქართველ მეცნიერ ისტორიკოსი იყო, სწორუპოვარი მკვლევარი და ამწერი საქართველოს მიწა-წყლისა. სახელოვან ვახტანგ VI შვილი, ერთს დროს, მაგ. 1721 წ. მეწინავე დროშის, საბარათიანოს, თრიალეთის, ტაშირის, სომხითისა და ყაიყულის სარდარი, ხოლო 1722 წ., როდესაც მისი მამა საბრძოლველად მომზადებული ჯარითურთ ყაზახში იდგა და პეტრე დიდს უცდიდა, სამეფოს მმართველი და გამგებელი, მაინც განთქმულია და დაუქცნობელ ღვაწლთა მომხვეჭელთა სახელმწიფო ასპარეზზე-კი არა, არამედ მეცნიერების მაღალ სფეროში, განსაკუთრებით ვითარცა ისტორიკოსი და სამშობლო ქვეყნის აღმწერი.

თავის შესანიშნავ თხზულების დაწერის თარიღი თვით ვახუშტს აქვს აღნიშნული „მკითხველთათჳს სიტყვა“-ში. სწორედ ამ „სიტყვის“ ბოლოში ნათქვამია: „სრული იქმნა შრომა ესე ქრისტეს-აქეთსა ქორონიკონსა წლისასა 1745, ქართულსა 433, ოქტომბერსა 20, მეფის შვილის ვახუშტის მიერ სამეუფოსა ქალაქსა მოსკოვს, პრესნას“ (ვახუშტი

საქართველოს ისტორია, დ. ბაქრაძის გამ.¹⁾ გვ. VII). ამგვარად ვახუშტს თავისი ისტორია 1745 წელს დაუმთავრებია. ამისდა მიხედვით ადვილი გამოსარკვევია ისიც, თუ როდის უნდა დაეწყო მას თავისი შრომა: მას „ზედა ვიშრომეთ კნინდა წელნი სამნი“-ო, მოგვითხრობს იგი (იქვე, VI). მაშასადამე ვახუშტს მუშაობა 1742 წ. დაუწყვია და 1745 წ. დაუსრულებია. მაგრამ მისი შრომა იმდენად დიდია და მრავალმხრივი, რომ შეუძლებელია მართლ ამ სამის წლის განმავლობაში მოესწრო მისი შემუშავება და დაწერა. ამიტომ, უეჭველია, თავისი თხზულებისათვის მასალეები და საბუთე-

ბი დიდის ხნითგან მოყოლებული უნდა ეგროვებინა, იქმნებ როდესაც ჯერ კიდევ საქართველოში იყო. თვით წყაროების ღირსება-საკლულებანება წინდაწინვე გათვალისწინებული ექმნებოდა და ის სამი წელიწადი, რომელიც ჩვენს ისტორიკოსსა აქვს დასახელებული მის სამეცნიერო კვლევა-ძიების მხოლოდ უკანასკნელ ხანას ეკუთვნის როდესაც იგი უკვე თავის ნამუშავევის აღწერას შეუდგა.

ვახუშტი ამბობს, რომ „მატიანე“ საზოგადოდ „განიყოფების ორად: საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ. საეკლესიო არს წმიდათა ცხოვრება და ქმნულებანი მათნი, ხოლო სამოქალაქო – [ცხოვრება და] ქმნულება არს სოფელსათა (sic) შინა დიდთა და მცირეთანი“ (სქს ისტორია ბაქ. გვ. I).

თავის მხრივ ისტორია, ანუ, როგორც ვახუშტი ამბობს, „მატიანე განიყოფების ოთხ ნაწილად: ადგილის აღწერად, ნათესავთა მეტყველებად, წლის მრიცხველებად და მოქმედების აღწერად“-ო (იქვე, I).

რამდენადაც საისტორიო თხზულებებითგანა სჩანს, ქართულს საისტორიო მწერლობაში ვახუშტამდე არავის არ ჩამოუგდია „მატიანეთა“ შემადგენელ ნაწილებზე საუბარი და ამგვარი დანაწილებაც პირველი მაგალითია. თვით მატიანე რომ შეიძლებოდა შინაარსისდა მიხედვით, ან საეკლესიო ყოფილიყო, ან სამოქალაქო, ეს რასაკვირველია ჩვენს ძველს მწერლობაში წინადაც კარგად იცოდნენ. ამასთანავე ეფრემ მცირეს ჩამოთვლილი აქვს საისტორიო ნაწარმოების სხვა-და-სხვა დარგიც. მაგრამ რომ თვით საისტორიო თხზულებათა შემადგენელ ნაწილებზე ჰქონდეს საუბარი, ამის მაგალითს მხოლოდ ვახუშტი გვაძლევს.

მაშასადამე სრული და უნაკლულო საისტორიო თხზულება ვახუშტის აზრით შეიცავს ან უნდა შეიცავდეს: „ადგილის აღწერას, ანუ გეოგრაფიულს მიმოხილვას, „ნათესავთ-მეტყველება“-ს, ანუ ჩამომავლობისა და ნათესაობის შესახებ ცნობებს, ეგრედ წოდებულს გენეალოგიას, „წლის მრიცხველება“-ს, ანუ ქრონოლოგიურს ცნობებს, დასასრულ თვით „მოქმედების აღწერა“-საც, ანუ საკუთრივ ამბავის მოთხრობას.

---

¹⁾ ქვემოთ დ. ბაქრაძის გამოცემული საქ. ისტორია ასე აღნიშნული იქმნება: ბაქ.

ვახუშტი სამართლიანად ამტკიცებს, რომ „ჩვენ ქართველთა მატიანე შეიპყრობს სამსა ამას ნაწილსა მატიანისასა, არამედ წლისმრიცხველობასა და ნათესავთ-მეტყველებასა მცირედ, ხოლო მოქმედების აღწერასა განაგრცვლებს“-ო, ამასთანავე „ეკლესიის მატიანეს შეამოკლებს და სამოქალაქოს მოგვითხრობს შესხმით და ვრცლად ადგილით-ადგილად და ოდესმე შემოკლებით“-ო (იქვე I). მაშასადამე ქართულ საისტორიო მწერლობაში, ვახუშტის ცნობით, სრულებით არა ყოფილა „ადგილის-აღწერა“, გეოგრაფიული თხზულებები, ხოლო ქრონოლოგიურისა და გენეალოგიურის ცნობებითაც მეტად ნაკლულებანი ყოფილა. სრული ჭეშმარიტებაა: მართლაც ქართული საისტორიო თხზულებები რომ თარიღებითა და ნათესაობა-ჩამომავლობის შესახები ცნობებით უხვად ყოფილიყოს შემკული, იშვიათი შემთხვევა არის. ამ მხრივ მხოლოდ სუმბატ დავითის ძის ნაწარმოები, მესხურ დავითნის მატიანე და კიდევ ორიოდე მაგვარივე მატიანე შეიცავს საკმაო ცნობებს „წლის-მრიცხველობასა და ნათესავთ-მეტყველებას“ შესახებ. სხვა თხზულებებში მხოლოდ თითო-ოროლა თარიღია ხოლმე დასახელებული.

ვახუშტი კარგადა გრძნობდა, რომ ისტორიისათვის მარტო თვით ამბე-

ბის ჭეშმარიტების გამორკვევა და დამტკიცება-კი არა კმაროდა, არამედ აუცილებლად საჭირო იყო თვითოეული ისტორიული მოვლენა ქრონოლოგიურადაც განსაზღვრული ყოფილიყო. სახელოვანი მეცნიერი ბატონიშვილი აკი იმიტომაც გარჯილა, რომ ქართულ საისტორიო მწერლობის ეს ძირითადი ნაკლულევა-ნებანი შეევესო, „შრომა ჩვენი ამისთვის არს, ვინადგან ორნი ნაწილნი იგი გამოუჩენელ არიან, რათა გამოვაცხადოთ“-ო (იქვე, I).

ქართულ საისტორიო მწერლობის ძირითად ნაკლის, – საისტორიო გეოგრაფიის უქონლობის, – შესავსებად ვახუშტმა შეადგინა თავისი დიდი შრომა, რომელიც საქართველოს სრულს საგეოგრაფიო აღწერილობას შეიცავს. ვახუშტი გრძნობდა, რომ „ჯერ იყო სამჭირნოდ რათა აქვდეს გეოგრაფიის აღწერასაცა დადება, – რომელ არს ქვეყნის მხაზველობა“-ო (იქვე, II). ხოლო რაკი ამასთანავე წინად საქართველოს რუკებს „ხაზვიდნენ მცირედ და არა ჯეროვნად“, მან სრულებით შეასწორა და ისევ ხელახლად დახატა „ქარტა ანუ რუკანი საქართველოსა ანუ ივერისანი“ (იქვე II).

ვახუშტის საქართველოს გეოგრაფიული აღწერილობა ვრცლად და შინაარსიანად არის შედგენილი. თავის შრომაში მას მარტო გეოგრაფიული ცნობები-კი არა აქვს მოყვანილი, არამედ ყველა ისტორიულ ნაშთებსაც იხსენიებს: ციხე-ქალაქებს, ეკლესიებს, მონასტრებს, სასახლეებს, ხიდებს, რუებს და არხებს, ან ვისი აგებულია, ან როდის, ვინ გადააკეთა ან დაანგრია, საითგან იწყობა და სად მიდის რუ-არხები, ან ვისი გამოღებულია და როდის. ამას გარდა საქართველოს თვითოეული კუთხის მოსახლეობის და მეურნეობა-მრეწველობის ხასიათია დასურათებული, ტანისამოსისა და ზნე-ჩვეულებათა

– 286 –

სხვაობაც არის ხოლმე ყოველთვის აღნიშნული. ვრცელ კუთხებრივ აღწერას გარდა ვახუშტს შესავალში მოკლე საზოგადო ცნობები აქვს მოთავსებული საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში განთქმულ ხილულობაზე, ყვავილებზე, მწვანაილეულებასა და ბოსტნეულობაზე, შინაურ და გარეულ პირუტყვებსა და ფრინველებზე, თევზებზე, მწერებზე, მთა-გორებსა, მდინარეებზე და დასასრულ თვით მცხოვრებთა დამახასიათებელ თვისებების შესახებ.

ვრცელი კუთხებრივი საგეოგრაფიო აღწერილობა თემობათა, მდინარეებისა და ჯეობათა მიხედვით არის დალაგებული. მაგრამ თვით აღწერილობა ერთნაირად ვრცელი და შინაარსიანი არ არის. იმ დროს როდესაც ქართლი იმდენად ვრცლად არის განხილული, რომ თითქმის არც ერთი მცირეოდენად შესანიშნავი სოფელი და ნასოფლარიც-კი უყურადღებოდ დატოვებული არ არის, კახეთიც, თუმცა ქართლზე ნაკლებად, მაინც საკმაოდ ვრცლად არის აღწერილი, – დასავლეთ საქართველომსა და მთელ მესხეთის შესახებ ვახუშტს გაცილებით ნაკლები ცნობები მოეპოვება და თვით აღწერილობაც შედარებით მოკლეა და ისე ზედმიწევნით არ არის შედგენილი. ამასთანავე ამ ნაწილში სახელოვანს ქართველს მეცნიერს აქა-იქ შეცდომებიც მოეპოვება, მეტადრე მესხეთის აღწერილობაში (ამის დამატკიცებელი ცნობები იხ. მაგ. ე. თაყაიშვილის თხზულებაში „Материалы по Археологии Кавказа, собр. экспед. Ими. Моск. Арх. Общ. № XII, 10, 57, 58 – 59 და 69). თუ ვახუშტის გეოგრაფიულს თხზულებას გულდასმით გადავიკითხავთ და ჩავაკვირდებით, მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ქართლი და კახეთი მას თავის თვალთ ნანახი ჰქონია და ისედაც ალბად ბევრი წყაროები მოეპოვებოდა, როგორც მაგ. ხალხის აღწერის დავთრები, დასავლეთი საქართველო-კი პირადად ისე შესწავლილი არ ექმნებოდა და გან-

საკუთრებით მესხეთი ხომ აღზად თვალთაც არ ენახებოდა, არც სხვა მასა-
ლები, მაგ. ხალხის აღწერის დავთრები, ექმნებოდა მას დასავლეთ საქართვე-
ლოდსა და მესხეთის შესახებ. ხოლო თვით აღწერილობითგანა სჩანს, რომ
საქართველოს ამ ნაწილების გეოგრაფია მას განსაკუთრებით საისტო-
რიო წყაროებისდა მიხედვით შეუდგენია: ქვითგან ამოუკრებია ყველა
ცნობები, რომელიც-კი საქართველოს გეოგრაფიისათვის გამოდგებოდა.
აღმოსავლეთ საქართველოსათვის-კი საისტორიო თხზულებებითგან ამოკ-
რებილ ცნობებს გარდა სხვა წყაროებიც მოეპოვებოდა და პირად და-
თვალიერებითა და ნახვითაც საჭირო ცნობები შეკრებილი ჰქონია.

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ის გარემოება, რომ ვახუშტმა
თავისი გეოგრაფია საქართველოს საისტორიო წყაროების შესწავლაზე
დაამყარა და ამ გზით თავის შრომას მკვიდრი სამეცნიერო საფუძველი
მისცა. ჩვენ ეხლა მხოლოდ იმ მხრივ ვიმყოფებით უკეთეს მდგომარეობაში,
რომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხისათვის, მაგ. მესხეთისათვის, მეტი და

– 287 –

უკეთესი ცნობებიც მოგვეპოვება, ამასთანავე მთელ კავკასიისათვის დაწვრილე-
ბით შედგენილი ხუთ ვერსტიანი რუკაც არსებობს.

ვახუშტის შრომა საისტორიო წყაროების ეგოდენ საფუძვლიან შესწავ-
ლისა და იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრებისა და მდგომარეობის
ღრმა დაკვირვების ნაყოფია, რომ შემდეგშიაც იგი მუდამ უკვდავების შა-
რავანდედით იქმნება მოსილი და არას დროს მნიშვნელობა არ დაეკარ-
გება.

ვახუშტის საისტორიო შრომა ორ ნაწილისაგან შესდგება: პირვე-
ლი ნაწილი ქვის დამუშავება და შევსებაა, მეორე ნაწილი-კი საქართველოს
ისტორიის იმავე ხანას ეხება, რომლის ისტორია მეფე ვახტანგ VI მიერ შეყ-
რილ სწავლულ კაცებმა შეადგინეს.

ისტორიის პირველს ნაწილში რაკი ვახუშტის აზრით ქვაში „მოქმე-
დების აღწერა“ ვითომც მეტად ვრცელი იყო (საქ. ისტ. ბაქ. I), მან „განვრცე-
ლებული“ შეამოკლა, რომ მოთხრობა „მკითხველთა არა საწყინოდ და
ადრე საცნობელ იყოს“-ო (იქვე I – II).

ვახუშტის უმთავრესი საზრუნავი მაინც თარიღების გამორკვევა იყო,
„ქორონიკონნი არიან იშვით“ (იქვე II) და შევსება არის საჭიროო. დაკვირ-
ვებით დარწმუნებულა, რომ ქვა“-ში რაც-კი თარიღებია „ნოედამ მირიანი-
სამდე... მოიპოვებინან, უმეტეს მოწმობენ რომაულსა“ წელთ-აღრიცხვასა, ხო-
ლო მირიანიდამ ბაგრატოვანამდე ბერძულსა და მას. ქვეითნი თამარ მეფისამდე
არის ხუთასიანი, რომელსა ჩვენ ვუწოდებთ ქართულსა... ხოლო თამა-
რიდგან ბრწყინვალის გიორგისამდე კვალად უჩინო“-აო (იქვე II).

მაგრამ ამ მატიანეს მრავალი თარიღი აკლდა და სწორედ მათი „წარ-
მოჩენა“ იყო ძნელი საქმე. საყურადღებოა, თუ რა გზით, ანუ რა მეთოდით
ახერხებს ჩვენი სახელოვანი მეცნიერი ისტორიკოსი ამ „წარმოჩენა“-ს. ზო-
გიერთს შემთხვევაში ვახუშტს ქრონოლოგიური ცნობები სხვა წყაროე-
ბითგან ამოუღია, მაგ. ან დაბადებითგან, „ნოედამ ნებროთის გამეფებამდე სა-
ჩინო არს დაბადებისგანა“-ო, ან არა და „კერპთა თაყვანის-ცემა და მოსეს
ზღვას გამოსვლა დაბადებისაგანვე“-ო (იქვე II)), ან სხვა-და-სხვა მატიანეებით-
გან, მაგ. „ხოლო ნებროთმან რაოდენი წელი იმეფა და მოკვდა, იხილვების
სხვათა მატიანეთაგან, რომელნი მოწმობენ ჩვენთა მატიანეთა და სხვანი
სპარსთა მეფეთა და ნაბუქოდონოსორისა და ალექსანდრე მაკედონელისათა ვპო-

ვით“-ო (იქვე II), „ჩვენ ვპოვეთ ბრწყინვალე გიორგისა და ძის ძისა მისისა ბაგრატის ქორონიკონი ძველთა ქორონიკონებთა (sic) შინა“-ო (იქვე V).

მაგრამ იშვიათი შემთხვევაა, რომ ისტორიკოსს შესძლებოდა პირდაპირ ამოელო სხვა წყაროებიდან თარიღები. უფრო ხშირად გამოანგარიშება იყო საჭირო და ვახუშტიც სწორედ ასე მოქცეულა და ქართველ მეფეთა-დროინდელ უცხოელ ხელმწიფეთა, ან უცხოეთის ისტორიის შესა-

- 288 -

ნიშნავ ამბების თარიღებისდა მიხედვით, ანუ როგორც იგი ამბობს „მოწმობითა“ (იქვე: II, IV) და „შემოწმებით“ (იქვე III) არკვევდა. მაგ. ვახუშტი ამბობს: „ვინადგან ალექსანდრეს მოსვლა ქართლსა შინა მოვიპოვეთ, ამით ადვილ გვექმნა გამეფება ფარნავაზ პირველისა მეფისა, ვინადგან მოსვლასა ალექსანდრესსა, რაოდენის წლისა იყო და რაოდენისა გამეფდა და რაოდენ წელ იმეფა მუნვე წერილ არს“-ო (იქვე II). „ადერკის მეფობა იქმნა პირველსა წელსა ქრისტეს შობისასა და მეფობაცა მისი ცხად არს, არამედ მას ქვეითნი მეფენი მირიანისამდე კეისართა, სპარსთა და სომეხთა მეფეთავე მოწმობითა დავსხენით“-ო (იქვე II). „კვალად ბაკურ მეფი-დამ გვარამ კუროპალატისამდე საჩინო არს კეისრის მავრიკისაგან და სპარსთ მეფის ურმუზისა და ძისა მისისა ხოსროსაგანა“-ო (იქვე IV). ამ საშუალებას სწავრონიზემის ანუ თანამედროვეობის მეთოდს ემახიან და თარიღების გამოკვლევის დროს მეცნიერებაში ეხლაც ხშირად მიჰმართავენ ხოლმე. ხოლო ქართულ საისტორიო მწერლობაში ეს მეთოდი პირველად ვახუშტმა შემოიღო.

ზოგჯერ ვახუშტს ხელთა ჰქონდა ხოლმე უკვე მიღებული, მაგრამ შემცდარი თარიღი, ან არადა თვით მატთანეს თარიღები, მაგრამ არეული. ამიტომ ამგვარ თარიღების განხილუ-ა იყო საჭირო, რომ გამოჩვენებულიყო, რომელი მათგანია სწორე. ამისთანა შემთხვევაშიც ჩვენი სახელოვანი მეცნიერი დიდის დაკვირვებით და გონებამახვილობით არკვევდა ხოლმე კვლევის საგანს. მაგ. „ნინოს მიცვალების ქორონიკონი არა არს ურთიერთის მოწმობილი... რამეთუ უკეთუმცა ქრისტეს-აქეთი ქორონიკონი ჯვარცმიდამ იყო 338, ჯერ-იყო დასაბამიდგან 5844 და უკეთუ დასაბამიდგან იყო 5838, ჯერ-იყო ქრისტეს-აქეთი ჯვარცმიდამ 330, – არამედ არცაღა ჟამსა მას კოსტანტინე სცოცხლობდა, არამედ შეცდომილ არს მწერალთაგან“-ო (იქვე III). ვახუშტის აზრით თარიღების ამგვარი „არა ურთიერთის მოწმობილობა“, ანუ შეუთანხმებლობა გადამწერთა შეცდომებისაგან უნდა წარმომდგარიყო. რაკი მატთანეს ქორონიკონი შემცდარი გამოდგა, იგი ეცადა საკუთარს გამოანგარიშებით აღედგინა დამახინჯებული თარიღი: „ჩვენ ვინადგან ვპოვეთ მირიანის მოქცევისა იგი დღე აღმოჩენითა მით, ამას ზედა აღვრიცხეთ მოსვლა ნინოსა მცხეთას, რომელ დაჰყო წელი 14, ამისგან სამი წელი უწინარეს მოქცევისა იყო მცხეთას ქალაქსა შინა, რომლისაგან დაშთების 11 წელიწადი. ეს მირიანის მოქცევის წელს დავადევით, რომელი იქმნების ქრისტეს [აქეთ]ი ჩვენ მიერ ღწერილი... და სხვანი მირიანის მეფობის წელნი მითვე რიცხვეულ ეყვენით და აღვწერენით“-ო (იქვე, III).

ვახუშტის აზრით შემცდარი იყო თამარის გამეფების თარიღიც, „თამარის გამეფების ქორონიკონი არა არს შეთქმული, რამეთუ წერილ არს დასაბამიდგან იყო 6686, ქრისტეს აქეთი 1156. ხოლო უკეთუ დასაბამიდ-

- 289 -

განი იგი იყო, ჯერ-იყო რათა ქრისტეს-[აქეთ]ი ყოფილმცა იყო 1178 და თუმცა ქრისტეს-აქეთი 1156 იყო, დასაბამიდანი იყო ყოფად 6664, – ესრედ არა ჭემმარიტებს“-ო, სამართლიანად მსჯელობს ვახუშტი. ამიტომ მას სხვა საშუალებისათვის მიუძღრთავს: „ჩვენ ალექსი ანგარისა და ფრანგთაგან კონსტანტინეპოლის აღების ქორონიკონი ვპოვეთ, ამის მისზეითი და მის-ქვეითი მუნვე წერილის წლის რიცხვეულებით ვყვენით“-ო (იქვე V).

ქართულ წყაროების გაბატონებულ ქრონოლოგიურ ცნობებისა და თარიღების შესწორება გაცილებით უფრო რთული საქმე იყო, მაგრამ აუცილებლად საჭირო. ვახუშტი ამტკიცებს: „ვარზა-ბაქარ (sic) მცირე თეოდოსის ჟამსა არა ყოფილ არს, რამეთუ ვარზა-ბაქარ დიდის თეოდოსის ჟამსა იყო და ძე მისი მურვანოს მცირე თეოდოსის ჟამსა იყო“-ო, „უკეთუმცა ესრედ არა იყოს, წელნი, მირიანიდამ მეორეს ფარსმანამდე წერილნი, არა მისწვდების და არცა ვახტანგ ლეონ კეისრის ჟამსა იქმნების. ესრედ უსწორო არს, ხოლო ესე განასწორებს და რიგიან ჰყოფს რიცხვსა წელთასა მოწმობითა“-ო (იქვე IV).

საზოგადოდ ვახუშტი თარიღებს ერთმანერთსა და უცხოელ ისტორიკოსთას ადარებს და ამისდა მიხედვით მათ „შეთანასწორება“-ზე (იქვე IV) ზრუნავდა, რომ ქართული ქრონოლოგია „სწორ-რიცხული“ (იქვე VI) და „რიგიანი“ ყოფილიყო. ამიტომაც არის, რომ იგი ამტკიცებს: ქ-ცის ცნობა, „რამეთუ ვახტანგისამდე მირიანიდამ გარდახდნენო წელნი 157, ესე არა მდე არს სიკვდილამდე ვახტანგისა და ამაზედ შევასწორეთ“-ო (იქვე IV). იმიტომ, რომ თუ ეს თარიღი „გარდაცვალებამდე არა იყოს, ყოველნი სხვანი უსწორო იქმნებიან და არცა იგი 200 წელი მეორის ფარსმანისამდე სწორე იქმნების, ვინადგან ვახტანგის შემდგომთა მეფეთა მეფობის წელნი წერილ არიან, არამედ ჩვენის რიცხვით. რათა ჭემმარიტი იყოს 200 წელი მირიანიდამ ვახტანგის გარდაცვალებამდე, იგინივე არიან – 157; ესრედ ჭემმარიტ სხვათა მემატინათა მოწმობითა და მუნ წერილთა რიცხვითა და მეფენიცა ამას ზედა გავასწორენით კეისართა და სპარსთა მეფეთა შეთანასწორებითა ვახტანგისამდე“-ო.

დასასრულ, ვახუშტი ცდილა გამოერკვია ისეთი თარიღების წელიწადები, როდესაც ქართულ საისტორიო თხზულებებში აღნიშნული იყო მხოლოდ თვე, რიცხვი დღისა და თვით დღის სახელი, წელიწადი-კი დასახელებული არ იყო. აი, მაგ. როგორის ხერხითა აქვს მას მირიანის მოქცევის წელიწადი გამორკვეული: „ვინადგან წერილ არს მისთვის დღე მოქცევისა 20 ივლისის დღე შაბათი, ესე ვპოვეთ, რომელი არს ერთი – ქრისტესით 306, ქართული 58, მეორე – ქრისტესით 317, ქართული 69 და მესამე – 324, ქართული 76“ (იქვე II). ამგვარად 20 ივლისი შაბათს დღეს სამს წელიწადსა ყოფილა მხოლოდ. მაგრამ რომელ-ერთს მათგანში უნდა მომხდარიყო მირიანის მოქცევა და ვახუშტიც ამ საკითხის გამორკვევას შეუდგა.

– 290 –

„პირველი იგი (306 წ. ქ. შ.) არა არს იგი დღე მოქცევისა“-ო, სამართლიანად მსჯელობს ისტორიკოსი, „რამეთუ კონსტანტინე დიდი ჯერეთ არა იყო მოქცეული ქრისტეს მიმართ“-ო (იქვე II), ხოლო ცნობილია, რომ ქართლის მოქცევის დროს კონსტანტინე ქრისტიანე იყო. „კვალად მესამეცა (324 წ. ქ. შ.) არა არს, რამეთუ ერთი წლის შემდგომად იყო პირველი კრება ნიკეას, არამედ ნიკეის კრებისაგან უწინარეს იყო მოქცევა მირიანისა, ვითარცა ვიხილავთ ცხოვრებასა შინა საჩინოდ“-აო (იქვე III). რჩებოდა მსოლოდ მეორე

თარიღი, 317 წ. ქ. შ. და ვახუშტის სიტყვით სწორედ „მეორე იგი ჭემ-მარიტებს ამისთვის, რამეთუ კონსტანტინეს ხუთისა წლისა წინარე დაეპყრა რომი და სრულიადი მეფობა და ქრისტიანეცა ქმნილ იყო, ვინადგან მირიან რომისავე მეფობასა შინა მიუვლინა მთხოველი ეპისკოპოზისა და მღვდლისა რამეთუ არა დაწყებული იყო ბიზანტია აღსაშენებლად, ვითარცა ვიხილავთ წერილებთა (sic) შინა ჩვენთა და მას ჟამსა სცოცხლებდა სილვესტროსიცა რომელმან მოავლინა დიაკონი თვისი“-ო (იქვე III), დასძენს ვახუშტი.

ამგვარისავე გამოანგარიშების საშუალებით ცდილობს ვახუშტი გამოარკვიოს დავით აღმაშენებლის მეფობის წლები და მისი გარდაცვალების ქრონიკონი: „დავით აღმაშენებლისაცა წერილ არს“-ო, ამბობს იგი, „16 წლისა მეფე იქმნა და 36 წელი იმეფა, რომელი იქმნების 52; გარნა მუნვე წერილ არს:16 წლისა გამეფდა და 58 წლისა მოკვდა; ამ რიცხვით იქმნების მეფობისა მისისა წელი 41 და ჩვენცა აღვსწერეთ, ვინადგან სხვათა მეფეთა ქრონიკონნი ამას უმეტეს მოწმობენ და სიკვდილის დღე შაბათი იანვარი 24 ეს ქრონიკონი იქმნების, რომელი დავსდევით“-ო (იქვე V).

იგივე მეთოდი აქვს ნახმარი ვახუშტს დიმიტრი თავდადებულის სიკვდილის თარიღის გამოსარკვევად: „დიმიტრი თავდადებულისა დაღათუ არა წერილ არს წელი, არამედ წერილ არს თთვის რიცხვი და დღე შაბათი, მესამე მარხვისა; ამით ვპოვეთ წელიცა იგი, რომელი ყოფილ არს ქრისტეს-აქეთი 1289, ქართული 409, ხოლო მეორე ქრისტეს-აქეთი 1300, ქართული 420 და თვინიერ ამის არა არს სხვა“-ო (იქვე V); რაკი პირველი ქრონიკონი დანარჩენ მეფეთა თარიღებს უდგებაო, „ამისთვის იგივე პირველი გვეჭეშმარიტა და დავსდევით, ხოლო მეორე ესე ფრიად შეამჭირვებს მათ მეფეთა წელსა და არა სწორ-რიცხულ ჰყოფსო (იქვე VI), დასძენს მეცნიერი ისტორიკოსი.

ეს ქრონოლოგიური მეთოდი, რომელსაც შეიძლება საკალენდრო მეთოდი ეწოდოს, რასაკვირველია სხვებზე უფრო რთული მეთოდია და განსაკუთრებული სამათემატიკო ცოდნა-გამოანგარიშებაა საჭირო, რომ მკვლევარმა გამოიყენოს. ამ მეთოდით ეხლაც ხელმძღვანელობენ ხოლმე

- 291 -

ხოლო ქართულს საისტორიო მწერლობაში ეს მეთოდიც პირველად ვახუშტმა შემოიტანა!).

მამასადამე თავის ისტორიის პირველს ნაწილში ვახუშტი უმთავრეს ყურადღებას ქრონოლოგიის გამორკვევას აქცევდა. თვით შინაარსში მისივე სიტყვით მხოლოდ ის ცვლილება შეუტანია, რომ „მოქმედების აღწერა“, რომელიც „ქცა“-ში „გავრცელებული“ იყო, შეუმოკლებია, „რათა მკითხველთა არა საწყინოდ“ ყოფილიყო ქართული მატიანეს წაკითხვა და თხზულების შინაარსი „ადრე საცნობელი იყოს“ (იქვე I – II). ამ შემოკლების დროს, აქცევდა თუ არა იგი ყურადღებას მატიანეთა მოთხრობის ჭეშმარიტებას, სწორედ იქ ამოკლებდა თუ არა, სადაც ზღაპრული ელფერი ადევს, ერთი სიტყვით კრიტიკული მეთოდით ხელმძღვანელობდა თუ არა, ამას ჯერ კიდევ გამორკვევა სჭირია. ყურადღების ღირსია მხოლოდ, რომ თვით ვახუშტი ამაზე არაფერს ამბობს და ეს გარემოება ცოტა არ იყოს ამტკიცებს, რომ მეცნიერს ბატონიშვილს მოთხრობის უეჭველობისათვის ალბად განსაკუთრებული ყურადღება არ მიუქცევია.

ვახუშტის შრომის მეორე ნაწილი არის ამასთანავე მისი თხზულების საუკეთესო ნაწილიც. იგიც იმავე მიზანს ემსახურებოდა, რა

მიზნითაც ვახტანგ მეფემ „სწავლულნი კაცნი“ შეკრიბა, – საქართველოს ისტორიის გამორკვევა და აღწერა გიორგი ბრწყინვალის შემდგომ დროითგან მოყოლებული. მან კარგად იცოდა, რომ ამავე საგანზე უკვე არსებობდა განსაკუთრებული თხზულება, რომელიც დაწერილი იყო „სახელითა ლევანის ძისა მეფისა ვახტანგისათი“, მაგრამ მეცნიერი ბატონიშვილი ნათლად ჰხედავდა მის მრავალგვარს ნაკლულევანებას. ჩვენ „ვიხილეთ ესე-ოდენი წინააღმდეგნი და უსწორებლობანი“-ო (დ. ჩუბინაშვილის გამოც. ქცა II, გვ. 10, ზ. ჭიჭინაძის გამ. გვ. 15²). სწავლულ კაცთა მიერ შედგენილი ქცის გაგრძელება იმდენად მდარე ღირსებისა იყო, რომ ვახუშტი ამტკიცებს, იქნებ საფუძლიანადაც, ვითომც ეს გაგრძელება „თუმცა ბრძანებითა მისითა არის“-ო, მაგრამ „მას (მეფე ვახტანგს) თვით არღარა განუხილავს ვითარება მისი“-ო (იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4).

ვახუშტს ამ ნაწარმოების „ვითარება“ კარგადა ჰქონდა შესწავლილი, იცოდა შისი „უსწორებლობანი“ და ამის გამო გადასწყვიტა, რომ უკეთესი

---

¹) სჯნქრონიზმების ან თანამედროვეობისა და განსაკუთრებით საკალენდარო მეთოდების ხმარების დროს დიდი სიფრთხილეა საჭირო, ამასთანავე შენახული ცნობებიც გადამწერთაგან დამახინჯებული არ უნდა იყოს, თორემ ერთმა მცირედმა შეცდომამ მკვლევარი შეიძლება დიდს შეცდომაში შეიყვანოს. ვახუშტის მაგალითიც ნათლად ამტკიცებს ამ გარემოებას, მასაც ამის გამო შეცდომები მოსვლია (იხ. მაგ. ვახუშტის საქ. ისტორია ბაქ. გვ. 186, 197 შენ. I, 215 – 216 შენ. I).

²) შემდეგში დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა აღნიშნული იქმნება „ჩუბ“, ზ. ჭიჭინაძის „ჭიჭ“.

იყო ამავე საგანზე ახალი შრომა დაწერილიყო, ვიდრე „სწავლულ კაცთა“ მიერ ჩადენილი მრავალი შეცდომანი გასწორებულიყო. აი „ჩვენი შრომა ესე ამისთვის იყო“-ო (იქვე ჩუბ. 10, ჭიჭ. 15), ამბობს ვახუშტი. მას მაშასადამე სდომებია, რომ ქართველს მკითხველს თვალწინ თავის სამშობლოს წარსულის უტყუარი სურათი წარმოსდგენოდა.

არც ვახუშტი უარჰყოფს, რომ, როგორც „სწავლული კაცები“ აცხადებდენ „ბრწყინვალეს მეფის გიორგის ცხოვრება და ქვეითთა მეფეთა არღარა მოიპოვების“ (იქვე ჩუბ. I, ჭიჭ. 3). იგი ამბობს: „საგონებელ არს, რამე თუ ყოფილ არს ცხოვრება მისიცა და სხვათ მეფეთაცა... გარნა იყო და წარწყმდა“-ო (იქვე). მეცნიერი ბატონიშვილიც იმათსავით ფიქრობს, რომ იმდროინდელ ისტორიისათვის განსაკუთრებული კვლევა-ძიება არის საჭირო, „ამისთვის საჭირო იქმნა მას-ქვეითთა მეფეთა აღწერათა წარმოჩინებანი“-ო (იქვე).

მაგრამ როგორ და რა გზით? „თუმცა ვიხილავთ გუჯართა, სიგელთა და საეკლესიოებთა (sic) წიგნთა შინა ქორონიკონებთა მათთა, რომელი აღუწერიათ ბრწყინვალის გიორგიდამ ვიდრე ჩვენამდე ყოველთა მეფეთა და მთავართა და სხვასა“, მაშინ „ვიუწყებთ ხსოვნა-მოთხრობათა და მცირედთა ცხოვრებათა მათთა წარწერითაცა“-ო (იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4). მაშასადამე აქაც იგივე გზაა ნაჩვენები და იმგვარივე წყაროებია დასახელებული, – სიგელ-გუჯრები და სხვა-და-სხვა წიგნებში გაფანტული ქორონიკონები, – რა გზასაც დაადგნენ და რანაირ წყაროებსაც მიჰმართეს უკვე ვახტანგის „სწავლულმა კაცებმა“.

მასალების შეგროვებას უნდა მოჰყოლოდა თავდაპირველად სხვა-და-სხვა წყაროების ცნობების ერთმანერთთან შედარება და მათი ღირსება-ნაკლულევანების გამორკვევა: „განრჩევა საჭიროდ არს და უხმს შრომა დიდი“-ო

(იქვე ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4), ამბობს ვახუშტი და სწორედ წყაროების ამ „განრჩევას“, ანუ ისტორიულს კრიტიკას აქცევს ჩვენი მეცნიერი მკვლევარი უმთავრესს ყურადღებას. აკი იმიტომაც არის, რომ თავის საისტორიო თხზულება მან სწორედ ცნობათა „განრჩევით“ დაიწყო: „ამის განრჩევისათვის წარმოვსთქვათ ბრწყინვალე გიორგიდამ ვიდრე ჩვენამდე“-ო (იქვე).

მასასადამე ქცის მეორე ნაწილის განხილვისა და შევსების დროს ვახუშტს უმთავრესი ყურადღება ისტორიულ კრიტიკისათვის მიუქცევია. ისტორიული კრიტიკის საფუძვლად მას განსაკუთრებით ქრონოლოგიური და გენეალოგიური მეთოდები აურჩევია. იგი არკვევს თარიღების სისწორესა და სინამდვილეს, რამდენად უდგება და ეთანხმება ერთმანერთს. „იხილე, ვითარ წინა-აღმდგომ არიან ურთ-ერთთ, რამეთუ იტყვის ნათესავობასა შინა ბაგრატის ძისა გიორგისამდე «გარდახდენ რუსუდანიდამ წელნი რკდ (124)» და რუსუდანის მეფობას იტყვის მუნვე ქს ჩსპგ (1283). ამას რომ რკდ (124) დავადვათ, იქმნების ჩუზ (1407) წელი, რომელი გარ-

– 293 –

დასცილდების ალექსანდრეს სიკუდილს ჩტუგ (1393) და გიორგის მეფობას ჩტუე (1395), ქრ. პგ (83). ამით ამათნი ზეთინი მეფენი ტყუვილნი არიან“-ო, ამბობს ვახუშტი (ჩუბ. 2 – 3, ჭიჭ. 5). ამასთანავე „უკეთუ რკდ (124) წელი რუსუდანის სიკუდილს დავადვათ, იქმნების ქს ჩტდა (1361) ქრ. მთ (49); ეს მისწუდების დავითის მეფობის წელს ჩტნე (1355), ქრ. მზ (43), კვალად გარდასცილდების ექუსი წელი და კვალად რუსუდანის მეფობის ქორონიკონიდამ დავითის გამეფებამდე დაშთების ოზ (72) წელი და მეფენი არიან ხუთნი. ეს რომ გაუყოთ, მიხუდების თითოს ი~დ (14) წელნი და ესე დაუჯერებელ არს ძეთა სხმად, რამეთუ არიან ძენი ერთი ერთისა“ (იქვე ჩუბ. 2 – 3, ჭიჭ. 5).

ამნაირადვე მსჯელობს სახელოვანი ისტორიკოსი, როცა იგი არკვევს, რამდენად ჭეშმარიტი და ისტორიულად სწორეა მეფეთა ჩამომავლობით შტო და მათზე მოთხრობილი ამბები. ვახუშტი უარჰყოფს მათს სიმართლეს და აი რაგვარის საბუთებით: „ბრწყინვალეს მეფის გიორგისაგან ვიდრე სვიმონ მეფისამდე არიან წელნი სკლ (228) და მეფენი იგ (13), რომელსა არა სარწმუნებელ არს შობად ძეთა გონიერისაგან, ვინადგან თვთოთა ამათ მეფეთა მიხუდების წელნი იე (15), რომელნი ერთი მეორეს ძენი არიან; კვალად უკეთუ ჭეშმარიტობს, რად არა იტყვის ქმნულებასა მათთა, არამედ იტყვის: «ჰმეფა და მოკუდა» და სხუასა არღარა რასა; კვალად არცა მოწმობს ქორონიკონთა და რომელსა მოწმობს უსწორონი და წინა-აღმდგომნი არიან ერთიმეორისა, ვითარცა ვიხილეთ და ამისთვის არა ჭეშმარიტ და, რომელნი აღვწერეთ ჩვენ, უკეთუ არა ესრეთ იყოს, არცა ჭეშმარიტ იქმნებიან გუჯარნი, სიგელნი და ქორონიკონნი და ამისთვის უმჯობეს არს რწმენად ესევე ვიდრეღა წართქმისა უმოწმოსა, ვითარცა მუნ არცა ერთისა მოწმობისა მომხსენე არს“-ო (იქვე ჩუბ. 6, 9 – 10).

ამ შემთხვევაში მასასადამე ვახუშტი რთულის მეთოდოლოგიურის მსჯელობით ცდილობს დაამტკიცოს ვახუშტის სწავლულ კაცთა აღწერილ ცნობების შეცდომა. ქრონოლოგიურ მოსაზრებას გარდა, რომ თითო-თითო მეფეს, „რომელნი ერთი-მეორეს ძენი არიან“, „მიხუდების“ მსოლოდ 15 - 15 წელიწადი, და „არა სარწმუნებელ არს შობად ძეთა გონიერისაგან“, შეუძლებელია ჭკვათამყოფელმა იფიქროს ამ ხნისას შვილები ჰყოლოდეთო, ამ საბუთს

გარდა მოყვანილი აქვს სხვა მოსაზრებანიც: მომთხრობელნი მეტად სიტყვადვირობენ, თვითოეულ მეფეზე ერთსა და იმასვე გაიძახიან „ჰმეფა და მოკუდა“-ო და მათს მოღვაწეობაზე-კი სდუმან, ალბად იმიტომ, რომ არც იციან რამე, თორემ მათ რომ ცნობები ჰქონდეთ უეჭველი მოიყვანდნო. ამასთანავე თითქმის არც ერთი წყარო, არც სიგელ-გუჯრები, არც ქორონიკონები დასახელებული არ არის, „არც ერთისა მოწმობისა მომხსენე არს“-ო. ხოლო იმ

– 294 –

იშვიათს შემთხვევაში, როცა „ქცი“-ს გაგრძელება „მოწმობს ქორონიკონთა“, წყაროები „უსწორონი და წინააღმდეგომნი არიან ერთი-მეორისა“-ო.

ამ მსჯელობითგანა სჩანს, რომ იმ საისტორიო თხზულების „ქეშმარიტებისა“-თვის, რომელიც დიდის ხნის წარსულს ეხებოდა, და მერმინდელ მემატთანეს მიერ იყო დაწერილიო, ვახუშტის აზრით საჭირო იყო, რომ ავტორს თავისი მოთხრობა იმდროინდელ საბუთებზე დაემყარებინა, „უმოწმო“-კი არა ყოფილოყო, არამედ ესარგებლნა, დაემოწმებინა სიგელ-გუჯრები, ქორონიკონები და სხვა მატთანენი, რომელიც იმ ხანის ისტორიას ეხებოდენ. ამასთანავე საჭირო იყო, რომ ავტორს თავისი წყაროები დაესახელებინა, „მოწმობისა მომხსენე“ ყოფილიყო, „გუჯართა მოწმობა“ (იქვე ჩუბ. 6, ჭიჭ. 10) თავთავის ადგილას მოეყვანა. ვახუშტმა იცის ამას გარდა, რომ ისტორიკოსს თავის თხზულებისათვის უნდა შეეკრიბა ისეთი წყაროები, რომელნიც „უსწორონი“ არ იყვნენ, ყოველ შემთხვევაში მას უმთავრესი ყურადღება იმისთვის უნდა მიექცია, „წინააღმდეგომნი არიან ერთი-მეორისა“ მის წყაროების ცნობები, თუ არა, და თუ წინააღმდეგნი არიან, რომელი ცნობაა სწორე. როდესაც ავტორი ზემოაღნიშნულ პირობებს არ ასრულებდა, მაშინ მკითხველს უფლება ჰქონდა მოთხრობა „ამისთვის არა ქეშმარიტად“ ეცნა და უარეყო.

ვახუშტის დროს საქართველო ისე დაქუცმაცებული იყო, რომ უცოდინარი ადამიანი ვერც-კი წარმოიდგენდა მის წინანდელს ერთიანობასა და მთლიანობას. აკი ვახუშტმაც საჭიროდა სცნო დაემტკიცებინა, რომ წინად საქართველოში ერთიანობა არსებობდა. ერთიანობა ჩვენს დაუვიწყარს ისტორიკოსს წარმოდგენილი აქვს ერთ-მეფობის სახით. „ერთ-მეფობასა წარმოაჩინებს აწცა სამნი ხილულნი ესენი“ (იქვე, ჩუბ. 1, ჭიჭ. 3) გარემოებანიო: „პირველი, უკეთუ ჰკითხო ვისმე ქართველსა (sic), ანუ იმერელსა, მესხსა, ჰერ-კახსა, «რა რჯული ხარ», წამს მოგიგებს «ქართველი». მეორედ, არს მათ ყოველთა წიგნი და ენა ერთი იგივე ფარნაოზ პირველისა მეფისაგან ქმნული, - და ჰკითხოს მათ წინ-თქმულთა კაცთა: «რა ენა და წიგნი უწყი», მოგიგებს მყის - «ქართული», რამეთუ არა იტყვის არცა სჯულსა, ენასა და წიგნსა იმერთასა, ანუ მესხთა და ჰერ-კახთასა, არამედ ქართულსა. მესამე, არა-სადამე ვიხილავთ დიდთა შენებულთა და ეკლესია-მონასტერთა ანუ ხატთა და ჯუართა ძვირფასთა, რომელთა ზედა იყო სხუათა მეფეთა სახელნი თვინიერ – «ჩვენ მეფემან საქართველოსამან ანუ ქართლისა და აფხაზეთისამან» – რომელნი ზედაწერილ არიან ქუათა, ხატთა და ჯუართა ზედა“. (იქვე ჩუბ. 1, ჭიჭ. 3 – 4).

ქართველთ უწინდელ ერთ-მეფობის დამამტკიცებელი საბუთები ვახუშტს ისე აქვს თავმოყრილი, რომ უფრო ქართველთა ეროვნული ერთობა მტკიცდება, ვიდრე პოლიტიკური მთლიანობა და თვით ავტორსაც ვგონებ ეს ორი საკითხი

– 295 –

ცოტა არ იყოს ერთადა აქვს ნაგულისხმევი, თუმცა მას საზოგადოდ ცნებათა აღრევაც ეძინება. ერთ-მეფობის დამამტკიცებლად მას მიაჩნდა ქართველთა საერთო ენა, რჯული და ანბანი-მწერლობა, მაგრამ ეს განსაკუთრებით ქართველთა ეროვნულ ერთიანობას ამტკიცებს, თუმცა თვითონ ვახუშტს, როგორც ეტყობა, საერთო ენაცა, რჯულიცა და მეტადრე „წიგნი“-ანბანიც ერთმეფობის შედეგად მიაჩნდა: მას ეგონა, რომ ეს იმიტომ მოხდა „ვინადგან იყო ყოველი ივერია ქართლისა მეფისა ქვეშე პყრობასა“-ო (იქვე ჩუბ. 1, ჭიჭ. 3¹).

მაინცდამაინც ვახუშტი დარწმუნებული იყო, რომ ყველა ქართველ ტომებს საერთო ენა და მწერლობა აქვთ, მათ შორის „იმერელთა“ სახელით ნაგულისხმევი არიან მეგრელებიც. ამ მხრივ ყურადღების ღირსია ის მსჯელობა, რომელიც ვახუშტს გამოთქმული აქვს ენის შესახებ თავის საქართველოს გეოგრაფიაში. იმერლების შესახებ სახელოვანი ისტორიკოსი ამბობს, რომ ისინი სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართველთა თანა აღმსარებელნი, არამედ უცვციტესად მოუბარნი“-ო (გეოგრაფია ბროსეს გამ. 342, ჯანაშვილის გამ. 259²). ამგვარად იგი არავითარს სხვაობას არ ამჩნევდა მათს თქმაში, ცვციტად მოუბრობას გარდა. მეგრელებზე იქ ნათქვამია: „ენით არიან დიდნი და წარჩინებულნი ქართულის ენითა, არამედ აქუსთ თვისი ენა, გარნა წამხდარი ქართულივე, ვითარცა ღმერთი ღორო[ნთ]ი, ჩემი – ჩემი, და აქუსთ წიგნი ქართულივე და არა სხვა“-ო (იქვე ბროს. 404, ჯან. 309). მაშასადამე მეგრული ვახუშტს იმავ ქართულ ენად, მხოლოდ „წამხდარ“ ქართულად მიაჩნდა.

თუშეზე ნათქვამია, რომ ისინი „სარწმუნოებითა და ენითა არიან ქართულითა... ხოლო, რომელნი არიან მკარეთა ქისტთა და ღლიღვთა, უწყიან ენანი უფროს მათნი, ბანა ფარსმანის კევისანი სარწმუნოებით და ენით შერეულნი არიან“-ო (იქვე. ბროს. 328, ჯან. 172). ამგვარად თუშურს საზოგადოდ ვახუშტი ქართულ ენადა სთვლიდა და მხოლოდ ერთ ხეობაში ატყობდა იგი ენაში არსებითს განსხვავებას, რომლის მიზეზად მას უცხო მეზობელთ ენებთან აღრევა მიაჩნდა. როგორც სჩანს, მათს ენას იმდენად შეუცვლია თავისი გარეგანი ელფერი და თვით სიტყვათა საუნჯეც, რომ ვახუშტი მათს ენას „შერეულ ენა“-და სთვლიდა.

სვანების შესახებ იმავ თხზულებაში სწერია: „ენა თვისი აქუსთ საკუთარი, განა უწყიან ქართულიცა“-ო (იქვე ბროს. 412, ჯან. 316) და ეს

¹) ქვემოთ ასე იქმნება შემოკლებული: „ბროს“, „ჯან“.

²) ყურადღების ღირსია, რომ ვახუშტი ქართულის მაგიერ „ქართველს“ ამბობს და ამ უკანასკნელ სიტყვას საზოგადო ეროვნულ-შემკრებელობითს მნიშვნელობას-კი არ ანიჭებდა, არამედ კერძო-ტომობრივს.

წინადადება ამტკიცებს, რომ ვახუშტმა არა იცოდა რა სვანურ-ქართულის მონათესავეობისა.

აფხაზებსაც, ვახუშტის სიტყვით, „ენა საკუთარი თვისი აქუსთ, არამედ უწყიან წარჩინებულთა ქართული“ (იქვე, ბროს. 408, ჯან. 314).

გასაოცარია, რომ ვახუშტი თვით ქართული ენის წარმოშობის შესახებ იმეორებს ლეონტი მროველის ბავშურს აზრს, ვითომც თავდაპირველად „იყო ენა სომხური საქართველოსა შინა“ (ს~ქს ის~ტრა, ბაქ. 35) და ხაზართა, სპარსთა, თურქთა და ებრაელთა ენების შერევისაგან წარმომდგარიყოს ახალი

ენა ქართული (იქვე 35).

თავის გეოგრაფიულ შრომის ბოლოს ვახუშტს საგანგებოდ აღნიშნული აქვს, რომ თუმცა საქართველოში მცხოვრებ ზოგიერთ ტომებს თავისი „საკუთარი“ ენა აქვთ, მაგრამ ყველა მათთვის ქართული სამწერლობო, ერთად-ერთი ყველასათვის საერთო ენა არის. იგი ამბობს: „რაოდენნი ქვეყანანი ანუ ადგილნი დავსწერენით.. საქართველოსანი, გარნა თუ აქვთ ზოგთა ენა სხვა, თვსნი საკუთარნი არამედ წიგნი არცა ერთსა რომელსამე აქუს თვნიერ ქართულისა წიგნისა საკუთრად“-ო (გგ~რვა ბროს. 420, ჯან. გამ. 324).

ვახტანგის სწავლულ კაცებსავით ვახუშტსაც ჰსურდა გამოერკვია, თუ როდის და რა მიზეზის გამო მოხდა გაერთიანებულ, სრულიად საქართველოს განხეთქილება და დაყოფა 3 სამეფოდ და რამდენადმე სამთავროდ. ამასთანავე მასაც უნდოდა გაეგო ამ მეფეთა და მთავართა ნამდვილი შთამომავლობა. სრულიად საქართველოს სამეფოს დანაწილება ვახუშტის აზრით „შურითა ურთიერთთა და გარეშეთა მტერთაგან იქმნა განყოფილება“-ო (ჩუბ. 2, ჭიჭ. 4). მაშასადამე განთქმული ისტორიკოსი მიზეზად ერთის მხრით მმართველ წრეების ხასიათის პირადს ნაკლს, „შურსა“ და შეუთანხმებლობასა სთვლიდა, მეორეს მხრით გარეშე მტრების პოლიტიკასა და გავლენას.

„იმერთა მეფეთა-თვს“-ო, ამბობს ვახუშტი... მოვსწვდით ყოფად ნარინ დავითის ჩამომავლობად“-ო (ჩუბ. 9, ჭიჭ. 13). ამის საბუთად მას ის მოსაზრება მოჰყავს, „რამეთუ ნარინ-დავით მეფის ძენი კოსტანტინე და მიქელ ცხადად წერილი არს ცსოვრებასა შინა ჩვენსა“ (იქვე), ქართლის ცხოვრებაში არიან მოხსენებულნიო. „ხოლო ძისა მიქელ მეფისასა იტყვის ქორონიკონი: «მიქელ მეფის ძემ», და არა მეფემან ბაგრატ, «ყვარყვარეს ასული შეირთო ცოლად ქს. ჩტნწ, ქრ. მვ»... „გარნა ეს მიქელ მეფის ძე ბარატ გიორგისა, დავითისა და დიდის ბაგრატის ჟამებთა (sic) იყო და ამ მეფეთა ერთ-მთავრობით მეფობა ყოვლისა ივერიისა ცხადად საჩინო არს, ვინადგან არცა მეფედ სწერს ბაგრატს“-ო (იქვე ჩუბ. 9, ჭიჭ. 13 – 14). აი რა

– 297 –

მოსაზრებით, „ამის გამო და წინახსენებულთა მეფეთა სხვაობით მოვსწვდით ყოფად ნარინ დავითის ჩამომავლობად“-ო (იქვე).

იმ საკითხს, თუ რა დროითგან მოხდა საქართველოს განყოფა, ჩვენი დიდებული ისტორიკოსი შემდეგის საბუთების საშუალებით არკვევს: „ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველს გარიგების სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა“ და იქ მემატთანე „ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე ძის ალექსანდესა სწერს: «ეს მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს» და შემდგომად გიორგისა – «ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთა მეფე მოკუდა». აქ ქვეყნით სახელ-ჰდებს ვითარცა «ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს», «კახთ მეფე ლევან მოკუდა», ხოლო იქ უქვეყნოდ: «მეფე დიდი ბაგრატ მიიცვალა», «ალექსანდრე მიიცვალა». ამით მუნ აჩენს ერთ-მეფობასა და აქ გაყრას, გონიერმა თვთ განიხილოს, ვინადგან იმერეთს არს აღწერილი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშ კვალად ერთ-მეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“-ო, დასძენს ვახუშტი (იქვე ჩუბ. 8, შენ. 1. ჭიჭ. 13, შენ 1).

კახთა განდგომა და ცალკე სამეფოს დაარსება ვახუშტის აზრით მეფე გიორგის დროს 1466 წ. მომხდარა. კახეთის პირველ მპყრობელად დავითი

ყოფილა (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 154). კახთა პირველ ბატონის ჩამომავლობაზე ორი აზრი ტრიალებდა თურმე: ზოგი ფიქრობდა, ვითომც იგი ალექსანდრე მეფეთ-მეფის შვილი ყოფილიყოს, ზოგს კიდევ ის აღსართანის შვილად მიაჩნდა (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 155). მაგრამ ორივე აზრი შემცდარიაო, იმიტომ რომ ეს ის დავითი-კი არ არის, რომელიც „ვითარცა კახნი იტყვიან“ ვითომც ყოფილიყოს „ძე ალექსანდრესი ძისა დავითისი“ (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 154) და არც ისე მომხდარა, თითქოს „ამ ალექსანდრემ განჰყო ძენი თვისნი, უხუცესსა ბაგრატს მისცა იმერეთი, მეორესა გიორგის მისცა ქართლი, სომხითი და სამცხე-კლარჯეთი, მესამესა ამ დავითს მისცა ჰერეთი და კახეთი“ (იქვე). ეს შემცდარი აზრია, ამგვარი რამე „არა... სარწმუნო არს და საგონებელი“-ო (იქვე), ამტკიცებს ვახუშტი, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ „არა იყო ჩვეულება მეფეთა და უფროს-და ბაგრატიონთა შინა, რათამცა განხეთქილება ექმნათ სამეფოსა“, არამედ „უფროს განუხეთქელობასა მცდელობდენ“ და ამისთვის „არცა რიდებდენ სისხლთა“-ო. ხოლო იმ შემთხვევაში „თუ ძეთა დასხმიდენ, – არა მეფედ, არამედ ერისთავად“ ჰნიშნავდენ ხოლმეო (იქვე). „მეორე“ ის, რომ ყველა საბუთებითგან „ცხოვრებათა, გუჯართა და ქორონიკონთაგან“ სჩანს, „რამეთუ იყო ერთ-მეფობა ბრწყინვალის მეფის გიორგიდამ ვიდრე ო^წ მეფის გიორგისამდე“ (იქვე). დასასრულ „ესეც იუწყე“-ო, ამბობს ვახუშტი, რომ „ამის წინათა მეფეთა ჟამთა შინა ანუ ცხოვრებათა, ანუ გუჯართა და ქორონიკონებთა შინა არა სადა ვიხილავთ კახთა მეპატრონეთა მოხსენებასა“-ო (იქვე ჩუბ. 101, ჭიჭ. 155).

– 298 –

მეორე აზრო რომელსაც „ვინამენი იტყვიან“, და რომელიც კახთა მებატონეებს აღსართანის შვილებადა სთვლის ხომ უფრო შეუწყნარებელიაო, „უმეტეს შეუმსგავსებელ არს თქმად“-ო, ამტკიცებს სახელოვანი ისტორიკოსი იმიტომ რომ „აღსართანის ნათესავი მოსწყდა ჟამსავე დავით აღმაშენებელისასა“ და მას შემდგომ „არა სადამე ვიხილავთ კვალად მოხსენებასა ანუ ყოფნასა მათსა (ესე იგი კახთა მებატონეთა) აღმაშენებლიდამ ო^წ მეფის გიორგისამდე“ (იქვე).

თვით ვახუშტი ჰგონობს, რომ საკითხი კახთ-ბატონების ჩამომავლობის შესახებ მეტად რთულია და ბურუსით არის მოცული, „ბნელ და უჩინო არს ცხოვრება და ძნიად გამოსარკუეველი“-ო, გულწრფელად აღიარებს იგი (იქვე ჩუბ. 102, ჭიჭ. 156), მაგრამ „რაოდენ შესაძლებელ არს გუჯართა სიგლებთა (sic) და ქორონიკონებთა-გან წარმოვაჩინოთ, რამეთუ ესე დავით ანუ არს ჰერთა და კახთა ერისთავთაგანი ერთი განდგომილი“-ო (იქვე), მაგრამ თითონაც არა სჯერა, რომ ამგვარი მოსაზრება შესაწყნარებელი იყოს, „ესე უღონოებს“-ო, (იქვე), იმიტომ რომ სხვა ერისთავები მას არ დაემორჩილებოდენ. ამას გარდა „უკეთუ მონათესავეთაგანი მეფეთა არა იყოს, დავით მასვე ჟამსა ვერ იკადრებდა მეფედ წოდებად და სწორ-ყოფად და ვერცა გუარობათა მეფეთასა, ვითარცა ათაბაგი, დადიანი და გურიელი და სხუანი, არამედ თუცა ესენიცა განდგნენ, გარნა არა მეფედ არამედ მთავრად, ვინადგან განმკვიდრებულნი აქუნდათ საერისთონი თვისნი პირველვე“ (იქვე ჩუბ. 102, ჭიჭ. 155).

ამგვარ მოსაზრებათა გამო სახელოვანს ისტორიკოსს ჰგონი, რომ საკითხის გადაწყვეტა სხვაფრივ ვერ მოხერხდება, თუ არ ისე, როგორც იგი ჰფიქრობს: ამ დავითს „ვსწერთ ჩვენ მეფის ალექსანდრეს მცხეთის აღმაშენებელის ძის დიმიტრის ძედ“-ო, „რომელსაც აქვნდა საერისთოდ ანუ საუფლის-

წულოდ (ვითარცა ჩვეულება არს საქართველოსი) ვახეთს ანუ ჰერეთს შინა“-ო (იქვე ჩუბ. 102, ჭიჭ. 156). ამნაირად, ვახუშტის აზრით, ალბად არც ის საზოგადო დებულება იქმნებოდა დარღვეული, რომ ქართველი მეფეები თავიანთ შვილებს სამეფოს კერძო საკუთრებასავით სამკვიდროდ არასდროს არ უყოფდენ, არც ის მოსაზრება, რომ უბრალო ერისთავი, თუნდაც განდგომილი, მეფის სახელს ვერ მოიხვეჭდა, რაკი მას სხვები არ დაემორჩილებოდენ: ამ შემთხვევაში განდგომილი ერისთავი ამასთანავე უფლისწული იყო და სამეფო გვარეულობის წევრი.

თვით შრომას ვახუშტმა წინ-წაუძლოლა შესავლის მსგავსად საზოგადო მიმოხილვა, რომელსაც უწოდა „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“. ეს შესავალი საქართველოს და ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივ წესწებობილების, სარწმუნოებისა და სამართლის, ზნე-ჩვეულებისა და შინაურ ყოფა-ცხოვრების ისტორიულს მიმოხილვას შეიცავს. თუმცა

– 299 –

ვახუშტის მიმოხილვა მოკლეა, მაგრამ მეტად შინაარსიანი არის და უმთავრეს მოვლენათა მკაფიოდ აღმწერს. ამასთანავე ეს პირველი მაგალითი იყო და მას შემდგომაც ამ შესავლის მსგავსი, ამნაირადვე მრავალმხრივი საერთო ისტორიული მიმოხილვა ჯერაც არავის დაუწერია.

თუმცა ხელთნაწერში ეს შესავალი „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ თვით „ისტორია“-ს წინ უძღვის, მაგრამ მაინც უეჭველია, რომ ავტორს მაშინ ექმნება დაწერილი, როდესაც „ისტორია“ უკვე დამთავრებული ჰქონდა. ეს ვახუშტის შემდეგ სიტყვებითგანა სჩანს: ვინათგან აღვსწერეთ ტომობა და ჩამომავლობა ქართველთა ნოეს ძის იაფეტის თესლისაგან ვიდრე ქართლოსისა და ძმთა მისთამდე და განყოფილებანი მათნი და ძეთა მათთა, აწ ვიწყოთ ძველიდამ ახლამდე საქართველოსა ზნეთა და ჩვეულებათა და წესთა მათთა“ (გვ. 4, მ. ბროს. გვ. 4, მ. ჯან. 2; ს-ქს ისტრა დ. ბაქ. 2). მაშასადამე ვახუშტიც ისე მოქცეულა, როგორც ჩვეულებრივ ეხლაც იქცევიან და „წინასიტყვაობა“-ს მაშინ სწერენ ხოლმე მხოლოდ, როდესაც შრომა უკვე დამთავრებულია, ხშირად დაბეჭდილიც-კი, და ამიტომ მას უფრო „ბოლოსიტყვაობა“ შეჰქვენიის სახელად.

თავის მიმოხილვაში ვახუშტს დასახელებული და ისტორიულად განხილული აქვს საქართველოს „ზნენი“, „ჩვეულებანი“ და „წესნი“ (იქვე). მაგრამ ეს სამივე სიტყვა მას ყოველთვის იმ გარკვეულ მნიშვნელობით-კი არა აქვს ნაგულისხმევი, როგორც მიღებული იყო ძველ ქართულს მწერლობაში (იხ. ჩემი „ქალ სამართლის ისტორია“, თავი „სამართლის ტერმინები|), არამედ არეულად არის ნახმარი. ზოგან მაგ. „წესი“ სახელმწიფო მართვა-გამგეობისწესსა ჰნიშნავს (ბროს. 4, ბაქ. 2, ჯან. 3), ზოგან თითქოს წოდებრივობას აღნიშნავს (ბროს, 10, ბაქ. 4, ჯანაშ. 6 „წესთათვს“), ზოგან კიდევ „წესი“ საზოგადოებრივსა და საცოლქმრო სამართლის მოვლენას ახასიათებს (ბროს. 6, ბაქ. 3, ჯან. 4), – ვახუშტი ერთ-მეფობას „ჩვეულებას“ ეძახის (ბროს. 10, ბაქ. 4, ჯან. 6), ხოლო საახალწლო დასაადგომო სხვადა-სხვა ჩვეულებას იგი „წესადა“ სთვლის (ბროს. 32 – 34, ბაქ. 14 – 15, ჯან. 18 – 19).

ამასთანავე თვით მიმოხილვაში წესსა, ზნესა და ჩვეულებას გარდა სხვა ცნობებიც ბლომად მოიპოვება, მაგალითად იქ აღწერილია ქართველთა წარმართობის და ქრისტიანობის დროინდელი „სარწმუნოება“-ც (ბროს. 6 – 8, 24 – 26, 32 – 34; ბაქ. 3 – 4, 10 – 11, 14 – 15;); ჯან. 3, 4 – 5, 13 – 15),

ქართული სამართალიც (ბროს. 14 – 18; ბაქ. 5 – 6; ჯან. 8 – 9), ქართველთა სამოსელი და სამკაული, თავსაბურავი და ფეხთსაცმელიც (ბროს. 62 – 64, ბაქ. 26 – 27, ჯან. 36 – 38).

ერთი სიტყვით, თუ ვახუშტის მიმოხილვას თვალს გადავავლებთ, იქ ისტორიულად დახასიათებულია საქართველოს სახელმწიფო და საზოგადო-

– 300 –

დობრივი წესწყობილება, ქართველთა სარწმუნოება, ქართული სამართალი, ზნე-ჩვეულებანი და შინაური ყოფა-ცხოვრება. ეს არის ქართველთა მრავალსაუკუნოვან წარსულის საზოგადო ფილოსოფიურ-ისტორიული მიმოხილვა, რომლის მსგავსი ქართულს მწერლობაში არც წინად დაწერილა და არც შემდეგში. ეხლაც-კი, როგორც ზემოთ აღნიშნული იყო, მაგვარი საზოგადო მიმოხილვა ვახუშტის ზემოაღნიშნულ შრომას გარდა სხვა ჩვენ არ მოგვეპოვება. მართო გარემოება უკვე, სხვაც რომ არა იყოს რა, ქართველ სახელოვან ბატონიშვილის სიდიადეს და სწორუპოვარობას ამტკიცებს.

ვახუშტს ჰსურდა თავის მიმოხილვაში საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ცხოვრების სურათი დაეხატა: „აწ ვიწყით ძველიდამ ახლამდე საქართველოსა ზნეთა და ჩვეულებათა და წესთა მათთა“ აღწერაო (ბროს. 4, ბაქ. 2, ჯან. 2), მაშასადამე ავტორის განხილვა უძველეს დროითგან უნდა დაწყობილიყო და მის დრომდის მიეღწია და ცხოვრების თვითოეულ ცვლილებებისათვის ყური ეთხოვებინა. მართლაც, ბატონიშვილმა ვახუშტმა იცის, რომ ქართველთა სახელმწიფო და საზოგადოებრივი წესწყობილებაც, ზნე-ჩვეულებანიც და შინაური ყოფა-ცხოვრებაც საუკუნეთა განმავლობაში თან-და-თან იცვლებოდა, ზოგჯერ მცირეოდენად, ზოგჯერ კიდევ არსებითადაც.

ცხოვრების ამ ცვლილებათა თვისებებისდა მიხედვით მას ქართველ ერის მთელი ისტორიული წარსული სამ უმთავრეს ხანად აქვს დაყოფილი. ისტორიის სამ უმთავრეს ხანად მიაჩნია: საქართველოს მდგომარეობა 1) „პირველ განყოფილებისა“, 2) „შემდგომად განყოფილებისა და განხეთქილებისა სამეფოთასა“ (ბროს. 4 და 36, ბაქ. 2 და 15, ჯან. 2 და 20) და 3) „აწინდელი“ (ბროს. 40 – 42, ბაქ. 17, ჯან. 21), ესე იგი საქართველოს პოლიტიკურ ერთობის დროს, საქართველოს სამ სამეფოდ და სამთავროებად დაყოფის შემდგომ და ავტორის თანამედროვე. აქ მაშასადამე ცხოვრების ხანებად დაყოფა დამყარებულია პოლიტიკურსა და ქრონოლოგიურს საფუძველზე.

მეცნიერ ბატონიშვილს ჩვენი წარსული სხვა ნიშნებისა და თვისებებისდა მიხედვითაც აქვს დანაწილებული. ცხოვრების ზოგიერთი მოვლენა მას თავდაპირველ მოვლენად მიაჩნდა, მას მაგ. ეგონა, რომ „წესნი მთავრობათა საქართველოსათა არიან დასაწყისითგანვე“ (ბროს. 4, ბაქ. 2, ჯან. 3), მაშასადამე ზოგი მოვლენანი ვახუშტის აზრით „წესნი დასაწყისითგანნი“ იყო, ადგილობრივი და ბუნებრივი.

მაგრამ ამ „დასაწყისითგანთა წესთა“ გარდა ქართველობაში გაჩნდა და შემოვიდა სხვადასხვა დროს სხვა, ახალი წესები და ჩვეულებანიც. ვახუშტი მაგ. ამბობს, „ამათ მთავრობისა წინათქმულსა წესსა შეეძინა, რათა აქუნდეს (მთავართა) მათ წესთა-თანა სასაფლაოდ საეფისკოპოზო ანუ მონას-

– 301 –

ტრის ეკლესია, კვალად საყდარი კარისა მღვდლითურთ; აგრეთვე აზნაურსა სასაფლაოდ მონასტერი და ეკლესია სახლსა თვისა მღვდლით, ხოლო წინათქმულითა და ამით იწოდებოდნენ მთავარნი და აზნაურნი და თვნიერ ამათსა არა“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16), „კვალად ქრისტიანობის ჟამსა შესძინეს წესნი ესენი“ (ბროს. 32, ბაქ. 14, ჯან. 18), საახალწლო და სააღდგომო (ბროს. 32 – 34, ბაქ. 14 – 15, ჯან. 18 – 20).

ამგვარ დროთა განმავლობაში გაჩენილ ცხოვრების მოვლენისათვის ვახუშტს დაურქმევია „შემძინებული წესი“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16). როგორც თვით მიმოხილვითგანა სჩანს, ვახუშტი „შემძინებულს წესს“ ეძახდა როგორც ადგილობრივ ნიადაგზე აღოცნებულს ახალს მოვლენას ან დაწესებულებას, მაგ. „ჰყონდიდლობას“ (ბროს. 28, ბაქ. 12, ჯან. 16), ისე უცხო მეზობელთაგან შეთვისებულსაც, მაგ. „ათა-ბაგობას“ (ბროს. 28, ბაქ. 12 – 13, ჯან. 16 – 17).

ჩვენი მეცნიერი ისტორიკოსი განსაკუთრებულს ყურადღებას უცხოელთაგან შეთვისებულს დაწესებულებებსა და ზნე-ჩვეულებებს აქცევს. მას საგანგებოდ აღნიშნული აქვს, რომ „წესნი ესენი (ადგილობრივნი) რომელნიმე ფლობასა თათართა ყენებისასა შეიშლებოდნენ, ვითარცა დაბლა ნოხთა ზედა სხდომანი, ეკლესიასა შინა მოუხდელობა ქუდისა... არცადა ბოდიშობდიან ქუდის მოხდითა და სხუანი უჯერონი მრავალნი, ვითარცა იტყვს ორცოლიანობასა და სამცოლიანობასა“-ო (ბროს. 36, ბაქ. 15, ჯან. 20). მაგრამ მართო მონღოლთა ძლიერების დროს-კი არა, არამედ შემდეგ დროსაც ვახუშტის დაკვირვებისამებრ საქართველოში შემოხიზნულა უცხო წესები და ჩვეულებანი: „სამცხეს და კახეთს“, ჩვენი ისტორიკოსის სიტყვით, „შემოერთათ – მათ ურუმთაგან და ამათ ყიზილბაშთაგან – წესნი რაიმე მათნი“ (ბროს. 36, ბაქ. 17, ჯან. 21). ამგვარ უცხოთაგან შეთვისებულ დაწესებულებათა და ზნე-ჩვეულებებისათვის ვახუშტს „შერეულნი წესნი“ (ბროს. 34, ბაქ. 15, ჯან. 20) დაურქმევია.

ღრმა დაკვირვებას მამასადამე ვახუშტისათვის დაუნახვებია, რომ ძველი წესი დროთა განმავლობაში უცხო ერთა „ფლობას“ წყალობით შესაძლებელი იყო გადავარდნილიყო, ანუ როგორც იგი ამბობს „შემლილიყო“ და ძველ წესის მაგიერ უცხოთაგან „შერეული წესი“ შემოსულიყო (იქვე). ამიტომ მან კარგად იცოდა, რომ ქართველებს „აწინდელთა ჟამთა აქუნდათ წესნი იგინივე (ანუ ძველნი) და შერეულნი ყიზილბაშთა“-გან (ბროს. 36, ბაქ. 17, ჯან. 21), ან, თუ დასავლეთს საქართველოს, ან მესხებს ავიღებდით, უფრო „ურუმთაგან“ შერეული იყო (იქვე), რომ იმდროინდელი ქართველთა ცხოვრება ძველ ქართულსა, დროთა განმავლობაში შექმნილსა და უცხო ერთაგან შეთვისებულს დაწესებულებებს და ზნე-ჩვეულებებს შეიცავდა.

– 302 –

ვახუშტს აღწერილი და განხილული აქვს საქართველოს სამოკელეო წესწყობილება. ეს საგანიც მას სამად აქვს გაყოფილი: პირველად ჩამოთვლილი ჰყავს მოკელენი, რომელთა თანამდებობაც იმის აზრით ვითომც უძველეს დროითგანვე მოყოლებული თითქოს უცვლელად უნდა ყოფილიყო საქართველოში (ბროს. 18 – 22, ბაქ. 7 – 8, ჯან. 9 – 12). აქ მას უსარგებლია ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის თხზულებებით, მაგრამ ამას გარდა ბევრი სხვა ცნობებიც ჰქონია, რომელიც სხვა წყაროებითგან უნდა იყოს ამოღებული. ერთ-ერთ წყაროდ უეჭველია მას „კარის გარიგებაც“ ექმნებოდა. დანარჩენ წყაროების შესახებ-კი ჯერჯერობით არა ვიცით რა. ეს-კია

რომ ამ პირველ ნაწილში ვახუშტს ზოგი საეჭვო და შემცდარი აზრი აქვს გამოთქმული. ცხადია ამასთანავე რომ ყველა ვახუშტის მიერ დასახელებულ მოკვლელთა თანამდებობა შეუძლებელია საქართველოს საჯელმწიფო წესწყობილების პირველ ხანას ეკუთვნოდეს (მაგ. ბოქაულთუხუცესი, ბოქაულნი და სხვა).

საქართველოს სამოკვლეო ისტორიის მეორე დარგად ვახუშტს „შეძინებული წესები“ მიაჩნია და აქ განხილული აქვს მთავართა მდგომარეობა, მწიგნობარ-უხუცესის-ჭყონდიდელის და ათაბაგის თანამდებობათა დაწესება და მათი უფლება-მოვალეობანი (ბროს. 28, ბაქ. 12 – 13, ჯან. 16 – 17). ეს საკითხი მეცნიერს ისტორიკოსს მშვენივრად აქვს შესწავლილი და მოთხრობილი. ამ შემთხვევაში მას თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ვგონებ „კარის გარიგების“ ცნობებით უსარგებლია.

კარგად აქვს ვახუშტს დაწერილი სამოკვლეო ისტორიის მესამე ნაწილიც, რომელსაც სათაურად უწერია: „აწინდელის ჯელისუფალთა შეცვლილთა სახელთათვს“ (ბროს. 38 – 40, ბაქ. 17 – 18, ჯან. 22 – 23). მხოლოდ მეცნიერი ბატონიშვილი აქა-იქ სცდება, როდესაც მაგ. ამტკიცებს თითქოს მუშრიბი და ვეზირიც როსტომ მეფის მიერ შემოღებული შეცვლილი სამოკვლეო სახელი ყოფილიყოს. ჩვენ დაჭეშმარიტებით ვიცით, რომ მუშრიბი დიდი ხნით როსტომზე უწინარეს შემოვიდა საქართველოში, ხოლო ვეზირობა ჩვენში მაინც-და-მაინც უკვე XII ს. არსებობდა (იხ. ჩემი ქლ სამართლის ისტორია, მოკვლეობა).

მას აღნიშნული აქვს, რომ საქართველოში თანამდებობის კაცნი ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდენ: ერთს შეადგენდნენ „სულიერნი“, ანუ სამღვდლოება, მეორეს „სოფლიერნი“ ანუ საჯელმწიფო დაწესებულებათა მოკვლენი (იქვე, ბროს. 10, ბაქ. 4, ჯან. 6). მაგრამ ვახუშტს მოკვლეობა და წოდებრივობა ერთმანეთში არეული აქვს. ერთ ჯგუფში მას მოთავსებული ჰყავს!: „პირველ ერისთავნი, ბ) მთავარნი, გ) აზნაურნი, დ) ვაჭარნი, ე) მსახურნი და ვ) მუშაკნი გლეხნი“ (იქვე, ბროს. 20, ბაქ. 4, ჯან. 6). ერისთავნი და მთავარნი თუ მოკვლენი იყვნენ, აზნაურნი, ვაჭრები და გლეხები ხომ წოდებრიობის ცნებას ეკუთვნიან და ერისთავებთან საერთო რასაკვირვე-

– 303 –

ლია არა ჰქონდათ რა. ვახუშტი-კი ამ შემთხვევაში როგორც ეტყობა წოდებრივობას და მოკვლეობას ერთიერთმანეთში რევდა. სახელოვანს ისტორიკოსს ამგვარი შეცდომა უეჭველია იმიტომ უნდა მოსვლოდა, რომ იმ დროს ერისთავობა და მთავრობა უკვე საგვარეულო თანამდებობად იყო ქცეული, – თუმცა ვახუშტმა ისიც კარგად იცოდა, რომ წინად „ერისთავნი დაიდგინებოდნენ – მთავარნი და წარჩინებულნი და ძენი მათნი – შეცვალებით“ (იქვე, ბროს. 12, ბაქ. 4 – 5, ჯან. 6), – და ამისგამო ერისთავნი და მთავარნი ვახუშტს განსაკუთრებულ წოდებრივ ჯგუფად სჩვენებია.

საზოგადოდ-კი შეიძლება ითქვას, რომ ამ მიმოხილვაში ვახუშტს ბევრი საგულისხმიერო ცნობები აქვს შეგროვილი, სრულებით სწორე აზრი და ღრმა დაკვირვება აქვს ჩართული, არა ერთი და ორი მოვლენაა ზედმიწევნით და გასაოცარის გონებამახვილობით განმარტებული: მაგ. იქ, სადაც კერპთა დღესასწაულებია აღწერილი და ნათქვამია, რომ საქართველოში ღამისთევა და „როკვა ფერჯისისა“, ანუ ფერხული ქრისტიანობის დროსაც ძველ კერპთაყვანისმცემლობის ნაშთი იყო (ბროს. 24, ბაქ. 10, ჯან. 14), ან იქ, სადაც ახალწლისა და აღდგომის დღესასწაულის წესებია მოთხრობილი (ბროს. 32 – 34, ბაქ. 14 – 15, ჯან. 18 – 20), ან კიდევ, როდესაც მას

საქართველოს შერეული წესები და სხვადასხვა კუთხის „აწინდელი“ წესები აქვს აწერილი და მათი სხვაობის ნამდვილი ბუნება და მიზეზი გამომჟღავნებულია (ბროს. 36 – 38, ბაქ. 17, ჯან. 20 – 22), დასასრული თუნდ იქ, სადაც ვახუშტს მთავართა და თავად-აზნაურთა ძველსა და ახალს გვარებზე აქვს საუბარი (ბროს. 30 – 31 და 40 – 48, ბაქ. 13 – 14 და 18 – 20, ჯან. 17 – 18 და 23 – 29) და სადაც ისტორიკოსს სამართლიანად აღნიშნული აქვს, რომ ძველ წყაროებში ხშირად „მრავალნი... ერისთობით იწერვიან და გვარნი არა წარიწერებიან ცხადად საცნობელად“ (ბროს. 30, ბაქ. 13, ჯან. 18) და ამის გამო მათ გვარეულობის გამორკვევა ძნელიაო.

ყურადღების ღირსია, თუ რაგვარის საშუალებითა და რანაირის მეთოდების დახმარებით შესძლო ჩვენმა სახელოვანმა მეცნიერმა ისტორიკოსმა თავის საზოგადო მიმოხილვის დაწერა. მას ამ დარგში წინამორბედი არა ჰყოლია და არც ისეთი განსაკუთრებული თხზულება მოიპოვებოდა, სადაც ყველა ამ მიმოხილვისათვის საჭირო ცნობები თავმოყრილი ყოფილიყო. ამასთანავე მას „თავით თვსით“ არაფერი დაუწერია, არამედ მთელი მისი მიმოხილვა რთულ სამეცნიერო შრომის ნაყოფია, ქართულ საისტორიო და სხვაგვარ წყაროების შესწავლასა, დაკვირვებასა და კვლევაზე დამყარებული. მამასადაძემ ვახუშტი ისე მოქცეულა, როგორც მოქცევოდა თანამედროვე მეცნიერიც. მას აუღია ქართული წყაროები და იქითგან ამოუკრებია ყველა ცნობები, რომელიც-კი მისთვის გამოსადეგი იყო და ამ

– 304 –

ქრონოლოგიურად და დარგებად დალაგებულ ცნობებისდა მიხედვით მას საზოგადო სურათი აღუდგენია.

ვახუშტის უმთავრეს წყაროდ რასაკვირველია ის საისტორიო თხზულებები იყო, რომელიც „ქცა“-ში არის შეტანილი. ზოგჯერ მას აღნიშნული აქვს კიდევ „ვითარცა იტყვს“ მემატთანეო „მირიანისასა და აღმაშენებელისასა ო (60) ათასსა მარადის მცველად მისად“ (ბროს. 14, ბაქ. ჯან. 7), „ვითარცა იტყვს ორცრლიანობასა და სამცოლიანობასა“-ო (ბროს. 36, ბაქ. 15, ჯან. 20). მაგრამ სადაც ავტორს ამგვარი სიტყვა მოხსენებული არა აქვს, იქაც უმეტესად ცნობები ქცაზე არის დამყარებული, როგორც მაგ. ცნობები წესებზე დასაწყისითგანთაზე და პირვანდელ სარწმუნოებაზე (ბროს. 8 – 10, ბაქ. 3 – 4, ჯან. 3 5), კელისუფალთა შესახებ (ბროს. 18 – 22 და 38 – 40, ბაქ. 7 – 9 და 17 – 18, ჯან. 9 – 12 და 16 – 17), მეფეთა კურთხევის შესახებ (ბროს. 26, ბაქ. 11, ჯან. 15), მთავართა გვარებზე (ბროს. 30 – 31, ბაქ. 13 – 14, ჯან. 17 – 18).

ქცის გარდა მას, როგორც სჩანს, სამეფო კარის გარიგების წიგნიც ჰქონია და რასაკვირველია ვახტანგ მეფის „დასტურლამალი“-ც. ამ წყაროებიდან უნდა ჰქონდეს ჩვენს ისტორიკოსს ამოღებული ცნობები დარბაზობისა და საახალწლო-სააღდგომო ზნე-ჩვეულებათა და „აწინდელთა კელისუფალთა შეცვლილთა სახელთა“ შესახებ.

ზოგიერთს შემთხვევაში ვახუშტს სიგელ-გუჯრებითა და სხვაამგვარ საბუთებით უსარგებლნია. აქა-იქ ეს გარემოება თვით ავტორსაცა აქვს აღნიშნული: „რომელსა აცხადებს გუჯარნი და სიგელნი მათნი“-ო (ბროს. 42, ბაქ. 18, ჯან. 23), „ვითარცა აჩენს მამულნი და სიგელნი მათნი“-ო (ბროს. 44, ბაქ. 19, ჯან. 25). ამავ საბუთებზეა დამყარებული რასაკვირველია თავი „მეფეთა წერილისათვს“ (ბროს. 48 – 50, ბაქ. 20 – 21, ჯან. 29).

მეთოდების მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ქართველ-

თა პირვანდელ და უძველეს ზნე-ჩვეულებათა შესახებ ისტორიულ ცნობების სიმართლის დასამტკიცებლად, ზოგჯერ თვით ამ ძველის-ძველ ზნე-ჩვეულებათა გამოსარკვევად ვახუშტი თანამედროვე ზნე-ჩვეულებებს აკვირდება და ამ დაკვირვების წყალობით კვლევის საგნის გამორკვევას ცდილობს. ვახუშტი მაგ. მოგვითხრობს ლეონტი მროველისდა თანახმად ვითომც ქართველებმა შინაურ არეულობათა და უცხო ერებთან აღრევის გამო „დაივიწყეს ღმერთი დამბადებელი ტჯსი... და წესნი და ჩვეულებანი თჯსნი და იქმნენ ყოველთა წარმართთა უუწარმართესნი და უუსჯულოესნი: რამეთუ არღარა უწყოდნენ ნათესაობანი და შერეულ იყუნენ შეყოფითა... და კვალად შესძინეს ამას ზედა, რამეთუ რა მოკუდის ვინმე კაცი ანუ ბრძოლასა, მეორე ივასხის და სჭამდიან; ხოლო უკეთუ არა თვთ შესჭამდიან, ვითარცა იტყვს: «კარსნელთა მართებს კოდმანელთა ხუთი მკუდარი დღემ-

– 305 –

დე»... შემდგომად შემოვიდა ალექსანდრე მაკიდონელი. ამან მოსრნა შემოსრულნი წარმართნი სრულიად, თჯნიერ ქართლოსიანთა... და განწმინდა საქართველო ესევეითართა უკეთურებთაგან, რამეთუ გვამცნობენ სარკინეთით¹⁾ ლტოლვილნი დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა ამას ზედა დგანან, თჯნიერ კაცის ჭამისა“-ო (ბროს. 6 – 8, ბაქ. 3, ჯან. 3 – 4).

მეტად საგულისხმიეროა ვახუშტის ზემომოყვანილი მსჯელობის მიმდინარეობა. ქართული საისტორიო წყარო, რომელიც ლეონტი მროველის კალამს ეკუთვნოდა, ქართველთა უძველეს რწმენისა და ზნე-ჩვეულებათა მოუთხრობდა, რომ ქართველები თავდაპირველად ერთის ღმერთის თავყვანისმცემელნი იყვნენ, ხოლო შემდეგ მამა-პაპათა რწმენა დაივიწყეს და მაშინ „ცოლქმრობისათჯს არღარა უნდა ნათესავი და ყოველსა სულიერსა ჭამდეს, საფლავი არა იყო, მკუდარსა შესჭამდეს“-ო (ლეონტი მრომელი. ც~ა მგ~თა *126, გვ. 13). ჩვენი ისტორიკოსიც იმეორებს თავის წყაროს ცნობას, მაგრამ ამასთანავე გვამცნებს, რომ ეს ცნობა სწორე და ჭეშმარიტია და ამის დამამტკიცებელ საბუთად მას ხალხის თანამედროვე ზნე-ჩვეულება მიაჩნდა: რომ ქართველებს უძველეს დროს მართლაც ასეთი ყოფა-ცხოვრება უნდა ჰქონოდათ, ამას „გვამცნობენ... დიდონი, რომელნი აწამდე წესსა ამას ზედა დგანან“-ო, ეხლაც ისეთივე ველურები არიან და იმავე საფეხურზე დგანანო.

ვახუშტის ლოლიკური მსჯელობა ამგვარია: დიდონი... არიან წილნი ლეკოსისა (გგრ~ფა ბროს. 324, ჯან 168), რომელიც ქართლოსის ძმად ითვლებოდა, – ამგვარად დიდონი ქართველთა ნათესავები არიან. ხოლო „იტყვან, ოდეს დიდმან ალექსანდრემ შემუსრა სარკინეთი, განხვრიტეს მთა იგი ამათ, მოვიდნენ და დაეშენნენ აქა“-ო, (გგრ~ფა, ბროს. 326, ჯან. 169). ამ დიდობმა კი ეხლაც „არა უწყიან სრულიად ღმერთი, არცა ნათესავი და ნათესაობა, ყოველსა სულიერსა სჭამენ; მოგვრის მამა თჯსი მცირესა ძესა თჯსსა ცოლსა და ვიდრე აღიზრდების ძე მისი იგი მცირე, თჯთ მამა თანაყოფის აღრევეითა დედაკაცსა მას, ხოლო ოდეს აღიზრდების ძე მისი, მაშინ მისცემს მას ძესა დედაკაცსა მას ცოლად და განუყოფს შვილთაცა, რომელნი უვის მის დედაკაცისა თანა შობილი მამასა: ნახევარს მისცემს ძესა და არს ძე ძისა მისისა და ნახევარს დაიპყრობს თჯთ და ძმა არს ძისა მისისა, ქალის ქრმისა“-ო (გგრ~ფა ბროს. 326, ჯან. 170). ერთი სიტყვით, ძველ ქართველებსავით არ „უწყოდნენ ნათესავნი და შერეულ იყუნენ შეყოფითა“. ამის გამო ვახუშტს დაუსკვნია, დიდონი ქართველებთან ერთობის დროითგან მოყოლებული „აწამდე წესსა მასზედა დგანან“ (გგრ~ფა, ბროს. 6 – 8, ჯან. 4), „მიერთგან არიან

¹⁾ მ. ჯანაშვილს და სხვებს შეცდომით „სარკინოზით“ აქვს, უნდა იყოს „სარკინეთით“. შეად. ვახუშტის გეოგრაფიის გვ. 169. ეს შეცდომა უკვე დ. ბაქრაძემ შენიშნა (ვახუშ. ს~ქს ისტორია).

– 306 –

ბროს, 326, ჯან 169). მაშასადამე სახელოვანმა ისტორიკოსმა იცოდა, რომ ზოგიერთი ხალხური თანამედროვე ზნე-ჩვეულება და რწმენა შეიძლება ერის უძველეს-დროინდელ ყოფა-ცხოვრების ნაშთი იყოს. ვახუშტი ამასთანავე აკვირდებოდა ხალხის თანამედროვე ზნე-ჩვეულებას და ქართველ ერის პირვანდელ ხანის დამსურათებელ საისტორიო თხზულების ცნობებს ადარებდა და როცა მათ შორის მსგავსებასა კპოულობდა, მაშინ ხალხრი რწმენა ან ჩვეულება „მიერთგან“ უძველეს-დროინდელ ხანის სამოსად მიაჩნდა, ხოლო ისტორიის ამგვარ ცნობებსაც ჭემმარიტად სთვლიდა.

განსაკუთრებით საგულისხმიერო არის, რომ ვახუშტი, როგორც უკვე დავრწმუნდით, ქართველთა უუძველეს კულტურულ მდგომარეობის გამოსარკვევად ხალხურ ანდაზებითაც-კი სარგებლობდა და თანამედროვე ხალხური ანდაზები ერის ძველისძველ მდგომარეობის გამომხატველ სიტყვიერ ნაშთად მიაჩნდა.¹⁾ ამგვარს მეთოდს თანამედროვე მეცნიერებაც ხმარობს ხოლმე და თუ წესიერად არის ნახმარი, საუცხოვო შედეგის მოტანა შეუძლიან.

საზოგადოდ ვახუშტი არა ერთხელ ცდილობს ხალხის თანამედროვე ცხოვრება-ჩვეულებაში ერის ყოფა-მდგომარეობის ძველის-ძველი ნაშთი კპოვოს და ამისდა მიხედვით ქართველთა თავდაპირველ სარწმუნოებისა და ყოფა-ცხოვრების სურათი აღადგინოს. მაგ. იგი ამტკიცებს, რომ კერპთ-თაყვანისმცემლობის დროს ქართველებმა „უწყოდინ დღესასწაულნი კერპთა, ღმერთთა თვსთა... და შემდგომად თაყვანისცემისა ჰყვიან ნადიმნი და განცხრომანი დიდითა ჭამითა და ღვინის სმითა, როკვითა ფერჯისითა, პურობითა, სახიობითა და ძნობითა სამ დღე... ხოლო ჟამსა ქრისტიანობისასა ნაკერპავთა მათ მათა მალალთა და ბორცვთა ზედა ესევეთარივე იყო განცრომა-როკვანი. ამისთვს აღაშენეს მათ ზედა ეკლესიანი და ჯვარებობდიან (sic) მუნ, ვითარცა აწ ფერჯისა სიმღერითა გაათენიან“-ო (გგრ~ფა ბროს. 24 – 26, ბაქ. 10 – 11, ჯან. 14).

ვახუშტი ამტკიცებს აგრეთვე, რომ ქართველები თავდაპირველად „ტაბლასა ზედა სჭამდიან და ნადიმობდნენ, სკამთა ზედა სხდიან, ბოდიშობდიან ქუდის მოხდით, ვითარცა აწ მთის კაცნიცა“-ო (იქვე ბროს. 22, ბაქ. 9, ჯან. 12).

¹⁾ რასაკვირველია ვახუშტს ამ შემთხვევაში ზემომოყვანილი ანდაზა კარსნელთა შესახებ სწორედ ვერ გაუგია და ის ანდაზა ქართველთა კაციჭამიობის დამამტკიცებელი-კი არ არის, არამედ შურის და სისხლის ძიებისა. ანდაზის აზრი ამგვარია: კარსნელებს კოდმანელებისათვის 5 კაცი მოუკლავთ და კოდმანელებს თავიანთ მკვდრების სისხლი არ აუღიათ და კოდმანელებს 5 მკვდარი, ე. ი. 5 კაცის სისხლი მართებთო. მაგრამ თვით მეთოდი სწორეა და ეს გარემოება სწორედ საყურადღებო.

– 307 –

ვახუშტს ისიც-კი აქვს აღნიშნული, რომ ზოგიერთი ხალხური

ზნე-ჩვეულება განზრახ იყო მოშლილი და ამოფხვრილი. მაგ. მიცვალებულის დატირებისა, გლოვისა და დასაფლავების ბევრი ძველი წესი თურმე „მოშალა ჟა (91) მეფემან გიორგიმ, რაჟამს მოვიდა მისა პატრიაჟი იერუსალიმისა“-ო (იქვე, ბროს. 24, ბაქ. 10, ჯან. 13).

დიდებულ ისტორიკოსის გონებამახვილმა და ღრმა აზროვნობამ ქართველ ერის წარსულ ცხოვრების ისეთ სფეროსაც-კი მიაქცია ყურადღება, როგორცაა ქართველთა სამოსელისა, თავსაბურავისა და ფეხსაცმელის ისტორია. ქართულ მწერლობაში წინათ ამ საკითხისათვის არავის ყურადღება არ მიუქცევია. ამ საქმეშიაც ვახუშტმა თავოსნობა გამოიჩინა, ამ შემთხვევაშიც პირველობა მას ეკუთვნის. მას ჯერ მოკლედ, მაგრამ მაინც მკაფიოდ და ნათლად ქართველთა თავის-დროინდელი ჩაცმულობა აქვს აღწერილი, შემდეგ ძველებური საბურავ-ტანისაცმელ-ფეხთსაცმელი აქვს დახასიათებული. ვახუშტმა კარგად იცის, რომ ქართველებს „პირველ, ერთმეფობასა შინა, სცმიათ სხვა-გვარ“, ვიდრე მის დროს ეცვათ (იქვე, ბროს. 64, ბაქ. 27, ჯან. 37). ამის გამო ძველებური ჩაცმა-დახურვაც მას შესაფერის სიცხადითა და დაკვირვებით აქვს დასურათებული. მკითხველს ალბად უნებლიედ თავში აზრი გაუელავს, მერე საითგან უნდა სცოდნოდა ვახუშტს ქართველთა ძველი ტანისამოსი და თავსაბურავ-ფეხსაცმელიო?. მართლაც-და ეს საკითხი საყურადღებოა და მეთოდოლოგიურადაც დიდმნიშვნელოვანი არის.

როგორც ყოველთვის აქაც ვახუშტს დაუსაბუთებლად არა აქვს რა ნათქვამი და თავის აღწერილობის სიძარტლის დასამტკიცებლად იგი ამბობს: ძველად ქართველებს ამგვარად ეცვათ და ეხურათო, „ვითარცა იცნობიან ნახატებთა ზედა“-ო, (იქვე, ბროს. 64, ბაქ. 27, ჯან. 37). მამასადამე მეცნიერ ბატონიშვილს ქართულ ისტორიულ ჩაცმა-დახურვის გამოსარკვევად საისტორიო მხატვრობისათვის მიუმართავს, ეკლესიების კედლებზე და ხელთნაწერებში შენახულ ძველ სურათებისდა მიხედვით გამოურკვევია მას ეს დიდმნიშვნელოვანი და საგულისხმიერო საკითხი. საუცხოვო და ამასთანავე თითქმის ერთად-ერთი მეთოდოლოგიური საშუალება არის!

ვახუშტის ღვაწლი მეცნიერების ამ დარგშიაც იმაში მდგომარეობს რომ მან პირველად მიაქცია ამ საკითხს ყურადღება და მერმინდელ მკვლევართ თვით ის გზაც უჩვენა, რომლითაც სიარული მათ დიდს და ძვირფასს მასალას შესძენდა. მაგრამ ქართული მერმინდელი საისტორიო მწერლობა (XVIII – XIX საუკ.) იმდენად სუსტი იყო, რომ ამ დიად საქმის განგრძობა ვერ შესძლო. ჯერ კიდევ 1885 წელს დ. ბაქრაძე ამ საგანზე ამბობდა: იგი „აქამომდე არ არის შესწავლული და ამისათვის რა გვარი ტანსაცმელი ყოფილა «ერთმეფობის დროს», ანუ უწინ, ამაზე ჯერჯერობით ვერას ვიტყ-

ვით“-ო (ვახუშტის საქ. ისტორიის გვ. 27, შენ. 1). ქართულ თანამედროვე მწერლობაში იმ გამოკვლევის გარდა, რომელიც ამ წიგნის ავტორის ჯერ დაუბეჭდავ „ქლ ხელოვნების ისტორია“-ში არის შეტანილი, მეტი ჯერ-ჯერობით არაფერია გაკეთებული. ეს გარემოებაც საუცხოვოდ ამტკიცებს ვახუშტის სიდიადეს და იმასაც, თუ რამდენად უსწრო მან თავის დროს და ხანას.

ბატონიშვილ ვახუშტის დიდ ღირსებად აგრეთვე უნდა ჩაითვალოს, რომ ის ყველა თავის საისტორიო წყაროებს ასახელებს. მას წყაროების ნუსხა აქვს შედგენილი და „სახელნი წიგნებთა“ (sic) მოყვანილია საისტორიო თხზულების ბოლოში. იგი ამბობს: „ქორონიკონები ჩვენ მიერ პოვ-

ნილნი წიგნებთა შინა და სახელები წიგნებთა არიან ესენი: იმერული ძველი გარიგების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნად განყოფილი, იმერული სძილისპირი ეტრატისა, ტლაშაძის აღმოწერილი ქორონიკონები, გუჯარნი ბარათიანთა, თუმანიანთა და სხვათათა, ქართლის ცხოვრებათაგან ძველთა და ახალთა და სხვათა ჟამნ-კანონთაგან, სახარებათა და საეკლესიო წიგნებთაგან (sic) და სპარსულთა ქორონიკონებთაგან აღმოწერილთა არიან ესენი, თათრული შიგ უწერია“-ო (ქცა II, ჩუბ. გვ. 237, ჭიჭ. გვ 360).

თუმცა ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ზოგს ისტორიკოსს თავისი წყაროები მოხსენებული აქვს (მაგ. გიორგი მთაწმიდელს, ეფრემ მცირეს), მაგრამ წყაროების სრული ნუსხა ცალკე და საგანგებოდ მხოლოდ ვახუშტს აქვს მოყვანილი. ამასთანავე განახლების ხანის ისტორიკოსთა შორის ამ მხრივ იგი სხვებზე მაღლა სდგას იმიტომ, რომ ფ. გორგიჯანიძეს და ვახტანგის სწავლულ კაცებს მარტო დარგები აქვთ აღნიშნული, ვახუშტს-კი თავის ნუსხაში თვით წყაროების სათაურებიც მოუხსენებია. მთელ ქართულ საისტორიო მწერლობაში იგი მხოლოდ გიორგი მთაწმიდელსა და ეფრემ მცირეს ჩამოუვარდა იმ მხრივ, რომ მათ წყაროები უფრო ნიშანდობლივ აქვთ დასახელებული იქვე, სადაც ამა-თუ-იმ წყაროთგან ამოღებული ცნობაა მოყვანილი, ვახუშტს-კი ამგვარად თავისი თხზულება მხოლოდ აქა-იქ და უფრო იშვიათად აქვს დასაბუთებული და ამის მაგიერ მას თხზულების ბოლოში წყაროების საზოგადო ნუსხა დაურთავს.

ვახუშტის მეორე დიდ ღირსებად უნდა ვიცნათ, რომ მან ყოველგვარ საბუთებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა და საქართველოს ისტორიისათვის უხვად სარგებლობდა. თუმცა ამ ხრივ თაოსნობა მას-კი არ ეკუთვნის, არამედ თვით ვასტანგ VI და მის „სწავლულ კაცებს“, რომელთაც სიგელ-გუჯრები შეჰკრიბეს და იქითგან ამოღებული ცნობები თავიანთ შრომაში შეიტანეს, მაგრამ სიგელ-გუჯრების არსებითი მნიშვნელობა XIV – XVII სს-ების საქართველოს ისტორიისათვის მხოლოდ ვახუშტმა გამოარკვია: მხოლოდ მან სცნო საბუთები განსაკუთრებულ ნდობის ღირსად, როდესაც სხვა წყაროების ცნობებს ცხადი შეუთანხმებლობა ეტყობოდა.

– 309 –

საკმარისი იყო სახელოვანს ქართველს მეცნიერს კიდევ ერთი ნაბიჯი გადაედგა, რომ მას სრულ ჭეშმარიტებადის მიეღწია, მაგრამ მას ეს ნაბიჯი არ გადაუდგამს და სწორედ ეს იყო, რომ ვახუშტის მუშაობას ამ მხრივ ზოგჯერ სასურველი შედეგი არ მოჰყოლია და აქა-იქ შეცდომაც ჩაუდენინებია. ვახუშტი საბუთებისადმი გადამეტებული ნდობით იყო გამსჭვალული და თითქოს ფიქრდაც არ მოსდიოდა, რომ საბუთი შეიძლება ან ყალბი იყოს, ან მერმინდელ გადამწერის მიერ, თუ რომ ისტორიკოსს საბუთის დედნის მაგიერ მხოლოდ პირი ჰქონდა ხელთა, დამახინჯებული და უვარგისი ყოფილიყო.

ძველ საქართველოშიაც რომ ყალბი საბუთები მოიპოვებოდა და მათი პატრონები ამ საბუთებს ნამდვილ და „მოუდევარ“ სიგელ-გუჯრებად ასაღებდენ, ამის შესახებ ცნობებიც მოგვეპოვება. თ. ჟორდანიას „ქრონიკებ“-ში ერთი მე-XV-ე საუკ., ალბად კახთა მეფის ალექსანდრეს ქართლისა კათოლიკოსის შიოსადმი ნაბომები „სიგელი და ნიშანი“ არის გამოქვეყნებული, რომელშიაც ნათქვამია: რომ მცხეთის საკათოლიკოზო საყდრის მამულების მოსამზღვრენი შემოსცილებიან და მიწების დაჩემებას ლამობდენ და მათ შორისაო „ჭავჭავაძესა ფაროდინს ზეკნელის ძისა პროკოპისთვს ნატყუარი სიგელი დაეწერინა

ვანათისა, ვარცისა და დუმასუბნისა და რაგვარცა ტყუილი იყო, აგრე გავაცუ-
დეთ“-ო (ქ კბი II, 244.). მაშასადამე ყალბ საბუთს მაშინ „ნატყუარი სიგე-
ლი“ რქმევია და ამგვარ საბუთების პატრონნი სასამართლოს არ მოჰრიდებიან
და იქაც წარუდგენიათ, რომ ამ გზით საქმე მოეგოთ.

საქართველოში ყალბი საბუთების არსებობა ვახტანგ VI კანონებითგანაც
ნათლად სჩანს. აქ საგანგებოდ განსაზღვრულია კიდევ, რომ სასამართლოში
მოტანილი საბუთები მოსამართლეებმა თავდაპირველად უნდა გულდასმით განი-
ხილონ, საბუთს „გაუსინჯონ ბეჭედი, ქორონიკონი, დამწერი და მოწამე
ამიტომ რომე ბევრს ტყუილადაც მოიგონებენ“-ო (§ 143, შეად. აგრეთ-
ვე § 213).

რაკი ზემომოყვანილ ცნობებითგან ცხადად მტკიცდება, რომ ძველ სა-
ქართველოშიაც „ნატყუარი“ საბუთები მოიპოვებოდა, ამიტომ დღე-
სავით ნათელი უნდა იყოს, რომ მკვლევარმა საბუთებითაც ფრთხილად უნ-
და ისარგებლოს, მაინც-და-მაინც თავდაპირველად მათი ღირსება უნდა
გამოარკვიოს, ხოლო შემდეგ მათ ცნობებით ისარგებლოს. ვახუშტს-
კი ამ გარემოებისათვის ჯეროვანი ყურადღება არ მიუპყრია და საბუ-
თებისადმი გადამეტებულს ნდობას წაუტყუებია. იგი ხშირად სარგებლობს
და უტყუარ საბუთად მოჰყავს მაგ. ბარათიანთ გუჯარი (იხ. უწყებულემა მკი-
თხველთათვს, ჩუბ. გვ. 3, 5, 8 და სხვაგან. ჭიჭ. 6, 9, 12 და სხვაგან). ეს
საბუთი ე. თაყაიშვილმა გამოსცა (იხ. Еще одинъ изъ источниковъ «Ис-
торіи Грузіи» царевича Вахушта ЗВОРАО, წ. VIII, გვ. 113 – 127) და

– 310 –

თუმცა ვახუშტს ბარათიანთ ბეთანიის გუჯრის თვით დედანი ჰქონია ხელთა,
რომელიც უეჭველია შენახულ პირზე უკეთესი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ამ
გამოცემულ პირითგანაც ნათლად სჩანს, რომ ეს გუჯარი თუ პირდაპირ „ნატ-
ყუარი“ საბუთი არ არის, მაინც ნამდვილ და უტყუარადაც ვერ ჩაითვლება და
ისტორიისათვის სრულეებით გამოუდგეგარია, რათგან ზღაპრულს ცნობებს შეი-
ცავს.

თუ გავიხსენებთ, რომ ეხლაც-კი ქართულ საისტორიო მწერლობაში სა-
ბუთების სინამდვილეს და უეჭმელობას არავინ აქცევს ყურადღებას და ეხლაც
არა ერთი და ორი „ნატყუარი“ სიგელ-გუჯარი ნამდვილ და ჭეშმარიტ საბუ-
თად არის ცნობილი, მაშინ ცხადი იქმნება ჩვენთვის, რომ ვახუშტს ეს ნაკლი
უფრო მიეტევებოდა.

ზემომოყვანილ ვრცელ განხილვის შემდგომ ვახუშტის დიადი ღვაწლი
საქართველოს და ქართულ საისტორიო მეცნიერების წინაშე თვალიწინ წარმო-
გვიდგება. ქართულ საისტორიო მწერლობაში პირველმა მან შეჰქმნა
მძლავრი კრიტიკული მიმართულება. წყაროებისადმი წინანდელ სრულ და
განუსაზღვრელ ნდობის მაგიერ იგი გაბედულად მათ კრიტიკულს განხილვას
შეუდგა, მათი სხვადასხვაგვარი ნაკლებევაწება გამოაშკარავა და შეძლებისდა
გვარად შეასწორა. ვახუშტის თამამა და საფუძვლიანმა კრიტიკულმა გან-
ხილვამ ქართველ იმდროინდელ მეცნიერებსა და ისტორიკოსებს დაა-
ნახა, რომ ქცა და ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნაშრომი არც ყოველის
მხრივ იყო სრული და არც უადრეს ჭეშმარიტების განხორციელებად
ჩაითვლებოდა ყველგან და ყველაფერში, არამედ რომ აქა-იქ ცნობებიც
აკლდა (ქცა-ს) და შეესებაც ესაჭიროებოდა, ბევრგან ისეთი შეცდომებიც იყო
შეპარული (ქცის გაგრძელებაში), რომელთა გაუსწორებლობა მიუტევებელ ცო-
დვად უნდა ჩათვლილიყო. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ ვახუშტის სწორუპო-

ვარს საქართველოს გეოგრაფიულს აღწერილობას და მის შესანიშნავს საქართველოს ისტორიულ-ფილოსოფიურ საზოგადო მიმოხილვას, მაშინ მისი სიდიადე უცილობელი იქმნება ჩვენთვის და XVIII-ს. ქართულ მწერლობაში ნამდვილ უებრო ბუმბერაზად წარმოგვიდგება.

ქცის გაგრძელების გადაკეთება.

სახელოვანმა მეცნიერმა ბატონიშვილმა ვახუშტმა, როგორც უკვე ვიცით, „სწავლულ კაცთა“ მიერ შედგენილი შრომა მკაცრად განსაჯა და სრულებით უვარგისად სცნო: იმდროინდელ განათლებულ ქართველ საზოგადოებას ნათლად

– 311 –

დაანახვა, რამდენი შეცდომები იყო შეპარული ამ შრომაში. ამის გამო ვახუშტმა როგორც ვიცით თითონ შეადგინა საქართველოს ისტორია გიორგი ბრწყინვალითგან მოყოლებული თავის დრომდის, რომელშიაც მატიაწისებური ელფერი და თვით წყაროების ცხადი კვალი თითქმის სრულებით წარხოცილია და ისტორიის სახით არის შედგენილი.

უეჭველია, ვახუშტის მკვეთრი და სამართლიანი კრიტიკის ზეგავლენით აიხსნება ის გარემოება, რომ ვიდასაც ჯერ ჩვენთვის უცნობს ისტორიკოსს ქცის გაგრძელება თავითგან ბოლომდის სრულიად გადაუკეთებია და ხელახლად დაუწერია. ეს ის თხზულებაა, რომელიც პირველ და მეორე ქცის გაგრძელებად, აგრედვე შედეგ ქცად არის ცნობილი და ე. თაყაიშვილმა ხელახლად დაბეჭდა მმ დფლ ქცის დამატებად (გვ. 850 – 973), ხოლო „პარიზის ქრონიკის“ სახელით ცნობილი მატიაწე ბროსეს გამოცემითგან ზ. ჭიჭინაძემ გადმობეჭდა (ტფილისი 1903 წ.).

ქცის გადაკეთებული პირველი და მეორე გაგრძელება 1605 წლამდე არის მოყვანილი და ამაზე სწყდება (Опис. I, 91 და დამატ. 972.). „პარიზის ქრონიკა“-კი ვახტანგ VI-მდე, 1703 წლამდე არის მოყვანილი (იქვე 91 და პარიჟ. ქრ. გვ. 76).

როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა (იხ. აქვე ქცის გაგრძელება), ამ ორისამე გაგრძელების აღმწერი ერთი კაცი უნდა ყოფილიყო და არა მეცნიერთა ჯგუფი. თვითოეულს თხზულებას ცალკე შემდგენელი ჰყოლია. მაშასადამე თვით მუშაობაც „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებისაგან არსებითად განსხვავდებოდა: იქ ჯგუფობრივ ერთობლივ მოღვაწეობის ნაყოფი იყო, აქ-კი თითო ადამიანის პირადი შრომაა. ამას გარდა საკმარისია „სწავლულ კაცთა“ თხზულება და (პირველი და მეორე) გაგრძელებანი გულდასმით გადაიკითხოს ადამიანმა, რომ ცხადად დარწმუნდეს, თუ რა არსებითი განსხვავებაა მათ შორის. ამიტომ ე. თაყაიშვილი შემცდარი უნდა იყოს, როდესაც ჰსურს ეს გაგრძელებანიც ვახტანგისეულად აღიაროს და ამტკიცებს, ვითომც აქ მხოლოდ აქა-იქ ტექსტი ყოფილიყოს ვახუშტის ბრძანებისაებრ გადაკეთებული! (Опис. I, 132). პირიქით, როგორც ქვემოთ გამორკვეული იქმნება, აქ თავითგან ბოლომდის ყველაფერი ხელმეორედ არის გადაკეთებული.

ეს ორი გაგრძელება ნამდვილად ერთ თხზულების, ერთ გაგრძელების ორი ნაწილია. მის შემდგენელს უმეტესად იგივე წყაროები ჰქონია, რაც „სწავლულ კაცებს“:

1) იგივე სპარსთა და სომეხთა „ცსოვრებანი“, სპარსულ და სომხურ საისტორიო თხზულებათაგან ამოდებული და გადმოთარგმნილი ცნობები ლანგ-

თემურის სომხეთში და საქართველოში შემოსევის შესახებ (შეად. ნა-
შრომი, ვვ 18 – 20 და 33 დამატ. გვ. 856, 857). თუ „სწავლულ კაცებს“

¹⁾ „Текстъ отчасти передѣланъ по указаньямъ Вахушти“.

ნათქვამი აქვთ: ლანგთემურის „ცხოვრება... ვრცლად წერილ არს ცხოვრება-
სა შინა სპარსთასა, ხოლო ჩვენ აღვსწერეთ ყოველივე მოვლა მისი ქართ-
ლად და აოხრება ქართლისა“-ო (ნაშრომი 33). ქ~ცის გაგრძელების ხელ-
მეორედ გადამკეთებელიც იმავე წყაროს ასახელებს: „ვრცლად ცხოვრება
მისი (ე. ი. ლანგთემურისა) წიგნთა შინა სპარსთასა განმარტებით წერილ
არს და სომეხთაცა სხვებრ რადმე აღუწერიათ“-ო (დამატ. 856), „ესრეთ...
ცხოვრებასა სომეხთასა განმარტებით წერილ არს“-ო (იქვე 857).

სამწუხაროდ ვახტანგის „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებს ხელთნაწერში
ფურცლები სწორედ იმ შესატყვისს ადგილს აკლია და ამის გამო ჯერ არაფ-
რის თქმა არ შეიძლება იმის შესახებ, „სწავლულ კაცებს“-აც ქ~ცის ხელმეო-
რედ გადამკეთებლებსავით სპარსელ ისტორიკოსის ისკანდერ მუნშის თხზუ-
ლებით უსარგებლიათ, თუ არა?

2) სწავლულ კაცებსავით (ნაშრომი 36 – 41) ქ~ცის გაგრძელების ხელ-
მეორედ გადამკეთებელსაც ბაგრატ და კონსტანტინე მეფეთა „ცა“-ც ხელ-
თა ჰქონია (დამატ. 892, 899, 900 – 903). იმათსავით (ნაშრომი 47 – 50)
ამასაც (დამატ. 905 – 912) ცნობები კახეთის ისტორიისათვის რომელი-
ღაც კახურ მატთანითგან უნდა ამოეღოს. იმათსავით (ნაშრომი 46 – 47)
მასაც (დამატ. 905) ხელთა ჰქონია გელათური მატთანე. სამწუხაროდ „სწავ-
ლულ კაცთა“ ნაწარმოებს ხელთნაწერში შესატყვისი ფურცლები აკლია და ამის
გამო არ ვიცით, მათაც ქ~ცის გაგრძელების გადამკეთებელსავით მესხური
დავითნის მატთანით უსარგებლიათ, თუ არა?

ის მაინც ცხადია, რომ სწავლულ კაცებსავით ქ~ცის გადაკეთებულ
გაგრძელებისა და ე. წ. „პარიზ. ქრ“-ის შემდგენელთ იგივე მესხურ
დავითნის მატთანე ჰქონიათ წყაროდ, რომელიც შესაძლებელია ამ მა-
ტიანის დაკარგული ნაწილი იყოს (იხ. აქვე გვ. 222 – 230, მესხურ და-
ვითნის მატთანე). ამ აზრს შემდეგი შედარება დაამტკიცებს:

„სწავლულ კაცთა“ ქ~ცის გაგრძ.:

„მერმე ვითარცა წესი არს და
ჩვეულება ეშმაკისა, აღძრნა ეშმაკ-
მან მოძულემან კეთილისამან თათარნი
ქრისტიანეთა ზედან: და შეკრბა სი-
მრავლე ურიცხვი თურქმანთა და მო-
მართეს სამცხეს... და აახლო ყეენ-
მანცა ერთი თავადი და მისი ლაშ-
ქარი: ჩაუდგეს სამცხეს და იავარ ყუეს
ქვეყანა მათი: მოადგეს ციხესა ახალ-

ქ~ცის გადაკეთებული გაგრძელება:

„მერმე ვ~ა წესი არს და ჩვეულე-
ბა ეშმაკისა, აღძრნა ეშმაკმან მოძუ-
ლემან კეთილისამან თათარნი ქრის-
ტიანეთა ზედა, შეკრბა სიმრავლე ური-
ცხვი თურქმანთა და მომართეს სამ-
ცხეს... და უბრძანა ერთსა თავადსა
და ლაშქარსა მისსა რათა ჩაუდეს
სამცხეს: ჩაუდგნენ და მოიგვეს სრუ-
ლიად და იავარ ყვეს ქვეყანა სამცხი-

ციხესა ბრძოდეს დიდხანს: და ვერ-

სა: და მერმე მოადგეს ციხესა და

ღარა დაუდგნა სიმაგრემან, გატეხეს და დაწვეს ქალაქი და დაიპყრეს ხელთა მესხნი დარბაისელნი ციხოვანნი“ და შემდეგი (ნაშრომი 38)

ქალაქსა ახალციხისასა ჰბრძოდეს დიდხან და ვერღარა დაუდგნა სიმაგრემან, გატეხნეს ციხე და დაწვეს ქალაქი და იპყრეს მესხთა დარბაისელნი ციხოვანნი“ და სხვა (დამატ. 898).

დასასრულ, „სწავლულ კაცებ“-სავით, რომელთაც ალექსანდრე მეფისა და „მის ჟამისა“ ისტორიისათვის „ძველთა გუჯართა“ ცნობებით ისარგებლეს ნაშრომი 36 და 34 - 35) ქცის გაგრძელების გადამკეთებელსაც ალექსანდრე მეფის საბუთები ჰქონია წყაროდ (დამატ. 888 - 890).

მაგრამ ამ საერთო მასალებს გარდა ქცის გაგრძელების გადამკეთებელს სხვა, ახალი წყაროებიც შეუფროვებია და თავის შრომაში შეუტანია, მაგ. „ძველი ერისთავთა“, რომლისაგან ამოღებულ ცნობითაც იწყობა სწორედ ქცის გადაკეთებული გაგრძელება (შეად. დამატ. გვ. 850 - 855, 857 და 858 ქცის II, 5 - 11 და 15).

მხოლოდ თავდათავს განსხვავებას „სწავლულ კაცთა“ თხზულებასა და ქცის გადაკეთებულ გაგრძელებას შორის წყაროების სხვაობა-კი არ შაადგენს, არამედ თვით სამწერლობო მუშაობის თვისების სხვაობა. „სწავლულ კაცთ“ საისტორიო წყაროებითგან და საბუთებითგან უმეტეს შემთხვევაში მხოლოდ ცნობები აქვთ ამოკრებილი, თვით ამონაწერებში საბუთების დედნის ენა-კი დაცული არ არის, არა ერთხელ დამახინჯებულია კიდევ. ქცის გაგრძელების გადამკეთებელსა და შემავსებელს მთელი ეს შრომა ხელმეორედ გაუწევია: იგივე მასალები და საბუთები აუღია, თვით საბუთების რიცხვიც გაუმრავლებია, უფრო მეტი ცნობებიც ამოუღია, ამასთანავე ამოკრებილი ცნობებიც დედნებითგან სიტყვა-სიტყვით გადმოუწერია. ეს ჩვენთვის ცხადი იქმნება, როცა განვიხილავთ, თუ როგორ არის ამ ორ თხზულებაში აღწერილი მეფე ალექსანდრე I-ის მოღვაწეობა.

„სწავლულ კაცთა“ ცნობებიც ამ მეფის შესახებ საბუთებითგან არის ამოღებული, მაგრამ ჯერ ერთი რომ მეტად ცოტა არის მოთხრობილი, მეორე ის რომ თვით ცნობებიც ისე სიტყვა-სიტყვით არ არის მოთხრობილი, როგორც დედანშია. აი ალექსანდრე მეფის შესახებ იქ რა სწერია: „დაჯდა... ალექსანდრე ქრისტეს აქათ ჩუიბ (1412): და იყო მას ჟამსა შინა კოჭი დავით: და მოკუდა კოჭი დავით და დაჯდა ელიოზ: მოკუდა ელიოზ კოჭი: და დაჯდა თეუოდორე: მოკუდა კოჭი თეუოდორე და დაჯდა შიო: და ამა ალექსანდრე მეფემან მატა სხვათა მეფეთა ქართლისათა სიკეთითა: რამეთუ იყო კაცი მეცნიერი და მოშიში ღვთისა და ელმოდა გული მოოხრებისათვის წმი-

დისა კათოლიკე ეკლესიისა: და არა ჰქონდა ღონე აღშენებისა: ამისთვის რომე ქუეყანა ლანგთემურისაგან მოოხრებული იყო: საუნჯე არღარა ჰქონდა: მოიპოვა ღონე-ესევითარი და დაზდვა (sic) იმერთა და ამერთა, ზემო-ქართლსა და კახთა კომლზედ ექუსი შაური. ყოველს წელიწადს ამა მალს გამოართმედა: და ამით იწყო შენებად მცხეთისა: და რუის (sic) ღვთაებისგ საყდრისა: და დაშვრებოდა დიდად: და ხანსა რაოდენსამე შინა აღასრულა და შეამკო ყოვლითა სამკაულითა: და შესწირნა სოფელნი და აგარაკნი. იმერთა და ამერთა, ზემოქართლისა და კახთა: და იმეფა კეთილად და მშვიდობით: და ხანსა რაოდენსამე შინა გარდაიცვალა ამიერ სოფლით“ (ნაშრომი გვ. 34 - 35).

ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში ალექსანდრე I მეფობა ვრცლად არის აღწერილი და მრავალ საყურადღებო ცნობებითაა სახსენ, რო-

მელნიც, როგორც უკვე თ ჟორდანიამაც აღნიშნა (ქ კბი II, 219), ამ მეფის სიგელებითგან არის ამოღებული. რომ ამ აზრის სიმართლე სრულე-ბით ცხდი იყოს, ქვემოთ მოყვანილი იქმნება ქ ცის გადაკეთებულ გაგრძელებს ცნობები ალექსანდრე მეფის შესახებ და გვერდით თვით იმ საბუთებითგან ამოღებული შესატყვისი ამონაწერები იქმნება, რომლებითაც თვით გადაამკეთებელს უსარგებლია. ალექსანდრე I მეფობის დასაწყისი მას ისევე სიტყვა-სიტყვით ამოუწერია „სწავლულ კაცთა“ თხზულებითგან, როგორც ზემომოყვანილს ამონაწერშია. მაგრამ შემდეგ-კი სურათი იცვლება. აი ამის დამამტკიცებელი რამდენიმე მაგალითიც:

ქ ცის გადაკეთებული გაგრძელება.

..... „დაჯდა... ალექსანდრე ქ კსა რა (გვ. 887)... იყო მაშინ ყოველი ესე საქართველო უსჯულოსა თემურისაგან უნუგემისცემოდ განსრული და სრულიად აოჯრებული დედა-ქალაქი მცხეთა, დიდი წმიდა კათოლიკე ეკლესია და აგრეთვე ყოველნივე ეკლესიანი საყდარნი და ციხენი ყოველნივე ს და საფუძვლითურთ დაექცია და მოეოჯრებინა და ყოველნი სულნი ქრისტიანენი დედაწულითურთ ტყვე ექმნა. ესე (მეფე ალექსანდრე) იავარ ნაქმარ ქართლზე მეფე იქმნა: ამის მეფობამდე მუდმივი ტყვენვა, რბევა და მოოჯრება ჰქონდა ქვეყანასა ჩვენსა, რომელ ქართლი დიდად შემცირებულიყო მრავლის ტყვენვისა და რბევისაგან და არა სადათ აღუჩნდა

ალექსანდრე I სიგელები:

... „ქ კსა რა: მეფედ დავჯედ [ყოველი საქართ]ველო თემურისაგას [აოჯრებული] და ქართლი უნუგემისცემოდ განსრული დაგვხუდა, ესრეთ რომელ უსჯულო [იგი შემოვიდა] საქართველოს ქ კსა: ჰჳ: და ვიდრე ჩნად მეფობისა დაჭირვადმდე ესრეთ გ[ან]სრულ[იყო]... თავად დედაქალაქი მცხეთა და რაოდენნი საქართველოსა საყდარნი და ეკლესიანი და ციხენი იყუნეს ყოველნი დაექცივნეს საფუძვლითურთ და საქართველო ტყუე ექმნეს და ჩუენის მეფობისა დაჭირვადმდე მუდამი ტყუენვა და რბევა იყო საქართველოსა: და მოოჯრდა და იავარ იქმნა და ყოვლადვე ძალი და ნუგემინისცემა არსით ჰქონდა: და... ვიწყე ბრძოლად უსჯულოთა და გან-

ნუგემინის მცემელი. ვემდის არა მეფე იქმნა დიდი ალექსანდრე: ამან იწყო ბრძოლა უსჯულოთა მათდა მრავლის ბოლითა და ზეგარდამო შემწეობითა განახსნა ყოველნი უსჯულონი საზღვართაგან საქართველოსათა“: (დამატ. გვ. 888).

... „მეფის ალექსანდრეს აღმზრდელმან მრავლის ჭირნახულებითა ბებია მისმან ქუცნა ამირეჯიბის მეულლე ყოფილმან რუსა, ამან იწყო მრავლის ღვაწლითა და გულისმოდგინებითა აღშენებად წმიდისა სვეტის ცხოველისა: პირველად მოკაზმა დაიწყო შენებად სვეტთა საყდრისათა და ვერღარა სრულჰყო აღშენება მისი, ეგრეთ მიიცვალა ამიერ სოფლით: და ვითარ

ვასხენ მზღუართაგან ჩუენთა“... (ალექსანდრე მეფის 1440 წ. სიგელი, ქ კბი II, 247 – 248. იხ. გვ. 247 ამ სიგლისადმი შესავალი, სადაც თ. ჟორდანიას აღნიშნული აქვს, რომ ქ ცას და „პარიზ. ქრ.“ აქეთგან აქვთ ცნობები ამოღებული).

... „ჩუენი... მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე... შევსწირეთ... სააღაპოდ პატრონისა სულკურთხეულისა ბებიისა ჩემისა ჩემზედა მრავალფერად ვალდებულისა და ჭირნახულისა რუსასა სულისათჳს... რომელმან გულმოდგინედ და სურვილით ჴელყო სამსახურებელად და აღშენებად კათოლიკე საყდრისა დედაქალაქისა მცხეთასა, რ ლ დააქციეს ტომთა აგარისათა... ამა ჟამსა შემდგომად გამოჰკაზმა სა-

მეფე ალექსანდრე, ეგრეთვე იგულა და იგულისმოდგინა. ოცდა ოთხისა წლისამან იწყო აღშენებად სვეტისა ცხოველისა და აწ ახლად აღაშენა და განავრცო და განასრულა და ყოვლითა მოკაზმულობითა შეამკო და განაშვენა და დაადგინა პატრიარქად მიქაელ“ (დამატ. გვ. 888 – 899).

„ქკსა რით: მეფემან ალექსანდრე ლორე აიღო:

და კ~დ ინება აღშენება ყოველთა საქართველოს ციხეთა და საყდართა. აღაშენნა და განავრცნა: მას ჟამსა შემოსავალი არსაით იყო სახლისა მისისათვის და ამით საქართველოს კვამლსა ზედა ორმოცი თეთრი მალად განაჩინა: ასოცდარვა ქკნზე საქართველოს ციხენი და საყდარნი და მონასტერნი ს~დ ახლად აღაშენნა

ყდარი და იწყო შენებად სვეტთა საყდრისათა... და ამის (სიკვდილის) მიერ ვერღარა სრულ იქმნა“ (ქკბი II, 220, სიგელი 1413 წ.).

... „მე მეფეთ-მეფემან ალექსანდრე ოცდაორისა წლისამან სურვილით და წადიერად ჳელ-ჳყავ შენებად საყდრისა მცხეთისა... და ამავე ჟამსა დაიდგინა პატრიარქად... ქკზი მიქაელ“ (ქკბი II, 226, სიგ. 1420 წ.).

... „[სახელითა] ღთისათა [ლორე ციხე]... მიტაცებული... ჩუენ ვიშვნეთ და დავიჭირენით“ (სიგ. 1435 წ., ქკბი II, 242).

რაკი ჩვენ სამეფოში სრული მყუდროება გამეფდაო, მეფე ალექსანდრე ამბობს, „ვითარ ჩუენგან სათანადო იყო, ეგრეთ ვინებე და ვიგულისმოდგინე ყოველთავე საქართუელოსა ციხეთა და საყდართა აღშენებად. მას ჟამს, შემოსავალი ჩუენისა სახლისა არსით რა იყო და ამაღ საქართუელოს კვამლსა ზედა ორმოცი თეთრი მა-

და შეამკვნა: და კვალად მისგან დადებულ მალი ამანვე ამოჰკვეთა“ (დამატ. 899).

ლად განვაჩინე და ასოცდარვად ქკნამდე რაოდენნი საქართველოსა ციხენი, საყდარნი და მონასტერნი არიან, ყოველნივე ს~დ ახლად აღაშენენ და შევამკუნენ, და აწ ჩუენსავე ჟამსა შიგან ამოგჰკვეთია“-ო (სიგ. 1440 წ., ქკბი II, 248).

ზემომოყვანილ შედარებითგან ცხადად სჩანს, რომ ალექსანდრე მეფის დიადი მოღვაწეობის დახასიათება, რომელიც ვახტანგის „სწავლულ კაცთ“ ათიოდე სტრიქონში მოუმწყვედევიათ, ქკის გაგრძელების გადამკეთებელს თავითგან ბოლომდის ხელახლად შეუდგენია: საბუთებიც მეტი აუღია და ცნობებიც დიდის გულმოდგინებითა და ზედმიწევნით ამოუკრებია. ამ გზით „სწავლულ კაცთა“ თხზულებაში დახატული მკრთალი სურათი მან გასაოცრად გააცხოველა და ალექსანდრე მეფის მოღვაწეობის სიდიადე შესაფერისი სიცხადით წარმოგვიდგინა.

ამგვარისავე თვისებისაა ქკის გაგრძელების გადამკეთებელის ნამუშავარი სხვა შემთხვევებშიაც, მაგ. კახეთის ამბებისათვის მასაც იმავე კახეთში, ვგონებ ალავერდში, აღწერილ მატთანით (დამატ. 905 – 912) უსარგებლია, რომელიც რასაკვირველია „სწავლულ კაცებს“-აც ჰქონიათ ხელთა (ნაშრომი 47 – 50). მაგრამ გადამკეთებელის მოთხოვნა უფრო ვრცელია, იმავე მატთანითგანაცა და სხვა წყაროებითგან ამოღებული ცნობებით შევსებული არის, თვით ამბავიც ორგად სხვანაირადაა აღწერილი (შეად. ნაშრომი გვ. 49

და დამატ. გვ. 909 და 912).

განსაკუთრებულ ყურადღების ღირსია ის საგულისხმიერო გარემოება, თუ რა სისწორითა და სვინიდიისიერად გადმოწერილი აქვს ქ¹ცის გაგრძელების გადამკეთებელს ცნობები ალექსანდრე მეფის სიგელებითგან: დედანი მას მხოლოდ იქ შეუცვლია, სადაც აუცილებლად საჭირო იყო, და მოსაუბრეს კილოთი აღწერილი სიგელების ცნობები სასაუბრო კილოდ გადაუკეთებია. იგივე თვისება აქვს მის ნამუშავარს სხვა შემთხვევებშიაც, მაგ. სადაც მას ცნობები მესხურ დავითნის მატთანითგან ამოუღია: იქაც დედნის ენა საუცხოვოდ არის დაცული.

---

¹) მეტად საგულისხმიეროა, რომ თუმცა ვახუშტი ზოგიერთში თითქოს „სწავლულ კაცთა“ დედანს მისდევს („კვამლსა ზედა სამი კირმანაული, რომელ არს ექუსი შაური“, ვახუშტი, საქ. ისტ. ბაქრაძის გამ. 299 = „კომლზედ ექუსი შაური“, ნაშრომი 35) და მეფე ალექსანდრეს აღმაშენებლობითი მოღვაწეობა ისე ვრცლად და საბუთების მიხედვით არა აქვს აღწერილი, როგორც ქ¹ცის გაგრძელების გადამკეთებულს, მაგრამ მეფის პოლიტიკურ მოღვაწეობის შესახებ ვახუშტს ისეთი საყურადღებო ცნობებიც მოეპოვება, რომელთა ხსენება არც „სწავლულ კაცთა“ თხზულებაშია და არც ქ¹ცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში.

ქ¹ცის გაგრძელების გადამკეთებელის ნამუშავარის სწორედ ეს თვისება შეადგენს იმ თვალსაჩინო განსხვავებას, რომელიც „სწავლულ კაცთა“ და ქ¹ცის გაგრძელების გადამკეთებელს შორის არსებობს და თუმცა კომპილატორობა და კომპილაცია ღირსებით საისტორიო თხზულებაზე დაბლა სდგას, მაგრამ როდესაც საისტორიო მატთანე თანამედროვეს მიერ დაწერილი არ არის, არამედ სსვადასხვა წინადროინდელ წყაროებითგან უხეიროდ შედგენილია, ამგვარს ნაწარმოებს რასაკვირველია ყოველთვის კარგად და სვინიდიისიერად შედგენილი კომპილაცია სჯობია იმიტომ, რომ იქ თვით წყაროების დედანი მაინც კარგად არის ხოლმე დაცული.

ქ¹ცის გადაკეთებულს გაგრძელებას მით უმეტეს აქვს ეხლა ჩვენთვის მნიშვნელობა, რომ იქ ისეთი მატთანეების ცნობებია შეტანილი, რომელნიც ან სრულებით დაკარგულად ითვლება ან ნაკლულევიანად არის შენახული. რაკი ზემომოყვანილმა შედარებამ დაგვარწმუნა, რამდენად სვინიდიისიერად და სისწორით აქვს ქ¹ცის გაგრძელების უცნობს გადამკეთებელს სსვადასხვა საბუთებითგან და წყაროებითგან ამოღებული ცნობები ამოწერილი, სხვა შემთხვევებშიაც, როდესაც მის წყაროების დედანი ან ჯერ აღმოჩენილი არ არის ან დაკარგულია, უფლება გვაქვს მის ნაღვაწს მეტის ნდობით მოვეპყროთ.

ზემოთ უკვე აღნიშნული იყო, რომ ქ¹ცის გადაკეთებული გაგრძელება 1605 წ. სწყდება, ხოლო ეგრედ წოდებული „პარიზ. ქრონიკა“ 1703 წ-მდეა მოყვანილი. მამსადაამე უკანასკნელი მატთანე თითქმის ასი წლის ზედმეტს ამბავს შეიცავს. საერთო ნაწილში „პარიზ. ქ¹რ.“-საც თითქმის იგივე წყაროები ჰქონია, რაც ქ¹ცის გადაკეთებულს გაგრძელებას, მხოლოდ თვით წყაროებითგან უფრო მოკლე ცნობებია მოყვანილი, თანაც გადამწერისაგან აქა-იქ დამახინჯებულია.

ხოლო უკანასკნელ ნაწილში იმ ასი წლის ამბებისათვის, რომელიც მხოლოდ „პარიზ. ქ¹რ.“-შია აღწერილი, მემატთანეს რასაკვირველია ზედმეტი წყაროები უნდა ჰქონოდა.

ერთს მათგანს ე. თაყაიშვილი ეხება თავის გამოკვლევაში „სამი ისტ. ხრონი-

კა“, რომელშიაც ამბობს: „პარიჟის ხრონიკა მოყვანილია 1703 წლამდე. ცნობები უკანასკნელი ხრონიკისა, რომელნიც ეხებიან მეჩვიდმეტე საუკუნეს, უფრო ვრცლად არიან მოთხრობილნი და ეჭვი არ არის, რომ ესენიც უცვლელათ არიან ამოღებული ისეთ ხრონიკიდან, რომელნიც მოთხრობილ ამბების თანამედროვე პირებს უწერიათ. ერთი წილი ამ ცნობებისა უსათუოდ შეიცავს დიდ მოურავის სააკაძის წერილებს ან დღიურს. ეს ცხადად სჩანს იმ ადგილიდგან, სადაც მოთხრობილია მეფე ლუარსაბის გამარჯვება თათარხანზე 1609 წელს. თათბირის შესახებ ამ ბრძოლის წინ ჩვენს ხრონიკაში ვკითხულობთ: „რჩევა დავიწყეთ, რა დროს შევიზნეთ, ზოგთა თქვეს, ახლავ მიუხ-

დეთო; ზოგთა თქვეს, ზევით მიუხდეთო; ნუგზარ თქვა, ღამით დავესხნათო, მთის კაცი ასე არჩევსო, ბევრჯერ გაგვმარჯვებიაო; სხვათა თქვეს, დილაზედ დაუხდეთო; დიდმან მოურავმან ვარჩიე: «მძანო დამიჯერეთ, ეს ომი მე დამადევითო, ჩემი საქმე იქით ანდაზად დაიჭირეთო» და სხვ“... (3 ქრკა, გვ. CXLV). და ზემომოყვანილი სტრიქონები ეჭვს აღარ უნდა ბადავდნენ ჩვენში, რომ ავტორი ამ მოთხრობისა დიდი მოურავია, მაგრამ სად იწყება მისი მოთხრობა პარიჟის ხრონიკაში და სად თავდება, გადაჭრით არ შეგვიძლია თქმა. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ჩვენის მოსაზრებით, ის ცნობები, რომელნიც პარიჟის ხრონიკაში დიდ მოურავის თავგადასავალს ეხებიან, თვით დიდი მოურავის დღიურიდან უნდა იყვნენ ამოღებულნი. ამიტომაც ეს ამბები დაწვრილებით და უფრო დიდი მოურავის სასარგებლოთ არიან მოთხრობილნი“-ო, ბრძანებს პატივცემელი მკვლევარი (იქვე CXLVII).

მართლაც იმ ამბებს, რომელიც დიდ მოურავის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას მოგვითხრობენ, ისეთი კილო აქვს, თითქოს თვით სააკაძის ნალაპარაკევი ყოფილიყოს ჩაწერილი, იგი პირველი პირით, მეობით გვიამბობს. ამიტომ ბ. ე. თაყაიშვილის აზრი, რომ ამ ადგილას პარიზის ქრონიკის შემდგენელს წყაროდ დიდი მოურავის ან წერილები, ან დღიური უნდა ჰქონოდა, ჭკუასთან ახლოა. მაგრამ თვით ქრონიკის ამ ადგილების ტექსტის შესწავლამ დამარწმუნა, რომ ე. თაყაიშვილი ამ შემთხვევაში სხდება: ქრონიკის შემდგენელს ხელთა ჰქონია სააკაძეს დღიური-კი არა, არამედ უეჭვლია იოსებ ტფილელისის ისტორიული პოემა „დიდ-მოურავიანი“. რომ ეს სრული ჭეშმარიტებაა, ამის დასაწახავად ამ ორ თხზულების ზოგიერთ ადგილების შედარებაც სრულებით საკმარისია.

პარიზის ქრონიკაში მაგალითად ზოგიერთი ადგილი თუმცა პროზად არის ნაწერი, მაგრამ ნამდვილად-კი ლექსია, იგივე ლექსი თითქმის სიტყვა-სიტყვით, რომელიც დიდმოურავიანშია. ორს მაგალითს მოვიყვან, მხოლოდ პარიზის ქრონიკითგან ამოღებულს ნაწყვეტებს ლექსის სახედვე დავალაგებ: მეფემ რომ მოურავის გიორგი სააკაძის დის ცოლად შერთვა მოიწადინა მოურავმა.

პარიზის ქრონიკით:
 „შეუთვალა: «ნუ დამკარგავ აგრე
 ადვილ ნუ დამთმობო
 როდეს განახვენ დიდნი კაცნი შე-
 გიკვეთენ დაგდებასა
 ჩემსა ცუდად დაჭერასა და სუბუ-
 ქად აგდებასა
 შადიმან მყავს მტერი, გეტყვის სიკვ-
 დილსა და გაგდებასა

დიდმოურავიანით:
 „შესთვალე, თუ «ნუ დამკარგავ, აგრე
 ადრე ნუ დამთმობდი
 ოდეს განახვენ დიდნი კაცნი შეგი-
 კვეთენ დაგდებასა
 ჩემსა ცუდად დაჭერასა და სუბუ-
 ქად აგდებასა
 შადიმან არს ჩემი ქიშპი გირჩევს სი-
 კვდილს გაგდებასა

და ახლავ მიჯობს ჩამომეხსნა ბო-
ლოს პირში ჩაგდებასა»
(გვ. 32)

ახლა მიჯობს, ჩამომეხსენ, ბოლოს
პირში ჩაგდებასა»
(იმედაშვილის გამ. გვ. 17)

- 319 -

ან კიდევ:
„კახთა მეფისა, ეს მეც ვიცი არა
გერგების-რა შესართავად
სხვა ბატონნი ვინც არიან თავმომ-
წონე გვარად თავად
სიხარულით ქალს მოგცემენ“...
(იქვე გვ 32)

„კახთ მეფისა, ეს მეც ვიცი, არ
გხვდების-რა შესართავად
სხვა ბატონნი ვინც არიან თავმომ-
წონე გვარად თავად
სიხარულით ქალს მოგცემენ“...
(იქვე 18)

პარიზის ქრონიკის და დიდმოურავიანის ზემომოყვანილი ნაწყვეტები
ლექსად არის ნაწერი და თუ ჩვენ დამასკვნით, რომ ქრონიკის ავტორს ამ
ალაგას თვით დიდი მოურავის დღიურით ან წერილებით უსარგებლია, მაშინ
ისიც დავასკვნათ, რომ მოურავის დღიური ან წერილები ლექსად ყო-
ფილა თვით მოურავის მიერ შედგენილი, ან არა და, რომ დღიურის ცნობე-
ბი თვით ქრონიკის ავტორს გაუღიქსია. ორთავე დასკვნა სრულებით შეუსაბა-
მო და გასაოცარი იქნებოდა. ამის გამო ერთად ერთი წყარო, საითგანაც
ქრონიკის ავტორს მოთხრობაში ლექსად ნაწერი სტრიქონები უნდა
შეჰპარვოდა, იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი“-ა. იქნებ ამ უკანასკნელს
დიდ მოურავის დღიური ან წერილები ხელთა ჰქონოდა კიდევ, მაგრამ ქრო-
ნიკის აღმწერელს გაღიქსილი პოემა აუღია წყაროდ და არა პროზად შედგე-
ნილი დღიური. მამსადამე ცხადია, რომ „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელს
იოსებ ტფილელის საისტორიო პოემით უსარგებლია.

„პარიზ. ქრ.“-ის მეორე წყაროდ, როგორც თ. ჟორდანიასაც აღნი-
შნული აქვს ქკუბის II წიგნის „შინაარს“-ში (გვ. IX, CXXI) როსტომ მე-
ფის 1648 წ. ვრცელი და საყურადღებო გუჯარი ყოფილა. ეს შინაარ-
სიანი საბუთი თ. ჟორდანიას აქვს დაბეჭდილი (ქკუბი II, გვ. 461 – 464).
ამ გუჯრისა და „პარიზ. ქრ.“-ის შედარება მართლაც ამტკიცებს, რომ მემ-
ტიანეს სიტყვებთან „სოფელმან მისი წესი არ დაიშალა და ამ სოფლით
ბატონი ბაგრატ მიიცვალა“ მოყოლებული (გვ. 47,8 სტრიქ. ქვემოთგან)
მე-56-ე გვერდამდე როსტომ მეფის სწორედ ეს 1648 წ. გუჯარია ნაწილ-
ნაწილ შეტანილი. ამასთანავე სადაც-კი შეიძლებოდა ქრონიკის შემდგენელს
დედანი სიტყვა-სიტყვით გადმოუწერია. მხოლოდ იქ, სადაც როსტომი ამ
გუჯარში მოსაუბრე კილოთი ლაპარაკობს, მოთხრობა სასაუბროდ გადაუკეთე-
ბია. მაგრამ ერთგან შემთხვევით დედნის ენა მაინც შენახულია, მაგ.:

..... „როსტომ მეფემ რომელიც სა-
ფიცარიც მისცა ან პირობა და ფიცი
ყველა გაუთავა. და კახმა ბატონმა
რაც პირობა მოგცვა (sic) არც ერთი
არ გაუთავა“-ო (პარიზ, ქრ. 53).

.... „ჩუენც რომელიც საფიცარი მი-
ვეცით და ან პირობა დავუდევით,
ყუელაკა გავუთავეთ, და კახმა ბატონ-
მა რაც პირობა და ფიცი მოგუცვა,
არც ერთი არ გაგვთავა“-ო (როს-
ტომ მეფის 1648 წ. გუჯარი, ქკუბი
II, 463).

- 320 -

ამას გარდა „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელს ერთ-ერთ წყაროდ ფარ-

სადან გორგიჯანიძის ისტორიის უკანასკნელი ნაწილიც უნდა ჰქონო-
და, ეს ცხადი იქმნება ყველასათვის, ვინც „პარიზ. ქრ.“-ის ცნობებს როსტომ
მეფის მიერ დებედაზე გატეხილ ხიდის აშენებისა, იქ მოწყობილ ნადირობისა,
ბატონიშვილის ლუარსაბის სასიკვდილოდ დაჭრისა, ხმაღში გაწვევით გასა-
მართლების ამბავს და სხვას (გვ. 58, 11 სტრიქ. – 60 გვ.) ფარსადან გორგიჯანიძის
თხზულების შესატყვისის ადგილს შეადარებს (ჩუბ. გვ. 533 § 15 – გვ. 536 § 16,
ჭიჭ. გვ. 323 § 15 – 327). ფარსადანის თხზულებითგან ამოღებული ცნო-
ბებიც ქრონიკის შემდგენელს თითქმის სიტყვა-სიტყვით გადმოწერილი
აქვს. ერთი სიტყვით, „პარიზ. ქრ.“-ის შემდგენელი თავის ნაშრომის
უკანასკნელ ნაწილში ყოველგვარ მასალებით (პოემა, ფ. გორტიჯანიძის ის-
ტორია და სხვა) განურჩევლად სარგებლობს და მეტად ტლანქ კომპილატორად
მოსჩანს. ხოლო რაკი მისმა წყაროებმა ჩვენამდის მოაღწია, ამიტომ ამ
უკანასკნელს ნაწილს თითქმის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს.

რაკი დავრწმუნდით, რომ ქ`ცის გაგრძელების გადამკეთებლს და „პარ.
ქრ.“-ის შემდგენელს ბატონიშვილ ვახუშტის მკაცრი კრიტიკული განხილვა,
რომელიც მან „სწავლულ კაცთა“ ნაწარმოებს უძღვნა, უნდა სცოდნოდეთ და
უხელმძღვანელიათ კიდევ, ხოლო თვით ვახუშტს ქ`ცის გადაკეთებული გა-
გრძელება და „პარიზ. ქ`რკა“ ნანახი არ უნდა ჰქონდეს და იმ მრავალ საყუ-
რადლებო ცნობების შესახებ, რომელიც ქ`ცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში
სხვადასხვა წყაროებითგან არის შეტანილი, არა სცოდნია რა, ამის გამო ცხა-
დია, რომ ქ`ცის გადაკეთებული გაგრძელება ვახუშტის თხზულების და-
მთავრების შემდგომ ანუ 1745 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაწერილი,
დაახლოვებით 1745 – 1760 წლებში.

როგორც ქ`ცის გადაკეთებულს გაგრძელებას, ისევე „პარიზ.
ქ`რკა“-ს ეხლა მხოლოდ იმდენად აქვთ მნიშვნელობა, რამდენადაც ამ
ორ თხზულებაში ვრცელი ამონაწერებია შენახული სხვადასხვა ძველ მა-
ტიანეებითგან, რომელნიც ან დაკარგულია, ან ჯერ აღმოჩენილი არ
არიან. სანამ ისინი აღმოჩნდებოდნენ, მანამდის ამ ორ მატთანეს, განსაკუთ-
რებით-კი პირველს, ქართულ საისტორიო მეცნიერებისათვის, მეტადრე საქარ-
თველოს ისტორიისათვის მნიშვნელობა არ დაეკარგება.

სეხნია ჩხეიძე.

სეხნია ჩხეიძეს ეკუთვნის საისტორიო თხზულება, რომელსაც ავტორმა
უწოდა „ცხოვრება მეფეთა (Hidoire de la Géorgie II-me partie ჩუბინაშვი-

– 321 –

ლის გამ., გვ. 307, ჭიჭ. გვ. 1). ეს ნაწარმოები დაწერილია იმ დროს,
როდესაც ქ`ცა გასწორებული და შევსებული იყო, და მასაც ქ`ცის გავლენა ნათ-
ლად ატყვია.

თვით ავტორი თავის თხზულებაში ბევრგან ლაპარაკობს თავის თავზე.
ამიტომ რამდენადაც ეს მის ისტორიის შესასწავლად საჭიროა, მის ვინაობი-
სა და თავგადასავალის გამორკვევას შევუდგებით.

სეხნია ჩხეიძე გიორგი XI-ის ძმის „ლევანის გაზრდილი იყო და მერმე
ქაიხოსროსთან შეხდილი“ (იქვე, ჩუბ. 312, ჭიჭ. 9). ხოლო შემდგომ, რო-
გორც ეტყობა, მეფე გიორგი XI-ის კარის კაცი ყოფილა. პირველად იგი თა-
ვის თავს მაშინ იხსენიებს, როცა გიორგი მეფემ არაგვის ერისთავის იასონის

განდგომის გამო არაგვის ხეობაში გაილაშქრა. როგორც სჩანს, სეხნია ჩხეიძეს ამ ლაშქრობაში მონაწილეობა მიუღია: „გასწყრა მეფე და შეჰყარა ქართველნი და შეუხდა საერისთოს, გარდაიარა მჭადის-ჯვარი, დავებჯინენით ტინსა, დავიწყეს სროლა, შეგვექმნა ცემა და სროლა... შევჰქენით წვა და დავგა“-ო (ჩუბ. გვ 309 – 310, ჭიჭ. გვ. 5). ეს ამბავი 1687 წელს (იქვე) მომხდარა. მამასადამე ამ დროს იგი დავაჟვაცებული ყოფილა და მეფის სამსახურში ითვლებოდა. 1696 წელს, როცა ყაენის ბრძანებით ბატონიშვილი ქაიხოსრო სპარსეთში „გაისტუმრეს პატივითა, მაგრამ კაცნი მცირედნი გაატანეს“ (იქვე, ჩუბ. 3112, ჭიჭ. 8). ამ მცირერიცხოვან ამალაში სხვათა შორის „გაყვა სეხნია ჩხეიძე“, ჩვენი ისტორიკოსი (იქვე). ისპაჰანში რომ ყაენმა ქაიხოსრო ბატონიშვილს „ულუფა“ არ გაუჩინა, ქონებრივად დიდს გაჭირვებაში ჩაცვივნულან, „მოხდა სიღარიბე დიდი“-ო (იქვე). ამიტომ ყველა მხლებელნი ბატონიშვილმა სამშობლოში გაისტუმრა, „მაგრამ ჩხეიძემ სეხნიამ არად ინება მოშორება მათი, თავად ლევანის გაზდილი იყო და მერმე ქაიხოსროსთან შეზდილი“-ო (იქვე), მოგვიტხრობს ისტორიკოსი თავის თავზე. 1697 წელს, ს5 – 4 მარტს რომ გიორგი მეფე ისპაჰანში მიბძანებულა და მიეგებნენ „ძმანი და ძმისწულნი“ (იქვე, ჩუბ, 313, ჭიჭ. 9), როგორც ეტყობა, ქვიხოსროს ს. ჩხეიძეც თანა ჰხლებია. 1699 წელს ყაენმა „დაუძახა ბატონიშვილს ლევანს, უყო წყალობა და ნაიბობა ქორმანისა“ მისცა (იქვე, ჩუბ. 313 – 314, ჭიჭ. 11). ბატონიშვილი ლევანი რომ წაბძანდა ქორმანში, „თან იახლა ჩხეიძე სეხნია“ (იქვე, ჩუბ. 314, ჭიჭ. 11). ისტორიკოსს მხურვალე მონაწილეობა მიუღია „ბელეჯთა“ წინააღმდეგ ომებში უდაბნოში (იქვე, ჩუბ. 314 – 315, ჭიჭ. 12). სხვათა შორის მანიჟავის დელეში ბატონიშვილმა ორას გამორჩეულს თათრის ჯარს „უთავა ჩხეიძე სეხნია“, მტრის წინააღმდეგ საბრძოლველად გაგზავნა (იქვე, ჩუბ. 315, ჭიჭ. 13). ძლევა მოსილნი 11 თებერვალს 1700 წ. ქ. ქორმანში დაბრუნებულან (იქვე). იმავე წელს ივნისში ყაენმა გიორგი მეფეს მიანდო ქაშანიტგან შემოსულ „ბალუქთა და ავლანთა“ უკუქცევა. მეფემ „გააყენა ბატონიშვილი ლევან“ (იქვე, ჩუბ. 316, ჭიჭ. 14). ამ ლაშქრობა-

– 322 –

შიაც ჩვენს ისტორიკოსს სეხნია ჩხეიძეს დიდი მონაწილეობა მიუღია და თუ მას დავუჯერეთ, დიდი მამაცობაც გამოუჩენია და სახიფათო განსაცდელს გადაარჩენია: „ერთი მხნე და მოძალლო კაცი... მოუსდა ჩხეიძეს სეხნიასა, შემოკრა ქარქაშსა, გაუწყვიტა ბოლო ქარქაშისა, მაგრამ მუხლს ვერა ავნო, აიჭრა ვითარცა ვეფხი და ჩამოაგდ“-ო (იქვე, ჩუბ. 317, ჭიჭ. 15 – 16). 1701 წელს შაჰმა ბატონიშვილს ლევანს ერანის მდივანბეგობა მისცა (იქვე ჩუბ. 319, ჭიჭ. 19), ხოლო მეფე გიორგის ქართლი უბოძა, აგრეთვე „ერანის სპასალარობა, ყანდარის ბეგლარბეგობა, გირიშკი“ (იქვე, ჩუბ. 320, ჭიჭ 19). 1703 წელს ლევან ბატონიშვილი „წაბრძანდა ისპაჰანიდამ საქართველოს ნაიბად“ (იქვე ჩუბ. 320, ჭიჭ. 20) და მას თან გაჰყოლია ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე. 1704 წელს ლევანმა თავის ძმას მეფეს გიორგის ფეშქაში აახლო და მიმრთმევად „გაგზავნა ჩხეიძე სეხნია“ (იქვე). მეფეს კარგად მიუღია მოციქული და ქორმანიტგან ყანდაარს წაუყვანია (იქვე, ჩუბ. 321, ჭიჭ. 21). ისტორიკოსს სპარსეთში 3 წელიწადს მოჰგვიანებია. 1707 წელს 4 თებერვალს მეფე გიორგიმ „გაისტუმრა ჩხეიძე სეხნია“ საჩუქრებით დატვირთული ძმისა და ძმისწულისათვის. თვით „სეხნიას უბოძა საბოძვარი მრავალი და ქართლის მოლარეთ-ხუცობა“ (იქვე, ჩუბ. 322, ჭიჭ. 23). ჩხეიძემ მეფის გამონაგზავნი ლევან მდივანბეგსა და მის შვილს ქაიხოსროს მამათს მიართვა

(იქვე). რა-კი ისპაჰანში ამ დროს შიმშილის გამო ხალხი აჯანყდა, ყაენმა ამ-ბოხების ჩასაქრობად ბატონიშვილი ქაიხოსრო გაგზავნა, ხოლო მან „ჩაფრად თან წაიყვანა სეხნია“ (იქვე). ქაიხოსროს რომ ვაჭრების გაფიცვა ისპაჰანში საზარელ სიმკაცრით დაუთრგუნვია, ჩვენი ისტორიკოსი როგორც სჩანს საქართველოში დაბრუნებულა და იმავე 1707 წელს ვახტანგ მეფის თრიალეთ-სა და შანშიანში დიდს ნადირობაში მონაწილეობა მიუღია (იქვე, ჩუბ. 324, ჭიჭ. 25 – 26). 5 წელს როგორც ეტყობა ს. ჩხეიძეს სამშობლოში გაუტარებია და მხოლოდ 1712 წელს 28 თებერვალს მეფე ვახტანგი რომ 300 კაცის თანხლებით ყაენთან გამგზავრებულა, სხვათა შორის მოლარეთ-ხუცესი და ისტორიკოსი ს. ჩხეიძეც თან გაჰყოლია (იქვე, ჩუბ. 326, ჭიჭ. 29). 1714 წლამდე იგი სპარსეთში შაჰის კარზე დარჩენილა და ამავე წლის 10 მარტს-კი, როცა ვახტანგმა მაჰმადიანობაზე უარი სთქვა და ამის გამო იგი ჩამოაქვეითეს, ხოლო მის მაგიერ „ქართლის ბატონობა“ იმის ძმას (ალიყული ხანს) მისცეს, ვახტანგის ამაღაც უკან გაისტუმრეს „აახლეს მეფეს იესეს“ (იქვე ჩუბ. 326, ჭიჭ. 29). გამაჰმადიანებულმა და ქართლში გამეფებულმა ვახტანგ 1722 წელს კახთა მეფედ დამტკიცებულს ერეკლე მეფის შვილს კოსტანტინეს (მამად ყული ხანად წოდებულს), რომელთანაც უსიამოვნობა ჰქონდა, „გაუგზავნა მეფემ ვახტანგ მოლარე-ხუცესი სეხნია, ფეშქაში შერიგებისა-თვინ“ (იქვე, ჩუბ. 329, ჭიჭ. 33). ისტორიკოსის მოციქულობას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია: მეფენი შეარიგა. თუმცა საბოლოოდ საქმე მაინც ვერ

– 323 –

გასწორდა (იქვე). იმავე წელს ს. ჩხეიძე ვახტანგ მეფემ ხელმეორედ გაგზავნა ელჩად, ეხლა-კი შაჰ-თამაზთან. ამ შემთხვევაშიაც მან მეფის მონდობილობა პირნათლად აასრულა: ყაენმა „უყო წყალობა მეფეს ვახტანგს და გამოუგზავნა საჩუქრები“. მაგრამ რაკი მეფე ვახტანგი კახმა ბატონმა ყაენთან დაასმინა: „ეყმო ხელმწიფესა რუსეთისასა, ამოსწყვიტა რჯულისა თქვენისა მოსავნი“-ო (იქვე, ჩუბ. 330, ჭიჭ. 35), შაჰი 1723 წელს 10 იანვარს „გაუწყრა მეფეს ვახტანგს“, ჩამოართვა მეფობა და „დაუჭირეს ჩხეიძე სეხნია, დაატყვევეს“ (იქვე). ამის შემდგომ ავტორს თავის თავის შესახებ აღარავითარი ცნობები არა აქვს მოყვანილი, ამიტომ მისი ცხოვრების მიმდინარეობა და თავგადასავალიც გამოურკვეველი რჩება.

სეხნია ჩხეიძემ ერთი საისტორიო თხზულება დაგვიტოვა, რომელსაც სა-თაურად შემდეგი გაუკეთა:

„მლიერებითა ღუთისათა, ვიწყით ცხოვრება მეფეთა, მსმენელთათვის არა უნდომი, ამბითა უცხოთა ქვეყანისათა, არა მარტივად ქართლისა, ჩემის თვალთ-ნახული, ზოგიერთი მნახვთაგან სმენითა“ (იქვე, ჩუბ. 307, ჭიჭ. 1).

ჩხეიძეს თხზულება 1653 წლის ამბავით იწყობა და სწყდება 1739 წ., მაშასადამე 86 წლის ისტორიას შეიცავს და სულ 35 დაბეჭდილი გვერ-დია (ჩუბ. 307 – 342).

თავის ისტორიას სათაურად ავტორმა „მეფეთა ცხოვრება“ დაარქვა იმიტომ, რომ მასში მოთავსებულია ქართლ-კახეთის მეფეთა თავგადასავალი 86 წლის განმავლობაში. რაკი ავტორმა დიდ ხანს სპარსეთში დაჰყო და სპარსეთის საქმეები უფრო ვრცლად და უკეთესად იცოდა ვიდრე თავის სამშობლოს ამბავი, ამიტომ მის ნაწარმოებში ერანის სახელმწიფო საქმეებს საპატიო ადგილი უნდა ჰქონოდა. ასეც მოხდა და თვით ისტორიკოსს თავის თხზუ-ლების სათაურში აღნიშნული აქვს, რომ მისი ისტორია არის „არა მარტი-

ვად ქართლისა“, არამედ „ამბითა უცხოთა ქვეყნისათა“ შემკული. ამ გვარად ს. ჩხეიძეს ისტორია ისე ქართლის ისტორია არ არის, როგორც მართლაც ქართლის „მეფეთა ცხოვრება“. ხოლო რაკი ბედის უკუღმართობის წყალობით ქართლის მეფეები იძულებულნი იყვნენ თავიანთ მეფობის უმეტესი ნაწილი საქართველოს გარეშე გაეტარებინათ და სპარსეთში „ბეგლარბეგობისა და ამირ-სპასალარობის“ თანამდებობითაც დატვირთულნი სპარსეთის ურჩ ქვეშევრდომთათვის შეეღიათ თავიანთი ძალღონე და დღენი, ამიტომ მათი „ცხოვრება“ უნებლიედ ისტორიკოსს უნდა დაეწერა „ამბითა უცხოთა ქვეყნისათა არა მარტივად ქართლისა“.

„ზარგანხდომით ხმა განფენილი, ყოველთა მებრძოლთა ზედან დიდად მძლეველი და თვით არავისგან ძლეული, თვით-მპყრობელი საქართველოსი, რომელი არს ახოვან ტანითა, ძლიერი ძალითა, უძლიერესი სიმახვილითა, სა-

– 324 –

წადელ ღიმილითა, უსაწადილეს ჭმუნვარებითა, მადლიერ-ხედვითა, საზარელ-ლმობიერ მკრთომლობითა, ბრძენ ცნობითა, უბრძნეს გამორჩევითა, მარტივ სახითა, მრავალ-სახე მარებითა, შემრისხველ ყუდროებითა, მანამებელ განსწავლულებითა და არცა ერთისა კეთილისაგანისა შემაშთოებელი, უზომეობითა თვით მათ მტერთაც საწადელ და საყვარელ, სათნოებითა მისთაგან შეკდიმბულთა. – და ვითარცა ვინ აღრაცხნეს, რაოდენი საქმენი ეთხოებიან მეფესა მეფეთასა, რაოდენი მართებანი და გასაგებელნი: კიდეთა პყრობანი, ნაპირთა ჭერანი, განხეთქილებათა კრძალვანი, სამეფოსა წყნარობანი, ლაშქართა მეცნიერბანი, მთავართა ზაკვისა ცნობანი, მხედართა განწესებანი, სახლთა ნაბოჭთა სააჯანნი (sic), საჭურჭლეთა შემოსულთანი (sic), მოციქულთა შემთხვევანი, მეძღვნეთა ჯეროვანი (sic), შეცდომათა წყალობითი წურთნანი, სპათა წვეგობანი, ღონიერთა მიმართებანი“ (იქვე, ჩუბ. 307, ჭიჭ. 1 – 2), ასე ახასიათებს თავის თსზულეებაში სეხნია ჩხეიძე თავის გმირს. მთლად ეს ნაწყვეტი, – როგორც მეფის ღირსების აღწერილობა, ისე მეფის მოვალეობათა ნუსხა, – მცირედენის ცვლილებით და დამახინჯებით დავით აღმაშენებლის ისტორიითგან არის ამოღებული.

ს. ჩხეიძეს სათაურშივე აღნიშნული აქვს, რომ მისი ნაამბობი, უმეტეს შემთხვევაში მისი „თვალნახულია“, ხოლო ზოგიერთი „მნახავთაგან სმენითა“ დაუწერია. მართლაც 1687 წლითგან მოყოლებული 1723 წლამდე ჩხეიძე მოგვითხრობს, ვითარცა თანამედროვე და მონაწილე, უფრო ხშირად ვითარცა თავის თვალთ მნახველი, დანარჩენი როგორც ეტყობა განაგონია. ყურადღების ღირსია, რომ ეს გარემოება ჩვენს ისტორიკოსსაც განსაკუთრებით აღნიშნული აქვს, გაგონილი ჩაწერილია „მნახავთაგან“-ო. მამასადაძე არც მას დაჰვიწყებია, რომ „სმენით“ მოთხრობას მხოლოდ მაშინ აქვს ფასი, როცა მოამბე „მნახავია“. ს. ჩხეიძეს არა აქვს განმარტებული, რამდენად სანდო პირები იყვნენ მისი მოამბე „მნახავნი“.

ს. ჩხეიძეს საზოგადოდ ეტყობა, რომ მას ქართული საუკეთესო საისტორიო თხზულებები წაკითხული ჰქონია, მეტადრე დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორია. უეჭველია მას ხელთ ექნებოდა უკვე შესწორებული და შევსებული ქცა და ამ წყაროს ს. ჩხეიძეს თხზულებათაზე თავისი კვალი დაუჩნევია. მის ნაწარმოებს განსაკუთრებით დავით აღმაშენებლის ისტორიის ზეგავლენა ეტყობა, ეს ცხადადა სჩანს იმ შესავლით, რომლითაც ს. ჩხეიძე თავის თხზულებას იწყობს და რომელიც ზემოთ იყო მოყვანილი. მთელი ეს ადგილი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზუ-

ლებითგან არის ამოღებული (იხ. ც^ა მეფეთ მეფისა დავითისი *563, გვ. 331).

იმავე თხზულებითგან ამოულია ს. ჩხეიძეს მეფის მოვალეობის ზემომოყვანილი განმარტება: „და ვითარ ვინ აღრაცხნეს, სწერდა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, რაოდენნი საქმენი ეთხოებიან მეფობასა, რაოდენნი მართებანი

– 325 –

[და] განსაგებლნი: კიდეთა პერობანი, ნაპირთა“ და სხვა და სხვა (იქვე *551, გვ. 319).

თუმცა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოებითგან ს. ჩხეიძეს ამ ორ ნაწყვეტის გარდა არა მოჰყავს რა და მთელი მისი თხზულება სულ სხვა რიგზეა აგებული, სახელდობრ ქრონოლოგიურზე. მაგრამ აქაც ვგონებ იგი ქ^ა ცის გაგრძელებას უნდა ჰზამავდეს: როგორც იქ აქაც ავტორი თვითოეულს ამბავს თარიღის აღნიშვნით იწყობს. ამგვარად მის ისტორიას უფრო მატანეს ხასიათი აქვს და თვით მოთხრობაც ქრონოლოგიურს რიგზეა დალაგებული და არა ლოგიკურზე.

როგორც სჩანს, ს. ჩხეიძეს ქრონოლოგიურ ცნობების აღნიშვნა მეთოდოლოგიურ, მიუცილებელ მოთხოვნილებად მიაჩნდა. ეს იქითგანა სჩანს, რომ იმ შემთხვევაშიაც, როცა მას თარიღი არა სცოდნია, ან არა ხსომებია, მაშინაც მას თურმე საჭიროდ მიაჩნდა თარიღი გამოერკვია და თავის თხზულებაში შეეტანა: ამისთანა შემთხვევებში მას სიტყვა „ქრონიკონს“ შემდგომ ცარიელი ადგილი დაუტოვებია, იმის იმედით, რომ შემდგომ ჩაეწერა. ზოგიერთ შემთხვევის შესახებ მას როგორც სჩანს შემდეგაც ვერ გამოურკვევია ქრონიკონი და აქა-იქ ცარიელი ადგილი შეუვსებელი დარჩენია (ჩუბ. 308, 309, ჭიჭ. 3,4). სწორედ ქრონოლოგიურ ცნობების სიუხვე შეადგენს სეხნია ჩხეიძის ისტორიის ღირსებას.

მისი თხზულება საზოგადოდ შინაარსის მხრივ მეტად ერთფეროვანია: მოთხრობა თითქმის განსაკუთრებით მეფეთა პოლიტიკურსა და სალაშქრო თავგადასავალს ეხება. ავტორი ომისა და ვაჟკაცობის დიდი მოტრფიალეა და თვითოეულის შემთხვევით სარგებლობს, რომ დაწვრილებით და აღტაცებით აგვიწეროს ისეთი ლაშქრობაც-კი, რომელიც სპარსეთში მომხდარა და საქართველოსთან არავითარი კავშირი არა აქვს (იხ. ჩუბ. გვ. 314 – 315, 316 – 317, 322 – 323, ჭიჭ. გვ. 11 – 13, 13 – 16, 22 – 25).

საქართველოს შესახებ-კი მისი ცნობები განსაკუთრებით მეფეთა გამოცვლას მოგვითხრობს.

სეხნია ჩხეიძეს კიდევ ერთი ნაკლი აქვს: როცა იგი იმდროინდელ საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას გვისურათებს ხოლმე, მისი მოთხრობა მუდამ უშფოთველი არის, პირიქით მოღიმარი და მხიარულიც-კია, თითქოს იგი ყველაფრის კმაყოფილი იყო. პოლიტიკური უკუღმართობა მას არ აღელვებდა, ამისთანა შემთხვევებში მისი ცნობები მოკლე და მარტივია. სამაგიეროდ მას ლხინისა, ლოთობისა და განცხრომის ამბავის მოთხრობა არ ავიწყებოდა (იქვე, ჩუბ. 312, 313, 319, 320, 324, 326). საზოგადოდ მის ნაწერს უდარდებლობისა და ქარაფშუტობის ელფერი ადევს: საქართველო დიდს განსაცდელში იყო პოლიტიკურადაც და ეკონომიურადაც, ს. ჩხეიძე-კი სწერდა „მტერი არსით აუჩდიან“-ო (იქვე ჩუბ. 308)

– 326 –

და ქართლის მეფეების ისტორიას ისე მოგვითხრობს, თითქოს მათზე ძლიე-

რი ქვეყნიერობაზე არავინ ყოფილიყოს „ოთხთავე კიდეთა ქვეყნისათა ზარ-განხდომით ხმა განფენილი, ყოველთა მეზრძოლთა ზედან დიდად მძლეველი და თვით არავისგან ძლეული, თვით-მპყრობელი საქართველოსი“-ო (იქვე, ჩუბ. 307, ჭიჭ. 1). საზოგადოდ მისი აღწერილობა ხშირად გაზვიადებულია და ამ მხრივ უფრო სპარსელ ისტორიკოსებს მიაგავს, ვიდრე ქართველ ისტორიკოსებს: „მზემან ღუთისამან, ამას ბძანებდი ამისთანა არა ნახული რაო. ჩამოაგდის კაცი ვითარცა კატა“ (იქვე ჩუბ. 309 – 310 ჭიჭ. 5), „მზემა ღუთისამა და თავ-მან ამათ-მან, ეს ორნივ ერთად გენახათ, ამას ბძანებდით, ამათ-თანა კაცთა შვილი უკეთესი არ იქნებაო“ (იქვე, ჩუბ. 313, ჭიჭ. 9). „მე ასე ვპგონებ დედათა ნაშობი მჯობი ამის არა იყოს ქვეყანასა ზედან“ (იქვე ჩუბ. 321, ჭიჭ. 21, ამგვარივე წინადადებანი იქვე ჩუბ. 315, 317 და სხვა, ჭიჭ. 13, 16 და სხვა).

ამასთანავე ს. ჩხეიძე გულქვა და შეუბრალებელი ადამიანი სჩანს: სწორედ გასაოცარის რა აღტაცებით აღგვიწერს ხოლმე იგი ხოცვა-ჟლეტას: რაც უნდა საზარელი და შემადრწუნებელი სურათი იყოს, იგი წარბმეუბრელად და ძლევამოსილობის აღფრთოვანებით და სიხარულით მოგვითხრობს. თვითოეული ომის ამბავს ყოველთვის მისდევს ცნობა, ამდენი და ამდენი თავი მიართვეს მეფეს გან ბატონიშვილსაო (იქვე, ჩუბ. 315, 318 და ყველგან, ჭიჭ. 13, 17). ერთ ალაგას მას აღნიშნული აქვს განსაკუთრებით: ბრძოლის შემდგომ „გარდავხედით მოსვენებად, დავყავით მას ღამესა იქი, რა გათენდა, მიართვეს თავი 540, აქაცა და იქაცა ააშენებინა თავების მინარა, თითო ოც-ოცი წერთა“!!! (იქვე ჩუბ. 318, ჭიჭ. 17). ან კიდევ, რა სიამაყით მოგვითხრობს ისტორიკოსი, თუ როგორ მოსპო ბატონიშვილმა ქაიხოსრომ ისპაჰანის ვაჭრების გაფიცვა: „ქნა ნასალი უცხო და საკვირველი, ზოგი დახივა მუცელზე და, ზოგი ყორით მიაბა დარაბასა, ზოგი დასჭედა ნალ-ლურსმნითა, თქვენმა მზემა, მეორეს დღეს გენახათ ქუჩა-და-ქუჩა ხვარბლით აივსო... შეიქნა ისპაჰანში სიმშვიდე და იეფობა“-ო (იქვე ჩუბ. 321 – 322, ჭიჭ. 22).

სწორედ გასაოცარია აგრედვე, რომ ს. ჩხეიძე, რომელიც საქართველოს თანამედროვე პოლიტიკურს განსაცდელს და დაუძღურებას თითქოს ვერც-კი გრძნობდა, ისეთის გაზვიადებით ამკობდა ქართლის მეფეთა ვითომდა ძლიერებას, რომ გამოუცდელ მკითხველს შეუძლიან იფიქროს, ალბად ამ დროს საქართველო იმგვარადვე ძლიერი იყო, როგორც თამარ მეფის დროსაო. იგივე ისტორიკოსი თითქოს ვერ ხედავდა, რომ ქართველ ერის პოლიტიკურ დაუძღურების და საშინელ განსაცდელისდა მიუხედავად ქართველთა მეთაურ საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი ასეთი მედგარისა და დაულალავის შრომით თავის სახელმწიფოსა და სამშობლოს გონებრივ, სახელმწიფოებრივ, სამოსამართლო და ეკონომიურ ყოფა-

ცხოვრების განახლებისა და აყვავებისათვის იღვწოდა!... სეხნია ჩხეიძის დროს ცხოვრობდენ: საბა სულხან ორბელიანი, რომელმაც თავის შესანიშნავს თხზულებას, ქართულ ენის საუნჯე-ლექსიკონის შედგენას მრავალი წელიწადი შეაღია, მეფე ვახტანგ IV, რომელმაც „დასტურლამალი“ შექქმნა, ქართულ სამართლის ყველა ძეგლები შეკვრიბა და თითონაც ახალი სასამართლო წიგნი შეადგენინა, „ქცა“ განახლებინა, შეასწორებინა და შეავსო. სხვა რომ არა ყოფილიყო რა, ესეც იმდენად დიადი განმაცვიფრებელი შრომა იყო, რომ ამის დანახვა და შემჩნევა, ბრმასა და ყრუსაც შეეძლო. ს. ჩხეიძეს-კი მთელს თავის თხზულებაში ამ მოღვაწეობაზე კრინტი არა დაუძრავს,

თუმცა მას, როგორც ქართლის სამეფოს „მოლარეთ-ხუცესს“, ბევრი-რამ საყურადღებოს მოთხრობა შეეძლო.

როდესაც იტი ვახტანგ მე-VI-ის ბედის უკუღმართობას მოგვითხრობს, როცა იგი გვიამბობს, რომ მეფე ყოველმხრივ მოტყუებული იძულებული იყო სამშობლოსათვის თავი მიენებებინა და უცხოეთში შეეფარებინა თავის მრავალ-ტანჯული თავი, მას, მეფის მოლარეთ-უხუცესს და ისტორიკოსს, ერთხელაც არ წარმოსცდენია მწუხარების გამომხატველი სიტყვა, მუხთალ იღბლისადმი მაინც წყევლა-კრულვა, რომელმაც ასეთი ნიჭიერი და საქართველოსთვის ჭირნახულევი მეფე სამშობლოს უდროვოდ მოსტაცა. მას კალმოსანი ხელი არც-კი გაუნძრევია, რომ თანამედროვეთა და ჩამომავლობისათვის მისი დიადი ღვაწლი სამშობლო ქვეყნის წინაშე ორიოდე წინადადებით მაინც გამოეთქვა და დაეხასიათებინა. ამ შემთხვევაშიც ს. ჩხეიძე, როგორც ჩვეულებრივ, ცივი და გულგრილია, მისი ბაგე სდუმს, მის მარჯვენას კალამის მოსმა ეზარება... საზოგადოებ-რივი და მამულიშვილური გრძნობა მას მოდუნებული აქვს!..

ს. ჩხეიძის ნაწარმოები პირველად გამოსცა დ. ჩუბინაშვილმა მ. ბროსესს ქცის კრებულში წ. II, გვ. 307 – 342. ამ გამოცემითგან ზ. ჭიჭინაძემ გა-დაბეჭდა 1913 წ. (საქართველოს ცხოვრება, გვ. 1 – 52).

პაპუნა ორბელიანი.

პაპუნა ორბელიანს დაწერილი აქვს საისტორიო თხზულება „ამბავნი ქართლისანი“, რომელიც ავტორისავე სიტყვით სეხნია ჩხეიძის მოთხრობის გაგრძელებას შეადგენს. თუმცა პაპუნა ორბელიანის ისტორიის 1773 წ. გა-დამწერი ხარების საყდრის დეკანოზის ძე დავით ამ წიგნს „მცირე ქართ-ლის ცხოვრება“-ს ეძახის, მაგრამ თვით ავტორი თავის თხზულებას უწო-დებს „ამბავნი ქართლისანი“, ანუ „ამბავი ქართლისაი“. ეს თვით თხზუ-

– 328 –

ლების ქვემომოყვანილ შესავალითგანაც სჩანს და შემდეგ ლექსითგანაც, რო-მელიც ისტორიას წინ უძღვის:

„შეუდექ ამბავს ქართლისას პაპუნა ორბელიანი...
აღწერე ყოვლი ყოფილი“-ო (ქცა II, დ. ჩუბინაშვილის გამ. 343, ჭიჭ. 53).

ისტორკოსი ამბობს „ვინათგან ვიდრე აქამომდე აღწერილ-იყო ამბავნი ესე ქართლისანი, აღმწერელსა ამისას ჩხეიძე სეხნიასა დაშთომოდა შემდ-გომნი ყოფილნი და ყოფადნი და მე პაპუნამ ორბელიანმა ხელ-ვჰყავ აღწე-რად“-ო, (ქცა II, დ. ჩუბ. გვ. 343, ჭიჭ. 53). მართლაც პ. ორბელიანი თავის მოთხრობას სწორედ იქითგან იწყობს, სადაც სეხნია ჩხეიძეს თხზულე-ბა სწყდება. უკანასკნელი ცნობა, რომელიც ს. ჩხეიძეს აქვს აღწერილი, 1739 წ. „თვესა მაისსა გ(3)4“ მომხდარს ამბავს (იქვე, ჩუბ. 342, ჭიჭ. 52), ხო-ლო პაპუნა ორბელიანი თავის თხზულებას ასე იწყობს: „ქორონიკონსა უკზ (427=1739 წ. ქ. შ.) თვესა ივლისსა“ ესა-და-ეს მოხდაო (იქვე, ჩუბ. 342, ჭიჭ. 54).

მაგრამ მხოლოდ გარეგანი მსგავსებაა და როგორც ქვევით გამორ-კვეული იქმნება, შინაგანი თვისებებით ამ ორ ისტორიკოსს საერთო თითქმის არა აქვთ რა.

რა საქმის კაცი იყო, ან რა თანამდებობა ჰქონდა პაპუნა ორბელიანს, მის

თხზულებითგან არა სჩანს. მხოლოდ რომ ის სამეფო კარის მახლობელი კაცი უნდა ყოფილიყო და სამხედრო მოქმედებისა და ომების მონაწილეც, ეს-კი სრულებით ცხადია. როდესაც 1747 წ. სპარსეთის შაჰის თავგასულობამ და მისგან დადებულ დიდძალ ფულის ჯარიმამ ქართველები ისე შეაწუხა, რომ იმოდენა ფულის გადახდას ისევ აჯანყება ირჩიეს, მეფე თეიმურაზი, ქართლის სამეფო მთავრობა, კათოლიკოზი და სამღვდლოება აიყარნენ, ტფილისითგან გაიხიზნენ და ციხეებში შედგნენ, მაშინ „ვინც ორბელიანთ სახლისშვილნი იყვნეს, ყოველნი სახლეულით ბატონს (თეიმურაზს) გაყვნენ... ქვეყანა ისე ირყეოდა ყანის შიშისაგან, რომ ქართლის ქვეყანაში გამაგრების იმედი აღარავის ჰქონდათ, მაგრამ პაპუნამ ორბელიანმა და ყაფლან თავის მამულის დაკარგვას ისევ თავისი წახდენა ირჩიეს. გამოსთხოვეს ბატონს ფარმანი და წარვიდნენ თვისსა მამულსა შინა. მოვიდნენ პირველ ხრამისა ხეობასა შინა და სადა ციხე იყო ანუ გალავანი, გაამაგრეს და მისცეს იმედი: «თუ რომელი ამბავი მოხდეს მტრისაგან, თქვენთან დავიხოცებით»-ო. მის მეტი ღონეც აღარა ჰქონდათ: რადგან ბატონს მოშორდნენ თავისის მამულის გულისათვის, უსიკვდილოდ გაშვება აღარ ეგებოდა... იყვნენ პაპუნა და ყაფლან ორბელიანი დღე-და-ღამ მატებასა სიმაგრეთა ცისისასა“ (იქვე, 395 – 396, ჭიჭ. 128). როგორც ამ სიტყვებითგან სჩანს, ისტორიკოსი პაპუნა მეფეს უნდა ხლებოდა და თავის მამულის დასაცავად

– 329 –

რომ წასულიყო და მეფეს მოშორებოდა, ამისათვის მეფის საგანგებო ნებართვა, „ფარმანი| იყო საჭირო.

ორბელიანთა საგვარეულოს წევრებს სარდლობა და სხვა დიდი მოკვლეობა ჰქონდათ ხოლმე. მაგრამ ჩვენი ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი არც სარდლად სჩანს, არც ვაზირად. ამ დროს ორბელიანთაგან დიმიტრი – მანდატურთუხუცესად იყო, ზაალ – მეფის მეთოფეთა წინამძღოლად, ქაიხოსრო – სარდლად ამირსპასალარად (იქვე, ჩუბ. 384 – 386, ჭიჭ. 112 – 114).

თვით პაპუნა-კი არსად თავის თანამდებობას არ ამჟღავნებს. მაინც-და-მაინც არც ვაზირთა შორის სჩანს, არც ქვეყნის გამგე დიდ მოკვლეულებში. ამისდა მიუხედავად ჩვენი ისტორიკოსი მაინც ჩვეულებრივ მეფეს ჰხლებია და ხშირად აღწერილ ამბების მონაწილე და თანადამხუდარი ყოფილა. თავის თხზულების შესავალშიც პაპუნა ორბელიანი ამბობს: ქვემოთ-ხრობილი ამბები „რომელნიმე ვიხილე თვალითა ჩემითა და რომელნიმე მომეთხრნეს სარწმუნოთა კაცთა-გან“-ო (იქვე, ჩუბ. 343, ჭიჭ 53). თვით ისტორიის მოთხრობასა და კილოსაც ხშირად ეტყობა, რომ ისტორიკოსი მართლაც თითონ მონაწილე და თანადამხუდარი არის.

საყურადღებოა, რომ პ. ორბელიანი ომშიაც მეფესთან ერთად ყოფილა. მაგ. 1744 წ. ურუმებთან მომხდარ ომის შესახებ იგი ამბობს: „მას დღეს რომ გენახათ ბატონიშვილი ერეკლე, ამას ბრძანებდით, თუცა ლომი ეგრე იბრძვისო. ჰასაკითა იყო მცირე, მაგრამ რასაც საქმეს იქმოდა, ფალავანის შესადარისი იქნებოდა“-ო (იქვე, ჩუბ. 363, ჭიჭ. 82). იმავე წელს საგურამოს მახლობლად მომხდარ ომის შესახებაც პაპუნას ნათქვამი აქვს: „ბატონიშვილი ერეკლე რომ გენახათ იმ დღესა, ასე ბრძანებდი, არა თუ ფალავანი, თვარემ ესე ვის შეუძლია სათავისოსა ომსა გარდა, ვითა ისარდლა, შეაბა ჯარი, განუკვირდებოდათ ყოველთა“-ო (იქვე, ჩუბ. 368, ჭიჭ 88).

1747 – 1748 წ. ტფილისის ციხის სპარსთა ხელითგან გამოსაგლეჯად მომხდარ მედგარ ბრძოლაში ხომ პაპუნა ორბელიანი თვითაც მონაწილე ყო-

ფილა თავის ყმებითურთ: ჯერ თაბორის კოშკზე აჭრით თავი ისახელა პაპუნას ყმამ შავერდა მღებრიშვილმა (იქვე 410), მერე ორბელიანი მდივანბეგი იოანე და თვით „პაპუნა თავისის მსახურ აზნაურშვილითა გარდაუცვივდნენ ციხეში... დააყენეს მუშა და კარის გაღებას ეცადნენ“ და მოახერხეს კიდეც (იქვე, ჩუბ. 412, ჭიჭ 151).

დანარჩენ ომებში და ლაშქრობაშიც ჩვენი ისტორიკოსი თავის თანადამხუდრობასა და მონაწილეობას მოთხრობის კილოთი ამჟღავნებს, როგორც მაგ: „გავედით იქით, რა ერთსა აღაჯსა გავიარეთ, გამოჩნდა ჯარი ფანახანისა“-ო (იქვე, ჩუბ. 425, ჭიჭ. 169); „შეგვიკემს გზები, ჩვენ არ ვიცოდით, წავედით სიღნახიდან“-ო (იქვე): „რაც ჯარი მიგვდევიდა, ნახევარი ვეღარ ამოგვყვა“-ო (იქვე): „გავიარეთ ორი დღე“ (იქვე, ჩუბ. 427, ჭიჭ.

- 330 -

163); „მივეწივებით ალაზნის პირზე... ლეკნი ასე უწინ შემოგვებნენ“-ო (იქვე, ჩუბ. 431, ჭიჭ. 179); „შეიქმნა ომი ფიცხელი რომ ამისთანა ომი არ გვენახა“-ო (იქვე, ჩუბ. 441, ჭიჭ 193); „იმ დღეს გენახათ მუხრანბატონი, ფალავნისა მსგავსად იბრძდა“-ო (იქვე, ჩუბ. 451, ჭიჭ. 207).

მაგრამ ჩვენი ისტორიკოსი პაპუნა ორბელიანი მარტო ომების თანადამხდური და თვალთ მხილველი-კი არა ყოფილა, იგი მშვიდობიანობის დროსაც, დღესასწაულებში მეფის მახლობელი კაცი ყოფილა. მაგ. 1745 წ. თეიმურაზის მეფედ კურთხევასაც დასწრებია და დიდებულ და სასიხარულო სანახაობით აღტაცებული გაიძახის: „თქვენმა მზემა, ერთი უკეთესი სანახავი კაცის თვალთ აღარ ინახებოდა“-ო (იქვე, ჩუბ. 382, ჭიჭ. 109). 1751 წელს ისტორიკოსი ერეკლე მეფის ქორწილსაც დასწრებია და ამ ამბავის აღწერილობას ამგვარად ათავებს: „ერთი ამისთანა სიხარული არ გვენახა“-ო (იქვე, ჩუბ. 433, ჭიჭ. 181). ერთი სიტყვით, მრავალი გარემოება ცხადად ამტკიცებს, რომ პაპუნა ორბელიანი სამეფო კართან დაახლოვებული ყოფილა.

თავის საისტორიო თხზულებებისათვის მას ერთი ლექსად გამოთქმული ტაეპი წაუძღვანებია წინ, რომელშიაც ამბობს:

„შეუდექ ამბავს ქართლისას პაპ.მნა ორბელიანი,
განმამლიერა მეფემან, ვინ არის გვირგვინიანი,
აღწერე ყოვლი ყოფილი მრავალგზის საჩივრიანი“-ო.
(იქვე, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53).

ეს ლექსი ამტკიცებს, რომ პაპუნა ორბელიანის ისტორიკოსობისათვისმეფესაც ხელი შეუწყვია. სამეფო კარის ისტორიკოსი იყო თუ არა, ამის პირდაპირი ცნობები არა მოგვეპოვება რა, მხოლოდ რომ მეფეს მისი ისტორიკოსობა სცოდნია და მის მოღვაწეობისათვის ხელი შეუწყვია და „გაუძლიერებია“ კიდეც, ზემომოყვანილ ტაპითგანაც ცხადად სჩანს.

რასაკვირველია შეუძლებელია პაპუნა ორბელიანი ყველა მოთხრობილ ამბების თანადამხუდარი და თვალთ მხილველი ყოფილიყო, ამიტომ უეჭველია ჩვენი ისტორიკოსი არა ერთხელ და ორჯერ იძულებული იქმნებოდა სხვის ნახული და ნაამბობიც შეეტანა თავის თხზულებაში. აკი თვით პაპუნა ორბელიანიც ამბობს „რომელიმე მომითხრნეს სარწმუნოთა კაცთგან“-ო (იქვე, ჩუბ. 342, ჭიჭ. 53). ეს უკანასკნელი ცნობა ყურადღების ღირსია. ჩვენ ეხლა ვიცით, რომ ზეპირ წყაროების თვისებებსა და ღირ-

სებას უკვე ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ჯეროვან ყურადღებას აქცევდნენ. გიორგი მთაწმიდელს როგორც ვიცით აღნიშნული აქვს, რომ მისი ზეპირი წყარო და მოამბე თანადამხუდარი და თვალით მხილველი იყო, ამასთანავე „უცხო... ყოვლითურთ ტყუვილისაგან“ და სრულებით „სარწმუნონი

– 331 –

იყვნენ (იქვე გვ. 77). მე-XVII – XVIII-ე ს. ქართულ საისტორიო მწერლობის აღორძინების ხანაშიც, როგორც ვხედავთ, ქართველ ისტორიკოსებს ამ მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებებისათვის კვლავ მიუქცევიათ ყურადღება, მაგრამ მაინც იმ ხარისხამდე ვერ მიუღწევიათ, რომელზედაც გიორგი მთაწმიდელი იდგა. თუმცა სეხნია ჩხეიძესაც აქვს აღნიშნული, რომ „ზოგიერთი მნახავთაგან სმენითა“ შეუტყვია და ჩაუწერია თავის თხზულებაში, მაგრამ მას დავიწყებია აღენიშნა, რამდენად სანდო პირები იყვნენ მისი მომთხრობელი „მნახავნი“. პაპუნა ორბელიანს მართალია ეს მეთოდოლოგიური გარემოება არ გამოჰპარვია და აღუნიშნავს „რომელნიმე მომეთხრნეს სარწმუნოთა კაცთაგან“-ო, მაგრამ იმას თავის მხრივ დავიწყებია და არაფერი აქვს ნათქვამი, მისი მომთხრობელი „სარწმუნო კაცნი“ თანადამხუდარნი და „მნახავნი“ იყვნენ თუ არა? უამისოდ ცხადია სარწმუნო კაცთა ცნობებსაც დიდი ფასი არ ექმნებოდა. შესაძლებელია პაპუნა ორბელიანს ეს მეთოდოლოგიური მოთხოვნილება თავისდათავად ნაგულისხმევი ჰქონოდაც, მაგრამ ამ გარემოების მოუხსენებლობა მაინც ნაკლია. თუ რომ ეს გარემოება მე-XI-ე საუკ. გიორგი მთაწმიდელს არ დავიწყებია და საგანგებოდ აღნიშნა, მით უმეტეს ს. ჩხეიძესა და პ. ორბელიანს უნდა ხსომებოდათ. ამისდა მიუხედავად მარტო ის გარემოებაც, რომ ეს ორი ქართველი ისტორიკოსი თავიანთ ზეპირ წყაროების შესახებ ლაპარაკობენ, თავისდათავად საგულისხმიეროა და უეჭველია ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობის შესწავლისა და გავლენის შედეგი უნდა იყოს. ეს გარემოება ქართულ საისტორიო მწერლობის გამოცოცხლებისა და აღორძინების დამატკიცებელია.

პ. ორბელიანის თხზულებას აქა-იქ მართლაც ემჩევა, რომ მოთხრობა ზოგან ზეპირ წყაროებზე არის დაფუძნებული. მაგ. 1739 წ. ახმეტას ბოლოს ამოწვევტილ ლეკ-მცარცველთა რიცხვის შესახებ აქვს „იტყოდენ ათას ხუთასი ათავი მოიჭრა“-ო (ამბავნი ქართლისანი, იქვე, ჩუბ. 344, ჭიჭ. 55). 1747 წ. გორითგან ტფილისში ჩამოტანილ შაჰნადირისეულ დიდი ზარბაზნის შესახებაც სწერია: „იტყოდენ, ორიათას ათასი (sic) ლიტრა არისო“ (იქვე, ჩუბ. 410, ჭიჭ. 148). განჯა-ერევანსა და საქართველოს სხვა მოსამზღვრე ქვეყნებში 1750 წ. დავლად და ფეშქაბად ნაშოვნ ქონების რაოდენობის შესახებაც ისტორიკოსი ამბობს: „სიმრავლისა რაღა მოვახსენო? ასე იტყოდენ, ორასი ათასი ცხვარი იყოო, რაც სულ ჯარმა იშოვა და ამისა შედეგათ ძროხა ანუ კიდებული საქონელი“-ო (იქვე, ჩუბ. 428, ჭიჭ. 174). 1752 წ. ყარადაღის მფლობელის გულუხვ მასპინძლობის შესახებ ქართლ-კახეთის დაპატიჟებული ჩინებულნი თავადნი „ასე იტყოდენ, თუ არ ყაენისაგან, სხვისა ამგვარის კაცისაგან ასეთი დახდომა ძნელად შესაძლებელი არისო“ (იქვე, ჩუბ. 440, ჭიჭ. 191). დასასრულ, 1754 წ. ლეკთა წინაღმდეგ მომხდარ ომის შესახებ ისტორიკოსს აღნიშნული აქვს: „ქისიყის მოურავი ძველი

– 332 –

და ახალი ორივე მოსაწონად შეიბნენ, რომე იმ დღეს მათი ქება ბევრისაგან

მოგვესმნეს“-ო (იქვე, ჩუბ. 456, ჭიჭ. 214).

ზევით უკვე აღნიშნული იყო, რომ პაპუნა ორბელიანის ისტორია თავის შინაგანი თვისებებით ს. ჩხეიძის თხზულებისაგან არსებითად განსხვავდება იმ გვარადვე, როგორც თვით ავტორებიც სულ სხვა-და-სხვა სულიერ და გონებრივ ავლადიდების პატრონებად მოსჩანან. საკმარისია მარტო ის გარემოებაც გავიხსენოთ, რომ პაპუნა ორბელიანი თავის თხზულებას 1739 წლის ამბებით იწყობს და 1758 წლის ამბებით ათავებს, ესე იგი რომ მისი ნაწარმოები მხოლოდ 19 წლის ისტორიას შეიცავს, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს ამ 19 წლის თავგადასავალს 131 დაბეჭდილი გვერდი უკავია (იქვე ჩუბ. 343 – 474, ჭიჭ. 53 – 240), და ჩვენთვის მაშინვე ნათელი იქმნება, რამდენად ვრცელია პ. ორბელიანის შრომა ს. ჩხეიძის თხზულებასთან შედარებით, რომელსაც 86 წლის საისტორიო ამბებისათვის 35 (ნაბეჭდ) გვერდზე მეტი ვერ გამოუმეტნია.

შინაარსის მხრივაც ამ ორ ისტორიკოსს შორის დიდი და არსებითი განსხვავებაა: ს. ჩხეიძემ თუ „მეფეთა ცხოვრება“ დასწერა, პ. ორბელიანს აღწერილი აქვს „ამბავნი ქართლისანი“, ესე იგი აღმოსავლეთ საქართველოს თავგადასავალი, მარტო მეფეთა-კი არა, არამედ მთელი ქვეყნისა და მცხოვრებთა ისტორიაც. ამ მხრივ სწორედ ყურადღების ღირსია, რომ პ. ორბელიანს სურდა აეწერა და აღწერა კიდევ „ამბავნი ქართლისანი“ ერთ რომელისამე გვირგვინოსნის მეფობის დროს-კი არა, არამედ განსაზღვრულ (19 წლის) ხანის განმავლობაში, როდესაც აღმოსავლეთს საქართველოში ოსმალი და სპარსელები თარეშობდნენ, შემდეგ ქვეყანა ნადირ-შაჰმა ჩაიგდო ხელში და მერმე თანდათან თეიმურაზ და ერეკლე მეფეები გაძლიერდნენ, ქართლ-კახეთი პოლიტიკურად გაერთიანდა და ერეკლემ თავის ბრძნულისა და წინდახედულის მოქმედებით მოსამზღვრე ხანები ყმად-ნაფიცად გაიხადა.

ისტორიკოსი უმთავრესად აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობას აქცევდა ყურადღებას, – „ჟამთა, ვითარებათა და ქვეულებათა“. მჭევრმეტყველებით აღწერილი აქვს მას ყოველი „იწროებანი ქართლისანი და მალიადი ცვალებანი დამპყრობელთანი და განმგეთა ქვეყანისა ჩვენისათანი, მწარენი და ძნიადნი მოხარკეობანი“, რომელიც აღმოსავლეთში საქართველომ თურქ-სპარსთა ბატონობის დროს გამოიარა (იქვე, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53). თუმცა მას ამასთანავე დაწვრილებით და საუცხოვოდ მოთხრობილი ყველა ყველა ამბები, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს აღორძინების ხანას ეხება თეიმურაზ და ერეკლე მეფეების დროს, მაგრამ თვით ისტორიკოსს სწადიან, რომ მკითხველმა თავისი ყურადღება ჩვენი ქვეყნის სწორედ იმ პირველ გაჭირვებულ მდგომარეობას მიაქციოს, როდესაც ჩვენ ქარ-

თველებს „ესეოდენნი ჭირნი და იწროებანი წარგუხდიან“, რომ წინად თითქმის, „კნინდა და არაოდეს ყოფილ-არიან ესევითარნი იწროებანი“ (იქვე). ეს გარემოება ამტკიცებს, რომ ჩვენი ისტორიკოსი შორსგამსჭვრეტელი და ღრმა აზროვნობის პატრონი ყოფილა. მერმინდელს აღორძინებას მისთვის თვალეები არ აუხვევია და აღმოსავლეთ საქართველოს მაშინდელს გაძლიერებას მისთვის თავბრუ არ დაუსხამს.

რასაკვირველია პაპუნა ორბელიანი ქართლ-კახეთის გაერთიანებით, ქვეყნის მოღონიერებით, მტრების ძლევითა და განდევნით, თეიმურაზისა და განსაკუთრებით ერეკლე მეფეთა ნაყოფიერ სახელმწიფოებრივ და სოციალურ მოღვა-

წეობით გულწრფელად არის გახარებული და აღტაცებითაც მოგვითხრობს ამ ამბებს, – მაგრამ სამშობლო ქვეყნის წინანდელს უკიდურესს პულიტიკურსა და ეკონომიურს გაჭირვებასა და განსაცდელს ჩვენს ისტორიკოსზე ღრმა და წარუ-ხოცელი შთაბეჭდილება მოუხდენია და ამიტომ მას საჭიროდ მიაჩნდა, რომ მერმინდელ თაობათაგან „არა დავიწყებულ-იქმნენ ესევეთარნი ამბავნი“, რომ საქართველოს „ესეოდენნი ჭირნი და იწროებანი“ გამოუვლია (იქვე, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53).

პ. ორბელიანი დარწმუნებული იყო, რომ რაკი მისი თხზულება და-წერილი იქმნებოდა, მომავალი თავობა წაიკითხავდა, „შემდგომნი ჩვენნი მოიხსენებდენ ესეოდენთა ჟამთა“ (იქვე). მას ჰსურდა, რომ ყოველს ქარ-თველს, განსაკუთრებით-კი მოზარდ თავობას სცოდნოდა, თუ რა მიზეზით და როგორ დაატყდა საქართველოს ეს სამინელი განსაცდელი (იქვე 348) და ამგზობით „მოზარდულნი ქართლისანი განეკრძალნენ ქვეყანათა თვისთა სიმტკიცისათვის“-ო (იქვე), მამულიშვილური გრძნობა გაჰღვივებო-დათ და თავიანთ ქვეყნის კეთილდღეობაზე ფიქრსა და ზრუნვას შესჩვეოდნენ.

აღმოსავლეთი საქართველო იმ დროსაც, რომელიც ს. ჩხეიძესა აქვს აღ-წერილი, თუ უარესს მდგომარეობაში არ იმყოფებოდა ვიდრე 1739 – 1743 წ.წ.-ში, უკეთესს პირობებში მაინც ცხადია არა ყოფილა: მაშინაც ჩვენი ქვე-ყანა და ეროვნება უკიდურესს განსაცდელში იყო. მაგრამ ჩხეიძე, როგორც ეტყობა, ამას ვერც ხედავდა და ვერცა გრძნობდა: უდარდებლობა, ერთგვარი ყალბი მედიდურობა და ბაქიობა ატყვია მის მოთხრობის კილოს. ეს გარემოება საუცხოვოდ ახასიათებს ამ ორ ისტორიკოსის სულიერ და გონებრივს თვისე-ბას. პ. ორბელიანი ცხოვრებაში ჩახედული, ღრმა-მოაზრე და ეროვნულ-სა-ზოგადოებრივ გრძნობებით გამსჭვალული ისტორიკოსია. მისი მამულიშვი-ლური გული თანამომძმეთადმი სიყვარულით სძგერს, მისი გონება და აზრი საქართველოს მომავალს დასტრიალებს და ქვეყნის სიმტკიცეზე ოცნებობს. მას მშვენიერად ესმის, რა განსაცდელში იყო ქართველობა და კარგად იცის, რომ მომავალშიაც მას ჯერ კიდევ ბევრი საზრუნავი და მუშაობა ჰქმნებოდა, რომ საქართველოს სიმტკიცე და ძლიერება უზრუნველ ყოფილიყო და ოდინ-დელი განსაცდელი კვლავ თავს არ დასტყდომოდა.

– 334 –

მეტად საგულისხმიეროა, რომ პ. ორბელიანი თავის თხზულების პირ-ველს სტრიქონებში ცოტა არ იყოს თითქოს ჩვენს დიდებულს მოღვაწესა და ისტორიკოსს გიორგი მთაწმიდელს ჰბაძავს. გიორგი მთაწმიდელსავით, რო-დესაც იგი ამბობდა, რომ ბერძენთა მიერ მოყენებული ბოროტება და დევნა-შევიწროება ქართველთა მომავალ თავობის მიერ „არა დავიწყებულ იქმნას და კუალად შემდგომად ჩუენსა მომავალნი ესევეთარსავე ჭირსა შთაცვივდენ“, „არა დავიწყებულ იქმნას და გარეწარ ესევეთარი ესე მრავალფერი ღელ-ვად (იხ. აქვე გვ. 75), პაპუნა ორბელიანსაც ხომ უნდოდა, რომ მომავალ თავობის მიერ „არა დავიწყებულ-იქმნენ ესევეთარნი ამბავნი“-ო და მათი მიზეზი და ვითარება სცოდნოდათ. მაგრამ რასაკვირველია აქ სულიერი მსგავსება ვიდრე მიმზადველობა.

პაპუნა ორბელიანს მოთხრობის წეს-რიგი საისტორიო თხზულებ-ბაში მატრიანისებური აქვს: ამბები ქრონოლოგიურად არის დალაგებუ-ლი, მაგრამ იგი ყოველთვის ისტორიულ მოვლენათა თვით გარემოე-ბასა და მიზეზებსაც აკვირდება და ისტორიასაც ხომ ისე სწერდა და მისი მიზანიც ის იყო, რომ წამკითხავთ შეეგნოთ და „იუწყებოდნენ, თუ ვის-

გან და ვითა [და] რომლისა მიზეზითა იქმნეს ესე ყოფილნი“-ო (ამბავ-
ნი ქართლისანი, ჩუბ. 343, ჭიჭ. 53).

პ. ორბელიანი ჭკვიანი და ცხოვრებაში ღრმად ჩახედული ისტო-
რიკოსი იყო. მის ყურადღებას იპყრობდა და იზიდავდა ცხოვრების
ფართო ასპარეზი და მრავალმხრივი მოვლენა. პოლიტიკურ ამბებსა და
ომიანობას გარდა იგი საქართველოს ქონებრივსა და ეკონომიურს მდგომარეო-
ბასაც გვიხატავს: მშვენიერად აქვს მას დასურათებული „მწარენი და ძნიადნი
მოხარკეობანი“, ყოველგვარი „ჭირნი და იწროებანი“, რომელიც მის დროს,
ქართველებს გამოუვლიათ. საყაენო ხარკისა და უკანონო ჯარიმების რაოდე-
ნობა გნებავთ, თუ ის შედეგი, რომელიც საქართველოში სპარსეთის შაჰების
საფინანსო პოლიტიკას მოჰყვა, ან ცნობები ხალხისა და შემოსავლის აღწერის
შესახებ აღმოსავლეთს საქართველოში სპარსთა და ოსმალთა ბატონობის დროს
გინდ სააღმშენებლო გზები და ვაჭრობა, ან სასამელო-სანოვანისა და საქონლის
ფასები თუ ფულების მოჭრა, საკუთარ ზარაფხანის დაარსება და ფულების ფა-
სები, – ყველა ამანების შესახებ ჩვენს ისტორიკოსს თავის თხზულებაში ძვირ-
ფასი ცნობები აქვს შეტანილი.

პ. ორბელიანის თხზულებაში უხვი მასალებია აგრედვე იმდროინდელ
აღმოსავლეთ საქართველოს სახელმწიფო და საეკლესიო წესწყობილების შესა-
სწავლად. განსაკუთრებით საგულისხმებია და დიდმნიშვნელოვანი მის ის-
ტორიის ის ადგილები, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ ცდილობდნენ მე-
ფენი თეიმურაზი და ერეკლე და მათი თანამშრომელნი საქართველოს ძველ
წესწყობილების შესწავლას, გამორკვევას და აღდგენას.

– 335 –

საუცხოვოდ არის აღწერილი აგრედვე მეფის კურთხევისა და დარბაზობა-
მეჯლისის წესები. ძვირფასი ცნობები მოიპოვება მაშინდელ აღმოსავლეთ
საქართველოს მოსახლეობისა და გარდაგარდმოსახლების შესახებ. ერთი სი-
ტყვიით, პ. ორბელიანის ისტორია მეტად შინაარსიანი თხზულებაა.

ხოლო თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ ყველა ცნობის შესახებ მას
ზედმიწევნით თარიღიც აქვს აღნიშნული, მაშინ ჩვენთვის ცხადი იქმნება,
რომ მე-XVIII-ე საუკ. აღმოსავლეთ საქართველოს შესასწავლელად პ.
ორბელიანის თხზულება ძვირფას და დაუმრეტელ საისტორიო წყაროდ
უნდა ჩაითვალოს.

პ. ორბელიანის ნაწარმოები დაწერილია იმ დარბაისლურ ქართულ სა-
საუბრო კილოთი, რომელიც თავის ღირსებით ძველ ქართველ საუკეთესო
ისტორიკოსთა მშვენიერს ენას უახლოვდება. თამამად შეგვიძლიან ვთქვათ,
რომ აღორძინების ხანას ქართულ საისტორიო მწერლობის მშვენიერად ვახუშტს
შემდგომ სწორედ პაპუნა ორბელიანი უნდა ჩაითვალოს.

პ. ორბელიანის ისტორია პირველად დ. ჩუბინაშვილმა გამოსცა მ.
ბროსსეს ქ-ცის კრებულში (II ნაწილი, გვ. 343 – 474), ხოლო მეორედ
იმავე გამოცემითგან უცვლელად გადაბეჭდა ზ. ჭიჭინაძემ (საქართველოს ცხო-
ვრება, ტფილისი 1913 წ. გვ. 53 – 240).

ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე.

ომან მდივანბეგ ხერხეულიძეს კალამს ეკუთვნის საისტორიო ნაწარმოე-
ბი, რომელსაც ეწოდება „მეფობა ირაკლი მეორისა მეფისა, თეიმურაზის

მისა“ (იხ. ქცა II, დ. ჩუბინაშვილის გამოცემა, გვ. 475 – 500, ზ. ჭიჭინაძის გამ. 241 – 276). ავტორისავე სიტყვით ეს თხზულება არის „შემოკლებული ისტორია ირაკლი მეორისა-თვის“ და მოგვითხრობს იმას, „თუ ვითარითა შრომითა მიიღო მან მეფობა ქართლისა, რომელსაცა გარდამატებულისა-თვის სიმხნისა მისისა პირველად მიუბოძა შაჰნადირ კახთა მეფობა და შემდგომად შეაერთა მან სკიპტრა ორმეფობითი“-ო (იქვე, ჩუბ. 475, ჭიჭ. 241). ამგვარად ომან ხერხეულიძე პაპუნა ორბელიანისაგან განსხვავდება და თუ ამ უკანასკნელს აღმოსავლეთ საქართველოს მდგომარეობის აღწერა ჰსურდა და აგვიწერა კიდევ, ომან ხერხეულიძეს მეფის მოღვაწეობის („შრომანი და ღვაწლი“) დახასიათება ჰქონდა განზრახული. მას უნდოდა, რომ მკითხველის ყურადღება ერეკლე მეფის სახელმწიფო მოღვაწეობის განსაკუთრებით ორ მოვლენისათვის მიექცრა: ჯერ ერთი იმისათვის, „თუ ვითარითა შრომითა მიიღო მან მეფობა ქართლისა“ და შერე იმისათვის, თუ როგორ „შეაერთა მან სკიპტრა ორმეფობითი“, ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოთა გაერთიანების ამბავისათვის.

– 336 –

როდის არის ომან მდივანბეგის საისტორიო თხზულება დაწერილი, ამის შესახებ თვით ნაწარმოებში გარკვეული ცნობები არ მოიპოვება, მხოლოდ ცხადია მაინც, რომ „მეფობა ირაკლი მეორისა“ უეჭველია 1795 წლის შემდგომ და ახლო ხანებში უნდა იყოს შედგენილი. ეს იქითგან სჩანს, რომ ჩვენი ისტორიკოსი 1749 წლის ამბებს ქვეშ ამბობს: „მიერ დღით იყო ერევანი მოხარკეობასა ქვეშე მეფეთასა (თეიმურაზისა და ერეკლისა) ვიდრე მოსვლადმდე საქართველოსა შინა ყაჯარი მაჰმად ხანისა, გარნა ვერცა მან მოშალა სრულიად ერევნისა სამსახური საქართველოსადმი“-ო, (იქვე, ჩუბ. გვ. 483, ჭიჭ. 252). მაშასადამე როდესაც ომან ხერხეულიძე იმ ამბავსა სწერდა ალა-მაჰმად-ხანი უკვე საქართველოში შემოსეული ყოფილა და უკან გაბრუნებულა კიდევ. ამისდა მიუხედავად ჩვენს ისტორიკოსს თავისი მოთხრობა მაინც 1795 წლამდე არ მოუყვანია, არამედ შეწყვეტილი აქვს 1780 წლის „შემდგომად რამდენისამე წლისა“ მომხდარ ამბებით (იქვე ჩუბ. 496, 498, ჭიჭ. 271 – 275).

ერეკლეს მეფობის უკანასკნელ წლების ამბების მოუხსენებლობის მიზეზი ისტორიკოსს ამგვარად აქვს განმარტებული: „ხოლო რომელნიცა მოიწია მასზედა ჟამსა ღრმად მოხუცებისა მისისა (ე. ი. ერეკლე მეფისა) საქმე უბედურებითი და მოვიდა ალა-მამად-ხან და ალაოხრა ტფილისი, მისთვის არა რა დამიწერიეს ჯერეთ, ვინათგან მიზეზნი და ვითარებანი განვრცელდებინ“-ო (იქვე, ჩუბ. გვ. 500, ჭიჭ., 276). მაშასადამე ამ ხანის ამბების აღწერილობა ომან ხერხეულიძეს იმიტომ არ შეუტანია თავის თხზულებაში, რაკი მაშინ ჯერ კიდევ პოლიტიკური მდგომარეობა საბოლოოდ გამორკვეული არ ყოფილა, თვით ვითარებაც ჯერ საბოლოოდ ჩამოყალიბებული არ იყო და ის პოლიტიკური „მიზეზნი“, რომელმაც საქართველო უკიდურეს განსაცდელამდის მიიყვანა, „ვრცელდებოდნენ“.

ომან მდივანბეგ ხერხეულიძეს თავისი საისტორიო თხზულება 1722 წლის ამბავით დაუწყვია და 1780 წლის შემდგომ მომხდარ ამბებით დაუმთავრებია მოთხრობა, ესე იგი 60 წლის მატიაზე აქვს აღწერილი. ამ სამოცი წლის ამბებისათვის მას მხოლოდ 25 გვერდი (ჩუბ. გვ. 475 – 500, ჭიჭ. 241 – 276) გამოუმეტნია. მაშასადამე ამ მხრივ ომან ხერხეულიძე სეხნია ჩხეიძეს უფრო მიაგავს, რომელმაც 86 წლის საისტორიო ამბავი 35 გვერ-

დზე მოათავსა, ვიდრე პაპუნა ორბელიანს, რომელმაც აღმოსავლეთ საქართველოს 19 წლის თავგადასავალს 131 გვერდი უძღვნა. თვით ომან ხერხეულიძემც ალბად კარგად გრძნობდა, რომ 60 წლისათვის 25 გვერდი მეტად ცოტა იყო და ამიტომაც არის, რომ თავის ნაწარმოებს „შემოკლებული ისტორია“ უწოდა.

სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანსავით თავის თხზულების წყაროები ომან ხერხეულიძესაც აღსიშნული აქვს. მეფე ერეკლეს მოღვაწეობაო, ამბობს ისტორიკოსი, „სმენითა და მეხსიერებითა და სარწმუნოთა კაცთაგან ცნო-

– 337 –

ბითა აღვსწერე“-ო (ჩუბ. გვ. 500, ჭიჭ. 276). მამასადამე, ისე გამოდის თითქოს თვით მემატინე მოთხრობილ ამბების არც თანადამხუდარი და არც თითმხილველი ყოფილა და ყველაფერი „სარწმუნოთა კაცთაგან“ „სმენითა და ცნობით: აქვს ნამბობი. მაგრამ ამგვარი დასკვნა ვგონებ შემცდარი იქმნებოდა და „მეხსიერებითა“-ს რომ ამბობს, თავისი თავი აქვს ალბად ნაგულისხმევი: ვგონებ მას უნდოდა ეთქვა, ზოგი „სმენითა“ და „სარწმუნოთა კაცთაგან ცნობით“, ზოგი კიდევ „მეხსიერებითა“ მაქვს აღწერილიო. მაინც-და-მაინც საგულისხმიეროა, რომ ჩვენს მემატინეს თავისი თანადამხუდარობა და თვითმხილველობა სხვებსავით საგანგებოდ აღნიშნული არა აქვს. თვით მოთხრობის კილოსაც არსად ეტყობა, რომ მისი მომთხრობელი მემატინე რისიმე მონაწილედ და თანადამხუდარად ჩანდეს.

საყურადღებოა მხოლოდ, რომ თავის ზეპირ წყაროს შესახებ, მოამბეზე განსაკუთრებით მოხსენებული აქვს, რომ ისინი „სარწმუნო კაცი“ იყვნენ. მამასადამე, ომან მდივანსაც არ დაჰვიწყებია საისტორიო მწერლობის უტყუარობისათვის ეს აუცილებელი მოთხოვნილება, მაგრამ სხვაფრივ ჩვენი ისტორიკოსი სუსტობს.

ერთი გარემოება არის გასაკვირველი: ომან ხერხეულიძის სიტყვებით-გან ისე გამოდის, თითქოს მას არც ერთი წერილობითი საისტორიო წყარო არა ჰქონოდა და არ ეხელმძღვანელოს თავის მატინის შედგენის დროს. მაგრამ მისი მოთხრობა 1722 წლის ამბებით იწყობა, რომელიც 1739 წლამდე უკვე სეხნია ჩხეიძესა ჰქონდა აღწერილი და 1739 წ. შემდეგ ხომ 1758 წლამდე პაპუნა ორბელიანმა აღნუსხა აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკურ და საკულტურო ცხოვრების ყველა დიდმნიშვნელოვანი ამბები. ერთი სიტყვით, როდესაც ომან მდივანბეგმა თავის მატინის წერას ხელი მიჰყო, აღმოსავლეთ საქართველოს თავგადასავალი 1722 წ. მოყოლებული 1578 წლამდე უკვე აღწერილი იყო. თუ მის თხზულების ამ ნაწილს სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის ნაწარმოებების შესატყვისს ადგილებს შევადარებთ, ჩვენთვის ცხადი იქმნება, რომ ომან ხერხეულიძეს წინამორბედ ისტორიკოსთა თხზულებებით უსარგებლია. მამასადამე ომან მდივანბეგის ზემომოყვანილი ცნობა მის მატინეს წყაროების შესახებ სრული არ არის: წერილობითი წყაროების აღნიშვნა დაჰვიწყებია.

ომან ხერხეულიძეს თხზულება ნამდვილი მატინეა: ქრონოლოგიურად აღნუსხული ამბები ერთი მეორეს მისდევს. მოთხრობა მოკლეა და მშრალი. მემატინეს თავისი გულისყური განსაკუთრებით პოლიტიკურ ამბებისათვის მიუპყრია და მოვლენათა მხოლოდ გარეგანს მხარეს ეხება. ამასთანავე თუმცა თვით ავტორისავე სიტყვით მას ჰსურდა მკითხველისათვის დაენახებინა „თუ ვითარითა შრომითა მიიღო მეფობა ქართლისა“ და „შეაერთა მან სკიპტრა ორმეფობითი“, თვით ომან ხერხეულიძის მატინე-

რებულის გულმოდგინებითა და დაკვირვებით არ არის გაშუქებული. პირიქით, ორივე ზემოხსენებული საკითხი პაპუნა ორბელიანს უფრო ცხოვლადაც და უფრო მკაფიოდაც აქვს გამორკვეული და ღწერილი.

უკვე აღნიშნული იყო, რომ თვით მემატიანე თავის თხზულებას „შემოკლებულ ისტორიას“ უწოდებს. შესაძლებელია აქ ავტორს თავის წყაროების შემოკლებაც ჰქონდეს ნაგულისხმევი, მაგრამ მაინც ცხადია, რომ ისედაც მას საჭიროდ არ მიაჩნდა თავის მატიანეში ყველა ცნობები შეეტანა, რაც-კი ერეკლე მეფის მოღვაწეობის შესახებ იცოდა. ერთგან პირდაპირ ამბობს კიდევ: „ესევითარნი გამარჯვებანი ირაკლი მეფისაგან უანგარიშორი არიან და ამად ყოველვე ვერ მოვიხსენეთ, არამედ იგი აღვრიცხეთ, რომელი ღირსად-ხსოვისა იყო და სხვანი მრავალნი გამარჯვებაეი დავიდუმეთ“-ო (იქვე, ჩუბ. 495, ჭიჭ. 269). მამასადამე ომან ხერხეულიძეს მხოლოდ მსხვილისა და „ღირსად-ხსოვისა“ ამბების აღწერა მიაჩნდა საჭიროდ.

ომან მდივანბეგის ნაშრომი ს. ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის თხზულებებსავით თარიღებით უხვად არის შემკული. სხვათა შორის საგულისხმიეროა, რომ თარიღები ხერხეულიძეს ნაწარმოებში თითო-ოროლას გარდა ქრონიკონით-კი არ არის აღნიშნული, არამედ „შობითგან ქრისტესით“.

მის ენაში უკვე შეხიზნულია რუსული სიტყვებო „ვერსი“ (იქვე ჩუბ. 484, 487 და 491, ჭიჭ. 254, 258 და 269) ალაჯის მაგიერ და „ურე-გულო ჯარი“ (იქვე, ჩუბ. 484, ჭიჭ. 254). გასაოცარია აგრედვე, რომ ომან მდივანბეგი „ახალციხეს“ მაგიერ „ალსიხა“-ს სწერს (იქვე ჩუბ. 478, 491 და 493, ჭიჭ. 246, 264 და 266). ამიტომ შეიძლება ადამიანს ეფიქრა კიდევ, იქნებ ჩვენ მემატიანე ამ შემთხვევებში სპარსულ, ან ოსმალურ წყაროებით სარგებლობდაო, მაგრამ აქ სულ სხვა მიზეზია: თუმცა გასაკვირველი-კია, მაგრამ ეტყობა ომან ხერხეულიძე ახალციხეს ისევე უძახდა, როგორც თურქები უძახდნენ.

ზემოთქმულითგან ირკვევა, რომ ომან მდივანბეგ ხერხეულიძის მატიანე, ვითარცა საისტორიო ნაწარმოები, მაინცდამაინც დიდი არაფერია და პაპუნა ორბელიანისას ხომ ძალიან ჩამოუვარდება. მხოლოდ ერეკლე მეფის მოღვაწეობის შესასწავლელად, როგორც საისტორიო წყაროს, მასაც რასაკვირველია თავისი მნიშვნელობა აქვს, განსაკუთრებით 1758 წლითგან მოყოლებული ბოლომდის.

„შემოკლებული ისტორია“ პირველად დ. ჩუბინაშვილმა გამოსცა მ. ბროსეს ქცის კრებულში (II ნაწილი, გვ. 475 – 500), ხოლო აქეთგან ზ. ჭიჭინაძემ გადაბეჭდა (საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი 1913 წ. გვ. 241 – 276).

შემჩნეული საკორექტურო შეცდომების გასწორება.

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
1 ²⁷	ქრისტიანეთა	21 ³⁵ შენ.	მარკვარტის
3 ²⁹	მარტვლობა	24 ⁷	თავდაპირველს
3 შენიშვნა	სვნაქსარი	27 ²³	სომხეთი
4 ¹⁹	(TP. წ. V),	28 ⁴	უკუნიქცეს
5 ⁶	ესეცკია –	28 ¹⁵	ედვათ
5 ⁷	წშიდანი	29 ¹⁴	თხზულებას
5 ²³	დაწერილსა	30 ³⁴	ღმერთმან
5 ²⁴	ასურელ	33 ¹⁷⁻¹⁸	შეუძლებელიც
5 ²⁸	აგრეთვე	33 ³⁷	მოიპოვება
5 ²⁹	ცხორებათა	34 ⁹	განზრახ
6 ¹⁵	ქარტად	35 ¹⁴	ყოველ
6 ²²	განაძლებად	37 ^{17 (bis)} .	უკუანა
6 ³⁰	არსენისათვის	37 ²¹	უკმარ
7 ¹⁵	ქელიმისიული	37 ³⁷	ქელიმ.
7 ¹⁷	„	38 ⁹	ნაწარმოებად
8 ³	გარდაკდეს	39 ¹⁹	შემთხვევლს
8 ⁹	თხზულება	40 ²	აპოკრიფული
8 ¹⁰	ჰქონოდა	40 ⁷	ერისთავობას
8 შენ. 3	ხელნაწ.	40 ²⁴	შეთხზვის
9 ³³	ამბა	41 ²	მამათა
13 ⁴	ჰკუით	41 ¹⁰⁻¹¹	შემ – თხვევაში
15 ²³	განცვიფრებული	41 ¹⁵	იხილნა
15 ²⁶	სიმდაბლწ	42 ²¹	მოქცევად
16 ¹¹⁻¹²	სარკინოზივე აბო	42 ²⁷	დასავლეთ
16 ¹³	პერობილს სჯულს	44 ⁷⁻⁸	სახელად
16 ¹⁶	პერობილს	44 ²³⁻²⁴	ისმინოთ
17 ¹⁵	მცენარისათვის	44 ²⁴	შეგჰამნეს
18 ¹⁰	იყუნენ	44 ^{36 (შენ.)}	კახად
19 ⁸	საბანისძესავით	45 ¹⁸	ლამქრითურთ
19 ²⁰	und	48 ^{4-5 და 28-29}	მოღვაწებად
19 ²⁵	ამგვარ	49 ¹	დაფუძნებას
19 ³⁰	ყრმა-და	49 ⁸	დაბადებადი
20 ⁹	Abriss	49 ⁹	ეკლესიაში
20 ⁹	Kaisergeschichte	49 ²³	ალუწერელობით

– II –

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
54 ⁷⁻⁸	უფრო	82 ³⁵	ეფრემისნი
54 ²⁸	გამიგრძელდესო	84 ³	ყავთ
55 ⁵	თანაწარგჰკვედ	86 ³³	ეკლესიისათვის
55 ^{12, 52-20}	ესთეტიური	87 ¹⁰	მრავალჯერ
55 ²⁶	სასწაულთმოქმედება	87 ³⁰	თხზულებაში
56 ^{20, 31}	terminus	88 ²⁷	მეთოდით
58 ³⁴	ხადთელმა	90 ¹²	ისტორიკოსის
59 ³⁸	ასეთია	91 ²¹	ეფრემის

60 ²⁴	ვითომც	91 ³¹	ისტორიის
60 ^{28, 32}	ისჰაკ	93 ³¹⁻³²	თარგმან[ება]ნი
60 ³⁴	მუთასიმის	96 ⁹	გარყუნისა
61 ⁴	ყოფილიყო	96 ²⁵	საბერძნეთშიაც
61 ²⁹	ლილედ	98 ²⁰	ძუელისავე
62 ⁹	მომითხრნეს	103 ³	თანაშეტყუებისაგან
62 ¹⁷	მერჩულმა	106 ¹²	საყურადღებო
62 ¹⁸	გამორკვეული	106 ²⁵	ენაწყლიანობა
62 ³⁷	აქამომდე	109 ¹⁸	საკელესიოდსა
63 ³	მისისათად	109 ³⁵	Patr.
65 ³⁵	„კაცი“ მეტია	111 ⁵	სადიებელი
65 ³⁵	მას	111 ⁸	გამოკვლევას
65 ³⁵	გვკვტდა	111 ¹¹	ესმა
66 ⁵	კაცთა	113 ²	აგრეთვე
66 ¹⁰	ჩორჩანელი	114 ²¹	მროველს
66 ²²	ვიტყვ	114 ³⁰	მროველს
66 ³²	სმენილი	114 ³¹	პირველთაგანთა
67 ⁵	დანარჩენთ	115	ძის წული
68 ³²	გარემოება	115 ³³	შთამომავლობით
68 ¹⁴	სხუა[დ]	115 ³⁶	„მქცდ 1~დ“-ს
69 ¹	იძულებული	115 ³⁸	ისტორია
4	სხუა[დ]	116 ⁶	იაფეტის
69 ¹⁴	მსმენელისა	117 ²⁴	მოუკვეცია
70 ²	მოწადინებული	117 ²⁴	კახ-ოს
70 ⁸	შემთხვევაში	120 ²	დაბადებისათვის
71 ¹	სხუა	120 ¹⁴	მწერლობაშიც
71 ³⁶	ზარზმელის	120 ³³	ბაბილოვნს
72 ⁵	კლდოანსა	122 ⁶	სეითის
72 ⁶	მოხსენებული	122 ²¹	ზედა
73 ¹⁹	დასხნეს	123 ¹¹	მიმსგავსებულად
74 ⁷	გარემოება	126 ¹⁰	გამოუდევარია
75 ¹¹	მრავალფერი	126 ¹³	ყურადღებას
76 ¹⁻²	მთაწმიდელის	127 ³⁰	მინაწერში
76 ¹⁵	განაწესა	128 ¹⁰	ჯუანშერსაც
79 ³⁷	ვთქუა	128 ²²	ვოლგასა და

– III –

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
131 ⁵	თუმცა	180 ³⁷	მეთოდოლოურ
135 ²³⁻²⁴	გორგასლისათა	182 ³⁵	რუქნადდინის
136 ¹⁹	ბაგრატ III-მდე	183 ⁸	წინამორბედს
145 ²⁶	თავდაპირველად	183 ³¹	სახელგანთქმულს
148 ⁵	მემატიანე	185 ¹⁰⁻¹¹	რა-ოდენ
149 ¹	აფხაზეთისასა	186 ⁶	ენამძიმობისა
149 ¹⁸	ქუთათის[ი]სა	186 ¹³	კელმწიფეთა
153 ⁶	ცნობისაებრ	186 ³⁴	ქცევითა
154 ¹	მრავალგზის	186 ³⁶	ამბობს:
154 ²⁸	მდაბალ	187 ¹⁴	როგორღა
155 ²⁶	მკვდრ	187 ²²	რომ
158 ¹⁰	ბუნებით	187 ³⁰	მაბრალეზდეს
158 ²⁸	ისტორიკოსსავით	188 ³	ესვეითარნი
159 ¹⁵	ალექსანდრე	189 ¹⁸	კმა

1632-3	ნადირობასა	1908	სიყვარულის და
1647	ბრძოლისასა	190 ¹¹	განსაკუთრებით
164 ¹⁷	მრავალთა	192 ²⁸	გვრგვინისანი
165 ¹³	უნებლიედ	193 ³⁴	გადაბმული
166 ¹³⁻¹⁴	იხიბლება	194 ¹⁹	მოოწრებისანი
167	ულმობელობა	194 ²²	ქვემომოყვანილ
167 ¹³	რუქნადდინ	194 ²⁸	დაწვრილებით
168 ³⁰	ინდიკტიონს	194 ²⁰	სიტყუამან
169 ³	საწუთროსამან	196 ¹⁹	უმწვერვალეს
169 ^{24, 29}	რუქნადდინ	197 ¹⁰⁻¹¹	ქოქაძისადაც მოსკოქს
169 ¹²⁻¹³	ძლევამოსილმა	197 ²⁷	დღ~ლს
171 ⁶	რუქნადდინის	198 ¹³	ამბობს
17 ⁹	და	199 ⁸	დავითის
173 ¹²	ბუნებით-მეტყუელებასა	201 ²⁴	გადააჩვია
174 ¹⁹	ამირსპასარი	201 ³²	მისცნა
174 ³⁰	ყუთლუარსლანისა	202 ²⁸	წრეების
175 ¹⁶	მესისხლეობისა	202 ³⁰⁻³¹	იქარვებს
175 ²²	გვრგვინისამან	205 ¹⁴	ნიშაბურისა
175 ²³	აღფრთოვანებულია	206 ⁴	სიტყუაცა
175 ³³⁻³⁴	მი[ჰ]დრიკა	206 ⁷	დიმიტრი
175 ²³⁻²⁴	სიფაქიზით	207 ²	მოსპ[ოლ]ვა
176 ¹⁻²	გლახაკთა	209 ³²	გათავდების
178 ²⁸	სპასპეტისაგან	210 ⁹	სარგებლობს
179 ¹⁵	პლუტარხოსს	210 ²²⁻²³	შეუწყნარებლობის
179 ¹⁷	აღმეგლნა	211 ¹⁷	ჩინგის ყაენისათა
179 ²⁰	კეთილ	215 ³⁰	იუსტინიანეს
179 ²²	სააუგო	216 ⁶	მეფენი
179 ²⁰	ისტორიას	216 ²⁴	უდროობას
180 ⁵	რუქნადდინის	217 ²	ქრონოლოგიური

- IV -

გვ. სტრ.	უნდა იყოს:	გვ. სტრ.	უნდა იყოს:
218 ¹⁰⁻¹¹	არღარა	265 ²⁶	სხვა და სხვა
218 ²⁸	ბაგრატ	268 ^{31, 36, 38}	1724
219 ¹⁸	ბაგრატ	277 ⁴	B.,
225 ¹⁷	ზემომოყვანილი	280 ⁴	წელთადრიცხვით
227 ¹⁰	შინაარსს	281	საგანს
228 ³	დამატ.	282 ²⁷	კომპილატორები
233 ⁶	შეიძლება ამ წიგნითგან	282 ²⁹	სამეთოდოლოგიო
234 ⁵⁻⁶	ქორონიკონის	284 ⁴	მწვანილეულობას
234 ³⁰	მუსულმანი	288 ¹²	სუნქრონიზმის
243 ²⁸	გამოლაშქრება	295 შენ. 2	ყურდღების
244 ¹⁵	ჰქონოდა	302 ²⁷	ვაზირობა
246 ¹⁰	Vazd	304 ²⁰	სხვა გვარ
248 ⁸	ზარზმის მონასტრის	321 ²⁰	ისტორიკოსი
248 ¹²	ლითოგრაფიული	324 ¹⁸	„თვალნახული“-ა
248 ²³	ქ~კს რჟ	325 ³²	იყო
250 ²⁰	(მდივანთუხუცესობა)	326 ³³	თუ უყო
254 ³	ცხოვრება	328 ¹²	ამბავს ეხება
255 ⁹	სრულებით	331 ³⁰	ფეშქაშად
256 ²⁷	წიგნთსაცავის		

ამ წიგნის ზანდუკი.

წინასიტყვაობა ..... გვ. VII – VIII.
ქარაგმიან და შემოკლებულ სიტყვების განმარტება ..... გვ. IX – X.
შესავალი ..... გვ. XI – XXXVI.

ამ გამოკვლევის მიზანი XI. ქართულ საისტორიო მწერლობაში წყაროების შესწავლას ჯეროვანს ყურადღებას არ აქცევენ XI. ქცის საკითხი და მისი მხოლოდ გარეგანი განხილვა XI. ქ. თანამედროვე მწერლობამ ქართველ ისტორიკოსთა პიროვნებისა და მიმართულების მიზნისა და მეთოდების გამორკვევას და გათვალისწინებას უნდა მიაქციოს ყურადღება XII. ჩვენ მწერლობაში გაბატონებული მავნე ჩვეულება წყაროების დასახელების დროს XII. ქართ. თანამედროვე საისტორიო მწერლობის ცალმხრივობა და სრული გულგრილობა ქართ. მარტვლთა და წმიდათა ცხოვრებათადმი XII – XIII. ამის სამწუხარო შედეგი XIII. რატომ არის რომ ამ წიგნში ქართ. საისტორიო მწერლობის ეს დარგი სხვა დარგებთან ერთად და თანასწორად არის განხილული XIII. ქართველ საეკლ. ისტორიკოსების თხზულებების განსაკუთრებული მნიშვნელობა ქართ. საისტორიო მწერლობის განვითარების შესწავლისათვის XIV. რომელ საუკუნოების მწერლობაა განხილული ამ წიგნში XIV. საისტორიო მწერლობის სხვა და სხვა სახის ქართული ტერმინები XIV -XVII. აზრი საისტორიო მწერლობის მთავარ დარგებად დაყოფის შესახებ XVII. ქართველ ისტორიკოსთა აზრი მის შესახებ თუ რის შეტანა შეიძლებოდა ისტორიაში XVIII. ისტორიის მთავარი მიზანი XVIII – XIX. ქართულ მწერლობაში მიღებული მოძღვრება იმის თავობაზე, თუ როგორ და რაგზით უნდა დაწერილიყო სამაგალითო საისტორიო თხზულება XVIII – XIX. მოძღვრება წყაროების შესახებ XIX. ზეპირ წყაროების აუცილებელ თვისებების შესახებ და შესაფერისი ტერმინები XIX. მოძღვრება საისტორიო-სამწერლობო ტექნიკის შესახებ და კარგად შემუშავებული შესაფერისი ტერმინოლოგია XX – XXVII. საისტორიო თხზულებები წინდაწინვე შემუშავებული გეგმისა და მიხედვით ყოფილა დაწერილი და ამის დამამტკიცებელი მაგალითი XX. სამწერლობო გეგმა და თხრობის წესრიგი და მათი შესატყვისი ტერმინოლოგია XXI – XXII. სიტყუა და ლექსი, მათი თავდაპირველი და მერმინდელი მნიშვნელობა XXII – XXIII. საისტორიო თხზულებათა ნაწილების აღმნიშვნელი ტერმინოლოგია XXIII. საისტორიო

სხვა სახელები XXVI. საისტ. ნაწარმოების აღწერის ტექნიკა XXVI – XXVII. მოძღვრებანი საისტორიო თხზულებათა შესაფერ ენის შესახებ XXVII – XXVIII. რიტორობის კელოვნება ისტორიაში XXVIII. მოძღვრება საისტორიო ნაწარმოებების სიგრძე-სიდიდის შესახებ XXVIII – XXIX. საისტ. თხზულებათა გარეგანი სახე XXIX. წიგნის ანდერძი და ზანდუკი XXIX – XXX. რა არის გადარჩენილი ქართ. საისტ. მწერლობითგან და რა არის გამოცემული XXX. შენახ. ქართ. სამოქალაქო საისტორიო წყაროების ცალმხრივობა და ამის მიზეზი XXX – XXXI ქართ. საისტ. მწერლობის საზოგადო მიმდინარეობა XXXI – XXXII. ელლინურობის გავლენა XXXII. სპარსულ წყაროებით სარგებლობა XXXII. რამ შეუწყო ხელი ძველ ქართულ საისტ. მწერლობის მაღალხარისხოვანს განვითარებას XXXII – XXXIII. ქართ. საისტ. აზრისა და მწერლობის მოკლე საზოგადო მიმოხილვა და დახასიათება XXXIII – XXXIV. ქართ. ისტორიკოსთა აზრი ადამიანისა და კაცთა ნათესავის სულიერ-გონებრივ ბუნებისა და თვისებებზე XXXIV – XXXV. აღზრდის ყოვლად შემძლებლობა და ჩივილი ბავშვის ტვინის თვისება გიორგი ხუცეს-მონაზონის აზრით XXXIV – XXXV. დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის ისტორიკოსების შეხედულება „თანაშთამომავლობა“-ზე და მოძღვრება „წინათგანჩინებულების“ შესახებ XXXV – XXXIV. საკელმწიფო მოღვაწის მოქმედების ნაყოფიერებისათვის საჭირო პირობები XXXVI. ნიკოლოზ კათოლიკოსის აზრი ეროვნებათა თანდაყოლილი სულიერ თვისებების შესახებ XXXVI.

მარტვლობანი და წმიდათ ცხორებანი . . . . . გვ. 1 – 11.

საითგან წარმოიშვა ქართული საისტორიო მწერლობაში მარტვლობანი საეკლესიო – საისტორიო მწერლობის უძველესი დარგია. მარტვლთა აღსასრულის ხსოვნის დღესასწაული მსოფლიო ეკლესიაში 1 – 2. წმიდანის მსოფლიო ეკლესიაში და წმიდათა ცხორებანი პირვანდელი და გადაკეთებული 2. წერილის სახედ აღწერილი მარტვლობანი: წა შუშანიკისა 2 – 3. საკითხავის და ქადაგების სახედ აღწერილი მარტვლობანი: აბო ტფილელისა 3, არ ჩილისა 3, დავით და კონსტანტინესი 3, რაჟდენისა 3, ქართული უძველესი მარტვლობანი 3 – 4: შუშანიკისა 3 – 4, ევსტათე მცხეთელისა 4, ცნობა წა ნინოს წამებათა შესახებ 4, ცხრათა ძმათა კოლაელთა 4. ქართველ მარტვლთა და წმიდათა ძველ ცხორებათა ხელმეორედ დაწერა და გადაკეთება 5 და ამის მიზეზი 5: ძველის დაკარგვა 5, ძველის უვარგისად მიჩნევა 5. ათსამმეტ ასურელ მამათ გადაკეთებული და ხელმეორედ დაწერილი ცანი 5. ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო საკითხებით გატაცების კვალი წმიდათა გადაკეთებულ ცხორებებში 5 – 6. იოანე ზედაზნელის ცის „განმაახლებელი“ არსენი კათოლიკოსი და მისი მიწერმოწერა ამის თავობაზე 6 – 7. როდის ცხოვრობდა არსენი კათოლიკოსი 8 –. მქე ქდ-ს და ჯუანშერის შეცდომები 7 – 8. მარტვლობათა და

ცათა განმაახლებელნი და განმავრცელებელნი ისტორიულს ამბებს ნაკლებ ყურადღებას აქცევდნენ და უფრო ფილოსოფიურ და საღვთისმეტყველო საკითხებით იყვნენ გატაცებულნი. ამის ნიმუში არსენი კვის თხზუ-

ლებითგან 8 – 9. პირველი თხზულებები ძველი მოძღვრებისა და მდგომარეობის კვალის წარხოცის სურვილის გამოც ყოფილა გადაკეთებული, ამის მაგალითი ასამშეტ ასურელ მამათა გადაკაზმულ ცხოვრებაში 9 – 10. განახლებულ და გარდაკაზმულ თხზულებათა მნიშვნელობა 10 – 11

იოანე ძე საბანისი . . . . . გვ. 11 – 19.

იოანე საბანის ძის განსაკუთრებული მნიშვნელობა 11 – 12. მისი თხზულების გეგმა 12. მისი სამწერლობო მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისებები. პოეტური ნიჭი და ღრმა აზროვნობა 12 – 13. იოანე საბანის ძე აბო ტფილელის არც პირად სათნოებით იყო გატაცებული, არც აღმსარებლობითი მოღვაწეობით 13 – 14. იოანე საბანის ძის მთავარი მიზანი იყო იმდროინდელ პოლიტიკურ და სარწმუნოებრივ მდგომარეობის დასურათება 14 – 15, რომ ამით აბოს მარტვლობის მნიშვნელობა ქართულ ეკლესიისათვის გამოერკვია 15 – 16. იოანე საბანის ძე ეროვნულ-სარწმუნოებრივ თვითშემეცნების მქადაგებელი იყო 16 – 18. იოანე საბანის ძის ღვაწლი 18 – 19.

ცხორება და წამება კონსტანტინესი . . . . . გვ. 19 – 24.

ავტორის თანამედროვეობა და ც'ის დაწერის წელიწადი 19 – 20. ავტორის აზრი საეკლესიო-საისტორიო მწერლობის გაჩენისა და განვითარების შესახებ 20. ც'ის სიმოკლე და ცნობათა სიმცირე 21. მოწამე კონსტანტინე-კახაძს ვინაობა და პიროვნება 21 – 22. ბულა თურქის შემოსევა საქართველოში, კახას შეპყრობა და წამება 22 – 23. კახას შეპყრობისა და წამების თარიღები 23 – 24. ამ თხზულების ღირსება-ნაკლის საზოგადო დაფასება 24.

ქართული საეკლესიო ისტორიის ორი მთავარი საკითხი ქართველ-სომეხთა სარწმუნოებრივ განყოფისა და საქართველოს გაქრისტიანების შესახებ 21 – 25.

არსენი კათოლიკოზი . . . . . გვ. 25 – 29.

როგორ გაჩნდა არსენ კათოლიკოზის ნაწარმოები 25 – 26. არსენის ძირითადი შეხედულება ქართველ-სომეხთა განყოფის შესახებ და კირონ კათოლიკოზის აზრი 26 – 27. არსენის აზრი განხეთქილების პოლიტიკური მიზეზის შესახებ 27 – 28. ეროვნული თვალთს აზრისი და ელფერი სარწმუნოებაში 27. სომეხთა ღალატი მართმადიდებლობისათვის წინასწარ იყო აღნიშნული 28. სომეხთა ავტოკეფალიის უკანონობა და დოგმატიკური ცოდვა არსენის აზრისამებრ 28. არსენი კათოლიკოზის დუმილი საქართვე-

ლის განმანათლებელის შესახებ 28 – 29. არსენის თხზულების მოკლე დაფასება 29.

წა ნინოს ცხორება . . . . . გვ. 29 – 38.

წა ნინოს შატბერდისეული ცა და სხვადასხვა ცნობები წა ნინოს შესახებ 29 – 30. რა დანიშნულება ჰქონდა შატბერდისეულს ცას 30 31. საქართველოს ეკლესიას თავისი საკუთარი განმანათლებელი ჰყავდაო 31. წა ნინოს ძველ ცითგან შერჩენილი კვალი შატბერდისეულს ცაში 31 – 32. შატბერდისეული ცის ყალბსათურიანობა და ამის მიზეზი 32 – 34 შატბერდისეულ ცის მინაწერი და სხვადასხვა აზრი მის შინაარსის შესახებ 34 – 35. ამ მინაწერის ნამდვილი და ალლეგორიული შინაარსი 35 – 36. წა ნინოს მოღვაწეობის მნიშვნელობის შეუგნებლობა წინათ, შეგნება შემდეგში და მის განსაკუთრებული თაყვანისცემასზე ზრუნვა 35 – 37. შატბერდისეული ცის დაფასება 37. ცის ზოგიერთი წყაროები 37. შატბერდისეულ-ჭელიშისეულ ცათა გამოცემანი 37 – 38.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ მატიანე . . . . . გვ. 38 – 43.

როდის უნდა იყოს შედგენილი 38. ამ მატიანის ორი ხელთნაწერი 38 – 39. ცნობები მატიანის წყაროების შესახებ 39 – 40. მატიანე გამოკრებულად აღწერილი ყოფილა 39. მეცდ მეერთად ერთ და უუძველეს ქართულ სამოქალაქო ძეგლად ვერ ჩაითვლება 39. მატიანე მე-IX-ე საუკუნეშია შედგენილი 40 – 41. მემატიანეს მიზანი და აზრი ქართველთა კავკასიაში დასახლების შესახებ 41 – 42. მატიანე ვიწროდ არის შემოფარგლული და ერთფეროვანია 42. მისი ნაკლი და ღირსება 42 – 43, გამოცემანი 53.

სტეფანე მტბევარი ეპისკოპოზი . . . . . გვ. 48 – 47.

როდის არის დაწერილი გობრონის წამება 43 – 44. კაცთა ნათესავისათვის განკუთვნის ღვთაების სხვადასხვა საწურთელი საშუალება 44. რა მნიშვნელობა აქვს სტეფანოსის აზრით წარსული ცხოვრების მოთხრობას 44 – 45. აბულკასიმის შემოსევა სომხეთში 45 და საქართველოში 45. ჯავახეთისა, აჭარისა, შავშეთისა და არტაანის მდგომარეობა იმ დროს 45. ყველის ციხის გარემოდგომა, აბულკასიმის სამხედრო მოქმედება და ციხის აღება 45 – 46, გობრონის შეპყრობა და გამაჰმადიანებად იძულება და მოწამებრივი სიკვდილი 46. სტეფანე მტბევარის სხვადასხვაგვარი მსჯელობა გობრონისა და სამბატ სომეხთა მეფის მარტვლობათა შესახებ და ამის მიზეზი 46 – 47. სომეხთადმი სიძულვილი და ამის მიზეზი 47. გობრონის „წამების“ მნიშვნელობა 47.

გიორგი მერჩული . . . . . გვ. 48 – 61.

გიორგი მერჩულის პიროვნება, ნაწარმოები და მის აღწერის თარიღი 48. ისტორიკოსის მიზანი 48 – 49. მის თხზულების დანიშნულება 49.

გრიგოლ ხანთელის ც~ის შესავალი 49. გიორგი მერჩულის თხზულების მთავარი ჰანგი და დედა აზრი 49 – 52; მონაზონურ ცხოვრებით აღტაცება და მღვდელობის უპირატესობა 49 – 50. ეკლესია. როგორ ესმოდათ გრიგოლს და მერჩულს ეს სიტყვა 50 – 51. სამონასტრო ეკლესიების უპირატესობა 51. მონაზონთა დამოუკიდებლობა და ბატონობა საქართველოში 51. გრიგოლ ხანძთელისა და მის მოწაფე-მიმდევართა, მათ შორის ისტორიკოს გ. მერჩულის მაღალი ესთეტიური გრძნობა 52. ბუნების სილამაზით აღტაცება და გ. მერჩულის აღფრთოვანებული აღწერილობა 52 – 53. გ. მერჩულის პოეტური აღმწერელობითი ნიჭი 53. გ. მერჩულის ზეპირი წყაროები და მათი დახასიათება 53. წერილობითი წყაროები: გრიგოლის მიერ დაწერილი ნაწარმოები და წერილი 53 – 54. თხზულების აგებულობა: როგორ არის მოთხრობაში მოქმედ პირთა მოღვაწეობის აღწერილობა განაწილებული 54. ავტორს ყველა ცნობები არ შეუტანია თავის ნაწარმოებში და მოთხრობა შემოკლებია 54 – 55. სასწაულთმოქმედების აღწერილობა გ. მერჩულის თხზულებაში 55 – 56. გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების „განმაახლებელი“ ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავი და მის მიერ შეტანილი სასწაულთა აღწერილობა 56. როდის „განუახლებია“ მას გ. მერჩულის ნაწარმოები 56 – 57. თხრობის წესი გრიგოლ ხანძთელის ც~ა-ში 57 – 58. გ. მერჩულის თხზულების ცნობების ჭეშმარიტება 58 – 60. ისტორიული შეცდომა ერთს სასწაულთმოქმედების აღწერილობაში 60 61.

ბასილი ზარზმელი წინამძღვარი ..... გვ. 61 – 72.

ბასილი ზარზმელის ვინაობა 61. როდის არის დაწერილი სერაპიონ ზარზმელის ც~ა 62. ც~ა ხელუხლებლივ არ არის შენახული 62 – 63. ბასილი ზარზ. შეხედულებანი საეკლესიო ისტორიაზე: თვითოველს ხანას ჰყავს მოღვაწეები 63, მათ ც~ათა აღწერა სათანადო საქმეა 63, საცილობელი აზრი თანამედროვე მოღვაწეთა ღირსების შესახებ და ბასილის შეხედულება 63 – 64. სერაპიონი ყოვლითურთ მსგავს არს პირველ წ~ა მამათაო 64. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სერაპიონის ც~ას 64. ც~ა ეკლესიაში წასაკითხად ყოფილა დაწერილი 64. სერ. ც~ის წყაროები 64 – 66: რა ეკუთვნის პირადად თვით ავტორს 64 – 65 და 66, ზარზმის კედლის წარწერა 65, მიქელ პარეხელის ც~ა 65, სერაპიონის თანამგზავრის და თანამშრომელ მმის ნაამბობი 65 – 66, გიორგი მაწყუერელი ეპისკოპოსი 66. ზეპირ წყაროების თვისებათა დახასიათება ავტორის მიერ: მათი თვთმხილველობა და უტყუელობა 67. ბასილი ზარზ. როგორც ისტორიკოსი 67. მისი თხრობის გეგმა და წესი 67 – 68. თხრობის გეგმისა და წესის შესახები ტერმინები 68 – 70. თხრობის წიაღსლვის მიზეზები 69 – 70. ბასილი ზარზ. თხზულების ღირსება 70 – 71. ზოგიერთ სასწაულთა დაუჯერებლობა 71. ბასილი ზარზ. ნაწარმოების დიდი ნაკლი-უთარილობა 71 – 72. სერაპიონ ზარზ. ც~ა როგორც საისტორიო წყარო 72.

გიორგი მთაწმიდელი ..... გვ. 73 – 84.

გიორგი მთაწმიდელის საისტორიო თხზულება 73. გიორგი მთაწმიდელი როგორც ეფთვემს მოღვაწეობის განმაგრძელებელმა. იქსი და ეფთვ-მის ცა და მოღვაწეობა თავის მომავალ შრომის ნაყოფიერებისათვის შეისწავლა 73 – 74. რა გარემოებამ წარმოშა გიორგი მთაწმ. საისტორიო შრომა 74 – 75: ბერძენთა ბრძოლა ქართველ ბერების წინააღმდეგ და ბერძენ-ქართველთა გამწვავებული ურთიერთობა და ეროვნული სიძულვილი 74 – 75. გიორგი მთაწმ.-ის საზოგადო ოპტიმისტური შეხედულებანი კაცობრიობის ცხოვრებაზე: ღვთაებას კაცთა ნათესავის წარმატება ჰსურს და ყოველს ხანას ღირსეულს სასარგებლო მოღვაწეებს მიუვლენს ხოლმეო 75 – 76. სასულიერო საისტორიო მწერლობის წარმოშვა და მისი აუცილებელი საჭიროება 76. გიორგი მთაწმ. აზრები საისტორიო მწერლობის მეთოდებზე. 76 – 79: რა პირობები უნდა აესრულებინა არა თანამედროვე ისტორიკოსს, რომ მისი საისტორიო შრომა სარწმუნო ყოფილიყო 76 – 77, თავით თვსით არა რაღს მოთხრობა 77, ზეპირ წყაროების აუცილებელი თვისებები 77 – 78. ნივთიერი წყაროები: საქმენი, რომელნიც დუმილით წამებენ და ჳმამალა ქადაგებენ ღვაწლთა, რადარა მიაჩნდა გიორგის ნივთიერ წყაროდ 78 – 79, ნუსხა და მის უტყუველობის პირობები 79. გიორგი მთაწმ. საისტორიო მეთოდების საზოგადო დაფასება 79. ავტორს წინდაწინვე გეგმა ჰქონია შედგენილი 97 – 80. გეგმის დარღვევის მიზეზი 79 – 80. გიორგიმ გაცილებით მეტი იცის ვიდრე მოთხრობილი აქვს 80. მოთხრობა მოკლითა სიტყვთა და ამის მიზეზი 80. თავისი მეთოდოლოგიური მოძღვრება ავტორს სინდისიერად განხორციელებული აქვს 80 – 81. გიორგის თხზულების ცნობების უეჭველობა და სიმართლე, წყაროებით ზედმიწევნით უსარგებლია 81 – 84; იოანე მთაწმიდელის ღვაწლი და მნიშვნელობა თავის შვილის სამწერლობო მოღვაწეობაში სწორედ არის დახასიათებული 81, ეფთვმის ნათარგმნ წიგნების ნუსხის უტყუველობა 81 – 83, ეფთვმის დაუცხრომელი სამწერლობო მოღვაწეობის დახასიათება და მისი სრული სიმართლე 83 – 84.

გიორგა ხუცეს-მონაზონი . . . . . გვ. 84 – 91.

მისი ვინაობა და თხზულება 84. მრავალმხრივ გამოთქმული სურვილი, რომ გიორგი მთაწმ. ცა აღწერილი ყოფილიყო და სხვადასხვა გეგმა 84 – 85. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ავტორის აზრით გიორგი მთაწმ. ცას 85. გიორგი ხუცეს-მონაზ. თხზულების გეგმა: ცა ორ მთავარ ნაწილად იყოფება და თვითოეული მათგანი განსაკუთრებულ საკითხს ეხება 85 – 86. რა საკითხებს ეხება სიტყუათა სარბიელი ამ ორ მთავარს ნაწილში 86. თხრობის წესი 86 – 87. ავტორს თავის თხზულებაში ყველა ცნობები არა აქვს შეტანილი რომელიც-კი მან იცოდა. მხოლოდ უმთავ-

რესი აქვს მოთხრობილი 86 – 87. გიორგი ხუც.-მონ-ის წყაროები და დახასიათება 87. თავის თხზულების მეორე ნაწილში ისტორიკოსი მოთხრობილის თვთმხილველი და თანადამხუდარია 87. თავის მასწავლებელის ღვაწლის შედარებითი დაფასება და მეთოდი 88. თხზულების ენა და ის-

ტორიკოსის პირადი გრძნობა 88 – 90. გიორგი მთაწმ.-ის უკანასკნელ წუთების საუცხოვო აღწერილობა და მის პიროვნებისა და ღვაწლის მშვენიერი საზოგადო დახასიათება 89 – 90. გიორგი ხუც.-მონ.-ის თხზულების საზოგადო დაფასება 91.

ეფრემ მცირე ..... გვ. 91 – 111.

ცნობები ეფრემ მცირეს შესახებ, სადაურობა, თხზულებები და მასწავლებელნი 91 – 92. მისი თანამშრომელნი 91 – 92. ეფრემის სიკვდილი 92. ეფრემის მრავალმხრივი ნიჭი 92. ეფრემი როგორც მეცნიერი ფილოლოგოსი და მთარგმნელი 92 – 95; მისი აზრი დედნითგან თარგმნის უპირატესობისა და არა უეჭველობის შესახებ 93, მთარგმნელმა დედანი ხელუხლებლივ და სისწორით უნდა დაიცვასო, არც ზედწარწერილის შეცვლა შეიძლება და არც თხზულების მთლიანობის დარღვევაო 93, სხვადასხვაგვარი თარგმანი და რანაირი უნდა ყოფილიყო სამაგალითო თარგმანი 93 – 94, რა უნდა სცოდნოდა კარგს მთარგმნელს 94, ძველ თხზულებების თარგმნის დროს დედნის ღრმა სიტყვების აზრის შეგნების აუცილებლობა და ამის ხელშემწყობი საშუალებანი 94. რა არს ლექსიკონი 94 – 95, ეფრემის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის დამახასიათებელი თვისებები 95.

ეფრემ მცირეს შემსწორებლობითი და სარედაქტორო მოღვაწეობა 95 – 99: ეფრემის აზრი ძველ თარგმანთა ღირსება-ნაკლულეგანების სხვადასხვა მიზეზების შესახებ, მსმენელთა სისწრაფე, დედანი და გადამწერალთა მიერ განყვნა 95 – 96, სამწერლობო ნაწარმოებების სხვადასხვანაირი სახელი, სრული, გამოკრებული შემოკლებული და ერთ წიგნად შეკრებული თხზულებები 96 – 97, ტექსტის სხუებრობაჲ 97 და ამის სხვადასხვა მიზეზი, ძველისივე წაყოლება და მიყვანა 97 – 98, ძველ თარგმანის ტექსტი ჯერ ისტორიულად უნდა განხილული და აღდგენილ იქმნეს და შემდეგ დაფასდესო 98 – 99, ეფრემ მცირეს სიფაქიზე და მეცნიერული სიმკაცრე სამწერლობო მოღვაწეობის დროს 99.

ეფრემ მცირე როგორც მთარგმანებელი და ლექსიკოგრაფი 99 – 104: განსხვავება თარგმანსა და თარგმანებას შორის 99 – 101, ეფრემის თარგმანებანი 101, როგორ ესმის ეფრემს თარგმანება 101 – 102, განმარტებითი და სახისმეტყველებითი თარგმანება 102, ეფრემი განმარტებითს თარგმანებას საუკეთესოდ სთვლიდა 102, წინასწარი კვლევა-ძიება თარგმანებისათვის ცნობათა მსგავსება-არა-მსგავსებისა, განყოფისა და წინააღმდეგობის გამორკვევა 102 – 103, დედნების ღირსებისა და შეწყნარებულების განხილვა 103, თარგმანებისა და სხვაგვარ თხზულებათა სხვადასხვანაირი შედგენა: ვრცელი, სრულებითი და შემოკლებულ-ლიტონი ნაწარმოებნი 103 – 104.

ეფრემ მცირე როგორც მეცნიერი ისტორიკოსი 104 – 111: ეფრემის აზრი საისტორიო მწერლობის სხვადასხვა დარგის შესახებ 104 – 105, საისტორიო ნაწარმოებთა აღწერის ორგვარი წესი 105, ლიტონობა და სიმარტივე თხრობისა, ვინ სწერდა სოფლურითა სიტყვითა 105 – 106, გარდაკაზმამეტაფრასი და ეფრემის აზრი გარდაკაზმვის მეთოდების შესახებ 106 – 107,

ეფრემის ამ სამეთოდოლოგიო მოძღვრების მნიშვნელობა და გავლენა მერმინდელ ქართულ საისტორიო მწერლობაზე. არსენი კათალიკოზი და წაწინოს გადაკეთებული ცა 107 - 108. ეფრემ მცირეს საკუთარი საისტორიო გამოკვლევა „უწყებად მიზეზისა ქართველთა მოქცევისაჲ“ და მისი მაღალი ღირსება 108 - 110: მისი წყაროები, მათი ნიშანდობლივი დასახელება და ზედმიწევნითი გარდმოცემა 109 - 110, ორი აზრი საქართველოში ქრისტიანობის პირველად გავრცელების შესახებ და ეფემის თეორია მათ შესათანხმებლად 110. ანალოგიის მეთოდი 110. ეფრემის მსჯელობა იმაზე, თუ როდის მიიღეს ქართველებმა მირონის კურთხევის უფლება, და მისი შეცდომა 111. ანალოგიის მეთოდი 111, ეფრემ მცირეს ღვაწლის მოკლე საზოგადო დახასიათება 111.

ლეონტი მროველინ . . . . . გვ. 112 - 126.

ლეონტი მროველი და მისი საისტორიო თხზულება „ცა ქართუელთა მეფეთა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა“ 112 - 113. ლეონტის თხზულების დამახინჯება გადამწერთაგან და მისი პირვანდელი სახე 113 - 114. ლეონტი მროველის საზოგადო წადილი. ქართველთა უძველეს ხანის ისტორიის აღწერა 114: ლეონტის თხზულების უმთავრესი მიზნები: კავკასიაში მცხოვრებთა და განსაკუთრებით ქართველთა ჩამომავლობისა და ნათესაობის გამორკვევა 114 - 119, ძველ საბერძნეთისა და ბიზანტიელ მწერალთა ცდა ამგვარ საკითხის გამოსარკვევად 115. მქცა ქე ამ საკითხს სრულებით არ ეხება 115 - 116. ლეონტი მროველის აზრი კავკასიის ყველა ერთა ერთთესლოვანი ჩამომავლობისა და ერთობის შესახებ 116. კავკასიის ერთა საზოგადო განსაკუთრებით-კი ქართველ ტომთა მამათმთავრები და ლეონტი მროველის „მეთოდი“ მათ სახელების გამოსარკვევად 116 - 117. ლ. მროველის აზრი ქართველ ტომთა ერთიერთმანერთ შორის ნათესავურ დამოკიდებულების შესახებ 118 - 119. ეს საკითხი იმდროინდელ ქართველ განათლებულ წრეებისათვის საგულისხმეო ყოფილა 119. საკითხი ქართული ენის შესახებ, ლ. მროველის თეორია მის გაჩენის თავობაზე 119 - 120: ქართლოსიათა ენა თავდაპირველად სომხური იყო 119, როგორ და რად მოუვიდა ფიქრად ლეონტი მროველის ამგვარი აზრი 119 - 120, ყალბ ეფრემ ასურის წიგნის გავლენა ეფრემზე 120 121, რა მხრივ არის ლ. მროველს აზრი ქართული ენის შესახებ საყურადღებო 121. საკითხი საქართველოში მეფობის დამყარების შესახებ, ლეონტის შეხედულება და ყალბ ეფრემ ასურის გავლენა 1221 - 122. ძვირფასი ცნობა მამასახალისობის შესახებ საქართველოში 122 და 123. ფარნავაზი, მისი უფლება, მის სამეფოს

სამზღვრები და მის მიერ დაწესებული სახელმწიფო წესწყობილება 123. ლეონტი მროველის ფარნავაზის შესახები ცნობების ღირსება 123. ქართული მწიგნობრობა ფარნავაზმა შექმნაო 123. ქართლოსიანთა თავდაპირველი სარწმუნოება ლ. მროველის სიტყვით და ამ ცნობების ღირსება 123 - 124. საკითხი წოდებრივობის გაჩენის შესახებ და როდის და როგორ დამკვიდრდა პირველად უსწორ-მასწორობა 124 - 125: თავდაპირველად ქართლოსიანნი ყველანი თანასწორნი და თავისუფალნი იყვნენ-

ნო 124, ვინ იყვნენ აზნაურნი 124 – 125, როგორ და როდის მოიპოვეს მათ წოდებრივი უპირატესობა 125, რა მხრე არის ლ. მროველის ეს თეორია საყურადღებო 125. ლ. მროველის თხზულების წყაროები 125 – 126. ლ. მროველის საისტორიო შრომის ნაკლი და ღირსება 126: უძველეს ხანის ისტორიისა თვის თითქმის სრული უვარგისობა 126, საგულისხმეოროა XI-ს. ქართულ საზოგადოებრივ აზრისა შესასწავლელად 126 და ძვირფასია საქართ. საისტორიო გეოგრაფიის აღსადგენად 126.

ჯუანშერი ..... გვ. 127 – 134.

ჯუანშერის შრომა „ცა და მოქალაქობა ვახტანგ გორგასარისა“ 127. ამ თხზულებას შესავალი და თავი აკწია 127. როდის ცხოვრობდა ჯუანშერი და როდის არის დაწერილი მისი ნაწარმოები 127 – 130: ჯუანშერი შეუძლებელია მე-VIII-ე საუკ. ისტორიკოსი ყოფილიყო 127 – 128, იგი სარგებლობს ბასილ კათოლიკოზის X – XI-ს. დაწერილი თხზულებით 128, მისი ცნობა პაპანიკებისა და ჯიქების მოსახლეობის მდებარეობის შესახებ ამ ერთა XI საუკუნის მოსახლეობის მდგომარეობას გვისურათებს 128, ჯუანშერი მე-XI-ე საუკ. ისტორიკოსი იყო 128 – 129, მისი ცნობა წინასწარმეტყველების შესახებ თუ აგარიანთა სამეფოს შემუსვრა როდის მოხდებოდა 129, მწერალი ილარიონ ჯუანშერი 129, ჯუანშერის თხზულების ზღაპრული კილო და თ. ჟორდანას აზრი ჯუანშერის თანამედროვეობისა და მის თხზულების წინაუკმო ცნობების შესახებ 129 – 130, ჯუანშერის მოთხრობა ბოლო ნაწილში სინამდვილეს თანდათან უფროდაუფრო უახლოვდება 130. ჯუანშერს სპარსული სცოდნია 130, იქმნებ ბერძნულიც 131. ჯუანშერის ცნობები მსოფლიოსა და ცის აგებულების შესახებ 131. ჯუანშერის წყაროები 131. თხზულების სღაპრული ხასიათი და ნამდვილი ვახტანგ გორგასარი 131 – 132, ცნობებისა და რიცხვების მეტისმეტად გაზვიადება 132. სხვადასხვა საყურადღებო ცნობები ჯუანშერის შრომაში 132 133. ჯუანშერის თარღები და მათ აღნიშვნის წესი და საფუძველი 133 – 134. ჯუანშერის თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 134.

სუმბატ ძე დავითისი ..... გვ. 134 – 137.

„ცა და უწყება ბაგრატონიანთა“ და ავტორის ვინაობა 134 – 135. მისი მიზანი 135. სუმბატი აზნაურთა მოწინააღმდეგე ყოფილა 135 – 136.

– XIV –

მისი მხურვალე მამულიშვილური გრძნობა იჭი სუმბატის წყაროები იჭი ბაგრატონიანთა საგვარეულო მატთანე ღა მისი დიდი მნიშვნელობა იძმსს-სწზ. ავტორის ცნობების სიმართლე და ჭეშმარიტება Iჭ”.

მატიანჭ ქართლისაღ ..... გვ. 138 – 152.

სად იწყობა და სად თავდება ეს თხზულება 138. მას შესავალი და და-

საწყისი აკლია 138 – 139. ამ ნაწარმოებში თავითგან ბოლომდის საქართველოს მხოლოდ პოლიტიკურსა და სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრებაზეა ლაპარაკი 139. რაც უფრო ავტორი თავის დროს უახლოვდება მისი მოთხრობა უფროდაუფრო ვრცელი ხდება 139. თხზულებას სათაური აკლია 139. მისი შესაძლებელი სათაური და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ცნობა ძველ მატიანე ქართლისაჲს შესახებ 139 – 140. რა ხნოვანების ნაწარმოები ითვლებოდა მაშინ ძველად? 140 – 141. მეორე მისი შესაძლებელი სათაური და ამ ორ სათაურის იგივეობა 140 – 142. ავტორის ვინაობაზე არაფერია შენახული 142, ქართლელი ყოფილა 142 – 143. ამის დამამტკიცებელი ნიშნები მოთხრობის ენაში 143. როდის ცხოვრობდა მემატანე და როდის არის მისი თხზულება დაწერილი 143 – 145: ბაგრატ IV-ის თანამედროვე ყოფილა, გიორგი II მეფობასაც მოსწრებია დავით აღმაშენებლისას-კი არა 143 – 144, მატიანე 1072 – 1073 წ. არის დაწერილი 144 – 145. თავდაპირველად მტნე ქი ბაგრატ IV სიკვდილით თავდებოდა, გიორგი II მეფობის აღწერილობა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს ეკუთვნის 145 – 146. მემატანეს წყაროები 146 – 148; თხზულების დასაწყისში მასალები ჰკლებია 146, წყაროები ტფილისის ამირებისა და ქართლის შესახებ 147, კახეთის მატიანე 147, ისტორიკოსი თავის თხზულების პირველს ნაწილში რიგრიგობით სარგებლობს წყაროებით 147. მისი წყაროები აფხაზეთის შესახებ 147 148, წა გობრონის ცხორება 148, სუმბატ დავითის ძის თხზულებით არ უსარგებლია 148, ბაგრატ IV-ის შესახებ უხვად ჰქონია ცნობები, მაგრამ ყველა არ ამოჰყავს 148. ისტორიკოსის მარტივი და ბუნებრივი ენა, თავდაჭერილობა და მოკლედმოუბრობა 148. პოლიტიკურ-საკვლემწიფო ამბების აღწერა მთელს თხზულებაში და ამ გეგმის დარღვევა 4 საყდრის აგების მოთხრობით 148 – 149. ერთფეროვანება მთავარ-მეფეთა ღვაწლისა და პირად თვისებების დახასიათებაში 149 150. ისტორიკოსის სრული პირუთვნელობა 150. ავტორის სიძულვილი სელუკიან სულტანებისადმი 150. უხვი ქრონოლოგიური ცნობები და თარიღების აღნიშვნის წესი 150 – 151. ამ თარიღების სისწორე 151. მტნე ქი ღირსებისა და მნიშვნელობის საზოგადო დახასიათება 151 – 152.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი . . . . . გვ. 152 – 165.

ცნობების უქონლობა დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის სახელისა და ვინაობის შესახებ 152. მის თხზულებას შესავალი და დასაწყისი აკლია

152. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს აუწერია შესავალის მსგავსად გიორგი II მეფობა 158 – 153. ისტორიკოსი მეფე დავითის თანამედროვე ყოფილა 153, ამასთანავე მეფის მახლობელი კაცად სჩანს, ნადირობისა და მგზავრობაშიაც და სასახლეში გვირგვინოსნის თანმხლები და შინაური 153 – 154. მეფის აღტაცებული თაყვანისმცემელი ყოფილა 154. ისტორიკოსი 45 წლის ამბების თვთმხილველი თანამედროვე ყოფილა 154. მოხიბლულია მეფის პიროვნებით 154. თ. ჟორდანას აზრი, რომ ისტორიკოსი სამღვდელო პირია და ვითომც მოთხრობას ღვთისმეტყველური ბეჭედი აზის, ამ აზრის უსაფუძვლობა 154 – 155.

ისტორიკოსის ფართო და დაწინაურებული აზროვნება 155. იგი მხოლოდ სომეხთა მოწინააღმდეგეა, მაგრამ ეს გრძნობაც სარწმუნოებრივი თვისებისა არ არის 155. ღვთისმეტყველების მაინცდამაინც მოტრფიალე არა ყოფილა 155. და საერისკაცო მწერლობა და განათლება ჰქონია შეთვისებული 155. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ნაწარმოები 1123 – 1126 წლებში უნდა იყოს დაწერილი 155. ისტორიკოსი მეფის პოლიტიკის მომხრეთა ჯგუფს ეკუთვნის 155 – 156. მისი მიზანი იყო, რომ მეფის დიდებული მოღვაწეობა ღირსეულად აეწერა და მის მოწინააღმდეგეთა ცილისწამება და უსაფუძვლო ბრალდებანი დაერღვია 155 – 156. იგი მეფის მოწინააღმდეგე დიდგვარიან აზნაურთა დასს ეკამათება და ამტკიცებს, რომ დავით აღმაშენებლის მიერ შექმნილმა მუდმივმა ჯარმა საქართველოში ქვეყანას მტრის მოსაგერიებლად დიდი სარგებლობა მოუტანა 156. მუდმივ ჯარის მნიშვნელობა ურჩ დიდგვარიან აზნაურთა ასალაგმავად 156 – 157. ისტორიკოსი ეკამათება იმათ, ვინც მეფეს აბრალებდა წიგნების კითხვით არის გატაცებულიო, და უხსნის, რა მნიშვნელობა ჰქონდა მეფის ფართო ისტორიულს განათლებას მის მოღვაწეობის ნაყოფიერებისათვის 157. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს შესავალში სხვა ქართ. ისტორიკოსებსავე ცნობები ექმნებოდა თხზულების მიზანისა, მეთოდების და საზოგადო საკითხების შესახებ 157 – 158. ნიკოლოზ კათოლიკოზის აზრები თვითოეულ ერის განსაკუთრებულ, თანდაყოლილ ნიჭის შესახებ 158. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის შეხედულება მოვლენილ და შემთხვეულ უბედურებათა ორგვარ მიზეზის შესახებ 158 – 159. მისი აზრები საისტორიო ხელოვნებისა და მათ მეთოდების შესახებ. 159 – 160. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის გეგმა, თხზულება ორ ნაწილად იყოფა 160. პირველი და უდიდეს ნაწილის შინაარსი 160. მეორე ნაწილის შინაარსი 160 – 161. რასა ნიშნავს სულიერნი სათნოებანი. თ. ჟორდანიას შემცდარი აზრი 160 – 161. ისტორიკოსს თავის შრომაში ყველაფერი არ შეუტანია რაც იცოდა არამედ შემოკლებით აქვს მოთხრობილი 161 – 162. ისტორიკოსს მოკლედ და მკაფიოდ დახასიათების უნარი შესწევდა 162. ოდნავი რიტორული მჭევრმეტყველება 162. შედარებითი ისტორიული დახასიათება უყვარდა 163. შედარებითი მეთოდით თავისუფლად სარგებლობა მეფის ღვაწლისა და ბუნების სიდიადეს გამოსარკვევად 163 – 164. ისტორიკოსმა იცის, რომ უძლიერეს საისტორიო პიროვნების მოღვაწეობის ნაყოფიერება მის ქვეყნისა და ერის იმდროინდელი მდგომარეობითა და საზოგადოებრივ

– XVI –

პირობებით არის შეზღუდვილი 164 – 165. ისტორიკოსის სამაგალითო ენა. მისი თხზულების ცნობების სრული ჭეშმარიტება 165.

თამარ მეფის ისტორიკოსი . . . . . გვ. 165 – 190.

თამარ მეფის ისტორიკოსის სახელი და გვარი დაკარგულია 165. შენახულია სამაგიეროდ მის თხზულების დასაწყისი 165 – 166. რა სათაური უნდა ჰქონოდა, ან შეიძლება ეწოდოს ამ თხზულებას 166. სათაური „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ ვითარცა გამომხატველი იმ ორმაგ საკულტურო მიმართულებისა, რომლის შემთვისებელი და შემაერთებელი

ყოფილა ავტორი 166. ისტორიკოსი თამარის თანამედროვე ყოფილა 167. თხზულების პირველი და უმეტესი ნაწილი 1196 წ. უკვე დაწერილი ჰქონია 167 – 178. სად უნდა თავდებოდეს ეს პირველი ნაწილი 168 – 170. მეორე ნაწილი კარგა ხნის შემდგომ არის დაწერილი 170. თხრობის წესის იგივეობა ორთავ ნაწილში: რა სიტყვებს წარუძღვანებს ხოლმე ისტორიკოსი მწუხარებისა და დიდმნიშვნელოვან შემთხვევათა აღწერას 170 – 171. მეორე ნაწილი ჟამითი ჟამად უნდა იყოს აღწერილი 171. თამარ მეფის ისტორიკოსის თხზულებას ბოლო დამახინჯებული აქვს და ბევრიც უნდა აკლდეს 171. თამარის მეფობის ბოლო შევსებული ქცა და ამ ცნობების სადაურობა 171 – 172. თამარის ისტორიკოსის წარჩინებულობა 172, მაგრამ სამეფო კარის კაცი არ უნდა ყოფილიყო 172. თამარის შინაური ცხოვრება მან თითონ-კი არა, სხვათა ნაამბობით იცის 172 173. ისტორიკოსის აზრით ადამიანთა და სამეფოთა ბედიღბალი ღვთის განგებაზეა დამოკიდებული 173. კაცთა საწურთელი სხვადასხვა საშუალება და მიშვების სხვადასხვა მიზანი 173 – 174. ისტორიკოსმა იცის, რომ ადამიანთა შორის თანდაყოლილი მემკვიდრეობითი თვისებები არსებობს 174. ისტორიკოსი ერთმთავრობის მოტრფიალე ყოფილა 174, ქართველ მეფეთა პოლიტიკის მომხრე იყო, არც დიდგვარიან აზნაურთ თანაუგრძნობს და არც ყუთლუარსლანს და მის დასს 174. ისტორიკოსის აზრი მეფეთა წინააღმდეგ განდგომის შესახებ 175. ავტორი ღრმად განათლებული ადამიანი ყოფილა, ღმობიერ და მშვიდობის მყოფელი საჯელმწიფო პოლიტიკის მომხრე ყოფილა 175. აღტაცებულია თამარის კაცთმოყვარეობით და ზნეობრივ სიფაქიზით მისი თავდაბლობითა და სათნოებით 175 - 176. ისტორიკოსი რთულ პიროვნებად მოსჩანს მის აზროვნობის ორგვარი ხასიათი 176. ზოგიერთ მის მსჯელობის ვიწრო ეკლესიური თვისება 176 – 177: გარეგნული შეხედულება ადამიანის უპირატესობაზე 176, ქართველ-სომეხთა სარწმუნოებრივი პაექრობა და შეცილება და ისტორიკოსის თანაგრძნობა მებრძოლ კათოლიკოსისადმი 176 – 177. ისტორიკოსის კადნიერი და თავისუფალი ენა: გიორგი III იესო ქრისტესთან შედარება, ხოლო თამარისა ღვთიშობელთან, ლაშა-გიორგის ღვთის ძის სწორად წოდება 177 – 178. ისტორიკოსს ელინური წარმართული მწერლობა სცოდნია 178 და გატაცებული ყოფილა. გიორგი III-ეს ელლენთა სარდალსავით ალაპარაკებს 178. ავტორის ცნობა ზორიასტროსის შესახებ 178 – 179. ისტორიკოსი ერის კაცად,

– XVII –

სამკედრო კაცად მოსჩანს 179. ავტორის აზრი ქვეყნისმპყრობელთა და მათ მემატანეთა შესახებ 179. ისტორიკოსი მოთხრობილის თვთმხილველი ყოფილა 179, განსაკუთრებით ომები და დარბაზობა აქვს დაწვრილებით და კარგად აღწერილი 179 – 180. ავტორის ზეპირი წყაროები 180 – 181 და წერილობითი წყაროები ქართული საერო, საეკლესიო და ბერძენთა ძველი მწერლობითგან 181. ავტორის შეხედულება თავის მოვალეობაზე, ისტორიათა აღმწერელობა და შემასხმელობა 182. ავტორის რიტორული ენაწყლიანობა და მოქარგულობა 182. სამაგალითო მისაბამავი ისტორიკოსები სიტყვსმოქმედნი 182 – 183. მათი ვინაობა 183. ავტორის შესავალი და თხზულების გიორგი III მეფობის ამბებით დაწყება 183 – 184, რამდენი ადგილი უჭირავს გიორგი III მეფობას და თამარის მეფობას 184. გიორგის მეფობა მარტო პოლიტიკურ ამბების მოთ-

ხრობას შეიცავს 184. ისტორიკოსის თხრობის წესი 184. მის თხზულებ-
ბის ორი ნაწილი 184. ავტორს თავის შრომის გეგმა წინდაწინვე შედგე-
ნილი ჰქონია, წინამდებარე სიტყვა 184 – 185. საგანგებოდ აღნიშვნა,
რომ იგი თხრობის საგანს სცვლის და ახალს დიდმნიშვნელოვანს რამეს
იწყობს 185. ისტორიკოსი რიტორულ ენაწყლიანობით და პოეტურ მიმ-
სგავსებათა დიდი მოტრფიალე ყოფილა 186 – 187 ამ გარემოების მავნე
შედეგი 187. ისტორიის განგრძობის შიშით ავტორი მოთხრობის სამზ-
ღვრებს ზღუდავდა, განსაკუთრებით თამარის საკულტურო მოღვაწეობისა
და ზნეობრივ თვისება აღწერის დროს 188 – 189. თამარ მეფის ისტორი-
კოსის თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 189 – 190.

აბუსერიძე ტბელი . . . . . გვ. 190 – 191.

აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოების განსაკუთრებული ხასიათი 190. ნამდვი-
ლი საისტორიო თხზულებად ვერ ჩაითვლება, მაგრამ საგულისხმიერო
ცნობებს შეიცავს 190 – 191. ავტორის ვინაობა, დრო, მის შრომის
შინაარსი და წყაროები 191. აბუსერიძე ტბელის ნაწარმოების მნიშვნე-
ლობა 191.

ლაშა-გიორგის-დროინდელი უცნობი ქართველა მემატიანე. . . . . გვ. 191 – 193.

სად არის ეს მატიანე შენახული და მისი მოკლე შინაარსი 191 – 192.
როდის არის მატიანე დაწერილი 192. მისი ღირსება-ნაკლულევანება
192 – 193.

ჟამთააღმწერელი . . . . . გვ. 193 – 213.

ლაშა-გიორგის მეფობითგან მოყოლებული გიორგი ბრწყინვალეს მეფო-
ბამდე ერთი ისტორიკოსის თხზულება არის და ამის დამამტკიცებელი

საბუთები 193 – 195. ავტორს განზრახვა ჰქონია გიორგი V ბრწყინვა-
ლეს მეფობაც აეწერა, მაგრამ ეხლა აკლია 195. როდის უნდა ეცხოვრა
ისტორიკოსს 195 – 196. თხზულებას თავი აკლია 196 – 197. სათაურიც
დაკარგული აქვს 197. რა არის ჟამთააღმწერელობა და რა სახელი შეიძ-
ლება ვუწოდოთ ავტორს? 197 საისტორიო მწერლობის სხვა დარგების
სახელები 197. ჟამთააღმწერელი მოკრძალებული მწყრალია, მისი აზრი
ისტორიის მიზანის შესახებ 197 – 198. ავტორის ეროვნულ-სარწმუნოებ-
რივი თავმოყვარეობა 198 – 199. ჟამთააღმწერელის ცრუმორწმუნოება და
გულუბრყვილობა როგორც ქართ. საისტორიო მწერლობის დაცემის გა-
მომხატველი 199 – 200. ჟამთააღმწერელის აზრი საქართველოს დაცემის
და მოჭრების მიზეზების შესახებ 200 – 203: უდარდელობა, გასართო-
ბებისა, ვნებათა ღელვისა და გულისთქმათა შეუკავებელი მიდევნება ლაშა-
გიორგისა და რუსუდანის მეფობაში 200 – 202, მრავალცოლიანობის
შემოღება და საეკლესიო ქონებათა მოტაცება 202. ჟამთააღმწერელის

აზრი რომ საქართველოს მოოჯრების მიზეზად თვით ქვეყნის გათახსიერებული ცხოვრება იყო 202. ცნობები მონღოლთა ბატონობის დამდუპველი გავლენის შესახებ საქართველოში 202 – 203, დიდებულ მოჭრლეთა შორისი შური და შეუზრახებელი მოქმედება – საქართველოს დაცემისა და დაუძღურებისა ერთი მიზეზთაგანი 203. ჟამთააღმჭრელის სასოწარკვეთილებით გამსჭვალული აზროვნობა, როგორც საქართველოზე მოულოდნელ დაცემის შედეგი 203 – 204. ჟამთააღმჭრელის წყაროები 204 – 206: წერილობითი 204 – 205, ზეპირი 206 – 206. ჟამთააღმჭრელი ნაკითხი და განათლებული ისტორიკოსი ყოფილა 206 – 210: მას ბერძნული საისტორიო მჭრლობა და ამბები სცოდნია 207 – 208, მონღოლთა და მათ მეტომეთა ისტორიაც შესწავლი ჰქონია 208, მონღოლთა კვვლოსის მონღოლური სახელები 208, მონღოლური ენა და მჭრლობაც სცოდნია 208, მონღოლური ლექსი ჟამთააღმჭრელის თხზულებაში 208 – 209, მისი აზრი უძღურთა საგვარეულო გარდმოცემათა შესახებ 209, ცნობები მონღოლთა წელთაღრიცხვის შესახებ 209, ჟამთააღმჭრელს სპარსული სცოდნია 210. ჟამთააღმჭრელი თავის წყაროების ცნობებს კრიტიკის თვალთ უყურებს და ისე სარგებლობს 210. მისი მსჯელობა ცნობათა შეუწყნარებლობის დასამტკიცებლად და საბუთებით სარგებლობა 210. საგვარეულო საგმრო გარდმოცემანი ისტორიისათვის უჯეროაო 210 – 211. ჟამთააღმჭრელის თხზულების გეგმა და თხრობის წესი 211. ჟამთააღმჭრელის ღირსება: მიუდგომელობა და მტერთა შესახებ ლაპარაკის დროს სრული პირუთენელობის დაცვა 211. მისი თხზულების მოკლე საზოგადო დაფასება 211. ავტორს გაცილებით მეტი სცოდნია, ვიდრე მას მოთხრობილი აქვს 212 – 213. ჟამთააღმჭრელის ნაწარმოები სანდო საისტორიო წყაროდა მოსჩანს 213.

ძველი ერისთავთა . . . . . გვ. 213 – 218.

ძველი ერისთავთა კერძო საგვარეულო მატიანეა 213 – 214. ცნობები ამ თხზულების შესახებ 214. სად არის დაწერილი და ავტორის ვინაობა

– XIX –

214. მემატიანეს ვიწრო და ცალმხრივი აზროვნობა, ცნობები სამჭედრო ამბებისა და მღვდელმსახურთა პატივისცემის შესახებ 214 – 215 მატიანეს თავი აკლია 215. პირველი ნაწილის შინაარსი 215 – 216. თავში მემატიანეს მცირედი ცნობები ჰქონია 216. სად იწყობა ისტორიული ამბების დალაგებული მოთხრობა და სადა სწყდება 216. რაც უფრო მემატიანე თავის დროს უახლოვდება, მოთხრობაც უფრო ცხოველი და სიმართლით ხორცშესხმული ხდება 216. თარიღები 217. მატიანის ენისა და შინაარსის ერთფეროვანება 217. რა მხრივ აქვს მას მნიშვნელობა 217. ძველი ერისთავთა ქსნისა და არაგვის ჯეობათა მთელ სურათს ვერა ხატავს 217 – 218.

ცხოვრება ბაგრატ მეფობისა (sic) . . . . . გვ. 218 – 220.

ცნობები ბაგრატისა და კონსტანტინეს მეფობათა შესახებ 218 – 219.

მისი ეხლანდელი სახე 219. ამ ნაწარმოების ავტორი 219 – 220. ავტორის ბარათიანთ საგვარეულო თავმომწონეობა ეტყობა 220. თანამედროვე იყო იგი თუ არა და ეხლანდელ დედნის წინაუკმოობა 220.

მესხურ დავითნის მატიანე (ქრონიკა) . . . . . გვ. 221 – 231.

მესხურ დავითნის მატიანეს თავდაპირველი დედნისა და შენახული ნაწილის რაოდენობა 221. ე. თაყაიშვილის ცნობები და აზრი მატიანის შენახულ ფურცლებისა და ნაწილის შესახებ 221. მკვლევართა მსჯელობანი მემატიანის ვინაობის თავობაზე 222. ვახუშტის საისტორიო შრომის მნიშვნელობა ამ საკითხის გამოსარკვევად, ვახუშტს მესხურ მატიანით უსარგებლია 222 – 224. მის თხზულებაში მესხურ დავითნის მატიანის დედანი უკეთ არის დაცული ვიდრე შენახულს ხელთნაწერში, ტექსტის შედარებითი შესწავლა 223 – 225. შენახული ხელთნაწერი ვგონებ უსაფუძვლოდ ითვლება თავდაპირველ დედნად 225. ვახუშტს სხვა ხელთნაწერი ჰქონია წყაროდ 225 – 226. მესხურ დავითნის მემატიანის ვინაობა 226. რა არის მესხურ დავითნის მატიანითგან დაკარგული და რის აღდგენა შეიძლება 226 – 227. რა მეთოდით და რომელი წყაროებისდა მიხედვით შეიძლება ამ მატიანის დაკარგულ ნაწილის აღდგენა 227. მესხეთის შესახები ტექსტების შედარებითი შესწავლა ვახუშტის ისტორიასა და ქცის გაგრძელებაში 228 – 229. იგივე ცნობა პარიზის ქრონიკაში 229. საერთო ცნობები სამცხეს შესახებ ვახუშტის შრომაში, ქცის გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაში 229. მათი საერთო თვისება. მათი ავტორი მესხია 229 – 230. მესხურ დავითნის მატიანის დაკარგულ ნაწილების აღდგენის საქმე, მისი სიბნელე და სახელმძღვანელო მეთოდები 230. ამ მატიანის მოკლე საზოგადო დახასიათება და დაფასება 230 – 231.

გელათური ქორონიკონი . . . . . გვ. 231 – 234.

გელათური ქორონიკონის შინაარსის მთავარი საგანი 331. სად და რომელ წიგნში უნდა ყოფილიყო მოთავსებული 231 – 232. მატიანე რომ

– XX –

მე-X საუკუნეს ეკუთვნის და რამდენი წლის ამბებს შეიცავს 232. ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში და პარიზის ქრონიკაშია შეტანილი 232 – 233. სად იწყობა და სად თავდება 233. სად უნდა იყოს უკეთესად შენახული გელათურ ქორონიკონის სახე 234. სად არის დაწერილი ეს მატიანე და როდის 234.

ფარსადან გორგიჯანიძე . . . . . გვ. 234 – 251.

ფ. გორგიჯანიძის ვინაობა 234 – 235. ფარსადანის დაბადების წელიწადი და უმთავრეს თხზულებების დაწერის თარიღები 235 – 236. ფარსადანის თავგადასავალი და საკელმწიფო სამსახური საქართველოსა და სპარსეთში 236 – 237. მისი სულიერი მდგომარეობა და აზროვნობა, ზნეობრივი

მოდღერებანი 237 – 238: ოჯახობრივი დამოკიდებულება და დამოკიდებულება უცხოსთან 237 – 238. ფარსადანის ბედის ჩარხის უკულმა დატრიალება და ამის მიზეზი 238. მისი დიდი გაჭირვება და ძმის გაუტანელობა 238 – 239. განსაცდელის თავითგან მოშორება 239. როდის რა პირობებში და სად აქვს მას თავის საისტორიო შრომა დაწერილი 239. რამდენ ნაწილად უნდა დაიყოს ფარსადანის შრომა 240. პირველი ნაწილის შინაარსი და სრული უვარგისობა 240. ამ ნაწილის წყაროები წერილობითი და ზეპირი 241 – 242. ფარსადანის გასაცარი უვიცობა საქართველოს ისტორიაში თამარის მეფობამდის 242. სად თავდება ფარსადანის შრომის პირველი ნაწილი 242. აქვს რამე მნიშვნელობა მას და რა მხრივ არის იგი დამახასიათებელი 243. თხრობის მიმდინარეობა პირველ ნაწილში 243. სად იწყობა და სად თავდება ფარსადანის ისტორიის მეორე ნაწილი 243 – 244. მისი წყარო 244. მეორე ნაწილის ღირსება 244. ფარსადანის შრომის მესამე ნაწილი, სად იწყობა და სად თავდება 244. მესამე ნაწილი ორად იყოფება 244. ლანგთემურის ამბავი და ლაშქრობა საქართველოში, ამ ამბავის შინაარსი 244 – 245. ეს ცნობები ფარსადანს სპარსულ ერთ-ერთ საისტორიო თხზულებითგან აქვს გადმოთარგმნილი 245 – 246. მესამე ნაწილის მეორე ნახევარი „ერანის კემწიფების ანბავი“ და მისი შინაარსი 246 – 247. რომელ სპარსულ თხზულებებთან არის ეს „ანბავი“ ამოღებული და გადმოთარგმნილი 247 – 249. ზეპირი წყაროები 248 – 249. ფ. გორგიჯანიძის ისტორიის მესამე ნაწილის ღირსება და მნიშვნელობა 249 – 251. ფარსადანის ღვაწლი 249 – 250. ისკანდერ მუნში ვითარცა ისტორიკოსი და მის ცნობების ღირსება 250 – 251.

ქართლის ცხოვრება . . . . . გვ. 251 – 273.

უთანხმოება მკვლევართა შორის ქცის წარსულისა და მერმინდელ შევსების თავობაზე 251 – 252. დ. ბაქრაძის აზრი 252. ე. თაყაიშვილის აზრი 252 – 253. თ. ჟორდანიას აზრი. განსაკუთრებით ქცის შემადგენელ ნაწილების შესახებ 253 – 254. თ. ჟორდანიას მსჯელობის ღირსება-

– XXI –

ნაკლულევანება 254 – 256. მმ დფლ ქცის ხელთნაწერი 256. ანა დფლი ქცის ხელთნაწერის აღწერილობა 256 – 258. ხელთნაწერის ანდერძი 258. ცნობები ალექსანდრე მეფისა და ანა დედოფლის შესახებ 258 – 260. ანა დფლი ქცა მე-XV-ე საუკუნის მეორე ნახევარს არის გადაწერილი 260. ამ ხელთნაწერის დედანი, რომლითგანაც გადმოწერილია, 1222 – 1223 წ. ყოფილა დამთავრებული 260 – 261. მე-XIII-ე საუკ. პირველ მეოთხედში ქცა დავით აღმაშენებლის მეფობით თავდებოდა 261 – 262. რატომ თავდება ქცის სომხური თარგმანი დავით აღმაშენებლის მეფობით 262. თავდაპირველ ქცის შემადგენელობა 262. როდის იყო თავპირველად ქცის კრებული შედგენილი და რა ეწოდებოდა? 262 – 263. როდის და როგორ შეიტანეს ქცაში „მატიანე ქცა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულება 263. როდის ეწოდა კრებულს სახელი ქართლის ცხოვრება 263 – 264. როდის არის შეტანილი სუმბატის „ცა და უწყება“ 264. თამარ მეფის ისტორიკოსისა და ჟამთააღმწერელის საი-

სტორიო თხზულებანი ქცის კრებულში შეტანამდე უკვე შეერთებული ცალკე წიგნად ყოფილა 264 – 265. როდის არის ეს ორი თხზულება ქცაში შეტანილი 265 – 266. რა მიზეზია, რომ სტ. ორბელიანმა მე- XIII-ე საუკუნეში ქცაში ორბელიანთა შესახებ თითქმის ვერავითარი ცნობები ვერ იპოვა 265 – 266. რა მნიშვნელობა ჰქონდა ქცის კრებულის შედგენას და რა შედეგი მოჰყვა 266. ქართველთა მოწიწება ქცის წინაშე 2(11წ' საკითხი ქცის შევსების შესახებ 1-1'(;7: დ' ბაქრაძის აზრი 267. ე. თაყაიშვილის აზრი 267. თ. ჟორდანიას აზრი 267. მ. ჯანაშვილის აზრი 267 – 268. დანარჩენ ქცის ხელთნაწერების თარიღები და აღწერილობა 268 – 269. ე. თაყაიშვილის აზრი ქცის ხელთნაწერების სამ ჯგუფად დაყოფის შესახებ ვახტანგის კომისიის შრომის განვითარების და მიხედვით და ამ აზრის განხილვა 269 – 270. მეთოდოლოგიური მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქცის შევსების დროის შესახებ საკითხის გადაწყვეტა შეიძლება 270 – 271. განსხვავება შინაარსის მხრივ ვახუშტის საისტორიო თხზულებისა და ქცას შორის და ამ განსხვავების მნიშვნელობა 271. ქცის შევსება ვახტანგის კომისიის საქმე არა ყოფილა 271. თ. ჟორდანიას აზრის შეუწყნარებლობა 271 – 272. რა ეკუთვნის ვახტანგის კომისიას შევსებულის ქცაში 272. როდის არის შევსებული ქცა 272 – 273.

ქცის გაგრძელება . . . . . გვ. 273 – 283.

საითგან იწყობა ქცის გაგრძელება 273. ე. თაყაიშვილის აზრი ქცის გაგრძელებათა შემადგენელების ვინაობის შესახებ 273. ქცის რამდენი გაგრძელება არსებობს, მათი საზოგადო დახასიათება 273. რომელი გაგრძელებაა შედგენილი ვახტანგის სწავლულ კაცთა კომისიის მიერ 273 – 273 სწავლულ კაცთა ნამუშავარს ენას მრავალ თანამშრომელთა მონაწილეობა ეტყობა 274. სხვა გაგრძელებათა ენა ამჟღავნებს, რომ შემდგენელი ერთი იყო და არა რამდენიმე 274. ქცის ცნობილი შესავალის შინაარსის სიმართლე 274. ვახტანგის სწავლულ კაცთა შრომის უმთავ-

რესი მიზანი 274 – 275. მათი დანარჩენი კერძო მიზნები 275. რამდენ ნაწილად ჰყოფენ სწავლული კაცნი თავიანთ თხზულებას 275 – 276. ფ. გორგიჯანიძისა და ვახტანგის სწავლულ კაცთა ნაშრომი ერთგვარი მიზანი და მუშაობის შედარებითი განხილვა 276. სწავლული კაცნი სრულიად საქართველოს და არა კუთხებრივი ისტორია შეადგინეს, ამ გარემოების მნიშვნელობა 276. მათ წყაროების ორი ჯგუფი და ორი დარგი 276 – 277. სპარსული წყარო ლანგთემურის საქართველოში შემოსევის ხანისათვის, ფარსადან გორგიჯანიძის წყაროდსა და სწავლული კაცთა წყაროდს სხვადასხვაობა 277. სომხურ საისტორიო თხზულებით სარგებლობა იმავე საგანზე 277 – 278. სპარსული წყაროები სწავლულ კაცთა შრომის მესამე ნაწილისათვის 278. განსაკუთრებული წყარო. ბერძენ-ოსმალთა ბრძოლის შესახებ 278! ბაგრატის და კონსტანტინეს მეფობის აღწერილობითაც უსარგებლიათ 279. ქორონიკონნი ვითარცა სწავლულთ კაცთა ერთი წყაროთაგანი 279. დედნებითგან ამოღებული თარიღები ქორონიკონით-კი არ მოუყვანიათ, არამედ ქრისტეს აქათი წელთ

აღრიცხვით 280. მათი წყაროები მესხეთისა და კახეთის ისტორიის აღ-
სადგენად 280. სხვა და სხვა საბუთებითა და გუჯრებით უხვად სარგებ-
ლობა 280. როგორის სისწორით არის დედნის ცნობები გადმოცემული
280. ზეპირ გარდმოცემებით სარგებლობა შრომის მეოთხე ნაწილში 280.
ზეპირ წყაროების დახასიათება სწავლულ კაცთა მიერ და ქართული
საისტორიო მეთოდოლოგია რამდენად აკმაყოფილებს მის მოთხოვნილე-
ბას 280 – 281. სწავლულ კაცთა ნაშრომის საზოგადო დაფასება 281 –
283: რა შეადგენს მის ღირსებას 281 – 282, რა შეადგენს მის დიდს
ნაკლს 282. სწავლულ კაცთა კრიტიკული მუშაობა, ჩვენთვის უხილავი
დარჩა 282. მათი მარცხი ამ მხრივ 283. სწავლულ კაცთა მთავარი ღვაწ-
ლი 283.

ბატონიშვილი ვახუშტი . . . . . გვ. 283 – 310.

რით არის ვახუშტი შესანიშნავი 283. ვახუშტის საისტორიო და საგეო-
გრაფიო შრომის დაწერის თარიღები 283 – 284. ვახუშტის აზრი ისტო-
რიის საეკლესიოდ და სამოქალაქოდ გაყოფის შესახებ 284. ისტორიის
ოთხ დარგად დაყოფა ვახუშტის მიერ და ამის მნიშვნელობა 284. რას
უნდა შეიცავდეს მის ფიქრით უნაკლულ საისტორიო თხზულება 284.
ქართულ მთელ საისტორიო მწერლობის განხილვა ამ თვალთსაზრისით
და ღირსება-ნაკლულევანების გამორკვევა ვახუშტის მიერ 285. ვახუშ-
ტის შრომის მთავარი მიზანი 285. ქართული საგეოგრაფიო რუკების
შესწორება და ახალის შედგენა 285. ვახუშტის საგეოგრაფიო შრომა, რა
გეგმით და რა წყაროების და მიხედვით არის შედგენილი 285 – 287: ვა-
ხუშტის შეცდომები დასავლეთ საქართველოსა და მესხეთის აღწერილო-
ბაში და ამის მიზეზი 286. მისი თხზულება საისტორიო წყაროების საფუ-
ძვლიან შესწავლაზეა დამყარებული 286 – 287. მის საქართველოს გეო-
გრაფიულ აღწერილობის ღირსება და მნიშვნელობა 287. ვახუშტის საის-

– XXIII –

ტორიო შრომის პირველი ნაწილი, რა ცვლილება შეუტანია მოთხრობა-
ში 287. მისი უმთავრესი საზრუნავი თარიღების გამორკვევა იყო 287.
წყაროები და მეთოდები თარიღების წარმოჩენისათვის 277 – 288: საჭი-
რო ცნობების ამოღება სხვადასხვა შესატყვის წიგნებითგან და ქორონი-
კონებითგან 287, შემოწმებითი, თანამედროვეობისა ანუ სწორიზომების
მეთოდი 287 – 288. მიღებულ თარიღების განხილვა და შესწორების მე-
თოდები „შეთანასწორება“ და „სწორრიცხვეულება“ 288 – 289. საკალენ-
დრო მეთოდი 289 – 291. ვახუშტის საისტორიო შრომის პირველ ნაწი-
ლის მოკლე საზოგადო დახასიათება 291. ვახუშტის შრომის მეორე ნა-
წილი და მისი აზრი ვახუშტის სწავლულ კაცთა ნაწარმოებზე 291 – 292.
წყაროები 292. მათი განრჩევა და ქრონოლოგიური და გენეალოგიური
მეთოდები 292 – 294. რა იყო საჭირო წინადროინდელ ამბების მომთხ-
რობელ მემატანეთა ჭეშმარიტებისათვის 294. ქართველთა ერთიანობის
დამამტკიცებელი თვისებები ვახუშტის აზრით 294 – 295. ვახუშტის შე-
ხებულება ყველა ქართველთა საერთო საჯელმწიფო და სამწერლობო ენისა
და იმერულ კილოას, მეგრულ ენაკავისა, თუშურისა, სვანურისა და
აფხაზურის შესახებ 295 – 296. სრულიად საქართველოს 3 სამეფოდ და

სამთავროებად გაყოფვისა და განხეთქილების მიზეზები 296. იმერთა მეფეების ჩამომავლობა 296 – 297. განხეთქილების ხანის გამორკვევა 297. კახთა განდგომილების თარიღისა და კახთ-ბატონების ვინაობის შესახებ 297 – 298. ვახუშტის „ზნენი და ჩვეულებანი საქართველოსანი“ და მისი მნიშვნელობა 298 – 299. როდის არის დაწერილი 299. როგორ აქვს ვახუშტს ნახმარი ზნენი, ჩულებანი და წესნი 299. ვახუშტის მიმოხილვის შინაარსი სათაურზე უფრო ვრცელად 299 – 300. ვახუშტს თავის მიმოხილვაში ყველა საკითხები ისტორიულად აქვს შესწავლილი 300. საქართველოს სააელმწიფო წესწყობილების ისტორიის სამ მთავარ ხანად დაყოფა და ამ დაყოფის სხვადასხვა საფუძველი და ტერმინები 300 – 301. საქართველოს სამოკლესო წესწყობილება და ისტორია 302 – 303. ვახუშტის შეცდომა და ამ შეცდომის მიზეზი 302 – 303. ვახუშტის მიმოხილვის სხვა საგულისხმიერო და სწორე ცნობები 303. რავარ მეთოდებისა და წყაროების საშუალებით არის მიმოხილვა დაწერილი 303 – 306. ამ მიზნით საისტორიო წყაროებისა, კარის გარიგებისა დასტურლამალისა, სიგელ-გუჯრებისა შესწავლა 3030 – 304. ვახუშტი ხალხის თანამედროვე ზნე-ჩვეულებებისა და მიხედვით ქართული საისტორიო წყაროების ცნობების სიმართლეს არკვევდა 304 – 306. თანამედროვე ხალხური ანდაზები ვახუშტს ერის ძველის ძველ მდგომარეობის სიტყვიერ ნაშთად მიაჩნდა 306. ვახუშტის ცნობა ზოგიერთ ზნე-ჩვეულებათა განზრახ ამოკვეთის შესახებ 307. ვახუშტის თავოსნობა ქართველთა ტანისამოსისა, თავსახურავისა და ფეხსაცმელის ისტორიის შესწავლაში 307. რა ღვაწლი მიუძღვის მას ამ სფეროში 307 – 308. ვახუშტის დიდი ღირსება, რომ თავის წყაროების ნუსხა დართული აქვს 308. ვახუშტმა ყოველგვარ საბუთებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიანიჭა 308. განუსაზღვრელი ნდობა საბუთებისადმი და ამის მავნე შედეგი ვახუშტის შრომისათვის 309 – 310. ნატყუარ საბუთების არსებობა ძველ საქართველოში 309. ვახუშტის ღვაწლის მოკლე საზოგადო დაფასება 310.

ქცის გაგრძელების გადაკეთება ..... გვ. 310 – 320.

რა მიზეზის გამო გადაკეთებული იყო ქცის გაგრძელება 310 – 311. ქცის ორი გაგრძელება და „პარიზის ქრ.“ 311. ქცის გაგრძელების გადაძველებელს იგივე წყაროები ჰქონია, რაც „სწავლულ კაცებს“ 311 – 311. ზედმეტი წყაროები ქცის გადაკეთებულს გაგრძელებაში 313. რა შეადგენს ქცის გადაკეთებულ გაგრძელების შემდგენელის არსებითს და დამახასიათებელს თვისებას 313 – 317: საბუთებისა და წყაროების დედნის დაცვა 313 – 316. საბუთებით უხვად სარგებლობა და საბუთების მიხედვით საისტორიო სურათის აღდგენა, ალექსანდრე I მეფობა 314 – 416. ქცის გაგრძელების გადამკეთებელის სვინიდიისიერი და ფაქიზი მუშაობა 316 – 317. სწავლულ კაცთა ნაშრომისა და ქცის გადაკეთებულ გაგრძელების შედარებითი ღირსება და მნიშვნელობა 317. „პარიზ. ქრ.“-ის უკანასკნელ ნაწილის წყაროები 317 – 320: რამდენად შესაწყნარებელია ე. თაყაიშვილის აზრი გ. სააკაძის დღიურის ვითარცა ერთერთ წყაროს შესახებ 317 – 318. გ. სააკაძის დღიური-კი არა, არამედ იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანი| იყო „პარ. ქრ.“-ის წყაროდ, 318 – 319. როს-

ტომ მეფის გუჯარი ამ მატიანის ერთი წყაროთაგანი 319. ფ. გორგიჯანიძის თხზულებითგან შეტანილი ადგილი „პარ. ქრ.“-ში 320. როდის უნდა იყოს შედგენილი ქცის გადაკეთებული გაგრძელება და „პარ. ქრ.“-კა 320 პარ. ქრ.“-ის უკანასკნელ ნაწილის ღირსება და მნიშვნელობა 320. ქცის გადაკეთებულ გაგრძელებისა და „პარ. ქრ.“-კის პირველ ნაწილის მოკლე დაფასება 320.

სეხნია ჩხეიძე . . . . . გვ. 320 – 327.

ს. ჩხეიძეს შრომა და მისი ვინაობა 320 – 323. მის შრომის რაოდენობა 323. ამ თხზულების სათაური და მისი ერთი დამახასიათებელი თვისება 323. ავტორი დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსს და ქცას ბაძავს 323 – 325. ს. ჩხეიძის ნაწარმოების წყაროები 324. ს. ჩხეიძეს ქრონოლოგიურ ცნობების აღნიშვნა მეთოდოლოგიურ მოთხოვნილებად მიაჩნდა 325. ს. ჩხეიძე პოლიტიკურ და სამხედრო ამბების მატიანეა მხოლოდ 325. მისი უდარდებლობა, ქარაფშუტობა 325 – 326. გაზვიადებული და შეუფერებელი კილო 325. ს. ჩხეიძის გულქვაკობა და შეუბრალებლობა 326. საქართველოს აღორძინებას თითქოს ვერ ამჩნევდა 326 – 327. ს. ჩხეიძის გულგრილობა 327.

პაპუნა ორბელიანი . . . . . გვ. 327 – 335.

პ. ორბელიანის თხზულების სათაური 327 – 328. ქრონოლოგიურად იგი ს. ჩხეიძის ისტორიის გაგრძელებაა 328. პ. ორბელიანის ვინაობა 328 – 329. ისტორიკოსი მოთხრობილის თანამედროვე და ხშირად მონაწილეც

– XXV –

ყოფილა 329. ამისი კვალი თვით მოთხრობის ენაში 329 – 330. მეფეს მისი ისტორიკოსობა სცოდნია და მფარველობაც გაუწევია 330. პ. ორბელიანის ცნობა ზეპირი წყაროების შესახებ 330 – 331. ზეპირ წყაროების კვალი მის თხზულებაში 331 – 332. პ. ორბელიანის ისტორიის რაოდენობა 332. პაპუნა ჩხეიძესავით მეფეთა მემატიანევი არ იყო, არამედ ქვეყნის და მცხოვრებთა თავგადასავალის აღმწერი 332. მისი მთავარი მიზანი 332 – 333. პაპუნას ღრმა აზროვნობა და შორს გამსჭვრეტელობა 333. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა მის ისტორიას შთამომავლობისათვის 333. არსებითი განსხვავება ს. ჩხეიძესა და პ. ორბელიანს შორის, პაპუნას ძლიერი მამულიშვილური და საზოგადოებრივი გრძნობა 333 – 334. მატიანისებური მოთხრობის წესრიგი პ. ორბელიანის თხზულებაში 334. მოვლენათა მიზეზისა და გარემოების გამორკვევა 334. პ. ორბელიანის ისტორიის მრავალმხრივი შინაარსიანობა 334 – 335. თარიღები 335. ამ ნაწარმოების ღირსება 335.

ომან მდივანბეგი ხერხეულიძე . . . . . გვ. 335 – 338.

ო. ხერხეულიძის თხზულების სათაური და დასახული მიზანი 335. როდის

არის დაწერილი 336. რა მიზეზია რომ ერეკლეს მეფობის ამბები 1780 წ. შემდგომ ხერხეულიძეს აწერილი არა აქვს 336. ო. ხერხეულიძის ნაწარმოების სივრცე და ხასიათი 336. მის მიერ აღნიშნული წყაროები და დახასიათება 336 – 337. წერილობითი წყაროების მოუხსენებლობა 337. ო. ხერხეულიძის თხზულების საზოგადო დაფასება 337 – 338. თარიღები ქრონიკონით-კი არა, ქრისტესით არის აღნიშნული 338.

ტერმინების სარჩევი . . . . . გვ. VIII

შეცდომების გასწორება (წიგნის ბოლოს) . . . . . გვ. I

ამ წიგნის ზანდუკი . . . . . გვ. V
